

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY****KOTA (Raj.)**

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DATE	SIGNATURE

॥ श्री ॥

विद्याभवन संस्कृत ग्रन्थमाला

५४
१३५

कौमुदी-

कथाकलोलिनी

(पाणिनीयलौकिकव्याकरणसमापनीया)

रचयिता—

रामशरणशास्त्री एम्. ए.

मुरादाबादस्थ के. जी. के. कालेजसंस्कृतप्रोपाध्यायोज्यशिक्षक

सम्पादक —

ग्रन्थकर्तुं रात्मजो लब्धस्वर्णपदक

गयाचरणत्रिपाठी एम्. ए.

चौरवम्बा विद्याभवन, वाराणसी-१

प्रकाशक : चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी

मुद्रक : विद्याविलास प्रेस, वाराणसी

संस्करण : प्रथम, वि० सं० २०१७

मूल्य

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

The Chowkhamba Vidya Bhawan,
Chowk, Varanasi.

(INDIA)

1961

P ho : 3076

प्रातःस्मरणीयानां

गुरुवर्याणां

पुण्यस्मृतौ

.

शुद्ध्यशुद्धिपत्रम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१६	१६	मयि तत्	मया तस्मिन्	१४०	२०	गोयुग	युगल
२३	६	अत्र समया	स मया इत्यपि इत्यस्य अग्रे	१४१	१८	सदिग्धि	सदिग्ध
३५	१७	जगदग्निम्	जमदग्निम्	१७२	१६	तस्थान	तस्थान
३६	३	वलयीकृत	वलयी कृत	१७६	१५	सुग	युग
"	१६	इवमुक्त	एवमुक्त	१९२	२०	राज्ये	राज्य
३९	१०	तदीय	तदीय	२०४	१०	अजागोधन	अजागर्धन
४४	१८	यथातावोत्तरा	यथातथ्योत्तरा	२१२	१२	विपूचिका	विपूचिका
६५	२२	युक्तम्	युक्तम्	२५७	११	न सोऽपरा-	सोऽपराधभाक्
८६	२	किमार्जवे	किं सार्जवे			धभाक्	
९५	११	विद्योतितान्त	विद्योतितान्त	२६७	१६	निर्णयस्व	निर्णयतु
१०२	१५	सामकीन	सामकीन	२६८	२	निदा	निन्दा
"	२१	समीप्य	सामीप्य	२८२	१८	गणिताम-	गणिताना
१०५	२०	सेर्मा	सेर्म			रमाक	मरमाक
१०८	१	वचनीयो	वचनीया	२९१	२०	अहमहमिहा	अहमिहा
११२	१०	रभसा	रभसात्	२९४	१३	तिर्निष्ट	निर्दिष्ट
११७	१७	अगदिप्यति	अगदिप्यति	२९७	२२	इतीहासस	इतीहास
११८	८	ध्रुवन्ती	ध्रुवती			स्तुतस्य	स्तुतस्य
१२२	२०	प्राणिति	प्राणति	२९८	३	मत्वा इत्य	स (अष्टावक्र)
१२५	२४	कितुर	विचतुर			स्याग्रे	इत्यपियोऽयम्
१३८	६	त्वय्युपेते	त्वय्युपेते	३१६	२०	सच्छल	यच्छल
१३९	२६	सण्याया	अधिकरण-	३३७	२८	समुदोरज	समुदोरज
		विधेर्धेधा	विचाले च	३३९	२०	मानसस्य	मानस्य
				"	२६	कर्णण्या	कर्णण्या

विषयानुक्रमः

पूर्वार्द्ध—

पृष्ठ-संख्या

१ सधिनर्देशे प्रथम कल्लोल	१
२ कारकनिर्देशे द्वितीय कल्लोल	१९
३ समास स्त्रीप्रत्ययनिर्देशे तृतीय कल्लोल	५४
४ समास तद्धितनिर्देशे चतुर्थ कल्लोल	७१
५ तद्धितद्विरुक्तनिर्देशे पञ्चम कल्लोल	१६०

पश्चार्द्ध—

६ गणनिर्देशे षष्ठ कल्लोल	१९५
७ प्रक्रियानिर्देशे सप्तम कल्लोल	२३५
८ कण्डवादिनिर्देशे अष्टम कल्लोल	२६१
९ पद वाच्य लकारार्थनिर्देशे नवम कल्लोल	२६४
१० प्रकीर्णकनिर्देशे दशम कल्लोल	२८८
११ कृदन्तनिर्देशे एकादश कल्लोल	२९७
(क) समर्पणम्	३५०
(ख) शब्दार्थ एव टिप्पणियों	३५१

कौमुदी- कथाकल्लोलिनी

[पूर्वार्द्धभागः]

अथ सन्धिनिर्देशात्मकः प्रथमः कल्लोलः

नत्वा गुरुन् गणेशादीन् कल्लोलिन्यां मुदे विदाम् ।

व्याकृत्यब्धिमुसद्वन्नसञ्चयोऽत्र विधीयते ॥

वररुचिवृत्तान्तः

अस्ति विविधकिञ्चरगन्धर्वविद्याधरनिपेक्षितपादः 'स्वौजत्यगौरवाधरीकृता-
परधराधरः धराधरेन्द्रः सिद्धगणगणनीयमहिमवान् हिमवान् । समारूढातिमाहा-
त्म्यपदवीको यश्चाखिलजगज्जनन्या भवान्यापि निजजनकभावेनाश्रितः । कैलाशा-
स्थश्च तदीयोत्तरसानुः । हितकाम्यया इव यो जनानां योजनानां सहस्राणि समा-
क्रम्य तिष्ठन्' निजनैसर्गिकधवलङ्गा हसतीव निर्मथितोदधिसमुद्भूतमुधानवास-
शैत्यं मन्दरममन्दम् । अधिवसति च तमखिलचराचरगुरर्गिरीन्द्रजाजानिः ।

एकदा स्तुतिभिः सन्तोषितः शिवः समुत्पन्नविस्त्रम्भामग्न्यां हेरम्बस्यावदत्,
'किं ते प्रियमाचरामीति' । एतद् आकर्ण्यतिरम्यकथाशुभ्रूपासम्प्रेर्यमाणमानसा
सा साप्रहमनुनायितवती भगवन्तं सुध्रुपास्यं^३ भवं काञ्चित्कथां कथयितुम्^४ ।
शर्वाण्या मनोऽनुरञ्जयितुञ्च सर्वगतः सर्वो नातिविस्तृतां तां कथामेकामभिधातुमे-
वमारभत—

एकदा ब्रह्मा^५ मण्डरिध्वं मामीक्षितुं महीमटन्तौ हिमवत्पादमूलम् आगत-
वन्तौ;^६ दृष्टवन्तौ च तत्रैकं महाज्वालालिङ्गम् । तस्यान्तम् अवालुलोकेयिषुः^७ एको-
ऽधस्ताद्^८ अपरश्च उपरिष्ठाद्^९ अगमत् । किन्तु अलङ्घान्तौ तौ तपोभिर्मां सन्तो-

१. वृद्धिरेवि । २. लटः शतृशानचाद्यप्रथमासमानाधिकरणे । ३. इको यणचि ।

४. तुमुन्णुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ५. सर्वत्र शाकल्यस्य । ६. कक्षवत्
निष्ठा; निष्ठा । ७. सनाशंसभिश्च उः । ८. विकृशब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो
दिग्देशकालेष्वस्तातिः; अस्ताति च । ९. उपयुं परिष्ठात् ।

वितवन्ताविश्याविभूतेन मया 'कोऽपि वरो म्रियताम्' इत्युक्तयोस्तयोर्ग्रहा स्व-
पुत्ररूपेण मा प्राप्नुमभ्यर्थितवानित्यत्याख्यया स निन्दार्पात्रमनभ्यर्हितश्च
सजात । धात्रशस्तु 'अहं त्वं वरिवस्यापर स्याम्' इत्येव मामयाचत् । अतो
विष्णुरूपा शक्तिमतो मे शक्ति सर्वत्र पूज्यते । त्वञ्च मदीया भूतपूर्वजाया । इत्थ
भवेनोक्ता भवानी कथमेतदिति पुनस्त पर्यट्छत् । शङ्करश्च दाचार्यैणीरूपेणो-
त्पन्नायास्तस्या प्राग्जन्मकथया दृष्टकृतावमाननानिमित्तकतत्तत्तुराया तस्या
स्मारितवान् । तच्चाकर्ण्य नातिशयमुदमापन्ना भवानी पूर्वोक्तकथाभ्याजेन प्रतार्य-
माणाञ्चास्मान् मन्यमानामनभिप्रशंसितोदितकथाद्वयतां तां पुनरपि पञ्चवक्त्रो
वक्तुमारभत विद्याधराणां कथाम् । किन्तु यावदेव स कथा वक्तुमुद्युजे तावदेव
देवदेवमहादेवगणोत्तमो गण पुष्पदन्तस्तत्कथाशुभ्रूपोसमासक्तमना नन्दिना
प्रतिषिद्धोऽपि^१ अन्त प्रवेष्टुम्, योगवशादलचित्तस्तत्र प्रविश्य विद्याधरसप्तकापूर्वच-
रितमाकर्णितवान् । गृहञ्चागत्य रहस्यमेतदखिल निजजायायै जयायै समुद्रादित-
वान् । तस्याञ्च तत्सर्वं शिवासमक्षमभिदधत्या नहृष्यपूर्व^२ किञ्चिद्वर्णित स्वया,
एतत्तु सर्वं पुष्पदन्तजाया जयापि जानाति' इति शिवा शिवायाकुप्यत् । ततः प्रणि-
धानेन सर्वमाकलय्य योगवशात्पुष्पदन्तेन सर्वमेतच्छ्रुत्वा निजजायायैयुद्धादितम्
इत्युमासुमाधवो बोधयामास । एतेन चात्यर्थमभिक्रुद्धा धराधरेन्द्रजा तत्कृते विश्वसिं-
कुर्वाण मातृवन्त पुष्पदन्तञ्च 'मर्यां भवतां भवन्तौ' इति शशाप । जयया सह
पार्वतीपादयो पतितौ तौ शापाद् विमुक्त्यर्थं मिथ्यमुक्तौ यत्कुबेरस्य शापात् पिशाचता
गत सुप्रतीकारययच्चमिदानीं काणभूत्याख्यया विन्ध्याटव्या स्थितमवलोक्य स्वजातिं
स्मरन् यदा तस्मै कथामिमामभिधास्यति तदा पुष्पदन्तो विगतशापो^३ भविष्यति,

१ दीर्घादाचार्याणाम् । २ निष्ठा, वचिस्वपियजादीना किति । ३, वा
नामधेयस्य वृद्धसञ्ज्ञावक्तव्यति वृद्धसञ्ज्ञायाम् 'उदीर्चा वृद्धादगोत्रात्' इत्यपर्यार्थके
फिनि 'गोत्र च चरणे सह' इति गोत्रलक्षणजातिस्वात् ङीप् । ४ त्रिप्रभृतिषु
शाकटायनस्य । ५ श्रोतुमिच्छेति विग्रहे सञ्ज्ञन्ताच्छ्रुधातो 'अप्रत्ययात्'
इति स्त्रीत्वे अप्रत्यये टाप् । ६ विधूधातोरुदित्वास्वरतिसूतीति वेट्-
कत्वेन 'अस्य विभाषा' इतीडमाव, एकाचोयशोभप०, शला जशश्शशि, उपसर्गात्
सुनोति० इति षत्वम् । ७ समानकर्तृकयो पूर्वकाले, समासेऽतन्पूर्वे त्वो ल्यप्,
अनुदात्तोपदेश०, ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ८ अचो रहाभ्यां द्वे । ९ एचोऽय-
वायाव । १० स्त्रिया क्तिन्, अनिदितां हल उपधाया क्ङिति । ११ भावे ।

एवं काणभूतेस्तां कथां यदा माखवान् श्रोष्यति तदा काणभूतौ. मुक्ते तत्कथां प्रख्याप्य माखवान् विमुक्तशापो भविष्यतीति विशाप्य मौनमाकलितवत्यां पार्वत्यां पूर्वोक्तगणद्वयी विष्णुदिव दृष्टनष्टा बभूव ।

व्यतीते च कालेऽथैकदा सद्यहदया गौरी शङ्करमनुयुक्तवती 'हे देव, मया शप्ताभ्यां ताभ्यां प्रमथवराभ्यां जनुषा कतमं भूभागमलङ्कृत्य स्वावदातगुणैर्निज-कर्मपट औयत' ? एतद्वाक्यं स हे प्रिये, कौशाभ्यां महानगरां वरहचिनामा पुष्पदन्तः, सुप्रतिष्ठास्ये नगरे गुणाख्यनामा माखवाँश्चोत्पन्न इत्युदतीतरत् ।

एवं दत्तशापाया अपि सततानुवृत्तभृत्यावमाननविभावनानुभूयमानतापायाः पार्वत्याः कैलाशशैलतटकल्पितकल्पवल्लीलीलागृहेषु मनोऽनुरजयञ्छैम्भुधि-रमुवास ।

ततः शर्वाणीशसः पुष्पदन्तो भुवि घृतजन्मा नागना वरहचिः किन्तु कात्यायनाभिधोपलब्धविश्रुतिः, अधीतो सर्वासु विद्यासु, समर्चिती निजेष्टदेवेषु, स्वकीयाचलाभ्यासेन शास्त्रनिधि^१ निर्मथ्य ज्ञानरत्ने गृहीतो, निगृहीतीन्द्रिय-ग्रामेषु, कदाचिद्विन्ध्यवासिनीदर्शनार्थमाजगाम । तच्छ्रद्धया^२ प्रसन्ना देवी स्वमा-देशेन तमेकदा काणभूतिमन्वेष्टुं विन्ध्याटवीं प्रजिघास । स च व्याघ्रमल्लकादि-विविधश्वापदसङ्कुलायां निस्तोयशुष्केपत्रकाण्डप्रकाण्डदुर्मैबहुलायामटव्यामटाव्या-परवशः समुन्नतं न्यग्रोधतरुमेकमपश्यत् । निकषा च तं तहं विशाचशतपरिवृतं विशालशालसन्निभवर्माणं विशाचं काणभूतिमवलोक्य कृततत्पादोपसङ्ग्रहणः क्षणमुपविशन् 'सदाचारोऽपि भवान् कथमिमां योनिम् आपन्नवान्' इति तम-पृच्छत् । तच्छ्रुत्वा काणभूतिर्निजगाद-भगवन्, वेद्मि नाहं किमपि, तथाप्युज्ज-

१. धातोस्तन्निमित्तस्थैवेति नियमेनात्र वेजः कर्मणि लङि, यगात्मनेपदे, यजादित्वात्सम्प्रसारणे, आडजादीनामित्यादि आटश्चेति वृद्धिरित्यौकारो न यादिप्रत्ययनिमित्तकः, अतो न 'वान्तो यि प्रत्यये' इत्यस्य प्रवृत्तिः । २. शि तुक्, स्तोः श्नुनाश्चु, शश्छोऽटि, फ्रो फ्रि सवर्णे । ३. उपसर्गे घोः किः । ४. 'अदन्तोरुपसर्गवद्वृत्तिः' इति अत्पूर्वकात् धावातोः 'आतश्चोपसर्गे' इत्यङ् ततश्चाप् । ५. शुपः कः । ६. पुत्रुभ्यां मः ।

यिन्यामीशानेन श्मशाने यन्मया श्रुत तदह र्वा प्रवचिम । अथ^१ तत्त्वयाऽ-
वश्यधौष्यम् ।

एकदा कपालश्मशानप्रियताविषयकजिज्ञासापरवशया शिवया सम्पृष्टोऽति
दृष्टो भवो भवानीमुवाच—‘पुरा कल्पये’^२ जाते जगदिद् जलमयमजायत ।
मया च तत्र तदा स्वकीयोरु विभिद्य रक्तविन्दुर्निपातित । स चाण्डतामभजत् ।
द्विधीभूतोच्च तस्माज्जिरगच्छदेक पुमान्, ततोऽन्येऽपि प्रजापतय, अन्याश्चापि
प्रजा^३ जाता इति ‘अथेष्टस्तेषु’^४ पितामहपदवीं गतो विश्व विश्वमसृजत् ।
किन्तु सकलचराचरसर्जनेनातिदृष्टस्स सजात इति तस्य भूर्दानमहमच्छैरसम् ।
तदनुतापतप्त कपालपाणि श्मशानप्रियश्चाहमभवम् ।

।

एतदाकर्ण्य स पुष्पदन्त कियता कालेनास्मानुपैष्यतीति वक्तुमनुनाध्य-
मानो भवो भवान्या पुनरपि मामुद्दिश्यैवमभिधातुमारभत—‘दृश्यमानोऽय
पिशाचो वैश्रवणानुचरो यक्षोऽस्ति स्थूलशिरोनामकरक्षोमित्रम् । सुहृत्सगरया
च पापाचारपरायणोऽय धनदेन विन्ध्याटव्या पैशाचीं योनिमाप्तुमादिष्ट । दीर्घ-
जङ्गाक्ष्येन तदैतद्भ्रात्राऽतिविनीतभावेनानुनाध्यमानो धनाधिपस्तच्छापावधिं
पुष्पदन्तमुखकथाकर्णनम्, क्षापान्मर्यतामवाप्ताय भाल्यवते तदनुवर्णनञ्च निर्दि-
देश । इत्थमिहागतस्य मे पुष्पदन्तागमावधि ‘क्षय्यशापदोष । वररुचये’^५ इत्थ
मुक्त्वा तूर्णीभूते काणभूतौ तत्क्षणमेव जातस्वजातिस्मृति सुसोत्थित इव ‘स
एवाह पुष्पदन्तो मत्तश्च ता कथा शृणु’ एवमाम-स्य तां विस्तृतकथां कथयामास ।
सा ‘वाक्यं परमानन्दमाविन्दमान काणभूतिरुवाच—‘देव, साक्षाद्गुद्राव

१ अचो यत्, सार्वधातुकार्द्धधातुकयो, धातोस्तन्निमित्तस्यैवेति सहकारेण
‘वान्तो यि प्रत्यये’ । २ ओरावश्यके इति ण्यत् मयूरव्यसकादिवात्समास
तत ‘छम्पेदवश्यम कृत्ये, तुम् काममनसोरपि । समो चाहिततयो, मासस्य
पचियुद्धजो’ इति नियमेन अवश्यम् इत्यस्य मलोप । ३ प्रच्छधातो क्ते ‘च्छो
शृदनुनासिकेचेति शत्वे ‘घश्चभ्रस्जे’ति पत्वे घुरवम् । ४ एरच् । ५ सख्याया
विधार्थे धा, द्विष्योश्च धमुज् ततश्चिच् । ६ उपसर्गे च सज्ञायाम् । ७ अति-
शायने तमविष्टनी, ज्य च, प्रकृत्यैकाच् । ८ मातृपितृभ्या पितरि ढामहच् ।
९ आतोऽनुपसर्गे क । १० क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे । ११ एचोऽयवायाव ।
१२ ‘अचोरहाभ्या द्वे’ इति णस्य द्वित्वे ‘हलो यमा यमी’ति तल्लोप ।

तारस्त्वम् । नान्य कश्चिद् ऋते त्वद्वेत्तीमा कथाम् । त्वत्कृपयाऽधुना मुक्तशापोऽहं
सज्जात इति मादृशोऽसङ्गोऽप्य^१ न चेज्जनुष प्रभृति निचोदन्त^२ हे पुष्पदन्त, वर्ण-
यित्वा भूयोऽपि मां पवित्रय । एव प्रैणतेन तेनाभ्यर्थितो वररुचिराजन्मवृत्तान्त
त सकल सविस्तरैर्मभिधातुमेवमुपाक्रमत—

आसीत् कौशाम्भ्यामग्निशिखाऽपरनामा सोमदत्ताख्यो धमुदत्ताजानिर्विप्र ।
शापवशाच्च तस्या जातावुत्पन्नाया भूतपूर्वैर्विकम्पाया शापवशादहं तस्मात्तस्या
प्राभूवम् । शैशवं^३ एव च पञ्चत्वमापन्ने पितरि माता मे मामवर्द्धयत् । एकदा च
वासतेय्यामाश्रयाभिकांक्षिणौ दवीयोऽध्वधूलिधूसरितौ द्वौ विप्रावैस्मद्गृह
माश्रयताम् । तिष्ठतोश्च तयोस्तत्रैकत^४ समागच्छता जातु मुरजध्वनिना समुप
जातमज्जनकस्मृतिर्जननी मामकीना हे सुत, तव पितु सुहृदेप नन्दो नटो
नृत्यतीति सगद्गदमगदत् । तच्छ्रुत्वाऽहमम्भ्यामवदम् 'ब्रजामि जननि, नृत्यमेतदृचि
लक्ष्यीकर्तुम् । यदैवाहं तत् उपैष्यामि^५ तदैव त्वयापि सपाठ तत्सर्वं स्वप्रौढ्या^६
दर्शयिष्यते । एतन्मद्बचनमाकर्ण्य विस्मयमापन्नौ तौ विप्रावभ्यधत्त धात्री^७,
पुत्री, नात्रास्ते विचिकित्सालेशोऽपि, सकृदाकर्णित यतो हि बालोऽयं सर्वं हृदि
धारयति । एतदाकर्ण्य परीक्षणार्थं ताभ्यां प्रातिशाख्य मेऽपठ्यत । मया चाक्षर
शस्तदन्वगद्यत । ततस्ताभ्या सह तत्र गत्वा नाट्यद्व्यावलोक्य गृहमागत्य
मातुरग्रे समग्रमभ्यग्नोऽहमदर्शयम् । सकृच्छ्रुतैर्तर्धरं मामेवमालोक्य तयोर्विप्रयोरेको
व्याडिनामा प्रणम्य मन्मातरमब्रवीत् यद्वेतसारये पुरे देवस्वामि-करम्मकनामानौ,
परस्परसज्जातातिप्रेमाणौ आतरावभूताम् । तयोरेकस्यायमिन्द्रदत्तस्तमय । अप-
रस्य चाह व्याडि । यदैवाहं समुत्पन्न पिता मे विपन्न इति तच्छोकविदीर्णहृदय
इन्द्रदत्तपिता तमनुसरन्निव परेतपतिपालितपुरीषान्योऽभवत् । येन चारमज्जनन्योर्हृ-
दय शुचास्फुटितमिति सत्यपि पित्राद्यजितविभवे विश्यामिगृध्रू^८ आवा तपसा रक्न्द-

१ ऋहलोर्ण्यत्, पुगन्तलघूपधस्य चेति गुण । २ आदूगुण । ३ प्रपू
र्वकान्तमुधातो क्ते उपसर्गादसमासेऽपि जोपदेशस्येति णत्वे अनुदात्तोपदेश० इति
मलोप । ४ ऋदोरप् । ५ उरण् रपर । ६ लोप शाकत्यस्य, पूर्वत्रादिम् ।
७. दृक्षोऽयवावाह । ८ कृद्धिरेचि । ९ एत्वेञ्चत्तुलु । १०. प्रादूहोऽशोऽशो-
पैष्येषु । ११ ण्वुल्लुत्तौ, ऋच्चेभ्यो ङीप् । १२ नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युगिन्त्यच,
धरतीति धर ध्रुतस्य धर ध्रुतधरस्तम् । १३ ईदूदेदिद्वचन प्रगृह्यम्, प्लुत
प्रगृह्या अचि नित्यम् ।

सन्तोषयितुं वनमभिप्रातिष्ठावहि, तत्र च तपस्यन्तावावामादिशस्वप्ने प्रभुर्यञ्च-
न्दभूपतिपालितपाटलिकपुरं प्राप्यताम् । तत्रास्ते वर्षाक्षयो विप्रो यस्माच्च कृत्स्नां
विद्यां युवामवाप्स्यथ' इति । इत्थमादिष्ठावावां तत्पुरं प्रयातौ किन्तु वर्षान्वेषण-
तत्परावावामस्तीहैको मूर्खो वर्षो विप्रः इति तत्राया न्यगदन् । दोलायमानमानसौ
चावां तरङ्गमुपेत्य किञ्चिद्दूरमविधुरस्थित्यपि विधुरस्थिति, विशालमपि विशा-
लम्, अभीकमपि जीर्णवलभीकम्, विच्छायायमपि अविच्छायायम्, अहीनमपि हृदिपा
हीनम्, अनिर्जरमपि भित्तिविश्लेषजर्जरम्, शरणमपि अशरणाशरणम्, क्षपितबहु-
वर्षमप्येकवर्षम्, वर्षगृहमपरयाव । अभ्यन्तरे चैकस्मिन् प्रदेशे ध्यानावस्थितं
वर्षमवलोक्य 'विशीर्णमलिनाम्बरां धूसरक्षाम'^{१०} शरीरां गुणरागागतां विप्रहि-
णीमिव दुरातिं तद्गृहिणीमुपागत्य विहितातिथ्यसक्तियायै च तस्यै प्रणति-
पुरस्सर'^{११} निजवृत्तान्तं श्रुतपूर्वतत्पतिमौर्ख्यञ्च न्यवेदयाव । श्रुत्वा चैतत्सर्वं सा
साध्वी वक्तुमेवमारभत—

अस्मिन्नगरे शङ्करस्वामिनामा कश्चिदासीद् ^{१२} 'दरिद्रद् देवद्रव्य'^{१३} द्विजः । मम
भर्ता (वर्षः) उपवर्षश्चास्तां तत्पुत्रौ । तयोरयम् (मम भर्ता) वर्षः आसीत्सम-
वाप्तपैतृकदारिद्र्यद्रविणः । वर्षावरोपवर्षश्च^{१४} दारिद्र्यदारिद्र्यः । अतः स स्व-

१. अविद्यमाना विधुरस्य विधुराणां वा स्थितिर्यत्रतथाभूतमपि विधुरस्य
विधुराणां वा स्थितिर्यत्रेति विरोधः, विधुरा विपन्ना स्थितिर्यस्येति परि-
हारः । २. विगता शाला यस्य तथाभूतमपि विस्तृतम् । ३. अविद्यमाना भीः
यस्मिन् । ४. विगता छाया सौन्दर्यमाच्छादनं वा यस्मात्तथाभूतमपि अविद्यमाना
वीनां पक्षिणाम् अश्वानां वा छाया पंक्तिः, रङ्गणं वा यत्रेति विरोधपरिहारः ।
५. अहीनम् अपरित्यक्तम्, अहीनां सर्पाणाम् इना ईश्वरा वा यत्र । ६. अविद्य-
माना निर्जरा देवा यत्र । ७. गृहमपि अशरणानां गृहरहितानां कृते शरणदाना-
समर्थम् । ८. बहुवर्षम् अतिप्राचीनम्, अन्यत्र च वर्षनामकपुरुषम् । ९. दृधातोः
क्ते 'श्रुत इद्वातोः' रपरः, 'वोरुपधाया दीर्घ इकः' इत्यधिकारे 'हलि चे'ति दीर्घः,
णत्वम् । १०. क्षायोमः । ११. 'पुरोग्रतोऽग्नेषु सत्तैः' इति सृधातोष्ट । १२. जञि-
त्यादयः षट्, नाभ्यस्ताच्छतुः । १३. विष्वग्देवयोश्च देरद्रव्यज्ञतावप्रत्यये ।
१४. वर्षेण अवरः कनीयान् इति वर्षावरः, 'अवरस्योपसंस्ठपानम्' इति समासः ।

भार्या गृहपरिरक्षणे न्ययोजयत । एकदा च योषिद्धि प्रदत्तं गृहपरिरक्षितं गृहं
मादायायमायाद्गृहम् । दानादानेन हि जीवनेयात्रा परपिण्डालस्त्वेन कुरिसत कर्म
मन्वानयाऽनया मे यात्रा^१ तदस्मा एव वर्षपूर्वाय^२ वर्षाय सदक्षिणमदायि ।
तदादाय गृहमागतोऽयं भृशमया निर्भरिसितोऽयन्तमन्तर्मन्थुना सिन्नमनारतपसा
मगदन्त स्कन्दमाराधितवान् । तेन चातितुष्टेन सर्वा विद्या अस्मै प्रकाशयोक्तम्-
'श्रुतधर विप्र प्राप्यैतास्व प्रकाशयेरिति' । गृहमागतोऽयं सर्वं तन्मद्यमुक्तवान् ।
तदाप्रभृति जपन् ध्यायँश्च तिष्ठति । अतो युवा श्रुतधर कञ्चिद् विप्रमन्विष्यामयत
चेद् युवयोरसशय^३ साध्य^४ सिध्यत् ।

वर्षपक्षीत एतच्छ्रुत्वा प्रचुर धन तस्यै प्रदाय नगराद्दहिरावा निर्गतवन्तौ,
श्रुतधरविप्रान्द्रेषणतत्परैश्चान्तौ चावामद्य भवत्या भवनमागतवन्तौ, अयञ्च
तव सूनु सङ्कच्छ्रुतधर इत्येन विद्याद्विणोपलब्धये नौ दातुं दयसे चेत् प्रार्णवावा
ते भवाव । व्याडेवंचनमेतदाकर्ण्य निजगादमामकीनातिदीना जननी 'सय सर्वं,
विश्वसिमि चैतदहमपि, यतो हि पुत्रस्यास्य जन्मकाले जातयाऽशरीरिण्या वाचाऽहमेव
विज्ञापिता यद् बाले, बालोऽयं श्रुतधरो नाम्ना वररुचिर्वर्षाद्विद्यामवाप्स्यति
व्याकरणं च लोके प्रतिष्ठापयिष्यतीति । विबुद्धेऽधुनाऽस्मिन् बालके क्व स वर्षो
पाध्यायो भवेदिति नक्तं दिव चिन्तयन्त्यहमद्य युष्मन्मुखादखिल विज्ञाय नितरा
पर्यंतुष्यम् । अतः स्वकीयभ्रातरमिमं युवा नयतम् । नात्र काचित् क्षति एव
मामकीनमातृवचनमाकर्ण्य हर्षनिर्भरमानसौ तौ तत्र ता क्षपा क्षणोपम क्षपयित्वा
व्याडिनोपनीय वेदार्हाहित कथञ्चिद्वररुचिर्वाप्यया तथाऽन्यनुज्ञात मामादाय
वर्षस्य गुरोर्गृहं तावुपैच्छिनवन्तौ । सोऽपि च स्कन्दप्रसादमिव विप्रहिण
मामाकलयमानोऽन्येद्युरस्माकं पुरं पवित्रभूमिपरिकल्पितासनोपविष्टो दिव्यधा
गिरा 'ॐ' इत्येवोदचरत् । तत्क्षणमेव च तस्य साक्षात् सरहस्या सर्वे वेदा
समुपस्थिता । ताश्चाध्यापयितुं सोऽस्मान् प्रावर्तत । तत्र सङ्कच्छ्रुत मया, द्विश्रुत
व्याडिना, त्रिश्रुतम् इन्द्रदत्तनं च गृहीतम् । एवमध्ययनाध्यापनदिव्यध्वनि

१ भक्ष्येण मिश्रीकरणम् । २ देवरपत्न्याः । ३ वर्षेण पूर्वं, पूर्व जात
तस्मै, पूर्वसदृशसमोनार्थेति समासे 'तृतीया समासे' इति सर्वनामताऽभावः ।
४ परच् । ५ ऋहलोर्ण्यत् । ६ 'प्रवत्सतरकम्बले'ति वृद्धिः । ७ उपसर्गा
इति धातौ ।

माकर्ण्य सद्यः समुल्लसितान्तर्विस्मयो विप्रवर्गस्तत्रत्योऽप्याहृत्य तमवलोकयितुं मागत्य स्तुत्य सशिष्य^१ मनीषिण^२ वर्षं प्रणामैरर्चतिस्म । प्रमैदपरवशा उपवर्षश्च किन्तु न तत्र किमपि चित्रमित्यचिन्तयत् । पाटलिपुत्रलोकस्तु कृतसकलकलसकल-समुत्सवोमासमास्त । राजा नन्दोऽपि च गिरिनन्दिनीनन्दनवरप्रभावमेवमवलोक्य भृशं सन्तुष्टः सादरं वर्षस्य सदनं वसुभिः समपूरयत् ।

पुत्रमेकाग्रेण मनसा सर्वं शृण्वति कागभूतौ तस्मिन् वने वररुचिस्त पुनरित्य-मब्रवीत्—एकदा स्वाध्यायकर्मणि समाप्ते सति सम्पादिताद्विकृत्यो वर्षोपाख्या योऽस्माभिः पृष्टः 'एवविधमेतत्पाटलिपुत्रनगरं कथं लक्ष्मीसरस्वत्यो चैत्रं सजातमिति' हे गुरो कृपयाऽभिधीयताम् एतच्छ्रुत्वा स इमां कथामवर्णयत्—

गङ्गाद्वारे पवित्रैकनखलतीर्थे भार्यया सह तपस्यतः कस्यचिर्द्वाक्षिणात्^३ द्विजस्य तत्रैव पुत्राख्यं समजायन्त । समयानुक्रमेण भूसुरे तस्मिन् सभाये स्वर्याते तस्मिन् विद्याध्ययनेऽप्युया राजगृहमुपाजग्मुः । तत्र चाधीतविद्यास्ते दैन्यदुःखिता स्कन्ददर्शनार्थं दक्षिणापथमुपेतुः । तत्र चार्णवतटे वर्तमानायां चिञ्जिनीनामकनगर्यां भोजिकाभिधस्य कस्यचिद्विप्रस्यसदने न्यवसन् । तस्य तिष्ठस्सुता आसन् । अनन्यसन्तानं स विप्रस्ता एभ्यस्त्रिभ्यो दत्त्वा सर्वां निजं सम्पत्तिञ्चैभ्यः समर्प्य सभायो विरहितैर्द्विकचिन्तासन्तानवितानस्तपश्चर्याथं गगातटमशिष्रियत् । अथ तेष्वेव शशुरवेशमनि निवसत्स्ववग्रहं^४ महान् दुर्भिक्षो जात इति त्रयो^५ऽपि ते साध्वीरपि स्ववधूस्तत्रैव परित्यज्य जग्मुः । ताश्च स्वपितृमित्रस्य यज्ञदत्तस्य सदनमाश्रित्य क्रिष्टवृत्तयोऽपि स्वधवान् ध्यायन्त्यस्तस्थुः । तासां मध्यमा तदानीमासीदन्तर्वतीति यथासमयं सा सूनुमसूत । तस्मिन्श्चान्योन्यस्नेहस्तासां शनैः शनैरवर्धत । एकदा^६ गन्धेन्द्रमास्त्वा गच्छन्ती शम्भुना सह शम्भवी शिशुं तमवलोक्य सदया शम्भुमवदत्—देवेहि^७, पर्याभक्तोऽस्मिन्नेतास्ति-स्रोऽपि वध्वो बद्धबुद्धयो यदयमस्मान् जीवयदिति त्वं तथा कुरु येनायमासामाश्रयः

१, २, ३ एतिस्तुशास्वृहज्जुषः क्यप् । ४ शकन्धादिषु पररूपं वाच्यम् ।

५ प्रमदसम्पदौ हर्षे । ६ अकर्मकदातुमिच्छते इति द्वितीया । ७ पुत्रं सजायाम् । ८ कलाजशोऽन्ते । ९ अकं सवर्णे दीर्घं । १० 'अथे ग्रहो वर्ष-प्रतिबन्धे' इति वैभाषिकघनभावे 'ग्रहवृद्धनिश्चिगमरचे'त्यप् । ११ एव पदान्तादिति । १२ इन्द्रे च । १३ श्रीमालोश्च । १४ परच् ।

स्यात् । एवमुक्तं शम्भुः शम्भवीं सविस्त्रम्भमभनत्—‘अवश्यमहमिममनुग्रही-
ष्यामि, यतो हि सभार्येणाहममुना श्राजन्मन्याराधित इत्ययं भोगार्थमेव भुवि
समुत्पन्नः । महेन्द्रवर्मणश्च भूपते पाटलीनामतनुजैतज्जाया भविष्यति ।’ एव-
मुक्त्वा सतीशरासितश्च स्वप्ने सूचयामास—‘युष्माकमस्य पुत्रकस्य पुत्रक इति
नाम, सुतैर्ब्रह्मस्य चास्य क्षीर्पांते सुवर्णलक्ष्मणुदिनमुपलब्ध भविष्यति,
यथाकालमयमवनिपतिश्च भविष्यताति । सुसोत्थिते च तस्मिन् शिशौ साध्यस्तथा
सुवर्णलक्ष्मणमुपलभ्य सातिशयं प्राप्सीदन् । सुवर्णेन च तेनाचिरेण प्रवृद्धकोप
पुत्रको भूपो बभूव ।

एकदा यज्ञदत्तो रहसि पुत्रकमुवाच, ‘राजन् ! तव पितरो दुर्भिक्षपीडिता
इतां कापीतोऽतः सदा दातव्यं द्रविणं द्विजैर्मयो येन ते तत्र ऋद्धिं दानशालिता
च निशम्यान्नायान्तु । एतद्विषयेऽहं ब्रह्मदत्तकथां स्वामेकां कथयामि, तामाकर्णय-
पुरा वाराणस्यामासीद् ब्रह्मदत्ताभिधो नृपः । स चैकदा निशि गगने गच्छद्ब्रह्मस
शतसमावृतं भास्वरस्वर्णसङ्काशम्, अकाण्डसितपयोदपरिवेष्टितविद्युत्पुञ्जमिव
हस्युगलमपरयत् । तद्दर्शनेन^१ तथा तदवलोकनोत्कण्ठां राज्ञो बबुधे यस्य
राजकीयसौख्येभ्योऽपि विरक्तो मन्त्रिभिश्च सम्मन्यैकमतिर्रमणीयसरो विरचय
तत्रागमनार्थं प्राणिनामभयमददात् । कालेनान्यै तिर्यग्भि^२ सह तद्वसद्व्यमपि
तत्रागादिति तस्य सौवर्णे वपुषि नृपः कारणमपृच्छत् । राज्ञः प्रश्नमाकर्ण्य व्यक्त-
वाक्^३ सा हसद्वीथिमवोचत् यत् ‘पुरा आवा काकावास्व । एकस्मिन् मन्दिरे
वत्पथं युद्धयमानौ द्रोणिकान्तरे पतित्वा विपद्वावित्यस्मिन् जन्मनि जातिस्मरौ
हेममयहसावभवाव ।’ एतच्छ्रुत्वा राजा परा कोटिं सन्तोषदवावाप ।

अतश्च त्वमपि दानेन स्वपितृनवाप्त्यसि’ इत्युक्तो यज्ञदत्तेन पुत्रकस्तथैवा-
करोत् । तत्पदानवातांमाकर्ण्य ते ब्राह्मणास्तत्रागता स्वपत्नीर्वहुलधर्मां च लेभिरे ।

१. स्वप्नातो के वचिस्वपीति सम्प्रसारणम् । २. श्रत्यक् । ३. मयो
होऽन्यतरस्याम् । ४. स्थेशभासपितृसो वरच् । ५. ह्युट् च इति भावे ह्युट्,
युधोरनाकौ । ६. सभ्यस्तभ्यानीयर । ७. तिरसस्तिर्यलोपे ८. सख्याया
अवयवे तयप्, द्वित्रिभ्यां तयस्यायञ्वा, यस्येति च । ९. किञ्चिप्रञ्ज्ञा
यतरुक्कटप्रभृतीनां दीर्घोऽसम्प्रसारणश्च ।

किन्तु दृष्टनष्टार्पदोऽपि दुष्टा स्वभाव न परित्यजन्तीति राज्यमभिंलापुकास्ते पुत्रक जिघासैवो विन्ध्यवासिनीदर्शनव्याजेन त तद्देवालयमानिन्सु । तत्र देवी गर्भगृहान्तरे घातकान् नियुज्य पूर्वमेकाकी त्व देवीदर्शनार्थमन्तर व्रज इति तमाचरत्यु । विश्वासादन्त प्रविष्ट स हन्तुमुद्यतान् घातुकान् आलोक्य स्ववध हेतु नान् पप्रच्छ । ते चोदतीतरन् यद्धन दत्त्वाऽत्र तव व्यापादनार्थं स्वपि तृभिर्नियुक्ता वयमिति । एतदाकर्ण्य स तेभ्यो बहुमूल्यं स्वरत्नालङ्करणं दत्त्वा मुक्तोऽनुदाटितरहस्यो द्वारान्तरतो वहिर्निर्ययौ । घातकैश्च पुत्रको व्यापादित इति ब्राह्मणा मृषोदितौ । किं तु घातकप्रदत्तप्रतिज्ञानधना स्वगृहं प्रतिनिवृत्ता राज्यार्थिनस्ते द्विजा मन्त्रिभिर्ज्ञाता हताश्च ।

अत्रान्तरे स पुत्रक स्वपितृदुष्टवृत्तिविरक्तचेता विन्ध्यकान्तारं प्रविशेत् । तत्र च पय्यंटन् बाहूबाह्वि युद्धं कुर्वाणौ द्वौ पुरुषाववलोक्य कौ युवाम्' इति पप्रच्छ । तावपि 'भगवन्, मयासुरसुतावावाम्, इदं भोजनम्, एषा यष्टि, पादुके एते चैतदस्मत्पितृधनम् । धृतेतत्पादुको जनो नमर्धरो भवति । यष्ट्या च यत्किञ्चित् तत्सर्वं सत्यं सम्पद्यते । भाजनं चैतद्' १ यथेच्छं भोजनं वितरतीत्येतेषां कृते आवयोर्युद्धम् इत्युच्यते । पुत्रकेणोक्तम् स्वल्पस्यैतावतो निमित्तं भवतोयुद्धं साम्प्रतमसाम्प्रतम् । एतदर्थमसवय पणो यद् धावन् यो बलाधिको भवेत्स एवैतत्सर्वमादद्यात् । तयोर्भूर्खपोरेवमस्त्विति प्रतिपन्नयो पुत्रको धृतपादुकं समुपात्तयष्टिभाजनश्चोदयत् । व्योममार्गेण च क्षणमात्रेणैव दर्विर्घातमाकर्षिकाख्या नगरीमवाप्य नभसोऽवततार । तत्र च जीर्णे एकस्या वर्षाया ११ योषितो गृहेऽलक्षितो न्यवसत् । तदप्यवहारेण चातिप्रीता वृद्धा पुत्रकमेकदाऽकथयत्, 'पुत्र, त्वदनुरूपा भार्या नास्ति इति मदीया चिन्ता वर्तते । इह पाटलीनाम धेया राज्ञः कन्या रत्नमिवान्तपुरेऽभिरक्ष्यते' । एतद्वृद्धावचनमाकर्ण्य सा

१ सम्पदादिभ्यः द्विवक्तव्यम् । २ लपपतपदस्थेति उकञि नलोकाव्ययेति षष्ठीनिषेधः । ३ हन्तेऽसन्नन्तात् 'सनाशसभिच उ' । ४ 'श्वुल्लूचौ' इति श्वुलि 'हनस्तोऽविष्णो' । ५ 'लपपतपदस्याभूवृषहन्' इति उकञि 'हनस्तोऽविष्णो' इति नस्य नकारः । ६ यदयस्यो न्ते, यत्वादिभ्यामस्यप्रसारणम् । ७ ईदूदेद्विषचनं प्रगृह्यम् 'लतप्रगृह्या अचि नित्यम्' । ८ चरेष्ट । ९ तोलि । १० इच्छा 'इति' सूत्रेण निष्पन्ने इच्छाशब्देऽन्यथीभावः । ११ अतिशयेन दूराम् । १२ अतिशयेन वृद्धाया ।

कुण्डकमेकमकारयत् । तत्कजललिप्ताश्च चत्वारश्चैलखण्डा विहिताः, एका स्थूलाय-
ताकृतिसवहिरगला मञ्जूपा चापि निर्मापिता ।

अथ वसन्तोत्सवावसरवासतेय्या आदिमे यामे महार्हवेपः कुमारसचिवः
समागमत् । अलक्षितप्रवेशमुपकोशा तमप्रवीद् यन्नाहमकृतस्नानं त्वां स्पृशा-
मीत्यभ्यन्तरं प्रविश्य सम्पादितस्नानो भव । स च मूढस्तदङ्गीकुर्वन्नन्धतमसाच्छै-
न्नाभ्यन्तरगृहं चेटीभिः प्रवेशितस्तत्रात्तान्तर्बन्धाभरणोऽन्तर्वाससः कृते प्रदत्तैक-
चैलखण्डः, आशिरःपादमङ्गेभ्यश्चभङ्ग्या विलेपिततत्तैलकजलो विहितः ।
प्रत्यङ्गमस्य मर्दयन्त्यो यावच्चेदयोऽतिष्ठस्तावद् द्वितीये प्रहरेऽसौ पुरोधा अत्यु-
पागमत् । चेष्ट्यश्च 'वररुचेः सुहृत्कश्चिपुरोहितः समागत इति त्वमिह प्रविश'
इत्युक्त्वा परिहितचतुरङ्गुलकजलमलिनमलमल्लकर्मात्रं तं कुमारसचिवं मञ्जूपायां
निक्षिप्य बहिस्तामर्गलेनाबध्नन् । एवमेव स्नानमिषेणाभ्यन्तरगृहं नीतः पुरो-
हितोऽपि हतवस्त्रादिश्चैलखण्डधरस्तैलकजलमर्दनैश्चेटीभिर्विमोहितस्तृतीये प्रहरे
दण्डाधिपतौ समायाते सहसा रहस्योद्भेदभयभीताभिरिव विप्रलब्धो यथापूर्वं
मञ्जूपायां निक्षिप्तो मञ्जूपा च सार्गलीकृता । ततो दण्डार्धिपोऽपि स्नानोप-
धिनान्तरगृहं प्रवेश्य परिधापितचैलखण्डैककर्पटो यदा तैलकजलाभ्यङ्गमुखमनु-
भवन्नासीत्तदैव तुरीये यामे स वणिगपि तत्र समागच्छदिति दण्डार्धिपोऽपि
तद्वयं प्रदर्श्य चेटीभिर्मञ्जूपायां निक्षिप्तो बहिरगलश्च प्रदत्तम् ।

एवं त्रयोऽपि तेऽन्धतमसावासाभ्यासोद्यता इव लब्धपरस्परस्पर्शा अपि
नान्वोन्यमालपन् । अथोपकोशा सद्नेऽत्र दीपं प्रज्वाल्य तं वणिजश्च तत्रैव प्रवेश्य
'मङ्गत्रां प्रैतं यद्दत्तं तद्देही'त्यगदत् । वणिगपि च शून्यं तद्गृहमालोक्य 'तव
भर्त्रा यद्दत्तं स्थापितं सर्वमवितथं तदहं प्रदास्यामी'ति प्रत्यजानात् । सा चापि

१. ङमो हस्तादचि ङमुष्णित्यम् । २. आङ्मागेधेति तुकि चुत्वम् । ३. चतस्रः
अङ्गुलयः प्रमाणमस्येति तद्वितार्थे समासः, 'तत्पुरुषस्याहुलेः संख्याव्ययादेः'
इति समासान्तोऽच्, ततः 'प्रमाणे द्वयसञ्ज्ञि'ति विहितस्य मात्रचः 'द्विगो-
नित्यमि'ति लुक् । ४. मात्रशब्दस्यात्रावधारणमर्थः 'मात्रं कारस्वर्ण्येऽवधारणे' एवं
च मलमल्लकमेवेत्यस्वपदविग्रहे मयूरव्यंसकादिश्चात्समासः । ५. आतश्चोपसर्गे ।
६. उपसर्गे घोः किः । ७. अच उपसर्गात्तः ।

त्वया निश्चिन्तेन स्थातुंभ्यम् । अहञ्चाजैर्जं तव शरीरान्तर्निवासिनी सरस्वती तव
दुःखं द्रष्टुं न पारयामि' एवमुक्त्वाऽन्तर्दधौ ।

प्रबुद्धोऽहं तत्स्वप्नसञ्जातास्यो दयितासदनासप्तवालरसालतरोरधो गत्वाऽ-
लिष्टम् । तत्सखीमुखेन च यौवनानन्ददानदक्षिणायौस्तत्रोपकोशाया मस्तिबन्ध-
नमनङ्गविजृम्भणमशृणवम् । ततस्तदा तस्या सखीमहमेवमब्रुवम्, यद् गुरुभिर-
दत्तां ता स्वीकर्तुं कथमहमुत्सहेत्येतद्यथा सम्पद्येत तथा कृत्वा स्वसखीं माञ्च
समुज्जीवय । इत्थमभिहिता सा गत्वा तन्मातरमखिलमवदत् । सा चापि
तच्छणमेव स्वभर्तारमवगतसर्वसमाचारमकरोत् । तच्च तेन तदग्रजेन वर्षेणापि
आभिनन्दितमिति समुपलब्धवर्षाचार्यनिदेशेन व्याडिनी कौशाम्बी गत्वा नीताया
मम मातरि, उपकोशापितृभ्यां यथाविधि सम्पादिते चावयोर्विवाहेऽहं तत्र जायया
जनन्या च सह चिरं समुखं न्यवसम् ।

अतिक्रान्तेषु चैव कतिपयवर्षेषु वर्षस्य शिष्याणामन्यतमो जडबुद्धितमो
नाम्ना पाणिनिरेकश्चात्रोऽभवत् । शुश्रूपापरिक्लिष्ट^६ स वर्षभामानुजातो विद्या-
कामस्तपस्तप्तु हिमनगमगमत् । तत्र तीव्रतपस्तोषितशशिशेखरसमवाससर्व-
विद्यामुखनवव्याकरणस्तत्त आगत्य मामेव वादापाह्वयत् । प्रबुद्धे चावयोर्विवादे
वासरसप्तकं समाप्तिमापत् । अष्टमेऽह्नि मया पराजिते पाणिनी समनन्तरमेव
नभ स्थस्याणुकृतमहाघोरदुह्कारेण न सर्वं तदैन्द्रव्याकरणं भुवि प्रनर्तम् । पाणिनिना
पराभूताश्च वयं सर्वे तदैव मूर्च्छाभूता इति निर्विण्णोऽहं^७ स्वगृहस्थित्तंहिरण्य-
गुप्तस्य हस्ते निजस्वं समर्प्य तच्चाखिलमुपकोशामाभाष्य निराहारस्तपोभिरशङ्कर-
मारिराधयिषु परिण्यक्तजायादिमोहमाय हिमालयमायम् । पतिव्रतोपकोशा च
नियमव्रता निर्जगृहेऽनुदिनं मम श्रेयोऽभिलषन्ती, रागाया स्नान्ती^८ समतिष्ठत् ।

१. तस्यसख्यानीयर । २. नमिकम्पिस्म्यजस्कमहिसदीपो र । ३. व्य-
वस्थाभावात्पूर्वपरावरेति सर्वनामताया अभाव । ४. स्तो रचुना रचु ।
५. व्यडस्यापत्य व्याडि (अत इज्) स्वागतादीनाञ्चैयैजागमाभाव ।
६. 'अश्वभ्रजे'ति शस्य पत्ये 'ष्टुना ष्टु' । ७. तस्य पूरणे षट्, नान्तादसख्यादे
मंड् । ८. नशो पान्तस्य । ९. निरपूर्वकाद्विद्वातो क, 'रदाभ्यामि'त्युभयत्र
नखे णखम्, ष्टुरखञ्च । १०. तिष्ठते के 'द्यतिस्यतिभास्यामित्तिकिति' ।
११. गेहे क । १२. आच्छीनद्योर्नुम् ।

एकदा मधौ व्रतनियमजन्यतन्निमानमातन्वतीं तनुं विभ्राणां चामामप्य-
भिरामां प्रतिपञ्चन्दलेखामिव दर्शकलोचनानन्ददायिनीं तां स्नातुं गंगां गच्छन्तीं
निरीक्ष्य राजपुरोधाः, दण्डाधिपतिः, कुमारसचिवश्चैते 'कन्नयः पञ्चशरशर-
शरव्यतामुपजग्मुः । सा चापि तस्मिन्नुदनि स्यान्ती कथमपि चिरायते स्मेति ततः
सायमागच्छन्तीं तां मार्गे कुमारसचिवः साग्रहमग्रहीत् । प्रत्युत्पन्नमतिश्च सैन-
मित्यमग्रवीत्—'यथायथ स्वमेतत्सर्वं ममाप्यभिप्रेतम् । किन्तु साकुलजया प्रोषित-
भर्तुकया च मया सह अस्मिन्स्थाने किमपि कर्तुमस्थाने । अतस्त्वया मधू-
रसव्यासकलोकाया रात्रेराद्यग्रहरे ध्रुवं मद्गृहे समागन्तव्यम् ।' एवं कृतसन्धा
कामान्वेन च तेन परित्यक्ता यावदेव किञ्चिद्दूरं गता तावत्पुरोधसा सा निरुद्धा ।
किन्तु तस्मा अपि तस्या एव रात्रेर्द्वैतीयके^१ ग्रहरे समागन्तुं संकेतं परिकल्प्य
यथाकथञ्चिदाश्मानं मोचयित्वा प्रचलिता । ततोऽपि च किञ्चिदग्रेऽञ्चन्त्यां दण्डा-
धिपस्तां न्यरुगदिति तृतीयस्मै^२ तस्मै अपि त्रियामायास्तार्तीयके^३ ग्रहरे तत्रा-
गन्तुं संकेतं विधाय दैवात्ततोऽपि च निमुञ्च्य वेपमानतनुयष्टिगृहमागत्य कर्तव्यो-
चितं सर्वं स्वचेटीभ्यो निरदिशत् । प्रवासस्थे भर्तारि कुंलीनयोषितो मरणं
श्रेयो^४ न पुनरूपैकपञ्चातिलोक्लोचनापातपात्रतेति सञ्चिन्त्यमन्तो, स्मरन्ती
च मम संयोगसमयं, निशं तां निर्निद्राहारा निनाय ।

समुदिते च भगवति अहर्पता^५ ब्राह्मणपूजार्थं किञ्चिद्वनमानेतुं सा चेटीं
हिरण्यगुप्तस्य गृहं प्रेषितवती । स च वणिक् तामागत्यैकान्ते, कान्ते मां भजस्व
तदैव त्वन्नर्तनचिसं धनं दास्यामीत्यग्रवीत् । पृतदाकर्ण्य तं वणिजं साऽसाधिका-
घनदानानिच्छुकं निर्धार्य तमपि तस्यामेव रात्रौ^६ तुरीये यामे समागन्तुमस-
संकेतदिति निर्गते तस्मिंश्चेटीभिः सा^७ शैलेयादिसंयुक्तेन तैलमिश्रितकजलेनापूरितं

१. 'करणाधिकरणयोश्चे'ति करणे वयुट् । २. 'त्रौ' च इति कोः कदादेशः ।
३. 'नचे'ति ध्रुवागमे 'खरि चे'ति चत्वंम् । ४. द्वेस्तीयः, तीयादीकक् स्वार्थे
वाच्यः, किति च । ५. तीयस्य द्विस्तु वा । ६. त्रेः संप्रसारणं च, तीयादीकक्
स्वार्थे वाच्यः, किति च । ७. 'कुलाखः' इति स्वप्रत्यये तस्य 'आयनेयीन्'
इति ईनादेशः । ८. हशि च । ९. रोरि, द्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः । १०. अहरा-
दीनां पत्यादिषु वा रेफः । ११. चतुरस्रद्वयतावाद्यचरलोपश्च । १२. 'शिलाया
दः' इत्यत्र शिलाया इति योगविभागाद् ठञ् ।

कुण्डकमेकमकारयत् । तत्कज्जललिप्ताश्च चत्वारश्चैलखण्डा विहिताः, एका स्तूलाय-
ताकृतिसबहिरगला मञ्जूषा चापि निर्मापिता ।

अथ वसन्तोत्सवावसरवासतेय्या आदिमे यामे महार्हवेपः कुमारसचिवः
समागमत् । अलक्षितप्रवेशमुपकोशा तमब्रवीद् यन्नाहमकृतस्नानं त्वां स्पृशा-
भीत्यभ्यन्तरं प्रविश्य सम्पादितस्नानो भव । स च मूढस्तदङ्गीकुर्वन्नन्यतमसाच्छे-
न्नाभ्यन्तरगृहं चेटीभिः प्रवेशितस्तत्रात्तान्तर्वस्त्राभरणोऽन्तर्वाससः कृते प्रदत्तैक-
चैलखण्डः, आशिरःपादमङ्गेष्वभ्यङ्गभङ्ग्या विलेपिततत्तैलकज्जलो विहितः ।
प्रत्यङ्गमस्य मर्दयन्त्यो यावच्चेदयोऽतिष्ठंस्तावद् द्वितीये प्रहरेऽसी पुरोधा अप्यु-
पागमत् । चेद्यश्च 'वररुचेः सुहृत्कश्चिपुरोहितः समागत इति त्वमिह प्रविश'
इत्युक्त्वा परिहितचतुरङ्गलकज्जलमलिनमलमल्लकर्मात्रं तं कुमारसचिवं मञ्जूषायां
निक्षिप्य बहिस्तामर्गलेनावपन्नम् । एवमेव स्नानमिषेणाभ्यन्तरगृहं नीतः पुरो-
हितोऽपि हतवस्त्रादिश्चैलखण्डधरस्तैलकज्जलमर्दनैश्चेटीभिर्विमोहितस्तृतीये प्रहरे
दण्डाधिपतौ समायाते सहसा रहस्योद्भेदभयभीताभिरिव विप्रलब्धो यथापूर्वं
मञ्जूषायां निक्षिप्तो मञ्जूषा च सार्गलीकृता । ततो दण्डार्धिपोऽपि स्नानोप-
धिनान्तरगृहं प्रवेश्य परिधापितचैलखण्डैककर्पटो यदा तैलकज्जलाभ्यङ्गसुखमनु-
भवन्नासीत्तदैव तुरीये यामे स वणिगपि तत्र समागच्छदिति दण्डाधिपोऽपि
तद्वयं प्रदर्श्य चेटीभिर्मञ्जूषायां निक्षिप्तो बहिरगलञ्च प्रदत्तम् ।

एवं त्रयोऽपि तेऽन्धतमसावासाभ्यासोद्यता इव लब्धपरस्परस्पर्शा अपि
नान्योन्यमालपन् । अथोपकोशा सद्नेऽत्र दीपं प्रज्वाल्य तं वणिजञ्च तत्रैव प्रवेश्य
'मद्भर्त्रा प्रैत यद्भनं तद्देही'त्यगदत् । वणिगपि च शून्यं तद्गृहमालोक्य 'तव
भर्त्रा यद्भनं स्थापितं सर्वमवितथं तदहं प्रदास्यामी'ति प्रत्यजानात् । सा चापि

१. ङमो ह्रस्वादचि ङमुणित्यम् । २. आङ्माणेश्वेति तुकि चुत्वम् । ३. चतस्रः
अङ्गुलयः प्रमाणमस्येति तद्वितार्थं समासः, 'तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याव्ययादे'
इति समासान्तोऽच्, ततः 'प्रमाणे द्वयसञ्जि'ति विहितस्य मात्रचः 'द्विगो-
नित्यमि'ति लुक् । ४. मात्रशब्दस्यात्रावधारणमर्थः 'मात्रं कारस्म्यैऽवधारणे' एवं
च मलमल्लकमेवेत्यस्वपदविग्रहे मयूरव्यंसकादिस्वात्समासः । ५. आतश्चोपसर्गे ।
६. उपसर्गे घोः किः । ७. अच उपसर्गात्तः ।

मञ्जूषां धावयन्ती 'भो' देवा हिरण्यगुप्तस्यैतद्वचः शृणुत' एतदुक्त्वा निर्वापित-
प्रदीपगोहेऽन्यवरत्नानाम्यद्वापदेशेनापादमस्तकं तैलकजलाभ्यक्तं तं कृत्वा निशा-
वसाने 'निर्गच्छेदानीम्, त्रियामा हि विगतयामा' हरयुक्त्वाऽनिच्छन्तमपि
चन्द्रार्धं दावा कर्णप्राहं निरसारयत् । एवं कौपीनमात्रवसनः, कज्जललिसवदनः,
परिबुद्धिः कौलेयकैः^१ परिव्रियमाणः, नेममग्नः पदे पदे स्खलन्नशान्ते स निशा-
न्तमापत् । तत्र तां मयीं चालयतो दासजनस्यापि सम्मुखीनो भवितुं नाशकत् ।

उपकोशा च प्रातश्चेदिकानुगता नन्दालयमासाद्य हिरण्यगुप्तो वणिक् मम
भर्त्रा ग्यासीकृतं धनमात्मसाकर्तुमिच्छतीति विज्ञापितवती । अतस्तत्र राज्या-
धिकारिभिराकारितो 'देव, न किञ्चिन्मात्रम् अप्यस्या मद्गोहे वर्तत' इति सोऽक-
थयत् । तदाकर्ण्योपकोशाऽवादात्—'मदीयो भर्ता गृहदेवता मञ्जूषायां निश्चिप्य
विदेशं गतः । तासामग्रे चायं किञ्चिद्वेलेन विनापि मम धनं दातुमङ्गीकृतवान् ।
न विश्वासश्चेन्मञ्जूषामिहानाय देवताः प्रष्टव्याः ।' एतदाकर्ण्य नन्दाज्ञापित-
बहुजनैः अभ्यु^२त्याप्य आनीतायां मञ्जूषायाम् उपकोशाऽगादीत्—'देवताः, यद्नेन
वणिजोदितं तत्सत्यमुक्त्वा निजावासं यात; नो चेदहं कस्मैचित् सर्वा वो ददामि;
सदस्यस्मिन्नुद्घाटयामि वे'ति ।^३ तच्छ्रुत्वा भीतमीतास्ते त्रयो मञ्जूषापिहिताः^४,
'सत्यमेतत्; अस्मत्समक्षमनेन धनमङ्गीकृत'मित्यूचु । एतेन निरुत्तरो वणिक् सर्वं
तद्वनं प्रत्यर्पयितुं प्रथयद्यत । अतिकृतूहलाक्रान्तमनसा राज्ञा चाभ्यर्थितोपकोशा
सदसि स्फोटितार्गलां मञ्जूषा समुदजीघटत् । ततस्त्रयस्ते तमपिण्डसन्निभाः पुरुषा
निर्गता ये च मन्त्रिभिर्भूभृता नन्देन च कृच्छ्राप्रत्यभिज्ञाताः क्षणं सर्वानपि किंवृत्तान्
सदस्यान् व्यस्मापयन् । अथ कौतुकात्सर्वैः पृष्टोपकोशा प्रथमतस्तेभ्यः सर्वमुप-
वर्णयन्ती तत्रत्याखिलसभासदां प्रशंसाभाजनमभवत् । पारदारिकाश्च^५ ते
त्रयोऽप्यपहतसर्वस्वा देशास्त्रिवांसिताः । सन्ना^६जा नन्देन चाभिनन्दितचरितो-

१. ससजुपो रु', भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि, हलि सर्वेयाम् । २. समासत्तौ
इति णमुलि, तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् । ३. शालीनकौपीने अष्टाकार्ययोः ।
४. कुलकुचिप्रीवाभ्यः आस्यलंकारेषु इति ढक्ञ् । ५. अर्धनग्नः । ६. यथामुक्त-
संमुखस्य दर्शनः स्त्रः । ७. यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा । ८. प्रथये भाषायां
नित्यम् । ९. ण्वुल्तृचौ । १०. देवात्तल्, तलन्तं क्षियाम् । ११. उदः
स्यास्तम्भोः पूर्वस्य । १२. शरछोऽटि, खरि च । १३. वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्यो-
रुपसर्गयोः, दधातेर्हिः । १४. गच्छती परदारादिभ्यः । १५. सो राजि समः कौ ।

पकोशा कोशादपरिमितं धनं प्रदाप्य प्रेषिता ससन्तोषं जोषं स्वसदनमसदत् ।
वर्षोपवर्षावपि च तत्सकलमाकलय्य निरतिशयं तामभिनन्दितवन्तौ । सर्वे
तत्पुरवासिनश्च ^१स्मेरमुखाः ^२संवृत्ताः ।

अत्रान्तरे हिमाद्रौ तीव्रतरं तपस्तप्त्वा मयाऽऽराधितेन देवेन महादेवेन मे
पाणिनीयं शास्त्रं प्रकाशितम् । तदनुगृहीतेन चैव मया तत्पूर्णकृतम् । ततः
प्रतिनिवृत्तेन शशिमौलिप्रसादामृतपानाज्ञाताध्वक्लमेन निजसदनं चासादि ।
कृतगुरुमातृचरणामिनन्दनेन धृतोपकोशाद्भुतवृत्तान्तेन च परमा कोटिरानन्द-
स्यान्वभावि ।

अथ मन्मुखात् तत्त्वसंस्कृतव्याकरणं शुश्रूषोर्वर्षस्य कृते पाण्मातुरेण ^३तत्सर्वं
प्राकार्यं नीतम् ।

ततोऽतिनिर्यन्धपराभ्यां व्याडौन्द्रदत्ताभ्यां दक्षिणार्थं विज्ञप्तो गुरुर्वर्षः स्वर्ण-
निष्ककोटिर्मे ^४देयेत्यवोचत् । अद्वीकृततद्गुरुवचनौ तौ नैतावन्नमन्यस्मादुपलब्धुं
शक्यम् इति लक्ष्मीपुंस्त्वं ग्राह्यवनवतिकोटीश्वराज्ञन्दाद् गुरुदक्षिणां याचितु मया
सहाचलताम् । अवोचताञ्च तौ 'प्रागुपकोशा तेन धर्ममगिनीत्वेन स्वीकृतेति स
तव धर्मश्यालकोऽतस्त्वद्गुणैरवश्यं तस्मादेतावन्ननं प्राप्तुं शक्यते' इति
भगवैर्लिङ्गि भावयोः प्रतिज्ञाबन्धनमेतदिति । स्वीकृते च मयि तत्, त्रयोऽपि
सतीथ्यां वयमयोध्यास्थं नन्दकटकमगच्छाम । किन्तु प्राप्तमात्रेषु चास्मासु तत्र
राजा पञ्चषमवापेति तद्विपादेन राष्ट्रे महान् कोलाहलो जातः । एवंभूते व्यतिकरे
योगसिद्धिमानिन्द्रदत्तोऽभ्यधत्त यद्रतासोरस्य भूपस्य शरीरमहं प्रविशामि ।
वररुचिरस्त्वर्थी मामकीन इत्यहं तस्मायर्भीष्टं काञ्चनं दास्यामि । व्याडिश्च देव-
गृहे मम प्रत्यागमावधि याचन्मदीयदेहमभिरक्षतु ।

सर्वमेतत्स्थिरीकृत्य, मन्दशवान्तःसमाविष्टे इन्द्रदत्ते, प्रत्युज्जीवति च
भूपतौ, राष्ट्रे महानुरसवोऽजायत । शून्ये देवगृहे चेन्द्रदत्तस्य शरीरमभिरक्षति
व्याडौ, राजकुलमहमगमम् । प्रविश्य च स्वरतीत्युच्चार्य मया स योगनन्दो

१. नमिकम्पिस्म्यजस्० इति रः । २. 'मोऽनुस्वारः' इति समो मस्यानुस्वारे
'वा पदान्तस्ये'ति चैकलिपिकोऽनुनासिको वकारः, परसवर्णः । ३. समः सुटि,
अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा । ४. मातुरसंख्यासम्भद्रपूर्वायाः । ५. ईदृशति ।
६. शक्तिसहोश्च । ७. पुमः खप्यम्परे । ८. नरलब्धप्रशान् । ९. एतत्तदोः
सुलोपोऽकोरनञ् समासे हलि ।

गुरुदक्षिणार्थं हेमकोटिं याचित इति तेन सत्यनन्दस्य मन्त्री शकटाल 'सुवर्णं कोटिमस्मै दापय' इति समादिष्ट । किन्तु प्रातिभशक्तिपम्पस्यो मन्त्री शकटालो मृतस्थोजीवनसमकालमेवार्थिनमागतमवलोक्यावष्टतसर्वतत्त्वो नन्दस्य तनयो बाल इति चिन्तयन्नन्दस्य बहुशत्रुवैलराज्यमभिरक्षितु तथाभूतमपि नन्दस्य देहमभिरक्षितु निश्चिन्वानस्तत्क्षणमेव सर्वान् शवानदीदहत् । तन्मध्ये धारैरुपलब्धमिन्द्रक्षत्रकलेवरमपि—तद्रक्षक व्याडिमपसार्य—दाहितवान् । अत्रान्तरेऽर्थिने हेमकोटिसमर्पणाय त्वरमाण राजानमाह—‘देव, इदानीं सर्वोऽपि परिजन वासवासक्तस्वान्त इत्ययं क्षण प्रतीक्षताम् । तदनन्तरं कौतुक्कृत कौत्सकान् उपहारान् वाञ्छतीति पृष्ट्वा भवदाज्ञया सर्वं सम्पादयिष्यते ।’

क्षणान्तरं च योगनन्दमागत्य, ‘देव, सद्यपि भवादृशे रक्षितरि, योगस्थितोऽनुकातजीवो द्विजोऽनाथशव इति घलाद्ग्रथ’ इति व्याडिना अग्रहण्य मुदोषितम् । देहदाहानन्तरं निर्गत्य स महामतिरशकटाल सुवर्णशतमर्पितवान् । किन्तु योगनन्दो रहसि सशोको व्याडिमवदत्—‘विप्रोऽप्यहमिदानीं शतस्वमापन्न इति स्थायियपि श्रीर्नन्दानीं यशस्कान्वृतो मम सन्तोषायोपकल्पते ।’ एतदाकर्ण्य व्याडिस्तमाश्वासयाभाषत—‘शकटालेनाधुना त्वं परिज्ञातोऽसीति महामन्त्री ह्ययमचिरात्त्वा यथेच्छं विनाशयितु, पूर्वनन्दनन्देन चन्द्रगुप्तभूपञ्च विधातुमलमिति मुख्यामाय वररुचिं नियोजय, येन दिव्यानुभावतद्बुद्धिर्गुरुरक्षितं राज्यं निष्प्रत्यूहं सुस्थिरं स्यात् ।’

एवमुक्त्वा गुरुदक्षिणां दातुं गते व्याडौ तदैव योगनन्देन मन्त्रिपदे नियुक्तोऽहं तमेवमवदम्—‘विगतब्राह्मण्यस्यापि ते शकटाले पदस्थिते राज्यं सुस्थिरं

१ मन्त्रि गुप्तभाषणे इत्यस्मात् धातो ‘नन्दिप्रह्लिपचादिभ्यो ल्युणिन्यच’ इति प्रह्लादिस्वाणिनि । २ ‘अन्येभ्योऽपि इत्यते’ इति बलच् । ३ ‘कस्कादिषु च’ । ४ ‘कानाम्नेडिते’, सम्पुकार्नां सो वक्तव्य । ५ ‘वा शरि’ । ६ स्थाधातो प्रह्लादिस्वाणिनि, ‘आतो युक् चिण्कृतो’, ऋत्तेभ्यो ङीप् । ७ किञ्चि प्रक्षुब्धयेति क्तिपि दीर्घ । ८ ‘पाशकल्पककाम्यष्विति वाच्यम्’ इति सहकारेण ‘सोऽपदादौ’ इति स । ९ ‘नन्दिप्रह्लि ति नन्दादिस्वास्त्यु’, ‘युवारनाकौ’ । १० ‘पुरोऽव्ययम्’ इति गतिसञ्ज्ञायां ‘नमस्पुरसोर्गत्यो’ इति स । ११ ‘इदुदुपधस्य चाऽप्रत्ययस्य’ ।

न मन्ये, तस्मादय जीवितद्विजदाहदोषीति तिरस्कृत्य युक्तया विनाश नेयं । एव मयोपदिष्टो योगनन्द शकटाल मध्येऽन्धान्धु सतसुतशत निक्षिप्य सक्तूनां पयस्पाशस्य चैकैक शराव समुतस्य तस्य कृतेऽन्तर्न्यदीधपत् । एव स्वकीयम् अधस्पदम् अवलोक्य शकटाल पुत्रानुवाद, 'सुता, एतद्भोज्यं पर्यद्भोज्येणैकोऽपि कृच्छ्राजीवेत्, धहृतां तु कथैव केयेक एव सजलानमून् सक्तून् न प्रायहमद्याद्यात् यश्च समर्थ सन् योगनन्दस्य वैरं प्रतिकुर्वति ।'

एतदाकर्ण्य पुत्रास्तमब्रुवन्—'तात्, नास्मिन् कर्मण्यतिभैवकान् कोऽप्यस्माद्विषति सविपानिव सविपान् सक्तूनिमान् पिबन्नामान एव धारय ।' तस्मिं शम्य शकटालस्तै 'शारावसक्तुवारिभि एक एव सक्तृदृष्टिर्महोऽकरोत् । एवमन्धान्धुनिपतितस्य तस्य पश्यत एव सुतशते निरसुता गते स एव केवलो जीवितोऽवाशिनात् ।

इत्यञ्च निष्कण्टक योगनन्दसाम्राज्ये बद्धमूले, अहरहं तत्समृद्धौ च जायमानायां, गुरुप्रदत्तदक्षिणो व्याडिस्तत्राययौ । त च तथाभूतबद्धमूलसाम्राज्यमवलोकयति प्रसन्न, योगनन्देन तेन तद्राज्ये विविधभोगान् भोक्तुं भृशमभ्यर्थितोऽपि, ससारा सारता तत्त्वेन ज्ञानानस्तत्कालमेव तपस्तप्नुमनुवनमभिप्रतस्थे । योगनन्दश्चायं सकलसैन्यसयुक्तो भस्महित^१ स्वराजनगर पाटलिपुत्रमगमत् । अहमपि च तत्र योगनन्दस्य सन्निधौ^२ धूर्पतित्वे नियुक्त उपकोशया परिचर्यमाणो जनन्या गुरुणा च साकं चिरमवसम् । साक्षात्सरस्वती च सर्वेषु कार्येषु भस्माहाय्य व्यदधात् ।

इति कथाकल्लोलिन्या सन्धिनिर्देशात्मक प्रथम कल्लोल समाप्त ।

१ 'तिरसोऽन्यतरस्याम्' । २ 'अथो यत्' । ३ पाशकल्पेति स कुक्षितस्य पयस इति भावः । ४ 'अथ शिरसी पदे' । ५ 'भोज्य भक्ष्ये' । ६ 'ईदृशति' । ७ भवन्तमतिक्रान्तोऽतिभवकान् । ८ विषम्, जलञ्च, तेन सविपानित्यस्य सजलान् विषयुक्तञ्चे यर्थं, 'तथायुक्त चानीप्सितम्' इति कर्मत्वम् । ९ 'तत्रोद्घृतममत्रेभ्य' इत्यञ् । १० रोऽपि । ११ 'अहरादीनां पत्यादिषु वा रेफ' ।

कारकनिर्देशात्मको द्वितीयः कल्लोलः

वररुचिरेयमुपवर्ण्य पुनः काणभूतिमबोधत्—‘इत्थं व्यतीतेषु केषुचिद्वारसरेषु वामाकामाद्यतिदृप्तसमुन्मत्तो योगनन्दः, समुपेक्षितस्वसहयोगी,’ निजपरिजन-परिदाही,^१ परमोन्मादी च सज्जातः । एवमुच्छृङ्खलं तमवलोक्याहमचिन्तयम् यन्मयि स्थिते विरुद्धमाचिचरिषिष्यैश्चपि न शक्यतालः स्वमनोरथं पूरयितुमल-मितीर्क्षामी स उद्धर्तव्य इति तमुद्दिधीर्षु राजानमहमभ्यर्ष्यान्धान्घोस्तमुदधरम् । नीतिकुशलः शक्यतालोऽपि च पुना राज्ञो मन्त्रित्वमवाप्य वररुचौ स्थितेऽयं योग-नन्दोऽज्जटयः इति सञ्चिन्तयन् वैतर्सी वृत्तिमाश्रित्य मदिच्छानुकूलं राज-कार्याण्यकरोत् ।

एकदा नगराद्गहिर्निर्गतो राजा मध्येगङ्गमुद्रैः समुदञ्चन्तं संश्लिष्टपञ्चाङ्गुलि-हस्तैश्च अपश्यत् । किमेतदिति मां पृच्छति भूभृति, तस्यामेव दिश्यहं स्वकीये द्वे अङ्गुल्यावदर्शयम् । एतेन तिरोभूते हस्तेऽतिविस्मयमापन्नेन च भूपेन पुनस्तदयं-मनुयुक्तोऽहं तमेतदब्रुवम्—‘संश्लिष्यत्पञ्चाङ्गुलिहस्तोऽयं निरदिशद् यत्पञ्चभिर्मि-लितैरिह न किमप्यसाध्यं वर्तते’, अहं च तदङ्गुलिद्वयं दर्शयन्नेतत्प्राप्तुदतीतरं यदैकचित्येन वर्तमानाभ्यां द्वाभ्यामेव संसारेऽस्मिन् सर्वं सम्पादयितुं शक्यते । ममैतद् गूढविज्ञानमवधार्य भूपोऽस्यथं प्रासीदच्छकटालश्च दुर्जयां मदीयां बुद्धि-मवधार्य नितरां व्यपीदत् ।

एकदा कश्चिद् ब्राह्मणातिथिर्योगनन्दस्य प्रासादद्वारमुपागच्छत् । तत्र “मुहुतं-मवस्थितश्च किञ्चिदुपलिप्सयेव अनुप्रासादवातायनम् उदग्रासीत् । तच्च वातायना-प्रात्परयन्ती स्वपत्नीमवलोक्य सन्मात्रेणैव च तमतिथिम् अभिक्रुष्यनृपतिर्हन्तु-

१-२. ‘सम्प्रचानुरुपेति’ विणुन् । ३. चरतेरसन्नन्तात् लुटः सद्वा । ४. दानी-ज्जेतीदमो दानीम् । ५. हरतेस्तव्यत् । ६. उदकशब्दस्य परस्मै-हृत्युदकादेशोऽङ्घो-पोऽनः । ७. ‘कर्तुरीप्सिततमं कर्म’, ‘कर्मणि द्वितीया’ । ८. ‘अकथितचेति’ पञ्चम्याः द्वितीया । ९. ईषद्दुःसुषु—इति खल् । १०. अकर्मकधातुयोगे काले द्वितीया । ११. ‘अनुर्लक्षणे’, ‘कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया’ ।

मादिदेश । तस्मिंश्च द्विजे बध्यभूमिं नीयमाने विषणिस्थापितो निरसुरस्येको
 'विसारिणोऽहसत् । तद्भासहेतुचिन्तासन्तानेन मया स्मृतैकान्तोपस्थिता सरस्वती
 तन्मत्स्यहासहेतुश्रवणार्थं तत्रत्यतालतरोः पृष्ठेऽलङ्घितः स्थातुं मामादिशत् ।
 तथा कुर्वन्नहं रात्रौ तत्र घालपुत्रैः सहागतां राक्षसीमेकामपश्यम् । सा च भोज्य
 याचमानान् स्वघालानवादीत् 'प्रातरतरां विप्रमांसमहं वो दातास्मि । अद्य तु
 तं दृष्ट्वा मृतोऽपि मत्स्योऽहसदिति न स व्यापादितः । किमर्थञ्च स तिमिरहसदिति
 सुतैः परिपृष्टा राक्षसी समवोचत्—'स्त्रीरूपधारिभिः अन्तर्पुरमधितिष्ठद्भिः नरैः
 सर्वासु राजस्त्रीषु परिष्यावित्तचारिणीषु अपि सञ्चारिण्यम्' अभिनिविशमान
 वराकोऽयमनेनानेनै । नृपतिना विप्रो व्यापाद्यते इति तिमिरहसत् । राक्षस्या
 एतद्वचः श्रुत्वा सत आगत्य प्रातरह राजानं विज्ञापिततत्तिमिहासहेतुमकरवम् ।
 राज्ञा चापि सर्वं तत्सत्यमवाप्य बहु सम्मानितोऽहं विप्रश्च बधाज्जिर्मोचितः ।

अन्यदा तत्र कश्चिच्चित्रकारोऽतिकुशल आगमत् । स च पटे योगनन्दं देवी-
 जैवमचिचित्रत् यद्वाचचेष्टारहितं सजीवमिव तच्चित्रमलक्ष्यतेत्यतिसन्नुष्टेन राज्ञा
 चित्रकारः पुष्कलेन धनेन सन्तोषितः, चित्रपटश्च स स्वावासगृहे भित्तौ संयोजितः ।

संयोगवशादेकदाऽऽवासगृहं प्रविष्टेन मया चित्रगता सम्पूर्णलक्षणा
 महादेवी समवलोकितेति लक्षणान्तरसम्बन्धात्प्रातिभवलेनाभ्यूह्य तस्या मेखला-
 स्थानं तिलेन चिह्नयित्वाऽपाकृतज्ञैर्यूनिरपासरम् । किन्तु गृहं प्रविष्टेन योगनन्देन
 तच्चिह्नमवलोक्यानुयुक्तेन परिजनेन तत्तिलकचिह्नकोऽहं विज्ञापितः । तच्चाकर्ण्य
 राजा व्यचिन्तयद् यद् गुप्तप्रदेशस्थं तिलकममु न मद्यतिरिक्तोऽभ्यः कश्चिद्वेत्तीति
 वररुचेरस्य ज्ञानं तत्प्रयोजकमयशस्करमन्तपुरदूषणं पिशुनयति । अत एवैने-
 भान्तःपुरस्त्रीवेशधारिणो नराः अवलोकिताः । एतद्विचिन्त्य क्रुधाऽभिज्वलम्
 योगनन्दो रहसि शकटालं समाहूय समादिशत्—'देवीदूषको वररुचिस्त्वया-

१. 'विसारिणो मत्स्ये', 'इनप्यनपस्ये' । २. 'अधिशीङ्स्यासा कर्म' । ३. चरि-
 त्रस्य भाव इति व्यञ्जि विधान्डीपि हलस्तद्धितस्येति यलोपः । ४. 'अभि-
 निविशश्च' । ५. जल्पमिचेति षाकन् । ६. अविद्यमानम् पुनः पार्थ यस्मिन् ,
 निरपराध इति भावः । ७. 'कर्मण्यङ्' । ८. 'अतः कृकर्मिकंस०' इति स ।
 ९. 'द्वितीयादौस्त्वेन' ।

वर्ण्यः' इति । तदाज्ञां स्वीकृत्य बहिर्निस्सृतः शकटालोऽचिन्तयद् यद् दिव्यबुद्धि-
प्रभावस्य वररुचेः चाण्डालान् बध्नां कारयितुम् अहमशक्तः । ममापदुद्धर्ता विप्रश्वा-
यमिति तद्वृत्तमेव ध्येयः । एवं कृतनिश्चयः शकटालो मामागत्य राज्ञो वधान्त-
मकारणक्रोधमबोधयत् । ततो राजा न मामभिकुप्येदिति मया कश्चिदन्यो
निहन्यते त्वञ्च भद्रगोहेऽवच्छन्नस्तिष्ठेत्पुक्तवन्तं तथैव कुर्वन्तश्च तमहमबोचम्—
त्वमेवैको मन्त्री यो मां नाजिघांसत् । राजसमुद्बुद्धं नापि च केनापि घात्यैः ।
ध्यातमात्र एव च वृत्ते राजसरस समागत्य विश्वमात्रं ग्रसितुमलम् । एतदाकर्ण्य
तं राजसं दिष्टवृणा मन्त्रिणा ध्यानसमकालमेवोपस्थितं तं राक्षसंमहमदर्शये, येन
सोऽतिविस्मितो भीतश्च सञ्जातः । अन्तर्हिते च राजसे शकटालो मामन्वयुक्त 'कथमयं
राजसस्तव सञ्जः सञ्जातः' इति । अहं तमेवमवदं, यत्पुरा नगररक्षार्थमनुनिशं
पर्यटयैकैको नगराधिपोऽज्ञेयीत् । तदाकर्ण्य योगनन्देन नगराधिपत्वेऽभिनि-
वेशितेन मया भ्रमवृत्तैको राजसोऽदर्शितः । तेन च का नारी 'नयनाभिरामा नगरेऽ-
स्मिन्निभात्यते' इत्यनुयुक्तेन मया 'मूर्खे! यैव यस्याभिमता सैव तस्य कृते नयना-
भिरामा' इति निगदितः । स च अहो, एकेनैवोत्तरेणाहं त्वया जित इति स्मृतमात्र
एव त्वां सन्निधास्ये इति प्रत्यजानात् । इत्थं मित्रत्वमवाप्य मदीयापरसहाये
तस्मिन् राजसे निर्गते शकटालेनाभ्यर्धितोऽहं ध्यानमात्रेणैवोपस्थितां गङ्गाकां
तमदर्शयम् । स्तुतिभिः सन्तोषितायां तस्यामपि च तिरोहितायां शकटालो
मत्सहायोऽभवत् ।

एकदा च स क्षिप्रं मामवलोकयावदत्—'सर्वज्ञेनापि त्वया किमर्थमेवं दूनेन
चेतसा स्थीयते । अविचारकारिणो हि राजानो न विरादेव प्रकृतिमायान्ति ।
बहूनि चात्र प्रमाणानि, अतः कालेनावश्यमेव स त्वाम् स्मरिष्यतीति त्वमत्रैव
प्रच्छन्नो भम गृहमधिवास । एतदाकर्ण्याहं तस्यैव गृहे प्रच्छन्नस्तिष्ठन्नुभावसरं
प्रतीक्षमाणोऽनेहसमनैयम् ।

१. 'हनो वा यद्वधश्च वक्तव्यः' । २. 'द्विकोरन्यतरस्याम्' । ३. हन्तेर्ण्यति
पृष्ठौ, हो हन्तेरिति कुत्से, 'हनस्तोऽचिण्णलोः' । ४. 'अभिवादिदशोरात्मनेपदे वेति
वाच्यम्' । ५. गंगाशब्दास्वार्थेकनि 'केज्ज' इति ह्रस्वानन्तरम् अभाषितपुंस्काच्चेति
साहचर्येण आदाधार्याणाम्-इत्यात्वम् । ६. स्वाद्य ओदित इति गणपाठ-
साहचर्येण ओदितश्चेति नयम् । ७. 'उपान्वन्वाह्वस' ।

एकस्मिन्नवसरे तस्य योगनन्दस्य सुतो हिरण्यगुप्तो मृगयार्थं वनमगमत् । इतस्ततो मृगयां कुर्वतः स्वानुचरैः परित्यक्तस्य वने^१ चोपवसतस्तस्य धासरो ब्यत्यगात् । अतस्तो क्षपां क्षपयितुं स एकं वृक्षमारौक्षीत् । क्षणादेव चारुक्षत् तमेववृक्षमृक्ष एको हर्यक्षभीतः । तं तरुमारुढ राजपुत्रं च भीतमवलोक्य मनुष्य-भाषया 'मा भैषीः सुहृत्वं मदीयः' इत्यभयमददात्, एतेन विस्त्रब्धो राजपुत्रं तं तस्मिन्पथे^२ गच्छ । अक्षस्तु तं वृक्षमधिवसन् जाग्रदेव तस्थौ । एतस्मिन्नन्तरे तत्र समागतो हर्यक्षो मानुषमधः क्षेप्तुमृक्षमाचक्षे । तज्ज्ञादाय ततो गन्तुञ्च प्रतिजज्ञे । किन्तु अक्षोऽवदक्षाहं मित्रमेवं धातयामीति । ततः स्वदारक्रमेण अक्षे प्रसुप्ते जाग्रतं राजपुत्रं हर्यक्षो अक्षमधः क्षेप्तुमचक्षत् । राजपुत्रश्च भयात् सिंहं प्रसादयितुमृक्षमधः क्षेप्तुं प्रायसत् । किन्तु दैवात्प्रबुद्धो अक्षो नाधो न्यपतत् ; अपि तु 'मित्रदोहिन्, धिक्^३ त्वाम्, हा वि^४श्वासघातिनम्, गच्छ, उन्मत्तो भव'इति तस्मै शशाप । राजपुत्रः स्वगृहमागतः प्रातरेवोन्मत्तश्च संजातः । तं सहसा तथोन्मत्त-मालोक्य योगनन्दोऽत्यर्थं व्यपीददग्रवीक्ष्य यद्भरुक्षि व्यापादयता मया न समीचीनमाचरितम् । निःसहायमिव जगन्मां तेन विना प्रतिभाति । इदानीं स यदि जीवेदखिलं जानीयात् । एतदाकर्ण्य बुद्धिविशालः शकटालः वररुक्षि-प्रकाशनेनोभयतः स्वगौरवमवगत्य 'राजन्, विषद्यालमद्यापि वररुक्षिः प्राणिति' इति विशापितवान् । तदाकर्ण्य तदा राजाज्ञया तदन्तिकमानीतोऽहं सरस्वती-प्रसादेन तस्य राजकुमारस्य मित्रभुट्त्वमुदजीघटम् । स्वया कथमित्यमवगत-मिति पृच्छति भूभृति, अहमवोचम् 'प्रज्ञावन्तोऽन्तरेणापि प्रत्यक्षसाधारण-सामग्रीम् सर्वमनुमानेन लक्षणैश्च ज्ञातुं शक्नुवन्ति । यथा मया महिष्यास्तिलको ज्ञातस्तथैवेदमपि सर्वमवगतम् । एतच्छ्रुत्वा वैलक्ष्यावनतमस्तकस्य राज्ञः साकृतिमनादाय तत्परिशुद्धिमेव बहुमन्यमानोऽहं स्वागारमागाम् । तत्रागतं मामुपवर्षो न्यगदद् यत्त्वां राज्ञा धातितं निशम्योपकोशा स्वशरीरमर्षिसाकृत-वती । तद्बहुःखानभ्राशनिपातं सोढुमशक्तायास्तन्मातुश्च शुचा हृदयमस्फुटत् । समा-

१. 'अभ्युक्त्यर्थस्य न' । २. 'अधिशोऽस्यासां कर्म' । ३, ४. विम्योगे हायोगे च द्वितीया । ५. प्रतियोगे द्वितीया । ६. 'अलंखलवोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा' । ७. 'अन्तराऽन्तरेण युक्ते' । ८. 'विभाषा सातिकात्स्न्ये', 'सात्पदाद्यो' । ९. सह-धातोः तुमुनि, 'सहिवहोरोदवर्णस्य' ।

कर्णितैस्तजननीजायोद^१तोऽहमन्तरा दिव भूमिञ्च न कमप्यात्मीयमवगच्छन्मूर्च्छि-
तोऽस्मगोऽपि वातरुणो^२ द्रुम इव द्रुतमपतमवन्त्याम् । ततो वर्षेणागत्यजगतोऽ-
नित्यतामेवैका सत्यता बोधयित्राह कथचिद् धारितवृत्तिश्छिन्नाखिलमायानिव-
न्धनबन्धनोऽपरिमार्गदु खविरक्तहृदय प्रशमैकमात्रसहायस्तपोवनमशिथियम् ।

गच्छस्वहस्तु तपोवने तस्मिन्प्रयोध्यात समायात कश्चिद्विप्र इत्येकदोष-
लब्धो मन्त्रिवसति समया योगनन्दस्य वार्तामनुयुक्त इत्यमवोचत्—‘योगनन्दस्य
सकाशात् स्वयि गते लब्धावकाश शकटालो युक्त्या तद्वधोपाय चिन्तयस्तेन
सह चिरमवसत् । एकदा च स पथि क्षितिं खनन्त चाणक्यनामान धातृणम
पश्यत् । किमर्थमेतत् करोषीति पृष्टश्चाणक्य ‘अनेन दर्शने मदीय पादो विज्ञ,
अहमेनमत समूल नाशयिष्यामि’ इत्यवदत् । एतदाकर्ण्य मन्त्री शकटालो
नाहमेव क्रूराग्रहेऽतीर्मेक कमप्यन्य नन्दविनाशाय साधनभूत प्राप्स्यामीत्यव-
धार्याभाषणसम्बन्धेन त चाणक्यनामान च परिज्ञाय उक्तवान्—‘विप्र, नन्दस्य
गृहे त्रयोदशीश्राद्धाहेऽह त्वर्या सुस्वादुभोज्यान्नमादयिष्यामि । तत्र सर्वत प्रथम
भुक्तस्य तव स्वर्णमुद्रालक्ष दक्षिणा भविष्यति । ख तावन्मद्गृहमेहि ।’ एव
मुक्त्वा स्वगृहमानीतश्चाणक्य श्राद्धाहे नन्द प्रदर्शितो धुर्युपाविष्ट । किन्तु
कश्चिन्मुख्यनामाऽन्यो ब्राह्मणस्तत्र धुर्युपाविविचदिति शकटालेन तथा कर्तुं
विज्ञप्तो भूपतिर्धुरि तमुपावीविशत् । चाणक्य चोपगम्य भयावनत शकटाल
‘भगवन् ! नाहमेतस्यापराधक, अपितु राजाज्ञयैवैव सजातम्’ इति समभाषत ।
एतेनामन्द नन्द प्रति क्रुद्धश्चाणक्योऽवल्लिखमान इवापादमस्तक क्रोधशिखि
शिखया, शिखा च सिर्वाकुमुञ्चन्नसिधारासगन्धं सन्धामिमाभाषयन्, ‘यासह

१ अन्तरायोगे द्वितीया । २ रुजोमन्त्रे इत्यस्मात् के ओदितवृत्ति नत्वम् ।
३ मृजेर्विभाषा इति कथ्यभावे ‘ऋहलोर्ण्यत्’, ‘चजो बुधिण्यतो’, ततो ‘मृजे
वृद्धि’ । ४ समयायोगे द्वितीया । ५ इममतिक्रान्तम् इति विग्रहे अग्ययसर्व
नास्त्रामकच् प्राक् टे । ६ त्वया इत्यत्र गतिवद्दीयादिना द्वितीया आदिस्त्राशोर्न
इत्यनेन वार्यते । ७ ण्वुल्लृचाविति कालसामान्ये ण्वुल् तेनात्र तद्योगे पष्टी
ओदनस्यपाचक इतिवत् । भविष्यति गम्यादय इ-पधिकारे विहितस्य तुमुण्वुला
विति ण्वुलो योगे तु अक्रेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोरिति पष्टीनिषेध । ८ प्रत्यय
स्थादित्येवम् । ९ असिधारातुल्याम् (अतिभयानकामिति भाव)

भिरैवाहोभिरवर्यं विनाश्यो मया बन्दः । तदैव च विहितावमानप्रत्यपकृतिना
कृतिना मया शिखा बन्धनीया' इत्युक्त्वा राज्यगृहाङ्गणात्तरङ्गणाद्विरंगात् । एवं
निर्गतश्च तमलक्षितरूपेण शकटालस्त्वभवनेऽतिष्ठितः । तत्र एव च रथीया
चाणक्यो मन्त्रिणः साहाय्येन समुपलब्धोपकरणः साधितकृत्याप्रयुक्त्वा
सप्तमेऽहनि ध्रुतदाहज्वरनिमित्तकयोगनन्दमृत्युः समुत्तीर्णसन्धासिन्धुस्त-
जातः । शकटालश्च योगनन्दनन्दनं परेतपुरीप्रैष्यं विधाय पूर्वनन्दनन्दनं
चन्द्रगुप्तं च राज्येऽभिषिष्य धियाऽपरामरगुरुमिव चाणक्यं तन्मन्त्रित्वेनाभ्यर्चयन्
नियुज्य सुसम्पादितवैरप्रतिक्रियया कृतकृत्यमात्मानं मन्यमानोऽपि श्वेतः सुत-
श्च घनवनमविशत् ।

एवमायोध्यैकमुक्त्वा दवगतयोगनन्दवृत्तोऽचलायामप्यस्यां चलं सर्वमा-
लोच्य निर्विण्णोऽहं विन्यवासिनीदशनार्थमिहायातः, तत्प्रसत्या चोपलब्ध-
त्वासाक्षात्कृत्या समुपजातस्त्वजातिज्ञानः, समुपलब्धदिष्यविज्ञानः, समुप-
वर्णितमहाकथः क्षीणैशापोऽहं देहमिममुज्जिज्ञप्तामि । त्वं तु परित्यक्तभाषा-
त्रयस्य शिष्ययुक्तद्विजगुणाढ्यस्यागमनं प्रतीक्षमाणः, साग्रतमिहैव तिष्ठ ।
सोऽप्यहमिव देव्या शप्तो मर्यात्वमुपागतो मापक्षपाती मातृपदाक्षामा गणः ।
एषा चोमेशोक्ता बृहत्कथा तस्मै स्वयाज्वर्यं कथनीया । तदवधिरेव चयुवयोः शापः ।

एवं काणभूतये वररुचिर्निवेद्य स्वतनुतित्यक्षया पुण्यं बदरिकाश्रममाश्रयितु-
मभिप्रतस्थे । तत्र च गतोऽतिभवत्या शरण्यां श्यम्बिकां शरणमुपगत्य प्रकटि-
तनिजमूर्त्त्यास्तस्या उपदेशानुसारं स्वधारणासमुत्थापितयोगाग्निना तपसा कृशं
प्रियैमपि पार्थिवं देहं भस्मसात् कृत्वा दिव्यां मतिमवाप । स्वाभीष्टगुणाढ्य-
समागमोत्कः काणभूतिश्च कालं प्रतीक्षमाणस्तत्रैव तस्थौ ।

इति वररुचिवृत्तान्तः

१. प्रद्यादित्वाणिनिस्ततो युक् । २. 'संयोगादेरातोधातोर्यन्वतः' । ३. चि-
धातोः गत्यर्थकर्मकेति कर्त्तरि क्ते, 'निष्ठायामन्यदर्थे' इति दीर्घे 'क्षियो दीर्घात्'
इति नत्वम् । ४, ५. 'इगुपधज्ञाप्तीकिरः कः' ।

गुणाढ्यवृत्तान्तः

व्यतीतेषु कतिपयदिवसेषु मर्त्यवपुर्मांस्यवान् गुणाढ्य इति नाम्नोपलब्ध-
ख्यातिः सातवाहनभूपतिं सेविष्या प्रज्ञोऽपि राज्ञोऽग्रे प्रतिज्ञया परित्यक्तप्राकृत-
संस्कृतदेशभापोऽतिमुग्लः इतस्ततो विचरन् विन्ध्यवासिनीं देशकं आयातस्तदा-
देशेन तत्रैव विन्ध्याट्यां काणभूतिं द्रष्टुमाजगाम । तत्र च काणभूतिसमव-
लोकनसमकालमेव स्मृतनिजजातिः पैशाच्या गिरा निजनाम श्रावयित्वा
काणभूतिमिदमवदत्—सखे, पुष्पदन्तादाकर्णितां दिव्यां कथामाशु मा भाष्य,
येन द्वावपि विमुक्तशायौ स्यावेति । तदाकर्ण्यातिहृष्टः काणभूतिरुवाच—
प्रभो, भवदनुज्ञातोऽहमवश्यं तां कथां कथयिष्यामि । किन्तु कृपया पूर्वमात्मीयं
चरितमाजन्म मां श्रावयित्वा विगतकौतूहलं कुरु । एवं तेनाश्रयार्थितो गुणाढ्यो
वक्तुमेवमुपाक्रमत—

‘प्रतिष्ठानेऽस्ति सुप्रतिष्ठनामकं नगरमेकम् । तत्र सोमशर्माख्यो ब्राह्मणो
न्यवसत् । वत्सगुहमकनामानौ तस्य द्वौ पुत्रौ, श्रुतार्थाभिधैका कन्या चैवं
सन्ततिन्नयमासीत् । दुर्भाग्यवशात् कन्यां द्विहोयनीमेव भूलोके परित्यज्य
सोमशर्मा सपत्नीकः स्वरगमदिति तत्पुत्रौ गृहे स्वसारमनुपालयन्तावतिष्ठताम् ।
व्यतीतेषु दिवसेषु चिरंण्टी श्रुतार्था सहसा सगर्भाभवत् इति तत्र पुरुषान्तराभा-
वादन्योन्यावनु शंका सोदर्ययोः स्वान्ते समुदपद्यत । श्रुतार्था च एवंभूते व्यतिकरे
तावभापत-भ्रातरौ, पारस्परिकपापशंकयैवालम् । रहस्यमस्याहमुद्घाटयामि ।
इतः श्रातुमितां मामवलोक्य मदनाक्रान्तो नागराजस्य वासुकेर्भर्तुः पुत्रः कीर्तिसे-
नाख्यः स्वपरिचयप्रदानपूर्वकं गान्धर्वेण विधिना मामुपायच्छतेति विप्रवर्णमं न्व-
वसितोऽयं मे गर्भः । एतदाकर्ण्य किमत्र प्रमाणमित्यनुयुक्तया श्रुतार्थया रहस्यनु-
स्मृतो नागकुमारकस्तत्क्षणं तत्रोपस्थाय वत्सगुहमकावेवमभापत-शापभ्रष्टेयं वरा-

१, २. ‘आतश्चोपसर्गे’ । ३. ‘जल्पति प्रभृतीनामुपसंख्यानम्’ ४. ‘भविष्यति
गम्यादय’ इत्यधिकारे ‘तुमुन्बुलौ क्रियायां क्रियार्थाया’ मिति ण्वुलि ‘अकेनोर्भविष्य-
दाधमण्ययोरिति’ षष्ठीनिषेधः । ५. ‘दामहायनान्ताच्चेति’ ङीप् । ६. ‘वयस्यचरम
इति वाच्यम्’ । ७. ‘अनुर्लभ्यते’, ‘कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया’ । ८. इण् परत्वेन
कस्कादित्वात्पः । ९. ‘उपाध्यमः स्वकरणे’ । १०. ‘तृतीयायै’ ।

प्सरा भवतोर्भगिनी, उपैनामन्या नार्यः, शापपरिभ्रष्टौ च युवाम् । अस्याः पुत्रप्रसव-
समकालमेव भवतां शापविमुक्तिः । एवमुक्त्वाऽन्तर्हिते तस्मिन् स्तोकेरेव दिवसैः
श्रुतार्था मामसूत । तच्छणमन्तरिश्चादुदभूदियं चाणी यद्भवच्छापविमुक्तिंकारो
गणावतारोऽयं जातः । अन्वेनं मर्याः, गुणाढ्यो नाम ब्राह्मणोऽयम्, भूलोके
जनं जनमभि कीर्तिरस्य प्रसरिष्यति इति । किञ्चिकालानन्तरमेव मे माता
मातुली च स्त्रीणवापाः पञ्चावं प्राप्ताः । किन्तु बालोऽप्यहं स्वं शुचेऽसमर्प्य स्वावष्ट-
भेनैतस्ततः पर्यटन् सर्वा विद्याः परिसमाप्य स्वदेशमायातः प्रसिद्धिमगमम् ।

एकस्मिन्समयेऽहं सशिष्यः प्रतिष्ठितं नगरं प्रविश्य तत्रस्थानो परापराणां
पौराणां विविधा वार्ताः समाकर्णयन्, प्रतिपदं तत्कृतकौतुकानि चावलोक्य-
न्निन्द्रसदनसदृशं राजप्रासादमासादयम् । तत्र च शिष्यैर्निर्दिश्यमानवरमाऽन्तः
समाविष्टोऽहमास्थानस्थितममरैः सर्वतः परिवारितं वासवमिव शर्ववर्मप्रभृतिभिः
स्वमन्त्रिभिः परिवृतं रत्नसिंहासनमासीनं राजानं सातवाहनमपश्यम् । तत्र
राज्ञे विहितस्वस्तिकारं विष्टरोपविष्टं मां स्तुतिपूर्वकं शर्ववर्मादयः 'देव, अयमेव
जाद्विषयातः, सर्वानवद्यविद्याविद्योतितान्तःकरणः, विविधगुणगणाढ्यो गुणाढ्यः'
इति राज्ञा पठ्यन्धीचयन् । राजा चापि निजमन्त्रिभिः सुस्तुतं मामाकर्ण्यति-
प्रीतः सत्कृत्य निजमन्त्रिष्वे न्ययूयुजत । अहमपि च कृतदारपरिग्रहस्तत्र
शिष्यान्ध्यापयन् सातवाहन-राजकार्याणि चानुचिन्तयन् ससुखं न्यवसम् ।
एतदाकर्ण्य सातवाहननामकरणकौतूहलाक्रान्तमनाः सुमनाः काणभूतिस्तन्ना-
मकरणहेतुं गुणाढ्यमपृच्छत् । यदाकर्ण्य गुणाढ्य एवं तस्य तत्कौतूहलमपनेतुं प्रारभत-

‘अभवदेको धीनेभ्यो धनद इव धनंदो, गोदः, कम्बलदश्च प्राज्यराज्यो-
ऽयं न्यान् नृपतीनृपो नाम्ना दीपकर्णिः । तस्य प्रेयसी भार्या शक्तिमती
रतान्तोद्यानसुखा जातु सप्रेण दष्टा नष्टा । पञ्चत्वमवासायाञ्च तस्यां मासौतु-

१. 'उपोऽधिके च' इति हीने कर्मप्रवचनीयता । २. 'कर्मण्यण्' । ३. 'अवेतृस्त्रोर्घञ्' ।
४. हीनेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वम् । ५. 'अभिरभागे' इति धीप्सायां कर्मप्रवचनीयता ।
६. 'पितृव्यमातुल्य' इति सूत्रे 'मातुर्तुल्य' । ७. परे चापरे चेति द्वन्द्वे 'द्वन्द्वे च'
इत्यनेन सर्वनामताऽभावः । ८. 'ईदास' इति ज्ञानच आकारस्येत्वम् ।
९. 'सु' पूजयाम् । १०. 'आतश्चोपसर्गे' । ११. 'अतिरतिक्मणे च' । १२.
अकर्मकधातुयोगे कालवाचकाद् द्वितीया ।

द्विमो^१ दीपकर्णिरपुत्रोऽपि विधुर एव धुर राज्यभारस्य विवचन् शैषायुष्को
ब्रह्मचारी न पुनरद्वाहमचिन्तयत् । एकदा राज्याहंपुत्रासद्भावोद्विप्रमानस राजान
भगवान् शशिशेखर स्वप्ने समादिदेश—‘अटव्यामटन् त्व कुमारकमेकमवलोक-
यिष्यसि । तमादाय गृहमागच्छे । स ते पुत्रो भविष्यति’ । प्रबुद्धो राजा
स्वप्न स्मरञ्जतिप्रहृष्टस्तमनेह स सम्प्रतीक्षमाणोऽतिष्ठत् । एकदाऽऽख्येगकृष्टोऽ
टव्यामुपमहीध्रं^२ दधीयसीं पदधीमवगाहमानो मध्याह्ने एकस्य पद्मसरसस्तीरे
तपनतेजस सिंहारुढ पञ्चैषवर्षं बालकमेकमपरयत् । स्मृतस्वप्नेन तेन नृपेणा-
वतारितबालक एकेनैव च शरेण व्यापादित सिंह सद्य पुरुषत्वं प्रपद्य राजान
सम्बोध्योवाच धनदस्य सखा सातसज्ञो यज्ञोऽहम् । पुरा व्योमचर स्रान्तीं
मुनिकन्यामालोक्य सज्जातमन्मयोन्मथित मानसोऽह सार्द्धिष्यमुपगतस्तस्वी
कृतिपूर्वक गान्धर्वेण विधिना ता पर्यणयम् । अवबुद्धैतदुदन्तास्तद्वान्धवा आवयो
स्वेच्छाचारमिममसहमाना ‘पापौ, स्वेच्छाचारौ सिंहौ स्ताम्’ इत्यशप्न्त ।
मुनयश्च पुत्रप्रसवकाल तस्या, तदनन्तर स्वच्छराघातपर्यन्त च मम, शापावधि
व्यदधु । अथ कालेन सिंहयोनिमापन्नयोरावयोर्दारकेऽस्मिन् जाते साशु स्वासु-
भिर्व्ययुष्यतेत्यन्यसिंहौस्तैन्यसवर्धितमिम प्रकृत्यौ^३ महासख सुत मदत्त एव
गृहाण । अह तव बाणाहतो विमुक्तो यथाप्राप्तगतिं सुखेन^४ यामि । एवमुक्त्वाऽ
न्तर्हिते सातनाग्निं तस्मिन् गुह्यके, तस्य बालकस्य^५ आदायचर सप्रसादमासा-
दितनिजप्रासादो दीपकर्णि सातेनोदतया बालकस्य तस्य ‘सातवाहन’ इति
नाम कृत्वा कालेन च तमेव राज्येऽभिषिच्यारण्यमाश्रयत् । सातवाहनश्च सार्व
भौमो भूपति सन्वृत्त ।

एवमुपशमितसातवाहननामविषयककाणभूतिजिज्ञासो गुणाख्य प्रकृतमनु-

- १ ओविजीभयचलनयो इत्यस्मात् ‘श्रीदितो निष्ठायाम्’, ‘ओदितश्च’ ।
२. शेषायु ब्रह्मचर्यमस्येति ‘तदस्य ब्रह्मचर्यम्’ इति ठजिवृद्धौ ‘इसुसुक्तान्तात्क’ ।
३. ‘स्वपो नन्’ । ४ ‘मूलविमुजादिभ्य क’स्ततोऽन्ययीभाव । ५ पञ्च वा पङ्क्वेति
सख्ययाऽन्ययेति बहुव्रीहौ, ढञि पञ्चपाणा वर्षाणा भूत इति ‘तमधीष्टोभृतोभृतो
भावीति’ प्रकरणे ‘वर्षाणुक् चेति’ विहितस्य खस्य ठञो वा ‘चित्तवति नित्यम्’—
इति लुक् । ६, ७ ‘कर्तृकरणयोस्तृतीया’ । ८ ‘चतुर्वर्गादीनामुपसङ्ख्यानम्’
इति प्यञ् । ९ ‘शरीरावयवाद्यत्’ । १०, ११ ‘प्रकृत्यादिभ्य’ उपसङ्ख्यानम् ।
१२ ‘भिज्ञासेनादायेषु च’ ।

सृष्ट्याग्रे वस्तुमेवमारभत—‘स च सातवाहन एकदा वसन्तोत्सवसमये नन्दनेऽ-
मरपतिरिव निजारामे रामा दीव्यन् गाहमानजनतापहारिणि वारिणि रमणीये
जलक्रीडां कर्तुं तत्रत्यवापीमवतीर्णः तत्र ध्यायुचिकायामत्यायताक्षीणां कर-
वारिभिरभितः सिच्यमानो वारणो वशासु इव क्रीडापरवशासु तासु नल्लद्युति-
वलङ्घमम्भः सिञ्चैस्तदभिपिक्तिमसहमानया शिरीषसुकुमाराङ्गया स्वकीयान्यतम-
महिष्योक्तः, ‘देव, मोदकैर्मां ताडयेति’ । तदाकर्ण्य प्रिया मे मोदकैस्ताड्यमाना-
मात्मानमिच्छतीति बुद्ध्या नृपतिर्द्रुतं वचनं करेण बहुमोदकानानाययत् । ताना-
लोक्य विहस्य साऽभाषत—राजन्नत्र जलान्तरे कोऽवसरो मोदकानाम् ? उदकैर्मां
मा सिञ्च इत्येवमुक्तस्त्वं माशब्दोदकशब्दयोः सन्धिं प्रकरणञ्च नावगच्छसीर्ये-
तावान् मूर्खः । परजनमेजयोऽपि शब्दशास्त्रविदा तथैवं पराजितो राजा सवीडः
परित्यक्तजलक्रीडः, जातावमानः, परित्यक्तकार्यान्तरावधानस्तत्क्षणं निजावास-
मविशत् । तत्र च परित्यक्ताहारविहारः, विवर्जिताखिलव्याहारः, विरहितकुशो-
दयशयनीयः पाण्डित्यं मृत्तुं वा शरणं करवाणीति कृतमना न मनागपि शान्ति-
मुपजगाम । अकस्मादथ राजस्तथाविधामभूतपूर्वावस्थामवलोक्य सम्भ्रान्ते
सर्वस्मिन् परिजनक्रमे क्रमेणाहं शर्व्वर्मा च तत्सर्व्वमवगतवन्तावित्यस्मदाहूत-
पृष्टेन हंसाख्येन राजचेष्टकेनावाचि यद्वाश्यवमानानुतापजन्यमन्युनाऽनिशं दन्दद्व्य-
मानमानसो नृपो न निशि नेत्रे निद्रया निमीलति । एतदाकर्ण्यान्योन्यमालो-
च्याहं शर्व्वर्मा च सर्वावरुद्धप्रवेशमपि सातवाहनवासवेशम कथमपि प्राविशाव ।
निकटोपविष्टेन च मया तदस्वस्थावस्थाहेतुमनुयुक्तो नृपोऽविकलसकलेन्द्रियोऽपि
वाचा विकल इवानुत्तरयन्नेव मौनेन मुनिरिव तथैव तूष्णीकामास्त । किन्तु ततश्श-
र्व्वर्मणि ‘देव, शर्यानेन मयाऽद्य दृष्टं यन्नभसोऽम्बुजमेकं च्युतम् । तच्च दिव्येन
केनचित् कुमारेण विकासितम् । तस्मान्निर्गता धवलाम्बरैका दिव्या स्त्री तत्क्षणमेव
भवन्मुखं प्रविष्टा । इत्थं स्वप्नैर्गहं प्रबुद्धः मन्ये, सा स्त्री साक्षात्सरस्वती देवस्य
वदनं प्रविष्टेति’ । इत्थं निवेदितनिजस्वप्ने, भग्नमौनमुद्रः सातवाहनः साकृतं
मामवदत्—‘प्रियनेन शिञ्जमाणः पुमान् कियता कालेन पाण्डित्यमभिगच्छतीति
त्वयाऽहं वाच्यः । यतो हि तेन विनैया सम्पन्न रमणी रमणीगणयुक्तस्यापि मे

१. दिवः कर्म चेति करणसंज्ञापवादात्कर्मत्वम् । २. ‘कृत्रो हेतुताच्छ्रीत्यानु-
लोभ्येपु’ इति करोतेष्टः । ३. ‘एजेः खश्’ । ४. ‘येनाङ्गविकारः’ । ५. ‘इत्थंभूतलक्षणे’ ।
६. लटः शतृज्ञानचाविति ज्ञानच् । ७. ‘स्वपितृपोर्नजिङ्’ । ८. ‘यजयाचेति नङ्’ ।

सम्पन्नकर्मनीयरमणीव विरक्तस्येति । काष्ठस्याभरणानीव विभवा न मे मूर्खस्य शोभासर्वज्ञिनः । एतदाकर्ण्य तस्य राज्ञो वैदुष्यासादनो क्लेशा सत्ता नानोऽहमवदम् 'देव अग्न्यासेन सर्वं सिध्यतीत्यलं चिन्तया । यत्नेनोद्गन्धिना पुष्पस्य निलतैलमिव मूर्खातिमूर्खोऽप्युपलब्धवैदुष्यस्योपैस्तुहते । व्याकरणं हि सर्वविद्यानां मुक्तम् । तच्च नरैर्द्वादशभिर्वर्षैरभ्यस्यते । किन्त्वहं खा तद्वर्षं षट्केनैव शिक्षयिष्यामि । एतदाकर्णितशर्ववर्मा, सहसा सेष्यमभाषत सुखो चित्तो जन कथमेतच्चिरमेव बलेश कुर्यात् इति हे देव, त्वामहं मासपञ्चेन शिक्षयिष्यामि तद् व्याकरणमिति । एतेनासम्भाष्यमानेनारम्भानमुच्चैर्हृद्यं प्रदर्शयन्तं रुपाऽहं तमवोचम्—यदि मासपञ्चेन त्वया देव शिक्षितं क्रियेत तदा संस्कृतं, प्राकृतं, देशभाषाञ्चेति मनुष्यसम्भव भाषात्रयं भया सद्यः परित्यक्तं स्यात् । शर्ववर्मा चैतदाकर्ण्यवदन्न चेदहमेव कुर्याम्, द्वादशाब्दान् यावत्तव पादुके शिरसा बद्धस्ते वशवर्दता कुर्याम् । एवमन्योऽन्य निर्भर्त्स्य निर्गतयोरात्रयोहमयत सिद्धिं भवता राजा समुपलब्धाश्वासनं स्वासने समश्नत् । शर्ववर्मा च तां सुदुस्तरां प्रतिज्ञां तृतीयं सानुशयं सर्वं स्वस्त्रियैः दासित्वा सङ्घटे चारिमन्स्कन्देन विनाऽन्या गतिमपश्यन् तस्या एव त्रियामाया पञ्चार्द्धं भागे प्रस्थितस्कन्दप्रसिपाद्विषया वातैकभक्ष्यं, कृतमौनं शरीरनिरपेक्षं १ तपसा सन्तोषितां कुमाराद्यप्येकसत्वरमुपलभ्यागतश्चिन्तितोपस्थिता सर्वा विद्या राज्ञे प्रदत्त्वा निति नियतैरेवं १०भिर्भूषणैः सर्वशास्त्रपारङ्गमो बभूव ।

इत्थं राज्ञोऽखिलविद्यालाभं समाकर्ण्य सर्वं तदीयं राष्ट्रमानन्दममन्दमविन्दत्, राजा च 'गुरुरिति' राजाहंरत्नराशिभिरर्चिषा शर्ववर्मणोऽनुनर्मदाकूलविनिवेशितं भरुकच्छविषयराजधानीम्, मोदकैरित्याद्यभिहितवत्यै विद्यागमप्रेरणावमानेन तन्मौह्यमपसारितवत्यै तद्राश्यैः सर्वसपत्नीषु प्रार्थनीञ्च प्रीत्या प्रायच्छत् ।

१ 'सङ्गोऽन्यतरस्या कर्मणि' । २ गन्धमानापिक्रिया कारकविभक्तौ प्रयोक्तव्या । ३ गन्धस्येदुरूपतमुसुरभिभ्यः । ४ 'स्नेहे तैलच्' । ५ 'कृञ् प्रतियले' । ६ 'अपवर्गेतृतीया' । ७ 'क्त्वाच्' । ८ 'प्रियवशो वद् खच्' । ९ 'ईपद्दु सुपु०' इति खल् । १० अपरश्चासावर्धयेति विग्रहे पूर्वोपरेति समासे 'अपरस्यार्धे पञ्चभावो वक्तव्यः' इत्यपरस्य पञ्चादेशः । ११ हेतौ, तृतीया । १२ 'अपवगे तृतीया' । १३ 'गमे सुपि वाच्य' इति खच् । १४ प्रधानस्य भाव इति व्यञ्जन्तत्वेन पिबान् ङीप् 'हलस्तद्धितस्येति' यलोपः ।

सर्वस्मिन्नेव सजातेऽवलम्बितमौने मयि च द्वितीयस्मिन्नहनि राजान्तिक प्रात
रित्वनि, कश्चिद्द्विज स्वयंकृतश्लोकमेकमपठत् । यच्चाकर्ण्य राजा सम्यक् सस्कृतया
गिरैकैकं मन्त्रं स्पष्टमन्वाचष्ट येन च तत्रस्था सर्वे जना प्रमुदिता सजाता ।
तदनन्तर राजा सविनय पृष्ट शर्व्वर्मां स्वस्मिन् कृत देवानुग्रहप्रकारमेव सवि
स्तरमुपवर्णितवान्—‘देव, इत इतोऽहं हीनाहार, सयतव्याहार, परित्यक्त
बन्धुबान्धवजायाकौयादिमाय, तीव्रतप कृशह्यन्तकाय, नि सशोऽश्वनि
धरण्यामेकत्र न्यपतम् । तदा जाने, कश्चिच्छक्तिहरत पुमानेत्य मामेव विस्पष्ट-
माचष्ट ‘पुत्र, उत्तिष्ठाभीष्ट सर्वं ते सम्प्रास्यते’, इति । तेनाह तदा सुधाधारा-
सारससिक्त इवानुभूताशनायोदन्य इवाभवम् । तदनन्तर देवस्य र्सांमीप्य
प्राप्य भवस्यासक्तचेतसे स्नात्वा गर्भगृहं प्रविष्टाय मे प्रभुणा स्कन्देन दर्शनं दत्तम् ।
मुखं च मदीय साक्षात्सरस्वती प्रविष्टा । अथ भगवान् पद्मानन पद्भिराननै
‘सिद्धो वर्णसमाप्ताय’ इति सूत्रमुदैरयत् ।

तदाकर्ण्य मानवसुलभचापलेन मयाम्पूह्योत्तर सूत्रमुदितमिति देवो मामेव-
मब्रवीत्—यत्स्वयं चेत्वं नावदिप्य शास्त्रमेतत्पाणिनीयोपमर्दकमभविष्यत् ।
अधुना चैतस्त्वत्पतन्त्रास्वाकातन्त्रारूपम्, महाहनस्य कलापस्य च नाम्ना कलापक-
मिति प्रसिद्धिं यास्यति । एवमभिनव लघुशब्दशास्त्र प्रकाश्य स भूयो मामभाषत
यद् युष्मदीयो राजा पूर्वस्मिन्नहनि भरद्वाजमुनिशिष्यो महातपा कृष्णनामा
मुनिरासीत् । तुल्याभिलाषा मुनिकन्यकामेकामालोक्याकरमात्कन्दर्पशरशरव्यतां
गत स मुनिभि शसोऽधुनाऽवतीर्णः । तस्य देवी भवितु स मुनिकन्यकाप्यव-
तीर्णः । इत्थमृष्यवतारो नृपतिरयं सातवाहनस्त्वयि दृष्टे त्वदिच्छयैवावाप्तसर्वं
विद्यो भविष्यति । एवमुक्त्वाऽन्तर्हिते देवे, गृहीतदेवलतण्डुलबलोऽहं बहिरागच्छम् ।
अल्पमात्रा अपि भक्षिता बुभुक्षावार्धं नस्ते च तण्डुला मया मार्गेऽनुदिन भुज्य
माना अपि तावन्त एवेति चिन्त्रीयमाणचेता क्रमेणाहमिहायात ।

१. ‘अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते’ इति कनिपि ‘ह्रस्वस्य पिति कृतिवृक्’ । २. ‘स्वयं
क्तेनेति’ समास । ३. ‘एक बहुव्रीहिवत्’ । ४. जहाते क्ते ‘युमास्थागापाजहा
तिसोहली’तीत्ये ओदितश्चेति नवश्च । ५. निवासचितिशरीरेति घञि कुर्वम् ।
६. ‘अनुनासिकस्य किञ्चलो क्ङिति’ इत्युपधादीर्घः । ७. ‘आतश्चोपसर्गे’ ।
८. चतुर्वर्णादिवात् घञ् । ९. ‘चतुर्थी सम्प्रदाने’ । १०. ‘अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते’
इति ओणृधातोर्बनिपि, ‘विड्वनोरनुनासिकस्यात्’, अवादेशः ।

एव स्ववृत्तान्तमुक्त्वा विरतवचसि शर्ववर्मणि, हर्षोत्कर्षाकृष्टस्वान्त सात-
वाहन सिद्धासुरदतिष्ठत् । तद्दृष्टिवर्द्धवाभ्रदुपजातवैलक्ष्य कृतमौनोऽह व्यवहार-
बहिष्कृतस्ततो गच्छन्ननिच्छन्नमपि भूपतिं सातवाहन प्रणामेनैवामन्त्र्य शिष्यद्वया-
नुगतो नगरात्तरमात्रिगंर्य कृततपोद्वितीयोनिश्चयो विन्ध्यवासिनीदर्शनार्थमायात-
स्तरस्वभोपदेशेन स्वद्विचया भीषणामिमा विन्ध्याटवीं प्रविष्टो बहूनाममीर्षां
पिशाचानामन्योन्यालापान् दूरादाकर्णयमिति मयेयमा ममौनमोक्षसाधनभूता
पिशाचभाषाऽभ्यस्ता । तेभ्य एव च त्वामुज्जयिनीगतमाकर्ण्य भवतेऽद्याध्वय
न्यवसम् । भवन्तज्जायावलोक्य चतुर्थ्या भूतभाषया सम्पादितस्व स्वागतेन मया
स्वजाति स्मृतेत्येतस्मिन्नन्मन्येतदन्तो मदुदन्त ।

एतदाकर्ण्य काणभूतिगुणाद्यमुवाच—‘आम्, उज्जयिन्या भूतिवर्माह्यो
मदीय सखा वसन्ते । त द्रष्टुमेव तत्र गत, तरमाद्वगतात्मशापमोक्षसाधनभूत-
स्वदागमनोऽहमिहायात इति तुभ्य रोचमाना ता पुष्पदन्तोदिता कथां कथयामि ।
एवमुक्त्वा स सप्तकथामयीं दिव्या कथा कथयामास । ताश्च पैशाच्या भाषया
सप्तभिर्वर्ण्यगुणाद्यो लक्षसप्तश्लोकै ‘मैना विद्याधरा हार्पुणिरिति’ धारणयाऽष्टव्या
मभ्यभावादात्मशोणितेन लिलेख । गुणाद्यनैवमुपनिबद्धा महाकथा इष्टैव मुक्तशाप
काणभूति ‘भगवन्निम शापमोक्ष स्व मर्त्यमधारय’ इति प्रदर्शितविनयो निजा
गतिमगमत् । तत्सहचारिणस्तत्रत्या अन्येऽपि पिशाचास्ता दिव्या कथामाकर्ण्य
दिवमुपजायु । तदनन्तरमिय दिव्योमेशोक्तबृहत्कथा भुवि कथ प्रतिष्ठापनीया,
कोवाऽस्यै स्पृहयालु, न को वास्यायैसृयिष्यति कस्मै वा तावदिमा समर्पये इति
चिन्तयन् महाकविगुणाद्य स्वपुस्तक दत्त्वा गुणदेव नन्दिदेवाभिधस्वशिष्यौ
तदानीन्तनकाश्यसिकस्य सातवाहनस्यान्तिक प्रेषयामास । स्वय च प्रतिष्ठान-
पुराद्विहि कृतसङ्केत उद्याने तस्थौ । तौ च शिष्यौ तत्र गत्वा गुणाद्य कृति-
रेषेति कथयित्वा पुस्तक सातवाहनायादर्शयताम् । किन्तु स तदाकृती तौ शिष्यौ
पिशाचभाषोपनिबद्धा शोणिताक्षरविन्यस्ता ता बृहत्कथाज्जावलोक्य विद्वन्मानी

१ दृष्टिरेव वडवा तस्या भ्रशते ‘किप् च’ इति प्रश्नभ्रस्मेति परवे जरवम् ।

२ ‘क्रियया यमभिप्रैति सोऽपि सम्प्रदानम्’ । ३ ‘दृश्यमाना प्रीयमाण’ ।

४ ‘धारेरुत्तमर्ण’ । ५ ‘स्पृहेराप्सित’ । ५ ‘बुधदुहेर्प्यासूयार्थाना य प्रति कोप’ ।

६ आत्मान विद्वास मन्दते इति ‘आममाने खश्च’ इति णिनि, वसुसुध्व-
स्वनद्वहां द इति सस्य दत्वे तस्यानुनासिकवम् ।

निजलक्ष्मीमदोन्मत्तोऽवहेलया परावर्तयदिति द्वावपि शिष्यौ परावर्त्य गुणाढ्याय यथावृत्तमवर्णयताम् ।

तदाकर्ण्यतिखिन्नो गुणाढ्यः तत्त्वज्ञेनैवमवज्ञातः सशिष्यो नातिदवीयसि विविक्तारण्यरम्यभूमिभागे विहिताग्निकुण्डः तन्नागनावेकैकं पत्रं वाचयित्वा भृगपक्षिणः श्राव^१ श्रावं स्वशिष्याभ्यामभीगिसतां श्लोकलक्षोपनिबद्धां नरवाहन-दत्तकथामेकामवरोप्यावशिष्टं ग्रन्थरत्नमाशुशुचणौ प्रचिक्षेप । तमेवं दिव्यां कथां पठन्तं दहन्तं च तत्रत्या निखिला अप्यारण्यकाः सारङ्गवराहमहिषादयः परित्यक्त-नृणाहाराः बद्धमण्डलाः पथ्यवारयन् ।

अत्रान्तरे स राजा सातवाहनोऽस्वस्थो जातः । तदस्वस्थताहेतुश्च वैद्यैः शुष्कमांसोपयोगो निरणाथि । तन्निमित्तमाक्षिप्ताः सूदास्तथाविधमांसदायिनो^२ तदुत्तरदायित्वेऽतिष्ठिपन् पृष्टाश्च लुब्धकास्ततो नेदीयसि गिरौ पत्रमेकैकं पठित्वाऽग्नौ क्षिप्तो द्विजस्य कथां श्रोतृणामखिलवनौकसां स्ववृत्त्यर्थमन्यत्र गमनाभावेन निराहारत्वाच्छुष्कमांसत्वं सम्पन्नमिति व्याजहुः । तच्छ्रुत्वा तान् व्याधाननुगत्य स्वयं सातवाहनस्तत्र गतो जटाभिः समाकीर्णं सथाप्यभृगमप्यगं गुणाढ्यमपरयत् । नमस्कृत्य च तं तदखिलवृत्ताग्तं महीपतिर्ज्ञातुमाचकांच । सोऽपि च ज्ञानी मूलतः सर्वं भूतभाषया तमाचक्ष्याविति गणावतारं तं ज्ञात्वा पादानताय नृपाय हरमुखोद्गतामवशिष्टां तां कथां तस्माद्याचमानाय दत्त्वा स्वशिष्यौ च तद्व्याख्यातृत्वे नियुज्य नृपमामन्व्य योगशक्तिपरित्यक्ततनुर्गुणाढ्यः शापनिर्मुक्तो दिव्यं निजपदमवाप ।

सातवाहनश्च नरवाहनदत्तमयीं तां बृहत्कथामादाय निजनगरमागतस्तत्र-गुणाढ्यशिष्यगुणदेव-नन्दिदेव साहाय्येन-कैलासे शम्भुमुखात्पुष्पदन्तम्, वररुची-भूताच्च तस्माद् भूतले काणभूतिम्, काणभूतेश्च गुणाढ्यम्, गुणाढ्याच्च परम्परया प्राप्तामात्मानम्-तद्विद्याधराद्भुतकथां तत्पूर्वजवर्णनानुक्रमेणेत्यमाकल्याणकार-

इति गुणाढ्यवृत्तान्तः

उदयन-कथा

(उत्पत्ति)

अस्ति वत्सेषु कौशाम्बी नाम नगरी, तस्या पाण्डवान्वयसम्भवो विष्णुमती-
पत्नीक शतानीको नाम राजाऽभूत् । तेन, पत्न्या सह विस्त्रब्धव्याहार विहारै-
र्यापितास्वपि बह्वीषु निट्सु, न पुत्रमुखावलोकनसौभाग्यमलम्भीति सुता
सन्नादखेदखिन्नचेता एकदा विमलदिवि, शारदेऽह्नि, स्वजवेनै गहमन्तमप्यधरी-
कुर्वन्तमर्थन्तमारुह्य, परनिरासनपरशरासनवरकर, परन्तप, समन्तत शकुन्तर-
वनिरन्तरदिगन्तरमल्लिमृगकुलशरण्यमरण्य मृगयार्थं गत, शाण्डिल्यमुनिना
सह परिचयमलभत । आभाषणप्रसङ्गेन च मुनिर्भूपते पुत्राभावजन्यदशाया
दयालु कौशाम्बीमागत्य पुत्रेष्टियाजिनैस्तस्य पत्नी मन्त्रपूत चर्चं प्राशयदिति
यथासमयमन्तर्वन्ती शतानीकपत्नी, अमहुरशुभयुताविकासमये समये,
सहस्रानीकसञ्चक सूरु सुपुत्रे । शतानीकरतेनामिता मुद्रमादधानोऽतिक्रा-
न्तशैशवस्य विविधशास्त्रोपशास्त्राकृपारपारदर्शन सहस्रानीकस्य राजकृत्वा
निश्चिन्तो बभूव ।

एवमतिक्रामत्सु दिवसेषु, सम्प्रवृत्तेऽसुरैर्निर्जरसा सङ्ग्रामे शतानीकाय तुरा-
साहा साहाय्येच्छया विसृष्टो मातलि समापयाधितिनृपतिर्मन्त्रिमुख्यस्य युगन्ध
रायस्य सेनापतिप्रधानस्य सुप्रतीकाभिधानस्य चाभिभावकत्वे समर्पितस्वसूनुसा
म्राज्यशासनोऽपरपाकशासनो यथा, करद्वतपरासनशरासन, सूरमन्यान् असुरान्
सग्रामे सहस्रं सत्वर मातलिना सहामरावतीमाजगाम । तत्र च सहस्राक्षप्रत्यक्ष
मेव धरातुरापाट्, सायुगीन शतानीक, उत्पतत्कबन्धवन्धुरे समरे सहस्रशोऽसु
रान् तत्साहाय्यसहितानहितान् यमदष्टादींश्च यमदष्टाऽतिथीन् विधाय, सहयुष्वा^१,
स्वयमपि महाध्वाध्वनीन सँच्चकृते । मातल्यानीतवीतासुदेह प्रियतममवलोक्य

१ 'ड सि धुट्' । २ 'उत्तरपदत्वे चापदादिविधौ प्रतिषेध' अत 'दिव
उत्' इत्युत्वाभाव । ३. 'ऋदोरप्' । ४ 'द्विपत्परयोस्तापे', 'खचि इस्व' ।
५ 'करणे यज' । ६ गतिबुद्धीत्यादिना कर्मत्वम् । ७ 'अज्ञभासभिदो घुरच्',
'चजो कुविण्यतो' । ८ 'दशे कनिप्' । ९ 'राजनि युधिक्ज' । १० 'आत्म-
माने खश्च' । ११ 'प्रतिजनादिभ्य खज्' । १२ 'सहेच' इति कनिप् ।

मान स बाल चत्रियोचितैरखिलसस्कारै ससृज्य सर्वाभिर्विधाभिधनुर्वेदादिभिश्च
जमदग्निना रघनीयत् । मृगावती च वरसस्नेहास्वकराकृष्टसहस्रानीकनामाङ्कित
कटकेन तस्यकरो बलयोद्धत ।

एकदाऽऽखेटके उदयनोऽटव्या शबरगृहीत सुन्दर सर्पमेकमवलोक्य तस्मिन्
दयालुस्त्वन्मुक्त्यर्थं शबरमभिहितवान् किन्तु सोऽवादीत्—प्रभो, एष सर्प
मदीया जीविका । विपन्नपूर्वपक्षेणेन मया मन्त्रौषधिवलाद् अवष्टब्धोऽयमटव्यासु
पलब्ध । इमं खेलायन्नेवाह वर्ते । एतदाकर्ण्य त्र्यागी उदयनस्त जननीवद्
कटक तस्मै शबराय दत्त्वा पन्नग तममोचयत् ।

गृहीतकटके च गते शबरोऽतिप्रीत पन्नग उदयनमुवाच—‘महात्मन्, अह
वासुकेर्ज्यायान् आता वसुनेमिर्नाम, त्वमिमां म सरञ्चिता धीणा गृहाण, एव
तेनोक्त आत्तवीणोऽतिप्रीण उदयन स्वमातरमागात् । इतः स शबरश्चोदयन
प्रदत्त रात्रनामाङ्कित कटक विपणौ विक्रीणानो रात्रपुरपैनिगृह्येनैसममानीत,
‘कुतस्वयैष कटक उपलब्ध’ इति राजा सहस्रानीकेन सद्गुणपृष्ट शबरस्तदा
गमप्रकार सविस्तर वर्णयामास, तदानीमेव दिव्यया वाण्या ‘राजन्नधुना स ते
पात्र क्षीण, जमदग्न्याश्रमे त्वदीया जाया मृगावतीदानीं पुत्रवती वर्तते’
इवमुक्त सहस्रानीक समुपलब्ध प्रियजायाजातोदन्तोऽनुभूतातिमुक्त, प्रियतमा
वासिसमुक्त, त शबरमेव पुरस्कृत्यापरेद्युहदयाचलमनुप्रतस्थ ।

अथ समतिक्रान्तद्वीषोऽध्वनऽनुभूयमानातिश्रान्तये दिने तस्मिन्नेकरिम्न
कासारतटे कृतवसतये, भूर्पतये साय सेवासलम्न सगतकाभिध कथक काञ्चन
मनोविनोदिनीं कथा कथयितुम् प्रतिशृण्वन्नवादीत् ‘देव, अलमत्यनुतापेन, आसन्न
एव ते देव्या सगम । सयोगवियोगसूत्रसम्बद्धा हि प्राणिन इत्येतत्सम्बन्धा
कथामेका शृणु—

एव भ्रुवाणाय सगतकायानुगृह्णन् नृपतिविस्तरेणेमा कथा श्रोतुमचहितमना

१ पृथ्वातो ज्ञानचि आने मुक् । २ पन्न पतित गच्छतीति विग्रहे
‘सर्वत्रपन्नयोरपसङ्ख्यानम्’ इति ड । ३ सगृचानुरुधेति विष्णुः । ४ द्वा
दिभ्य इति नत्वे, णत्वम् । ५ इनस्य समेति विग्रहे ‘सभाराजाऽमनुष्यपूर्वा
इति नपुसकत्वम् । ६ ‘प्रत्याङ्भ्यां श्रुव पूर्वस्य कर्ता’ इति चतुर्थी ।
७ ‘अनुप्रतिगृह्णश्च’ ।

बभूव— आसीत् पुरा मालवे यज्ञसोमाएयो विप्र । तस्य कालनेमि विगतभयना-
मानौ द्वावतिजनप्रियौ पुत्राबुत्पन्नौ, पितरि^१ मृते तौ तीर्णशैशवौ भ्रातरौ विद्यावासि
कामनया पाटलिपुत्रकं प्रययत् । तत्र समुपात्तविद्ययोस्तयोस्तदुपाध्यायस्य
देवशर्मण सुताभ्या परिणीतयोश्च तयो कालनेमिरितरास्तत्रत्यान् धनाढ्यानव
लोक्येर्ष्यापर कृतव्रतोऽ^२युत्तमेराहवनीयद्रव्यैर्लक्ष्मीमियाप, सन्तुष्टा च सा
साक्षात्समभाषत—‘त्वमनल्प धन सार्वभौम पुत्रश्च समवाप्स्यसि, किन्त्वमपं
कलुषितामवृत्तिर्हि श्रियं^३ त्वमहौपीरिति चौरसदृशो वधोऽन्ते ते भविष्यति’,
एवमुक्त्वा श्री^४रन्तरधात् ।

कालक्रमेण कालनेमिरप्यपरिमितधन समुत्पन्नसूनुश्चसजात, पुत्रस्य च श्रीव
राप्तासिमाकलय्य श्रियै^५ श्लाघमान कालनेमिस्तस्य श्रीदत्त इति नाम चक्रे । क्रमा
द्यौवनमवतीर्णं श्रीदत्तो, विप्र सन्नप्यस्त्रेषु, बाहुयुद्धेषु, चाप्रतिम पृथिव्या सञ्चुत् ।
कालनेमेभ्रान्तुविगतभयस्य च भार्या भुजङ्गदष्टा नष्टेति तीर्थार्थं स देशान्तरमियाय,
कालनेमिपुत्रस्य श्रीदत्तस्य च तदानींतनगुणशूभपतेर्वल्लभशक्ते पुत्रेण विक्रम-
शक्तिना मैत्री समजायत, किन्त्वतितरस्वितया, तस्याभिमानिवेन दुर्योधन-
भीमयोरिवानयो सहवास शैशवे समवर्तत, अनन्तरञ्च विप्रस्यास्य वज्रमुष्टि
बाहुशालिनामानौ द्वाववन्तिजौ चत्रियौ मित्रतापन्नौ, अथान्येऽपि गुणग्राहिणो
दाक्षिणात्या मन्त्रिपुत्राश्चास्य मैत्रीमापन्ना ।

एकस्मिन् प्रार्थुषिके^६ दत्ते श्रीदत्त सराजपुत्र सान्यमित्रश्च विहर्तुं जाह्नवी-
तटमात् । तत्र राजपुत्रभृत्यास्त राजसुत स्वनृप चक्रुरिति श्रीदत्तोऽपि तत्काल
निजमित्रै राजा कल्पित, पुत्रेण सजातरोषो राजपुत्र आहवाय तमाशु प्रवीर
विप्रवीरम् आजुहाव । किन्तु श्रीदत्तेन बाहुयुद्धे राजपुत्रो निजित इति प्रकारान्तरेण
समृत्वो राजपुत्रस्तमजिघासत् । राजपुत्रस्यैतदभिप्रायं ज्ञा^७वा शङ्कित श्रीदत्त
समित्रस्तस्मिपादपासरन् मध्ये गङ्गाजलौघेन ह्रियमाणा काचित् स्त्रियमवलोक्य
जलात्तामुद्दिधीर्षुर्बाहुशालिप्रभृतीन् पदपि स्वसखान् तत्रैव स्थापयित्वा तरङ्गिणी-

१ ‘यस्य च भावेन भावलक्षणम्’ । २ ‘यत्र कर्मण करण सज्ञा सम्प्रदानस्य
च कर्म सज्ञा’ । ३ ‘क्रियया यमभिप्रेति सोऽपि सम्प्रदानम्’ । ४ ‘किञ्चिप्रच्छया-
येति श्रिधातो क्तिप्, दीर्घश्च’ । ५ ‘श्लाघहुङ्स्थाशपाङ्गीप्स्यमान’ श्रियं स्तुवन्ति-
त्यर्थं । ६ ‘प्रावृष्टम्’ ।

साक्षिको^१ मार्गे विश्राम कुर्वन्तस्मान्मृगावतीमाच्छ्रित्वाधमारोह्य सत्वरमिवरो-
बभूव। श्रीदत्तस्तमनुसरन् साज्ञा कार्यस्य सिद्धिञ्चानाकल्प्य 'चोर। चोरै'॥ अलमह-
तुभ्यमिति कर्तृणाय मन्यमानोऽहं त्वामेव हन्मीत्युक्त्वा पादैकगुल्फेन तमा
गृह्णानो भ्रामयित्वा पापाणे चैकस्मिन्निक्षिप्य सञ्चूर्णयन्नन्वेष्टा परेषामधिका-
दिशि दिशि कार्दंशीकता दिदेश। समुपात्ततस्तस्मिन् मृगावत्या सह पुरस्सर।
किन्तु नातिद्विष्टमार्गगमनानन्तरमेव व्रणित पतितोऽधोऽसून् विजहौ।
एतस्मिन्नेवावसरे मृगावती उदन्याज्न्यातिकष्टपीडिताऽभवदिति श्रीदत्तस्ता-
तत्रैव परित्यज्य प्रतिपद् पय पर्यन्वेष्टपरोऽपि नाऽऽसाय सलिल समवाप।
अस्तमिते च भगवति गभस्तिमति समवाससलिलोऽपि परावर्तमानो मार्गं
परिभ्रष्टोऽऽन्यामटाट्यापर एव क्षपिततत्क्षप प्रातस्तत्रागतो मृगावतीविरहित
तत्स्थानमवलोक्य भूमिस्थापितनिजखड्गमृगाङ्कस्तामितस्ततोऽवलोकयितुं तस्मै
कमारोह। एतस्मिन्नेव काले तैनेव पथा गच्छन्नेक शवरस्तस्य त खड्गमुपाद-
दाविति तमवलोक्य वृक्षादवरूढ श्रीदत्तस्तस्मान्मृगावतीवृत्तान्तमपृच्छत्। शव-
रोऽवादीत् यस्मा मम पुरे वर्तते, त्वमेभिर्मम सार्थिभिस्तत्पुराय गच्छ। अह-
तत्रैवागत्य तव खड्गमिमं दास्यामीति। एतदाकर्ण्य तत्र गत श्रीदत्तोऽध्व-
परिश्रान्त्या क्षण निददौ। सुसोत्थितश्च स निगडितपादमारमानमुपलभ्याति-
चिन्तापरवशस्तत्रागतया मोचनिकानामकृभुजिष्ययाऽभिहितो यदिहागच्छता-
त्त्वया न समोचीनमाधारितमिति। कार्यपरवशोऽनार्य स शवर श्रीचण्डनाम-
कोऽद्य बहिर्गत। आगमनसमकालमेव स ते देहेन देव्यै बलिमुपहरिष्यति।
एतदर्थमेव त्वमिह विन्ध्याटवीत समानीत। अस्तीदानीमेक एव तव मोक्षो
पायो यत्न सुन्दरीनामधेयायाश्चन्द्रवलोकनमदनचिह्नोपज्ञेयायास्तच्छवरसुताया
आकाङ्क्षा पूरये। एतदाकर्ण्य मुमुक्षुकोद्देश्य श्रीदत्तश्चेटीकथनमेव तत्कालोचित

- १ सतिनाचरतीत्यर्थे 'चरति' इत्यनेन ठक्। २ 'इण् नशजिसर्तिभ्य ऋप्'।
३ वाक्यादेरामन्त्रितस्येति मत्सने द्वित्वम्। ४ नम स्वस्तिस्वाहेति चतुर्थी।
५ 'तृणे च जातौ' इति को कदादेशे 'मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु' इति
चतुर्थी। ६ मयूरव्यसकादिवात् सिद्धिः। ७ 'सहयुक्तेऽप्रधाने'। ८ गत्यर्थ-
कर्मणीति चतुर्थी। ९ 'चिन्तिपूजिकपिकुम्बिचर्चश्च' इत्यङ्।

मन्यमानो गान्धर्वेण विधिना तां हस्तेकृत्य प्रतिनिश च तथा सह रममाण
सरनेहमनेहसम^१यवाहयत् ।

अथ कालेनान्त सत्त्वा सुन्दरी प्रकाशिताखिलतत्त्वां स्वमातरं कृत्वा जानातु
प्रेमपरायत्तया तया श्रीदत्त मोचितवती । ततः क्षिप्र निर्गमनार्थं च निर्दिशन्ती तज्ज
ननी, निर्गमनसमये 'न त्वया सुन्दरी विस्मृतिपथातिथीकरणीयेति' तमबोचत् ।
श्रीदत्तोऽपि च मदीय खट्वस्तव पित्रा गृहीत इति सुन्दरीमुक्त्वा तस्मात् प्रस्थितो
मृगावतीं मृगयमाण पुनरपि स्वाश्रान्तिमनिश्वासस्थलमवाप । तत्र चागच्छन्त
मेक व्याध प्रदत्तमृगाङ्गवतीपरिचयरव्यैवभूताभिजाता काञ्चित्तारी समवलोकित
ता भवेदित्यपृच्छत् । व्याधोऽवादीत्-‘आम्, तामह जानामि, आपदचौरौ^२दिभ्यो
भीतैकाकिनी साऽस्मास्थानात् स्वपुरं नीता । किन्तु युवकशयराकीर्णमेतत्पुर
मेवभूताया युवते कृतेऽसुरक्षितमित्यवगच्छता मयोपमथुरा नागस्थलनामक
ग्रामे धर्मादप्रमाद्यतो विश्वदत्तनामकस्यविरविप्रस्य गृहे निक्षेपरूपेण स्थापिता
वर्तते । तदाकर्ण्य नागस्थलमागतो विश्वदत्तयाचितनिजपत्नीकं श्रीदत्तो विश्व
दत्तेनाभिहितो यन्मया सा राज्ञः शूरसेनस्य मन्त्रिपुरोहितगृहे निवासितेति
त्वमिदंवाच तिष्ठ प्रातस्तत्रा तत्र गताऽसीति समाकर्ण्य श्रीदत्तस्तत्र क्षपिततत्त
मित्स्व स्वप्रियापर्यन्वेपणपरिश्रमादपराजयमानं प्रातर्मथुरामाययौ । तत्र नगरा
द्वहिरेकस्यां वाण्या दीर्घाश्वमलिनमालिन्यापचिकीर्षया सिन्धुपुरवतीर्णश्रौरनिवे
शितमञ्जलवद्द्वारं वस्त्रमेकमलभत । तच्चाद्यालक्षिततद्द्वारद्वारं प्रियां दिदृक्षु
श्रीदत्त मथुरां प्रविवेश । तत्र नगररक्षिभिस्तद्द्वारप्रत्यभिज्ञानपूर्वकहारावाण्या
चौरोऽयमिदंवाच्यं नगराधिपसमीपमानीतो बधायादिष्ट । परेद्यपि पश्चात् प्रवृत्त
दिण्डिम वध्यभूमिं नीयमानं तं राजमार्गे मृगावयवलोक्य मन्त्रिमुख्यमारुप्य
यद्य मे भर्ता वध्यभूमिं नीयते । एतदाकर्ण्य राजानं विश्राप्य वधकांश्च तद्द्वारं
निवार्य स मन्त्री श्रीदत्तमा मगृह्णमानयत् । पारस्परिकसलापप्रसंगेन सजाते
च पारस्परिकपरिचये, श्रीदत्त स्वपितृ-यपादयोरपत्तत् । अवर्णयन्वाखिलमुदन्तम् ।
सोऽपि चाबोचत् ‘पुत्र, मा भैषी, ममैका यक्षिणी सिद्धा । सा मद्य सहस्रपञ्चक

१ 'नित्य हस्तेपाणादुपयमने' । २ 'अपादाने पञ्चमी' । ३ भीतार्याना
भयहेतु । ४ 'जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसर्गानम्' । ५ 'परानेरसोट' ।
६ 'धारणार्थानामीप्सित' ।

मथानाम्, कोटितसकश्च स्वर्णस्यादादित्यपुत्रस्य मे तद् केवोपयोग यास्यतीति सर्वं तत्तवैव । एतदुक्त्वा स श्रीदत्ताय तस्मिन् मृगावतीं दत्तैकान्ते तमेवमवोचत् । अस्य राज्ञः शूरसेनस्य सुताऽवन्तिदेशे नेतव्या, तदाज्ञया तत्र देया चेत्येतेनैवापदेशेनैनां नीत्वा तुभ्य द्वास्यामीति तदनुगे बले सम्प्राप्ते, मयि च तत्र वर्तमाने, श्रिया समादिष्टमचिरेणैव त्वं राज्यमवाप्स्यसीति । कृतैतन्निश्चयौ तौ पितृभ्यभ्रातृपुत्रौ शूरसेनसुतामादाय तत् प्रस्थितौ । मार्गे विन्ध्याटव्याम कस्माच्चौरशबरसेनया महत्या शरवर्षिण्याऽवरुद्धावित्युभयतः शस्त्रसम्पाते सम्प्रवृत्ते, विहतान्यसैन्यं प्रहारमूर्च्छितस्तस्करापहृतसर्वस्व, श्रीदत्तः शबरपत्नीं नीतः । तत्र च भीषणे चण्डिकासन्नन्युपहाराय समानीतः तं देवीदर्शनार्थमागता समुता तत्पत्नीपतिसुता सुन्दरी समपश्यत् । तत्र परिचितनिजपतिका सा सर्वान् दस्यूनपवार्यं परमानन्दतुन्दिनीं तं निजसदनमनयत् । तत्र तर्ङ्गाकरोष्णानन्यसन्तते दिवं गच्छतो निजपितुः समवाप्तं सराज्यं स्वोपतेयं तदीयं मृगाङ्गखण्डमेति तत्रैव परिणीतसूरसेनसुतः कालनेमिसुतः (श्रीदत्तः) तत्तद्वरनरेशः समपद्यतः । अथ च प्रैष्य प्रैष्य समाहूतौ बिम्बकिसूरसेनावपि ससेनौ तत्रायाताव ववुद्वसम्बन्धौ परमानन्दमविन्देताम् । ताभ्यां श्वशुराभ्यां सहितेनैव च श्रीदत्तेन जनकवधजन्मन्युहुताशनोऽपि विक्रमशक्त्याहुत्या सन्तर्पितः । एवमुत्तीर्णसकल वियोगस्यसनार्णवं श्रीदत्तोऽब्धिवलयामेदिनीमवाप्य मृगावत्यासह भुवः शुभोजैः ।

इत्थं धीरधारया अपारयाऽऽत्मशक्त्या समुत्तीर्णव्यसनाकूपारा कल्याणतटं भोजोभवन्तीति तत्रापि च परश्वो वावश्यं देवीसङ्गमसम्भवः ।

सगतकमुखादेवमाकर्णितकथो नृपः सहस्रानीको दयितासयोगसमुत्सुको नीतनिशः प्रातरेव प्रियां प्रति प्रस्थितस्तस्मात् स्थानाद् योजनानि वर्तमानजमदग्नेराश्रमं कतिपयैरेव प्रयाणकैरवाप । तत्र तं मुनिं प्रणम्य स्वीकृततः कृतातिष्ठ्य आसने समुपाविशत् । मुनिरपि च तस्मै राज्ञे सतनया तत्पत्नीं मृगावतीं

१ अविद्यमानपुत्रस्य (नि सन्ततेरिति भावः) । २ 'एवेवानियोगे' इति पररूपम् । ३ 'तुन्दादिभ्य इलच्'त्यत्र चकारादिनिस्ततो ङीप् । ४ 'दयेत्रा च' तदधीनमकरोदिति भावः । ५ 'पच्यतिषिवसतित्वपतेर्ङ्' । ६ 'भुजोऽनवने' इत्यात्मनेपदनियमाद्रक्षणार्थे परस्मैपदम् । ७ 'अनुपसर्गास्त्रिभविन्दधारिपारि'-इत्यादिना शः । ८ 'भजोषिव' । ९ 'यतश्चाप्यकालनिर्माणं तत्र पञ्चमी', 'तद्युक्तादभवनं प्रथमा सप्तम्यौ' ।

समर्पयामासेति शापावग्रहविदीर्णोभयहृदयस्थलं सयोगानन्दामृतधारासारेण पङ्किलत्वमापेदे ।

अन्येद्युः राजा सहस्रानीको जमदग्निमामन्थ्य सजायाजातस्तेस्मादाश्रमाः प्ररिप्यत क्रमात्कौशाम्बीमवाप्य स्वमन्त्रिपुत्रवसन्तकश्मण्वद्योगन्धरायणसहायके स्वयवीर्यसूनाबुदयने न्यस्तभारो वर्षासि सचिवप्रियतमासहायो महाप्रस्थानाय क्षुत हिमगिरिमशिथ्रियत् ।

इत्थमवासवः सराजपोदयनो, यौगन्धरायणादिविधस्तसमस्तमन्त्रिवर्गविन्यस्तराज्यभारो, मृगयाया, विशेषेण हस्तिवन्धने, वसुनेमिप्रदत्तघोषवतीवीणावादने वा समयमतिवाहयन् 'न मे कुलानुरूपा भार्या वासवदत्तया सह वतते, एका वासवदत्तास्या चण्डमहासेनमुतोऽजयिन्या विवाहं वर्तते कथं सा प्राप्येति' चिन्तातुरोऽभवत् । तत्र चण्डमहासेनश्चापि मद्वहुहितुरनुरूपं कापि कीऽपिमर्त्ताऽत्र भुवि नावलोक्यते, एकश्चास्त्युदयननामकः स तु मे विपक्ष इति कथं स मे वरयो जामाता च भवेदिति विचारपरायणोऽभवत् । एवं विचिन्तयँश्चण्डमहासेनश्चण्डीमन्दिरमागत्याभ्यर्चितचण्डीकं 'राजक्षेत्रे तत्र वाञ्छितमचिरेण सम्पत्स्यत' इत्यशरीरिणीं वाचमश्रौषीत् । एतेन सुसन्तुष्टो नृपतिर्निजसदनमागत्य मन्त्रिबुद्धदत्तप्रदत्तपरामृष्टिमनुसृत्य पूर्वं सामैव कार्यसाफल्यमाकलयन् कल्प एवानलपचतुरिमज्जत्पाकं प्रैषमेकमुदयनं प्रति ग्रहिण्वसैदम्पर्यमादिदेश—'दूत, मद्वचनादुदयनो वाच्यो यन्मदीया पुत्री गान्धर्वे तव शिष्या बुभूषुरिति स्नेहश्चेदस्मासु ते स्यादस्मत्सदनमासाद्येहैव सा शिञ्जेलिमेति' । प्रैष्यश्च स्वकर्णदेशाध्वनीनीकृततन्निदेशकौशाम्बीमनुप्राप्योदयनमवगतचण्डमहासेनसन्देशमकरोत् । समाकर्णिताशिष्टजनोचिततद्बुधोऽनुभूतावमाननो वसराजश्च 'स्वपुत्री मच्छिष्यताम् अभिलाषुका चेद्दिहैव प्रहेतव्या सेति प्रतिसमादिशन्नपि तं कौशाम्बीमानिनीपुश्चण्डसेनमभिप्रेषयितुम् यौगन्धरायणेन समं सममन्त्रयत् । परं तच्छुभेच्छुनाऽमुनाऽपुना महाराज, नैतत्साम्प्रतम्, महाप्रभाववान् हि चण्डमहासेनः, राजन्वती चोऽजयिनी तेनैव नैतत्स्थते । तद्गतं किञ्चिदुपवर्ण्यमानं मया श्रुतिपथमवतार्यताम् इति तदभिधिपेयिपानिविषेययिषुगाऽवाचि—

१ 'लपतपद'—इत्यादिना उक्तं, 'न लोकाव्ययनिष्ठति' पट्टीनिषेधः ।

अस्ति मुधाधवलितप्रासादाः प्रस्फुरद्भास्वरपताकाभिरुपहसन्तीवामरावती-
मुज्जयिनी नाम नगरी । तत्र शाश्वत्य राजा महासेनोराजसेनि । स चायमेकदा
न मेऽनुरूप खड्गो नापि च कुलोद्भवा भार्येतिचिन्ताकुलश्चण्डिकामन्दिरमागत्य
निराहारश्चिरं चण्डिकामाराधयन्नुत्कृत्योत्कृत्य स्वकव्येण हव्यवाहनमयष्ट । तेनाति
प्रीता देवी कौत्सायनी खड्गमेकमस्मै ददती समुवाच—‘पुत्र प्रीताऽस्मि ते, गृहा
णेममसिमस्यसेरस्य साहाय्येन परापराजेयस्त्वम् । किञ्च, अचिरादेव त्वं ग्रैलोक्य
सुन्दरीमङ्गारकासुरसुतामङ्गारवतीं भार्यामवाप्स्यसि । यतो हि त्वया स्वकव्येण
वनरूपमतीव चण्ड कर्मकृतमित्यद्य प्रभृति चण्डमहासेन इत्याख्याञ्जयास्यसीति ।
एवमुक्त्वा प्रदत्तखड्गा देवी समतिरस्यत् । राजा च निजप्रासादमासाद्य
तत्खड्गप्रभावेणैरावतकवपस्वकीयनडागिरिगजसाहाय्येन च समुख निवसेद्गु
पाथ्यायेभ्यो विविधशास्त्रोपदेशानाददानोऽध्वरत ।

एकदा स मृगयायै वन गतोऽकाण्डपिण्डितं नैश तम इव दिवा, घोरघोण
घोणिनमेकमचिलक्ष्मीचकार । प्रखरतरशरैराहतोऽपि शूकरोऽनवासेमं एव
पलायमानो विलमेकमविशत् । समुत्सृष्टस्यन्दनो जयसेननन्दनोऽपि गृहीत
शरासन शूकरमनुसरन् सुपिरान्तरं प्रविश्य नगरवरमेकमपश्यत् । तदन्तर्द्वि
र्विकातटे सविस्मय निषीदँश्चातिमुन्दरीं कन्यकामेकाञ्चावालोक्त । सा च राजान
मालोक्य प्रेमरसासारवर्षिणा चक्षुषा स्तपयन्तीव तदन्तिकमागत्य, ‘कस्त्वम्’
कस्मात् कुत आयात्’ इत्यादि प्रश्नानन्तरमवाप्तयथातावोत्तरा विमुक्तधैर्यं रोदितु
मारभत । रोदनहेतुमनुयुक्ता च साऽब्रवीत्—‘योऽयं वराहोऽत्र प्रविष्टः सोऽङ्गार
काभिधो दैत्य । अहञ्चास्मैजाताऽङ्गारवतीनामा कन्या । अयं हि शापदोषा
द्राक्षसीभूतो वज्रमयो महासुरस्त्वृणाश्रमातं इति भवन्त प्राप्तामपि परित्यज्य
परित्यक्तवराहरूपं क्षणं शय्यायां विश्राम्यति । सुप्तोत्थिते चास्मिन्न ते श्रेय
इति निश्चप्रचमनुचिन्तयन्त्या मेऽन्त सन्तापकथिता प्राणा वाष्पविन्दुरूपेण
गलन्ति । श्रुतैतदङ्गारवतीवचनो राजा, स्नेहस्ते मयि चेत्प्रबुद्धस्य तस्याग्रे त्व

१ ‘यजे कर्मण करणसज्ञा सम्प्रदानस्य च कर्मसंज्ञेतिवाच्यम्’ । २ ‘सर्वत्र
लोहितादिकतन्तेभ्य’ । ३ ‘आख्यातोपयोगे’ । ४ ‘ऊपसुपिसुष्कमधोर’, ‘मधूर
व्यसकादयश्च’ । ५ ‘जनिकर्तुं प्रकृति’ । ६ ‘त्यग्लोपे कर्मण्यधिकरणे च
(शय्यायामुपविश्येति भावः) ।

रदिहि । रोदनहेतुमनुयुञ्जानं च तं 'केनापि त्वयि व्यापादिते का मे गतिर्भवेत्' इति रोदनहेतुञ्च तं वद । एवमुक्त्वा साऽमुरीयणी यथानिर्दिष्टमुच्चरन्ती पित्रा प्रत्युदतारि पुत्रि मामिके, सर्वं हि मामकीनं शरीरं दम्भोलिघटितम् एकञ्च वामकरे छिद्रं तच्चापि चापेन रक्ष्यते । एवं स्वसुतामाश्वासयतो दैत्यस्य सर्वं भेदं तत्रैव तस्माज्जिलीनो नृपः समाकर्णयामास ।

तदनन्तरं स दैत्य उत्थाय स्नातः कृतमौनो भगवन्तं हरं पूजयितुं प्रवृत्ते । एतस्मिन्नेवान्तरे समावृष्टशरासनेन नृपेण तत्रोपेत्य स दैत्यः रणायाहूयमानः समुत्क्षिप्तवामहस्तस्तच्छणं प्रतीक्षितुमसंकेतदिति समवासधनुर्विद्याविशारदिभिरा राजा तस्मिन्नेव मर्मस्थले पृषत्केनैकेन हतो धोरं रात्रं कुर्वन्निरसुरवन्त्यां न्यपसत् । राजा चापि सममद्भारवत्योज्जयिनीमागत्य परिणीय च तां तत्र तस्यां पालक-गोपालकनामानौ द्वौ पुत्रौ समुत्पादयामास । ततस्तेन तुष्टस्तुरापाट् स्वप्नेऽवो-चत् यत् मःप्रसादादनन्यसदृशीं त्वमेकां सुतां समवाप्स्यसीति कालेनोत्पन्नायां तस्यां व्योमवाणी तस्योः प्रसविष्यन्तं सुतं रतिपत्यवतारं विद्याधराधिपमाद्यु चा-सुसूचत् । एतेनातितुष्टो राजा स्वप्ने वासवेन दत्ततया स्वप्नवासवदत्तेति तत्तनयानाम चकार । रतेः^१ प्रति सा चाद्य तद्गृहे मन्यन्तौत्प्राग् रत्नाकरे वर्तमाना कमलेव विष्णवे प्रदेयत्वेन तिष्ठति ।

एवंविधप्रभावश्चण्डसेनो न सारस्येन पर्यालौकिकदर्शकेर्जयः किन्तु स वीरबाहे तां तुभ्यं दिशसि निजकौलीन्यस्य गौरवद्वन्द्वोऽमूल्यकन्यारत्नेन त्वां लोभयितु तच्छिष्यस्याजेन तत्राकारयति चेति ।

इत्थमाकर्णितवासवदत्तोदयनोदयनः सपदि तदाहतहृदयोऽपि निजमहा-शुलीनपथान्न स्तोकात्^१ प्रयच्छत् ।

इतो दूतमुखश्रुतवासेशप्रतिश्रुतप्रतिबोचिश्चण्डमहासेनः कन्याप्रेषणे स्वला-

१. 'आसुरेक्षसख्यानम्' इति प्ले पित्रात् ङीप् । २. 'मामकनरकयो-रसख्यानम्' । ३. 'अन्तर्धा येनादर्शनमिच्छति' । ४. वर्णहृदादिभ्यः प्यञ्जे यत्र चादिमनिच् । ५. 'भुव-प्रभव' । ६. 'प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः', 'प्रतिनिधिप्रति दाने च यस्मात्' । ७. 'अन्यारादितरते' । ८. 'अपपरी वर्जने', 'पञ्चम्यपाङ्-परिभि' । ९. 'उपसर्गस्य' घञ्प्रमनुष्ये बहुलम् । १०. 'विभाषा गुणोऽस्त्रियाम्' । ११. 'करे च स्तोकात्' । १२. 'वाचो व्याहृतार्थायाम्' इति स्वार्थे ङ्क् ।

धैवम् ऋते वत्सेशात् स्वकन्याविषयाभिलाषापूर्कानुकूलवरान्तरमपर्यन् उदयनं
प्राध्वं कृत्य तत्रानयनमेव च कर्मणमाकलयन् विहितस्वमन्त्रिपरामर्शो निज-
हरितनडागिरिसदृशम् दारुयन्त्रमयं महाभूतं करिणमेकं कारयित्वा विन्ध्याटभ्यां
तमतिष्ठिपत् । अन्तःप्रच्छन्नसैन्यं विन्ध्याटभ्यां च दारुमययन्त्रबलेनेतस्ततः सञ्चरन्तं
गजमालोक्य तद्बन्धनरसासक्तोदयनोपजीविनः सत्वरमागत्य देव, विन्ध्य-
वैनादाराद् भ्रमद्गिरिस्माभिरेको जङ्गमोऽचल इव मित्तङ्गमोऽपूर्वोऽवलोकित इति
भ्याजहुः । समाकर्णितचारुचारचैर्षो विचारद्वगपि तदानीमविचारद्वगिव देवो
वात्सराजः सुवर्णलक्ष्णे तांश्चारान् सन्तोष्य 'नडागिरिप्रतिमहं तं लभेय चेच्छण्ड-
सेनो ध्रुवमस्मद्गणवदतां स्वीकुर्यात्' इति तत्प्राप्तिचिन्तापर एव तां निशा-
मनैषीत् । प्रातश्च गजलिप्तयाऽनालोडितमन्त्रिगालोडितः ससैन्यः पुरस्कृततत्प-
थकचारी बहिरर्गैर्गजिर्गत्यागत्य च विन्ध्याटवीमिभक्षोभाशङ्कया दूरापसारित-
सकलसैनिकः, घोषवर्ती वीणां दधञ्चारमात्रसहायो विवेश विविधानोकहलता-
गुहमादिविस्तीर्णामरण्यानीम् । तत्रोपवीर्ण्यैकाकी तद्गजबन्धनविचाराशान्त-
स्वान्तः संध्याध्वान्तवशादपरिलक्षितमायागजो गीतरसाभिभूतेनोत्कीर्णतालेनोपे-
त्योपेत्य विचलता च कृत्रिमगजेन तत्सहायैः पृथक् कृत्वा चण्डमहासेनसाम्राज्य-
सीमायाः सुदूरमाकृष्टोऽकस्मात्तत्र यन्त्रमयाद् गजान्निःसृत्य सन्नद्धैः पुरुषैः परिवारितः
सन्नाकृष्टासिरप्रस्थानसर्पक्षेपि पश्चादागत्यान्यैः सैन्यैः निर्गृहीतश्चण्डसेनान्तिकमा-
नीयत । चण्डमहासेनोऽपि चावगतैस्तद्बुदन्तो, निर्जयुक्तेः सुहितः, सतां^{१०} गत-

१. 'इगन्ताच्च लघुपूर्वात्' । २. 'अन्यारादितरतैः' । ३. 'प्राध्वं बन्धने'
(प्राध्वमित्येतदव्ययं बन्धनेनानुसृत्येवर्तते) । ४. 'तद्युक्ताकर्मणोऽण्'
इति स्वार्थे अण्, वाचिकं श्रुत्वा क्रियमाणं कर्मैत्यर्थः । ५. 'अन्यारादितरतैः' ।
६. गमश्चेति खच् । ७. 'चिन्तिपूजिकथिकुर्विचर्चश्च' इति युचोऽपवादोऽङ् ।
८. चिन्तिपूजि० । ९. गालोडितं वाचां विमर्शः । १०. तत्र कुशलः पथः
इति ध्रुन् । ११. 'अपपरिवहिरञ्चवः पञ्चम्ये'ति समासविधानसामर्थ्यात् 'बहिर्योगे
पञ्चमी । १२. वीणयोपगायन् । १३. 'पृथग्विनान्नानाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्याम्' ।
१४. 'दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च । १५. 'कर्तृकरणाद्वावर्थे' इति गणसूत्रेण भसि-
नाहन्तीति विग्रहे णिधि, शतृ । १६. पूरणगुणसुहितार्थेति समासनिषेधः ।
१७. 'षष्ठी शेवे' ।

मनुसरन्नङ्गगत्योऽङ्गोद्य च विनीतवचन, कृतवत्सराजादरादरो, वत्सेशेन^१ समम् प्राविशदुज्जयिनीम् ।

इतस्तदार्जवाद्वा. पौरा लक्ष्मि^२ वदमिव वत्सेशमाकर्ण्य प्राणपणेनापि तन्मोचनकृतनिश्चया. समवेत्य राजद्वारं समागत्य केन हेतुना^३ वत्सेशो निगृहीत इति कोलाहलं कुर्वाणा नितरामद्भ्यन् । किन्तु चण्डमहासेनो न मया वत्सेशो हन्तव्योऽपि तु सन्धातव्य इति तान् समाश्वास्य तत्क्षणमेव स्वसुतां वासवदत्तां तस्मै गान्धर्वशिष्याया हेतोः समर्पयत् । उवाच च वत्सेशम्—‘शिष्यमाणो गन्धर्वविद्यां त्वमेनका^४ मे न का भूतिं समवाप्स्यसीति मा धृया विपादं कृथाः । उदयमोऽपि च तदेव तत्कालोचितं मन्यमानः शिष्यत्वेन वासवदत्तां स्वीकृत्य तां तद्गतत्क्षणो गाययन्, स्वसमयं यापयन्, तदवलोकनोपजातस्नेहो, विस्मृत-चण्डसेनकृतमभ्युज्जन्यमभ्यु^५, प्रार्त्तादमुत्तरेण तस्य^६ निकटमेव निर्मापितगान्धर्व-शालंमध्युवास । वासवदत्ताऽपि च तत् परिचर्यापरायणा गन्धर्वविद्याया^७ ज्ञानस्ये शाना विस्मृतान्यव्यापाराः वीणावादनकलायां विशेषेण नायते स्म ।

इतो वत्सराजातुचरेषु परावृत्त्य कौशाम्बीमायातेषु सर्वं तदनुरागपरायणं तद्वाङ्मं स्वप्रभुं वद लुब्ध्वाऽतिक्रुद्ध सचण्डमहासेनं^८ स्योज्जयिन्यामुज्जासनं वत्सेश-स्योज्जसनं चैव स्वप्राणानौ सत्पणनमाकलयति स्म । किन्तु माऽभूत्याना प्रीणानां दीव्यत, मा च स्वतनूना मास्यसृजि च ह्यागस्य वपाया मेदसो^९ यथा चञ्चच्चन्द्र-हासाहवाहावाय प्रेप्यतेति बहुकृत्वस्तस्य क्षणस्य मुवाणेन रमण्वता सर्वे तद्वा-

१. ‘अच्छगात्यर्षवदेपु’ । २. ‘सहयुक्तेऽप्रधाने’ । ३. ‘अकर्तर्युक्ते पद्ममी’ । ४. ‘सर्वनाम्नस्तृतीया च’ । ५. ‘हेतुशब्दप्रयोगे’ ‘पृथोहेतुप्रयोगे’ इत्यनेन पृथी । ६. ‘अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्ते’ । ७. ‘त्वे च’ इति टापो ह्रस्वः । ८. ‘एनपा द्वितीया’ । ९. ‘दूरान्तिकार्थे पठ्यन्यतरस्याम्’ । १०. विभाषा सेनेतिनपुंसकत्वे ‘उपान्वध्याङ्वत्’ । ११. ‘ज्ञोऽविदर्थस्य करणे’ । १२. ‘अधोगर्थदयेशाकर्मणि’ । १३. ‘आशिपि नाथ’ । १४. जासिनिग्रहणं (जसु हिसाया खुरादि, जसु मोषणे दिवादिश्चेत्युभयोरत्र क्रमशः प्रयोगः) । १५. ‘व्यवहृपणो समर्थयो’ । १६. ‘दिवस्तदर्थस्य’ । १७. ‘प्रेप्यप्रबोर्हविषो देवतासम्प्रदाने (अत्र वपामेदसो-हविर्विशेषवचनकत्वेन पृथी, मासासृक्शब्दयोश्च तथात्वाभावाद् द्वितीया । १८. ‘कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे’ ।

द्विधा चोभान्यवार्यन्त । धीरो यौगन्धरायणश्चानुरक्तमेव राष्ट्रमवलोक्य भवतु
भवता स्थितिरिहैव, यूय हि राष्ट्रस्य रक्षितार । वसन्तकद्वितीयोऽह
स्वया प्रज्ञया वत्सेश मोचयित्वा नि सशय कौशाम्बीमानेता । नास्याश्चर्यो
वत्सेशस्य निर्मोको मयका । विभिस्तायां हि सजातायां प्राकारस्य, कस्यचिन्नि
गडस्य वाऽवलोक्यते तदानीमेव मे तस्य भेदिका । विचित्रा च मे दर्शनस्य
शक्तिरिति ब्रुवाणो यौगन्धरायणो रुमर्षतो मतो बुद्ध पूजितश्च, सध्रीचा वसन्तकेन
कौशाम्ब्या निर्गत्य स्वप्रज्ञामिव सञ्वाख्याम् स्वनीतिमिव दुर्गमा विन्ध्यादर्वी
प्रविवेश । तत्र चाधोऽधोलतागहनवनदृक्षां गच्छन्निचिपन्नितस्ततो दृष्टिं प्रति
ष्कश^१ वसन्तक विविधारण्यरूपादिविषये इदं वातप्रम्यामांसितम्, एतद्
गवयानां शयितम्, तच्च गवा गतमेव निर्दिशन् विन्ध्यैकदेशवासिनो वत्सेशस्य
तद्वृत्तिमविदुषः सञ्जुष पुलिन्दाख्यस्य पुलिन्दाधिपतेर्गृहमागत सर्वश्च तमभिधाय
तेनैव च प्रथा समागमिष्यन्त वत्सेश रिरक्षिपुस्तत्र बहून् सज्जान् अरीन्^२ वातु
कान् नियुज्योजयिन्त्या नरमासाश्चर^३ नि शङ्ककङ्ककुलसकुलम्, अर्धदग्धचिताचक्र
सिमसिमोर्म्यमानवसाविस्त्रविकटकटम्, भान्त्रतन्नुप्रोतकपाल^४ डैकिनीकलितप्राल
म्बम्, महाकालश्मशान प्रासवान् । तत्र च वत्सेश^५ द्विषत तदपहार^६स्य च
जिष्णोरस्य दर्शनात् प्रीतो योगेश्वरारयो ब्रह्मराक्षसस्समासेदिवान्, उवाच चैन

१ 'कर्तृकर्मणो कृति' । २ 'वृजकाभ्या वर्तरि' इति समासनिषेधः ।
३ 'गुणकर्मणि वेध्यते ४ उभयप्राप्तौ कर्मणि' इति पष्ठी तस्याश्च 'कर्मणि
च' इति समासनिषेधः । ५, ६ 'स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्नाय नियम'
७ 'शेषे विभाषा । ८ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति वर्तमाने क्ते 'क्तस्य च वर्तमाने'
इति पष्ठी तस्याश्च 'क्तेन च पूजायाम्' इति समासनिषेधः । ९ 'विगुप
प्यादिषु त्रिषु' इति द्वितीया । १० 'प्रतिष्कशश्च कशे' । ११ 'अधिकरणवाचि
नश्च इति पष्ठी, 'अधिकरणवाचिनाचेति' समासनिषेधः । १२ न लोकाव्ययेति
पष्ठीनिषेधः । १३ 'सृष्टस्यद् वमरच्' । १४ सिमसिम इति शब्द कुर्वत्या
वसथा मेदसा, विस्त्र आमगन्धि, विकट भीषण, कट शव, यत्र 'अव्यक्ता
मुकरणे दाचि बहुल द्वे भवत' इति द्विषे 'लोहितादिडाभ्य वयप्', तत
'वा वयप्' इत्यात्मनेपदे शानच् । १५ 'खलादिभ्य हनिर्वाच्य । १६ द्विष
शतुर्वा । १७ 'शेषे पष्ठी', न लोकेत्यस्य कारकपष्ठया एव निषेधात् ।

‘वसेश रचार्यमुञ्जयिनी’ गामिना त्वया नून रूपपरिवृत्तिर्विधेयेति । तदुपदि-
ष्टया यौगन्धरायण सद्य एव परिवर्तितस्वरूपं कुञ्ज, खलति, पलित, सुहोऽ
वैटीरश्चैवमतिहाससज्जननं सवृत्त । तयैव च युक्त्या तेन वसन्तकोऽपि सिरा
नद्रपृथुदरस्तुन्दिभ, दन्तुरे, प्रैजुर्विप्रश्च विहित ।

एवं रूपपरिवर्तनपूर्वकमुञ्जयिनीं प्रविश्यादौ यौगन्धरायणो वसन्तकमेव
राजकुलद्वारम् प्रैययत् । स्वयं च विशिष्टेन सदृश स्वानुरूप नृत्यन् गायन् यत्नि-
तरतत प्रयोजनं मे सिध्यात्, श सुखञ्च वसेशस्य भूयादित्येव ध्यायन् कौतुका
वलोकनपटुभिर्दुभिः परिवृत्तो राजगृहमाययौ । तत्र राजावरोधाना कृतकौतुक
कर्णाकर्णि वासवदत्तया स्वध्रुवसोरतिथित्वमानीत, चेष्टिका प्रेष्य सरवर सगीत-
शाले समाहूत प्रविश्य च तत्र गृहीती च्छन्नवेशे, कार्यसाधने^१ साधुर्यौगन्ध-
रायणो बड वसराजमवलोक्य विगलद्वाप्य सकेतेनैव तस्मै स्वपरिचय ददन्निज
युक्तिचलाद् राज्ञैव केवलेन इश्यमान सान्त पुरपरिजनवासवदत्ताचक्षुरलक्षित
‘वामुकोऽकस्मादस्मादुन्मत्तो गत’—इति वदन्ती स्वावरोधवनिता विस्मयोद-
न्वति न्यमज्जयत् ।

उदयनश्च कौतुकमेतदवलोक्य सर्वमेतद्यौगन्धरायणयोगबलकृतमेव इत्य
वधार्य वासवदत्ता सवयस्या सरस्वतीवरिवस्यां कर्तुं विसर्जं । इत्थमवाप्तावसरो
यौगन्धरायणो वत्सेधराय निगडभञ्जनयोगान्, वीणातत्रीनियोजितान् वासव-
दत्तावशीकरणयोगांश्च समर्पयन् द्वारि स्थित परिवर्तितवेष वसन्तक स्वस्यान्तिके^{१३}
स्थापयितुञ्च विज्ञाप्य इदानीं तिष्ठ, विलम्बमभाषातायाञ्च वासवदत्ताया यदह
वदयामि तत्त्वया कर्तव्यम् । एवमुक्त्वा सत्यपि^{१४} वत्सेशविप्रयोगनिबन्धनदुःख
बन्धने मष्टु तरमाश्रिययी ।

स्वल्पकालानन्तरमवसायितसपर्यां वासवदत्ता सङ्गीतशालामनुप्राविशत् ।

१ ‘अकेनोर्भविष्यदाधमर्थयो’ इति षष्ठीनिषेध । २ ‘क्लिन्नस्य चिल्पिह
आस्य चक्षुषी,’ ‘सुल् च’ । ३ नते नासिकाया सज्ञाया टीट् च० । ४ ‘तुन्दिबलि-
वटेर्भ’ । ५ ‘दन्त उद्धत उरच्’ । ६ ‘प्रसम्या जानुनोर्जु’ । ७ ‘वेप्रोवक्तव्य’ ।
८. ‘तुल्यापरस्तुलोपमाभ्या तृतीया च’ । ९, १० चतुर्थी चाशिष्यायुष्य० ।
११ ‘साध्वसाधुप्रयोगे च’ । १२ ‘उदन्वानुदधौ च’, ततोऽधिकरणे ‘सप्तम्यधिकरणे
च’ इति सप्तमी । १३ दूरान्तिकार्थे षष्ठी० । १४ ‘यस्य च भावेन भावलक्षणम्’ ।

ताञ्च वत्सेशोऽवदत् अन्तरस्मिन् द्वारि तिष्ठत्येको विप्र । सोऽस्मिन् सरस्वतीपूजने
दक्षिणार्थं प्रवेशयताम् । तदाकर्ण्य तया घृतविरूपाकृतिर्वसन्तकस्तत्रानादयत ।
स च वत्सेशमवलोक्य शुचा नौत्मनीश्वरो रोदितुमारेभ इति रहस्यसरक्षणार्थमु
दयनस्तमुवाच ब्रह्मन् मा रोदी त्वमिदं यायुक्तो मत्सेवाया^१ ममान्तिक तिष्ठ, त्व
हि नृणां^२ श्रेष्ठो ब्राह्मण, अहं हि तव सर्वं वैरूप्यं निवारयामि इति । सोऽपि
च देव, मह्यंस्ते प्रसादो भविष्यताति तं प्रति निजगाद । किञ्चित्क्षणानन्तर
तथाभूत वसन्तकमवलोक्य वत्सेश स्मेरमुखो बभूवेति परिकलिती तद्भावे^३
वसन्तकोऽद्भुतविरूपाननविकृतो मूर्तिर्मन्दास्यरसादपि हासकतरोऽधिकाधिक हसन्
वासवदत्तामपि च हासयन्नतिशय तोषयामास । ततः का त्वं^४ कारिं कारिका
क्रियां कृतिं वा जानासीत्यनुयुक्तो वसन्तको देवि, शिक्षाविषये त्वहं गणिं, गणिका
गणनामपि न वमि । सन्नापि द्विज पात्रेसमित इति पाचिं पाचिकाम् पचा
पक्तिमपि न जानामि तथापि कथाप्रियोऽहमुत्तमकार्यिकं^५ इति ध्रुवन् कथाश्रवणे
उत्सुक्या तत्कथन व्यापारित काश्चित् कथा अहमुखे, काश्चिच्च सायाह्नि, एवम
हरह ध्रावयितुमनुज्ञातो विविधाभि हास्यवैचित्र्यसरसाभिरुपज्ञातो निजकथा-
भिरधिवत्सेशहृदये वासवदत्तायाञ्चानुरजयस्तत्र तौ, तस्थौ ।

अथ शनैः शनैर्वत्सेशे^६ प्रसिता वासवदत्ता गाढ सन्नाव बबन्धेति यौगन्ध-
रायणस्तत्रागत्य वसन्तकसर्मन् रहसि तं व्यजिज्ञपत् 'राजन्, स्वकार्यसाधकैर्ना
पटुरय चण्डमहासेनो मायया बद्ध्वा त्वामिहानादय ससम्मान सुता च दत्त्वा
भवन्त मुमुच्यतीति स्वयमेता हत्वा गच्छाम । एवं दत्तस्यास्य प्रतीकार कुर्वता
मस्माकं लाघवमपि न स्यात् । तत्रोपायश्चायम् यदनेन वासवदत्तायै करेणुकैका
भद्रवती नास्ती प्रदत्ता । सा च न नडागिरिमतिरिव्यान्येन दम्तिनाऽनुगन्तु

- १ 'अन्तर बहिर्योगोपसञ्चानयो' इति बहिर्योगे सर्वनामता । २ 'स्वामी
श्वराधिपतिः' । ३ 'आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम्' । ४ 'यतश्च निर्धारणम्' इति
पट्टी 'न निर्धारणे' इति समासनिषेध । ५ 'इष्टादिभ्यश्च इतीति', 'कस्यन्निषय
स्य कर्मण्युपसरयानम्' । ६ पञ्चमीविभक्ते' । ७ 'विभाषारयानपरिश्रयोरिञ्च' ।
८ कथाया साधुरिति 'कथादिभ्यष्टक्' । ९, १० 'प्रसितोत्सुताभ्यां तृतीया च' ।
११ 'अन्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्य' इत्यत्र 'प्रतिपरिसमनुभ्योऽङ्ग' इति टच् ।
१२. 'यतश्च निर्धारणम्' ।

शक्त्या । सोऽपि च तामवलोक्य युद्धपराङ्मुखो जायते मया च तस्या महामात्र
आपाङ्क सोत्कोचीकृत्यानुकूलकीकृत इति ता करेणुका वासवदत्तया सहारुह्य
नक्त गुप्त सायुधेन स्वया इतोऽपवातव्यम् । अहमितो मार्गरक्षार्थं तव सख्यु
पुलिन्दस्य पार्श्वमुपसर्पामि एवमुक्त्वा यौगन्धरायणो जगाम ।

वत्सराजश्चेत्तत्सर्वं यौगन्धरायणोक्त वासवदत्तायै शशस । तथेतिप्रतिपन्नायाञ्च
तस्यामुपात्तनिजवीणो वसन्तकसहितो गृहीतवासवदत्तोपनीतप्रहरण, यौगन्ध
रायणप्रत्ययोगसाधनस्रसितनिगडबन्धन, करेणुकामारुह्य, स्वरहस्यधारिण्या
काञ्चनमालया तत्सख्या सह वासवदत्ताञ्चाप्यारोह्य, परिरक्षिताया अपि च सिम
रस्या सीमाया, यथास्थान स्थितेषु च सिमकेषु यामिकेषु, प्राकाररचकतालभटवी
रघाहुनामकयामिकविशसनपूर्वक मत्तभभिन्नप्राकारवत्सना हस्तिपकपञ्चमा रात्रा
बुज्यिनीतो निरन्नाजात् । बुभितेभ्यश्चतुररक्षिभ्यो हतवासवदत्त वत्सराज पला
यितमवबुध्य, चण्डमहासेनो निजसूनु गोपालकाख्य नडागिरिमधिरुह्य तदैव
तदनुपदिक्षो भवितुमादिदेश किन्तु किञ्चिद्दूरमनुसरन् बाणैरुप्यमानश्च गोपालक
परावर्तिष्येति विस्त्रब्ध वत्सेन पुरोऽतन् त्रिपष्टि योजनेभ्यै भैरवाहस्यद्युविध्या
टवीमवाप । किन्तु तत्रोपगिरैमुद्व्यन्त्या करेणवा अवताण एव सवासवदत्ते
वत्सेनो, कणेहस्य पय पानानन्तर कुञ्जरी सा निर्जरीभूतशरीरा स्वरादरोह ।
वासवदत्तया सदाधातिविपण्णो वत्सेनो, गगनचारिण्या वाण्याऽभिहितो, यद्वाजन्,
प्राग्जन्मनि मायावती नामाहमवशीभूताऽपि विद्याधरवशीभूताऽगोवशीभूता
शापवशीभूतेह जनुपि वशीभूता । त्वामद्यैवमुपकृत्य निजा गतिमापन्ना भवि
ष्यन्त तव पुत्रमप्युपकरिष्यामि । इय त्वदीया भाया वासवदत्ताऽपि न

१ अनुकूल वर्तते इति विग्रहे 'तत्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम्' इति टकि
चि । २ ३ पृष्टीचानादरे । ४ अनुपद धावतीतिविग्रहे माथोत्तरपदपदव्यनुपद
धावति' इति टक् । ५-६ सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्य (कर्तृकर्मशब्दयोर्मध्य इमौ
देशकालौ) । ७ 'गिरेश्चसेनकस्य । ८ उदकमिच्छतीति विग्रह 'अशनायोदन्यधनाया
बुभुक्षापिपासागर्धेषु' इतिव्यच-ताच्छतुर्धाप् । ९ 'कणेमनसीश्रद्धाप्रतीधात' ।
१० वशाशब्दस्य व-ध्या, स्त्री, हस्तिनी चेतिनयोऽर्था अत्र निहितास्तेन अवशीभूता
अबन्धा विद्याधरपत्नी अहम् इन्द्रियपारवश्येन शाप प्राप्ता इह जन्मनि करिणी
जातेर्यर्थ ।

मानुष्यपितृ भूमाववतीर्णा दैव्या । एवमाकर्ण्य प्रहृष्टो वत्सेशो वसन्तकोक्तसन्देशो
विन्ध्यसानुसद् द्रुत निजसुहृद् पुलिन्दकमात्मागमनमधिगमयितुमग्रे वसन्तक
प्रेष्य, दयिताद्वितीय पादचारी यावदेव तदभिमुखमेखितुमना बभूव तावदेव
रुहैर्विपचै^१ पारिपन्थिकै^२ पूर्वपचै^३ सिद्धान्तमिव युद्धाय पर्यमियत । शरासन
सहायो वत्सेशस्तदानीं, साहसिकानां तेषां पञ्चोत्तरशत वासवदत्ताया समञ्च
मेवाक्षाययत् । एतस्मिन्नेव काले वसन्तकपुरस्सर सयौगन्धरायण तत्सुहृद्वि
लन्दकोऽप्यायात इति दृश्यन्-यास्त्रिवार्यं^४ प्रणिपातपूर्वकं सदयित त निजपत्नी
मनैषीत् । एवमुपर्य्यकापद्योऽक्षतागुष्ठया दर्भपाटितपादया वासवदत्ताया सह तत्र
गत्वा निवसन्त वत्सेश प्राग्यौगन्धरायणेन दूत सम्प्रथ्य सूचितं सङ्कटक
सेनापती रुमण्वान् आयादिति त कटक प्रविश्योजयनीवार्ताजिज्ञासापरो
विन्ध्याटवीभुवमधितष्टौ वत्साधीश ।

द्वित्रिदिनाभ्यन्तर एव यौगन्धरायणसुहृदेको वणिगुज्जयिन्या समागत्य
सूचितवान्, देव, चण्डमहासेनेनातिप्रीतेन त्वदन्तिकं प्रतीहारं प्रेषित । स
चागच्छन् पश्चात्तिष्ठति । अहश्चेह देव विज्ञापयितुं प्रच्छन्नं समायात । एतदा
वर्ण्यातिहृष्टेन वत्सेशेनावगताखिलोदन्तीकृता वासवदत्ताऽपि सातिशयं जहर्षं
वसन्तकेन कथ्यमाना, भर्तृभक्तिविविधनीविविधा कथाश्चाकर्ण्यमाना निजपितृ
प्रहितप्रेष्यञ्च प्रतीक्षमाणा, वत्सेशैरैकतानमानसा, वल्लीपल्लवतल्लजनिजवल्लभमुद्
ङ्गिपल्ली^५ समया समयाचकार^६ ।

अचिरादेव च तत्र चण्डमहासेनरूप्येण^७ प्रैष्येण प्रणामपूर्वकं वत्सेश इत्थ-
मुक्तं देव, देवश्चण्डसेनो भावककार्यमभिनन्दन् मन्मुखेनेत्यसन्दिशति यद्
वासवदत्तामेव हरता भवता^८ समीचीनमाचरितम् । तदर्थमेव च स्वमिह मयाऽऽ

१ 'मनोज्ञतावन्वती पुक् च इत्थञ्जन्तत्वात् टिड्ढेतिङीप्, जाति
लक्षणा वा ङीप् । २ देवस्यापत्यं दैव्या (देवाद्यजजौ इति यज प्राग्दीव्यतीयत्वेना
पर्याधिकारस्थत्वाभावाच्च यजश्च' इति ङीप् प्रवृत्तिः) । ३ 'परिपन्थञ्च तिष्ठति'
इति ठक् (चौर) । ४ 'उपाधिभ्यां त्यकञ्चासञ्चारुढयो' इति त्यकनि 'त्यक
नश्च निषेध' । ५ 'विध्यत्यधनुषा, 'पशत्यतदर्थे' । ६ समया शब्दयोगे अभित
परित इति द्वितीया । ७ 'समयाच्च यापनायाम्' । ८ चण्डमहासेनादागतेन
(हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्या रूप्य) । ९ 'विभाषाञ्चैरदिक् स्त्रियाम्' इति स्त्रे
'सम समि' इति सम्भादेशः ।

सीरानीत किंतु सवताय तुभ्य प्रदत्ता वासवदत्ताऽस्मात्तु प्रीणीयादिति विशङ्कि-
भिरस्माभिर्न तथाकृतम् । इदानीं वैवाहिकविधिसम्पादनार्थं मत्सुतो गोपाल-
कोऽचिरेणैव समागमिष्यतीति ।

एतत्सर्वं वत्सेशमारुपाय प्रैष्य स वामवदत्तायायपि सर्वं निवेदितवान् । एते-
नानन्दित सोऽतिनन्दितया चण्डसेननन्दिन्या कौशाम्बी विव्रन्निपुर्गोपालकागमन-
प्रतीक्षणार्थं सञ्च्यशुरप्रैष्यनिजसुहृद् पुलिन्दक तत्र सस्थाप्य, प्रातरेव परेद्युरपरि-
मितनिजबलपरिवृतो, मनुजपरिवृढो, वत्सेशो, देव्या वासवदत्तया सह स्वपुरीं
प्रति प्रतस्थे । पञ्चपरैव च दिनैर्माणोऽसुकोन्मुखजनाम्, विक्चकुबलयनिचयोपची-
यमानमेचकमरीचिमलिम्लुचेन पौरनारीलोचनरोचिषा क्वचित् राजपथाम्, कौशा-
म्बीमागत्य सेवासमागतनृपाकीर्णं भागधोद्वीतमद्भल, राजगृह प्रविवेश ।

अचिरादेव च वासवदत्ताभ्राता तत्रायात सप्रतीहारपुलिन्दको गोपालक
इति सविधि निर्वर्तितविवाहौ बधूवरौ स्वावासयेरम विवशतु । व सराजविवाहो-
त्सवमुपलक्ष्यप्रहितदूताहूता समागताश्च प्राधुनिका सरमण्वद्यौगन्धरायणसकृता
स्वस्वावास गता । रुमण्वद्यौगन्धरायणवसन्तकादयोऽपि च राजकुलपरिजना
वस्त्राङ्गरागाभरणग्रामग्रामैर्वत्सेशेन विशेषेण सम्मानिता ।

एव सुसम्पन्ने शुभोद्वाहे कतिपयदिवसान् तत्र स्थित्वा वत्सेशमापृच्छ
स्वगृहं गम्य गोपालकोऽप्युज्ज्विनीमभिप्रतस्थे । ततो रुमण्वद्यौगन्ध-
रायणञ्च मन्त्रिणे, एवमन्यानपि यथायथ तत्तदुचितपदैषु अधिकृत्याधिकौशाम्न्या
वत्सेशो नवोदवासवदत्ताविलासासक्तैरुमानस उवास ।

॥ इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्या कारकनिर्देशात्मको द्वितीय कल्लोल ॥

-
- १ शशुरस्याय शशुरादागतो वेश्यन् । २ 'प्रभौ परिवृढः' । ३ समूहै ।
४ 'गमेरिनि' इत्यौणादिक इति 'गम्यादीनामुपसत्प्यानम्' इति समास ।
५ विभाषा कृति इत्यधे कर्मप्रवचनीयत्वम् । ६ अधिरीत्यरे इति कर्मप्रवचनीयत्वे
'यस्मादधिक यस्य चेश्वरवचन तत्र सप्तमी' ।

समास-स्त्रीप्रत्ययनिर्देशात्मकस्तृतीयः कल्लोलः

एवमधिवीर्याम्बि राज्यं कुर्वति वत्सेशे, सर्वत्र सुसज्जनविद्वज्जनम्, दुर्दुर्जन-
प्रजापीडनकम् इति ब्राह्मणानां निर्विघ्नं, साक्षरं, सर्वाङ्गं वेदोपनिषच्छास्त्राद्यभ्यय-
नम्, चावलोक्यते स्म किन्वेतेनैव सन्तुष्टम्,
मृगयार्थमुद्यनस्य लावाणक- अजिगीषुम्, वासवदत्ता-मद्य-मृगयाऽऽसक्तमा-
गमनं, तत्र वासवदत्तादाह- नसमवलोक्य तस्य मुख्यामात्यो यौगन्धरायण
प्रवादः पद्मावत्या एकदा सेनापतिं रुमण्वन्तमेवमुवाच 'वत्सेशो
सह विवाहश्च हि पाण्डवानामन्वयजातः । सर्वमेदिनी-
राज्यमेतद्वंश्यैरुप्यम् । किन्त्वविजिगीषेणै-
तेन सर्वं परित्यक्तमिति कौशाम्बीमतिरिच्य सर्वमस्यारिभिर्गृहीतम् । अतोऽ-
स्माभिर्यावच्छक्योर्पायं स्वबुद्ध्या राजहिताय तथा प्रयसनीयं यथा यथासम्भवमयं
परम्परीर्णमखिलं राज्यं पुनरासादयेत् । एवं कृते एवास्माकं मन्त्रित्वसाफल्यम्,
स्वाभिभक्तिप्रदर्शनञ्च । अत्रैको मगधेश्वरः प्रद्योत एवास्माकं शत्रुः । अतो वासव-
दत्तां स्वबुद्ध्या प्रच्छन्नं स्थापयित्वा "शर्वथा तदावासञ्ज्येनौषधग्गवाला-
मालावलीढं विधाय 'देवी दग्धेति' सर्वत्र निगदेलिमम् । नान्येनौषधिकेन मग-
धाधिपः पद्मावतीरूपं स्वैक्यकारणं वत्सेश्वराय दास्यति । एतदर्थं पूर्वं प्रार्थितः
स उक्तवान् यद्वत्सेशो वासवदत्तायां सातिशयमासक्त इति चक्षुपस्तां रकामिव
प्रेष्टां प्राणाधिकां स्वपुत्रैकां नाहं तस्मै दातुं समीहे । सत्याञ्च वासवदत्तायां वत्से-
शोऽपि नान्यां परिणेष्यतीति तद्गन्धनाद्याताबुदयनेन परिणीतायां पद्मावत्यां

१-६. 'अव्ययं विभक्तो'त्यादिनाऽव्ययीभावसमासः । ७. पितृपितामहा-
द्युत्पादकप्रथमो वंशस्तत्र भवो वंश्यः (दिगादिभ्यो यत्) ततः 'तत आगत'
इत्यधिकारे 'हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः' इति रूप्यप्रत्ययः । ८. 'यावद्व-
धारणे' । ९. ययार्थेऽव्ययीभावः । १०. परींश्च परतरांश्चानुभवतीति विप्रहे परो-
वरपरम्परे' ति खः । ११. 'वनोरचे'ति ङीप्, रश्चान्तादेशः । १२. उपाय एव
औपयिकः 'विनयादिभ्यष्टक्' 'उपायो ह्रस्वत्वञ्चेति' ह्रस्वश्च । १३. 'क्षिपकादीनाञ्च' ।
१४. 'तारका ज्योतिवि' । १५. 'सूतकापुत्रिके'ति ङीप् इदंरस्य पञ्चेऽकारः ।

सम्बन्धी मगधेश्वरोऽस्माकं सर्वथा सहायकः स्यात् । तत्साहाय्येन च पूर्व प्राची^१ ततः क्रमशश्चान्या दिशो विजित्वाखिलं भुवं वत्सेश्वरस्य वशतामानयाम । उद्योगपरेषु चास्मासु वत्सेशोऽवश्यं सार्वभौमो भवेदिनि दिव्यया चाचो-
च्चरितचरम् । अतो नास्मिन्नुद्योगसाफल्ये सन्देह^२प्रति वर्तते ।

अपडक्षीणोऽस्मिन् विमर्शे, यौगन्धरायणादेतदाकर्ण्य पद्मावतीहेतोः करि-
ष्यमाणे चास्मिन् साहसे सदिहानो रमणवान् उवाच—‘अभीष्टवनिताविप्र-
योगार्तिर्विवेकशालिनमपि दुःसाकरोतीति वासवदत्तावियोगदुःखार्पणो नृप-
तिनं कथमहि सुखं प्राप्तश्चे कर्तव्यमार्गं नीमा-वर्स्तास्तदुदुःखदुःखिताश्च वयं न
निजयुक्तिकलानां मुहिताः स्वामेति नीतिनिर्पुणेनापि भयता यथमस्मिन् सौर्व-
स्त्य निश्चीयते । एतदाकर्ण्य यौगन्धरायणो रावणोऽङ्घ्रितये सीतावियोगस्य^३
सोढारं राममुदाहृत्य विजिगीषेर्नृपस्य कार्यवशात्कलेशसहिष्णुतां प्रमाणीकृतवान्
किन्तु दिव्यावतारस्य रामस्य सर्वं सहैवेऽपि मनुष्याणां विषये पुनरपि सन्दिहानं
रमणवन्तं धैर्यजलधिर्धामान् यौगन्धरायणो वत्सेशमुद्दिधीर्षु । पुनरवाच यद्विजि-
गीषोदासीनानि तु बहूनि बहूञ्चि च राजकुलानि विनष्टानि किन्तु विजिगीषूणां
कृते सर्वदैतादृशि राजनीनिकायांणि सम्भोभुवति—उज्जयिन्यामेकदा पुण्यसेना-
^४‘भिधानीयकः कश्चिन्नृप आसीत् । स कदाचिदेकेन यलिना नृपेणाभियुक्त इति
धीरास्तन्मन्त्रिणो दुर्जयं प्रबलतमं तमरिमध्यात्ममैवधार्य राजा स्वर्गत इति
मिथ्याप्रवादं सर्वतः प्रसारयन्तो राजानञ्च बहीराजभयनं सङ्गोप्य राजाहं
विधिना कञ्चिदन्यं शवं दग्ध्वा अराजकानामस्माकं भवानेव नृपतिर्भवत्विति

१. ‘उगितश्च’ । २. ‘भूतपूर्वचरट्’ । ३. ‘सुप्रतिना मात्रार्थे’ ।
४. अविद्यमानानि पडक्षीणि यस्मिन्निति निग्रहे ‘अपडक्षीणितं यल-
मि’ति खः (द्वाभ्यामेवकृते इत्यर्थः) । ५. ‘सौ सत्,’ ‘लटः सद्वा’ ।
६, ७, ८. द्वितीयाश्रितातीतेति समासः । ९. ‘पूरणगुणमुद्दितायै’ति पष्ठी-
समासनिषेधः । १०. नीत्या निपुण इति निग्रहे ‘पूर्वसदृशसमोनायै’ति समासः ।
११. स्वस्तिभावः इति निग्रहे ‘गुणवचनप्राप्त्यादिभ्यः कर्मणि चे’ति व्यञ्जि
स्वस्तिशब्दस्य द्वारादिषु पाठाद् ‘द्वारादीनाञ्चोऽयैच्’ । १२. ‘तृजकाभ्या कर्तरि’ इति
समासनिषेधः । १३. ‘पू सर्वयोर्दारिसहोः’ इति खच् । १४. ‘योपधाद् गुरूपोत्तमा-
द्वुञ्च्’ । १५. आत्मनोत्पद्ययीभावे ‘अनश्चे’ति टचि ‘नस्तद्धिते’ इति टिलोपः ।

दूये^१ नियुक्तेन पुरुषेण तमरिं सन्दिदिष्टु सन्तुष्टेन निर्भयेन च तेन राज्ञा मिलिता
अन्त कूटभावा ससैन्या मन्त्रिणस्तत्कटक निजसैन्यमिष्ट कृत्वा निजनैपुण्यज्ञात
पुण्यसेन प्रकारय त शत्रुमग्नश्चिति देवीदाहप्रवादेनौपज्ञावतीविवाहाद् घृष्टा वप
कार्यं कुर्मश्चेन्नासाफल्यभयम् । निश्चितमतेर्यौगन्धरायणस्य निश्चितमित्यमवगाय
रुमण्वान् जगाद यदेतश्चिश्चप्रच चेत्तदा वासवदत्ताया भ्रातर सम्मन्येत सर्वं
विधीयताम् । इत्थ ताभ्या द्वाभ्या परस्परमन्त्रणापूर्वकमाकारितो गोपालको
वेदितात्मचिकीर्षितीकृतस्तत्कालकर्णकटुकामपि शुभोदकां तन्मन्त्रणा स्वस्वस्यै
सुखाय अनुमेने । किन्तु देवी दग्धामवगत्यासन् विजिहासु कथमवनीयोऽ
वनीपतिरिति विचारसदुपायादिसामग्रीकस्यापि तन्मन्त्रणस्य मुख्याद्भूता
सर्विका^२ तद्विनिपातप्रतिक्रियाऽप्यवश्य विमर्शनीयेति सम्मतिमान् रुमण्वान्
समालोचिताशेषकार्येण यौगन्धरायणेनोक्तो यज्ञात्र विचिकित्सालेशोऽपि यत्र
यस्या वासवदत्ताया शोकेनातिमात्र तपन्न मुहूर्तसुखमवाप्स्यति वत्सेश किन्त्व
दग्धा देवी जीर्वका भवेदिति मन्वानोऽवरय कथंचिद्वैर्यमवाप्स्यति, किञ्च,
उत्तमान्वयो नृपतिराशु पञ्चावस्था सह परिणीतोऽचिरेणैव देव्या सगतो भविष्य
तीत्येतत्सर्वं विनिश्चित्य त्रयोऽपि ते देव्या वत्सेशेन चानुमगध लावाणक गन्तु
तत्राखेटव्याजेन नृपतिमसन्निधाप्य देवी वासवदत्ता पञ्चावतीगृहे निश्चित्य
स्वचिकीर्षित साधयितु च रात्रौ मन्त्रयित्वाऽपरेद्युर्वत्सेशमूचु —‘देव, निश्चा
पदीकृता मृगययेहस्यिका^३ भूमय इति लावाणक गतानामस्माकमतिशयमनुरञ्जन
स्यात् । अनिर्वचनीय हि तत्रत्य रामणीय^४ कम् । वर्तन्ते च यत्र निविडा^५ नड्वलाश्च^६
सुरग्या^७ आखेटभूमय, शोभनाश्च तत्र शाङ्गला^८ प्रदेशा, किन्तु बहुपदातिहस्यश्च

१ दूतस्य भाव कर्म वेतिविग्रहे ‘दूतवणिग्भ्याश्चेति य । २ ‘कर्तुं
करणे कृता बहुलम् । ३, ‘आङ् मर्यादावचने’, ‘पञ्चम्यपाङ्परिभि । ४ ‘पञ्चमी
भयेन । ५ ‘न षट्स्वस्तादिभ्य । ६ सर्वा एवेति विग्रहे ‘अव्ययसर्वनाम्ना
मि’ति स्वार्थेऽङ्गुचि ‘प्रत्ययस्यादिती’श्चम् । ७ ‘अन्तस्त्वोरे’ चेति समास ।
८ ‘जीवतिभवतिभ्यामाशिपि चे’ति वुनोऽङ्गादेशे ‘आशिपि वुनश्च ने’तीत्वा
भाव । ९ ‘अनुर्यसमया’ । १० अव्ययात्पि, कनि ‘त्यक्त्यपोध’ इतीत्वम् ।
११ ‘योपधाद्गुरुपोत्तमाद्बुज्’ । १२ नेर्विडञिरोसचौ । १३ ‘नडशादाङ्गड्वल्’ ।
१४ ‘पोरदुपधात्’ । १५ ‘नडशादाङ्गड्वल्’ ।

रथकट्यानैककट्यान्मगधेश्वरस्तत्सर्वं वाधते इति तदूतये^१ऽनुभूतये च विनोदानन्द
स्यावश्यमरमाभिस्तत्र गमेलिमम्, एतदाकर्ण्यखेटकीडैकलालसेन वत्सेशन
स्वीकृतौ दत्ताया, परिकल्पिते च गमनलभ्येऽरस्माद्भरिकथापारायणप्रवीणो वीणो
ज्ञावितमधुरगगनगुणप्रसारणविशारदो नारदोऽटन्नितस्ततस्तत्राजगाम तथा अनु
सम्पादितविधिवत्सपर्यायातिप्रह्लाद नृपाय पारिजातमयीं सज्ज दत्त्वा विद्याधराधिप
कामदेवाशपुत्र शुभरिष्यैकायायारिष्यैकायायाशसनुवाच—‘देव, युधिष्ठिरादयस्ते
पूर्वजा मम सुहृद आसन्निति तत्प्री याऽहमिहायात । अचिरेणैव त्वमाप्स्यसि
महतीमृद्धिं किन्तु कश्चि काल सुखान्तं दुःखं ते भविष्यति, तथापि न कर्तव्या
धीर, धैर्यावधीरणा, न चाप्यमाद्गर्लिकं कर्तुं स्वदेहस्याध्यवसेलिमम् । गरिभि
महामहिमवतो हिमवत सदृक्षस्य भवाद्रक्षस्य महत्यामपि विपत्त्या वैयास्येन
भवितव्यम्’ इत्युक्त्वा भद्रिसूचनविशारदे नारदे दिग्मुद्रते सम्भावितचिकीर्षित-
स्वैकसिद्धय प्रयत्नपरा यौगन्धरायणादय पूर्वोक्तयुक्त्वा ससेनापरिच्छिद,
हेपितहयम्, करटिगमनभारविविधस्थलाधरीकृताधरम्, रथकट्याऽटोठ्या सचू
र्णितचराधरम्, समवाप्स्यमानाञ्च मन्त्रिचिकीर्षितसिद्धिमिव सम्मूर्च्छिताऽनेकप्राच-
योपेणाभिव्यक्तीकुर्वन्त वत्सेश सवासवदत्त लावाणकमानिन्धु । नातिद्वीयसी
च यत्रत्याऽटथी, ‘स्वरूपैराट्यङ्करीणी शरणीकृतबहुहरिणी, रमणीयतरु’णीन
तन्मनोहर्तुं प्रावर्तत ।

एकस्मिन् दिने मृगयार्थं गते वत्सेशे, गोपालकसमन्वितो यौगन्धरायण

१ ‘ऊतियूति०’ इत्यादिना साधु । २ ‘केलिमर उपसत्स्थानम्’ ।

३ गगनगुण शब्द । ४ स्त्रीप्रत्ययाकाराभावात् ‘उदीचमात् स्थाने०’
इति वैकल्पिकेचाप्रवृत्तौ ‘प्रत्ययस्यादि’ति नियमिध्वम् । ५ आर्याशब्दात्
स्वार्थं के, ‘केऽग’ इति टापो हस्वे ‘उदीचामात् स्थाने यकपूर्वाया’ इति
वैकल्पिकमित्वम् । ६ ‘प्रयोजनम्’ इति टञ् । ७ ‘प्रत्ययस्यादि ती वम्,
आत्मीयसिद्धय इत्यर्थः । ८ रथाना समूह इति विग्रहे खलगोरयादिति
सहकारेण ‘इनित्रकट्यचश्चेति रथशब्दात् कट्यच्, ततष्टाप् । ९ ‘परि-
चर्यापरिसर्यामृगयाऽटोठ्यानामुपसत्स्थानम्’ । १० निजप्राकृतिकरूपै, पशुभिश्च ।
११ ‘आट्यसुभगरयूलेति रयुन्, ‘नञ्जनैकागति डीप् । १२ ‘नञ्जन’
इति डीप् ।

रतर्तरेहसे वासवदत्ताया सामीप्यमासाद्य तद्भ्राता प्रबोधितैचरी तामवगत
कर्तव्यामकरोदिति कार्यस्य तस्य बल्लभवियोगक्लेशदायित्वेऽपि स्वस्वामि
समुज्जिनीयया भर्तृभक्तकुलाङ्गनाुरूप साऽवमन्यत । ततो महामतिर्मन्त्री
रूपपरिवर्तनयोगेन ता ब्राह्मणिरूपाम्, वसन्तकश्च बटुकरूपिण काणम्, आत्मा
नञ्च रथविराहाह्वनाहृतिं विधाय, प्रति मगधान् अभिप्रतस्थे ।

इतो निर्गतेषु च तेषु रुमण्वास्तदावासमाशुशुचिनाशु सुसन्दीप्य, हा ।
हा ॥ वसन्तकयुता देवी वासवदत्ता दग्धेत्यघोषयत् । किञ्चि कालानन्तरञ्च
ज्ञानै ज्ञानै ज्ञान्तेत्याशुशुचनौ, तत्रत्यजनक्रन्दन चिराय मानवहृदयमतिशय
सन्तापयामास । यौगन्धरायणस्तु वासवदत्ता पुरस्सृत्य वसन्तकेन च सह
मगधाधिपपुर प्राप्योद्यानगतां पद्मावतीं, तद्भक्तमुखेन भर्तृदारिके, भवद्दिक्षया
कश्चिद् ब्राह्मणबालिकाकाणवटुसहितो ब्राह्मण इह प्रविविधरुद्यानद्वारि तिष्ठ
तीति सूचयन्, राजकन्यया निजनिजदमाकारित शृष्टश्च, 'ब्राह्मण, केय ते
बाला ? किमर्थञ्च त्वमिहायात' ? इति । तच्चाकर्ण्य स वाचमिथमुत्थापयामास-
देवि, ह्यमावन्तिकाभिधा मम सुता । भर्ता चास्या व्यसनी, चिरंटीमपि स्वव
धूँटीमिमां परित्यज्य कापि गत इति गावेतस्तमन्विष्य यावदिहानयामि तावदिय
तव हस्ते रक्षार्थं निक्षिप्यते । अय काणवटुरस्या भ्रातापीहैव स्थास्यति येनासा
वस्मद्वियुक्तैकाकिनि^१ र्वदु ख नानुभवेत् । स्वीकृतायाञ्चात्रभव यैतस्यां ममाभ्यर्थ
नाया सीमिसिद्ध समोद्देश्य स्यात् । एतदाकर्ण्य तथेति प्रतिपन्नवचस पद्मावती
मामन्य विचारल्लङ्घो मन्त्री लघूभूतमुहूर्ताकृतो यथाव्यवसितमनुष्ठातु निजनी
लोड्यनोद्यताण्डजकुलक्रियमाणतरुमधुररवे, आदिवस गोचरमभिसङ्गर्षं पालित
पशुपरित्यज्यमानदवे, धरणीगीर्वाणगणसम्पाद्यमानसायन्तनाभिपवे, आयतीगवे^२,
लावानकमुपानक् ।

इतो वासवदत्तासम्पर्कसमकालमेवातिप्रीता पद्मावती कृततत्कालोचितसङ्कटया
सकाणवटुकया वासवदत्तया सहोद्यानाज्जिभवनमागता सर्वथा तत्सुखे सावहिता

१ 'अन्ववतप्ताद्रहस' । २ प्रबोधिता भूतपूर्वा, 'भूतपूर्वैचरट' 'तसिलादि
ष्वाकृ'वसुच', 'टिड्दे ति ङीप् । ३ 'प्रशस्ताब्राह्मणी'ति प्रशसायां रूपि 'षरूप
कल्पे'ति ङीपो इत्स्व । ४ 'लङ्घनेनाभिप्रती आभिमुख्य' । ५, ६ 'वयस्यचरम
इति वाच्यम्' । ७ 'त्वे च' । ८ 'सामि' इति समास (सामीत्येतदव्ययमर्धशब्द
पर्याय) । ९ 'पूर्वसदृशसमोनायें ति समास । १० तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च ।

धमूव । तत्र स्थिताया वासवदत्तायाः कल्पनातीतेन सौकुमार्येण शयनासन-
शरीरसौष्ठवसौरभादिना च आत्मसदृशी तामवलोकयन्ती निश्चिन्वती च ताम-
दृष्टप्रेरणयाऽमरपुरपतिताम् इव, त्रिलोकीविजिहीर्षया यथाकाममवनीमवती-
र्णामिव, हस्तस्पर्शमात्रम्लेयाम्, अनुपमेयाम्, शिष्टविशिष्टोपचारैरुवाचरत् ।

एकदा पद्मावतीप्रसाधनप्रसङ्गे वासवदत्ताकृतौ वत्सेशशिक्षितपूर्वावग्लानमा-
लातिलकावलोक्य पद्मावतीं तस्या माता पप्रच्छ 'केनेमौ विहिताविति' तदनु-
तन्मुखाज्जिमन्दिरस्थितामावन्तिकानामधेयाम् ब्राह्मणसुतां तत्कारिणीं ज्ञात्वा
'या ईदृशी सर्वगुणसम्पन्ना न सा मैत्रुपी कदापि भवितुमर्हति' एवं तामुपह्वरे
व्याहृत्य ततोऽप्यधिकसम्मानपूर्वकं तद्व्यवहरणम् आदिदेश । इत्थं तदादेशानु-
सारं संहृता वासवदत्ता पद्मावतीगृहे सुरक्षिताऽवर्तत । तत्र च तिष्ठन्त्यास्तस्या
न कस्मादप्यकस्माद् धर्षकैर्भीतिः, नापि च अपसर्दभयम् । विप्रकृष्टाद् आगतामपि
स्वहृदयार्थ्याशाद् आगतां सद्भिचारसन्ततिमिवामग्यत पद्मावतीत्यनल्पकल्पना-
पोढं सुखमनुभवन्ती सा निशीथपद्मिनीव निजप्रियतमोदयनसंयोग-सुप्रात-सुदि-
नाहं^१ प्रतीक्षमाणा तस्यौ ।

अत्रान्तरेऽतिदूरभूमिषु मृगयां कृत्वा सायाहे लावाणकमायातो वत्सेशो भस्मी
भूतं स्वावासमवलोक्य तत्र सवसन्तकां वासवदत्तां मन्त्रिभ्यो दग्धां चाकर्ण्य

१. द्वितीयाधितातीते'ति समासः । २. 'समानान्ययोश्चेति वक्तव्यम्' इति
दृशेः कजि 'दग्दशवतुषु' इति समानस्य सादेशे कञन्तत्वात् टिड्ढाणमि'ति ङीप्,
ततः 'पूर्वसदृशसमोनार्थे'ति समासः । ३. 'पूर्वकालैकमवर्जरत्' इत्यादिना
समासः । ४. 'मनोज्ञातावश्यतौपुक् चे'ति निष्पन्नान्मनुष्यशब्दात् 'योपधप्रति-
पेधे ह्यगवयसुक्यमनुष्ये'ति वार्तिकसद्वकारेण जातिलक्षणे ङीप् 'हलस्तद्धितस्य'
इति यलोपः । ५-६. 'पञ्चमी भयेन, भयमीतभीतिभीभिरिति वाच्यम्' ।
७-८. 'स्तोकास्तिक्दूरार्थे'ति समासे 'पञ्चम्या' स्तोकादिभ्य' इति पञ्चम्या अलुक् ।
९. 'अपेतापोढे'ति समासः । १०. शोभनं प्रातरस्येति विग्रहे 'सुप्रातसुस्वेत्या'दि-
नाऽचप्रत्ययान्तो निपातितः । ११. सुदिनं पुण्यञ्च तदेवाहः इति विग्रहे प्रशस्तवाच-
कसुदिनशब्देन कर्मधारये 'राजाहः सखिभ्यष्टच्', 'अहोऽह एतेभ्य' इति प्राते
'उत्तमैकाभ्याश्चेति निषेधे 'अद्वष्टखोरेवे'ति नियमेन 'नस्तद्धिते' इति टिलोपे
'राप्राहाहा पुंसो'ति बाधित्वा 'पुण्यसुदिनाभ्यामहः क्लीबतोष्टे'ति नपुंसकत्वम् ।

निश्चेतनोभूत्वा भूमावपतत् । अदहच्च तस्य देह दहन इव दारु, दारुणो दयितादाह
सम्वाद । चण्डादुपलब्धसञ्ज्ञश्च ह । प्रियतमे, व मामशरण त्यक्त्वा गता ।
पहि ! पहि ॥ इत्युच्चैश्चान् बिलिखिताम् इव दिक्षु विदिक्षु च उत्कीर्णाम् इव
चक्षुषि, निखातामिव हृदये, वासवदत्तामाह्वयमानो मोहाविष्टचेतसाऽतिकरुण
विलपँस्तद्वियोगज्वालाजालावलीढ प्राणपरित्यागप्रवणो बभूव । किन्तु तदानी-
मेव स्वविषये स्मृतनारदवचन , स्मृततपस्विनिर्देशश्च शुभोदकं तर्कयँस्तद्वियोग
स्वल्पशोकगोपालकमनतिदु खित यौगन्धरायणञ्चावलोक्य सम्भावितवासवदत्ता-
जीवितो मन्त्रिनीतिभाविदेवीसमागमो मन्त्रिभिर्बोध्यमानो धैर्यं दधे ।

इतो लावाणकस्थेभ्यश्चारेभ्यो मगधराजो विदितसर्ववृत्तो वृत्त इति कालज्ञोऽ-
सौ स्वसुता पद्मावतीं यौगन्धरायणादिमन्त्रिभि प्रार्थितचर्यां वरसेशस्य जीवन-
सहचर्यां चिकीर्षुं स्वेप्सित यौगन्धरायणाय सन्दिदेश । सोऽपि च तत्सन्दिष्ट
सर्वमुररीकृत्य तत सप्तमेऽहनि निर्धारितोद्वाहलमोऽह्नाय मगधराजाय प्रतिदूत
प्रजिघाय । दूतमुखाच्च सम्वादनकमाकर्ण्य स्वसुतान्नेहनिजविभवानुरूपसयोजि
तोद्वाहसम्भारो नृपाणो ऋष्टो मगधेश्वरस्तत्तद्देशस्थितान् सर्वास्त्रिजसम्बन्धिन सुह-
दश्च निमन्त्रयितु सादिन प्रैषयत् । व सेतोऽपि तथैवाकरोदिति निश्चितोद्वाहदिवसे
वरत समायातानां नैषध्यानाम्, भावस्थानाम्, पाण्डुर्यानाम्, पौराणाम्, पाञ्चाली-
नाम्, कन्यातश्वायातानाम्, मारगर्धानाम्, वाहानाम्, सकुणकुञ्जररत्नमेलकाधीर्यं
बृहण्हेपणादिविचोभितेतररर्ष्यां, वाल्यं-पाण्डुकर्मवलिद्वैर्षं वैद्याग्रध्याऽऽश्वरैर्य

१ 'पष्टी त्यनेन समास । २ 'न निर्धारणे' । ३ पृष्ट्वा व्याध्रय' इत्यनेन
वरत कन्यातश्चोभयत्र पृष्टयन्तात्तसि वरस्य कन्यायाश्च पक्षत इत्यर्थ । ४ कुरुना-
दिभ्यो ण्य । ५ 'वृद्धेः कोसलाजादाञ्च्यङ्' इतीदन्तत्वादपत्ये च्यङ् । ६ 'पाण्डो-
र्द्वयण्' । ७. 'पूरोरण् वक्तव्य' । ८ पचालानां राजेति विग्रहे 'चत्रियसमान
शब्दादि'ति वार्तिकेन 'अष्टुद्धादपि बहुवचनविषयात्' इति बुज वाधित्वा
अज् । ९-१०. 'अन्मगधे'ति राजन्यपत्ये वा अण् । ११. कुञ्जो हस्तिहनुः
सोऽस्त्यस्मिन्निति 'रप्रकरणे सप्तसप्तकुञ्जेभ्य उपसत्स्यानम्' इति र । १२ अश्वाना
समूह इति विग्रहे 'केशाश्वाभ्या यञ्छ्वावन्यतरस्याम्' । १३. 'तद्गहतिरधयुग-
प्रासङ्गम्' । १४ परिवृतो रथः । १५ 'पाण्डुकर्मवलादिनि' । १६. 'द्वैपवैया-
प्रादज्', रथाना समूह इत्यर्थे 'स्रलगोरथात्' इति य । १७ 'पनपूर्वादज्' ।

रथ्याङ्गीर्गस्था, मेरीशशरंमृदन्नपणववेणुकरतालादिवाद्यग्रपरिजनादिचरणश-
तसङ्गोभचलितञ्जितितला, विचित्राभिरपि सचित्राभि पताकाभि प्रतिभवनमु-
द्गासमाना, समाना दिवा, दिवारात्र सम्पाद्यमानानेकसमुत्सवा, महाजनसम्म-
दाऽभून्मगधाधिपराजयौती । अथ प्राप्ते शुभयौ लग्न, यथायथ स्थितेषु च
शुभग्रहेषु, गायत्रि सुतरा गायत्रेषु नृत्य-तीषु च पौरपुर-ध्रीषु आमुक्तकौतुकाम्,
सयौतकाम्, विश्राणितबहुसूर्याभोज्यभुजिष्याम्, स्वविभूष्यनुरूप महाहालङ्का-
रैरलङ्कृत्य मगधेश्वरप्रदत्ताम्, पद्मावतीम्-सम्पाद्यमानतद्विवाहाया दिव्यावलान
मालातिलकौ दृष्ट्वा वासवदत्तावियुक्तोऽपि पुनस्तदुपलब्ध्याशातन्तुसमवनद्बहदयो
वत्सेश-पाणौर्हृत्यापि न तत्प्राज हृदयात् क्षणमपि तत्रालक्षितस्थिताम्
वासवदत्ताम् ।

अथ विवाहानन्तर मगधेश्वरेण आणा सपाव-पेटक-शूर्चिका कुण्डलिनी फाण्ट
रसगोलक त्रिकोणक मोदकै, यवागूशकुलीघृतचौरिकचौरिण्डरिकापूपपपैटै, शु-
क्तासुततेमनै, रामटजीरकादिविविधाभिषार्यप्राजप्राज्यसुगन्धितद्रव्याभिचारित
सहरिदशतपुपैलाकुस्तुम्बुरुमरिचलवङ्गुतुवरिकामापमूर्त्यमुस्तकचणकसतीनक-
सूपै, उम्रगन्धाराजकणिकासोपरकरकरवेह्यरटोलमहाफलाससलापालकवास्तुक-
कोशातकीमूलिकाकर्कारुविग्विकावृन्ताकालुप्रभृत्यनेकशकै, स्वादिष्टभिस्साकर-
पट्टिकादधिषट्कादिविविधवर्णनातीतपङ्कसव्यजनै, विविधैरातवफलैरन्यैश्च त-
त्कालोपलब्धानातवफलै, द्राक्षादाडिमादिरसैश्च यथाकाल स्वादुर्दुर्गार मूलकोपद^१
शब्द सुसम्पादितेऽखिलैश्चैतपिबतप्रोतिभोजनादौ चतुरो यौगन्धरायणो मन्त्रभि^{१३}
१३ 'दाभिया 'वत्सेशोऽद्यैवास्माद्यास्यतीति' मगधेशमुवत्वा क-यास्त्रेहपाशवद्वादपि

१ 'रथाद्यत्' । २. उपपूर्वकाद्वासधातो ज्ञानचि 'लाभ्रयमनुबन्धकार्यं
नादेशानामि ति लट्छिवेऽपिङीवभावे टाप् । ३ राजाधीयतेऽस्यामिति
'करणाधिकरणयोश्चेति ह्युटि त्रिवात् ङीप् । ४ 'सूतयुवत्साम्' इति ष्यङ्,
'यदश्चाप्' । ५ 'भोजक्षत्रिय' । ६ 'नित्य हस्ते पाणानुपयमने' ।
७ 'कुस्तुम्बुरुणि जाति' । ८ 'मूलमस्याबर्हि', मूलमाबर्हि येषां ते मूल्या मुद्रा ।
९ 'अज्ञेन व्यजनम्' । १०. 'स्वादुमि णमुल्' 'अमैवाव्ययन' । ११ 'उपदशस्तु
तीयाम्', 'तृतीयाप्रभृतीन्त्यन्यतरस्याम्' । १२ 'आत्त्यातमात्त्यातेन क्रियासा-
तत्ये । १३ 'पिन्निदादिभ्योऽङ्' ।

तस्मात्कथञ्चिदुद्धृताऽनुमतिः सवत्सेशः पद्मावतीं यदुपानमारोह्य स्वरमाणो बभूव सह सपरिच्छदागन्तुकराजन्यो लावाणकमुपेत्य परेष्वपि समागतप्राधुनिकान् सबहुमानं सत्कृत्य विसर्जितवान् ।

इतः सैन्यस्य पृष्ठतः कृतरूपविवर्तं वसन्तकं पुरस्कृत्य वासवदत्ताऽपि पद्मावतीपिनृगृहाजिर्गता लावाणकमासाद्य सार्याहे गोपालकगृहं प्रविवेश । तत्र प्रदर्शितानवशादरं सोदरं निजभ्रातरं साक्षात्कृत्य कण्ठे गृहीत्वा रुद्ध्या वाष्प-
स्याकुललोचनायाश्च तस्याः वत्सेशविश्लेषदुःखं व्यपोढुमागत्य यावदेव सरमण्वरको यौगन्धरायणः प्रयतते तावदेव पद्मावती सकाशात्प्राप्ता महत्तरास्ता-
मूचुः—‘देवि, अस्मास्मिन् समायातेषु राजभवनमपहयावन्तिकेहायाता राज-
पुत्रस्य गोपालकस्य गृहे वर्तते । एतदाकर्ण्य किञ्चित्साशङ्का पद्मावती तौस्तत्र प्रहिण्वती वत्सेशस्याग्रे एवं सन्दिष्टवती—‘आवन्तिके, खं हि मे निचेप इति नापरत्र कुत्रापि स्थातुं ते प्रयोजनम् । अतो यन्नाहमस्मि तत्रैव स्वयाऽऽगन्तव्यम् ।’

एतदाकर्ण्य प्रयातेषु तेषु ‘केनेमौमालातिलकौ कृतौ’ इति जिज्ञासापरं रहसि राजानं पद्मावती प्रायुवाच ‘मद्वेदे विप्रेण्केन न्यस्ता यैषाऽऽवन्तिकाऽभिधा,
तस्याः प्रथमशिल्पमेतदिति श्रुत्वाैव वत्सेशो नूनं सा वासवदत्तैव भवेदिति चिन्तयन् महत्तरसनाथितद्वारमन्त-स्थदेवीगोपालकमन्त्रिद्वयवसन्तकं गोपालक-
गृहं प्रविश्य निजविश्लेषपाण्डुरैर्गात्रौ चामणामां चान्द्रमसमूर्तिमिव वासवदत्तां ददर्श । पारस्परिकसाक्षात्कृतिसमनन्तरमेव च शोकविकलेन्द्रियाबुधौ शोकदीनौ चिरं रुददतुः । दम्पत्योश्च तथाभूतामवस्थामवलोक्य यौगन्धरायणोऽपि वाष्पा-
कुलितनेत्रोऽवरुद्धकण्ठश्च संजात इतोत्थं सर्वतः प्रवृत्ते कोलाहलेऽतिश्याकुला पद्मावत्यपि तत्रैवाजगाम । व्यतिकरञ्च सर्वमिममाकर्ण्य तुरयावस्थायाः पद्मावत्याः प्रेत्यक्षं भृशमाक्रोशन्ती वासवदत्ता भर्तुदुःखदार्ढ्या मे जीवितेन किं प्रयोजन-
मित्याश्मानं न्यक्कुर्वती सातिशयमन्तस्तापमाप ।

१. प्यन्तादञ्जतेःक्ते, ‘यस्य विभाषा’, ‘अञ्जोऽनपादाने’ इत्युभयोरप्रवृत्तिः ।
२. ‘आदरानादरयो- सदसती’ । ३. ‘पुरोऽन्ययम्’ इति गतिस्त्वे ‘कुगति-
भादयः’ । ४. अहः सायः इति विप्रेदे ‘संस्थाविसाये’ति शापकादेकदेशि-
समासः । ५. ‘साक्षात्प्रमृतीनि च’ । ६. पाण्डुशब्दात् ‘नगपांशुपाण्डु-
भ्यश्चेति’ रः ततः गात्रशब्देन बहुव्रीहौ ‘अंगगात्रकण्ठेभ्यो वक्तव्यम्’ इति ङीष् ।
७. ‘प्रतिपरिसमनुभ्योऽक्ष्णः’ । ८. ‘ऋजेभ्यो ङीप्’ ।

एवमात्मनिन्दापरवशां वासवदत्तामालोक्य 'मगधेशसुतालाभेन तव साम्राज्यलाभ' इत्यभिकाचिणा मया सर्वमेतत्कृतमिति सर्वथाहमेवात्रापराध्यामि न देवीति वरसेश विद्यास्य देव्या वात्तवदत्ताया शुद्धतामात्मनो नि स्वार्थराज्यभक्तिश्च प्रमाणयितुमाचम्य ग्राहमुखोपविष्टो यौगन्धरायण उवाच—'यद्यह राजशुभेच्छु, समुत्कृष्टबुद्धिमती देवी वासवदत्ता च शुद्धिमती तदा हे लोकपाला, सर्वमेतद् युष्माभिरुचेल्लिमम् । येन युष्माक वाचमुपनिषत्कृत्य राजा सर्वथा विश्वासपरो भवेत् । अन्यथाद्यैवाहमा मतनुमतनृप्सणि तनूनपाति पातयित्वा भरमसात्करोमि । एवलोकपालान् स्वार्थराजशुभैषणयो मध्येकृत्योक्तवचसि राजभक्तिपरायणे यौगन्धरायणे निर्वचनेकृत्य स्थिते सति, समुदभूद् दिव्या वोगेवम्—राजन्, धन्यस्त्वम्, यस्यैव भूतो मन्त्री यौगन्धरायण, जीवनसहचरी च यस्यैवभूता सर्वथा विशुद्धा निर्दोषा चेति ।

एतदाकर्ण्य गोपालकसहितो वरसेशो 'मन्त्रिन्, धन्यस्त्वम् य एव स्वनीति शक्त्या यथावसामुपाजेकृत्य पद्मावतीमनुनेतु मगधान् शतस्तत्रापरिगणित्तांशिता नशितो यथेष्ट कारिकाकृत्य मामुपकर्तुं वासवदत्ताया आरमनश्च चरित्रमेवमुदात्त प्रदर्शितवान्' एव यौगन्धरायणाचरित सर्वं प्रशंसन् गोपालकगृहाद् वासवदत्ता मात्मावासमानाद्य मूर्तिमतीभ्या रतिनिवृत्तिभ्यामिव वासवदत्तापद्मावतीभ्या सहाकुतोभयो^१ लावाणके परमोरसवेनोवास ।

अन्येषु स्नानानन्तर तन्त्रकृतान्तवाशुकसुखो वरसेश सम्पादितभोजनादि

- १ वच्धातो केलिमरि सम्प्रसारणम् । २ 'जीविकोपनिषदावोपम्ये' । ३ 'मध्ये पदे निवचने च' । ४ वाचलियम्येत्यर्थ । ५ 'किञ्चि'ति क्त्वि दीर्घे सम्प्रसारणञ्च । ६ पश्चादिषु चरडिति पाठात् ङीप् सहेन समास । ७ 'उपात्तेऽन्वाप (दुर्बलस्य बलमाधायेत्यर्थ)' । ८ नशितञ्च अनशितञ्चेति 'क्तेन नञ्वि शिष्टनानञ्' इति तत्पुरुषसमासेऽपरिगणितशब्देन बहुव्रीहि । ९ कारिकाशब्दस्योपसह्यानाम् । १० नास्ति कुतोभय यस्येति मयूरञ्जसकादित्वात्समास । ११ 'त त्रादचिरापहृते' इति वृन्, तन्तूना विकार इति विप्रद्वे 'ओरञ्' इत्यञ्, एव सुष्ठु वस्ते इति सुव, धातुत्वादत्वसन्तेतिदीर्घाभावस्ततस्तन्त्रकृतान्तवाशुकस्य सुव इति समास ।

दैनिकृत्यो वासवदत्तापज्ञावतीभ्यां सह विविक्ते पानलीलासक्तो गोपालकम्,
 रुमण्वन्तम्, यौगन्धरायण वसन्तकञ्चाह्वय विभिन्ना वि-
 कौशाम्बीपरावर्तनम् स्रग्भिणी कथा कथयन् यौगन्धरायणेनोक्त, देव,
 पर्युहितैपितैव सपत्नीलक्षणम्, न तु प्रियकारिख
 मात्रम् । एव राज्यकार्यभारैकचिन्तन राजच्छन्दानुरोधनञ्चोपजीविलक्षणमिति
 शत्रुरूपेण मगधराजेन सह सन्धिसया पृथिवीविजयहेतुना चापमजीविकैरस्मा
 भिरित्थ प्रायासि अतो हे देव, भावरकभवरयनुभूतासद्यविमुक्तिर्देवी न कथमप्य
 पराभ्यति, सा तु भवन्त पूर्णतयोपाकारिणः । एतदाकर्ण्य व सेश, मन्त्रिन्
 भावक सर्वं चातुर्यमह जाने । देव्या शीलौदार्येण चारित्र्येण च नाहमप्य परि
 क्षितोऽस्मि तथापि भवदनुरागमनसा प्रणयाधिक्येन वा किञ्चिदसमञ्जसमुक्त
 मर्षणीयम् । एव प्रायैरालापैस्तद्दिन वासवदत्ता सहैव नीतवान् ।

परद्यवि मगधेशेन प्रेषितो दूत समागत्य वत्सेशमेवविज्ञापितवान् यत्त्वदीय
 मन्त्रिभिर्वयं वञ्चिता । किन्तु स्वयाऽधुनैव विधेय येन पञ्चावतीविषयकशोकेना-
 स्माक जीवन शोकमय न भवेत् । वत्सेशश्चैतदाकर्ण्य त दूत पञ्चावतीपार्श्वं
 प्रेषितवान् । सापि चातिनम्रतया दूत स्वसन्निधावाकार्य तस्मात्स्वपित्रोरनामय
 पृच्छन्तीतेन सर्वथा तत्रत्य वार्तमभिहिता—‘पुत्रि|प्याजेनचास्माञ्जीतायास्तेपति
 मन्यासक्तमनुचिन्तयन्नह नैकदिवमनुतामि’ एवमुक्तपितृसन्देश सन्देशहरञ्चोवाच
 पञ्चावती ‘भद्र, तातोऽग्रा च मद्वाचा वाच्यौ यन्नकोऽपि विषयोऽनुतापस्य । आर्य-
 पुत्रो हि मयि सातिशय दयोदय, वासवदत्ता अपि मयि स्वस्वसरीवसातिशय-
 सस्नेहेतिलेशमात्रेणापि शोकेनालम् । एव प्रतिसन्दिश्य सत्कृते दूते मगधान् प्रति
 निवर्तितेऽन्तिकप्राप्ते वसन्तको विभिन्नकथाभिर्वासवदत्तापज्ञावतीमनोऽनुरञ्जयन्
 ‘युवामुभे शापच्युते पूर्वजन्मभगिन्यावित्त्वस्मिन्नपि जन्मनि युवयोरन्योन्यहित
 कृद्दृष्टय वर्तते एव विज्ञापितवान् । येन सपत्नीस्वनिबन्धन तत्पारस्परिकेभ्यो
 लेशमप्यदर्शनता मयन् सर्वथा तयोर्विशुद्धभावव्यवहार पारस्परिकप्रेमोपचिते
 कारणता ययौ । विगतेषु च कतिपयदिवसेषु प्राप्तपञ्चावतीसन्देशवचनेनाति

१. प्राप्तापजे च द्वितीयया’ इति समासे ‘परवर्हिग द्वन्द्वतत्पुरुषयो’ इति
 प्राप्ता परवर्हिगता ‘द्विगुप्रप्तापञ्चालपूर्वगतिसमासेषु प्रतिषेधो वाच्य’ इति निषि
 ध्यते । २ ‘वृत्तेश्च’ इति ण । ३ ‘अचतुरविचतुर-’ इत्यादिना साधु ।

गुष्टो मगधेश्वरो वासवदत्ता प्रति सर्वथा सन्तोष प्रकटीकृतवान् । तथैव चण्डमहा-
सेनोऽपि पद्मावती प्रति निरतिशयं स्वकीय स्नेहभाव दूतमुखेनाभिगम्यकवान् ।
एवं श्वशुराद्वयसन्तोषप्रवर्द्धितप्रमोदो वस्त्रेशो योगन्धरायणपरामृष्टवाऽन्येषुर्जरा-
जीर्णदेहमपि महाबलसम्पन्नम्, मार्गधमप्यविगीतप्रशरितम्, पद्मावतीपितरमा
मगध्य विविधान्यदुर्लभवसुधान्यसमेधितवसुधान् मगधान् परित्यज्य वर्णकंप्रा
वारितघ्नकर्णिकैर्गर्गिकैस्तूयमानमृदानीम्, कविदुदुष्याप्याप्याप्यमानकैटीबद्ध-
चीम्, इतरत्र पौरपुरन्धीयर्गाभ्रास्यमानाशिश्वीम्, अतिरतिरूपाङ्गनोपहस्य
मानवृषाकपायीम्, स्वीयपातिमत्यशीलशैत्यशम्यमानां प्रांयीम्, सामाजिकनियम-
निरूपणविदुषितैरौघरीक्षमाणमनैरायोम्, अकाण्डामपि सद्द्विकौण्डाम्, विल-
सद्बहुपुरुषामपि ^१सद्विपुरुषाम्, स वृषलीमप्य^२वृषलीम्, ^३गोपीमप्यश्वपालिकाम्,

१. मार्गधोवन्दीति विरोध, मगधे भव मगधानां राजानमिति वा विरोधपरिहारः ।
२. वर्णकया प्रावारविशेषेण प्रावारिता तथा घृताकर्णिका कर्णालकार यया एव भूता
या वर्णिका स्तोत्रकर्त्री तथा स्तूयमाना मृदानी यस्यां ताम्, 'वर्णकातान्तवे' ।
३. कर्णललाटारकनलकारे । ४. स्तोत्रकर्त्री । ५. 'इन्द्रवरुणभवशर्व'-इत्यादिना
होप् आनुगागमश्च । ६. या तु स्वयमेवाप्यापिका तत्र वा होप् । ७. शाखाभ्ये-
तृवाधित्वेन जातिलक्षणा होप् । ८. न वर्तते शिष्यस्य इति विग्रहे 'सख्यशि-
न्धीति भाषायाम् । ९, १०. 'वृषाकप्यमि'-इत्यादिना उदात्त ऐकारो होप् च ।
११. विदुषीशब्दाच्चरपि 'उगितश्चे'ति वैकल्पिकह्रस्वः । १२. 'मनो रौ वे'ति
वैकल्पिकैकारः । १३. न काण्डो दुर्घटना यस्यामपि सद्द्विकाण्डामिति विरोध
'का ढान्तात्त्वेने इति होपो निषेधे द्विकाण्डया चेन्नभक्त्या सहितामिति परिहारः ।
१४. बहुपुरुषामपि द्विपुरुषामिति विरोध 'पुरुषाप्रमाणेऽन्यतरस्याम् इति
वैकल्पिकह्रीवभावे द्विपुरुषया परिख्या युक्तमिति परिहारः । १५. 'जातेर-
स्त्रीविषयादयोपवात्' वृष घर्म लान्ति गृह्णन्तीति वृषला धार्मिकास्तेषा
स्त्रियो वृषव्यस्ताभिर्युक्तामपि अविद्यमाना वृषव्यो वृषलपत्न्यो यत्रेति विरो-
धपरिहारौ । १६. 'पुथोगादाहशायाम्' तथा 'पालकान्ताश्चे'ति उदाहरणपक्षे
विरोधः, या पातीति गोपूर्वकात् पिबते के जातिलक्षणा होप्, एव पालयतीति
पालिका अञ्जानां पालिका तथोक्ता ताम्, गवां रक्षिका अञ्जानामपि पालिकेति
विरोधपरिहारः ।

सवामोरुभार्यामप्यवामोरुभार्याम्, देवमौतृकामपि मानुषपितृकाम्, 'सशिषा-
मप्यशर्वाणीम्, वर्तमानगौरीमप्यभ्यर्च्यमानकालीम्, विद्यमानसुनासिकामप्य-
नासिकाम्, ससुपर्दीमपि पङ्गुम्, सदाक्षीमप्यदाक्षीम्, सङ्कर्ष्यवर्षामपि चासङ्क-
र्ष्यवर्ष्याम्, मन्दुरावद्बहुमुखरश्चङ्खलकर्पिस्तम्बेरमवनायुदेश्यवाहाम्, गृह-
पालितैणीश्वरंखड्ग्यमानकर्मजाहाम्, 'शतकीर्तीभिर्घटोष्नीभिर्नन्द्व' 'हीभी-
राजमहि' 'बीभिः, प्रजा' 'भिरजामिस्तथा देवमण्यादिगुणैकीताभिर्बह्वीभिः'

१. 'संहिताशकलक्षणवामादेशचे'यूडि वामोरुः, तथा मूता भार्या येषां ते
वामोरुभार्याः 'स्त्रियाः पुम्बद्धाधिते'त्यत्र अनूङ् इति निषेधेन पुम्बद्धावा-
भावः, तैः संहितामपि अविद्यमाना वामाः कुटिलाः उरुभार्याः बहुभार्याः यत्र
तामिति विरोधपरिहारः। २. बृहस्पजुजीविनीमपि मानुषाणाम् मानुषावा (मनो-
जातावश्यतौ पुक् च) पितरो यत्रेति विरोधपरिहारः। ३. कस्याणयुक्तामपि
पार्वतीभिन्नाम्। ४. गौर्यां गौरवर्णस्त्रियः (पितृौरादिभ्यश्च) काली ('जानपद-
कुण्डे'ति ङीप्) गौरी कालीति विरोधः गौरवर्णस्त्रीदेवीवाचककालीशब्दाभ्यां परि-
हार्यः। ५. सुनासिकेत्यत्र 'नासिकोदरीष्ठजङ्घे'ति वैकल्पिको ङीप्, अनासिके-
त्यत्र च 'सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्चे'ति निषेधः, स च विरोधः, अविद्यमाना आसिका
अकर्मण्योपवेशो यस्यामिति व्युत्पत्त्या परिहार्यः। ६. शोभनाः पादाः यासाम्
'संख्यासुपूर्वस्ये'ति समासान्ते लोपे 'पादोऽन्यतरस्याम्' इति वैभाषिको ङीप्
ततः भत्वात् 'पादः पत्' इति पदादेशो जसि सुपद्य, ततः सत्यः सुपद्यो
यस्यां किन्तु स्वयं पङ्गुम् (नगरीम्) 'पङ्गोश्च' इत्यूङ्। ७. दक्षस्य भावः
कर्म वेति व्यञ्जि पितृवान्डीपि 'हलस्तद्धितस्ये'ति यलोपः, तथा युक्तामपि
दाक्षी (इतो मनुष्यजातेः) भिन्नाम्। ८. सन्तो बहवोऽर्घ्यवर्षाः श्रेष्ठाः स्वामिनो
वैश्याश्च यत्र (अर्घ्यः स्वामिवैश्ययोः) तथा असत्योऽविद्यमाना बहुवर्ष्यवर्षा
अप्रतिबन्धेन स्वपतीन् वरीतुं योग्याः श्रेष्ठाः कन्यका यत्र ९ 'तत्पुरपे कृति-
बहुलम्' १०. मृषी। ११. तस्य पाकमूले-इति जाहृच्। १२. 'क्रीतात्करणपूर्वादि'
१३. 'ऊपसोऽनङ्', 'बहुमीहेरूपसो ङीप्। १४. 'आमनुजुहः स्त्रिया वा'। १५.
महिषाणां स्त्रीभिः राजपत्नीभिर्वा। १६. प्रकृष्टेन जायन्ते इति प्रजाः, न जायन्ते
इत्यजाः इति विरोधः ('उपसर्गे च संज्ञायाम्', 'अन्येष्वपि दृश्यते' इति च
जनेर्ङः) अजाभिर्वर्करीभिरिति परिहारः। १७. 'क्रीतात्करणपूर्वादि'ति ङीप्
काचित्कावाद्न न ङीप्। १८. 'बहुादिभ्यश्च'।

कल्याणकोडाभि १ द्विक्रमेल्काभि सदागतिस्समुखीभिरप्यपरपतिपराङ्मु-
खीभि, सदानभोगमयीभिरिव २ ह्यीभिर्युक्ताम्, कौशाम्बीमनुप्रतरथे । कतिपयैरेव
चाहोमिर्वसराजो दयितायुतोऽयुतोच्छ्रितरक्तपताकाम्, दूरस्थापितमङ्गलोर्दकुम्भाम्,
आनन्दसलापपरपुरजनकोलाहलचहुलाम्, उशीरचन्दनद्रवसक्तिपिच्छिलरण्याम्,
राजधानीम् ३ अश्वपङ्गवसमूढरथमारुढो वामाङ्गविभूषितदयित, वसन्तकादि
निजहितैषिसहित, पौरकन्याविकीर्यमाणलाजापुष्पप्रकरैरेवकीर्यमाण सविविध-
वाद्यघोष मागधजनोच्चरदालोक, समन्तात्सम्रथक्सामन्तलोक, राजधानीं
प्रविवेश ।

यत्र च प्रसाधितनागानिभक्रवरी ४ यथेच्छ ११ शोणा, १२ रोहिणा, नीला १३,
१४ कल्पापी वा शाटीं परिदधाना छैणी १५ मृदा, १६ मृद्वीकानीकाशवाचा वत्सेशदयिता
प्रेमसौजन्य १७ खरुमालपति । यत्रत्या हि नरपुङ्गवा महिषीवर्जभा अपि वृषो-

१ 'न कोडादिबहुच' । २ द्वाभ्याम् क्रमेल्काभ्या क्रीताभि, तेन
क्रीतमिति विहितस्यार्ह्ययुक्तं अर्घ्यपूर्वाद्द्विगोरिति लुकि अपरिमाणविस्ता-
चितेति ङीपो निषेध । ३ सदा सर्वदा गतिसमुखीभि भयवा सदागते
र्वायो समुखीभि, सती आगति सदागतिस्तत्समुखीभिर्वा, सती 'समी-
चीना या आसमन्ताद्वृत्तिस्तत्समुखीभिर्वेति विग्रह, अपरेषा पतीनाम्
रक्षकाणाम् अपरासा पतीना वा पराङ्मुखीभि (दिक्पूर्वपदाङ्गाप्) ।
४ दानभोगप्राप्त्युक्त्याभि सदा न भोगमयीभि, नभसि गच्छतीति
नभोगो वायु, सदा नभोगमयीभिर्वायुनिर्मिताभिरिव तीव्रजवाभि, दानञ्च
भोगश्च तत्प्राप्त्युक्त्याभिहितमभिरिति वा । ५ 'योपघप्रतिषेधे ह्यगवयेति सहकारेण
जातिलक्षणा ङीप् । ६ 'एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् । ७ 'पिच्छादिलच्',
रथेभ्यो हिता रण्या खलयवमापतिलेति सूत्रे चाद्यत् टाप् । ८ षट्त्वे षङ्गवच्
९, १० 'जानपदकुण्डेति साउ । ११ 'शोणात्प्राचाम्' । १२ 'वर्णादनुदात्तात्तोप-
धात्तो न' । १३ नील्या रक्ता शाटीम् । १४ अन्यतो ङीप् । १५ तस्य समूह
इति समूहार्थस्य धान्याना भवने क्षेत्रे खञ् इत्यन्तर्गतवात् 'स्त्रीपुसाभ्या
नञ्स्नञौ भवनादि'ति सामूहिके नञि, वृद्धौ, नञ्स्नानति ङीप् । १६ वोतो
गुणवचनात् । १७ 'खरुसयोगोपधाञ् (खरु पतिं वरा कन्या) । १८ महिषा अपि
वृषभोरपादिन इति विरोध, राजदेवीप्रिया अपि धर्मपरायणा इति परिहार ।

त्पादिनः । या च नगरी प्रातिभेन^१ ब्रह्मसूत्रणेन, उपनिषदा गोष्ठ्या, गीतया गीत्या, सुवर्णमयेनालङ्कारेण, प्रकृष्टेनच्छन्दानुरोधेन प्रसादकेन गुणेन, हास्येन च रसेन, सुमधुरया भाषया, आन्वीक्षिकीभिः प्रधानत्रयीमयीभिरिव साहित्य-विग्रहिणीभिरप्यविग्रहिणीभिः, ^२अज्ञतनयाभिरप्यनज्ञातनयाभिः, ^३निर्गतायुत-नयाभिरिति ^४द्वयहीन ^५मासीनद्विसमीनतनयाभिः, ^६युवतिभिर्जरतीभिः, युव-जरतीभिः कुमारभिः^७, सप्रतीहारीभिर्ना^८ रोमिश्चोपजहासेव ^९विश्वामित्रकृत्रि-^{१०}मत्रिविष्टपम् ।

यत्र पुंगवा एव ^{११}गेहेर्नर्दिनः, निक्षेप्यपदार्था एव पात्रे समिताः न नरपुङ्गवाः, उदयनैकनाथायाम् सुधाधवलितकलितसादायाम्, ^{१२}द्विग्रभूमप्रासादायाम् बहुवा-रिर्मायाश्च यस्याः, महेवैयाकरणाः न मध्यवैयाकरणा नापि च वैयाकरणसूचयो वैयाकरणकाः, पुराणमीमांसका न मीमांसकैर्दुष्टाः निरवच्छिन्नावच्छेदकावच्छि-

१. प्रतिभोत्पन्नज्ञानेन ब्रह्मणः सूत्रणेन सूक्ष्मचर्चया, समीपस्थया गोष्ठ्या, हाटकालंकारेण (सच्छब्दालङ्कारेण वा) सदाशयानुरोधेन, आन्वीक्षिकीभिः सूक्ष्मदर्शनाभिः, ब्रह्मसूत्रोपनिषद्गीतामयीभिः, साहित्यशरीरधारिणीभिः अपि विग्रह (कलह) रहिताभिः । २. अज्ञानाम् वर्कराणाम् तनयाभिरपि अन-जानाम् अजाभिन्नानां तनयाभिरिति विरोधः, अजाः अनुत्पन्नास्तनया यासां तथाभूताभिरपि न अजातः नयो नीतिर्यासां ताभिर्नययुक्ताभिरिति भावः । ३. निर्गता जरायास्तन्नामकरास्यस्या अयुतनयाः असंख्याका नीतयो याभ्यः (छलच्छिद्वादिरहिताभिरिति भावः) निर्गता जरायुभ्यो गर्भाशयेभ्यः तनयाः यासाम् । ४. 'राभ्यहःसम्बरसराश्च । ५. 'मासाद्वयसि यस्त्वजौ' । ६. 'द्विगोर्वा' । ७. 'यूनस्तिः' । ८. 'युवाखलतिपलितवलिनजरतीभिः' । ९. 'वयसि प्रयमे' । १०. 'नृनरयोर्द्विश्च । ११. 'सित्रे चर्पौ' । १२. 'वस्त्रेर्ममनित्यम्' । १३. 'पात्रे समितादयश्च' । १४. सपात्रे सम्यक् कृताः संस्थापिताः । १५. 'कृ-ष्णोदकपाण्डुसंख्ये'त्यच् । १६. 'अनिनस्मन्'-परिभाषया इनः स्त्रियाम् । १७. 'सन्महत्परमोत्तमे'ति समासे 'आन्महत्तः समानाधिकरणजातीययोः' । १८. 'असाम्प्रतिके' इत्यप्रत्ययनिष्पन्नस्य मध्यशब्दस्य 'पूर्वापरप्रथमचरमे'ति समासः । १९. 'कुत्सितानि कुत्सनैः' । २०. 'अवक्षेपणे कन्' (व्याकरणेन गर्विता इत्यर्थः) । २१. 'पूर्वकालैकसर्वजरदि'त्यादिना समासः । २२. 'कुत्सितानि कुत्सनैः' ।

अतर्कनिर्भिन्नानेकप्रतिवादिशङ्का नश्यन्मैयायिका न जरन्नैयायिका, प्रदत्तवारथं न्या
न निर्गण्डवन्धा, प्ररुद्धनिद्रारुद्धखट्वा न खट्वाखट्वा, विहिताविहितविचार
शालिनो देवब्राह्मणौ न ब्राह्मणब्रूवा, गुरुजनाभीष्टदेवप्रिया न देवाना प्रिया,
विविधदूणार्त्ताकालिके-क्षेत्रियांमयागदङ्कैरा सदैवा^{१२} न भिषक्पाशा,^{१३}
^{१४}प्रायश्चित्तभूतबलिसन्तर्पितश्वासा न तीर्थश्वासा^{१५}, घटशरावादिविविधमृ-
^{१६}त्स्नासद्गण्डनिर्माणकुशला कुशला. न आणककुलाला, पादसवाहनादिविविध-
सेवाऽऽपन्ना सत्तापिता न पार्त्तापिता, सर्वयाज्ञिको नववेदपाठेनांश्च प्राप्त
जीविका^{१७} विद्वांसो निजवंशानुरूपानुसृतकृत्याश्च मृत्या । न केवल कौशाम्बी-
सिद्धा^{१८} अपि तु विश्वप्रसिद्धा दानशौण्ड । याञ्च विविधराजैर्कायैर्कर्तृकां पुरीं
प्रविशति दर्शनीयतमभार्ये वरसेशे हर्म्यस्थमनोरमरामाननशतैर्देवीद्वयमुखविजि-
तविधोस्सेवासमागतसैन्धैरिव समपूरि समन्ताद्भ्रम । गवाक्षजालाप्रलम्पपद्मल-
लोचनैश्चानिमेवपणमीक्षमाणा काश्चित्तु विकसिताम्भोजसर शङ्कामुदपीपदन् । नव-
वधूदर्शकानां कासाश्चित् सम्भ्रमच्छिन्नहारमुक्ताकणारतसदृष्टदयहर्षवाग्पाशुसी-

१. 'पूर्वकालैकसर्वजरत्०' । २. 'सिद्धशुष्कपक्वघैश्चेति समासे 'नेत्सिद्धव
प्लातिषु च' इति सप्तम्या नालुक् । ३ 'ब'चे च विभाषा' । ४ 'खट्वा क्षेपे ।
५ देवाना पूजका ब्राह्मणा इति विग्रहे 'याजकादिभिश्च' इति समासानन्तरं शाकपा-
थिवादिसमासे मध्यमपदलोप । ६. प्रूधातो पचाद्यधि वक्ष्यादेशगुणाभावनिपा-
तनेन निष्पन्नस्य भुवशब्दस्य चेलडादित्वाद् घृत्तिविषये कुरासनवाचित्वेन 'कुरसि
तानिकुरासने' इति समास । ७ देवाना प्रिय इति च मूर्छे । ८. 'दुरोदाशनाश'-
इति वार्तिकेन साधु । ९. प्रकृष्टं कालं अस्येति कालिकं 'प्रकृष्टे ठञ्' । दौर्घकाल-
चिकित्स्य इति भाव । १० 'क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्य' । ११. 'कारे सत्यागदस्य'
१२. सन्महत्परमोत्तमेति समास । १३. 'याप्ये पाशप्' । १४. अहनि अहनि,
प्रायहम्, ततः कालाढञ्, ततो वक्ष्यन्ततत्पुरुषस्य शब्दान्नेन बहुव्रीहिः ।
१५ 'प्लाक्क्षेपे' । १६ सद्यै प्रशसायाम् । १७, १८. 'पापाणके कुत्सिते' ।
१९, २०. 'पूर्वकालैकसर्वजरत्०' । २१. 'प्राप्तापक्षे च द्वितीयया' । २२. 'सिद्ध-
शुष्कपक्वघैश्च' 'नेत्सिद्धवप्लातिषु च' । २३. 'सप्तमी शौण्डे' । २४ 'नघृतश्च' ।
२५ दर्शनीयतमा भार्या यस्येति समपि 'तसिलादिष्वाकृत्वमुच', तत 'स्त्रिया-
पुवदि'ति पुवद्भाव ।

करा इवावभुः । क्रमशश्चैवं जनतानुभूतामन्दानन्दोत्सवं वहति द्वारि, पौरपुर-
न्धीणां नीरग्निगतगवाक्षैः कटाक्षैः सौन्दर्यवञ्चिततापिच्छैः, पिच्छातपत्रायमाणघ-
वलातपत्रः, सुहृद्दुर्हृद्दुर्दयेषु सौहृदैर्यं हृत्सव्य एकपद एवोत्पादयन् संपादिता-
शेषमहलाचारं निजमन्दिरमाविवेश । अनादेव च तदगणितभूपालमौलिमङ्ग-
लोपायनैरपूरि इति सम्मानिताखिलराजलोको वरसराजोऽश्रोतपियतोद्धरो त्सूजादि-
क्रियाकलापैर्दिनशेषं निःशेषं चकार ।

इति कौमुदी-कथाकल्लोलिन्यां समासस्त्रीप्रत्ययनिर्देशात्मकस्तृतीयः कल्लोलः ।

-
१. 'सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः' । २. सुहृदयस्य भावः कर्म वेति विग्रहे
अथ 'वा शोकव्यग्रो गेषु' । ३. 'हृदयस्य हृल्लेखयदण् लासेषु' (हलकम्पनम्) ।
४. 'आख्यातमाख्यातेन क्रियासात्तर्ये' ।

समास-तद्धितनिर्देशात्मकश्चतुर्थः कल्लोलः

द्वितीयस्मिन् दिने सुधर्मनिवर्तनसंभगपञ्चद्वयगतस्य नृपस्य द्वारि
समागतो ब्राह्मण एकोऽब्रह्मण्यमुद्योपयन्नाह—देव, विविधपशुशरैर्ष्वेऽरण्ये पापैर्गो-

पालकैरकारणमेव मरुषु त्रस्य पादच्छेदो विहित । एतदा
उदयनस्य राजसिंहा कथं द्विन्नानं^१ गोपालकानाहूय राजा द्विजव्यथाकर
सनारोहणम् व्यतिकर त पप्रच्छेति तेषामन्यतम सविस्तर वर्णयितु

गिरमिधमुत्थापयामास—देव, गोपालका भूत्वा क्रीडता-
मस्माक मध्ये देवसोमाह्वयो गोपालक 'अह युष्माक राजाऽस्मीति निगदध्वोऽनु-
ल्लहितशासनोऽनुशास्ति । अद्य तेनैव धर्मना विप्रस्यास्याय तनयस्तमप्रणम्य
गच्छन् एहीढ्यागिराऽऽकारितोऽप्यस्मानवधूय हसन्नमे प्रचलित इत्यविनीत त
पादच्छेदेन निप्रहीतु समाश्रुतैर्गोपालकेनास्माभी राजाश्लोहहनाचमैर्धावित्राऽस्य
पादच्छेदो विहित । एव गोपालकैर्विज्ञप्तो राजा रहसि यौग-धरायणेनोक्त 'देव नून
निधानादियुक्तेन तत्स्थानेन भुवेष्टिमम्, यत्प्रभावेण गोपालकोऽप्यवमोष्टे अतोऽ
बिलम्ब तत्र गन्तव्यम् । मन्त्रिणेत्यमुक्तस्तद्गोपालकपुरस्सर ससैन्यस्तत्र गतो
राजा यावदेवभूमिं परीक्ष्य कर्मिभि खानयति तावदेव शैलाकृतिर्यच्च एकोऽधस्ता
दुत्थायेत्यमाह राजन्, स्वपितामहनिर्वात शेषमिममह्नीकुरुष्व एवमुक्त्वा
स्वीकृतवत्सेशविहितसपर्यं यत्नेऽन्तहितेऽवटाज्जटिति तस्मात् समदार्हसिंहासनो

१, २ शोभनो धर्मो यस्य (धर्मादिनिच् क्वलात्) तस्मात् अनवमा
अनिम्नकोन्ठिका या इनसभा (सभाराजाऽमनुष्यपूर्वा) इति नपुसकत्वम्,
तत इनसभमण्डपस्य च्छाया इति विग्रहे विभाषा सेनासुराच्छायेति नपु
सकत्वे क्लान्तेन समास । ३ 'खलयवमापतिलवृषप्रह्मण्ये'ति यति 'य चाभाव
कर्मणोरिति प्रकृतिभाव । ४ 'तत्र साधु' । ५ प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेत्यस्मदो
मदादेश । ६ द्वौ वा त्रयो वेति विग्रहे 'सरययाच्ययेति बहुव्रीहौ, 'बहुव्रीहौ
सख्येये सज्जबहुगणात्' इति डच् । ७ एहि ईह इति यस्या गिरि सा एहीढा
तया, 'एहीढादयोऽन्यपदार्थे' । ८ 'दिक्शब्देभ्य'—इति अस्तातिप्रत्यये 'अस्ता
तिचे'त्यधरशब्दस्य अधादेश । ९ 'मातृपितृभ्यां पितरि ङामहच' । १० जन
सन्धनां सन्धलोरिति दीर्घ ।

महान् निधिराधिरभूत् इतिकृत्स्न तस्मिन्निधानमरुणमणिप्रावकिरणप्रसरै प्रसरि
भ्यदुदयनप्रद्योतप्रतापद्योतक रौप्याङ्कुरमुखप्रोतमुक्तासन्ततिदन्तुरमश्वधिकविस्म
यस्मेरतारैर्मन्त्रिभिरुद्गीषयमाण सिंहासनञ्च समाददान प्रशसितगोपालको
वत्सेशो निजनगरीमागत्य प्रजाताडितानन्ददुन्दुभिष्वानै सह प्रजाभिर्दर्यमान
तरिसिंहासनमन्तर्निजप्रासादमतिष्ठिषत् । मन्त्रिणोऽपि चैतेन राज्ञ सर्वथाऽऽमुखा
पातिकक्षयाण ज्ञात्वा निरतिशयोक्त्येन तद्दिनं निन्यु ।

परस्मिन् दिने वत्सेशाभिप्राय जिज्ञासुर्यौगम्भरायणस्तमुवाच 'राजन् एत
त्कुलकृमायात् सिंहासनं भवता समासादितमित्येतद्वारुह्य सनाथीक्रियताम्' ।
एवमुक्त्वा वत्सेशो विजिताऽऽसमुद्रचित्तिभिर्मदीयपूर्वजैरारूढचरमेतरिसिंहासनं कथ-
मेकपद एव मयाऽऽरूढताम्' इत्यभिजातानुरूपमकृत्रिमाभिमानपूर्वकमभिदधत्स-
साधुवाद मन्त्रिणा चैतेन प्रशस्यमान प्राच्यादिदिग्विजयाथोद्योक्तुमवाच ।
तथापि बहुविघ्ना वाञ्छितकक्षयाणसिद्धयो न हि शम्भुप्रसस्तिमन्तरेण प्राप्या इति
तदर्थं मे शम्भोरारिग्राहयिषा भवद्भिरनुमन्यतामेवमुक्त्वा मन्त्रिभिरनुमत देवी-
भि सह तपस्यन्त त्रिरात्रोपोषित भूपमतिसन्तुष्ट शिवोऽपररौत्रे निर्विघ्नं तद्वि-
जयमचिरात्सर्वविघ्नाधराधीशपुत्रावाप्तिञ्च समादिशत् । अतः शम्भुप्रसादपरीत-
तप क्लान्तिकमनीय , प्रजाजननमनीय पार्थिवैश्चन्द्र कक्ष्ये साकक्ष्येनापररात्र-
इष्ट तत्सत्स्वप्न सचिवान् प्रतोपवासक्लान्ते कान्ते पद्मावतीवासवदत्ते च श्राव-
श्राव तर्पयित्वोत्सवव्यग्रपौरा व्रतपारणां व्यदधात् ।

परेष्वपि यौग धरायणो राजानमागत्यावोचत्—'राजन् धन्यो भवान् भग-
वान् भवो भूयै यस्यैव प्रसन्न । तदिदानीं शत्रून् विजित्य स्वभुजार्जितां
लक्ष्मीं प्रनष्टमपि धिरभूमिं स्वपूर्वजसम्भृतमिदानीं प्राप्तमच्ययनिधिं सिंहा-
सनञ्च भजस्वेति ।

इत्थममात्यमुख्येनोक्तो वत्सेश्वरो भयानकसायकनिकायवर्षिणाममर्षिणा दर्पेण
यवीयसा पापीयसा विसरमुत्सारयितुं दिग्विजयप्रयाणारम्भमादिशत् । सम्पन्ने
च यात्रासरम्भे श्रेणीभूतेषु च श्रेणीकृतसैनिकेषु विजयाशसिभिर्निमित्तैरतिप्रीत

१ तिसृणां रात्रीणां समाहारस्त्रिरात्रम् तद्धितार्थे समासे 'अह सर्वैकदेशे'-
त्यच् । २. अपर रात्रेरिति विग्रहे पूर्वापराद्योतनेति समासे 'अह सर्वैकदेशे'त्यच् ।
३. 'उपमित व्याघ्रादिभि सामान्याप्रयोगे' । ४. 'सुपि स्थ' इति स्थाधातो. के
'अग्वाग्बगोभूमि-इति सस्य ष । ५ श्रेण्यादय कृतादिभि' ।

कीर्तिपार्थिव शुभेऽहि गजेताम्यैपदिक्कधानुकोसिक्कप्रासिक्कपारसर्वधिकशौलीक्या
 णीकादिविविधपरिचदसुसजित पूर्व प्राचीविजिगीपयाऽभ्युज्जगाम^{११} अभ्यमित्रिणी
^{१२} वाराणसेय मल्लदत्तम् । जिते च तस्मिन् क्रमेण वायुर्बुधानिवाग्यानपि तसहा
 यान् शमयन्नमप-मृदून्, उन्मूलयैश्च कौशिकोऽरानग्यान् किंरानग्यान्, वज्रा
 धिवेलातटे स्थापितनिजविजयस्तम्भो भूपतिकुञ्जैर करदीकृणान् कलिङ्गान्
 अवनमय^{१३} महेन्द्राभिभवद्भीतैरिव समवेतैर्गजै इभ्युर्वैतिमिथ विग्यारण्यानीं
 जिह्वाऽवाचीं दिश ययौ, तत्रत्यपर्वतीयैर्शत्रून् सम्मर्दयन् कावेरीमुल्लङ्घमानश्चो
 ल्लेश्वरकीर्तिं चुलुकीकृत्य प्रमदामिव नर्मदां नर्मदामुत्तीर्थं विगर्तरीचान्तरभवेन
 चण्डसेनेन संहृत उज्जयिनीं प्रविवेश, तत्र च वासवदत्तया, पद्मावत्या च समा-
 गतोऽतिप्रीणश्चण्डसेनोऽनुभूतामन्दानन्दोऽभूदित्यतिप्रीतियुक्तो वरसेश काश्चि
 न्निशास्तत्र विश्रम्य श्वाशुरैर्सैनैरन्वित प्रतीचीं दिश जगाम । तत्र ईषद्वैक
 नेत्रातिवैचाटान् लाटान् अवनमयन्त तमवलोक्य सा भामयमद्विधमुन्मथितु
 मुन्मूलयेदिति सशील्या भीत्या तद्गजावधूतवनव्याजेनावेपत मन्दरधराधर । इत्थ
 भास्वद्विलक्षणोदयनस्तेजस्वी उदयन प्रतीक्ष्यामपि प्रहृष्टमभ्युदय प्राप्नुवन्
 कुबेरतिलकामलकासङ्गशशिनीं कैलासहाससुभगामुदीचीं ककुभमभिससार । तत्र

१ कीर्ति प्रिया यस्मै स कीर्तिप्रिय स चासौ पार्थिव इति शाकपार्थिवादित्वा
 त्समास । २ 'गजसहाभ्याश्चति वक्तव्यम्' । ३ 'केशाभ्या यज्ज्ञावयतरस्याम्' ।
 ४ पादाभ्या चरतीति पदिक् 'पर्पादिभ्यष्टन्,' इके चरतायुपसङ्गानम् इति
 पादस्य पदादेश । ५-७ 'प्रहरणम्' । ८ परश्वधान्ठन् । ९ १० 'शक्तियष्टयो
 रीकक्' । ११ 'उगितश्च' । १२ अभिन्नमभिलक्ष्येति विग्रहे 'लभ्येनाभिप्रती आभि
 मुह्ये' इत्यव्ययीभावे 'अभ्यमित्राच्छ च' । १३ 'नदादिभ्यो ढक्' । १४ 'रान्
 श्वाशुराणत्' 'ये चाभावकर्मणो' तत् कुसिता राजन्या इति 'किं क्षपे' इत्यनेन
 समास । १५ 'दृ-दारकनागकुञ्जै पूज्यमानम्' । १६ महौश्वासाविद्, 'सन्मह
 दि'ति समासे 'आन्महतः समानाधिकरणे ति आत्वम् । १७ इमी चासौ युवति
 श्वेत्यत्र 'पोटायुवती त्यादिना समासे पुवत्कर्मधारय ति पुवज्ञाव । १८ 'तत्पर्वम
 रुद्रधाम्' इति निष्पन्नात्पर्वतशब्दात् 'पर्वताच्चे ति छ । १९ अन्यो राजा राजा
 न्तरम्, मयूरव्यसकादित्वात्समास । २० श्वशुरस्येमे (तस्येदम्) सेनाया
 समवेता (सेनाया वा इति ण्य) तत् उभयो कर्मधारय । २१ 'ईषद्वैकता',
 'ईषद्गुणवचनेनेति वाच्यम्' । २२ 'आलजाञ्चौ बहुभाषिणि' ।

वत्सराजराजवर्चसम् असहमानमाहवे चात्मन श्रोवसीयसममन्वानमपि प्राती^१
पिक सिन्धुराज स्वकीयतेजोविशेषेण आन्वीपिक^२ कुर्वाणस्तत्रत्यान् म्लेच्छानुच्छि
न्नसच्छीलान् सद्यश्चिन्नगलगलच्छोणितच्युरितकौशेय्यकेण खण्डश कुर्वन् तुरुष्क
तुरगव्रातान् निजविकटकरटिघटाभिर्दलयन् चैश्वत्कष्टृहृत्स्वकीयकरचालेन च
पारसीकपति शैर्षच्छेर्दिक विधाय शत्रुसैन्यकवोष्णासृङ्निधौ निदधौ ।
हूणहानिकृतश्च तस्य मुखरीकृतदिङ्मुखा कीर्तिरपरा तुङ्गतरङ्गा गङ्गा हव हिमाचले
विचचार । भयस्तिमितविद्विषोऽस्य दम्तिना नदन्तीना च चमूना प्रतीपो नाद
केवल गिरिगह्वरेषु शुश्रुवे ।

इत्थ निजबलजलनिधिवीचीनीचीकृतविविधभूभृज्जडम्भविजृम्भ, समुग्म
थितप्रतिपंथिको वत्सेशो वसुधां विजित्य मगधभूभृत पद्मावतीपितु पुर
प्राप्य तत्राविज्ञातज्ञाता यासवदत्तामधिकप्रश्रवास्पद मन्वानेन^३ स्वागतिक्केन राज्ञा,
पद्मावतीसहितो नैकधर्मैतिसकृतो निजबलभरेणावनमितातलो छावाणक
जगाम । ततो मन्दरनगायमाननिजबलावलोढितारिभक्रमकरायमाणप्रतिभट
सगरावारपारीणकीर्तिरन्येषुर्त्वाणार्कौशाश्वी प्रतिप्रस्थित सपरिच्छद द्वितीया
स्वामिविजयोत्सवेनोत्पतत्पताकाभुजलताभिर्नृत्यन्तीमिव राजधानीमागत्योच्चैश्चा
रणैरुद्गीयमान, वन्दिभि स्तूयमान, कार्पुर्णपैरीष्यमाण, विर्द्धद्वन्द्वारकैराशी
भिरभ्यर्च्यमान, नरदेवैश्च प्रणम्यमानो निजमन्दिरमाससाद । तत्र च निवसन्

१ 'पत्यराजभ्या चेति वक्तव्यम्' इत्यच् । २ 'श्रोवसीय भ्रेयस ।
३ ४ 'तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम्' इति ठक् (प्रतीपान्वीपशब्दौ प्रतिकूलानुकूलप-
योयौ) । ५ 'कुलकुलिप्रीवान्य आस्यलकारेषु' इति ङकञ् । ६ 'वधद्वहुरूप
सङ्ख्यानम्' इति स्वार्थे कञ् । ७ स्वस्यायमिति विग्रहे गहादित्वाच्छ, 'स्वस्य चेति
कुक् । ८ 'शीर्षच्छेदाद्यच्' इति ठकि तद्योगे शिरस शीर्षमाव । ९ 'कवञ्चोष्णे' ।
१० पथि पथि इति वीप्सायामव्ययीभावे 'श्रक्पूरब्धू पथामानसे' इति समा
सान्ते 'नस्तद्धिते' इति टिलोपे 'प्रतिपथमेति ठधेति' ठक् । ११ पूर्वमविज्ञाता पश्चाज्ज्ञा-
तेति पूर्वकालैकसर्वजरदिति समासः । १२ 'तददेतिमाशब्दादिभ्य उपसङ्ख्यानम्'
इति सहकारेण 'प्राग्वहतेष्टक', 'स्वागतादीनाद्य' इत्यैजमाव । १३ सख्याया विधार्थे
धा, 'एकादो भ्यमुनन्यतरस्याम्' तत सुप्सुपेति समासः । १४ 'सर्व परुत्परारीति'
सिद्धिः । १५ 'विभाषा पुरवे' । १६ 'द्वन्द्वारकनागकुजरै पूज्यमानम्' ।

विनम्रेषु राजसु शासनमधिरोष्य तौर्यमङ्गलतारधीररवप्रतिरवै , तन्मन्त्रिमुख्यपरि-
तोषितलोकपालप्रतिदिशप्रदत्तसाधुवादै सह निधानाधिगत कुलोचितं सिंहासन
मारोह । वीतलोभश्च सन् वसुधाविजयार्जित च वसुवासवोपम स कृत्य द्विजेभ्यो
वितरन् , साममन्त्रिर्लालाटिकित्तिपतिमण्डलञ्च कृतमहोत्सवोऽकृत कृतार्थम् ।

इत्थ कौशाम्ब्या रुमण्वद्यौगन्धरायणाधिकृतराज्यभार कदाचिर्मोर्द्धकिं
रन्मदा कौर्मरिषै कदाचिच्च माङ्गुकिर्वैविनोद्यमान , कदाचिद्वासवदत्तयाऽन्यैश्च
स्वानुजीविसभ्यैः सङ्गीतप्राचैर्वैर्वाणा वादयन् पद्मावरया च सह कुशलकुशीलव
कुलशीलितविचित्रवादित्रकलशीरवविवशीकृतमना , सङ्गीतक वा सेवमान , समय
मत्यवाहयत् । कदाचित्पर्य्यर्ष्यनो विविधविबुधै सह शास्त्रसागरममन्यत् ।
सङ्गद्वपलाशरयामवारवाणो मृहीतधनुर्वाणोऽतिपुष्पवाणोऽश्वोरसमारुह्य निष्कौ
शाम्बिर्मृगान् मृगयमाणोऽसौ कदाचिदारण्यकान् वशमानयमानो मृगयारसमा
स्वादयन्नतिभयानकान् चित्रकान् , वृकान् व्याघ्रकान् सपत्रार्करोत् । कदाचिदु
पात्तमल्लो भल्लूकान् भल्लत् । अन्यदा चालपुर्ण्णोऽतिमल्लो मल्लशाले मल्लितमल
मल्लकमतल्लिको मल्लकैरवल्लत् ।

एव सुखोपभोगेषु वर्तमान तमेकदाऽऽस्थानस्थित समागतो मुनिर्नारद
स्वीकृतातिप्रह्वीभूततत्सम्पादितातिथ्य समुवाच—‘वसेधर, सचेपेण ते किञ्चि
द्विबहु मामवधेहि—भासीत् पुरा पाण्डुनामा त्वदीयपूर्व
नारदस्य नरवाहन पितामहो महौजा राजा । तस्य कुन्ती माद्री चेति द्वे
दत्तोत्पत्स्युपक्रम भव्ये भार्ये बभूवतु । प्रातिपौष्टिकोन्मथितप्रमाथी
स नदीनमेखला महीमहीनो विजिरय जिर्त्तरोऽवमत्य

१ ‘सज्ञाया ललाटकुट्ट्यौ परयति’ । २ ‘शिल्पम्’ । ३ ‘मङ्गुकिर्मर्भरादण
न्यतरस्याम्’ । ४ ‘सभाया य’ । ५ ‘प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया’ । ६ परिग्लानोऽ-
प्ययनायेति पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्या । ७ सञ्चद्र पलाशश्यामवारवाणेनेति
‘अवादय क्रुष्टाद्यर्थे तृतीयया’ । ८ पुष्पवाणमतिक्रान्त इति ‘अत्यादय क्रा-
न्ताद्यर्थे द्वितीयया’ । ९ अश्वानामुर इव इति विग्रहे ‘अप्राह्वयायामुरस’ । १० निष्क्रान्त
कौशाम्ब्या इति ‘निरादय क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या । ११ ‘पय्यव्यायन्यायविहारमनुष्य
हस्तिष्विति वाच्यम्’ इति वुञ् । १२ ‘सपत्रनिपत्रादतिव्ययने’ । १३ अल्लङ्का
शितङ्गलम् इति ख । १४ मल्लानतिक्रान्त । १५ मनोज्ञत्वाद् वुञ्, अदुश
तिकादीनाद्येषु भयपदवृद्धि । १६ ‘इप्पनशजिसर्तिभ्य कर्प्’ ।

देवि, अस्ति विविधै^१ वैतनिकै^२, वस्त्रिकै^३, क्रयिकै^४, विक्रयिकै^५, यथाकालं यथा
समयं यथावश्यकं क्रयपाणि सत्याकुर्चद्विश्च क्रयविक्रयिकै^६, आपमित्यैकस्याव
हारिकै^७, आपूपिकै^८, लार्वाणिकै^९, गान्धिकै^{१०}, कौटुम्भिकै^{११}, भ्राष्ट्रमिन्धै^{१२}, मासिकै^{१३},
शीर्षभारिकै^{१४}, वीवधिकै^{१५}, परिपूर्णो बहिनंगैरन्युष्टिनिष्ठै^{१६}थोऽप्यन्तनगरन्युष्टिर्त
शिष्टविशिष्टैर्दृष्टिको मालवदेशः । तत्रत्यस्य चामिदत्ताभिधद्विजस्य त्रयं पुत्रा
उत्पन्नाः । मध्यमस्तेषु अनुषान्धो वात्य एव शमनसदनमसदत् । ज्यायास्तेषु
शङ्करदत्तारयः^{१७}, केनोयोधः शान्तिकरः । शान्तिकरो बालः एव विद्याभिलाषुकोऽ
कस्मात्पितुर्गृहाक्षिगतोऽद्यावध्यज्ञातकुत्रत्यः । तस्य ज्येष्ठो भ्राता तत्रत्यस्य यज्ञ
दत्तस्य तनूजा मामुपायच्छतः । कालेन तस्य वर्षाद्यान् पिता पतिभक्तिनिष्ठया
वर्षिष्ठया निजभार्यया सह स्वर्गं गत्यन्तर्धत्ता^{१८} निजपत्नी^{१९} मा विरहय्य तीर्थो
द्देशेन गतो मे भर्ता निजजननीजनकशोकसन्तप्तः सरस्वतीपथं पूरे तनुमस्यासीत् ।
तत्सहयायिभिश्चागत्योदिततदुदन्तीकृताऽहं तमनुगन्तुमना अप्यन्तः सवेति
तथाकर्तुं नासादय स्वैवान्धवैर्सम्मतिमानम् । प्रत्यग्रशोकाभिभूताया अपि मेऽकस्मात्
साम्प्रहारो निवासो दस्युभिरुलूठित इति शीलज्जशमिया तिसृभिर्ब्राह्मणीभिः सह

१ 'वैतनादिभ्यो जीवति' । २-४ 'वस्त्रक्रयविक्रयादृन्' । ५ यथाप्र
तिज्ञम् । ६ 'सत्यादशयथे' । ७ 'अपमित्ययाचिताभ्या कक्षनौ', व्यवहारेण
चरतीति ठकि स्वागतादीनाञ्छेत्यजभावे वृद्धिः । ८ 'तदस्य पण्यम्' ।
९ 'लवणादृन्' । १० 'तदस्य पण्यम्' । ११ 'ग्रामकौटुम्भ्याञ्च तच्ण' । कुट्या
भव कौट स्वतन्त्र सचासौ तच्चा अचि 'नस्तद्धिते' इति टिलोपः । १२ 'भ्राष्ट्रा
न्योरिन्धे' । १३ १४ 'भस्त्रादिभ्यः ण्' । १५ 'विभाषा विवधात्' ।
१६ १७ नगराद्वहिरिति विग्रहे 'अपपरिग्रहिरश्चय पञ्चम्येति समासस्तत्र न्युष्टि
(निपूर्वकवसते क्तिनि यजादिस्वास्तप्रसारणे 'शासिवसिघसीना चेति प)
येषामेवभूता निष्ठया चाण्डालादयः (निसो गते' इति त्यपि 'हस्वात्तादौ तद्धिते'
इति प) यत्र । १८ 'वसतिश्चो रिट्' । १९ 'अस्ति नास्ति दिष्ट मतिः ।'
२० 'मध्यान्म' । २१ 'पुसानुजो अनुषान्ध इति च' । २२ युवारूपयो
कनन्यतरस्याम्' । २३ 'अन्तर्व्यपतिवतोर्नुक्' । २४ 'परयुर्गो यज्ञसयोगे' ।
२५ 'प्रज्ञादिभ्यधेति' स्वार्थेऽणि 'ओगुण' । २६ वेर्यातलाभमतिमनः शारदा
नाम्' तथा समो मतिमनसो इति गणसूत्राभ्यां वर्णद्वयादित्वादिमनिच् ।

समुपात्तस्वल्पवस्त्राऽह ततः पलाय्य दवीयसि देशेऽयायाकाम्या मासं कृच्छ्रकर्मोप
जीविनीतस्ततो निवसन्ती दीना, कर्णपरम्परया वरसेन श्रुत्वा शरण्यु शीलैक
पायेयोऽऽरमसरक्षणमात्रैकध्येयाऽहमिहायाता । आस्थानमण्डपगतस्य च राज्ञोऽ
भ्यर्णं गत्वा शरणं याचितस्यादेशेन त्वच्चरणान्तिकमासादितवतीत्येष एव मे
वृत्तान्तः । आवात्यामिक्रियाधूमैर्मदीये दशावीपत्पिहले इति पिहलिकानाम्ना
प्रसिद्धाऽहम् । एवमुदितवृत्तान्ता तां देवीं वासवदत्ता कुलीनेयमिति मनसि कृत्य
प्रीत्यैव जगाद ईहं स्थितो वर्तते शान्तिकराभिधोऽस्माकं पुरोहितो वैदेशिकः ।
स्यात्, स ते देवः ।

एवमुक्त्या युक्त्या शान्तिकरमानाययितुं प्रायिता वासवदत्ता प्रतीहारद्वारा
तमाकार्यानुयुक्तपरिज्ञाततदन्वयाभिजनादि अपीय ते प्रजावती ? इत्युवाच त
ता ब्राह्मणीमदीदृशत् । एव तयो परस्परं परिज्ञौ सजाताया ज्ञातवन्धुविनाश
शान्तिकरो भ्रातृजाया निजनिवासमानीय पितरौ भ्रातरश्च यथोचितमनुशोभ्य
दारकद्वितयान्विता ता भृशमाश्रासयामास । देवी वासवदत्ता चापि तस्या
द्वावपि ज्येष्ठकनिष्ठौ पुत्रौ बहुसम्पत्तिवितरणपूर्वकं क्रमशः शान्तिसोम-वैश्वानर
नामानौ कृत्वा भाविनः स्वपुत्रस्य कुलहितौ पुरोहितौ परिकल्पितवती ।

इत्थं तत्र सर्वेषु सगतेषु लब्धविभवेषु च दिनान्यतिवाहयत्सु शान्तिकरा
दिव्येकदा तत्र स्वकीयै पञ्चभिः सुतैः सह शरावान् समादायागतामेका कुम्भं
कारीमालोक्य पार्श्वतीया पिहलिका वासवदत्तोवाच—सखि, समालोकय माम् ।
इयं हि पुत्राणाम् पात्रम् इति पञ्चास्या पुत्रा । नाद्यापि ममैकोऽप्यत ईदृशी
अपीय न मां दृशो अननुभूतामीर्यसैतस्मिन्नेति यशोभासुलोद्भूतसन्तापसन्तप्ता
वर्तते । एवमुक्ता पिहलिकाऽब्रवीत्—देवि, पापभूयिष्ठा प्रेष्टा प्रजेयम् दरिद्रेष्वेव
भूयसी । युष्मादृतेषु च जनेषु कश्चिदुत्तमपुण्यामैव जन्मिकं इति त्वरयालम् ।
अत्र भवत्यप्यचिरादेवावाप्तोचितसुखसुखा भविष्यतीति ।

१ ब्राह्मणादेराकृतगणत्वात् प्यजि हलस्तद्धितस्यति यलोपः पित्वान् ङीप् ततो
नजि अयायाकाम्या (असम्मनिष्ठा) औदासीन्येनेति भावः । २ पप्यतिथिवत्
तीतिङ् । ३ 'अमेष्टाविदूयै' । ४ 'ईपदकृता' । ५ अनत्याधानं वरसिमनसी ।
६ 'इदमो ह' 'इदम इश' । ७ पुयोगलक्षणा ङीप् । ८ मुखपार्श्वतसोलोपधः ।
९ 'त्यदादिषु दृशोऽमालोचने कञ्', 'इदकिमोरीशकी' णिङ्ङेति ङीप् । १० आ
सर्वनाम् । ११ 'इद्धाच्छ' । १२ 'मुखपार्श्वतसोलोपधः' । १३ 'तदहति इति ङ्' ।

जनातिदयालुर्हृदयालुर्जीमूतवाहन कल्पद्रुम गन्धाऽखिलामिलामदरिद्रां कर्तुंम
 म्ययितवान् इति स प्रभूतभूतिवृष्ट्याऽखिला प्रजा प्रमोदयामास । किन्तु एतेन
 प्रथितयशस तम्प्रति पुत्रप्रथाबद्धमूलराज्या विकुर्वाणास्तद्गोत्रजा अभीष्टसिद्धि
 कारककल्पवृक्षमुक्तास्पदं तन्निष्प्रभावत्वात्सारस्येन जयपमवधायं युद्धाय बद्धयुद्धयो
 षभूवुरित्येतदवलोक्य जीमूतवाहनो निजपितरमुवाच—‘शरीरमेतज्जलजुद्बुद्बव
 क्षधरम्, श्रियश्च प्रयातदीपवन्निर्वाणावसाना इत्येतद्भूते स एव गोत्रजै सह युष्येत
 य पेहलौकिकसुखमतिरिच्य नान्यदुत्सुकं, यो वा परदुःखदुःखं, न वा यस्य
 हस्तमलकल्पाद्भनाद् ऋतेऽन्यदास्या भवेत् । अतो हे तात, न मयैतैर्गोत्रजै सह
 योद्धव्यम् । आसतामेते कृपणा इहैव, मया तु क्वापीतो वन गमेलिममित्युक्त्वा
 ‘हीनहीनजीनजननीजनक मलयाचलाय चलितमवलोक्य समुच्छूनंशोको
 जीमूतकेतु ‘किं तदा समापि शुष्कतृणवत्परित्यक्तराज्यस्य, परित्यक्तवयस्कस्याति-
 चामस्य’ स्थित्येह प्रयोजनम्, अहमपि त्वामेवानुगच्छामी’ युक्त्वा सभार्यस्तमनु
 वव्राज, मलयाचलश्चावाप्यैकस्मिन्नाश्रमे सिद्धावासमन्ववसिते त्रयोऽपि ते वसतिं
 षक्नु । तत्र च पितृपरिचर्यापर तदाश्रममध्यर्षुषो जीमूतवाहनस्य सिद्धाधिराज
 विश्वावसो सुतो मित्रावसु सुहृत्समपद्यतेति जातु जीमूतवाहनो जन्मा-तरनिज-
 जायां मलयवर्ती तत्कनीयसीं स्वसार रहस्यपर्यदित्यन्योन्यदर्शनेन यूनोरनयो-
 मंनो मनोजशरशरव्यतामगमत् ।

अकस्मादेकस्मिन् दिने स्वयंप्रीतो^{११} मित्रावसु स्वस्वसारमादाय जीमूतवा
 हनमभ्यधात्—‘एषा कन्या मदीया कनीयसी स्वसा । एनामह तुभ्य दिक्षामी

१ ‘हृदयाचालुरन्यतरस्याम्’ । २ तत्र भव ‘अनुशक्तिकादीनाञ्च’ ३ अप
 ष्वतृतीयेत्यादिना उत्सुके दुक् । ४ दुस्तेन ध्यायतीति ‘आतश्चोपसर्गे’ इति
 ध्यायते के ‘दुरोदाशनाशदभ्येषूत्तरपदादे षुत्वञ्च’ । ५ ‘अषष्ठ्यतृतीये
 ति दुगागम । ६ जहाते के ‘घुमारयेती’वे ‘ओदितश्चेति’ नत्वम् ।
 जीन इत्यत्र च ज्याधातो के ‘प्रहिज्ये’ति सम्प्रसारणे ‘हल’ इति दीर्घे
 त्वादिवाञ्छवम् । ७ उच्छून इत्यत्र श्रयते के यजादिवात्सम्प्रसारणे दीर्घे
 ओदितवाञ्छवम् । ८ ‘शुप क’ । ९ ‘वचो व । १० ‘त्वायो म ।
 ११ ‘तृतीयार्थे’ इत्यनो कर्मप्रवचनीयता । १२ अधिपूर्वकाद् वसते ‘भाषाया
 सदवसश्च’ द्वित्वहलादिशेषसर्वणदीर्घा, वसि मत्वात् ‘वसो सम्प्रसारणम्’ ।
 १३ ‘स्वयं केन’ ।

तीच्छामिमां मामकीनां माऽन्यथा कृथा ।' एतदाकर्ण्य जीमूतवाहनो जगाद-एषा मदीया पूर्वजन्मजाया, ख च मदीयमभिन्नहृदय जन्मान्तरीय मित्रमित्येतत्सर्वं जातिस्मरोऽहं जानामि । एतेन तत्पूर्वजन्मकथाश्रवणसंज्ञातकोतूहलेन मित्रावसु-नाऽभ्यर्च्यमानो जीमूतवाहन एव तस्मै स्वपूर्वजन्मकथा वक्तुमारभत—

पुरा व्योमचरो विद्याधरोऽहं हिमवच्छृङ्गमार्गेणैकदा गच्छन्नाथ स्थित गौर्या सह क्रीडन्त शिवमपश्यमिति तच्छृङ्गोद्धनकुड्रो रुद्रो मन्युलिङ्गे स्फुलिङ्गैर्दक्षिव मा मर्त्ययोनौ पतितु तत्र विद्याधरीं भार्यामवाप्य स्वसुत तत्पदे नियोज्य स्मृतजातिं पुनर्विद्याधरीं योनिश्चावाप्तुमभिशाशापेति स्मृत्यहं बलमीनाम्न्या नगर्यां वणिजां कुले वसुदत्ताभिधानो महाधनवणिक्सुत सजात । कालेनावसत्यौवनोऽहं किं प्रेरणया कृतपरिच्छदे वणिज्यार्थं द्वीपांतरं गत । ततः प्रत्यागच्छन्तमन्ध्याम प्रतिष्केशं मुमुषिषवस्तत्करौ हतसर्वस्य मामावध्य स्वपण्या चण्डिकामग्निदे देवीं पूजयत पुलिन्दकारयस्य निजप्रभोरन्तिकं देश्युपहारार्थमनयन् । किन्तु माम वलोवय सजातदयोदयोऽसौ शबरो बन्धनान्मोचयित्वाऽऽमोपहारेण सपर्यासमा पनमभ्यलपदिति तत्क्षणमेव 'मैव कृथा, प्रसन्नास्मि ते, वृणीष्व वरम्' इत्युक्तो दिव्ययागिरा प्रदृष्ट स वणिग्जगाद-'प्रसन्नाया त्वयि न कोऽप्यन्यो वैरोऽभ्यर्च्यते तथापि जन्मान्तरेऽप्ययमेव वणिङ् मे मित्र स्यादित्येतत्तावदस्तु । तदनन्तरमेव-मस्तिवत्युक्त्वा विरताया वाचि प्रत्तसविशेषविंशोऽतिप्रसत्तिचित्तो मदीय पिता सृष्ट्युमुखापरिच्युत मामवधार्य महोत्सवं कृतवान् । ततः कालेन सार्थावलुण्ठ-नादवष्टभ्य राजाऽऽनायित स एव शबराधिपो महीपतिं विज्ञाप्य स्वर्णलक्ष-प्रदानेन वधनिप्रहान्मया मोचित प्राणदानोपकारार्थं प्रत्युपकृतो गृहमानीय परया प्रीत्या संकृतश्च स्वां पत्नीं प्रति प्रदीपमानस्तदानीं स्वाधिकृतमुक्ताकरस्त्रि-कादि मत्प्रत्युपकारप्राप्त्यर्थमल्प मन्वान प्रेमपेशलहृदय स्वावासमगात् । ततश्च मदर्थं सातिशयं मुक्तासारमवाप्तुं धृतधन्वाऽऽरण्यकमौक्तिककरिरित्सा हिमालयं गतस्तत्र भ्रमन् विकसितसरसिर्नैकमहासरोऽववसिते देवागारे हरमर्चयितुमाग

१ 'दूतवणिग्भ्याम्' । २ 'प्रतिष्केशश्च कश्'—सहाय पुरोयायी वा प्रतिष्केश स न विद्यते यस्य । ३. 'तद्वृहतो करपत्योश्चोरदेवतयो सुत तरो पथ' । ४. 'प्रहृष्टनिश्चिगमश्चेत्यप्' । ५. 'विज्ञाभोगप्रत्यययो' । ६ 'धनुषोऽनह' । ७. 'राधो हिंसायां सतीस् वाच्य', 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य', 'स स्वार्धवानुके', 'अप्रत्ययात्' । ८ 'सप्तम्या जनेर्ह', 'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' ।

तामपरां भवानीमिव सिंहाकृष्णं महाजातीयां कन्यामेकामपश्यत् । तदवलोकन-
समकालमेव विस्मयाक्रान्तमना मनाक् स शबरोऽचिन्तयत्-‘चतुर्गुणेऽपि त्रिभुव-
नात्मभावितैतादृशरूपरूपा केयं स्यात् ! यदीयं मौनुषी, कथं सिंहवाहिनी !
यदीयं दिव्या, कथं भारचैरीषया ! तदयं भ्रमो वा स्वप्नो वेति तत्पञ्जिज्ञासयाऽ-
हमिमासुपसर्पामि । इमां हि स्वमित्रेण संयोजयितुं शक्नुवतो ममापूर्वोपकृतेः
सुदिनाहं तद्भवेत् ।’ इत्यालोच्य स मे सुहृत्तदन्तिकमुपगतः । एतस्मिन्नन्तरे
सैकत्र तरुच्छायप्रदेशे सिंहाद्वरुहं तज्जलस्रससरोजान्यवचेतुमारभत । तदन्तिक-
मुपगत्य कृतानतिरपूर्वातिथिप्रीत्या स्याद्वत्स्वागतवचनया तथा जिज्ञासित
कौतस्त्यादिंश्च शबरः स्वं शर्वाणोचरणैकशरणं शबरं मातङ्गमुक्त्वावातिहेतोस्तत्र
निजागमनं चाचक्ष्णोऽब्रवीत्—‘देवि, भवतीमवलोक्यैतद्दृष्ट्वा निजसुहृत्सार्थवाह-
सुतं श्रीमन्तं चसुदन्तं स्मृतिपथमवतारितवान् । स हि रूपेण यौवनेन च त्वमिवा
द्वितीय इति कन्या सा धन्या यस्याः करो मैत्रो^१दानदयार्जवनिधिना, धैवाहिक-
विधिना तेन गृह्येत । एषा त्वं तादृशेन न युष्येश्चेद्विधेरेतादृशोत्तमरूपसम्पादन-
विशारदिमां विलाभि^२मानमावहेत् । इत्थमाकर्णितमर्माविद्वर्चनां कन्दर्पमोहमन्त्राक्षरै-
रिवापहृतमानसा सालक्षितैः शरै^३रभिर्मारशरैरिव विद्वद्दया क ते सुहृत् ? तं
तावदानीय मया प्रदर्शयस्वेति’ त शबरमुवाच । तदाकर्ण्य कृतार्थमिवारमानं

१. महती प्रकारवती—‘प्रकारवचने जातीयर्’ ततः ‘पुंस्वत्कर्मधारय’—इति
पुंवद्भावे ‘आन्महतःसमानाधिकरणजातीययोरित्याश्वम् । २, ३. चतुर्णां युगानां
त्रयाणां भुवनानां च समाहारः इति विग्रहे ‘तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे’ चेति
समासे ‘संहयापूर्वो द्विगुः’, ‘स नपुंसकमिति’ बाधित्वा ‘अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः
स्त्रियामिष्ट’ इति प्राप्ते ‘पात्राद्यन्तस्थ नेति निविध्यते । ४. ‘प्रशंसायां रूपम् ।
५. ‘मनोजातावस्यतौ धुकु चे’त्यजन्ताम्हीप् । ६. अनोश्माय सरसा जातिसंज्ञयोः
इति टच् । ७. कुतो भवः कृतस्यस्तस्य भावः । ८. ‘इदमोर्हित्’ । ९. मित्रस्य
भावः इति ध्यजि पिश्वान्छोपि यलोपः । १०, ११. ‘वैर्यातलाभमतिमन शारदा
नाम्’ इति सहकारेण वर्णदृष्टादिस्वादिमनिच्, टेरिति टिलोपः । १२. मर्माणि
विध्यतीति क्विपि ‘नहिष्ठितिवृषिध्यधी’ति पूर्वपददीर्घः । १३. शृवन्धो राहः ।
१४. ‘अभिवादिदशोरामनेपदे वेति वाच्यम् ।

मन्यमान शबर स्वपत्नीं प्राप्य भूरिभारहार्यमुक्तामृगमदादियुक्तोऽस्मद्गृह-
मायातोऽनुलितवस्त्रिकं प्रभूत ताम्राभूत मपिन्ने न्यवेदयत् ।

सोऽसंवमतीते तद्दिने रात्रौ रहसि मामवगततत्कन्यादर्शनाशेषवृत्ता-त कुर्वा-
णस्तत्र गन्तु भृशमु मनीभूत मामादाय स शबरेशस्तद्विशमुद्दिश्यापरिहृश्य
निर्येवाशिशिवयत् । प्रातश्च सशबरेश मा तत क्वापोतमवगत्य ताम्प्रीतिप्रतीतो
मपिताऽवलम्बितघृतिस्तस्थौ । तस्मिन्ना तेन चाह शबरेण क्रमात्तुपाराद्रि नीत
इति तस्मिन् सरसि स्नानानन्तर स्वच्छसर सलिल पीत्वा पीलुकुण्ठकमनीयकानने
निर्दुल्लालकृतस्वादिष्टफलैः शितर्भवपोरात्रयोर्विकीर्णकुसुमास्तरण भृङ्गीसङ्गीतसुन्दर
शुभगन्धवह ज्वलितौषधिदीपक तत्काननमेव निशि विश्रान्त्यै वासवेरमाम्भूत् ।

अन्येषु प्रतिपद तत्तदुत्कलिकाभृता, तन्मार्गानुधाविना मनसा प्रायुक्तता
इव स्फुरद्दक्षिणचक्षुषा च सूचितागमना इव, सटोलसिंहपृष्ठस्था शरदम्भोधरो-
त्सङ्गसङ्गिनी निशीथ्यानां थकलाभिरैन्दवीकला इव तत्रागता सा सुभ्रूविलसद्वि-
स्मयौसुक्यसाध्वसाम्या चक्षुष्यां मयाऽवलोकिता । सा चापि सिंहादवतीर्या-
वचितपुष्पा सरसि स्नाता तत्तीरगतहरमर्चयन्निस्म । समापितसपथ्यां च तामु-
पेत्य तस्मिन् शबर सप्रणाममात्मानमावेद्य ममानयनसूचनपुरस्सर तत्र मामुप
स्थापयितु तदनुमतिमजिज्ञासत । विदिततदभिप्रायेण च शबरेण तत्र नीत मां
प्रणयपरिपूर्णेन नेत्रेण तिर्यगालोकयन्ती मदनावेशवशगा शबरमभ्यधात्-‘सुहृत्ते
मर्त्यां नाय ना, य दर्श दर्श यदीदृशी दशा मे सजाता । नेयमाकृतिर्मर्त्यानाम् ।
अयं तु मद्ब्रह्मनाय समागत कोऽपि दिव्य इति निःसारयिकम्^१ ।’ पतदाकर्ण्य

१ वरुण हरति बहस्यावहति वेति ‘वज्रद्रव्याभ्या ठन्कनौ’ । २ उत्सवेन
युगपदिति यौगपद्येऽन्यथीभावे-‘अन्यथीभावे चाकाले’ । ३ ‘अरुर्मेनथक्षुधेतो
रहीरजसा लोपश्चेति’ च्विसलोपौ, ‘अस्य च्वा विसीत्वम् । ४ ‘अस्मायामे
धास्तनो विनि’ । ५ पीलुना फलाना पाक-‘तस्य पाकमूले’-इति कुणप् ।
६ निर्गत कुलमन्तरवयवाना समूहो यस्मादिति बहुमीदौ ‘निःकुला-
न्निष्कोपणे’ इति ङाच् । ७. अतिशयेन स्वादु, ‘अजादागुणवचनादे’वति
सहकारेण ‘अतिशयाने तमविष्टनौ,’ टेरिति टिलोप । ८ ‘आशिते भुव करण
भावयो’ इति खच् । ९. ‘प्राणिस्थादातोलजन्यतरस्याम्’ । १०. रात्रि ।
११ ‘रात्राह सखिभ्यष्टच्’ । १२. ‘आमीक्ष्ये णमुल् च’, ‘नित्यवीप्सयो’,
‘कृन्मेजन्त’ इत्यप्ययस्वम् । १३. ‘सशयमापन्न’ इति टञ-ताद्बहुमीहि ।

तां प्रत्याययितुं स्वयमहमुक्त्वान्—‘सुन्दरि, सत्यमहं जनुषा वपुषा च मनुष्यः । किमार्जवे जने व्याजेन । बलभीवासिनो महाधनाभिधानस्य सार्धवाहस्य महेश्वर-
वरार्जितो वसुदत्ताभिधः पुत्रः । अयं च देशान्तरगतेन मया प्राप्तपूर्वः कृच्छ्रैक-
बन्धुः शबराधीशो मम सुहृत् । एष च संक्षेपेण मदीयः परिचयः ।’

एवमुक्त्वा विरते मयि लज्जावनतमुखी साऽप्रवीत्—‘हरमर्चितवतीं मामद्य
संतुष्टरिशवस्त्वमे समादिशत्—अः स्वमनारमवाप्तासि इति सम्भवति भवान् मे
मतां, भ्राता चायं भक्तः शश्वरः । एवं वाक्सुधया मामभिपिच्य विरतया तया
साकं यथाविधिविवाहाय कृतनिश्चयः समित्रोऽहं निजगृहं गन्तुं निश्चयमकार्षम् ।
ततः संकेतसमाहृतस्त्वेवाहनसिंहा सा सुन्दरी सिंहं तमारोढुं मामभाषतेति
तदाग्रहेण निजोत्सन्नगृहीतदयितः सिंहमारुह्य सुहृदा तेन शबरेणानुयातः कृतकृत्यो
बलभीं सम्प्राप्तवान् । तत्र सिंहसमारुहं सवल्लभं मामवलोक्य प्रत्युद्गतो मदीयः
पिता सहर्षं मृगेन्द्रादवतीर्णं निजपादावनतं च मामवलोक्य सजातविस्मयोऽ-
भ्यनन्दत । अद्वितीयसौन्दर्यसौकुमार्यकमनीयां कृतपादाभिवन्दनाममानुषोचित-
प्रभामिरोचितां ममोचितां भायां परयत्नमन्दानन्दसन्दोहनिर्भरं मन्दिरं प्रवेश्य
परिपृष्टाभ्यनन्दितास्मद्वृत्तान्तः शबराधीशसौहार्दमभिप्रशंसन् मौहूर्तिकदेशेन
स्वविभवानुरूपमखिलबन्धुभिः सह विवाहमहोत्सवमचीकरत् । समवलोकित-
स्मद्विवाहो मद्गर्वाहो व्याघ्रः पश्यस्वेव सर्वेषु पुरुषाकृतिः सगपन्नः । किमेत-
दिति सर्वेषु विम्रान्तेषु दिव्यवसनाभरणः स मां नमस्त्रेवमप्रवीत्—‘अहं चित्रो-
गदो नाम विद्याधरः । इयमपुत्रस्य विगतभार्यकस्य मेमनोवती नाम प्राणाधिक-
प्रिया कन्या । सदैनामङ्गे कृत्वा विपिने अमलहमेकदा दक्षिणोत्तरोभयतटतपोवनां
गंगां प्राप्तवान् । तत्र तपस्विजनसमुदाचारोद्धनमिया तदीयं दक्षिणतारमुत्तर-
तीरं विहाय मध्योपज्ञेन गच्छतोऽकस्मान्मे माला तदम्भसि निपतिता । सा
चान्तर्जलस्थितस्य नारदस्य पृष्ठे पतिता ममौदयेनेत्यं सजातमिति बुद्ध्या क्रुदः

१. पूर्व प्राप्तः प्राप्तपूर्वः ‘सुप्नुपेति’ समासः । २. स्वस्या वाहनम् ; ‘सर्व-
नाम्नो वृत्तिमात्रे पुम्बद्भावः’ । ३. ‘विभाषाकृषो.’ इति कृधातोः क्यपि, तुकि,
कृत्यम्, ततः कृतं कृत्यं येनेति बहुव्रीहौ ‘निष्ठा’ इत्यनेन निष्ठान्तस्य
पूर्वनिपातः । ४. ‘स्त्रियाः पुम्बद्भाषितः’, ‘शेषादिभाषा’, ‘आपोऽन्यतरस्याम्’ ।
५. ‘त्यदादीनि च’, ‘वृद्धाच्छः’ । ६. ‘दिक्शब्देभ्यस्तोरस्य तारभावो वा’ ।
७. ‘पारेम्ये षष्ठ्या वा’ ।

स हिमाचले मा सिंहो भवितु पृष्ठे ता सुताञ्च बोधु शपन् अस्या मम सुताया मनुष्येण सहोद्वाहदर्शनं तच्छापमुक्तिं निर्दिष्टवान् । इत्थं तन्मुनिशसोऽहं हिमाचले सिंहो भूत्वा हरपूजापरामेता तनया पृष्ठेन वहन् अद्यावध्यासम् । अनन्तरसम्पन्नश्च शबराधिपोक्तं विदितचरमेव भवतेति तन्मुनिवाणीप्रमाणोऽहमधुना यथेष्टं गच्छामीशुक्त्वा स विद्याधरो नभोऽभ्युदयतत् । श्लाघ्यसम्बन्धसतुष्टो मदीय पिता चापि नन्दस्वजनयान्धवै सह बहुकैर्तृकं महोत्सवं कृत्वा सर्वमन्त्रीराज्यं सद्बहुवैधूर्तहास्तिकं शबराधिपतये प्रादात् ।

एव शबराधिपेन स्वमित्रेण तत्रैव मया सह निवसता दर्शनीयतमया मनो वत्या सह सुखिनो मे भूयाननेहाऽहस्त । क्रमेण मनोवत्या समुपत्ते मम तनयेऽतिक्रान्तशैशवे, कृतविद्ये परिणीते च तरिमन्, अवलोकितजीवितफलो वृद्धो मे पिता देहमुञ्जितु सदारो भारीरथी प्रायात् इति पितृशोकार्त्तस्यापि स्वबान्धवधारितवृत्ते समालोडितपरम्परागतपूर्वजकृते याथाकथाचेन स्वगृहभारं बोधु प्रतिपन्नस्य मे सत्पुत्रसानन्दा, सुकलत्रमनोरमा, सुहृत्समागममुत्सा दिवसा अतिक्रान्ता । कालक्रमेण चावाप्तवर्षीयस्त्व पतितवैभवं पलितकचकूर्चं सहसोत्पन्नवैराग्योऽहं कौटुम्भिकभारोद्बह्ननियोजिततनय, मरुनेहारपरित्यक्तप्राग्पराऽप्येन शबराजेन सह कालञ्जरगत आत्मीयो वैद्याधरीं योनिं, समाप्तविधिं स्वशार्वंशापञ्च सहसा स्मृतवान् इति मनुतनुजनुप तनुमेतां तित्यञ्च तत्सर्वं भार्यायै मनोवत्यै स्वमित्राय शबराय चाख्याय, 'अन्यस्मिन्नपि जन्मनि इमे एव मे भार्यामित्रे स्याताम्' इति हृदि कृत्वा शर्कर स्मरन् तस्माद्विरितशस्त्रिण्य ताभ्यां स्वपत्नीमित्राभ्यां सह शरीरकर्ममुञ्चम् ।

स एवाह जातिरमरो जीमूतवाहन इदानीं विद्याधरकुले समुपन्न । त्वञ्च पञ्चमुखप्रमादाज्जात सिद्धाना राज्ञो विश्वावसो सुतो मित्रावसुर्मे भूतपूर्वं

१ प्रमीयतेऽनयेति करणे ल्युटि ङीप् प्रमाणी, तन्मुनिवाणी प्रमाणी यस्य 'अपूरणीप्रमाभ्यो' इत्यप् । २ अस्मिन् काले इति विग्रहे इदमशब्दात् 'अधुना' इत्यनेन अधुनाप्रत्यये 'इदम इश्' तच्च 'यस्यति च' इतीकारलोपः । ३ 'नयृतथ' । ४ 'पौट्ययुवति' । ५ हस्ताज्जातौ इति हस्तशब्दाज्जात्यर्थे हनि हस्ती, स्त्रिया ङीप्, हस्तिनीनां समूह इति विग्रहे 'अचित्तहस्तिधेनोऽक', 'भस्यादेतद्धिते', 'नस्तद्धिते' । ६ 'तसिलादिध्वाकृत्यसुच' इति पुग्वच्चाव । ७ पतित दन्त । ८ कुत्सिते । ९ 'दानीच्च', इदम इश् । १० 'विश्वस्य वसुराटो' ।

सुहृद्वरेन्द्रः । सेविकामार्यस्य मम सा भार्या मगोवती च, बलयवतीनाम्ना ते स्वसा समुत्पन्ना एवमेवा मे भूतपूर्वजाया भावकभगिनी । भवानपि च मदीयं भूतपूर्वं मित्रम् इतीमां परिणीतपूर्वविणो मेऽसाविदानीमवश्यं परिणेतव्या । किन्त्वेतत्सर्वमवगतसर्ववृत्तान्ताभ्यामस्मरितृभ्यामेव कृतं स्यादिति तो गत्वा पूर्वं तत्स्वीकृतिं लभस्वेत्यमुक्तो मित्रावसुस्तत्पितरावुपगम्य सर्वं तन्निवेदितवान् । समुपलब्धतत्स्वीकृतिश्चोद्वाहमंगलसमालम्भनानि विरचय्य सिद्धराजपुरस्कृतेन जीमूतवाहनेन सह समिललसिद्धसङ्घाते वरगद्विद्याधरोदधुरे, चञ्चदधुचरचारणे विधिवत्स्वसुरुद्वाहं सम्पादितवान् ।

इत्थं निष्पादिविवाहो जीमूतवाहनो महाहौं विभवेन मलयादौ सङ्घुरब्धे-
वैलावतान्यबलोकयितुमेकदा श्वशुर्येणामितवसुना मित्रावसुना सह गतः हा पुत्र,
इति विश्वोदन्ती मातरं निवर्तयन्तं कञ्चित् यविष्टं पश्यन्नतिष्ठत् । कस्वम् ?
किमीहसे ? किं च माता ते शोचति ? इत्थं पृष्टः स इत्थं वक्तुमारभत—

पुरा कद्रुर्विनता च द्वे कश्यपभार्ये बभूवतुः । कथाप्रसङ्गेन विवदमान-
योस्तयोराद्या सप्तसप्तिसप्ततीन् श्यामान् अपरा च तान् कर्कानन्योन्यदासभावपणे-
नावादीत् । ततो जयार्थिनी द्विरसनजननी कद्रुर्निजतरुमूर्तौ नैर्काञ्चान् विषकूका-
रैर्मलिनान् कारयित्वा तांश्च तथाभूतान् विनतां दर्शयित्वा दृष्ट्वा तां दासी-
चकार । वैनतेय एतद्वगत्यागत्य कद्रुं साक्षा मातृदासित्वमुक्तिमयाचत । किन्तु
काद्रवेयास्तदानीं सुरारब्धमन्थनक्षीराब्धिबलवत्सुधातः तस्मात्तुमुक्तिं प्रतियन्तु-
मैच्छन्निति ताचर्यः क्षीराब्धिं गत्वा सुधार्थसुररूपं प्रदर्शयामास । अतः प्रीतो
हरिः 'तुष्टोऽस्मि ते, क्षीराब्धिं कञ्चिद् वरम्' इति वैनतेयमभाषत । तदा मातृदा-
स्येन कोपितो वैनतेय 'नागा मे भदया भवन्ति'त्ययाचत । 'तथास्त्विति' इत्युक्तो
हरिणा निजपराक्रमार्जितामृतो गरुडस्तदा स्वार्थपक्षपरिरक्षणद्वयेण तच्च कविपक्षक-
श्च भुषणोक्तो यत् यथा नामैरियं सुधा न भुज्येत, त्वदीयं कार्यमपि सिष्येत्,
एतदहं करोमि । त्वमेतामादाय तत्र गच्छ, अहञ्चैतां तेभ्यः प्रत्याहरिष्यामीति ।

१. 'न बोधयाया.' २. 'सुप्सुपा' । ३. 'कर्तृकर्मणोः कृति' इति कृतोक्तो
कर्मणि षष्ठीविधानादत्र तद्धितस्य इनो योने न षष्ठी । ४. 'राजश्वशुराद्यत्' ।
५. 'त्वे च' । ६. 'प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः', 'प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात्'
इति प्रतिदाने सुधायां षष्ठ्यो ततः 'प्रतियोगे षष्ठ्यास्तसिः' । ७. 'ब्रीभ्यो ढक्'
'किति च' । ८. 'आत्यकः', 'भरप देहोपः' ।

एवमुक्त्वा वैनतेयस्तथेत्युक्त्वा समुपात्तकीलालकलश काद्रवेयानुपेत्य हरिवर-
प्रभावाज्जीतान् तान् उवाच यदेतदमृतं मयाऽऽनीतम् । तच्च ममाग्घां सुखा
गृह्यताम् । भयञ्चेदहमेतदहर्भस्सतरे सस्थाप्याम्बाञ्चोन्मोच्य गच्छामि, यूयमितोऽ-
मृतमेतस्वीकुरुत । 'तथास्तु' इति उक्तेषु नागेषु, गरुड पवित्रे कुशास्तरे कीलाल
कलशमाधत्त । तेऽपि च तन्मातरं मुमुचुरिति दास्यमुक्त्या मात्रा सह गते
गरुडे, यावदेव विगतभीता काद्रवेयास्तदमृतमाददते तावदेव स्वशक्तितो
नागान् विमोह्य शक्र कीलालकलश कुशास्तराजहारेति पीयूषस्योपि स्यु एत
द्रिया कुशास्तरमेव लेलिह्यमाना विषण्णा नागा पाटितजिह्वा द्विजिह्वता ययु ।
समवाप्तहरिवरस्ताचर्यश्चानुदिन निपत्य तान् भक्षयितुं प्रारभतेति कृत्वा नागलो-
कमेकदैव नष्ट मन्यमानो भुज्जगेश्वरो वासुकि, प्रार्थनापूर्वकमेकैकं नागं तदाहारार्थं
प्रेषयितुं प्रतिज्ञाय, नागलोके तत्प्रवेशं निषिषेध । तथेति प्रतिपद्ये वैनतेये
वासुकिस्तदाहारार्थमनुदिनम् एकैकं नागं प्रेषयितुं प्रारभत । एतेन च क्रमेण
संख्यातीता फणिनो विनाशमफणन् ।

अहञ्च शस्त्रचूडारयो नागो निजवारक्रमेण नागराजनिदेशतोऽधेमा वर्च्य-
शिलामायात इति सैद्यो निधनं गमिष्यतो मे शोकेनाम्बा परितपति । एतदा-
कर्ण्यतिदुःखितो जीमूतबाहस्तमभापत—'अहो अस्थाने वासुकिरेष क्रमो यन्नि-
सत्त्वेनेव स्वहस्तेनैव स्वप्रजा रिपोरामिषता नीयन्ते । कश्यपापयस्य ताचर्य-
स्यापि अक्षयवतिदेहार्थमित्थंकरणं न युज्यते । तदद्य त्वं तावत्प्रसीद,
मा विपीद, गृहमितो गत्वा निषीद । अहं त्वामेकैकं स्वशरीरप्रदानेन रक्षामि ।
एवमाकर्ण्य शस्त्रचूडोऽपि धैर्येणेत्यमुवाच, 'भगवन्, शान्तं पापम् । मैव पुनरि-
त्यमभिधाया । अहं निजकुलं कलङ्कपङ्क्तिं कर्तुं नेहे, नेहेऽयं काचस्येव मम
शरीरस्य कृते मुक्ताकणेरिव भवाद्भक्ष्यं क्षतिर्जातुं युक्ता ।' इत्यमुक्त्वा स साधु-

१. 'सशायाम्' इति कद्रुशब्दादृढि 'द्वयत्वं' इत्यपत्यं ढकि 'ओर्गुण' ।
- २ 'अपि पदार्थसम्भावनाऽन्वयसर्गगर्हासमुच्चयेषु' इत्यनेन अप्रयुज्यमानवि-
न्दुपदार्थद्योतकतायाम् अपि कर्मप्रवचनीयत्वात् 'उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यङ्चर'
इति अस्ते सस्य न यत्त्वम् । ३ द्वितीयाधितादीतेति समासः । ४ 'हनो वा
यद्भक्ष्यं वक्ष्य' । ५ सद्यः पठदिति' निपातनासाधु । ६ 'तौ सत्', 'लुट्
सद्वा' । ७ उपसर्गो च सशायाम्' इति ढ ।

जीमूतवाहनं निविध्य क्षणान्तरगामिनीं गरुडगमनवेलाभवगत्य वारिधितीरव-
र्तिनो गोकर्णख्योमापतिं नमस्कृतुं ययौ । गते च तस्मिन्नन्यतुर्गालुर्दयालुर्जीमूत-
वाहनोऽवसरपरिरक्षणविचक्षणः, क्षणभङ्गुरनिजदेहप्रदानेन तन्नायायोपलब्धवा-
सरमात्मानममनुतेति स्वयुक्त्या कार्यापदेशाच्चिजश्रुत्य मित्रावसुं गृहं प्रैष्य समा-
सन्नताक्षर्यपञ्चानिलेनाहिरिपुमायान्तमवबुध्य वध्यशिलामध्यरुहत् । स्वपक्षच्छा-
याच्छादितान्तरिक्षस्ताक्षर्यं च क्षणाक्षिपत्य स्वभक्षणार्थं तमुज्जहार । वृद्धकचबत्कच-
ञ्चुञ्चुः, क्षिखरे गिरेरारेभे च परिछवदस्यधारमभ्यवहर्तुम् । एतस्मिन्नेव काले
नमस्तलाक्षिपतिता पुष्पवृष्टिः 'किन्वेतदिति' विमृशन्तमशनन्तं तं ताक्षर्यं
व्यस्मापयत् ।

एतादृश्यामेव वेलायां कृतगोकर्णनतिरायातः शङ्खचूडो रुधिरासारसिक्कं
वध्यशिलातलमालोक्यमागः 'धिङ्माम्, यदर्थं महात्मना तेनात्मा तृणीकृत्य दत्त'
इति दूयमानमानस इतरस्ततो जीमूतवाहनावासीच्छ्रयेक्षमाणस्तद्रक्षधारामनु-
ससार । अत्रान्तरे आशीविषामिषाशी गरुडोऽशिकर्मीक्रियमाणमपि जीमूतवाहनं
प्रहृष्टवदनमवलोक्य, परिहृततददनः, सविस्मयमचिन्तयत् 'कश्चिदयमन्य एव
यो भक्ष्यमाणोऽपि मोमुद्यमानोऽवलोक्यते' एवं विमृशन् स ताक्षर्यस्तदानीं निजा-
भीष्टसिद्धयै तथाभूतेनापि जीमूतवाहनेन जगदेकदानवीरेण निजगदे- 'पश्चिराज,
ममं शरीरे सत्यपि समांसशोणिते भवदसुहितेऽसुहितोऽपि भवान् कथमकस्मा-
त्स्वभोजनाशिवृत्तः ।' एवमुक्तस्ताक्षर्यस्तमुवाच, 'त्वं तावन्न नागोऽनागोऽनागाः
कस्त्वं भवानिति मां ब्रूहि ।' एतदाकर्ण्य नाग एवाहमस्मीति स्वोदरैर्दूरं भुज्जानो
यथारब्धं समापयेति यावज्जीमूतवाहनस्तं प्रतिवक्ति तावत्तत्रायातरशङ्खचूडो
दूरात्तमभापत-गरुडमन्, नैव नागो, नागोऽहं ते भागो बुभुक्षाशान्त्यर्थमिह
प्रेषितः इति मा ते भूद् वभ्रंमा । एतदाकर्ण्य खरोश्वरोऽस्तीव विभ्रान्तो जीमूत-
वाहनश्च स्वामीष्टासिद्धिखेदसिद्धोऽर्बिसोत्कृष्टदृष्टिदृष्टिरलपयत् ।

एवंभूते व्यतिकरेऽन्योन्यसंलापेन विद्याधराधिपं शङ्खचूडभ्रान्त्या भक्षितम-
वगम्य गरुडमानात्मानमतिपाप्मानं मन्यमानोऽसंख्यात्मग्लानिस्तस्यापविशुद्धये वह्निं

१. शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने । २. तेन वित्तधुषुष्वणपौ । ३. 'चर्मोदरयोः
पूरे' । ४. अमतेर्यङ्लुगन्ताद् अ-प्रत्ययः । ५. विद्धातोः क्ते 'नुद्विदोन्दे'ति
वैकल्पिको नः । ६. 'असमासवद्भावे पूर्वपदस्य सुपः सुर्वक्तव्यः' ।

प्रविविधुर्जीमूतवाहनेनाभिहित — 'पद्मीन्द्र, स य चेव पापादिभेषि नात पर
खयेमे भुजङ्गा भक्षया । पूर्वं भुक्तेषु च तेषु भोगिषु अनुशयोविधेय । एषा एवा
रमात्पापात् यथार्था विशुद्धिर्नान्येति' । भूतानुकम्पिता तेनेत्यमुक्तो गरुडान्
गुरुपदेशमिव तन्निदेश हृद्देशे निवेश्यावशिष्टानस्थिशेषानाशीविषान्, क्षताङ्ग-
जीमूतवाहनञ्च प्रयुज्जीवयितुं प्रजयी' नाक ययौ ।

एतदनन्तर जीमूतवाहनमार्थभक्तिसन्तुष्टया गौर्या सुधया सिक्तो जीमूत
वाहनोऽधिकतरोद्भूतकान्तयद्ग समपद्यत । एव तस्मिन् स्वस्थतामासादितेऽम्ब
राक्षीतममृतं कृत्स्नं वेलातटेऽभिवर्ष्य विपन्नान् पन्नगान् सर्वान् प्रयुज्जीवयामास
गरुड । ततोऽङ्घ्रयेण देहेनामरकीर्त्या च विराजित जीमूतवाहन बन्धुजनोऽभ्य
नन्दत् । गौर्यां हृताभकिंस्तङ्गार्या चाप्यतिहृष्टाऽभूत् । शङ्खचूडोऽपि च तद्विस्मृतो
रसातल प्रविवेश । जीमूतवाहनोऽपि च मलयाचलान्निजनिजल तृहिनशैलतट
गत्वा मित्रावसुना मलयवत्या निजपितृभ्यां च सहितो विद्याधरचक्रवर्तिपदं बुभुजे' ।

इययौगन्धरायणमुखाद् विद्याधरकथामाकर्ण्य गर्भभरोदारदोहदिनी वासव
दत्ता, निरतिशय मोदमाना, मागधी^१भार्यस्य वत्सेशस्य समीपे वर्तमाना भावि
विद्याधरेन्द्रनिजतनूजविपयकविविधाभिर्वार्ताभिस्तद्दिनमनैषीत् ।

परस्मिन् दिने सचिवैर्युक्त समीपस्थ वासराजमुवाच—'धार्यपुत्र, यत
प्रभृति गर्भोऽप्यमयाद्यतस्तदा प्रभृत्येव तीव्रातद्रक्षाचिन्ता मा बाधते । अद्य तद्धि-
न्ताक्रान्तैव सुसाह निशि कयाचित् भस्माद्भ्रागसितया, पिशङ्गजटाकलापया,
शूलहस्तया च भूत्याऽनुकम्पासम्पादनपुरस्सरमहमुक्ता, 'पुत्रि गर्भस्य कृते न
त्वया चिन्ता कार्या । स मयैव दत्त इति मया तस्य रक्षा क्रियते' एवमुक्त्वाऽ-
न्तर्हिताया तन्मूर्त्तावह प्रमुखा, तमिस्ता चाप्यरुणकिरणैरपसार्यमाणा, रसातल-
शरणमशिथियत् ।

एवमित्यादिभिरन्यैरपि भविष्यच्चिजतनुजसम्बद्धैरालापैरतिवाद्यमानेषु दिवसेषु,
सर्वेषा मन्त्रिणा शुभलक्षणा, भाविकक्षणासूचका, क्रमेण पुत्रा उत्पन्ना ।
प्रथमं तावत् यौगन्धरायणस्य मरुभूतिरिति विश्रुतस्तनयो जात । ततो
रुमण्वती हरिशिख, वसन्तकस्य तपन्तक, नित्योदितारयस्य, इत्येकापरसञ्जस्य

१ 'प्रजोरिनि' । २ भक्तिशब्दस्य प्रियादिषु पाठत् स्त्रिया पुवदित्यस्या
प्रवृत्तिः । ३ 'वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारकविकारे' ।

प्रतिहाराधिकारिणो गोमुख इति पुत्रो जात । तेषु च जातेषु महोत्सवे वर्तमाने नभसोऽक्षरीरिणी वागुदपद्यत 'भाविनश्चक्रवर्तिनो वत्सराजसुतस्य मन्त्रिणोऽमी वैरिवशदावाग्रयो भविष्यन्ति' इति ।

अतिक्रामत्सु सख्यातरात्रेषु, समासज्ञप्रसवोदया देवी वासवदत्ता, सार्कंशमी सरचितगवाक्षकम्, पुरन्धीपरिष्कृतम्, विचित्रचित्रचित्रितम्, मन्त्रिभिरनेका-
भिर्मन्त्रितयत्रतन्नादिसुरचितम्, गर्भरचाक्षमम्, दुरित नरवाहनदत्तोत्पत्ति दुर्जयदुर्गमिव दुग्धदूर्वादधिमधुप्राज्याज्यभ्राजितम्, विवि धरत्नदीपप्रभाभासितम्, एकत सस्थापितविविधायुधम्, प्रसूतिकागृहमध्यास्त । असूत च सा काले तत्र, दौर्निर्गच्छदच्छासृतमयधुति कुमुदिनीकान्तमिवैकान्तरमणीय द्वितीय मारमिव कुमारम् । जातेन च येन तत्प्रसूतिकागृह सान्त पुरवासिजननीहृदयेन सह प्राकाशीति प्रसरत्प्रमोदादाभ्यन्तरगृहादागत्य वरसेशाय कुमारोत्पत्तिप्रियनिवेदिने, दिने तस्मिन्, किञ्चिदपि मोहेय स्वैपतेय नादेय दूडोश चाऽभूत् । ततोऽन्त पुरमुपेत्यौसुक्याकृष्टचेतसा रक्ताधरायतदल, साम्राज्यलक्ष्मीलीलाखुजमिव धारुचिबुकचञ्चुकम्, आयतललाट, सद्य समुत्पन्नशिशुमवलोक्य वा सत्यस्नेहेन स्रवतीव सन्नाजि वत्सेशे, नन्दस्वपि च यौगन्धरायणादिषु मन्त्रिषु, गगनगीरियमुदीरिताऽश्रूयत—'राजस्य तवात्मज कामाशावतार । नरवाहनदत्तमेनमारयया, सर्वविद्याधरेन्द्रभाविचक्रवर्तिनश्चावेहि' । एवमुक्त्वाविरतायां नभोवाचि, दुन्दुभिष्वानसहितायां सञ्जातायाञ्च त्रिविष्टपात् पुष्पवृष्टाविष्टावातिहृष्टो राजा स्वविभवानुरूप बहुरो भोजनम्, अनेकंशो वस्त्रादिक, मार्गश सुवर्णं प्रस्थशो धान्य प्रत्यभ्यागतदीनम्, तथा पञ्चनिष्किका पञ्चमोदकिकाञ्च प्रतिप्रतिष्ठितप्रज्ञ तत्क्षण वितीर्य मासिकमहोत्सव कर्तुमाज्ञापयामास ।

यज्ञस्वयदिवसेषु चलत्पत्ने-दोरिवान्वह वर्द्धमानस्य नरवाहनदत्तस्य स्फुरन्मसृणमुग्धनखप्रभाणि द्वित्राणि खचदन्ताङ्कुराणि शृङ्गा स्खलद्वाक्पदानि च

१ 'अह सर्वैकदेशः' इत्यच् । २ 'नन्वादिभ्यो ढक्' । ३ 'पथ्यतिथिवसति-स्वपतेर्हज्' । ४ न अदेयम् । ५ दु खेन दाश्यते (दीयते) इति 'इपद्दु सुपु०' इति खल् दुरोदाशनास'-इति उत्प्लुत्वे । ६ 'बहुव्यार्थात् छस्' । ७-९ 'सत्यैकवचनाच्च वीप्सायाम्' । १० 'दण्डव्यवसर्गयोश्च' । ११ 'पादशतस्य'-इति सूत्रे पादशतग्रहणस्यानर्थकत्वेनान्यत्रापि धुनि, पञ्चमोदकिकाम् ।

निशम्यातिवरा तुतोप । अथ मन्त्रिवरा समागत्य शिशवे राजसून विनवेय
गौरवपुपो विष्टतवपुपो हृदयानन्दान् स्वसुतान् समर्पयामासु । इत्थ यौगन्ध-
रायणिर्मरुभूति रौमण्वतो हरिशिख, ऐत्यकिर्गोमुख, वासन्तकिस्तपन्तक
इत्यादयस्तस्य भाविसहचारिण पिङ्गलिकाया यमजौ पुत्रौ चेत्थ महोदयहेतुभूतै
पङ्क्तिगुणैरिव युक्त क्रीडाकलितललिताव्यक्तनर्माभिलाप प्रीतिप्रवणमनसा
नृपाणामङ्कतोऽङ्क यान्त सबहुमान विराजद्दीर्घलक्ष्मीविभूमान स्मेराननसरसिज
सप्रमोद परयतो द्वितीयाभार्यस्य भार्याद्वितीयस्य वत्सेशस्य, सानन्दा
दिवसा व्यतिजग्मु ।

तच्चैकदा कश्चिद्विष्य, किरीटी, खड्गो, क्षौत्री च पुरुषस्तमागत । भूपालश्च
सम्पादितसङ्कृतिं, प्रणत च सकौतुक, करत्वं, क्रिञ्चेह ते समागमनेन प्रयोजन-
मित्यभ्यदधात् । सोऽब्रवीत् 'देव, अह मर्या भूत्वा शक्ति
शक्तिवेगकथा वेगाख्यो विद्याधर सम्पन्न इति प्रभूतारिरह स्वकीयभावि
चक्रवर्त्तिन भवतस्तनय द्रष्टुमिहायात । एतदाकर्ण्यतिहृष्टो
वत्सेश कथं विद्याधरत्वमवाप्नोते, कीदृशविधं च तत्, कथं वा त्वया तदवाप्तम्
इत्यपृच्छत् । राजस्तद्वचनमाकर्ण्यतिविनयावनतो विद्याधर शक्तिवेग इत्थ
प्रत्युत्तरीतुमारभत—'राजन् विद्याधरपदं शङ्कराराधनसाध्यम् । तच्चानेकविध, किन्तु
मया यथा तदवाप्तं तुभ्यं तदुदीर्यते ।' एवमुक्त्वा वासवदत्ताया शृण्वन्त्यां स
स्वसम्बद्धा कथां वक्तुमित्यमुपाक्रमत—आसीत्पुरोत्तरपूर्वस्यां दिशि, भूतलललाम
भूतवर्द्धमानाख्य नगरम् । तत्र बभूव परन्तप परोपकारी नाम नृपति ।
महत्त्वाभिकाङ्क्षिणस्तस्य कनकप्रभाभिधा महिषी बभूव । रतिरूपोपमर्दनाय इव
धात्रा विनिर्मिता सैका कन्या सुपुत्रे । कालेन शनैः शनैः वर्द्धमाना सालोक्योचन-
चन्द्रिका 'कनकरेखा' इत्यभिधा दधे । अतिक्रान्तशैशवामतिशयसुन्दरीं ताम-
वलोक्य पितुर्हृदि तदुपयुक्तवरेण सह तदुद्वाहचिन्ता समुदपद्यत । किन्तु तदर्थं
परामृष्टा तत्पत्नी समवोचत्—'कनकरेखाविवाहार्थं देव एव इत्थं चिन्तातुरो

१ बहुशब्दात् पृष्ठादिवादिमनिचि 'बहोर्लोपो भू च बह' । २ 'देस्तीय',
'सहापूरण्योश्च' । ३ भार्यासहायस्य । ४ 'तेन सहेति तुल्ययोगे' इत्यत्र
तुल्ययोगस्य प्रायिकत्वात्समासे 'वोपसर्जनस्य' इति सहस्य सादेशः ।

५ 'अस्मायामेवासजोविनि' । ६ 'दिङ्नामान्यन्तराले' ।

वर्तते । परम् अथैव 'पुत्रि कदा ते विवाहमहं द्रक्ष्यामी'त्युक्ता सा मामेवमभा-
षत—'अग्न, कन्यैवाहं शोभनास्मि । मा मां कस्मैचिदपि विवाहे देहि । मृता-
मेवान्यथा मामवगच्छ यतो हि वर्ततेऽग्र किञ्चित्कारणम्' । अतोऽनभीष्टविवाहा-
यास्तस्या वरविचारणयालम् ।' राज्ञीमुखादेतदाकर्ण्य सपत्नीकेन कन्यान्तःपुरं
प्राप्तेन भूपतिना विवाहनिषेधहेतुमनुयुक्ता राजात्मजा पितुः पार्श्वे क्षणमवाह्मुखी-
वावाह्मुखो स्थितापि निर्वन्धपरं पितरं प्रत्येवमात्ममौनमुद्रामभनक्—'तात,
साम्प्रतमनभीप्सितविवाहाया मे विवाहार्थं तातेन न कथमपि चिन्ताऽऽग्रहो वा
विधेयः।' एतदाकर्ण्य स्वप्रतापानलदग्धनिजारी राजा परोपकारी पुनरेवमभाषत—
'पुत्रि, बन्धुपराधीना कन्या नानुर्कामीना, जनैर्न्यैव हि जाता जनन्यादिभिः परार्थं
रक्ष्यते । पतिरेव च गतिर्नारीणाम् । अतस्तं विना कन्यायाः पितृसन्ननि स्थितिः
पितृसन्ननीवाशोर्मेनतरा । पितृगृहे ऋतुमयां हि कन्यायां, तद्वान्धवा अधोगच्छ-
न्ति । एवमुक्ता कनकरेखा स्वपितरमेवमात्मगतमुदैरयत् 'यद्येवं हे तात, तदा
येन ब्राह्मणेन, क्षत्रियेण वा कनकपुर्याषया नगरी दृष्टा भवेत् तस्मा एवाहं दैयौ
नान्यस्मा इत्येतन्मदीयमप्रार्थनीयं न त्वया कथमपि कदर्धनीयम् ।'

एवं तया विवाहप्रसङ्गेऽङ्गीकृते, राजा मनस्यचिन्तयत् नूनमेषा काचिद्देवी
मद्देहेऽवतीर्णा नान्यथैषा बाला भूत्वापि विज्ञातुमेवं शक्नुयात् । एवं विचिन्त्य सुतां
'तथास्तु' इत्युक्त्वासम्पादितपूर्वाह्निककृत्यो राजा स्वास्थानगतः सर्वान् स्व-
सम्पानेवमवादीत्—युष्मासु केनचित्कनकपुर्याषया नगरी दृष्टा चेत्स मामभिद-
धातु । यतो हि समबलोकितकनकपुरये ब्राह्मणाय, क्षत्रियाय वाऽह्वायाविचारित-
जातिभेदं, स्वकन्यामहं कनकरेखां सयौवराज्यौतकां दिशामि इति । किन्तु
एतदाकर्ण्य ते 'देव, दर्शनं तु दूरेऽपास्ताम्—नास्माभिः कर्णातिथित्वमप्यनाट्येषा
पुरीति जगद्दुः । अतो राजा प्रतीहारमाकार्यं कृत्वा पुरे पटहघोषणामकारयत्
यद् यः कश्चित् विप्रः क्षत्रिययुवा वा कनकपुरीं नगरीं दृष्टवान् सोऽन्नागत्य मम
तनयां यौवराज्यञ्च स्वीकरोतु । पौरास्तत्पटहघोषणामाकर्ण्य सञ्जातविस्मया केयं
कनकपुरी नाम याऽस्माकं पूर्वजैरप्यदृष्टश्रुतपूर्वैरप्यन्योन्याननदर्शनपूर्वकमगदन् ।
किन्तु शक्तिदेवाभिधस्तत्रत्य एको घृतेन निर्धनीभूतो व्यसनी, स यौवराज्यराज-

१. 'अवारपारात्यन्तानुकामं गामी' इति खः । २. जन्मनैव । ३. कन्या ।

४. 'तसिलादियु०' । ५. 'अथो यत्', 'ईदृशति' ।

जातावासिसजातोऽकटाभिलाषानासादितस्ववृत्त्यन्यदाशोपाशो नाशोन्मुख इव को
मामदृष्टतल्लगरीं कथयेत् । केन कदा वा सा दृष्टा । कदाचिद्विष्य कुर्वतो मेऽन्ध
चटकन्यायेन राजसुतासमागम सम्पद्येत । एतत्सञ्चि य नृपतिनैदेशिकानामग्रेऽ
वलोकितकनकपुरिमात्मानमघोषयत् इति प्रतीहारेण सङ्कृतो राजान्तिकमनीयत ।
तत्रापि च निर्भय सैस्तथैव द्रुवञ्जालोक्त दृढोक्तुं राज्ञा कनकरेखान्तिक प्रहित ।
स 'कश्चिद्वया सा नगरी नयनातिथीकृता' इत्यनुयुक्त 'आम् , विद्याभ्यासार्थं
भुव भ्रमता मया सा दृष्टा' इति तामवदत् । केन पथा ख तत्रै ? तत्र यैश्च कथं ते
समागम ? कीदृशी च सेति भूय परिपृच्छ्यमानो विप्र प्रयुवाद्—'अहमितो
हरपुरनगर गावा क्रमादनुगङ्ग^१ दारार्णसीञ्चावाप्य तत कतिपयैर्दिवसै पौण्ड्रवर्धन
नगरमतिक्रम्य कनकपुरीं नगरीमगमम् । सा सुकृतिना भोगभूमिरमरावतीवा
तीवरमणीया । तत्र कतिपयदिवसान् निवसन्नधिगतविद्यो विद्य तितान्त करण
कर्णपरम्परया श्रुतचरशोभाविभवामभव कृतवृत्त्यस्तत्साशार्कृत्येति तत्रत्यैर्मद्रथ्य
किमिर्विद्वद्भिश्च सहासम् । सहास सर्वथैवमनरूपजल्पितकपोलकल्पित तद्विज्ञ-मान
धूर्तमवगत्य राजपुत्री सा, निजचेटीभिर्बहिर्निर्सारयत् । पितुरन्तिकमुपडीकित
च 'किमसौ द्विज सयमाह' इति पृष्टा स्पष्टमाचष्ट, 'तात, प्राप्तनिर्लिशो^२ निख
शोत्सारितारातिरपि च भवान् कथमेवमनालोडितयाथातथ्य इव 'वक्तव्यं तथ्य-
मेव न विकथ्यत' इति सद्योऽवद्यगद्यमपि प्रयैत् । किमेतन्नाविदितमत्रभवतो यदि
हानेकाकारा बकधूर्ता धराया धीवरा इव जालोपजीविनस्तैस्तै सुवशातैर्जिह्वा
जालानि विस्तारयन्त शृङ्गवृत्तीन् वरार्कान् प्रसारयन्ति । अन्यतमस्तेष्वेव विप्रोऽ-
प्यासीदिति भवन्त विवक्षयिपुरवगततत्फलगुवर्गितया मया चेडाभिर्नि सारित
मद्विवाहस्यकृतेऽतो भवतैतावती वरान विधेया, विधेयापि ते स्थितास्मि तावदनु-

१ 'अपठ्यतृतीयास्यस्यान्यस्यति' दुक । २ 'दृढ स्थूलबलयो' ।

३ तत्र भगम । ४ 'यस्य चायाम' । ५ वरश्च तदनश्चेति वरान , ध्रेष्टो
दकम् (भन क्लीब जले शोके-रुद्ररभसौ) तस्य अदूरे भवा अदूरमवशे'त्यण्
वृद्धौ पूर्वपदासज्ञायामग इति णखे ङीप् । ६ 'साक्षात्प्रवृत्तीनि च', 'च्यर्थ
इति वाच्यम्' । ७ निर्गतानि त्रिंशत इति निखिशानि वर्षाणि, 'निराद्य मा
न्तायर्थे पञ्चम्या' इति समासे 'सख्यायास्तत्पुरुषस्य वाच्य' इति डच् त्रिंशद्वर्षे
भ्योऽधिकानि इति भाव , तस्य प्राप्तशब्देन बहुमीहि । ८ जल्पमिच्छेति पाकम् ।
९ वहते के सम्प्रसारणे ङत्वलोपदीर्घा ।

दैव ।' जलजाच्या कन्यकया कनकरेखयेत्यमुक्तः परोपकारी तामभ्यभाषत 'जाते, जाते यौवने, न युज्यते जातुचिच्चिरं कन्यकाभावः । लोको हि विशेषेण कुल्य-
जातिबुल्याकलङ्कपङ्कोत्पादक इति गुणमस्सरा दुर्जना अनादीनवमपि जनं नवा-
दीनवं कुर्वन्ति । अतो यदि त्वं मां विशल्ययितुमिच्छसि तदोन्मिषन्नवयौवनया
नयार्जवयुक्तया त्वया, नदुर्जनदुष्प्रवादसौलभ्यकन्यकात्वं चिरमासेवितुं युज्यते ।'

नरपतिनैवं पित्रोक्ता कनकरेखा पुनः स्वप्रतिज्ञां निजपितरं स्मारयन्ती प्रत्यु-
धाच यत् येन विप्रेण चत्रियेण वा कनकपुरी समवलोकिता तमाशु गवेपथ
समर्पय च तस्मै मामिति मयोक्तपूर्वमवधार्य तदनुकूलं मया स्वीकृतमवधारय ।

इत्थं जातिस्मरां तां कन्यां हृदयपेटिकासुरक्षितनिजनिश्चयमणिमवधार्य ततः
प्रभृति अनुदिनं नवागन्तुकान् प्रष्टुं स भूमिपतिः प्रारयहिकपटहप्रोद्धोषणमादि-
शन्नपि न कमपि समवलोकितकनकपुरीकमलभत ।

अत्रान्तरे मनसाऽऽज्ञायी स आशिकेपुरोयायी शक्तिदेवो द्विजयुवा नृपकन्या-
वासविमाननातिदूयमानमानसः सुनसोऽपि विह्वलमिवात्मानं मन्यमानो नासौ
नृपकन्यका मयाऽऽस्तादितेति किं मम जीवितेनातो मया प्राणपणेनापि नगरी
नूनमन्वेपणीया सेति प्रतिजानानो वर्धमानपुरादृच्छिणपुरमालम्ब्य प्रतिष्ठमानो
निजयाङ्गामिव गहनायितां विध्यमहाटवीं प्रविष्टस्तत्रैकस्य नीलकाचमणिप्रतिम-
स्वर्प सरसः उत्तरेण स्थिते आध्रमे वर्ध्यासं मुनिमेकमपश्यत् । तत्र कृतप्रणतये
मुनये फलपुष्पाद्युपहारीकृत्यावासतत्प्रसादो मुनिना च 'कुतस्यस्त्वं ? कुत्र च
गन्तुमनाः ?' इति पृष्टः 'वर्धमानपुराप्रतिज्ञया कनकपुरीप्रेक्षया भगवन्नहमिहा-
यातः । किन्तु क सा वर्तते इति नाहं वेद । अतो वेत्ति चेत्, अजानन्त मां तन्मा-
र्गमादिशतु भवान्' इत्यगदत् । मुनिश्च तदाकर्ण्यह 'आध्रमपदेऽस्मिन् निवसतो

१. 'बहुव्रीहौ सक्थ्यङ्गो स्वाज्ञात्पच्' । २. 'अपूर्वपदादन्यतरस्यां यङङ्क्यौ' इति कुलशब्दात् यत् । ३. 'नयूतश्च', 'केऽण' इति प्राप्ते 'नकपि' इति निषेधः । ४. 'आज्ञायिनि च' । ५. 'तेन दोष्यति खनति जयति जितम्', ठक् । ६. 'उपसर्गाच्' इति नासिकाया नसादेशः । ७. 'ह्यश्चे'ति नासिकायाः ह्यादेशः । ८. शोभना आपः यस्मिन् 'न पूजनात्' इति समासा-
न्तनिषेधः । ९. उत्तरशब्दात् 'एनबन्यतरस्यामदूरेऽपश्चम्या' इत्येनपि तद्योगे 'एनपा' इति योगविभागात् षष्ठी ।

मे वर्षाणामष्टशती व्यतीता न किन्वद्यावध्यस्मर्कणगोचरीभूता एवभूता कापि नगरी ।' एतेन सातिशय विषादमापन्नं त क्रमेणावगततदखिलवृत्तान्तोऽतिशान्तो दान्तो मुनिरभाषत, 'स्थिरयुवा कल्याणधर्मा च त्व प्रतीयसेऽत यदि ते निश्चयस्तदा मदादेशमचिरमाचर । इतो योजनानां शतत्रयां काम्पित्यनामा विषयस्ततोऽग्रे गिरिस्तारास्तत्र दीर्घतपानामको मदीयज्येष्ठो भ्राता वसति, त्व तदन्तिकमुपसर । स जातु जानीयात्तां पुरीम् ।' एतदाकर्ण्य नान्यदास्तत्र व्यतिपापिततन्निशस्तत प्रातः समुत्थाय प्रस्थित शक्तिदेवो दुःखातिक्रान्तकान्तारशत, काम्पित्यविषयमवाप्योत्तरतिरिमारोह । तत्र चाश्रमवतिन दीर्घतपस मुनिं प्रणम्य प्रत्ततदनुज्ञसूर्यतप परिचयो निजगन्तव्यपुरीपथमजिज्ञासत । किन्तु चित्रीयमाणचेता स मुनिरेतावता वयसा न सा पुरी मया श्रुतपूर्वा घावाद्यामयोरिति ध्रुवाण कचिद्वीयसि द्वीपान्तरे सुपर्दामपि द्विपदामतिगत्या तया भाव्यम् इति तर्कयन्नेतमुपाय समबोधत्—'अस्ति मध्येसमुद्रम् उत्स्थलसञ्जकद्वीपे सत्यमताख्यो वसुपतिर्निपादाधिपति । द्वीपद्वीपान्तर यातायात विदधता तेन जातुचित् सा नगरी दृष्टा भुता वा स्यात् । अतोऽर्णवोपकण्ठप्रतिष्ठित विटङ्कपुरनामकनगर गत्वा तत केतापि वणिजा सम प्रवहणेनात्माभीष्टसिद्धये तन्निपादासादमासादय ।'

तेन मुनिनेत्यमुच्यमान, उत्कर्षकीतिरष्टहयालु शक्तिदेव तमृषिमामन्य तत प्रचलितोऽन्वह क्रोशान् देशानुल्लङ्घमानोऽर्णवतीरतिर्लक विटङ्कपुरमाससाद । तत्रोत्थलद्वीप जिगमिषुणा समुद्रदत्ताख्येन वणिजा सैन्य विधाय तप्रवहणमाख्य पायोधिपथेन प्रतस्थे । किन्ववशिष्टारपदेशे गन्तव्ये विभ्राड् विष्णुल्लताल लङ्गोलजिह्वो गजंन् पर्जन्यराजसोऽशङ्कितमुत्तस्थौ । लघून् भावानुन्नमयन्, गुरुं श्रावपातयन् विधेरारम्भ हव प्रतिकूलवलूल बार्तुलो ववाविति फेनार्यमानेऽधौ तत्प्रवहणमुदञ्चद्वीचीभिरनीचीभि चणमूर्ध्व, चणञ्चाधो नीयमान चणान्तर एव

- १ 'धर्मादिनिच केवलात्' । २ शोभना पादा येषा 'सरयासुपूर्वस्य' । ३ अत्यादय काताद्यर्थे द्वितीयया । ४ अर्णसो लोपथ । ५ सङ्ख्युर्ग । ६ 'आजभास'-इत्यादिना क्तिप् । ७ बलादल । ८ वातस्य समूह इति विग्रहे 'वातात्समूहेच' इत्यूल । ९ 'कनाच्चेति वक्तव्यम्' इति सहकारेण 'वापोष्मभ्यामुद्गमने' इति वयह् ।

समभज्यत । भङ्गे च तस्मिन् पोते तत्त्वामी फलकमेकमाख्य चिराद् वहनान्तर-
मवाप । शक्तिदेवस्तु पत्राक्षिपतितोऽपरिघतसर्वाङ्ग एव व्यात्तमुखकन्दरेणैकेन
महाम्भैसिकेनाम्भसि निगीर्णः । स च तिमिज्जिल्लगिलस्तत्कालं स्वेच्छयोच्छुल्लदच्छ-
जलमध्येन चरन्नदृष्टनियोगादुत्स्थलद्वीपं समया, समयात्, दैवात्तत्र तस्यैव कैव-
र्तपतेः सत्यव्रतस्य 'मैनिर्कैरगृह्यत चेति महाकायः स कौतुकादाकृष्य निजस्वा-
मिनोऽन्तिकमानीतः । सः कौतूहलेन च तेनापि स्वभृत्यैः पाटितात्तस्मात्पाठी-
नोदरात् जीवन् शक्तिदेवो विनिर्गमितः । तथाभूतं निर्गतं तं विलोक्य सत्यव्रतो
दाशोऽनुभूतापरार्थ्यगर्भवासस्य तस्य तथाभूतशफरोदरशयनाद्भुतवृत्तान्ताक-
र्णनोरसुककर्णोऽभ्यर्णोपस्थितं तमभ्युच्चक्षूबभूवेति समवगततदभिप्रायेण शक्तिदेवे-
नादितैः सर्वस्मिन् तस्मा अभिशंसिते सति, 'अहमेव सत्यदेवः पूतदेव च तद्द्वीपम्
किन्तु त्वदभिप्रेता नगरी द्वीपान्तरेष्वपि न श्रुता । तथापि मा गास्त्वं निराश-
ताम्' इति वदता ददताऽस्मायाश्चासनमासनञ्च नेदीयस्यैवैकस्मिन् मठे तच्छय-
नार्थं प्रबन्धोऽकारि । तत्र कथाप्रसङ्गतस्तद्देविलेन देवलेन पृष्टः समासतरतस्मै
निजकुलं कूरम् वृत्तान्तञ्चाभिदधौ । तत्सर्वमाकर्ण्य विष्णुदत्तो द्रुतमुद्द्रुत्येनं
वत्तसा परिरभ्य हर्षवाप्साम्बुधर्घराचरमाचचचे—अहो, दिष्टया त्व मे मामुल-
पुत्रः । अहञ्च बाल एव तत् इहायातः । तस्मात्त्वमिदं वास्व । द्वीपान्तरागच्छ-
द्विगिर्णपरम्परया अचिरादेव तेऽभीष्टसिद्धिर्भविष्यतीत्युक्त्वाऽऽवेदितनिजान्वयो
विष्णुदत्तो, यथोचितैस्तात्कालिकोपचारैस्तमुपाचरत् । शक्तिदेवोऽपि च विदेशे
यन्तुं धन्वदेशोऽमृतनिर्जरमिवासाद्य निजाभीष्टसिद्धिमभ्यर्णवर्तिनीं मन्वान-
क्षियामां तामनैषीत् ।

प्रभाते च तत्र मठस्थितं तं शक्तिदेवं सत्यव्रतो दाशेन्द्रः समुपागत्या-
ग्रवीत्—'ब्रह्मन्, त्वदभीष्टसिद्ध्यर्थं मयोपायश्चिन्तितः । मध्येसमुद्रं रत्नकूटाख्यं
द्वीपवरमस्ति । तत्राग्निना प्रतिष्ठापितो भगवान् हरिरास्ते । आपादय्यकु-

१. 'ओदितश्च' इति कस्य नः । २. 'अथ उपसर्गात्तः' । ३. 'ओजः सहोऽ-
म्भसा वर्तते' इति टक् । ४. 'तिमीनां गिलगिल इति विप्रद्वे 'गिलगिले च' इति
मुम् । ५. 'पक्षिमत्स्यमृगान् हन्ति' इति टक् । ६. 'आधर्म्यमनित्ये' । ७. 'आया-
दिभ्य उपसंख्यानम्' । ८. 'ऋक्पूरुषः पयामानक्षे', 'द्वयन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत्' ।
९. सदाचारिणेत्यर्थः ।

द्वादश्या यात्रोत्सवे तत्र सर्वदीपेभ्यो जनास्तत्पूजायै समायान्ति । तत्रागतेन केनचिज्जातु सा पूजाता भवेदिति तत्तिथे प्रत्यासन्नतया, प्रसन्नतया स्वमेहि, तत्र गच्छाव ।' एव सत्यव्रतेनोक्त शक्तिदेवो गृहीतविष्णुदत्तोपकल्पितगुडधानाशङ्कुलि पाथेय समारूढसत्यव्रतोपस्थापितवहनस्तेनैव साक वारिधिवर्त्मना स्वरित प्रातिष्ठत । गच्छश्च दूरत स महारोहपरिणाह किमपि वस्तुदधौ निरीक्ष्य किमेतदिति सत्यव्रत पप्रच्छ । सोऽवादीद-एष वटवृक्ष । अस्याधस्तात् वडवा मुखमिति श्रूयतेऽतो परिहृत्यैवैत प्रदेश गन्तव्यम् । अन्यथैतदावर्तनिपतिताना सुदारो न सम्भवति । सत्यव्रते एव द्रुवत्येवाम्बुवेगत तत्प्रवहण तामेव दिश-सुदिरय गन्तु प्रववृते । एतदालोक्य सत्यव्रत शक्तिदेवमुवाच—ब्रह्मन्, परया कस्मादावर्ताभिमुख प्रवहत्प्रवहणमेतच्च कथमप्यवरोद्धु शक्यते इति मृत्युमुख इव गमीरावर्तेऽतिदुःखावहे वर्तावहे । एवभूते व्यतिकरे न मे नश्वरशरीर-विन्ताऽपितु कृच्छ्रेणापि परिश्रमेण ते मनोरथो न सिद्ध इत्येव परीताप । अतो यावदहमेतत्प्रवहण वारयामि तावत्त्वमस्य वटकुटस्थ शाखामविलम्बेनावल-म्बेथा । कदाचित् एतेन ते जीवन्ना भवेत् । धीरसत्त्वस्य सत्यव्रतस्यैव जल्पत एव तत्पत्र तरगतारतम्येन तत्तस्तीरमभजदिति साहसिक शक्तिदेव कृतो स्फाल पृथुलामेका तत्सलिलनिधिशशिशाखामग्रहीत् । परोपकृतिकृतव्रत सत्यव्रतस्तु प्रवहता प्रवहणेन शरीरेण च वडवामुखनिपतित परार्थपरित्यक्त-प्राणोऽभवत् । शक्तिदेवश्च समाभिताम्बिवटशाखिशाखोऽपि सुहृद्दिनाशसमु-द्विभोऽचिन्तयत् 'न मया तावत्सा कनकपुरी दृष्टा । दाशेन्त्रेणापि चापद्येव विरहित इति न केनापि भवावधावस्मिन् भवितव्यता भङ्क्तु शक्यते । तदवस्थानुकूलमित्य-चिन्तयत एव तस्य तत्तत्सकन्ध एव तद्दिन व्यत्यगात् ।

अथ वासरसञ्चरणसञ्जाततापनिनीययेव समवतरति, पश्चिमसिन्धौ कमलवन्धौ, ध्वान्तेन च निरुप्यमाने दिविपदध्वनि निजपृथुपक्षोद्भूतवातविधूतार्णवोर्मिभि-रभिहन्यमान त तस्माश्रयतामतिप्रहृष्टबहिर्लोर्मिना पक्षपातिनामप्यपक्षपाति

१. आजभास्० इति किप् । २ गुडेन मिश्रिता धाना 'भक्ष्येण मिश्रीकर-णम्' इति समासे गुडधानाश्च शङ्कुव्यञ्जेति द्वन्द्वे 'जातिरप्राणिनाम्' इत्येकवत्, तत्पाथेय यस्येति बहुव्रीहि । ३. उपसर्गस्य घञीति दीर्घ । ४ ओज सहोऽ-म्भसा वर्तते इति ठक् । ५. अग्रादिपञ्चाद्विम् । ६ 'अन्तर्बहिर्भ्याश्च लोम्न' इत्यप् ।

नाम् तद्दिनचरणस्थानविषये मानवगव्या मिथ सलपता तेषां वर्णनं पत्रनिच यच्छब्दकायं स समशृणोत् । तेन च कश्चिद्द्वीपान्तरं, कश्चिद्विरम्, कश्चिद्विगन्तरं चरितुं गतं आसीत् इति निर्धारयत् । एकश्च वृद्धविहगस्तेषां मध्यं एवमभापत यदहमद्य विहृतुं कनकपुरीमगमम् । अतीवरमणीया सा पुरी पद्मगन्धीनि, विमलौपानि च तत्रत्यानि सरासि, पक्षिपेयौ पयस्विन्य, विविधभक्ष्यद्रव्यपरिपूर्णा च वसुधा, कल्याणधर्माणो बहुधेयस्य, प्रशस्तभ्रातरः, सुप्रजसः, सुमेधसः सुराक्षाश्च तत्रत्या जनाः । सुरार्जयश्च तस्या न गच्छति कोऽप्यपेयम्, न वदति कोऽप्यनयकम्^३, न चाचरत्यर्थकमिति सुप्रोक्ते श्लोऽहं तत्र प्रस्थाता । पक्षिणश्च तस्याकस्मिन्सुधासारसदृशवचसा शान्तसन्तापशक्तिदेवोऽचिन्तयत्, 'दिष्टया सैवास्ति ममाभीष्टा नगरी' । तत्र गन्तुमतोऽयमेव पतन्ती पत्रीकर्तव्या इति सुतस्य तस्य पृष्ठपद्मान्तरे शनैर्न्यलीयत । प्रातस्तदा यथेच्छमितस्ततोऽभ्युपतितेष्वन्येषु विहगेषु स विहगो विधिरिव प्रदर्शिताश्चर्यपूर्णपञ्चरातोऽलक्षितशक्तिदेवः पृष्ठे बहन् निर्विघ्नं तां कनकपुरीं पुनश्चरितुमचिरमवाप । तत्रोद्यानान्तरं एकस्मिन् तस्मिन्नुपविष्टे विहगमे, शक्तिदेवस्तत्पृष्ठान्निभृतमवातरत् । अपस्त्य च तत्पार्श्वं यावदेव स इतस्ततोऽगम्यति तावत्पुष्पावचयव्यग्रे द्वे सुदैवौ युवत्यौ निरैक्षतेति तदबलोकनविस्मिते ते समुपगम्य 'कोऽयं प्रदेशः के वा भद्रे युवाम्' इत्यपृच्छत् । तदाकर्ण्य विद्याधरास्पदं कनकपुर्यारयेयं पुरी । एतस्याभास्ते चन्द्रप्रभश्च

१ मानवानां गौ, वाणी इति मानवगव्यौ 'गोरतद्धितलुकि' इति टचि' ङीप् । २ चिधातोर्घञि शरारेऽर्थे कुत्वम् । ३ 'उपमानाच्च' । ४ 'ऋक्पूरब्धुपयमानच्चे' । ५ 'कृत्यैरधिकार्यवचने' । ६ 'धर्मादिनिच् केवलात्' । ७ 'ईयसश्च' इति कवभावः, 'ईयसो बहुव्रीहेर्नेति वाच्यम्' इति 'गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य' इत्यनेन द्रव्याभावात् । ८ 'वन्दिते भ्रातु' । ९ 'नित्यमसिच्छप्रजामेवयो' । १०. नञ्दु-सुभ्यो हलिसकप्योरन्यतरस्यामित्यत्र शक्त्योरिति पाठान्तरेण साधु । ११ शोभनराजा यत्रेति विग्रहे 'अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम्' इति ङीवभावपक्षे 'डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम्' इति ङाप् । १२ अपथ नपुंसकम् । १३ 'अर्थान्न' इति नित्य कप् । १४. 'शेषाद्विभाषा' इति वैकल्पिक कप् । १५ सुप्रातसुश्च सुविदेश्यश्चप्रत्ययान्तो निपातः । १६ पत्रं वाहनम्, तेन वाहनीकरणीय इत्यर्थः । १७ 'वयसि दन्तस्य दत्', तत 'उगितश्च' इति ङीप् ।

विद्याधरी । आवाञ्छोद्यानेऽस्मिन् तदुद्यानपालिके^१ तदर्थं सुमनांस्यवचिनुव इति तमूचतुः । तदाकर्ण्य तत्स्वामिनीदर्शनार्थमभ्यर्थयमानः शक्तिदेवस्ताभ्यामुद्यानपालिकाभ्यामभ्यन्तरं राजमन्दिरस्य नीयमानस्तत्रत्यप्रतीहारीमुखेन चन्द्रप्रभायै सूचितः । सा चाप्यविलम्बितं तं द्विजं निजनिकटं प्रवेश्य कृताति^२प्य प्रदत्ताविप्रकृष्टविष्टरोपविष्टं सकुतूहलं तज्जन्मभूम्यादिक मानुषागम्यतद्भूम्यागमनप्रकारज्ञाप्राचीत् । शक्तिदेवोऽपि चात्मदेशजात्यादिनिवेदनपुरस्सरं कनकरोसाक्ष्यराजकन्यकाप्राप्तिपणभूतत्तपुरीक्षणप्रकारं सर्वमादितस्तस्यै न्यवेदयत् । समाकर्णिततदखिलोदन्ता, दन्ताच्छ्रप्रभाभासितनिजप्रकोष्ठचतुर्दिगन्ताऽऽगन्तारं प्रति क्षणं किञ्चिद्वयात्वा, सनि.खासमेवमवादीक्षिजाननाधरीकृतपूर्णचन्द्रप्रभा, चन्द्रप्रभा, 'सुभग, अहं किञ्चिद्विविचुरस्मि तदवधेहि अस्यस्यां विद्याधरधरायां शशि-
खण्डाख्यो विद्याधराधिपतिः । वयं तस्य चतस्रो दुहितः कमशो जाताः । तासु ज्येष्ठाहं चन्द्रप्रभा, मदनुजा चन्द्ररेखा द्वैतीयोक्ती^३, तदनुजा शशिरेखा तार्तीयोक्ती^४, शशिप्रभा च तुरीया कनिष्ठा । अभ्रातृमृत्यो वयमिह पितुर्गृहे वृद्धिगताः । कन्याव्रतस्थायां मय्येकदा तास्तिष्ठो मास्वसारः सिन्ध्यासवस्सरत्तटमाटन् । तत्र यौवनसुलभचाञ्चल्यारब्धजलकलयो जलस्थम् उप्रतपोनामकं मुनिं व्यात्युच्चन्त्योऽयति-
निर्वन्धिन्यस्ता मुनिना मर्त्यलोकेऽसिन्ध्याः कुकुमारिका जायस्वम्' इति शप्ताः । अस्मदीयेन पित्रा तदा, तदाकर्ण्य तदन्तिकमुपगत्य विविधविनम्रवचनस्तवैः प्रसादितो मुनिस्तासां पृथक् पृथक् यथायथं शापान्तं मर्त्यभावेऽपि दिव्यविज्ञानोपबृंहितजातिस्मरत्वञ्चादिदेश । ततस्तासु तनूत्यक्त्वा मर्त्यभूमितासु, पिता सुखसम्पत्तिपराङ्मुखः खेदादस्मदीयो मदीयोत्तराधिकारित्वे नगरीं गरीयसीमेतामतिसमृद्धिसमेतां परित्यज्य वनमगमत् ।

इह निवसन्तीञ्च मामग्निष्वा स्वप्ने समादिशत्—'पुत्रि, मानुषस्ते भर्ता भविता । इति हेतोस्तास्तान् विद्याधरानवमत्याद्यावध्यहं कन्यकैवावस्थिता । इदानीञ्चामुनाऽश्चर्यमयेन स्वदागमनेन, वपुषा च, वशीकृता तुभ्यमेव समर्पिताऽस्मि

१. पालकान्ताद्य । २. अतियेज्यः । ३. द्वैतीयः, 'तीयादीकस्वार्थे वाच्यः', 'नष्टस्त्रीक' इति ङीप् 'किति च' । ४. 'त्रिः सम्प्रसारणं च' इति त्रिशब्दात् तीयः, सम्प्रसारणञ्च, ततः तृतीयशब्दादस्वार्थे ईककि ङीप्, वृद्धिः ।

इत्यागामिन्याम् उर्यौर्णमासचतुर्दश्याम् इतो भवत्कृते तातं विज्ञापयितुमृष-
माख्यं महागिरिं गमिष्यामि । तत्र हि, तस्यां तिथौ, प्रतिवासरं ध्यम्बकमञ्जितु-
मञ्जन्ति सम्यञ्चरसर्वे विद्याधराः । अमुमुर्द्वा तातोऽप्यन्यतम इति तदनुज्ञाम-
वाप्येहायातां मां त्वं परिणयेयाः । एतदुक्त्वा पञ्चित्रमैरनुत्त्रिमैर्विविधफलैर्विद्या-
धरोचितैरन्यैश्च नानाविधैर्भोगैर्यचरिते ससुखं च तत्र तिष्ठति शक्तिदेवे, प्राप्तायां
निर्दिष्टचतुर्दश्यां, चन्द्रप्रभा शक्तिदेवमुवाच-अहं भवत्कृते साखिलपरिजना पितर-
मुपसर्पामि, त्वया चेहैकाकिना द्वित्राणि दिनानि तिष्ठना दुःखिना न भुवेलिमम् ।
मध्यमभूमिश्चास्य प्रासादस्य न कदाप्यारोह्येति । एवमादिश्य तदीयचित्तानु-
गतायां गतायां चन्द्रप्रभायामेकाकी शक्तिदेवस्तत्र स्थितो महर्द्धिसमेधितसौन्दर्य-
स्थानेयु मनो विनोदयन् विद्याधरनिपिद्वामपि जातकौतूहलो मन्दिरस्य मध्यमां
भूमिमेकदाऽऽरोह । तत्र च स गुह्योऽस्त्रीन् रत्नमण्डपान् अवलोक्य समुद्रादिततद्-
द्वारकमेकं प्रविवेश । तत्र प्रविष्टश्च परिस्तीर्णतुलिके सद्रत्नपर्यङ्के पटावगुण्डिततनुं
कञ्चिच्छयानमपश्यत् । यावत्स समुत्क्षिप्तपटस्तदन्वीक्षते तावन्मृतां परोपकारित-
नयां (कनकरत्नाम्) अपश्यत् । तामवलोक्य सोऽचिन्तयत्-किनेतदाश्चर्यम् ।
स्वप्नो वा भ्रमो वा मासकीन एषः ? जाग्रदस्मि स्वपिमि वाऽहम् ! यस्याः कृतेऽ-
हमपरिगणितैतावत्किष्टाङ्कशितप्रवासः सैवेहापगतप्राणाऽप्यमर्लानातिकान्तिस्तत्र
देनो प्राणिनीति निस्संशयं विधात्रा केनापि हेतुना विततमिन्द्रजालम् । एतस्स-
ञ्जिन्तयन् निर्गत्य तावन्यावपि मण्डपौ क्रमात्प्रविश्य स तद्देवान्यकन्यके अप्य-
पश्यत् । ततोऽपि च साक्षर्यो निर्गतः स मन्दिरैकभागे समुपविष्टोऽथस्तादेकस्या
उत्तमावतारवाप्यास्तीरे रत्नपर्यागिमश्वमेकमवलोक्यारह्यया तत् पार्श्वमुपगतोऽ-

१. पौर्णमास्याः समीपे इति समीप्यार्थकाव्ययीभावे 'नदीपौर्णमास्याप्रहा-
यणीभ्यः' इति टच् । २. सम् अञ्जन्तीति विग्रहे 'आत्विग्दृक्' इति किनि
'समः समि' । ३. अमुमञ्जन्तीति विग्रहे किनि 'विष्वग्देवयोश्च देरद्रपञ्जताव-
प्रत्यये' 'अदसोऽसेर्दादुदो मः' मुत्यस्यासिद्धत्वाच्च यण् । ४. द्वितः त्रिः,
'क्त्रेर्मन्त्रित्यम्' ५. 'अव्ययीभावे चाकाले' । ६. 'स्वपो नन्' । ७. न
परिगणितः एतावान् छिष्टाङ्कशितप्रवासो येन सः, 'क्तेन नन्विशिष्टेनानन्' ।
८. 'संयोगादेरातो घातोऽर्थेष्वतः' । ९. द्विवचनान्तत्वात्, प्रकृतिभावः ।
१०. 'अवे तृहोर्धञ्' ।

श्वपश्चात्पादाहतरतस्या वाच्यां निपतित । निमग्नश्च तत्र स क्षिप्र वर्धमानपुरे
निजोद्यानदीर्घिकामप्यारससम्भ्रममुन्मशो निजजन्मभूमिवापीजलस्थितमपि चन्द्र-
प्रभा विनाऽतिदीन कुमुदमिवामानमन्वभवत् । एतेन क्षेद वर्धमानपुर । क सा
वैद्याधरी पुरी ॥ नूनमह मन्दभाग्य केनापि वञ्चितोऽयवा भगवती भवितव्यता
सर्वथा अपरिज्ञेयेत्यादि विचि तथन् वापीमध्यादुःखाय पितुर्गृहमगात् । तत्र
पित्रा स्वजनैश्चाभिनन्दितागमनस्तिष्ठन्नपरेषुर्गृहाद् बहिर्निर्गत पुन सपटह
चोप्यमाणम्—

विप्रचन्निमध्यात्, कनकपुरी येन तत्त्वतो दृष्टा ।

चक्षु स तस्मै तनया, सयौवराज्या ददाति नृप ॥

इत्यश्रौषीत् । एतदाकर्ण्य स तान् पटहोपघोषकानुपगम्य मया सा पुरी दृष्टेति
पुनर्ब्रुवाणस्तूर्णमभ्यर्णमानातो भूपते, पूर्ववदेव वितथवादी बुद्ध । किन्तु सर्वान्
प्रयाययितुमिदानीं सोऽब्रवीत् 'न मया सा नगरी दृष्टा चेच्छरीरस्य निग्रहेण
पणो वर्तते । अद्य राजपुत्री यथेच्छ मामनुयुक्ताम् ।' तस्मिन्नित्यमुक्ते राजा स्वसुता
तत्रानाययामास । किन्तु दृष्टपूर्वं त विप्रमवलोक्य क्षिप्रम् अयम् पुनरपि किमपि
मिथ्यैवाभिधास्यतीति वदन्ती ता शक्तिदेवोऽब्रवीत्, 'अहमवितथ वितथ वा
वन्मी'त्येतद्विचारणीयम् । किन्तु राजसुते, कनकपुर्यां पर्यङ्के विगतप्राणाऽपि
प्राणतीह दृश्यसे कौतुकमेतन्मे त्वमपनय । शक्तिदेवेन साभिज्ञानमिथमुक्ता
कनकरेखा पितरमुवाच—'तात, सत्यमेव महात्मा ब्रवीत्यधुना अचिरेणैव तत्र
स्याया मेऽय भर्ता भविता । तत्रत्याश्चान्या अपि मदीयास्तिष्ठ स्वसूरय परिणे
ष्यति । तस्या पुरि विद्याधराधिराज्यञ्चाधिकरिष्यति । अतो मुनिशापादिहोत्प
न्नया मया स्वतनु पुरी च प्रवेष्टव्या । एतदवधिश्राप्ती-मदीय श्राप इति मानु
ष्येऽपि जातिस्मराधुना सुखनांताऽह निजविद्याधरीपद प्रतिनिवर्ते ।

एतत्कथनानन्तर परित्यक्तन-वाम-तहितायाञ्च राजकन्याया, राजमन्दिरे
महानाक्रन्द समुदपद्यत । शक्तिदेवोऽपि चोभयतो भ्रष्टमा मान निन्दन्नसम्पू
र्णमनोरथो निरानन्दधू राजभवनाग्निगंत्य कनकरेखयोक्ता भाविस्वाभीष्टसिद्धि
मनुक्षिप्तयन्, पुनरपि कनकपुरीं जिगमिषु, स्वपुराग्निगंत्य, जलनिधिपुलिन
स्थित विटङ्कपुर पुनरवाप । तत्र च सम्मुखमाया त समुद्रदत्तनामान निजपरि

१ जात सुख यस्या इति बहुवीहो जातिकालमुखादिभ्य परे निष्ठा
वाच्या' । २ द्वितोऽशुच' ।

नरनाथस्य विन्दुरेखाऽऽख्या कन्याऽस्मि । अकस्मात्कस्माच्चिदुपगतो ज्वलितलोचनो
दृश्य तर्पधिना पितुर्गृहान्मामपहत्येहानीतवान् । स च पुधार्त्तं आमिषाशी, दर्पाम-
यावी, मायावी, घृतवराहरूपो बहिर्गतोऽद्यैव केनचिद्द्वीरेण शक्त्या विद्ध इह
प्रविश्य पञ्चत्वमित इत्यदूषितकौमाराऽह वाराह तच्छृण्वं पतित तत्रावलोक्य
पलायमानेहायाता याताते दृष्टिगोचरताम् । तच्छ्रुत्वा 'मयैव निजाप्रतिहतशक्त्या
शक्त्या वराहो, वरारोहे, व्यापादितोऽहञ्च शक्तिदेवाख्यो विप्र एव परिचायित
निजाभिधानीयक 'तर्हि स्वमेव मे भर्ता निर्दिष्ट' इति तयोक्तस्तयैव सह बिल
द्वारेण निर्गतो निजभवनमासाद्यालौकिकरूपवत्यै तत्सर्वं विन्दुमायै श्रुत्यावेष्ट
तच्छ्रुद्धित कुमारौ तामिन्दुलेखामिव विन्दुरेखामुदबहत् ।

तत्रैव कृतकार्यस्य द्विभार्यस्य पत्नीपरिजनादिक्रियमाणसेवस्य शक्तिदेवस्य
द्वितीया पत्नी विन्दुरेखाऽन्तर्बली सञ्जातेति गर्भस्याष्टमे मासे स्वैर समुपेत्य
विन्दुमती शक्तिदेव स्मारिततद्गार्योदरविपाटनरूपप्रतिज्ञं कुर्वाणा निजप्रणपाल
नार्थं व्यजिज्ञपत् । प्रतिज्ञापाशबद्ध शक्तिदेव स्नेहपर्याकुलोऽनुत्तरोनिर्गत्य
विन्दुरेखाऽन्तिकमुपगतस्तत्र विज्ञापितसर्ववृत्तान्तस्तयोक्त 'विन्दुमतीहित
हित तेऽवरय करणीयम् । माऽत्र वृथा कृथा घृणाम् । न चाप्यस्यां कृतौ वर्तते
काऽपि नृशसता । इत्येवमभिदधत्या विन्दुरेखाया पापशङ्किते शक्तिदेवे दिवो
भारतीयमुदभूत्, 'शक्तिदेव, त्वया गर्भोऽयमवश्यमाकृष्यताम् । कण्ठे सुष्टया
गृहीतोऽसौ ते खड्गो भविष्यति' । एवमाकर्णितदिश्यवाणि, शस्त्रपाणि, शक्ति
देवस्तस्या पादितोदर गर्भमाकृष्य करेण कण्ठतोऽग्रहीत् । गृहीतमाग्रश्च स तद्
स्तग खड्गं सञ्जात । विप्रश्च क्षिप्रं विद्याधरोऽभूत् । विन्दुरेखा च विद्युदरेखा
इव तरङ्गमदर्शनतामिता । पुत्रसर्वमवलोक्य तथाविध स स्वद्वितीयपत्न्यै-
न्यवेदयदिति सा तामाह, 'नाथ वयं कनकपुरीत शापच्युतास्तिष्ठ स्वसार ।
तास्वेका कनकरेखा यस्या शापान्तस्त्वया वर्धमानपुरे दृष्ट । साऽपि स्वपुरीं गता ।
अहञ्च तासु तृतीया । ममापि शाप कास्ये' इति मयाऽद्यैव निजनगरी गरीयसी

१ 'उपसर्गे घो कि' । २ आसयस्योपसख्यान दीर्घश्च । ३ 'शान-
भृजातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्' । ४ शस्त्रमिषत्र 'दाम्नीशस्' इत्यादिना
द्रम् तत् प्रहरणादिवा सप्तम्या परस्वम् । ५ काल प्राप्तोऽस्येति 'कालायत्' ।

गमेलिमा^१ । तत्रैवास्माक विद्याधरशरीराणि, ज्यापसो भगिनी चन्द्रप्रभा च वर्तन्ते इत्येतस्य प्रभावतः कौशेयकस्य प्रभावान्मया सहाशु कनकपुरीं गच्छ । तत्रावगतसर्वोद्गतेन वनस्थेन पित्रार्थिताश्चतस्रोऽप्यस्मान् भार्यावेनावप्य विपुलसम्पाया तस्यां पुर्यामनापद्राज्यं कुरु । एवमुक्तस्तथेति स्वीकृत्य विन्दुमाया साहाय्यकेन गगनपथेन कनकपुरीमापन्न शक्तिदेवो मण्डपत्रयदृष्टचरकनकरेखाया स्वात्ममिरनुप्रविष्टास्तिष्ठेऽपि निजप्रिया, तज्जपेष्टामुपरचितमङ्गलामुत्सुकया दृष्ट्या तत्र वर्तमाना, चतुर्थी चन्द्रप्रभा चावलोकितवान् । तत्र यथानियोगव्यापृतपरिजननिजवनिताभितन्दितागमनोऽधिवासगृहं नीतः स चन्द्रप्रभया निजगदे 'सुभग' या स्वया वर्धमानपुरे कनकरेखा राजसुता समवलोकिता सेय मे चन्द्रेखाऽऽरया भगिनी । उत्स्थलद्वीपे च या प्रथम स्वया परिणीता दाशाधिपपुत्री विन्दुमती सेय मे शशिरेखाऽरया स्वसा । तदनु या दानवानीता विन्दुरेखा राजसुता ते भार्याऽभूःसेय शशिप्रभाऽभिधाना ममानुजा । तदिदानीमस्माभिः सहारण्यस्था-स्मरितुरन्तिकमेहि तेन प्रसाद्याखिला अस्मान् परिणयस्व ।

एवमुक्त्वा शक्तिदेवोऽनुवनमधिर गत्वा प्रमुदितेन विद्याधरेन्द्रेण प्रदत्तास्ता कन्या यथाविधुपयस्य समुपलब्धकनकपुरीप्राज्यराज्यो विद्याधरेन्द्रदत्तेन शक्ति-वेगाख्येन नाम्ना विद्याधरेषु प्रसिद्ध सप्तदिग्धा सर्वा विद्यास्तत्र वितरन् 'अतिप्रभाव भवन्तमन्यो न जेष्यति' युष्मासु वत्सेश्वराद्यश्चक्रवर्तिनिरवाहनदत्तनामा समुदेष्यति । स एव ते भावी विभुरिति तस्यैव त्वं नति विद्व्या इत्युक्तवता विद्याधरेन्द्रेण स सङ्कृति तपोवनाद्विसर्जित शक्तिवेग स्ववधूमि सह कनकपुरीं प्रविश्य तिष्ठन्नतितरामुपलब्धनिर्वृत्तिर्विद्याधरसम्पत्तिं पुनः पौत्रीर्णतामनयत् ।

इत्थमात्मीयविचित्रचरित्रमुक्त्वा शक्तिवेगो भूयो वत्सेश्वरमुवाच—'हे शशाङ्ककुलभूषण, स एवाहमुत्तरस्यमानचक्रवर्तिभावकसुतचरणयुगलदर्शनलाल-समानसोऽनुद्वेग शक्तिवेग । इत्थं मयेह मनुजेनापि शङ्करप्रसादाद्विद्याधराधिप-तिताऽवाप्ता । स चाहमधुना प्रभुं दृष्ट्वा निजधाम प्रयामि । (इति शक्तिवेगकथा)

एवमुक्त्वा प्राप्ताभ्यनुजे शक्तिवेगे क्षणादन्तरिक्षमुपतिते देवीभ्या सहित

१ इतिमर उपसहस्रानम् ।

२ सहयाज्ञा ।

३ अनुर्यसमया' ।

४ 'परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति' ।

शिशुतनयो वत्सेशो मन्त्रिभिः सहानिर्वचनीयो सम्मदमयीं दशामनुबभूव ।
तथा यथासमयसम्पादिताज्ञप्राशनमर्द्राकरणादिसस्कारो वात्सेश्वरिर्नरवाहाद्
सोऽभिवर्द्धमानस्तन्मङ्गलकामनया हरिहरादिदेवपूजापरायणाभ्यां दम्पतीभ्याम्,
देव्या वासवदत्तया पद्मावत्या चानिश सखेह पात्यमानोऽष्टवत्सरेणातो गुरुभिः
विनीयमानः सद्गुणैरापूर्यमाणेन धनुषा इव वपुषाऽतिशयशोभासम्पन्नो
मन्त्रिपुत्रैः सह रमणीयाऽमारामेषु रममाणोऽवर्तत ।

अस्मिन्नेव काले वितस्तातीरे निवसदनेकदत्तत्वा, रञ्जारचितातिसुहृद्भानेक
प्राकारकक्षा, वितस्तामन्ववसितप्रासादभित्तिसम्पर्कप्रवहशीलकान्तप्रतिमाश्च
जलक्रीडनेककर्करायमाणतिमिङ्गिला किलासीत्तच्चशि
कलिगसेनाकथा लाऽभिधानं दधाना नगरी । प्राञ्चराज्यप्रथितनिज
मदनमञ्जुको निष्पन्नैर्नाय 'सौन्दर्यविहसिताकाय, राजकार्यावहि
त्पत्तिश्च तामोदयपरिष्यैनिस्तारादत्ताजानि', निजौरसप्रपा
इव प्रजा पालयिता, ईर्षकृष्णभक्तिरप्यपरिमि
तशक्यनुरक्तिः, आध्यात्मिकतेजोऽसिरेकृतलौकिकवन्धनलूनिरपि पार्थिवत
वा प्रसराहदिवो पादितदुर्हृदादिकधूनि १, मस्करिणा नमस्करिणामूर्त्तिपि
द्विपक्षिरडकशकरिणा मू २, तस्यामभूत्कलिद्वदत्तनामा नृपति । जायया तथा
सह वर्तमानस्य सुखिनस्तस्य शक्या सह वर्तमानस्य शचीपतेरिव दिधि भुवि
दिवसा जग्मुः । इतिदिदिपे त्रिदिवौकसा प्रवृत्ते ऐर्द्रमहिके नृयगीतादावेका
सुरभिदत्ताऽऽप्या वराऽप्सरा नादृश्यतेति सप्रणिधानेन कुम्भारिणा दृष्टा सा केन

१ 'मद्रा परिवापणे' । २ इन्द्रेणि । ३ धर्मादिवनियमः राजदत्तादिषु
परम् । ४ अष्टौ वत्सरा जातस्य यस्येति 'काश' परिमाणिना इत्यनेन
उत्तरपदनं परिमाणिनेति सहकृतस्तत्पुरुषः, ५ गित्तुऽगेलस्य । ६ नायः
प्रापकः उपायः, नीतिर्वा जाये 'हु-योरेनुपसग इति ण, द्वितीये भावे घञ् ।
७ ज्यानि चय (औणादिकोऽयं शब्दः किनितुत्वादिवाच्यत्वे सम्प्रसारणापत्तेः) ।
८ अत्रायदत्तम् । ९ असिरा अश्वः शराश्च १० द्वादि वाच्यम् ।
११ 'मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः । १२ ऊरुश्च । १३ मू वन्धकः
उभयो 'वृत्तवृत्त'-इत्यादिना सिद्धिः । १४ इन्द्रमहः प्रयोजनमस्त्विति 'प्रयो
चनमि'ति ठञ् । १५ कुम्भारिणीति कुम्भा पर्वता, 'मूलविभुजादिभ्यः क',
तेषामरिणा इन्द्रेणेति भावः ।

चिद्विद्याधरेण सह रममाणा नन्दनवनेऽवाप्यतेरपतिवेलमन्युना दातमन्युना
मदनान्धे पापे, प्राप्नुया मानुष्य जन्म, प्राप्य चायोनिजा निजा कन्या विहित-
दिग्भक्तं याऽऽवाहि दिवमिमामिति शता । अत्रान्तरे ऋतुमती कलिंगदत्तभार्या
तारादत्ता स्वप्ने निनेदर प्रविशन्ती नभोभ्रष्टा ज्वाला ददर्शति सविस्मयोपसि
स्वप्न त स्वभर्त्रे विनिवेद्यन्ती प्रीतेन तेन गिङ्गदे, जगदेकचेत्रेऽस्मिन् देवि,
देवादिशापकलापवापिता दिव्या अपि यवजीवा उत्पद्यन्ते । तजाने, गर्भेऽर्भकोऽय
कोऽपि देवजातीय । अध कालेन देवी दध्रे दौहदे दग्भोलिकरशापाद्वि
परिच्युतामप्सरस सुरभिदत्ताम् । प्राप्नोष्ट च यथासमय स्वरूपोपहसितरति
रूपां, अनन्यसदृशीमवन्ता कन्याम् । कलिंगदत्तोऽपि च जाता, जाता ता
तादृशीमवलोक्य, दिव्या त्वात्मात्रयज्ञपुत्रपुत्राभ्यां, शोककन्दानन्दनन्दनयो
सुतासुतयोर्महदन्तरमनुभवन् तत् कन्याजन्यूपपन्नमन्यु कनारि वृद्धेन द्विजन्मनो-
चे—‘राजन् ह्युचाऽहम्, एहिकामुष्मिकशिवायोत्पत्ता कन्या राज्यादिसम्पत्ति
लुब्धपुत्रोत्पत्तिं सर्वमाऽतिशेते । कुन्तिभोगाद्या कुन्त्यादिकन्यागुणैर्वैव
ख्यातिं नुरि गता । सुतादानस्यान्यदान नार्हति षोडशीमपि कलाम् । किञ्च,
भवादृशाया गृहे दिव्यानामेव, न तु सामान्यपुण्याना जन्मसम्भवीति शापच्युतैषा
नून काचित् कन्या निन्दा तत्र गृहे समुपलब्धजननिर्जननीसन्तानासद्भाव
सन्तापसहारिणी, चम कारिणी निजकुलरत्न देतज्जमना व मनापि सन्तस्यम् ।
कलिंगदत्तो निजगृहवृद्धद्विजन्मनो सुखादेत्तदारुण्यं कर्णसुखदमतिसतुष्टस्तदानी-
मरगतचित्तासन्ततिरपि दिग्भसुतासन्ततिर्नयनानन्ददायिनी ता कलिंगसेनेति
नाम्नाऽलचकार । ता च राजपुत्रीं विहितमन प्रसादप्रासादे, सेनाविरामनि
सरःसामन्तसङ्कुले, उपात्तकृन्मणिमन्दुरामन्दिरनिवद्धस्त्रिधपोपगोत्कर्षहर्षद्विपित
राजवह्नभतुरगमे, प्राद्वगोत्सगरगङ्गीडाकुरगविहगमे, अभगागरस्त्रिधितकक्षा
न्तरे, सूक्ष्ममुक्तापरचिततरगरग्यरगरेक्षाराजिराजिताजिरे, उत्तुङ्गशृङ्गसगत
मगन्धने, पितृवश्मनि वर्धमाना हेमन्तशिशिरवसन्तेषु, अधिरलगलन्मधु
मञ्जरीपुञ्जपिथरितसरससहस्रारवननिजुज्जुषितपञ्चकुलकलरवरमगीय, क्रीडो-

१. ‘नन्दोर्’ । २ ‘अप्रययात्’ इति निष्पन्नस्य पुत्रकाम्याशब्दस्य उत्क
टापुत्रकाम्या यस्यति बहुव्रीहि । ३ ‘चाथ द्वन्द्व’ । ४ ‘ऋतुनभत्राणा समा
क्षराणामानुपूर्व्येण’ ।

द्यानेऽनेकविधाभि क्रीडाभि विहरन्तीं हरन्तीं पित्रोर्मनासि, केलिसमासत्ता,
कदाचिद् व्योमचारिणी मयासुरसुता सोमप्रभाभिधाञ्चिलष्यीकृतवतीति किमि-
यमैन्द्रीकला, कामविरहिता रतिर्वेति सदिहाना साऽकारण सखिद्वयता मनसा
निर्जरमानवोरकृष्टया तथा सह जन्मान्तरप्रीतिमनुचिन्तयन्ती वालायास्तस्या
स्त्रासशङ्कयाऽलक्षमुतीयं मनुष्यकन्यकामतल्लिकाभावेन मुनिमानसमोहिनीम्,
अनवद्यपाणिपांदाद्यवयवा तामुपससर्प । कलिंगसेनाऽपि भूरिदिव्यभयाभरणा
वरणरमणीयरूपां सोमप्रभामवलोक्यैव सञ्जातातिप्रीति, प्रदर्शितादरादरा, ता
समुपवेश्यान्वयनामनी मनीषिणी च तस्या अनुयुञ्जाना, विदधाना च नाना-
विधानन्यान् सविस्त्रम्भालापान्, विलम्बमपास्य पास्यत एव ते कर्णौ श्रुतिमधुर
भस्मदीयोदन्तजातम् 'इत्यभिहिता, हितातिप्रेयस्या वयस्यया तदानीं तदीय
मखिल परिचयमनवाप्यापि तथा सत्रा सत्रालापैरेव मधुरै परा कोटिं मुदोऽवाप ।
अथ प्रतीचीं ककुभमभिमुखीभूते भगवति भास्वति, सोमप्रभा कलिङ्गसेनाम्,
'सखि चिरमतिष्ठम्' अवसायप्रायोदिवस, इत पष्टियोज्ञ्या मदीय गृहम्'
इत्युक्त्वा व्योमपथेन निजवसतिमुत्पपात । कलिंगसेना च न वेद्यह सखी
मदीयासकौ का । दिव्यौका काचिदप्सरा विद्याधरी वा । यतो हि विशेष-
स्नेहाढता दिव्या अपि मानुषीभि सन्नतिं यान्ति एषेष्टतर्कितोपनतामिमा
प्राप्य धन्याऽहम् । प्रातरागता तामवश्य तदन्वयनामनी प्रक्षयाम्यहमित्यादि
चिन्तयन्ती यामिनीमनैषीत् ।

प्रातश्च कलिंगसेनाविनोदोपपादनचिकार्योपात्तदारुमयानेकमायायन्त्र
पुत्तलिकापूर्णकरण्डिका सोमप्रभा, तथैव गगनगत्या तदन्तिकमाययौ । कलिंगसेना-
ऽपि च तामालोक्य, विगलदमन्दानन्दास्त्रा समुत्थाय कण्ठे गृहीत्वा निजपार्श्वसीना
च तां विधाय 'सखि, तावकीनाननपूर्ण-दुदर्शनं विना तमोमयीत्रियामाऽऽयामे,
शतयामेव मयाऽस्तिवाहितेत्यवश्यमावयो केनचिज्जन्मान्तरसम्बन्धेन भवितव्यम् ।
वेसि चेदवबोधिततत्सम्बन्धा मा कुरु ।' एतदाकर्ण्यस्मिन् विषये प्रकटितनिजा

१ 'अभ्यर्हितव्य' इति निर्जरमानसस्य पूर्वविष्णवः । २ 'दन्तद्वयपाणि
तूर्यसेनाज्ञानाम्' । ३ अवपूर्वकारस्यतेर्घञ् । ४ 'सहयापूर्वो द्विगु,' 'अकारा
न्तोन्तरपदो द्विगु क्रियामिष्ट, 'द्विगो' । ५ 'अक्पूर्वभू पयामानत्ते' । ६ करोते
सन्नन्तादप्रत्यये टाप् ।

विज्ञाना सोमप्रभा प्रणयप्रणतशिरसा रसास्वादनलोलुपया, प्रेमविलम्बपेशलया कलिंगसेनया पुनस्तदन्वयनामनी, करण्डिकोपादानहेतुम्, तत्रत्य वस्तुजातं च पृष्टाऽतिदृष्टा, 'यद्येवं सुन्दरि, समुपविश्यतामिहावधीयताम्, श्रूयताञ्च, विलम्बम् 'इत्युक्त्वा क्रमादेव वक्तुमारभत—

अस्ति त्रिलोकीविख्यातो मयो नामासुर । स चोत्कृष्टासुरस्वभाव शौरि-
शरणमाश्रित्याभयव लेभ इति दैत्या देवपत्नीय त म वा तस्मै चुक्रुधुरतस्तद्भय-
भीलुकोऽसौ विन्ध्यादौ ब्रह्माश्रयंमयमसुरागम्य मायाविवरमन्दिरमेकमरचयदिति
तदीयावावा द्वे दुहितौ । ज्येष्ठा स्वयंप्रभा नाम कुमारी ब्रह्मचारिणी तद्गृह
स्थिता, कनिष्ठा चाह सोमप्रभा नाम कुवेरसूनवे नलकूबराय प्रदत्ता । पित्रा चाह-
मनेकधा मायायन्त्राणि निर्मातुं शिचितेति स्वर्धीत्या तत्पूर्णेय करण्डिका ।
एवमुक्त्वा करण्डिकामुदधाढ्य सा नैकानेककौतुका मायायन्त्रपुत्तलिका कलिङ्ग-
सेनामदर्शयत् । तासु च काचित् कीलिकाहतमात्रेण भूमिं विहाय, सा विहायसा
गत्वा, तदाज्ञानुसारेण सुमनस्त्रजमादाय द्रुतमाद्रुता । अन्या च तथैव काचित्
पानीयमानीयेदानीमेतदादानीयमिति भाव प्राकटीत् । काचिन्नतं, चकृतं चापराऽ-
परस्या शिरोऽवगुण्ठनेनेत्यादिभिर्महाश्रयै काश्चिकालकलास्ता विनोद्य, सुरचित
स्थापितयन्त्रकरण्डिका सोमप्रभा, समुत्वा कलिंगसेनामाम्भय, भर्तृपराधीनाऽ-
ध्वनीना विहायसा निजभवनमभजत् ।

कलिंगसेना चात्राश्रयं दर्शनसञ्जातातिमुत्, ध्वस्तप्लुत्, अनिर्वर्तिततदहरा
हारा तस्थौ । ता तथाऽवलोक्य रोगशङ्किनी तज्जनन्यानन्दारयमगदङ्कार कलिङ्ग-
सेनानाडीं निरूपयितुमाश्रयवती । स च सोत्फुल्लनेत्रहसद्वक्त्रनिदानेनोक्तवान्
यस्त्रीरुजोऽप्येतस्या कस्याप्यपूर्वस्य हर्षस्य हेतो जुञ्चाश्रयै रोगस्य रुजा
वर्तते । तदाकर्ण्य वास्तविककारणमनुयुक्ता कलिंगसेनाऽप्यामूलमखिलमात्महर्षं
हेतु यथावृत्तं निजजननीं जगाद । श्लाघ्यसखीसगसहृष्टाञ्च ता तन्माताऽभि
नन्द, यथोचितमभ्यवहारयामास ।

१ त्रयाणां लोकाणां समाहार इति तद्वितार्थे समासे, 'अकारान्तोत्तरप-
दो द्विगु क्षियामिष्ट', 'द्विगो' इति ङीप् । २ परजित्यत्र भयादीनामुपसख्यानम्
इति साधु । ३ 'भियं क्रुद्धुः क्रुद्धौ' इति लुक् । ४ 'उत्क उन्मना' । ५ 'रुजार्यानां
भाववचनानामञ्जरे' ।

अन्वेद्य पुनरायाता सोमप्रभा क्रमेणावगताखिलवृत्तान्ता, रहसि कलिंग-
सेनामुवाच—सखि, मया स्वत्सख्य निजपतिमावेद्य त्रिदितयथार्थतस्तस्मात्तव
पार्श्वेऽन्वहमागन्तुमनुज्ञोपलब्धेति स्वमपि पितृभ्या सर्वं निवेद्य तदनुज्ञाता भव
येन मया सह विहारे तवानुक्तामीनत्व न विहन्त्यात् । एवमुक्ता कलिंगमेना
सोमप्रभया सह स्वपित्रो पार्श्वं समासाद्य तावाख्याततदन्वयनामधेयावकरोत् ।
तावपि च दुहितृस्नेहात्ता महासुरसुन्दरीं सकृत् कलिंगसेनाञ्च तद्वस्ते समर्प्य
तयो स्वैरविहारमनुमोदयामासत् । एवमनुज्ञाते ते, कलिंगमेनापितृभ्या सह
राजोद्यानविहाराय निरीयतुरानिव्यतुश्च तत्र तन्मायायन्त्रकरिण्डकामिति
सोमप्रभा तत्रत्यान् साधुजनानर्चयितु यमुपयुक्तसामग्रीमानेतु प्रहिणोतिस्म स
रभसा नभसा दूरमध्वानमतिक्रम्य मुक्तासद्गङ्गहेमागुरहादिकामावरयकसामग्री-
मादाय निववृत्ते । एतदालोक्यातिविस्मयस्तिमितनेत्रो, महिषीद्वितीयो राजा
कलिंगदत्तस्तद्यन्त्रचेष्टितमन्त्रयुक् । सोमप्रभाऽपि च प्रकृते वम्भम्यमाणस्यास्य
पञ्चभूतात्मजगद्यन्त्रस्येव स्वमन्त्रवैशिष्ट्य पार्श्वयेनत्यमभिदधौ—‘महाराज’
पाथिवमेतद्यन्त्रम्, द्वारादि पिधत्ते, तत्पिहित द्वार न केनाप्यपरेणोद्घाटयितु
शक्यते । एतद्वि आप यन्त्रम्, यन्त्रोत्थं आकार सजीव इवावलोक्यते । तेनस
हि यन्त्र उवाळा परिमुञ्चति, एव धायवीय यन्त्र गमनागमनादिक घृते ।
नाभसञ्च स्पष्टमाचष्टे । एताभि यन्त्राणि मया निजपितुरवाप्तानि । किन्त्वमृतस्य
रक्षक यन्त्रमेक तात एव जानाति नापर । एवमभिदधत्या तस्या, विभूषिते
च मध्यमनभोभागे भगवता भासुरभासा भास्वता, सर्वत आपूर्यमाणाना
शर्त्तुभा शराना ध्वनिमाकर्ण्य समुच्चिताहारविश्रामादिनिर्वर्तनानन्तर राचाऽ-
वाप्ताज्ञा सोमप्रभा, विसृष्टा च सानुगा सपाथेया, कलिंगसेना यन्त्रनिर्मितदिमाने
सस्थाप्य, गागनेन मार्गेण मार्तापितृगृहे स्थिताया उपेष्टाया स्वसुरन्तिकमुपगन्तु
प्रतस्थे । ददर्श च क्षणेनैव विन्ध्याद्रिवति तत् पितृमन्दिरमवाप्नोपासपञ्जगलाम्,
समुपात्तलम्बाक्षमाला, वरवर्णिनी, वर्णिनीमुपसम्वीतश्चेततन्त्रिकाम्, सर्वतोऽव
कीर्यमाणावदातसुप्रभाम्, स्वयप्रभाम् । सा अपि चातिथेयां प्रणत्यवनतमस्तका

१ ‘अवारपारात्य’तानुक्रम गामी’ । २ ‘पिता माना’ । ३ उत्पूर्वकात्
तिष्ठते ‘स्थ क च’ इति कप्रत्यये आकारलोप । ४ ‘आतो धातो’ ।
५ ‘आनङ् ऋतो हन्ते’ ।

ता कलिङ्गसेनां पवित्रमपीदृश्यभ्यवह यै दद्याना, 'सजि, भुक्तैरेतै फलै रसासार पूर्णेनं विस्त्रसा रूपविनाग्निनी ते भविष्यतीति' कलिङ्गसेनामुवाच । साऽपि च तानि भुक्त्वा सद्य सुधासारसिक्ताङ्गीवेतस्ततस्तत्र कौतुकाद् अमन्ती विकचयाञ्जन वह्नारवापीके, सुधास्वादिष्टफललसत्सालसञ्छायापरिकरमाणविष्किरकुले, अनहिर्न कुले उद्याने विहरन्ती चले स्थलधिय स्थले च जलधिय कारयन्मयमायाविनि मितमद्भुतपुरमवलोक्य विस्मिता कलिङ्गसेना यन्त्रे समारोप्य स्वयप्रभामा- पृच्छथ सोमप्रभा तच्चन्द्रिहास्थ स्वमन्दिरमाजगाम ।

इ थ तथेर्गञ्ज स्वहस्सु सोमप्रभैकदा कलिङ्गसेनामवोचत्—'त्वपरिणयात् भ्येवावयो सरयम् । ता पश्चात् तव गृहे मदीयागमन न सम्भवति । तदानीं हि श्वश्रू स्नुषाम्, वृत्ती अधिमिव पीडयति । अस्मिन् प्रसङ्गे स स्वपि बहुपूदाट रणेपु कवलमवमनयु यानुवादरूपेण तव पुर स्थापय'मि—

पाटलिपुत्रात् पुरे धनपालितनामा कश्चिद्वनी वणिगासीत् । अप्रतिमरूपवती तस्य कीर्तिसेनानाम्नी जाताऽजनि । ता स माधेषु स्वसमानधनाय देवसेना भिधाय वणिज्ऽददात् । आसीच्च तिसद्वृत्तस्य धारयविपन्नचनकस्य तस्याति दुर्जनजननी गृहस्वामिनी । सा स्वस्नुषा कीर्तिसेना पतिसम्भता पश्य ती निजपुत्रपरोक्षे पितरामभर्त्सयत् । कुण्डि श्वश्रूपरायत्ता कीर्तिसेना तच्चिज पतिमभिधातुमपारयत्यप्यकदा वाणिज्यार्थं बलभीं पुरीं गन्तु प्रवृत्ते पयावति प्रह्वया निह्वया तमेव वक्तु साऽसाहसयत् 'धार्यपुत्र इयच्चिर न मया किञ्चित् भयमुत्तम् । एषा तवाम्बा त्वय्यत्र स्थितऽपि तव परोक्षे मा भर्त्सयति । प्रेषिते तु त्वयि किं म कुयादि यद् न वेत्ति । एतदावर्ण्य कर्णकटु देवसनस्तप्रेम विह्वलाकृतचेता मातरमुपगम्य सभयमाह—'मात, कीर्तिसेनाऽनुनाऽधाना ते वतते । कुलीना तनयाऽमावि ति नावमाननीया यथा सम्भव लालनीया च । इमे वर्णा कर्णाश्चिन्त्य रिचि दय इव तन्मातरमपीडयन्निति सोवाच—किं मया

१ 'अपाञ्चतुष्पाञ्चकुनिष्वालेखने' । २ विष्किर शकुनौ वा । ३ चया च विरोध शाश्वतिक । ४ पश्चात् इति सूत्रेणापरस्य पञ्चभाव आतिश्र प्रत्यय । 'नच परस्मिन् पूर्वविधौ' इति सूत्रे भाष्य 'तत् पश्चात्ससते' इति प्रयोगदर्शनादत्र पश्चाञ्छब्दस्य समासाभाव । ५ ब्राह्मणादि वात् प्यञ् ।

कृतम् ? अहं तूभाभ्यामपि युवाभ्यां समानव्यवहृतिर्न बाङ्मनसाभ्यामपि कदाप्येना तुने, मुदे मुदेऽपि तु एवास्या सर्वं कर्तुं दासीदासमपीति गृहभेदकरीषत्वामेव प्रेरयत्यप्रत्ययश्चेदाहूय सा पृच्छयताम् । तन्नित्यं शाभ्यमुपेतो देवसेनोऽभ्येद्युर्वलर्भी प्रतस्थे । तद्वियोगविधुरा कीर्तिसेना च कथञ्चिद्धैर्यं धरन्ती शीतोष्णं सुखं दुःखे च समानं गणयन्ती तूष्णीकामास्त । किन्तु बहिर्निर्गते एव देवसेने तात्कालिकतद्विरहक्लेशजुषमपि कीर्तिसेनामेना स्वचेष्टया सह सम्बिद्धं कृत्वाऽऽभ्यन्तरमानादयं रहसि विवस्त्रीकृत्य पापीयसि, पैशुन्येन मम तनयमेव मन्येथयसि इत्युक्त्वा कशाकर्पणपूर्वकं निजचेष्टया पादैर्दण्डैर्मुष्टिभिश्च पशुमारमारयित्वाऽभ्युद्धताशेषपूर्वसञ्चितवस्तुजाते दृढार्गलकपाटेऽभ्यन्तर्वेश्मे न्यचिचिपत् । न्यदीधपच्च तत्र तज्जीवनयात्रायै भक्तार्द्रशरावकमात्रं दिवसावसाने । अचिन्तयच्च यद्दूरस्थे पत्यावेव मृतामिमामतो व्युत्थाप्य कैश्चिद्विषसै स्वैर क्वापि गतामिमा जनेषूद्घोषयिष्यामि । सुखार्हा कीर्तिसेनैवमतिनिर्दयया श्वश्र्वाऽभ्यन्तर्वेश्मनि चिन्ता, सत्यप्यन्यसर्वसुखसाधने, केवलं श्वश्रूनिमिक्तां तथा भूतामारमदुर्गतिं चिन्तयन्ती तत्र द्वित्रौण्यहान्यत्यवाहयत् । एकस्मिंश्च दिने सा, पूर्वसञ्चितयावद्दस्तुरिक्तीकृतेऽपि तस्मिन् भृगुदे, विधिवशात्तत्रावशिष्टं खनित्रमेकमलभतेति शनैः शनैः पिपीलिका प्रयासेनायसेन तेन साधनेन विरचितसुरङ्गा दैवास्त्वावासवेश्मन उक्तस्थौ । तत्रोपात्तकतिपयस्वपत्यारमाभरणवसना स्त्रीर्णभूयिष्ठाय निशायां गुप्तमेकाकिनी 'अपि दद्याद् दयोदन्वान् दीननाथो दीनार्थमात्रे दयमानो दयितेन मदीयेन सङ्गतिमिति' चिन्तयन्ती नगराद्बहिर्निर्जंगाम । किन्त्वेव विधाया मे पितुर्वेश्मगमनमयोग्यम् । यतो हि सर्वे एव ममाचरणे सम्प्रेषयन्तीति किं

१ अचतुरविचतुरेति-अजन्तो निपात । 'न दधिपय आदीनि' इत्येकव-
ज्ञावाभावात् । २ 'गवाश्च प्रभृतीनि च' तेन 'गुमान् स्त्रिया' इत्यस्य बाधः ।
३, ४ विप्रतिषिद्धं चानधिकरणत्वाच्च' इत्येकत्रैकत्वमन्यत्र चेतरेतरयोगः ।
५ 'सकरोति तदाचष्टे' । ६ वेश्मनि इत्यन्तर्वेश्मम् विभक्त्यर्थेऽप्ययीभावे,
'नपुसकादन्यतरस्याम्' इति टचि, 'नस्तद्धिते' तत्, अन्तर्वेश्मे इत्यभ्यन्तर्वेश्मम्,
सप्तम्याम् तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् । ७ द्वौ वा त्रयो वा 'सह्ययाऽन्यथासन्ने'ति
बहुव्रीहौ बहुव्रीहौ सटयेये ङजबहुगणात्' इति ङच् । ८ अर्तिलूधूसूखनसहचर
इत्र । ९ 'निष्ठायामप्यदर्थे' इति दीर्घे 'लियो दीर्घात्' । १० 'अधीगर्थदयेशा
कर्माणि' इति षष्ठी ।

तेभ्यो मया निजनिःसरणकारणं निर्देश्यं स्यादतो निजपतेरग्निकमेव मे गमनं
 श्रेयः इत्थंकृतनिश्चया तत्रैकस्मिन् सरसि स्नाता निजपतिपटैः कृतराजपुत्र-
 वेपाऽऽपणं गत्वा किञ्चिद्वस्त्रेण स्वर्णाभरणमेकं विक्रीयैकस्य वणिजो गृहेऽवशिष्टं
 तद्दिनं ध्येयगमयत् । अन्येषुर्घलर्भो गच्छता एकेन वणिजा कृतसंस्तवाऽभिन-
 वाकृतिराजपुत्रवेपाऽऽपेपाऽस्मैदंशक-दंशकप्रपीडितोऽहं स्वया सह बलभीरुनिज-
 वान्धवान्तिकं चलामीति तमुवाच । तदाकर्ण्य स वणिवपुत्रो भव्योऽयं कश्चिद्राज-
 पुत्र इति मत्वा सबहुमानप्रेमपट्यां परिचर्यां कुर्वन् स्वेन सहान्वेषीत् । किन्तु
 किञ्चिद्दूरगमनान्तरमेव स वणिक्सारथो निष्कृजद्विविधविहङ्गमप्लङ्गन्यप्रोथे,
 इतस्ततो धावमानरुष्टपते, कुंशाकाशावच्छातिगभीरगते, यत्र तत्र सञ्चरद्द्वय-
 गोमहिषे, परिहरयमानवदरामलके, घोरेऽटवीमार्गे, 'लुण्टाकैः परिवेष्टित इति
 'इतो व्याघ्रस्ततस्तटी' एवमारमापत्तिमनुचिन्तयन्ती सा मनस्यकरोत्—तस्करै-
 र्यद्यहमाहता तदा पापिनी मदीया श्रममप्यतिमभिधास्यति यदन्यासक्ता सा
 क्वापि निर्गता । जीवन्ती चाप्यपहतवस्त्रान्तरा केनापि स्त्रीयं पुवेपेति ज्ञाता-
 चेत्तदा तथाशीलविप्लवापेक्षया मृत्युरेव मे श्रेयान् इति सुहृद्वणिजमेनमुपेक्ष्य
 रच्यो निजामैवेति निश्चित्येतस्ततो निजरक्षासाधनं परिपश्यन्ती विधिवशात्तह-
 मध्यगं गतमेकमपरयत् । प्रविश्य च तत्र तृणपर्णोदिभिस्तनुमाच्छाद्य पतिसग-
 माशां धारयमाणा तस्थौ । दस्युसवश्च वणिक्सारथं सर्वतः पर्यवारयदतोऽभूदभूत-
 पूर्वं दण्डादण्डि, बाहुर्बाहुर्वि, केशाकेशि, तुमुल युद्धमिति दस्यवः सानुग समुद्र-
 सेनं वणिक्पतिमायोधनधरणीरधिरधुन्यां निचिप्सोपात्तवित्ता पलायाञ्चक्रिरे ।
 कीर्तिसेना च तदानीं तद्बलयुद्धकोलाहलमाकर्णयन्ती कम्पमानहृदया नासुभि-
 र्ययुज्यतेत्यत्र विधिरेव हेतुः । विगतायाञ्चावशिष्टत्रियामायामुदितेऽश्रुमालिनि, सा
 तस्माद् गर्तात्तिस्मृत्याग्रे प्रचलिता, काकैर्तालीयदर्शनेनैकेन तापसेन पृष्टोदन्ता,

१. 'पतिः समास एवे'ति धि सज्ञाया 'वेर्ङिनीति' गुणे 'हसिडसोश्चेति'
 पूर्वरूपमेकादेशः । २. 'अशहारी' । ३. 'नस्यगेयप्रवचनीये'त्यनेन साधु ।
 ४-७. 'विभाषा उक्तमृगे'त्यादिना साधुत्वम् । ८. 'फलसेनाङ्गवनस्पतिमृगे'
 त्यादिना सिद्धिः । ९. 'जङ्गरभिच्छेति०' पाकम् । १०. 'पारस्करप्रवृत्तीनि च
 संज्ञायाम्', 'तद्वृहतो करपत्यो ० । ११. 'फलसेनाङ्गवनस्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजन्तु-
 धान्यतृणानाम्०' । १२. 'तत्र तेनेदमिति मरुते' 'इच्छर्मव्यतिहारे' 'श्रोतुं',
 'अन्येषामपि दृश्यते' । १३. 'समासाच्च तद्विषयान्' ।

ससमाश्वासं प्रदत्तकामण्डलवज्रला, तत्तापसप्रदर्शितपथेन प्रतस्थे । अथैवमादिव-
समतन्ती सच्छत्रोर्पानहाऽनोकहाऽकम्पितशास्त्राप्रैर्णपरिच्छदवन्वाध्वन्यहोऽयसाने
महतोऽरण्यवृक्षस्य मूलकोटरमेकमाससात् । निषण्णा च तत्र सा, प्रदोषे सुरीरीती
मिव लोहिताक्षीमुनेसा, द्विर्मुधैस्त्रिमृद्धैश्च स्वबालकै सहगता, तैश्च सह किमपि
म्लिष्टं सलपन्ती, श्यावर्दन्ती, नक्षत्ररीमेका ददर्श । तामवलोक्य तीर्णाभ्यापद-
प्यहमद्यानया भञ्जितेति यावच्चिन्तयति तावत्सा निशाचरी तदपृक्षमारुरोह ।
तत्पुत्राश्चापि तामन्वसरत्तुर्ध्वश्च तत्राम्य, 'देहि किञ्चित्तो भक्षयामिति' । प्राथिता
चैव सा निजपुत्रानवधीत्, 'अद्य महाश्मशानं गत्वाऽपि किञ्चिद्भक्षय नासा-
दिनम् । निजभागं याचितोऽपि ङाकिनीसद्यो न मे ये भागमददात् इति तत्स्वेद-
खिन्नया मया विज्ञप्तो भैरवो मदीयौ नामान्वया वनुयुज्यैवमादिशत्—'भयं' कूरि,
एव खरदूषणान्वयजार्थमिति त्वमितो वसुदत्तपुरं व्रज । अपूर्वं हि तन्नगरं दिवस्पृ-
थिव्यो । प्रत्युपोसासूर्यं तत्र विधीयत धरणीगार्वाजं सन्ध्यावन्दनादिष्वम् ।
पार्थिव्यादिभिरनुदिनमनुशास्त्रमुपराद्यतेऽग्निरदेवत्यं पितृदेवत्यम् । निष्पाद्यते यथा-
वश्यकं यथासमयञ्चाकर्षमेवं^१म्, अनुष्ठीयते चाग्निर्म^२रतम्, निर्दिश्यते चार्घ्यं^३ वै-
ष्णवम्, प्रस्तूयेते अग्नीषोमौ चेति । अस्मिन् च तस्य परमधार्मिकोऽतिराज^४ सुराज^५ ।
हरिगुरुर्भाक्त । सुखिनस्तस्य राज्ये निवसन्ति समानतया यथावृत्तिं ब्राह्मणक्षत्रि-
यविद्यूदा । स एव कृत्स्नामेतामटधीमभिरक्षति । सगृहाति पदकर्मक^६कशिक्षक-

१ 'द्व द्वाचुदपदान्तात्समाहारे' । २ 'प्रादिभ्योधातुजस्य धाच्यो वा चोत्तर
पदलोप' । ३. 'अस्वाहपूर्वपदाद्वा' । ४ 'बहुव्रीहौसकथ्यदणो स्वाज्ञात्पच्'
पिद्गौरादिभ्यश्च । ५ 'उपसर्गाच्च' । ६ 'द्वित्रिभ्या प मूर्ध्ना' । ७ अविस्पष्ट-
मित्यर्थ, छुट्पस्त्रान्तभ्रान्तलज्जम्लिष्टेत्यादिना साधु । ८. विभाषा श्यावारोका
भ्याम् । ९ खलदिभ्य इतिर्वाच्य । १० मेघर्तिभयेषु कृज । ११. दिवसश्च
पृथिव्याम् । १२ उपासोपस । १३ पादार्थाभ्या यत् । १४. देवतान्तात्तादर्थ्यं यत् ।
१५ अश्वर्धुक्तुरनपुसकम् । १६. अग्रामरुतौ देवतेऽस्पेषाग्निमारुतम् 'इद्वृद्धौ'
इतीकार । १७ 'विष्णो न' इति इत्विनिषेधे आनङ् । १८. 'इदमे सोमवरु-
णयो', 'अग्ने स्तुस्स्तीमसोमा' । १९, २० 'न पूजनात्' । २१. 'अनेकत्र प्राप्ता-
वेनत्र नियमोऽनियम शेषे' । २२ 'वर्णानामानुपूर्व्येण' । २३ 'क्रमादिभ्यो लुन्'
तत् 'अभ्ययनतोऽविप्रवृष्टानाम्', (शिक्षकशब्दो ण्वुल्-तो वा व्याख्येय) ।

विद्वज्जनान्, अनुगृह्णाति शरणागतान्, निगृह्णानि तस्करान्, तथापि दयाभावे स
यूकालिर्भूमक्षिकमपीतरप्रागिसदृशमल्लिखयीकरोति । एवं तस्य राजवर्चसेन
प्रवर्धितं ब्रह्मवर्चसं समधिकतरं दीर्घसद्भाष्यस्याखिलस्याज्ञानान्धतमैः समपसारयत्
पुरुषैर्युपजीविनीनां तत्रत्यप्रजानां नैकदिवं नि श्रेयसं विधत्ते ।

मृगयार्थमटवीमटतस्तस्य राज्ञः आश्रममेकमाश्रित्य सुतस्य श्रवणे समापन्न-
सत्त्वा शतपथेन सन्निविष्टेति कालेन सा तस्यान्तःकरोटि कोटिशः शतपदीः
प्रसूतवती । राजाऽसौ तदुज्ज्वलानां परिशुष्कमर्वांस्र्, परिदृश्यमानसर्वनौटि-
रस्थिमात्रावशिष्टो दत्तते । वैद्याश्चास्य व्याधिं न विन्दन्ति । अन्येषु चाप्यज्ञा-
स्यत्वेप स्वल्पैरेव दिवसैर्यशः शेषतां नेप्सते । तस्य मांसं त्वया भोक्तव्यम् ।
येन यन्मांसिका^१ परितुष्टिस्ते यास्यसीति । एव स्थिते, पुत्रका^२ किमहं करोमि ।
एतदाकर्ण्य तत्पुत्रास्तामब्रुवन् 'अम्ब, किं ज्ञातापनीतश्चतुर्पतिर्जीविष्यति ? एवं
चेकरतद्रोगोपचारः ? एवमुक्ता सा तानित्यं तद्रोगप्रतीकारप्रकारं व्याजहार
यन्मद्विगतगोधूमचूर्णविनिर्मितालवालकं तच्छिद्रः सर्पिपाऽऽपूर्य कर्णकुहरनिवेशन-
शोतोदकुम्भमुत्स्थपारावच्छिद्रप्रविष्टनलिको राजा चिरमातपे समुपवेशितः
स्यादित्यातपक्कान्ताः सर्वा अपि शतपथं शीताभिटापिण्योऽमुष्य शिरसोऽन्त-
रालाग्निर्यस्य कर्णरन्ध्रद्वारा वंशनलिरा प्रविश्य तस्मिन्नेव धटे निपतिष्यन्तीति
नृपतिस्तन्महारोगात्सञ्चोऽगच्छिष्यति । एवमुक्त्वा विरताया राज्ञस्यां, कोटरस्थिता
कीर्त्तिसेना तत्सर्वमाकर्ण्य इतो निस्तीर्णां चेदहं तत्र गत्वा राजानमहमेतया
युक्त्या समुज्जाप्य शलाघ्यपदञ्च तस्यावाप्य तत्रैव स्थिता भर्तुरागमनं प्रतीक्षिष्ये'
एवं विचिन्तयन्ती हृत्पदादपनीततन्निशोर्प^३स्यन्त्यां बेलायामपगतेषु सर्वरक्षसु
तत्कोटरात्रिरगात् । अटवीमध्ये पुरुषवेपेण गच्छन्ती चापराधे गोपालसाधुमेरु
दृष्ट्वा 'कोऽयं प्रदेशः' इति तमटन्दत् । गोपालक उदतीतरत् 'पुरोवर्त्येतद्बहु-
दत्तस्य भूपतेर्वसुदत्तनाम नगरम् । अस्माधीश्वरो महात्माऽऽमयेनाद्यश्वीनमरेणः ।

१ 'हृत्पदादपनीत' । २. 'पत्न्यराजभ्यावेति वक्तव्यम्' । ३. 'मन्दहस्तिभ्या
वर्चसे' । ४. नमिदमप्यसेति दीप्धातोः । ५. 'अपगमन्धेभ्यस्तमसः' । ६-८.
'अचतुरधिकतुर'-इत्यादिना साकृन् । ९. नाडातन्त्र्यो स्वाज्ञे । १०. पञ्च मासान्
भानिनी परितुष्टिः 'अनयसि दृश्ये'ति टन् । ११. एकह्लादौ पूरयितव्येऽन्यतर
स्याम् । १२. उपस् प्रभातीभावे । १३. 'अपस्वीनावष्टब्धे'इत्यत्र विजायते इत्य-
ननुवर्तनात् आसहेऽर्थे सः ।

तदाकर्ण्य कीर्तिसेना तदाममनिवारणे निजशक्तिं त गोपालकमुक्त्वा तेनैव सह राजद्वारमासाद्योक्तराजोरोगनिवारणनिजशक्तिं प्रतीहारेण सह राजान्तिक जगाम । तत्र च रोगग्रस्तो राजाऽद्भुताकृतिं तामवलोक्याश्वस्त 'इमां मदीयां रुजमपने-
प्यसि चेदाज्याद्धं ते प्रदास्यामोति' ता प्रतिजानान , स्वप्ने मदीयपृष्ठाकाचिच्छ्री
कृष्णकम्बल जहार' इति भवती नून मदीय रोगमपनेप्यतीति दृढीयान् मे
विश्वास इत्थं ता व्याजहार । तच्छ्रुत्वा कीर्तिसेना 'देव, कृच्छ्राद् द्वैर्यहिकोऽय
व्याधि । इदानीं किन्वस्तप्रायो घुमणिरिति श्वस्ते रोगमपनेतास्मि माऽतोऽत्र
भवानघृतिपरवशो भूदेव देव ब्रुवन्ती तस्य मूर्धानं हैर्यङ्गवानेनाभ्याजिजत् ।
येन विगतवेदनो नरपती राज्ञौ सुखेन न्यद्रासीत् । अपरेद्युश्च घुमभ्यमप्यारो-
हति हरितहये, मन्त्र्यादिषु सर्वेषु पश्यत्सु, राक्षस्युक्ताद्भुतविधिना कीर्तिसेना
कर्णमार्गेण क्षितिपतिशिरस साद्धं दातपदीशत निस्सार्य घृतचोरादिसेकेन
तमतर्पयत् । क्रमादेव विगतामये महीपतौ, घटे तान् प्राणिनोऽवलोक्य सर्वोऽपि
तत्रत्यो जनसमुदायो विस्मयविस्मृतविवेकोच्चाचिन्त्यचमत्कृतिचचितचेता
अवतरस्ये । राजा चापि स्वशिरोनिर्गतस्तान् कुकीटानवलोक्य पुनर्जन्मात्मनो
मन्यमान , समाज्ञापितमहामहोत्सव , स्नातानुलिप्त , राज्यार्द्धेन , 'अयमस्माक
प्रभुप्राणप्रद पूज्यो भिषगिति कथयन्त्यो देव्यो हैमाभरणकौशेयौर्णकावरणा
दिभि , मन्त्रिणश्चापि ग्रामैर्हस्तिभिरश्वादिभिश्च यथास्व ता सदकुर्वन् । पुत्रेपा
कीर्तिसेना च सर्वं तर्कुप्यमकुप्यश्च तस्यैव राज्ञो हस्ते निधाय, व्रतोपधिना
भर्त्रपेक्षिणी तै सर्वैर्बहुमन्यमाना, कानिचिद्दानि पुरुषवेपेण तन्नावतिष्ठमाना,
तेनैव पथा बलभीत समागत देवसेन निजपतिम्-लोकाच्छुधावेति भर्तार निज-
मुपगम्य चिरौमुख्यसन्तापप्रविलापिनेव चित्तेनानन्ददाप्येण दत्तार्घां तस्य
पादयोरपतत् । सोऽपि च च्छन्नवेपाम्, विरहकृशानु भावाम्, कृशानुभावाम्, भाव-
सन्धुष्टणविचक्षणाम्, विलक्षणाकृतिचक्षाम्, अपि तां सुचिर निरूप्य प्रत्यभि-
ज्ञाय च किमेतदिति क्षित्रीयमाणचेता क्षणमतिष्ठत् । विस्मयस्तिमिताद्
वणिग्रामाच्च सर्वं तद् बुद्ध्वा राजा वसुदत्तोऽपि तत्राजगाम ।

तत्र तेन राजा पृष्ठा कीर्तिसेना स्वपते पुरोऽखिल श्वधूरकर्मनिमित्तामो-

१ द्वाभ्यामहोभ्यापरिजट्य इति तद्धितार्थे समासे, 'तेन परिजट्य'-'रा-यह
सम्बत्तराचे'ति वा ठञि, ऐच् । २ 'हैर्यङ्गवीन संज्ञायाम् । ३ 'कोशाडटम्,
'उमोणयोर्वा (बुन्) । ४ सुवर्णरत्नभिन्न धनं कुप्य तद्धितमकुप्यम् ।

दन्तमवर्णयत् । देवसेनोऽपि च सर्वं तदाकर्ण्य कोपचमाविस्मयहर्षाविष्टमानस समजनि । एवभूते व्यतिकरे कीर्तिसेना राजानमवधीत्, 'राजन्, तव हस्ते यन्मदीय प्रीतिदायो वर्तते तत्सर्वं भर्त्रे प्रदीयताम् । इत्थमुक्तस्तथा स भूप सर्वं तद्वसेनाय प्रददाविति नरपतिदत्तैवगिर्ज्यार्जितैश्च प्रचुरधनराशिपरिपूर्ण-कोषो देवसेन परिहृतजननीक, कीर्तिसेना स्तुवन्नमुस्मिन्नेव पुरे तस्थौ ।

इत्थ श्वश्रूनान्दविहिता वधूनां बहवो दोषा भवन्तीति त्वदर्थमह तादृश भर्तृवैरम कामये यत्र शठा पतिमाता, याता वा न भवेत् ।

एवमसुरराजकन्यासोमप्रभामुखादद्भुता कथामाकर्ण्य कलिङ्गसेना नितरा पर्यतुष्यत् ।

कपावसाने च प्रसीची दिशमभिमुखीभूते भगवति मरीचिमालिनि, समा लिङ्गितोऽककलिङ्गसेना सोमप्रभा, स्वभवन जगाम ।

एव स्वसन्नप्रस्थितायास्तस्या स्नेहेन मार्गमवेक्षितु हर्म्याग्रभागस्थिता कलिङ्गसेना वैवाद् गगनगतो मदनवेगाख्यो युवा विद्याधराधिपोऽपश्यत् । कामैर्द्रजालिकपिच्छिकारूपायास्तस्या दर्शनमात्रेणैवातिशोभ गतोऽसगतो दासीनामपि तामतिविद्याधरस्त्रियमत्यप्सरस कामयमाना 'न यदाय मदीय कलत्र स्याद् निष्फलमेव मे जीवन भवे दिव्याकलयत् । किन्तु कथञ्चित्तप्राप्तिसम्भा वनायामपि कथमह विद्याधर सन्मनुषीसङ्ग कृत्वा विद्याधरवृन्दवृन्दारकमध्ये निवर्त्यामीधुमपत चिन्तासूत्रसन्दानित प्रज्ञप्तिसञ्ज्ञिका विद्या दधौ । घृताकारया च तयेत्य निजगदे, 'जगदेकमात्रसौन्दर्यशोभास्तेना कलिङ्गसेना मिधेय सुमग, कलिङ्गदत्ततनयाऽनया रूपसम्पत्त्या तद्गृहमवतीर्णा तत्त्वतो न मनुषी प्रत्युत शापच्युताऽप्सरा । विद्ययैवमुक्तो विद्याधराधिपो निजभवन मासादान्यकार्यपराड्मुखोऽवाड्मुख इवावाड्मुखस्तिष्ठन्नङ्गशरशीर्णोऽचिचिन्तत् 'स्त्रीणा हठोपभोगो हि मृत्युद शाप इति हठादेतदपहरण सम्प्रत्यसाम्प्रतिकम्' । अतोऽवासयेऽस्या प्रसादयामि प्रणतप्रियकर भगवन्त हरम् । एतस्मिन्निश्रित्या न्येचुरासाद्यर्पभपर्वतमेकाङ्घ्रिकनिष्ठया भुव स्पृशन् परित्यक्ताहारस्तपस्यन् प्रणतिपर्यस्तमस्तक सतीपतिस्तुतिमकरोत् । एव तत्तीव्रतपश्चर्याऽचिरात्सन्तुष्ट शङ्करो दत्तदर्शनस्तमादिदेश—'पृषा कलिङ्गसेनाभिधा, भूतलविधुतस्वरूपाति

१ वगिर्ज्यया अर्जितै, (वगिर्ज्ययात्तद् स्वभावात् स्त्रीलिङ्ग इति माधव)

२ प्यासग्रन्थो युच् ।

सम्पदा चास्या ननुत्या काचिदन्या कन्या सदृशो वा भर्ता । केवलमेको वत्सराज एनामभिवान्द्धति । किन्तु वासदत्तामीत्या सोऽपि स्फुट स्वकीयामीहां^१ नाभिव्यनक्ति । रूपलुब्धैवाऽपि सोमप्रभामुखात्तमाकर्ण्य स्वयं विवरिपतीति यावदस्या विवाहो न भवेत्तावदन्तरैव घृतवत्सेश्वरस्वरूपस्त्व गान्धर्वेण विधिना कुलीना ता निजभार्या कुर्या इति सुन्दरी सा ते भार्या भवेत् । इत्थं शर्वादितो मदनवेगं क्षितितलमिलनमौलिमण्डलं पार्वतोपतिं प्रणिपत्य कालकूटगिरि तटावस्थितं स्वभवनं जगाम ।

अत्रान्तरे व्योमवाहिना यान्त्रिकयानेन प्रतिप्रभातं तच्छिलापुरीमायान्त्या, प्रतिपाद्यञ्च तेनैव निजमन्दिरं प्रति निवर्तयन्त्या सोमप्रभया सह क्रीडन्ती कलिङ्गसेनैकदा रहसि स्वसखीमिथमुवाच—‘सखि, मदीयो विवाहः सम्प्राप्तः । तत्सम्बन्धे बहुभिर्नृपतिभिः प्रेषितेषु दूतेषु धावस्तीश्वरप्रसेनजिज्ञासो भूपतेर्दूतो मम पित्रा संकृत इति जानेऽम्बाऽम्बालिकादिकुलोत्पन्नेन प्रसेनजिता सह ममोपयमो भवितेति । श्रुतैतद्घृत्तान्ता सोमप्रभा सातिदुःखमुवाच सखि, प्रसेनजिद् मया दृष्टचरो राजातिप्रवया पुत्रवैश्चेति तेन सह चिरंष्ट्यास्ते सयोगो हिमशृङ्गेण हेमन्तेन पद्मिन्या सयोग इव भविष्यतीति मे विषादः । हर्षस्तु तदैव मे भवेत् यदा वत्सेश्वरोदयनेन सह सयोगस्ते स्यादिति । यतो हि लावण्येन, कुलेन, शौर्येण, विभूत्या चान्यो न कश्चिद् भूपतिरप्यत्तुल्यमारोहतीति । तेन भर्ता योजितायामेव त्वयि, विधातुर्लावण्यनिर्माणयत्नसाफल्यम् ।

एवमाकणितसोमप्रभावाक्या, वत्सेश्वरोक्ता, कलिङ्गसेनाऽभिव्यक्तवत्सेश्वरविषयजिज्ञासा, सोमप्रभयाऽऽमूलं तद्वयोवशादिकमुक्त्वा प्रत्तवासवदत्तावासवदत्तेयादिपरिचयीकृता सती, सर्वज्ञां सर्वप्रधीणाञ्च तत्कर्मालङ्घनीणां सोमप्रभा सर्वनयिके^२ तत्कार्यसाहाय्यमयाचत । सोमप्रभापि च ‘दैवायत्तमेतत्कार्यमिति’ निगद्य सद्यो वत्सेशसगमसमुत्क्रमनस कलिङ्गसेनां कथञ्चिद् विहाय निजगृहाय निरियाय ।

अथान्येद्युः प्रातरायातां सखीं सोमप्रभा कलिङ्गसेनोवाच ‘तातो मदीयो दास्यति मां प्रसेनजिते राज्ञे’ इत्यम्बातो मया ज्ञातम् स च वृद्धस्त्वया दृष्टः । वत्सेशश्च यथाऽतिमानवरूपस्तथा त्वयैव प्रतिपादित इति श्रुतिमार्गेण मदीयहृदय

१ ‘गुरोश्च हल’ इत्यप्रत्ययः । २ ‘विनयादिभ्यष्टृ’ इति स्वाये टन्ति, समापः ।

हारकस्य वरसेशस्य समीपे प्रसेनजितप्रदर्शनपूर्वकं मा नेतुमचिरस्य प्रयस्य ।
 एवमुच्चवर्ती कलिङ्गसेना सामप्रभाऽऽग्रीत् यत् यदि तत्र गन्तव्यं तदा व्योम-
 गामिना यन्त्रेण वयं तत्र गमिष्याम किन्तु त्वमादौ सर्वं निजपरिष्करं गृह्णाण यतो
 हि दृष्टव्यं वरसेश न त्वमिह पुनराजिगन्निषिष्यसि न वा गितरी, आतरौ च स्मरि-
 ष्यमीति । किं बहुना, प्राप्तदयिता एव दूरस्था मामपि विस्मरिष्यसि । तथा च
 सन्ध्यामपि तव भर्तृवेशमनि न समगमिष्यामि । एतच्छ्रुत्वा निजसखीमावि-
 विगोषसन्देहविक्रुवा राजकन्याऽऽश्रूणि विमुञ्चन्ती तामभ्यभाषन् सखि, एवमेतर्हि
 वरसेश त्वमिहैवानय । त्वया विनाऽहमेकाहमपि स्थातुं न पारयामीति । विदितं
 चरमेवैतत्ते यदनिरुद्धश्चित्रलेखयोपरसमीपं प्रापितः । त्वं तु ततोऽप्यधिकप्रभावाद्यं
 मेऽभिमतव्यविरमिहैव वरसेशमानेतुं शक्नोषीति । एतदाकर्ण्य सोमप्रभाऽऽग्रीत्-
 'आसाच्चित्रलेखा सुरखीति सा तं समुत्क्षिप्य तथा कर्तुमशकत् । अहं तु न पर-
 स्पर्शं करोमीति वरसेश इहानेतुमशक्यः । अतः पूर्वं त्वां प्रसेनजितं दर्शयित्वा
 वरसेधरं प्रतिनयामि । एवमुक्त्वा सक्रोधा, सपरिच्छदा, तां मायाकृत्ययन्त्र-
 विमानके समारोह्य तत्पित्रोरविदिता, कृतप्रास्थानिका श्रावस्तीमवाप्य सृगया-
 निर्गतं जरापाण्डुं प्रसेनजितं दूरतो दर्शयामास । तं तथा जराविष्टमालोक्ष्य समु-
 पनाततद्वरणोपेक्षा सा, 'सखि, मामचिरमितो दत्तेशः प्रणि नयेति कलिङ्गसेना
 सोमप्रभामुवाच । अतस्तैनेव व्योमं बाहिना यन्त्रेण ते कौशाम्बीमवापतु' । तत्रो-
 दानगतं सप्तयुदारितं वरसेश दूरादालोक्ष्य कलिङ्गसेना तत्सङ्गमं विना जगमप्य-
 वस्थातुमपारयन्ती 'सखि, अद्यैव मा वरसराजं सङ्गमयेति सोमप्रभामुवाच । किन्तु
 तदानीमुपलक्षितकिञ्चिदशुभनिमित्ता सा दूरं तद्गतागतं प्रतिपिष्य तद्दिनमल-
 क्षितया तया तत्रैवोद्यानेऽतिवाहयितुं प्रानरागत्य च तत्सगमयुक्तिं सहटयितुं
 प्रतिज्ञाय ततो निजममृतं गृहमयासीत् । गतायामेव सोमप्रभाया शङ्कुगण्डया स्व-
 सरया निपिदपूर्वापि तत्रस्था कलिङ्गसेना वरसेशसङ्गमस्वोत्कटेर्द्धा प्रकटयन्ती
 यथातच्च स्वसन्देहं निजमश्चरमुखेन वरसेशं प्राहिणोत् । सोऽपि च तत्र गत्वा
 प्रतीहारमुखेन वरसेशं व्यनिजपत् यत्तच्छिलापते पुत्री कलिङ्गसेना त्वद्रूपाकृष्टा
 परिश्रद्धयान्धवनना, सपरिजना, गुह्यधारिण्या मयासुरकुतया नलक्ष्मराजयया
 सोमप्रभाख्यया निजसख्या व्योमगामिना यन्त्रेणैव स्मानीता । एतद्विज्ञापनार्थमहं

१ 'अनयतने हिलम्यतरस्याम्' । २ 'इदमोऽष्टा यथ' । ३. 'पिन्निदादि
 म्योऽन्', इत्यपि, टाप् । ४ 'इच्छा' इति निपातनात्साधु ।

मिहायात इति तां त्वं स्त्रीकुरुष्व । महत्तरादेतत्सर्वमाकर्ण्याभिनन्दिततद्बचनो
वामेशः प्रहृष्टो हेमवद्वाघैस्तं सत्कृत्यामात्यमुख्यं यौगन्धरायणञ्चाहूय विदिता-
खिलवृत्तान्तं तं कृत्वा, कर्हि सा शीघ्रातिशीघ्रं परिणयेति तदभिमतं जिज्ञामित-
वान् । वत्सेनेत्यं जिज्ञामितो मन्त्रिमुख्यः समालोचिनतर्दात्वायतिहितापेक्षी
चणमेवमचिन्तयत् यजगात्रयहयातरूपां सुरैरपि स्पृष्टमाणां कलिङ्गसेनामवाप्य
वत्सेशः सर्वमन्यस्यच्यतीति सम्भावितासुवियुक्त्यां वामवदत्तायामवरयं भाविनि
च नरवाहनदत्तीयविगाशे, दुष्करे च तेषां^३ श्रेहद्वित्रिते पद्मावतीजीवने, व्यति-
करे चैतस्मिन् सम्भावितविनाशयोरन्योन्यपि^४त्रो, श्वशुरयोश्च सर्वस्वनाश^५
सम्पद्येत । निषिद्धस्य चास्य राज्ञो व्यसनमेतदाधिक्यमाप्नुयादित्यनुप्रवेशस्यास्य
संसिद्धयै कालमतिपापयामि । एतदालोच्य यौगन्धरायणोवत्सेशमुवाच, 'देव,
धन्योऽमि, यस्य ते समीपमेवभूता त्रैलोक्यसुन्दरी स्वयं वरणार्थमागता । किन्तु
महाकुलीनेयं कन्येति ज्योतिषिर्वा^६न् पृष्ट्वा सुलभे यथाविध्यस्याः पाणिग्रहणं
विधेयम् । अद्य अस्याः स्वरूपानुरूपं वामो देयः ।

मन्त्रिमुख्येनेत्यमुक्तौ हृष्टहृदयो राजा तदभिमतमनुमतममनुतेति प्रदत्तदा-
सावासादिका कलिङ्गसेना निजवासाधिवेश्यं प्रविश्य परां मुदमर्वाप । यौगन्ध-
रायणोऽपि च राजकुलान्निर्गत्याशुमस्य कार्यस्य प्रायः कालहारमेव प्रतिक्रियां
मन्वान^७ सर्वस्तत्रत्यैर्मौहृतिर्कैः समिवदं विधाय सुदूरलक्षनिर्देशाय तान् गुप्तं
व्याजहार । कलिङ्गसेनासमाचारेण पद्मावतीतरसपत्नीभियाऽतिष्ठुभितहृदयया
वासवदत्तया चाकारितस्तदावासं गत्वा 'धीरे, मावधीरय धैर्यम्, न मयि
प्राणिति सम्भवत्येतत्, इति चिन्तयित्वा खैलु^८ । यथावसरसमीपागतं राजानं
त्वमात्मनो मनोविकारं सम्भृत्य सविशेषोपचारैरुपचर । कलिङ्गसेनास्वीकारे चावाप्त-
तत्पितृसहायस्य राज्यस्यापि वृद्धिं ब्रुवाणा साम्प्रतं तस्याः स्वीकृतिं त्वमनुम-
न्यस्व । एवं कृते ते विशालहृदयतामालोक्य त्वयि सविशेषप्रभुद्वेषेहो वत्सेशः
स्वयमेव कलिङ्गसेनामुद्बोद्धुं नोन्मनीभविष्यति । देवी पद्मावती चाप्येवमेव कर्तुं

१. सत्कालस्तु तदात्वं स्यात्, आयतिरुत्तरकालः । २. सर्वांश्च सर्वांश्च सर्वाणि
च, 'नपुंसकमनपुंसकेनैकवत्' । ३. स च सा च स च ते, तेषाम् । ४. 'पिता
माता' । ५. 'श्वशुर' श्वधा' । ६. 'कतृक्यादिसूत्रान्तात्' । ७. सुपः सुरा
समामः । ८. सुपस्तिह्य सामामः । ९. 'अलङ्कृतोः प्रतिपेक्षयोः प्राचां क्त्वा' ।

स्वया निर्देशनीया । एवं कार्येऽस्मिन् नः कालक्षेपेण युक्त्या सर्वमभीष्टं निष्पद्येत । एवं प्रबोधयन् मन्त्री तदादृतस्तदावासतः सायं निजगृहं जगाम ।

एवं पृथक्-पृथक् निजनिजसमूहेषु चिन्तासन्तानसन्धानितैस्तैर्व्यतिपादि-
ताया मायात्रियामायो, प्रातरेव समीपमुपगम्य 'कलिङ्गसेनाया देवस्य च विवाह-
मङ्गलाय कदा शुभावहो लग्नः ? किञ्चाद्यैव मौहूर्तिकाः समाकार्यं पृच्छयन्ते ?' इति
मन्त्रिभूतेन यौगन्धरायणेनोक्तो वत्सेशः पुरोवर्तिनं प्रतीद्वारं तत्कालमेवादिश्य
मौहूर्तिकानानाययामास । किन्तु तेन पृष्टा महामन्त्रिपूर्वकृतसम्बद्धस्ते मौह-
ूर्तिकाः पण्मासानन्तरमनुकूलं लग्नमाहुः । तदाकर्ण्य प्रदर्शितालीककोपो यौगन्ध-
रायणः 'राजन्, अज्ञा इमे, योऽमावेषु ज्योतिर्विद्यासुष्ठु सोऽथ नागत इति तं पृष्ट्वा
यथायोग्यं विधेयमस्ति । एवमाकर्णितमन्त्रिवचा वत्सेशो गणकं तं दोषायमान-
मानसं शीघ्रमाकार्यं पृष्टवान् । किन्तु सोऽपि तथैव कृतसम्बद्धं पण्मासान्ते
व्यवस्थितं शुभावहं विवाहलग्नमवधीत् । तदाकर्ण्योद्विग्न इव यौगन्धरायणो
राजानं तत्कालीनं कर्तव्यं पृच्छन्नस्मिन् विषये कलिङ्गसेनां प्रष्टव्येति सुलभैविणो-
क्तेन च सेनाभिहितरथयाऽस्तिवयुक्त्वा गणकद्वयेन सह कलिङ्गसेनाऽग्निकमाससाद् ।
उवाच च तत्र यत्ते विवाहलग्नं निश्चेतुमहमिहायात' अतो निजजन्मर्चमाचक्ष्व ।
तच्छ्रुत्वा तापरिजनेन तज्जन्मर्चमुद्धितं किन्तु मन्त्रिकृतसम्बद्धौ गणकौ तत्रापि
मासपट्टकानन्तरमेव परिणयायाभ्यधानाम् इत्युद्युद्भिन्नचेतसि कलिङ्गसेनायाम्
तन्महत्तरकोऽनवीत् विवाहलग्नानुकूल्यमयावश्यकम् । कुलमे हि कृत उपयम
उपयमं नयति वधूवरयोरन्यतरम् इति शिवततिं मतिं दधानैर्भवद्भिर्भवतिमदलोऽ-
नुकूल एव लग्नं प्रेक्षणीयो येन दम्पती चिरमर्जसं च समुखं निवसेताम् । श्रुतै-
स्तन्महत्तरवचस्सु, तत्रत्येषु, सर्वेषु साधु साध्विति च श्रुवाणेषु, आम्, कुलमे
कृते विवाहे सम्बन्धी कलिङ्गदत्तोऽपि लिखेत्' इत्युक्तवति च यौगन्धरायणे'
'यथा भवन्तो जानन्ति, यच्च भवतामभिमतम्' इत्युक्त्वा विरतवचनाया कलिङ्ग-
सेनायाम्, तस्यास्तदेव वचनं गृहीत्वाऽऽमन्य च तां सगणको यौगन्धरायणो
राजप्रासादमाससाद् । सर्वं च तद्वत्सेशमावेद्यं प्रबोध्य च युक्त्या तं निजनिशा-
न्तमायात् । तथा तत्रैकान्ते स्थित्वा स्वामीष्टसिद्धये सिद्धकालातिपात्रो मन्त्री

१. 'सर्वस्य द्वे', 'नित्यव' 'सद्यो' । २. सुतुष्यते प्राक् सुपो नाम्ना (प्रातिप-
दिकेन) समासः । ३. भवति मङ्गलं यस्मिन् लग्ने इति तिङ् सुपा समासः ।
४. नमिकम्पीतिसूत्रे निपातनाद्भानुना सुपरस्समासः ।

कार्यशेषपूर्तये योगेश्वराख्यं निजसुहृदं ब्रह्मराक्षसं सस्मार । स च स्मरणमात्रेण-
वोपस्थितः 'किमर्थं मन्त्रिन् स्मृतोऽहमिति' ध्रुवन् यौगन्धरायणेनामूल कलिङ्गसेना
वृत्तान्तं स्वाभीष्टञ्चोक्तो भूयोऽवाचि-अस्याः सदृशी नान्या नारीन्द्रपुरेऽपि वर्तते
इति सिद्धविद्याधरादयोऽपि प्रच्छन्नरूपेणैनामुशन्ति । अतः केनापि सिद्धेन
विद्याधरेण वा, सङ्गं चेत्सा ब्रजेत्वञ्चावलोकयेत्तदा तद्दोषे त्वदृष्टितोऽस्माभिविलोक्य-
माने तथोक्ते च भूपतौ, ततो विरक्तौ नितरामास्माककार्यसिद्धिः संजायेत ।

एवं मन्त्रिणादिष्टो ब्रह्मराक्षसः कलिङ्गसेनासदनमासाद्य प्रच्छन्नस्तथौ ।
अत्रान्तर एव तत्सखी मयासुरसुता सोमप्रभा तत्पार्श्वमायाता निजसखीकार्य-
विभ्रशङ्किता हारायिताभुधारा तस्मिन् ब्रह्मराक्षसे शृण्वतीदमाह-अथ पूर्वाह्ण एवा-
हमिहायाता, त्वदासङ्गं हृष्टमासद्या, सर्वं युष्मदालापमाकर्णितवतीत्यव्यपोढानि-
मित्तकार्यस्य सर्वदाऽनिष्टकल्पकत्वान्मन्त्रिणिद्वयापि त्वया वत्सेशसमीपमात्मप्र-
हाय ह्योऽशुभे निमित्ते दूतं प्रेषयन्त्या त्वया नानुलोममाचरितम् । एवं हि रभ-
सात्प्रवर्तमानानां कार्येषूपस्थितमनिमित्तं सिद्धिविलम्बाद्यनिष्टमुत्पादयतीति प्राज्ञ-
वाक्यावमानिनोऽनुशयदावदहनदग्धा मुग्धाः शत्रूपहासारूपदतामायान्ति । तस्या-
र्थये सर्वविधातारं विधातारं तवादिग्नविवाहार्थम् । यतो हि नीतिनिपुणो मन्त्री
यौगन्धरायणोऽपि राजव्यसनशङ्की कार्यमेतद्विहन्तुं शक्नोति । यथा कथञ्चिद्
विहितेऽपि विवाहे धार्मिकः स मा विप्रमुत्पादयतु तथापि सपरम्यस्तु सर्वथैव
चिन्त्या भवन्ति । तास्तु सृष्टैव बहुदोषानानयन्ति । एवं वन्यासि, देवा अपि
त्वामभिलषन्तीति तवाय प्रकर्ष एव कथञ्चित्कार्योन्माधी न भवेत् । एवं हि पति-
मन्दिरे स्थिताऽसीत्यतः परमह भर्त्रा निवारिता नात्राहमागमिष्यामि । त्वदतिस्ने-
हवशात् सुगुप्तमग्रागमनमप्यश्रेयस्करमकिञ्चित्करञ्चेत्यधुनाऽहं निजगृहं गच्छामि ।

सोमप्रभा कलिङ्गसेनया सहैवं कृतालापा निजभवनं जगाम । यातायाद्य
तस्यां प्रियसख्यां परित्यक्तनिजदेशवान्धवा विलम्बितवत्सेनापाणिग्रहणमहोरसवा
कलिङ्गसेना, यूयपरिभ्रष्टसारङ्गाङ्गनाभङ्गीमङ्गीकुर्वाणा कथञ्चित्कञ्चित् कालमनैषीत् ।

इतो वत्सेशोऽपि तदवाप्यसौख्यविमना एकस्मिन् दिने मनो विनोदयितुं
निर्भूतः, विलम्बबहुर्दिग्बहुविचित्रावस्तारैर्गवौलं चासद्वदसान्निवत्सप्रासादजास्त-

१. तस्मिन्वणि च युष्माकास्माकौ । २. घञर्थे कविधानम् । ३. 'कृणोदक्-
पाण्डुरस्य्यापूर्वाया भूमेरजिष्यते' । ४. 'अवेतृस्त्रोर्घञ्', (अवस्तारो जवनिका) ।
५. 'अदणोऽदर्शनात्', 'अवक् स्फोटायनस्य' ।

दयत् । तत्र पूर्वत एव सुचतुरमन्त्रिवरशिञ्जिता सा विशेषतस्तदानीं निर्विकारा विविधोपचारैर्निजप्रेमपर्यां परिचर्यां प्रादर्शयत् । तदा तस्याः हृदय जिज्ञासुना नृपतिना 'कलिङ्गराजसुता, सुतारनयननिर्जितेन्दीवरा, वरार्थिनी मम, स्वयमिहो-
पदाता तत्त्वया ज्ञातं न वेत्युक्ता वासवदत्ता' मया सर्वं ज्ञातम्, हृष्यस्याय महीयसो विषयः । सा ह्यस्माकं गृहमायाता साक्षाद्भक्त्याः । एतदुपधिनाऽधिनाथे तत्पि-
तर्ष्यपि त्वद्दशगे निखिलापीयमिला त्वद्दशवर्तिनी भवेत् । अहञ्च त्वद्विभृत्या,
स्वसुखेनैव च सुखिनीति नाबिदितं ते । यस्या मे त्वमीदृशो भर्ता यो नृपान्तरै-
र्वाञ्छ्यमानाभिरपि राजकन्याभिरभिलष्यते सा कथं न धन्येति शुभकार्येऽहम-
स्मिन्ब्रूवसीयसमीशतः समीहे ।

वासवदत्तयेत्यमुक्तो वत्सेशोऽभ्यन्त सन्तुष्टस्तस्यां निशि तदावास एव शयानो निशि मध्येनिद्रं विनिद्रोऽचिन्तयत् यत् कलिङ्गसेनां भाविसपत्नीमेवमनुम-
न्यमानाऽपीय महानुभावा या पद्मावतीविवाहेऽपि प्राणाद्याहासीत् कथमेतत्प्रेतुं
राक्षनुयात् । मदीयं सुतं, श्वशुर्यः, श्वशुरश्चैतदवलम्बना इति प्राप्यं राज्यं,
परिजनो जीवितं चैतत्सर्वमस्यामेव निब्रभति । अतः कथं मया कलिङ्गसेना
परिणेतव्येत्यादिविचारैरेव कृततन्निशान्तनिशान्तस्ततो निर्गतोऽपराहे पद्माव-या-
चाममासादितवान् । साऽपि च वासवदत्ताभिर्देशानुसारं वासवदत्तावदेव तं
परिचरन्ती पृष्टा नयैवावददित्यन्येषुस्तयोः साम्मनस्य शशंस वत्सेशो यौगन्ध-
रायणम् । स चापि राजानं विचारनिमग्नमीक्षमाणस्तमुवाच—देव नैतावदेव;
वर्ततेऽत्र तप्तहंसम् । पुरन्ध्रो हि स्थापयन्ति प्रत्युरसं^१ निजपतीनां कृतेऽनश्वीलं
शीलम्, अनाहार्यमौदार्यम् । उपबृहयन्ति प्रेम, प्रकाशयन्ति च प्रियम्बदताम्,
उद्योतयन्त्युदात्तात् दर्शयन्त्यादरम् । आविर्भावयन्ति च सर्वभावम् । किन्त्व-
म्यासक्तेषूपरतेषु वा तेषु, ता एवादैम्यगाम्भीर्यं^२ हृदयभावा निजवियोगकरपत्र-
धाराकर्तनदुर्स्वहृदु खदून्मनसो न शोभनतरमात्मनीर्न^३ जीवनमाकलयन्त्य

१. 'अचतुरक्तिरसुचतुर'-इत्यादिना साधु । २. 'समो मतिमनसो' इति
गणसूत्रसहकारेण वर्णद्वयदिक्वात्पञ्च । ३. 'अन्ववतताद्रहस' । ४. 'प्रतेररस
सप्तमीस्थात्' । ५. 'गम्भीराञ्ज्य' । ६. 'ईषदुःसुपु' इति खल । ७. स्वादय
ओदित इति 'ओदितश्चेत्यनेन दूह् धातोः परीभूतस्य कस्य नः । ८. 'आत्मन्-
विश्वजनमोगोत्तरपदात्स', 'आत्माध्वानौ खे' ।

आत्मतनूनामतनूभ्तनूनपातमेव शरणाश्रयणाय श्रेयस्करं, यशस्यं स्वर्ग्यञ्चाव-
गच्छन्ति । अतो राजन्, प्रकृष्टस्य प्रेम्णो भङ्गो, विशेषेण मनस्विन्या वासव-
दत्तायाः, सुदुःसह इति भवता परिणीतायामस्यां कलिङ्गसेनायां निःसंशयं
साऽसून् जह्यात् । देवी पद्मावत्यपि तथैव सम्भाव्यते । तयोश्च तथाभूतां गतिं
गतयोस्तन्मात्रैकजीवितस्य नरवाहनदत्तस्य को भवेदाश्रय इति जानेऽहमेनाम-
ल्पस्य कृते बहुहानिं प्रियाकान्तो भवान्न सोढुं शक्नुयात् । देव्योत्किगाभीर्यं हि
तयोर्जीवितस्यागाढनिश्चयनिस्पृहहृदयतामभिव्यनक्तीत्येकपद एव सम्भावितस्य
सर्वविनाशस्य स्वार्थस्य रक्षा भवादृचैरसहचैरवश्यं करणीया ।

मन्त्रिवरादेवमाकर्ण्य सम्यग्विवेकपदवीमारूढो यत्सेशः कलिङ्गसेना परिणय-
सञ्जातौदासीन्यो मतिमन्मन्त्रिमुख्यसम्मतिमतिशयेन स्तुवन् 'प्रिये, त्वप्रेमैक-
जीवितोऽहमन्यस्या न नामापि ग्रहीतुमुत्सहे किमुत पाणिग्रहणरूपापर्यावलम्ब-
नम् । किन्तु कलिङ्गसेना हठान्मदीयगृहमुपयातेत्युर्वशीवाञ्छसौकृतमात्मस्वीकृति-
धिनयं प्रत्याचक्ष्णाय पुंसार्जुनायार्जुनाय पण्डताशापं न मष्टं दद्यादिति चिन्तय-
ता मया तदानीमेव न सहसा निषिद्धा' एवमाश्वासयन् तां रात्रिं तत्रैवानयत् ।

अत्रान्तरे कलिङ्गसेनावृत्तान्तज्ञप्त्यै नियुक्तो ब्रह्मराक्षसो योगेश्वरस्तस्यामेव
निशि मन्त्रिवरमागत्याभ्यधात्—'कलिङ्गसेनासदने सदा सीदन्नहं बहिरन्तर्वा
दिष्यानां मानुषाणां वा नागममपश्यम् । प्रचक्ष्णोऽहमद्याकरमात्रमसि सायम-
मभ्यर्क्तं शब्दं श्रुत्वा विज्ञातुं तमप्रभुर्भवन् कलिङ्गसेनालावण्यलुब्धस्याम्बरे भ्रमतो
दिव्यप्रभावस्य कस्यचिदप्येष शब्द इति निश्चित्य तुभ्यमहमिह वक्तुमागाम्
यदतः परमहं यथाबुद्धिं यथाशक्ति च कलिङ्गसेनागतिं जिज्ञासिष्ये । एता-
वदुक्त्वा योगेश्वरो ब्रह्मराक्षसो जगाम ।

१. यशसः निमित्तमित्यर्थः 'गोद्यवोऽसंख्यापरिमाणाश्चादेर्यत्', एवम्
२. स्वर्गस्य निमित्तं स्वर्गमित्यपि बोध्यम् । ३. कान्ताशब्दस्य प्रियादिवाच्य
तस्मिन् प्रियाशब्दस्य पुम्बद्धावः । ४. 'पयो विभाषे'ति वैकल्पिकसमासान्तोऽच् ।
५. 'अञ्जस्र उपसंख्यानम्' (भार्जवेन कृतमित्यर्थः) । ६. 'पुसानुजो अनुपान्ध
इति च' । ७. अथञ्च पण्डताशापोबृहन्नलारूपेण विराटनगरेऽतिवाहितोऽर्जुनेनेति
माहाभारती कथाऽत्रावसेया । ८. 'ओज सहोऽन्मस्तमसस्तृतीयाया' इत्यलुक् ।

तदनन्तर मदनवेगाद्यो विद्याधराधिप पूर्वं कलिङ्गसेनामालोक्य पञ्चसर-
शरार्दितस्तद्वाप्तये कृततपश्चर्यासशङ्करवरोऽप्यन्यासकामन्यदेशस्था च ताम-
लभमानो रजनीषु दिवि भ्रमन् स्वावासस्यापरिपत्यन्त वस्त्रेश दृष्ट्वा दृष्ट्वा तान्मन्तीं
स्वहर्म्या कलिङ्गसेनामालोक्य तत्र अन्तर लब्धुमेकस्या रात्रौ घृतवस्त्रेशस्वरूपो
मन्त्रिणः कालक्षेपमसहमानः स इव द्वारपालाभिवन्दित कलिङ्गसेनाऽवास
प्रविश्य विश्वास्य च ता तेनैव रूपेण गान्धर्वेण विधिना स्वभार्या चकार ।
तत्कालञ्च योगादलक्षित प्रविष्टो योगेश्वर सर्वमेतदाकलयतिपरितुष्टो हृष्टो-
यौगन्धरायणमागत्य यथादृष्ट निवेदितवान् । तनातिप्रीतो यौगन्धरायण
प्रातर्वस्त्रेशमागत्यानुपगतोऽब्रवीत्—‘देव, परमस्वच्छन्दैषा कलिङ्गसेना नार्हति-
भव पागिस्पर्शम् । स्वेच्छयैषा प्रसेनजित द्रष्टुमायाता, जरापराहतलावण्य त वीक्ष्य
ततो विरक्ता रूपलुब्धेहोपगताऽऽवासे स्वेच्छयाऽन्यपुरुषासङ्ग करोति । एतदाकर्ण्य
कुलीनेय कन्या कथमेवमाचरेत्, मदीया-त पुर प्रवेष्टु को वा शक्नो भवेदित्य
सन्दिहानो राजा ‘अद्यैव देव, त्वया प्रत्यक्ष सर्वं कारयिष्यामि । मानुषाणो न
तथागततिर्भवेत् किन्तु तामग्राहतगतयो गन्धर्वादयोऽपि बान्धवन्तीत्युक्तो मन्त्रिणः,
रात्रौ सुषेधु सवधु जनेषु कलिङ्गसेनाभवनमगमत् ।

तत्रादृष्टप्रवेशे त्रिदशसुन्दरीसौन्दर्यमुद्रया निद्रयाऽप्यतिशय्य शय्यागृहे
कृतमग्नेशयास्तस्या समोपे सुप्त स्वस्वरूपस्य साहसिक मदनवेग जिघासति
वस्त्रेशे, प्रबुद्ध स स्वाक् खमुदपतत् । कलिङ्गसेनाऽपि च प्रबुद्धा शून्य शयनमा-
लोक्य कथं पूर्वं प्रबुध्य वस्त्रेशो निद्रिना मामेव हिरवां जिहीते इत्युक्तवत्या
स्तस्यास्तद्वचनमाकर्ण्य यौगन्धरायणो वस्त्रेशमाह ‘स्वद्रूपधारिणाऽनेन दूषित-
चरित्रीकृतेति समुपलब्धयोगबलोऽह त्वयासाक्षादकारयम् । किन्तु दिव्य-
प्रभावोऽयं हन्तुमशक्य । एवमुक्त्वा वस्त्रेशेन सह कलिङ्गसेनामागत्य यौगन्ध-
रायणेन राजकन्ये, त्वम् वस्त्रेशरूपधारिणा कनापि मायाविना सम्मोह्य परिणी-
ताऽसि नामुना मन्त्राग्नेःशुक्ताऽति सम्भ्रान्ता वागविद्वस्वान्ता इव दुरन्ता गतिं
वैधीमाकलयमानाऽश्रुपरिप्लुतनेत्रा वस्त्रेशमुवाच—गान्धर्वेण विधिनाऽत्र त्वया-
परिणीताऽह कैथकारमिह शकुन्तला दुष्यन्तेनेव विस्मये ! हृदिस्पृश वाचमेता-

१. शक्यधातोरनुकरणेऽनङ् (प्रकृतिवदनुकरणम्) । २ ‘जहातेश्च किञ्च’ ।

३ ‘हृकोरन्यतरस्याम्’ । ४. ‘अदृष्टोऽसेर्दाहु’० ‘न मुने’ इत्यादि । ५ ‘अन्यथैव
कथमित्यमिति’ कृत्रो णमुल् ।

भाकण्यैतद्दोषोन्मेषणसङ्कुचितहृदयपुण्डरीकं क्षणमयाङ्मुखस्थितो व सेष, स य
न एव मया परिणीताऽसि, अथैव अहमिहायात' इत्युक्त्वा मन्त्रिणा सह
राजमन्दिरमगात् ।

एव कृतकृत्य इव ततो निर्गत्य गते सब-सेषे यौगन्धरायमे, गजनिपीडिता
पश्चिमीव सम्भोगविदलपत्रमुखाञ्च परिचिह्नयरीभ्रमरीका कलिङ्गसेना,
विनष्टकन्यकाभावा, अभावाद् चरन्तोपायस्यान्तरिक्षनिक्षिप्तचक्षु 'ब-सेषरूपिणा
येनाह परिणीता स प्रकाशताम् । स एव हि मे पति' इति दिवित्पृष्ठं वाच
व्याजहार । एवमुक्तन्त्याञ्च तस्या विव्यरूपो हारकेधूरान्वितो, विद्याधराप्रियो,
गगनादवतीर्ण 'को भवानिति तया पृष्ट, अह तन्वि, मदनवेगाख्यो विद्याधरा
धिपस्या पुरा पितृगृहस्थाभवलोक्य त्वत्प्राप्तये कृततपा कण्ठेकालाद्वरमगाप्याहार्यं
धैर्यं त्वां मार्ग्यमाणो वस्त्वेश्वरानुरक्तो त्वामिहासाचावृत्ततद्विवाहमेव युक्त्या
पर्यणयम् । एव तद्वागलताललितस्वरपञ्चवतञ्ज निगच्छन्मारोपयन्ती कलिङ्गसेना
पञ्चकनिपयालापप्रीति तत्रैव पुरारागमात्र प्रतिज्ञाय दामुत्पतता मदनवेगेनाश्वा
सिता हृदयेबन्धसद्गर्तुमिति, कलिङ्गसेनाऽऽलानघदा स्तम्भेरभेऽ तस्मिन्नेवावासे
वस्तु स्वान्त स्थिरीचकार ।

एकदा तु कलिङ्गसेनासौन्दर्यस्मृतिसमुद्भूतमन्मथावेगास्त्वस्थो वस्त्वेश्वरो
निशायामुत्थाय खड्गपाणिर्मन्दिरमस्या प्राविष्ट । अनुनाथितर्वाञ्च तत्र कृत्वा
तिथ्य ता भार्यायम् । किंतु परपत्न्यहमिति तया प्रत्याख्यातो भूयो भगित
'परकलत्ररतिरपत्रपतामभिष्यनन्ति सद्गोत्रजासानाम् । त्वदर्थमिहायाताऽप्यह
त्वद्रूपधारिणा मदनवेगाख्यविद्याधरेण व्यूढेति स एव मे भर्ता । नाह वेश्याया
पुत्री पुँखली वेति विषयेऽस्मिन् नाह मनसाऽऽज्ञायिनी, दृष्टाशकुनया च स्वस्वराया
निपिद्धाऽप्यह त्वत्पार्थं प्रैष्यप्रेषणरूपमचर्यमचिरमचरमपराध यत्, तेन माम
न्यया मा मन्यथा । यलाकारेण चाभिकाम्यमामाऽहमिहैवापरिप्लुतचरित्रैवास्मिन्
परिहातुमभिकाक्षयेत्येवमपि मत्प्राणहरणे वा धृथा मर्ति मा कृथा । अपि तु,
जनमनुकूलप्रमज्जन इवानुकूलकूलोपकण्ठ, परिभ्रष्टा नावमिव नयेथा । इहात्रि
ताया मे वसनेऽपि ते विप्रतिपत्तिश्चेद्दहमन्यतो गच्छेयम् । एतदाकर्ण्य धर्मज्ञो

- १ 'इत्युन्याद्य' । २ 'हलदन्तात्सप्तम्या सहायाम्' । ३ 'ब-धे च विभाषा ।
४ तत्पुरुषे कृति बहुलम् । ५ नस्वस्मिन् तिष्ठतीत्यस्वस्य 'स्थे च भाषायाम्',
'तत्पुरुषे कृति बहुलम्' । ६ 'वृथा आलोको' । ७ 'आज्ञायिनि च' ।

वापेश समुत्पन्नविवेकातिरेको भर्त्रा सह निर्भयं तन्ननिवस्तु तामनुमय स्वप्राप्ता
दमाजगाम । तत्सर्वमाकाशेऽलक्षितो मदनवेग समलक्ष्य परा मुदञ्जासाद्य
सद्यस्त्वतोऽवतीर्णं साधुवादेन स्वप्रियां सकृत् च तस्या निशाया तत्रैव न्युप्यो
पसि दिवमुपपात ।

एवमागच्छता गच्छता च गविष्ठिरेण विद्याधरेण रममाणा कलिङ्गसेना मय
भावेऽपि दिविर्नान् भोगान् भुञ्जाना, सुखान्विता, तमावासमप्यवसत् । वत्सरा-
जोऽपि च मुक्तचिन्तो मन्त्रिवच्च स्मरन् राज्यं पुत्रं च हर्य मन्वानो नित
रामाननन्द ।

अथ गच्छन्तु निवसेष्वाप्नसत्त्वा कलिङ्गसेनामुपेयैकदा मदनवेग उवाच
कलिङ्गसेने, प्राग्जन्माप्नसत्त्वा स्वाविनयेन शक्यतापत् साम्प्रत मानुषयोनिम
वत्ता । दिव्यानामस्माकञ्चैप समयो यन्मानुषगर्भनातमिदमपत्यमिदं स्वकृत्वा
निदूरता याम इत्यपत्यमेतत्त्वमभिरक्षेरहञ्च निजस्थानं गतोऽपि तव स्मरणक्षणे
एव सन्निधास्ये, इत्थमधुविलोचना तामाश्वास्यपरिमित रक्तसञ्चयं च तस्यै
दत्त्वा समयकृष्टो विद्याधराधिपो निजवसतिमुदपतत् । कलिङ्गसेना च वत्सेश
भुजङ्गायायामवलम्बितपत्याशासूत्राऽभुव्राजन्नसयोगाय व्रतमिवाचरन्ती तत्रैव
दिनानि व्यत्यगमयत् ।

अत्रान्तरे साङ्गपयवाप्यै तप कृतवतीममर्त्यलोके निजाराधनतो जनिष्य-
माणामयोनिजामनन्मयार्या रतिमम्बिकापतिर्दग्धपूर्वण, वत्सराजगृहे कालेनेन
तत्पतिना सयोक्तुमादिदेश । अतो दग्धकामोऽपि निजोक्तिं
मदनमञ्जुकोत्पत्तिं पूरयितुकाम मतोवाम एतत्कार्यसिद्धये प्रजापति
मुवाच यत्कलिङ्गसेना दिव्यसम्भव तनय सोप्यते त
मापयाऽगृह्य तत्स्थले त्यक्तदिव्यतनुमिमा रतिं मानुषीं कन्या निर्माय क्षिपेतीश्व
राज्ञा निरसि निधाय निर्गते विधातरि ययासमय कलिङ्गसेनाप्रसूत सुत स्वमा
ययाऽपहृयालक्षितं सन् कन्यारूपिणीं रतिं तत्र न्यधादिति सर्वे एष जना जाता
मेव जाता तामलक्षन्त । कलिङ्गसेनाऽपि जाता तामसदृशीं सुतामवलोक्य सम
वाप्तपुत्रजननाधिकसन्तोषा, तोषानुरूपमुत्सव वितन्वती मदनमञ्जुकेति नाम्ना
तामाजुहाव । नृपोऽपि चाप वत्सेश्वर सदेवीकं समन्त्रिको जाता तादृशीमनु

१ गवि वाचि स्थिर इति तयोक्तेन 'गवियुधिभ्या स्थिर' २ 'प्रावृट्शरत्का
लदिवा जे' । ३. काले जानेन, 'प्रावृट्शरत्कालदिवा जे' इति सप्तम्या बहुक् ।

पमा कन्यां समाकर्ण्याकस्माद्विधिमैरितो यौगन्धरायणे शृण्वति वासवदत्तामुवाच,
'जाने, कलिङ्गसेनैषा शापवशेन मर्त्यैवमवाप्ता दिव्या स्त्रीति निजालौकिकरूपेण दर्श-
कानन्ददायिनी ऐतदायनी अपि काचिद्दिव्यैवेत्यसौ मम तनयस्य नरवाहनदत्तस्य
रूपेण तुल्या शीलसौन्दर्यस्नेहसुधाकुल्यो इव कुल्यो महादेवीपदार्हा' । एतदा-
कर्ण्य देवी वासवदत्तोवाच, 'महाराज, कस्मादकस्मादथ चेतस्यास्पदमकरोदियं भा-
वता भवतः? कोभयकुलविशुद्धः सौभागिनेयः एष ते पुत्रः क्वासौ बान्ध्वं किनेवी का-
लिङ्गसेनेयी?' श्रुतैतद्वचनो वत्सेशो विमृशन् वासवदत्तामुवाच नाहमात्मनैतद्
ब्रवीमि अपि तु वंनापि देवेन हृदिस्थितेन प्रेरितस्य मम मुखादिमा वाचो निःस-
रन्ति । इय कन्या नरवाहनदत्तस्य भूतपूर्वभार्या । किञ्च, असावेकपदार्क कलिङ्ग-
सेना कुलीनाऽपि कुलीना, पूर्वकर्मवशान्मानुषीत्वं गतेत्यशरीरिणी वाचमिवाहं
शृणोमि । इत्थमुक्त्वा विरतवचसि भूपतौ, मन्त्री यौगन्धरायणः प्राह, 'देव, श्रूयते
निजधवे भवेन भूतिभूयं प्रापिते, रत्या तपश्चर्यया प्रसादितः सर्वो मर्त्यभावमागताया-
स्तस्या मर्त्यलोकावतीर्णेन सशरीरेण तद्भर्त्रा सह सङ्गमाय वरमदात् । तव सुतश्च
दिव्यया वाचा कामावतार उक्तपूर्वः । हराज्ञया च रत्या मर्त्यभावेऽवतरणीयमेवेति
कलिङ्गसेनागर्भप्राहिकाऽद्याप्य मामेवमभाषत यत्कलिङ्गसेनागर्भशय्यायां योऽर्भ-
को मया दृष्टस्तदन्योऽयं मां प्रतिभातीत्येतदाश्चर्यजनकव्यतिकरेण जाने देवैः स्वमा-
यया कलिङ्गसेनागर्भचौर्येण निर्मितैषाऽयोनिजा रतिरिति कामावतारस्य स्वपुत्रस्य
दयिता भाविनी भार्या कलिङ्गसेनातनया । मन्त्रिणैवमुक्तो वत्सेशो वासवदत्तया
सह तथास्त्विति कृत्वा तद्दिनमनैषीत् ।

अथ गच्छत्सु दिनेषु क्रमेण रूपसम्पदा वयसा च वर्धमाना कलिङ्गसेनातनयां
मदनमञ्जुकामाकर्ण्यैकदा वासवदत्ता कौतुकादात्मनोऽन्तिकमानाययानासेति निज-

१. एतस्या अपत्यमिति विग्रहे 'त्यदादीनां फिन् वा वाच्यः' अथवा त्यदा-
दीनां वृद्धत्वेन 'उदीचां वृद्धादगोत्रात्' इति फिन् अपत्यप्रत्ययान्नजातिलक्षणो ङीप् ।
२. लघु सरः । ३. कुले जाता, 'अपूर्वपदादन्यतरस्यां यङ्ठकञौ' इति यत्, टाप् ।
४. 'अर्हः' इति कर्मण्युपपदेऽधि टाप् । ५. सुभगाया अपत्यम् 'कल्याण्यादीना-
मिन्ह' इति ढगिनटौ । ६. कल्याण्यादिवाङ्ढगिनटौ ततः ङीप् । ७. 'स्त्रीभ्यो
टक्' ततो ङीप् । ८. एकः पतिर्यस्या, 'नित्यं सपरन्यादिषु' इति नकारोऽन्तादे-
शस्तस्त्रियोगशिष्टो ङीप् च । ९. भूमाववतीर्णाऽपि ।

रूपोपहसितान्यवरयोपित तामवलोक्य नूनमिय भुवमवतीर्णा रतिरेवेति तद्विषये स्वविचिक्रिसामुत्सारितवती तथा जगद्यनोरसय स्वकीय भुत तत्रानायितवती इति बालीवपि तौ सतीवरवरजैवाकूपोपयिषयेवान्योन्यावलोकनेन सञ्जाता-
तिहर्षौ दृष्टिपाशैर्बद्धावपि तत प्रभृति पृथक् स्यात् न शक्नुत । एतदवबुध्य कलिङ्गसेना सानन्द नरवाहनदत्ते जामातृ प्राप्तिं बद्ध्वा प्रतिमादधौ ।

एवमतिक्रामासु दिवसेषु वरसेशो मारमित्र निजकुमार कवचहरैकल्पमालोक्य सम्मन्य मन्त्रिभि स्वपुत्रार्थं स्वस्येव पृथक् प्रासाद कारयित्वा श्लाघ्यगुणाग्रहा
ग्रहिलस्य तस्य यौवराज्याभिषेकोपकरणहरणाय
नरवाहनदत्तयौवराज्या परिजनान् समान् समाहूय समादिदेश । अभ्यपिचच्च
भिषेकं त यौवराज्ये सम्भृतेषु सर्वसंगारेषु देवहुन्दुभि
निर्द्वादानन्दतूर्यनिर्घोषप्रतिशब्द माङ्गल्यमाव्यदिव्य-
पुष्पवर्षणपूर्वकम्, अपरिमितमानन्दमभिव्यक्तीकुर्वन्सु च नगरेवासिषु, न्ययूयु
जच्च तद्बालसखान् स्वमन्त्रिपुत्रानाहूय तत्प्रचिव व, तथाहि यौगन्धरायणि महभू
तिक मन्त्रित्वे, रौमण्वतम् हरिशिख सैनापत्ये, वासन्तिके तपन्तक क्रीडा
सख्यत्वे, ऐत्यकि गोमुख प्रतीहारत्वे, पिङ्गलिकासुतौ वैश्वानरशक्तिसोमौ च
पौरोहिष्ये इत्यादि । एव भूभृताऽऽज्ञतेषु तत्तत्स्थानीयपुत्रसहायकाधिकारिपूद
भू-पुष्पवृष्टिपुरस्सरी दिव्या वाक् 'सस्वप्येतेष्वस्य सर्वाधिकार्यसाधकेषु, गोमु
खोऽस्यात्मना द्वितीय शरीराभिन्नो भविष्यतीति' । दिव्यया वाचैवमुक्तोऽतिहृष्टो
वरसेश सर्वान् वस्त्राभरणैरसम्मान्यानुजीविभ्यो दारिद्र्यदारि द्रविज विततार ।
एव तौर्यत्रिकादिपूर्वक विहिताभिषेके नरवाहनदत्ते, 'पृथ्यन्ता द्विजन्मानो
देवताश्च, विमुच्यन्ता चन्दिन कारागारेभ्य, मुच्यन्ता पश्चिणोऽपि पञ्चरेभ्य,'
इत्यादि श्रूयमाणेषु परितः परिजनालापेषु लास्योन्मादिनि, मृदुमङ्गलोद्गारमुखरे
सचरितपुरपथेषु पौरनारीजने, स दिवस सम्प्राप्तस्वर्गमुखस्येवास्वादितामृत
रसस्येवानुभूतपरमानन्दस्येव राज्ञोऽतिचक्राम ।

- १ बालश्च बाला चे-येकशेष, एव स च सा च तावित्यत्रापि । २ 'विभा-
षावर्षणशरवरात्' इति सप्तम्या वैभाषिको लुक् । ३ 'वयसि च' इत्यच् ।
४ 'न क्त्वा सेट्' । ५ 'शयवासवासिष्वकालान्' इति सप्तम्या अलुक् ।
६ 'पूर्ण इति वक्तव्यम्' इति सहकारेण 'आत्मनश्च' इति तृतीयाया अलुक् ।

प्राप्तायाश्च निशायां सुतोद्वाहविमर्शिन्या कलिङ्गसेनया स्मृतमात्रैव निज-
पत्यभ्यनुज्ञाताऽऽयाता सोमप्रभा चिरोरुग्णिनां सखीं कण्ठेनालिङ्ग्य कुशलमद्गल-
प्रश्नपूर्वकं जगाद—‘त्वं तावन्महर्दिना विद्याधरेण परिणीता । तव सुता च
रमरहरवरानुग्रहादवतीर्णा साक्षाद्रतिः, कामांशावतारस्यौदयनेन रवाहनदत्तस्य
भूतपूर्वभार्या या चाकरुपं विद्याधराधिराज्यं करिष्यतस्तस्यावरोधेषु मूर्धन्या
भविष्यति । त्वञ्च शक्रशापच्युताप्सराः सम्पादितादशिष्टकार्याऽधिगतशापमुक्ति-
रात्मपूर्वगतिं गमिष्यसीतिज्ञानवशा मदीयेन भर्त्रा समाख्यातम् । अहञ्चेह त्यक्त-
नयाकृते त्रैलोक्याद्भुतमुद्यानं निर्मिमे ।’ एवमभिधाय निजकथनानुकूलं निज-
मायानिर्मितविद्याद्भुतोद्याना सोढ्वां कलिङ्गसेनामामन्य निजमवनमगमत् ।

सोमप्रभायां जातायामथ प्रभातायाश्च रजन्यां, विविधोत्कुह्याप्संश्च भव्यतरुण-
तरतरारामणीयकमन्दीकृतनन्दनवनवैभवमुद्यानमवलोक्य संजातातिविश्मया-
ल्लोकाद्वत्सेश्वरः समाकर्ण्य सपरिवारः ससचिवश्च तत्राजगाम । पप्रच्छ चातिथ्य-
व्यग्रां कलिङ्गसेनामुद्यानविषयकं वृत्तम् । येन सा विश्वकर्मावतारमयासुर-
सुताया निजसख्याः संस्तवं निर्दिश्य तया रात्राविहागत्योद्यानमेतत्कृनमिति
ब्रुवाणा विदिताखिलसोमप्रभासंवादं तमकरोत् । तत्सर्वमाकर्ण्यानुभूतातुलमुत्,
समुत्सारितसर्वविचिकित्सः, सभार्यापुत्रपरिजनादिर्वत्सेशः, स्वीकृतकलिङ्गसेना-
दत्तातिथ्यः सायाह्निकाले निजमन्दिरमगच्छत् ।

एवं गच्छत्सु दिवसेषु नरवाहनदत्तोऽवाप्ताखिलातोद्यविद्याकलादिर्दिवौकसा-
नपि व्यस्मापयत् । इतो मदनमञ्जुकापि प्रतिकलमविकलेन्दुकलाभिरिवाविकला-
भिरुपचितावयवोद्यानवर्तिनि नृत्यसंगीतवेश्मनि परं पारं नृत्यादिकलानामवाप ।
मध्ये-मध्ये च नरवाहनदत्तः स्वयं तदुद्यानसंगीतवेश्मनि समागत्य नृत्यन्त्याश्च
प्रियायां सर्वातोद्यानि वादयन् दैर्घ्यान् विविधचारणगन्धर्वान् अन्यविद्याविशार-
दोश्च गजाश्वरथशस्त्राद्यचित्रपुस्तकादिकोविदान् द्वेपयन् गायन्या नृत्यन्त्या च
मदनमञ्जुकयाऽनुरज्यमानः स्वकान्त्या कौशलेन च तामनुरजयन् दिवसाननैषीत् ।

एकदा विलम्बकृतोत्कण्ठां प्रियां मदनमञ्जुकामवलोकयितुं गोमुखादिभिः
सहोद्यानं गतो नरवाहनदत्तः कलिङ्गसेनयाऽभिहितः, चिरमनागतेऽत्रभवत्यत्यु-

१. अप्सु भवः दिगादित्वात् यत् ; ‘अपोयोनियन्मत्तुषु’ ओर्गुणे वान्तादेशः ।

२. ‘यकालतनेषु कालनाम्नः’ इति सप्तम्या अलुक् । ३. दिग्भ्य आगतान् ‘तत
आगतः’ इत्यण् ।

रसुका मदनुगता मदनमञ्जुका त्वत्पदवीमत्रलोकयितु यावदभ्याग्रमारुढा तावदेवैक
किरीटी, खडगी, दिव्याकृति पुमान् नभसोऽवतीर्य मामवब्रीत्—‘अहं मानस
वेगाख्य विद्याधरेश्वर, त्वञ्च सुरभिदत्तारया भुवि शापस्तुताऽप्सरा, तवेय
कन्या चापि दिव्येयेतत्सर्वं मे विदिनमिति सुतामेता मत्सम्बन्धानुरूपा मद्य
देहीति ।’ एतदाकर्ण्य विहस्याहमेवमत्रवत् यत् सर्वेषां युष्माकं भाविष्यद्वर्ती
वासवदत्तेयोऽस्या भर्ता देवैर्मिदिष्ट इति दुर्नना सोऽन्तरिक्षमुदपतत् । एतन्नि
शम्य, तच्छृणु गोमुखोऽवादीत् ‘अस्माकं स्वाभिनीद्व जाते राजपुत्रेऽन्तरिक्षाकन्या
विद्याधरपतिमिममवगत्वाधराशया विद्याधरा पापमाचरितुमुद्युक्ता अभवन् ।
किन्त्यय शास्त्रमवैर्गणै रक्षित इतीय नारदोक्तिस्तातेनोक्ता मया श्रुतेति विद्याधरा
सम्प्रत्यस्माकं विरोधिनः ।’ एतदाकर्ण्य कलिदत्ताऽब्रवीत्—‘तर्हि मायया मद-
नमञ्जुकावज्जनादर्वागेव राजपुत्रेण सह विवाहायोद्याग किं न क्रियते ? तच्छ्रुत्वा
गोमुखादयः ‘एतदर्थं तर्हि वत्सेश प्रार्थयताम्’ इत्युक्तवन्त इत्यन्यद्युः’ कलि-
सना स्वयं स्वभवनस्य वत्सेश गत्वा तादृशनिना नरवाहनदत्तेन सह लोक
लोचनलोमनीयाया स्वमुताया उद्वाहरूप निनानीष्ट व्यपिञ्चपत् । स चापि
ता विहृज्य सर्वास्त्रिजगन्मन्त्रिण समाहूय देव्या दासवदत्ताया समक्ष कलि-
सनाभीष्टमनुषज्य प्रसेनजित् परित्यज्यहागताया मदनवेगेन च व्यूढायास्तस्या
स्वविषयक बन्धकीर्तिलोकप्रवादञ्च कथयँस्तदभिनतमनुयुधानोऽपि लोकानुरञ्जनार्थं
देवानां प्रियैर्वाचोयुक्त्या प्रसारितेन लोकप्रवादेन जानकीं परित्यक्त्वा राममुदाह
तवान् । स्वाभिनतश्चैवमाविष्कृतवान् यद्गान्धर्वेण विधिनोद्ब्रह्म नरवाहनदत्त
क्षेत्रूपवस्त्वधिकामप्यस्यधिका कालिदत्तसेनेयी, कथं तद्भवेदिति । एतदाकर्ण्य योग
न्धरायण उक्तवान् यद् ‘देव नैषा सौधारणी कन्या अपि तु दिव्यैपे’ति ज्ञानिना
महाराजसेनार्त्तकृन्मेऽभ्यधाया। एव पारस्परिकालाप कुर्वँस्वेव तेषु दिव समुद्र
वन्ती माहेश्वरी वागी ‘यम्बकनृतीयाम्बकद्वदग्धपञ्चशरासावतारनरवाहन-
दत्तस्य भार्यायै मयैव निर्मितेया रथवतारा मदनमञ्जुकृति सर्वान्त पुरमुख्ययाऽ
नया युक्तो नरवाहनदत्त आकृष्य विद्याधराधिराज्य करिष्यता’त्युक्त्वा विरराम ।

- १ पूर्वादिभ्योऽष्टम्योऽहन्यद्युस । २ ‘एतदादीनां किञ् वा वाच्य’ इति
अत्रत्ये किञ् । तस्यापत्येनत्यथ । ३ ‘देवानां प्रिय इति च मूख । ४ ‘वाग्दि
कपश्यद्भयो मुक्तिदण्डहरेषु’ । ५ ‘आम्रीप्रसाधारणादन्’ ततोऽनन्तत्वात् ङीप् ।
६ ‘एकस्य सकृच्च’ ततो नञ् ।

तदाकर्ण्य कर्णयुगलसुधावर्षिं सपरिजनां वत्सेश सुतोद्वाहकृतस्थिरमति
आकारितावगतचरत्त्वसच्चिवमुत्पमौहूर्तिकोऽयमयसमयमुहूर्तं स्थिरीकर्तुं समा
दिदेश । गणकाश्च शास्त्रदृष्ट्या सर्वमवलोकयाचिरभा
मदनमञ्जुकाविवाह विनमेव शुभविवाहलक्षणं निर्दिशन्तोऽपि किञ्चित्कालीन
भाविभार्यावियोग तत्पुत्रस्थोऽनु । ततः प्राप्ते विवाह-
दिवसे दिव्याङ्गनाविहितदिन्यमङ्गलकौतुकया मदनमञ्जुकया सह निजवैभवो
चित्तपुत्रविवाहविधिं निर्वर्त्य हराज्ञयाऽमन्दानन्दमाविन्दन् वत्सेश सकलससार
सुखरसास्वादसुखितस्वान्त सुचिराकाङ्क्षितजीवलोकसुखमनुभवन्नरवाहनदत्तेन
पुत्रेण स्नुषया मदनमञ्जुकया च सह सपरिजन सुखेन दिवसाननैषीत् । अभ्यु-
दयाकाङ्क्षी युवराजो नरवाहनदत्तोऽपि च पितुरन्तेवासी सुखसुखेन कौशाम्ब्यामधि-
वसन् नवविवाहानन्दमन्वभवत् । मदनमञ्जुका चापि मातृनिर्विशेषस्नेहाया
वासवदत्ताया, मातृर्ष्वसुनिर्विशेषपद्मावत्याश्च हस्तच्छायायामाश्रित्य विस्मृतनिजमा-
तृस्नेहाऽनेहस ससुख निचाय ।

अथैकदा, निभृतपरिभ्रमणपरिभृतघातचञ्चूमयविषञ्जीसमुदञ्चितपञ्चमाञ्जिते,
प्रमदचञ्चलचञ्चरीककुलकञ्जुकिताग्रमञ्जरीकेऽसमशरसमरसमये, समन्त्रिको नर
वाहनदत्तो विहर्तुमुद्यमान गतो लोललोचनपट्पदाम्
नरवाहनदत्तस्या शोणोष्ठपल्लवाम्, पीनस्तनस्तवकशोभिताम्, परागपुञ्ज
न्यपत्नीप्राप्ति गौराङ्गीम्^१, द्वायया तापहारिणीम्, मनोहारिणीम्,
माधवीलतामिव माधवीम्, आश्रितैकाशोकतरुमूलां,
अनुकूलाकृतिम्, मनोभवभावसमुत्पन्नविचक्षणाम् साक्षादक्षिलक्ष्मीचकार ।
तद्रूपापहृतेक्षणेपु, तत्र गवोपविष्टेषु सर्वेषु, गोमुखस्तामपृच्छत्—‘शुभे, का
त्वम् ? कतमश्च देशो नीतः शून्यतामिह निजागमनेन ? किं निमित्तकश्चाचिर
प्रस्फुटितपल्लवतल्लजचरणयुगलायास ? एतदाकर्ण्य प्रणतिपर्यस्तमस्तकन्यस्त
पुष्पा सा नरवाहनदत्तवदनेन्दुनिहितेक्षणा क्षण निश्चस्य विस्तरेणलमवृत्तान्त

१ शुभावहो लम् (अथ शुभावहो विधि) प्रचुरशुभावहसमय इति
भाव । २ ऋतो वियायोनिस्त्वधेभ्यः । ३ ‘विभाषा स्वसृपत्यो’ ।
४ ‘श्रोत्वोष्ठयो समासे वा’ इति पररूपम् । ५ ‘अङ्गात्रकण्ठेभ्यो वक्तव्यम्’ ।

वर्णयितुमभनगेवमात्ममौनमुदाम्—‘आस्ते त्रैलोक्यविख्यातहिमवन्नगेन्द्रस्य जरा-
मृत्युभयच्छित्तिसिद्धयोपधिनिधानेऽन्यतमे बहुयोजनविस्तीर्णे काञ्चनशृङ्गाख्ये
सानावुमापतौ दृढभक्तिर्हेमप्रभो नाम विद्याधरेश्वरः । तस्यास्ति बहुपत्नीषु प्रियतमा
विद्वत्तमाऽलंकारप्रभाख्या परानी । तया सह प्रातरुत्थाय यथाविधिविहितशिवा-
शिवसपर्यस्य, मानुषलोकमागत्यानुदिनं दत्तदीनसर्वाङ्गीनरनमिभ्रस्वर्णलक्षस्य,
तदनु राजकृत्यावेक्षणपूर्वकं विहितमुनिवर्जिततत्रताम्यवहारादिकस्य, तस्याति-
क्रान्तेषु कालेषु जात्वपुत्रताहेतूपन्नचिन्तातन्तुसन्दानितान्त करणेऽनपत्यता-
विषमविषादवेदनाव्यतिकरश्चेतस्यास्पदमकरोत् । किमनेनानपत्येनाधिपत्येन
एवं लिङ्गचेतसं राजानमवलोक्य तद्दौर्मनस्यकारणमनुयुक्तवत्यलंकारप्रमेयं तेन
निगदिता यत् समधिगताल्लिलविभवस्यापि मद्भीयं स्वान्त नितान्तमनपत्यता-
तापेन तातप्यते । न ज्ञायते समायास्यति न वा कदाचित् श्लाघ्यः स कालः,
धन्यः स वासरः, सुलक्षणा सा बेला यदा भवनाद्गगच्छकमणचितितल्लोणु-
रूपितं, कनकमेखलापरिवेष्टितकटिनलं, हृद्य बालमङ्गे समारोप्य कृतकृत्यमात्मानं
मन्ये । एतदाकर्ण्य तत्पत्नी तमेवं सान्त्वयन्त्युवाच—‘देव विश्वेजनीनविभवा
भवानुकम्पया यथाकालं पुण्यात्मभिः सर्वैरवाप्यन्त इति स एव दग्धकामोऽपि
ते पूरितकामः, कपर्दी अपि च तेऽनपत्यतादारिद्र्यमर्दी, भविष्यत्यतो माऽऽनय
मनसि निरतिशयमौदामीन्यम् । आधेहि धर्मे धैर्ये च धियमधिकाम् । समा-
कण्ठितदेवीमुखैतदुदारवचा लघूभूतकिञ्चिद्भृङ्गलोचो^१ हेमप्रभस्तद्वचसि श्रद्धाय,
सुखाय, पुरोधाय च पुरोहितं काञ्चननवकोटीर्विप्रेभ्यो वित्तोर्यं^२ देहं वा पातये-
यम्, आशुतोषं वाऽऽशु तोषयेयम्, इति कृतनिश्चयः, ‘इहासने शुण्यतु मे शरीरं
त्वगस्थिमांसं विलयं प्रयातु’ एवमहायधैर्यो हराग्रे परित्यक्तौपवर्जप्राशित्र, पुत्रार्थ-
मुग्रं तपस्तेपे । त्रिरात्रोपोपिताय तस्मै ससोमः, सोमैः शर्वाणीजानिः साक्षादावि-

१. ‘इगन्ताच्च लघुपूर्वात्’ । २. अतिशयेन विदुषीति तमपि, ‘उगितश्चेति’
वैकल्पिकह्रस्वाभावपक्षे ‘तसिलदिष्विति पुंस्वज्ञावः । ३. ‘हृदयस्य प्रिय’ इति यत्
‘हृदयस्य हृदलेऽस्यदण्डासेषु’ इति हृदयस्य हृदादेशः । ४. आत्मन् विश्वजन०—
इति छः । ५. ‘वा शोकव्यन् रोगेषु’ । ६. परित्यक्तम् औपवर्जम् उपवासभोज्य-
द्रव्यम् उपवासे यत्किञ्चित्प्राशित्रम् ग्राह्य वस्तु वा चेनेत्यर्थः, ‘उपवत्त्रादिभ्यः
उपसंख्यानम्’ । ७. उमया सहितः ।

भूय भाविनो वशधरस्य वीरसुतस्य, गौरीप्रसादाद् भादिभ्या सुन्दरसुताया
भविष्यन्महामहिमनरवाहनदत्तभाविमहिष्याश्चावाप्तये वर दत्त्वाऽन्तरधात् ।
अन्तर्हिते च भगवति भवे, प्रहृष्टो हेमप्रभ प्रभाते प्रबुद्धोऽलकारप्रभां स्वप्नसूच
नेनानन्दोत्थाय स्नातो समर्चितभूर्जटिर्दत्तदान संपादितसामयिकपारणाविधि
रत्युत्सव चकार ।

याते चावहुतिषे काले, घृतगर्भाऽलकारप्रभाद्यौर्कमियासूत सुतम् । अल
श्चकार च राजा त नैसर्गिकानुभावभासित दिव्यवागुपदिष्टेन वज्रप्रभनाम्ना । अथ
कतिपयैरेव दिवसै कलाभिरापूर्वमाणेन्दाविष विवर्द्धमाने वज्रप्रभे पुनः सगर्भा
सम्पद्यमानाऽलङ्कारप्रभा यथाकाल गौरीप्रसादादनिर्वचनीयरामणीयकाम् कन्या
प्राप्तोष्ट । अन्नावि च कन्याप्रसवसमकालमेव हरादेशसम्वादिनी दिद्यो वाक्—
'यदिथ नरवाहदत्तस्य भाविनी भार्ये'ति पुत्रोत्पत्तिनिर्विशेषकृतोत्सवेन राज्ञा
कृततरणप्रभाभिधेया सा कन्या चलच्चपक्षीयेन्दुप्रभेवानुदिन पितृसन्नि ववृधे ।

हेमप्रभश्चाथ चर्महर, कृतदारपरिग्रह, सुत यौवराज्येऽभिषिच्य तद्विन्दस्त
समस्तराज्यभारो निर्बृत्तोऽपि सुतोद्वाहनितान्तचिन्तातनुसन्धानितान्त करणो
न नक्तदिवमपि चेत् प्रसादमाससाद् । उवाच चैकदाऽन्तिकासीनां प्रदेशो
कन्यामवलोक्य निजपत्नीम् 'देवि पश्य कुलालङ्कारभूता तनया विनयादिसम्प
न्नाऽपि महतामपि महादुःखावहेतिवरप्राप्तया विनैया रत्नप्रभा भामपि दुःखौकरोति
दिवानिशम् । इत्थ निजदुःखोदन्वन्त तन्वन्त निषण्ण विषण्णहृदय राजानमल
ङ्कारप्रभाऽञ्जवीत् 'देव, अलम-यदीदृषिन्तया, देवैनरवाहनदत्तस्यैषा भार्योक्तेति-
योग्यैतमाय भाविनेऽस्मच्चक्रवर्तिने किमिय न दीयते ? एवमुक्तो राजा तामुवाच
यद्यपि स कामाशावतारस्तथापि न सोऽद्यावधि दिव्यतामवाप्त इति तस्य विद्या
वाप्तिम् प्रतीक्षमाणेन मया नाद्यावधि तथा कृतम् ।

१. समयस्तदस्य प्राप्तम् । २ 'बहुगणवतुडति सख्या', 'तस्य पूरणे षट्'
तत् 'बहुगणसङ्घेषु तिथुक्' बहुना पूरक बहुतिथ काल तथा न
भवतीति तथोक्त इत्यर्थः । ३ 'दुःखात्प्रातिलोभ्ये' इति ङाच् । ४ अन्यस्य
इयम् अन्यदीया 'गङ्गादिभ्यश्च' इति ङे 'कारके ङे च नाय निषेध' इति
सहकारेण 'अपष्टयतृतीया०' इति ङुक् । ५ योगाय प्रभवति इति योग्य
योगायच' ततोऽतिशायने तमप् ।

एवमुक्त्वा विरतवचसि राजनि, नरवाहनदत्तविषयकवाक्यैः कर्णप्रविष्टै-
राकृष्टचित्तैव विष्टरादुत्थाय कथञ्चित्पितरौ प्रणम्य श्रवणपथप्राप्तप्रथमप्रियातिथि-
सत्कारार्थमिव निजमन्तःपुरं प्रविश्य चिरं संजातजगरा, प्रभातप्रायायां
शर्वरूपां कथञ्चित्त्रिद्वामवाप्य 'पुत्रि, प्रातः शुभे दिने कौशाभ्यां गत्वा स्ववरो वत्से-
श्वरात्मजो द्रष्टव्यः । परिज्ञातामुप्यकुलिकश्च ततस्तमिहानीय ते पिता स्वयमेव
तेन तत्र विवाहं विधास्यतीति' गौर्या सानुस्मर्याऽहं निर्दिष्टेति प्रबुद्धा प्रातर्निवे-
दितनिगस्वमया मात्राऽनुज्ञाता निजपुरात्प्रचलिता क्षणेनेहायाता निजवरं द्रष्टुं
प्रवृत्ताऽतः परं भवन्तः प्रमाणम् ।'

एवं तस्याः सुधानुपित्तमुग्धमुखवीणाकणनकोमलालापमाकर्ण्य नदनानुरञ्जन-
मञ्जनमिव तद्वपुश्चावलोच्य 'धन्योऽहं सफलजनिरहमद्य धन्यजननिः संजातो
यत्त्रेहाश्रयाऽभिषूत' इति । एवमन्योन्यकृन्नवसंलापाभ्यां ताभ्यां क्षणमवासाव-
काशोऽकस्मादाकाशे विद्याधरबलं दृष्टो । ततः तातोऽयमागत 'इति द्वाप्रत्नप्रभयो-
दिते सपुत्रो हेमप्रभो व्योम्नोऽवतीर्य स्वागतिकं नरवाहनदत्तमुपागत्य षावदन्यो-
ऽन्यरचिताचारास्ते तिष्ठन्ति एणं तावत्समन्त्रिको वरसराजस्तत्रायातः । तदा
कृतातिथ्यं तं हेमप्रभो रत्नप्रभोक्तं सर्वमवबोध्य समवाप्तश्लेशसम्मतिमानौ,
वत्सेशानुप्रेषितेन यौगन्धरायणेन सह रत्नप्रभानरवाहनदत्तौ निजविद्याकलिरतवि-
माने समप्ररोह्य क्षणेन कौशशतिक- एवं पुरं काञ्चनशृङ्गकं निनाय । तत्र हेम-
प्रभो निजविभवानुरूपे महारम्भेऽब्धिर्हरये पद्मामिव रत्नप्रभा ददौ । नरवाहन-
दत्तोऽपि च निर्व्यूढोद्वाहमङ्गलो रत्नप्रभया सह दिव्यान् भोगान् भुञ्जानः कति-
चिदिनानि विद्याधराविषपुरमध्युष्य यौगन्धरायणानुमत्या स्वपुरीं प्रयातुकामः
काम इव रथा सह पुनस्तदेव विमानमधिरुह्य सदानुगेन, शशुर्येण, शशुरेण च
स्वपुरीमाययौ । वत्सेशरोऽपि च सवासवदत्तस्तत्र पदावनतं ससुमङ्गलीकं^३ सुतं
समभिनन्द्य निजविभवानुरूपं सतनयं नवसम्बन्धिनं हेमप्रभं सद्भीकरत् ।
गतेषु च केषुचिद्विषेषु वत्सेशनापृच्छ्य स्वपुरसुरास्य गतवति हेमप्रभे
सर्वधासुखी यन्नरवाहनदत्तो मदनमञ्जुकारणप्रभाभ्यां सह दिवसाननैपीत् ।

एकदा च स स्वप्रिये शीघ्रमेव प्रत्यागमनाय समाधास्य निजजनकेन वत्से-
शेन सह हास्ति^४कौशपरिगणितपर्दाजिराजिपरिवृतो मृगयार्थं वनं जगाम । तत्र

१. 'आमुष्यायणानुत्थपुत्रिकामुप्यकुलिनेति च' । २. 'कौशशतयोजनरातयोद-
पसङ्ख्यानम्' । ३. 'केवलमप्रक' इत्यादिना ढोप् । ४. 'अचित्तइस्तिधेनोष्ठक्' । ५. 'के-
शाभ्या यञ्जवन्वतरस्याम्' इति पाणिनोऽण् । ६. पादस्य पदाज्या तिगोपहतेषु ।

चिरं मृगयां कुर्वाणः श्रान्तः क्षणमेकत्र विश्रम्याधमारुढोऽधस्तादिनैकेन गोमुखेन सह यावद्वपरिचिताचारपद्यकुशकण्टकाकीर्णप्रान्तरं वनान्तरं प्रविशति तावदेव तेनैव पथा समायान्तीं तापसीमेकां ददर्श । सा च सविनयं नमस्कृता नरवाहन-
दत्तेन समाशीर्भिरभ्यर्च्यैवं वक्तुमारभत 'वास, इतः पारेपयोनिधि पुरमस्ति कर्पूर-
सम्भवं नाम । तत्रास्ति कर्पूरकनामा राजा । तस्य कर्पूरिका नाज्ञा सुन्दरी भुता ।
सा च पुरुषद्वेषिणी विवाहं नाभिकाङ्क्षति । सा च त्वप्युपेतेऽवश्यं त्वदर्थिनी
भविष्यतीति । एवं तत्र गच्छन्नवश्यं सुन्दरीं तामवाप्स्यसि । यद्यपि तत्र गच्छतस्ते
मार्गे महान् क्लेशो भविष्यति तथाप्यहार्थधैर्यं कार्यं कुर्वतस्ते सर्वे स्वन्तं भावीति
न कथमपि विरमेलिमम् । एवमुक्त्वा तिरोहितायां तापस्यां नरवाहनदत्तः
कर्पूरसम्भवं पुरं गन्तुमभिलषन्नासन्नवर्तिनं गोमुखं प्रेरयमाणस्तेनोक्तः 'देव, साह-
सेनालम्, कासावधुतमानवपच्छब्दोऽध्वा क वा सा कन्यकेति तज्जामध्रवणमात्रेण
'परित्यक्तक्षिप्याङ्गनाजनस्य ते निरभिप्रायसन्दिग्धमानुषोमभिधावनं सिकताया
लेदपेपं पेपणमिवानुचितम् । एवं गोमुखेनोक्तो नरवाहनदत्तो 'न सिद्धतापस्या-
स्तस्या वचनं कथमपि मृषा भवितुं शक्नोती'ति तद्राजकन्यकावाप्तयेऽवश्यं मया
तत्र गन्तव्यम्' एवमुक्त्वाऽऽरुढद्वयो गन्तुमनिच्छतापि गोमुखेनानुगम्यमानस्न-
रक्षणमेव तदभिमुखमभिप्रतस्थे ।

अत्रान्तर एव कृताखेटो वस्त्रेशः स्वबलमभ्यगस्थं स्वसुतमायान्तं मन्वानो
मरुभृत्यादिभिः सह निजपुरीं प्रत्यावर्तत । किन्तु कश्चित् कालं यावदनागते नर-
वाहनदत्ते वस्त्रेशो रत्नप्रभान्तिकमाजगाम । सा चादित एव ध्यातया निजविद्याऽ-
ख्यातज्ञातदयितोदन्तोद्विप्तं स्वश्वशुरं वस्त्रेशमब्रवीत्—'आर्यपुत्रस्तापसीनिर्दिष्टां
कर्पूरिकां राजसुतां प्राप्तुं कर्पूरसम्भवं पुरं गतः शीघ्रं च कृतकार्यं इद्वैष्यतीति
चिन्तयाऽलम्—एतदहं स्वविद्यातोऽध्यगच्छम्' एवं वस्त्रेशं समाश्वास्य रत्नप्रभा
नरवाहनदत्तस्य मार्गक्लेशोपशान्तये निजविद्यां प्रायुक्तेति सा गोमुखानुगतं नर-
वाहनदत्तमटव्यां संगत्य कुमारीरूपेणोवाच 'अहं रत्नप्रभाप्रेरितेहायाता मायावती
नाम विद्या मार्गेऽदृश्या त्वां रक्षामीति निश्चिन्तेन स्वया गन्तव्यम् ।

एवमुक्त्वा तिरोहितायां हितायां प्रहितायाञ्च रत्नप्रभया विद्यायां तत्प्रभावतः
शान्ताशनायोदन्यो धन्योऽहं यस्यैवंभूता रत्नप्रभा प्रिया भार्येति मन्यमान औदयनिः

१. 'वा घोषमिश्रशब्देषु' इति पाठ्यद्वयस्य वैकल्पिकः पदादेशः । २. 'पियं
वास वादन्धिषु च' इत्युदकस्योदादेशः ।

सायमेकं दैवकृतोपलम्भमभ्योरोहतटाक सुधासारपूरितापम्, भूरितापो दूराध्वगमन-
खेदस्त्रिंश समवाप्य तत्रघात कृतस्वादुतरारण्यातवफलाहारो नक्त तत्राध सयत-
हयो मन्त्रिद्वितीयो वासार्थं महातरुमेकमारोह । तत्र निशीथे विशालतरुशास्ता-
सन्निधौ वित्रस्तहयहेषितमाकर्ण्य प्रबुद्धोऽधस्तादागत सिंहमपरयत् । अवलोक्य च
तमस्युद्यतो जिघासयाऽवतितीर्षुरपि गोमुखेन 'युवराज, अल नल्लदप्प्रायुषेन ति-
रश्वा सह पुयुत्सया । शरीररक्षार्थमेवावामिह वृक्षमारुढावित्येव गोमुखवाप्रुद्धे नर-
वाहनदत्ते सिंहस्तदधमाशु विनारय द्वितीयमप्याजघाम । एतश्चिरौघवत्सेधर-
सुतो हर्यश्चमभिलक्ष्य वृक्षादेव हितेन कौलेयकेणाध्यक्ष्यत्येव गोमुखेन द्वेधा चकार ।
अवतीर्य च तत उपात्तखड्गस्तमेव वृक्षमारुह्य क्षपितक्षप प्रातरतरां चावतीर्णो
गोमुखानुकाशी कर्पूरिकाभिलाषी पत्नीं प्रत्ययासीत् कर्पूरसम्भवम् । तत्र मार्गे
राजकुमारीप्राण्याशाकशया करयमानोऽपि गोमुखोत्तमनोरञ्जककथाभिर्विनोद्य-
मानोऽविज्ञाताध्वापि मध्येमध्ये समायान्तीर्विकटा भटवी, स्वरितधाराधुनी,
शतश शैलश्रेणीश्च पारयमाण, कृच्छ्रादादिवस यौनैक सायमतिसरसरसा-
लादिनानानोकहनिवहप्रतिविम्बरम्यरोध सान्द्रसरससरोजरजिराजितसर, एक-
मासाद्य तत्र विहितस्नानादिक्रिय, सुरभिमधुरास्वाद्यहृद्यवन्यफलनिर्वर्तिताहार-
विधि, सविधि सहया साङ्गं मृदुक्लिसलयस्तीर्णशटयो रजनीं निनीपुरशेत ।

प्रभातायाञ्च शर्वटर्पामुत्थाय सम्पादिताद्विकृत्य, सगोमुख प्रस्थितो
मार्गे मन्त्रिणमेवमभापत 'वयस्य, खप्ने काचिद् धवलाम्बरा दिव्यरूपा कुमारी
मामेत्यैवमभ्यधात् 'वत्स' मा कृया वृथा चिन्ताम् । इत पर त्वमाशु समवा-
प्स्यसि पयोनिधितीरे वनान्तरस्थमाश्चर्यपूर्णं पुरम् । तत्र विश्रान्तोऽक्लेशेनैव कर्पूर
सम्भव पुर प्राप्य कर्पूरिकां राजकन्यकामवाप्स्यसीति । एवमभिधाय सँघस्तिरो-
भूतायां तस्यामह प्रबुद्ध ।

एवमुक्तवन्त गोमुख उवाच-देव ! न किञ्चित्ते वर्तते दुष्करम् । अचिरेणैव त्व
भविष्यसि सिद्धाभीप्सित । इत्येवमाद्युक्तो गोमुखेन गच्छन् क्रमाज्जलधेरुपकण्ठ-

१ 'प्रहरणार्थेभ्य परे निष्ठासप्तम्यौ' इति निष्ठाया परनिपात । २ अक्षिण
इत्यप्यक्षम्, अप्यक्ष करोति अप्यक्षयति तत शत्रन्तात्सप्तमी । ३ 'सह्याया
विघार्थे धा', 'एधाच', तत 'तसिलादय' प्राक्पाशाप' इत्यव्ययत्वेन 'अव्ययस्य
प्वावीत्व नेति वाच्यम्' । ४ 'हिमकापिहतिषु च' । ५ 'योजन गच्छति' इति ठञ् ।
६ 'सद्य परदि'ति सूत्रे, समानेऽहनीति विग्रहे, 'समानस्य सभावो यथाहनि' ।

गतमद्रिकूटनिभाट्टालिकम्, मेवाभसर्वसौवर्णराजमन्दिरविराजितम्, विपुलाभोगम्, अपरमिवाखण्डलभूमण्डलम्, नगरं नगरजितप्राकारमेकमद्राक्षीत् । विपणी-
मार्गेण च तत्र प्रविश्य विविधकाष्ठयन्त्रमयम्, सर्वं सजीववद्विचेष्टमानमपि
वाग्विरहादेव निर्जीव इति विश्रायमानमाश्चर्यमयं वणिग्विलासिनीपौरजनं सर्वम-
वलोकमानो गोमुखद्वितीयो राजसन्नोऽन्तिकमासाद्य तत्रापि तादृशमेव हस्त्य-
श्वादि विलोकयन् ससचिवः साश्वर्यो राजभवनाभ्यन्तरमाविवेश ददर्श च तत्र यन्त्र-
प्रतीहारवारनारीपरिव्याप्त सर्वजडयन्त्रस्पन्दनहेतुमिन्द्रियाद्यधिष्ठातारमात्मा-
नमिव रत्नसिंहासनासीनमुत्पलमालभारिणमेकं चेतनपुरुषम् । स चापि पुरुषोऽ-
वलोकितोत्तमाकृतिर्निजासनादुत्थायातिथ्येन समाराध्य साक्षिष्येऽधुपावेश्या-
पृच्छत्, 'लोकपृष्ठाकृते, को भवान्, किमर्थञ्चामानुषीं भूमिमिमांसात्मना द्विती-
योऽवाप्तवान्' । एतदाकर्ण्य विनिवेदिताशेषात्मवृत्तान्तो नरवाहनदत्तोऽपि चाति-
प्रहृष्टिहृष्टमुपहरेऽतिगह्वरमुद्रं तं, तदीयं तत्पौरञ्च परिचयमनुयुज्जान एवमुक्त्वा—
'अस्ति वसुधावध्वाः सदलङ्कृतिभूता काञ्चीव काञ्चीति नाम्ना नगरी, गरीयोगुण-
गणगुम्फिता । तस्यां बाहुयलाख्यो महीपतिः । तस्य राष्ट्रियोवाचा सोदैर्यो आतरौ
मयप्रणीतदार्वादिविलक्षणमायायन्त्रतक्षणविचक्षणतक्षणौ । ज्येष्ठः प्राणधराभि-
धेयो वेश्याव्यसनविप्लुतोऽहञ्च कनिष्ठो राज्यधराभिधेयो राजभक्तः । स्नेहेन
निवसतोरारवयोरप्रजः पित्र्यं धनं भुक्त्वा मत्सञ्चितेनापि भ्रातृवात्सल्यसौहार्देन
तस्मै समर्पितेन स्वल्पस्वापतेयसमिद्राशिना कञ्चित्कालं वेश्यासमागमव्यस-
नाग्निमिन्धोऽज्जालोचितात्मभद्रङ्करण उत्तरोत्तरमतिव्यसत्यन्यतो वेश्यार्थमर्थमप-
जिहीर्षूरज्जयन्त्रवहं दारुमयं हसगोयुगं व्यधत् । रज्जुघट्टनप्रेरितश्च तद्वसयुगलं
निशि यन्त्रप्रयोगतो गवाक्षेण राशो बाहुयलस्य कोशं प्रविश्य चञ्चूपात्तपटलक-
स्थिताभरणं मद्भ्रातृगृहमागमत् । तच्च विक्रीय मज्ज्येष्ठो विलासार्थं वेश्यर्या
संयच्छमानोऽहर्निशं राजकोषं मुष्णानो वार्यमाणोऽपि मया, न तस्मादनार्य-
कार्याद् व्यरमद् व्यसनान्धः । एवमचलितागले, निर्मूपिकेऽपि मूष्यमाणे शोवधौ,

१. 'इष्टकेषीकामालानां चित्तूलभारिषु' । २. 'राष्ट्रावारपाराद् वस्यौ' ।
३. 'विभाषोदरे' इति समासस्य सः, 'सोदराद्य' । ४. 'पितुर्येच' । ५. ब्राह्मणादि-
त्वात् प्यजि, 'वाशोकप्यञ् रोगेषु', 'हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चे'त्युभयपदपृष्ठिः ।
६. कर्मण्यणि उपपदसमासे, 'ब्राह्मण्योरिन्धे' इति मुमु । ७. 'द्वित्वे गोयुगच्' ।
८. 'भशिष्टव्यवहारे द्वाणः प्रयोगे चतुर्थ्यर्थे तृतीया' ।

कतिचिद्दिनानि भयात्तूष्णोमन्विप्यस्यनुपलब्धचौरोऽधिकाधिकप्रबुद्धबुद्धिभाण्डा
गारिको गत्वा नत्वा राजान्, स्फुट सर्वं न्यवेदयत् इति सोऽन्याज् जाग्रत
प्राहरिकान् अधिकोप तत्तत्त्वमवेक्षितु नियोजयामास । ते च निशीथे गवाक्षेण
प्रविष्टौ रजुषद्वितौ मद्भ्रातृयन्त्रहसौ विलोक्य, यन्त्रयुक्तिपरिभ्रान्तौ, चञ्चूपात्ता
भरणौ, च्छिन्नरज्जू राजान् प्रातः काले दर्शयितु गृहीतवन्त । तत्कालमेव मदीयो
भ्राता ससम्भ्रम मामवादीच्—‘भ्रातः, शिथिलीभूतया रज्ज्वा, यन्त्रे स्तस्तया
कीलिकया च, निश्चिन्वेऽन्वेयिभि कोपरहिभिर्मदीयौ हसौ गृहीतौ । माया
यन्त्रविशारदौ चावामेवोभौ विख्याताविति नृपश्चौराविमाविति बुद्ध्या निश्चयेनावा
निगृहीयात् । अनुशय, यत्तया चार्यमाणेऽपि दुर्बुद्धिरहमपराधमिमचरमचरमच
रमि-यनपराधिन्यपि स्वयि, मरुतैत प्रथमापराधपरिपाक प्रसृत । तस्मादस्मा-
न्मदीयेन सङ्ग-प्रहतकीलिकेन, योजनाष्टशतीमुख्यतितु समर्थेन, वायुयन्त्रविमानेन
सुदूर दुःखदमपि विदेश शीघ्र सर्पाय पृथ चेक्षीयमाणानुशयसन्ततोऽत्र
सन्नाभी^१ सनाभीर्नस्मान् विहाय समारूढन्योमगामिविमानोऽपमानोपरूढचिन्ता
सूत्रसन्दानित, इतः कापि दूरतः, प्राणधरो मदीयो भ्राता यात । अहं तु
तेनोक्तोऽपि बहुभिर्बुद्धं तदीय यान नारोहमपि तु प्रभाते भूते भूपभय भावि
समाप्य, निजनिर्मितमन्यस्ववनजवनयानमारुह्य द्रुतमपनगरं योजनशतं क्कान्वा,
चण विश्रम्य, ततोऽपि प्रेरितेन तेनैव खगामिनाऽन्यदपि योजनशतद्वयमागाम् ।
ततः पयोनिधिसाक्षिष्यनिध्यातसदिग्धिध्वनिस्पर्शयानको, गृहीतपद्वर्ति^२रनुव्रति,
कृमाञ्च पुरमेतद्वाप्नवम् इति कौतुकाद्राजोपभोगार्हवस्त्राभरणशय्यादिसमन्वि-
तराजमन्दिरं प्रविष्टः सायमुद्यानवाप्यामम्भ^३कृतस्नानो, भुक्तफलो, रात्रौ च
शिरीषसुमनः सस्तरमतिशय्य राजशय्यामधिशयानोऽपास्तसमस्तबाहुबलभूष
भूतभीतिसम्भूति निशान्तेऽस्मात्कुत्रचिद्भ्रज्जिप्यामीति निशान्तेऽस्मिन्नेव वस्तु
सञ्चिन्तयन्निशान्ते स्वप्ने बर्हिस्मारूढेन दिव्यरूपधारिणा मदीयसम्प्रार्जचारि

१ ‘अगारान्ताटठन्’ । २ तत्र नियुक्त’ । ३ सदा भयभीत । ४ समाना
नाभिर्येषाम् ‘ज्योतिजनपदे’ति समानस्य स । ५ ‘अपपरीवर्त्तने’ ‘पञ्चम्यपाह्
परिभि’, ‘अपपरिवहिरक्षव पञ्चम्या’ । ६ पादाग्या हन्यते इति कर्मणि क्तिनि
‘हिमन्नापइतिपु चेति’ पञ्जाव । ७ ‘ओन सहोऽम्भन्तमसस्तृतीयाया’ ८ ‘चरणे
मङ्गचारिणि’ ।

संतीर्ष्यमानोर्दर्यान्वयतमसहस्रेण^१ केनचित्पुरुषेण, मद्धितैकपरेणाहमभिहित, 'मद्र, न गन्तव्यमितसवयेहैव वस्तव्यम्, आहारकाले च मध्यमपुरे समाख्य स्यातव्यम्। एवमुक्त्वाऽन्तर्हिते तस्मिन् प्रबुद्धोऽह निरचिनव याकुमारनिर्मितमेतद्विषयस्थान मितोर्ह निवसन्नह नून पदात्पद श्रेय समुपेक्ष्यामीति बद्धास्योत्पितो निर्वर्तिता द्विककृत्यो यावदाहारकाले मध्यमपुरमाख्य स्थित तावदुपनतेषु हिरण्मय पात्रेषु स्वादिष्टसर्पिं शालिभिरसा-ध्याणा-शङ्कुली-सयाव-शुक्तशाकादिभोजन ययाचिन्तितमन्यबोपनत सद्य एव मत्पुरं^२ स्थापितमभूत्। यच्चाभ्यवहत्यापहत क्षुत्तृष्णोऽहमवाहातीवनिर्वृति^३ सवृत्तः। ततं प्रभृति प्रतिवासरमवाप्तयथाचि न्तितराजभोगोऽहमिहैव वसतिमकरवम्। इह हि मच्चिन्तित परिच्छदो भार्या वा नास्तीति सर्व एव जनो मया दारुर्मयो विहितः। इत्थं^४ प्रामर्तशोऽप्यह राज्यधराभिधो विधेर्वशाद्वा^५ जायमाणो देवनिर्मितेऽस्मिन् पुरे एकं^६ कोत्र निवसा मीति सौम्य, यथाशक्त्यातिथ्यपरिचर्यापरस्य मम सत्कृतिस्वीकृतिपूर्वकं^७ षण विश्रम्य गम्यताम्।

एवमुक्त्वा राज्यधरेण तत्पुरोद्यानवापीं नीत सगोमुखो नरवाहनदत्तस्तत्र स्नातो, विकचवारिजाञ्जितपद्ममुखो, मध्यमपुराहारभूमिं प्रापितो ध्यातोपस्थापि तान् सुस्वादुविविधाहाराञ्जग्ध्वा, दुग्धादिमधुमधुरपेयानि च पीत्वा, नितरां सन्तुष्टिमवाप। ततस्तत्र भोजनभाजनमाजंनकरादीनामभावेऽप्यष्टेन प्रमुष्टाहार भूमिको भुक्तताम्बूलैलालवङ्गो नक्त शयनोत्तम भेजे। तत्र च चिन्तामणिनिभत पुरमाहात्म्यविस्मयस्तिमिततारको वासेशसूनु, कर्पूरिकाऽनवासिनवौसुक्येन माविसपत्नीर्प्यया इव निद्रयाऽऽनालिङ्गितो, विनिद्रान्, पार्श्वतीयेन शयनमभ्य मध्यासीनेन राज्यधरेण, कस्यां^८ गिन्, चिन्तयाऽलम्, उदारसत्त्व श्रीरिवाङ्गना भजते इति त्वमपीप्सिता प्रियामवश्यं प्राप्स्यसीत्युक्तोऽवाप्तधैर्यो गोमुखेन सह

- १ 'समानतीर्थेवासी,' तीर्थे ये'। २ 'समानोदरे शयित ०' 'विमाधोदरे'। ३ 'हृत्ते चेति वक्तव्यम्'। ४ 'इदमो ह' 'इदम इश'। ५ 'दाण्डिनायनहास्ति नायनेति' साधु। ६ 'पूर्वाधरावराणाम् असिपुरधवधैयाम्'। ७ 'पश्चम्या स्तसिल' 'यदादीनाम'। ८ 'मयद्वैतयोर्मापायाप'। ९ 'इदमस्यसु'। 'एतेतौ रयो,' १० 'प्रामकौटाभ्याञ्च तत्तण' ११ राजेवाचरतीति 'कर्तुं कथङ् सलोपश्च' 'अकूरसार्वधातुकयोर्दधि' सत ज्ञानच्। १२ एकादाकिनिशासहाये' इति पाक्षिक कन्। १३ 'अत इन् ठनौ'।

सुखं निदद्रौ । प्रातश्च कृताहारः क्षणं यावत्तिष्ठति तावद् गोमुखो राज्यधरमुवाच,
'सखे, मध्यमोः कृते यन्त्रविमानमेकं कुरु येन तदाह्य कर्पूरसम्भवपुरमवाप्य
समवाप्यतां निजप्रियाऽनेनेति । तच्चाकर्ण्य तच्चासावुपानीय रचितचरमर्पयति
स्मैकं वातयन्त्रविमानकम् । मनोवेगगामि-स्त्रगामि च यदाह्य सगोमुखो
नरवाहनदत्तो मङ्गुलधितकल्लोलिनीवल्लभस्तदपरतीरवर्तिकर्पूरसम्भवं पुरमवाप्य
नभसोऽवतीर्य विमानादवरण्य सकौतुकं पुरान्तः परिभ्रमस्तद्देवाभीप्सितं कर्पूर-
सम्भवं पुरमिति लोकतो ज्ञात्वाऽतिदृष्टो वर्षीयस्यास्त्रियैक्याऽधिष्ठितं रुचिरं वेरमैकं
तदनुमतो निवासाय विवेश । तत्रानुपङ्गिकाया जिज्ञासमानः, 'आर्यं किमभि-
धानोऽत्र राजा, किञ्च तदपरमम्, कथञ्चतद्रूपमिति' वैदेशिकाभ्यामावाभ्यां
शंसेत्येवमनुयद्वा वृद्धाऽद्वाऽरब्धवती तमेवमुत्तरीतुम्—

महाभाग, निखिलदिग्यवैभवसम्भवे, कर्पूरसम्भवेऽस्मिन्कर्पूरको नाम राजा ।
स चानपत्यताधिपीडितः सदारः सदारचित्तशङ्करार्चननमस्योऽप्यधिकतपस्याभि-
काङ्क्षयाऽन्यदाशोऽनन्यदास्थितो वरदस्य, वलीवर्द्धवाहनस्य, सन्तोषाय निराहार-
स्तपस्तप्तुमारमत । पञ्चरात्रोपोषिताय च तस्मै स्वप्ने भगवान् भूतभावनः समा-
दिदेश, 'पुत्र समुत्तिष्ठ, समवाप्यसि त्वं पुत्राम्यधिकां कन्याम् । अवाप्यति च
यस्याः पतिर्विद्याधराधिरत्यम्' । एवमादिष्टः प्रबुद्धो भूपतिः प्रातः सर्वं तद्विज-
पत्यै निगद्य प्रहृष्टः सपत्नीको व्रतपारणामकरोत् । अचिराच्चापन्नसत्त्वा सत्राङ्गी
ययासमयमसूत सुपन्थिवन्धसङ्गठितकोमलमांसलशरीराम्, सुताम्, इति सुत-
निर्विशेषसम्पादितमहोत्सवः कर्पूरकः कर्पूरिकेति तस्या नाम धक्रे । लोकलोचन-
चन्द्रिका सा राजसुता सुताधिकच्छेहलालिता लताभिनवेव लावण्याधिक्यमा-
दधती दधती चापि पदमभिनवयौवने तद्विवाहमभिकाङ्क्षत्यपि भूपतौ, पुरुषदे-
पिणी, मनस्विनी, न पुरुषोऽङ्गुलिपङ्गमपीच्छति । किं कन्याजन्मफलम् ? कुतस्त्वं
न विवाहमिच्छसीति तत्सहया मसूतयाऽनुयुक्तोक्त्वती, 'सखि, मम विवाहा-
निच्छायां प्राग्जन्मजातिस्मरो मूलम् । तच्चाभिन्नहृदयायै तुभ्यमभिदधती मामव-
धारय 'महाम्भोपेस्तीरेऽस्येको महान् चन्दनवृक्षः । निकषा च तं, वर्तमाने विनिद्र-
सान्द्रसरससरोजराजितसरसि, प्राग्जन्मनि अहमभवं हसी । साऽहमधिगतदस्य-
चन्दनपादपे स्वेन भर्त्रा हंसेन सह निर्मितनोडा, क्रीडानुरक्ता शावकानसविधि ।

किन्तु चलवदूमिरुर्मिमाळी, स्वालीकाहकारहुङ्कारेणावा तर्जयस्त्रिधाकरमात्तस्मादस्म
स्तुतानपाहरदित्यपरस्मेहसुलभवैधुर्या धुर्यागत्याब्धितरथशिवलिङ्गस्य निप
तन्ती, विलपन्ती, च 'निरपराधोपपीडक, दण्डधारिन्, त्रिशूलिन्,' इत्याद्यने
कोपयुक्तनामोच्चारम्, अपरिमेयविषादा निपादादहतपेतकसजातशोकसन्तापविधु
रीकृतकुररीवामन्द मन्दन्ती, विद्यतपद्मतिरिव चितौ विलुङ्गन्ती, शुचा दिवसम
हमासमनर्शनेति राजहसेन मदीयन पत्योपेत्याहमुक्ता--'प्रिये,' समुत्तिष्ठ यती
तापत्यानुशोकेन भलम् । जीवद्भि सर्वमवाप्यत इति भविष्यन्ति नावन्यान्यप
स्यानीति' । एव कद्वदस्य तस्य हृदयतोदकारिणी वाणीमारुण्यं तत्रि ज्येहनिष्कृ
पतोत्पन्नविस्मयविस्मृतविवेका धिगहो पुरुषान्, कापुर्दयान्, पापान्, ये भक्ति
मतीष्वपि पत्नीषु कामवासनाशमनमात्रैकोद्देश्या वेश्याभिगमनमिवाभिगमनमा
कलयन्तो घालापदेषु चैव निष्करुणीभवन्ति । तत् किममुना मदीयपतिना
दु खिना वा देहेन गोहेन वाऽपत्यशून्येने'त्यालोच्य हृदि कृत्वा भवत्या भव पुरत
पत्युस्तस्य पश्यत एव जननान्तरे जातिस्मरा राजपुत्री भूयासमिति सङ्कल्प्य
पयोनिधौ तच्छरीरं क्षिप्रं क्षिप्तवतीति पूर्वजातौ भर्तुस्तस्य नृशसता रमरनया
हृदि विपविपमविषयवैरस्यव्रतव्रततिमावर्द्धयन् या मे नान्यदर्थे कस्मिंश्चिदपि वरे
मनोऽभ्युरक्तमिति विवाहमधुना नेच्छाम्यत पर सर्वं देवायत्तम् । एव राजसुतो
द्वाटिताखिलरहस्या साऽऽगरय मामुपवर्णितवती । अतः पृच्छते ते सर्वं मया
भिहितम् ।

सा चैषा नृपात्मजा विद्याधराणां भविष्यच्चक्रवर्तिनस्ते भार्या भाविनी ।
पूर्वं दैवेन शम्भुनाऽप्येतदादिष्टमिति तल्लक्षणोपेत त्वामिह लोकेऽहमालोके । एव
मुक्तो वृद्धोपहृताहारो नरवाहनदत्तो गोमुखान्वितो निशा ता तत्र नीत्वा, प्रात
सम्मन्त्य सभ मन्त्रिणा गोमुखेन कृतमहाव्रतिकवेशो गोमुखसहाय, 'हा हसि'
हा हसि" इति वाचयमानो रात्रिकायद्वारमासाद्य जनतश्चितो बध्नाम ।
समालोकितेर्दमीयैतद्गतयश्चेटिका सविस्मया राजसुता वपूरिकामूखु --'दवि,
सिंहद्वारेऽस्माभिरको महाव्रती दृष्ट । सद्भितीयोऽपि य सौन्दर्येणाद्वितीय,
'हा हसि' 'हा हसि' " इति विधानिगमुच्चारयति । पूर्वं हस्ती सा, सेटीमुखादेवम्

१ निराहारा दिवसमतिष्ठम् । २ 'रयवदयोध' इति को कदादेश ।
३ 'विमापा पुरुषे' । ४ 'राज्ञ क च' । ५ 'त्यदादीनि चे ति हृद दच्छस्य
वृद्धसजायाम् 'वृद्धाच्छ' ।

वधार्थं धार्यमाणसकौतुकहृदयातङ्का, त, काल एव तस्मिन्निजान्तिकमानादयः, शङ्कराराधनोपात्तव्रत, सतनुमिवातनुम्, विरमयोःकुह्या दशा पश्यन्ती किमेतदिति स्वया हा ! हसि ! हा ! हसि ॥ इत्युच्चार्यत इति तमनुसुयुजे । किन्वेव मनुयुजानामपि ता हा ! हसि ! इत्येवमुत्तरयति तस्मिन् गोमुखस्तामुवाच, 'देवि, विषयेऽस्मिन् सत्पितृया वदत मामवधेहि—'कर्मयोगतोऽयं पूर्वजन्मनि हस आसात् । जलनिधिसमीपे महत सरसरतटे वरदया सह चन्दनपादपे निवसतोऽस्यापश्येदु जलनिधिनाऽवनीतेषु, योपिदस्य शिष्याऽप्यशोकदहन दक्षमानमारमानमन्धौ, लब्धौपयिकशान्तिरभवदिति तद्वियोगार्तं पचिजातौ विरक्तस्यष्टुकामरतनुमयचमनि नातिस्मरोऽह राजपुत्रो भूयासमेवा च मे नातिस्मरा भार्या भूयादिति सकल्पयन् विरहवद्विविधुर शकर सरसृष्ट्य निपत्य पर्यौ सरितामम्भस्याश्वसितौसुरभवत् । अधुना चाय शुभे, कौशाम्भ्या वस रात्रस्य नातिस्मरो नरवाहनदत्तस्तनय सत्वात् । नातश्चायमुद्भूतया दिव्यया वाचा विद्याधरेन्द्राणा चक्रवर्ती भवितु समादिष्ट । क्रमेण च यौवराज्यऽभिषिक्त पित्रा, दिव्यया मदनमञ्जुकया च परिणयितो, विद्याधरपतेर्हेमप्रभास्यस्य सुतया रत्नप्रभया स्वयमागय वृत्तोऽपि निवृत्तिं नाप्नोति ता नक्तदिव रमन् हसीमिति बालभृत्योऽहमेतेन निगदित । मृगयार्थमायातोऽयं मद्वितीयो दैवात् कया चित्तापस्थाऽवलोकित कयाप्रपगेन सानुग्रहमेवमुक्तो यत् 'पुत्र, पुरा कर्मयोगाद् सत्त्वमापन्नस्य कामस्य दिव्यस्त्रीशापतश्च्युता हसी भार्याऽभवत् । देवाजलाप हतापश्यशोकसन्तप्तायाञ्चोदन्वत्यामात्मान पातितवया तस्या, तद्वियोगासह स हसोऽप्यात्मान तत्रैवाचिपदिति शम्भो प्रसादात् नातिस्मरो वल्लेश्वरात्मजो जात । सा हसी च परेसमुद्र कर्पूरसम्भवे पुरे कर्पूरिकानामाधुना राजसुता जाता । तच्च पुत्र अद्य तत्र सगच्छस्व स्वप्रियाञ्चोपयच्छस्व । एवमुक्त्वा दिवमुत्पतिताया तस्या तापस्यामसावस्मत्त्वामी^१ तत् समुपलब्धप्रभृतिरत्नचणमेवे तोऽभिमुख मद्वितीयो गन्तु प्रभृत्तस्तरनेहापणीकृतनिजजीवितो विविधश्चापद सङ्कीर्णकठिनका^२तारमा^३तरशतगिरिणदीवलेनमपरिगणयन्नमुधितटस्यहेमपुरीयत दगा राज्यधराभिधेयेन प्रत्त यत्रविमानकमारुह्य पयसामास्पदमपि गोर्षदमिया

१ 'पोऽतकमणि इति धातो क्' । २ 'स्वामिशैश्वर्ये' । ३ 'शुनो दत्तदृष्ट कर्णकुन्दवराहपुच्छपदैषु दीर्घो वाच्य' । ४ 'गिरिनद्यादीना वा' । ५ 'आस्पद प्रतिष्ठायाम्' । ६ 'गोष्पद सेवितासेवितप्रमाणेषु' ।

रप्रदष्टं प्रहृष्टोद्वाप्य कथमप्युगिष्ठताम्रज राज्यधरमापृच्छ्य तेनैव विमानेन तदैव कौशाग्धीमवाप्याकाशात्सानुचरनववधूको नरवाहनदत्तो विस्मितनेत्रया जनत-
याऽवलोक्यमानोऽवततार । पिता चास्यागमन बुद्ध्या देवोसचिवस्तुपादिभि
सहाभ्युद्रताभिनववधूसहित घ्रणावनत त समभ्यनन्दत् । माता वासवदत्ता
चापि पश्चादप्या सम तमन्तरानन्दाधुप्रवाहञ्जुदिततद्विरलेषदु खबन्धमाशिरलेप ।
प्रेमहतेर्ष्ये रत्नप्रभामदनमञ्जुके चापि तच्चरणौ हृदयश्च तुल्यमेव जगृहतु । ततो
वत्सेश ससचिवो यथोचितावनतां नववधू कर्पूरिकां तत्पैतृक प्रधानप्रतीहारश्च
पूजयित्वा नरवाहनदत्तोक्तमामूल कर्पूरिकाप्राप्तवृत्त यथावृत्त समाकर्णयस्वितरा
तोपमवाप । ततो भोजनाद्युत्तर स्थित्वा यौगन्धरायणादिभि सह प्रेमालाप
कुर्वन्त वत्सेश प्रणत प्राणधरो व्यजिज्ञपत्—‘देव, कर्पूरकभूभृता समादिष्टावावां
यन्मम सुताया सकुशल भर्तृभवनमासायां स्वरितमिहागन्तव्य येनाह तां सकुशल
तत्राप्ता जानीयाम्’ इति । तत् देव, कर्पूरिकास्वहस्तलिखितलेख दापयित्वा मया
सहित कर्पूरसम्भवपुर गन्तु प्रधानमिममनुजानीहि । अहश्च सुधासरस श्रीमन्मरण
तामरस त्यक्तु न शक्नोमि इति निजकुटुम्बमादाय तत इह प्रत्यागमिष्यामीति’ ।

एवमुक्त्वा समुपात्तसद्भर्तृसदनसकुशलावाप्तिकर्पूरिकाकराङ्कितपत्रौ कर्पूरस
म्भवेशप्रधानामात्यप्राणधरौ वत्सेशादिभिविस्तृष्टौ समारूढविमानौ गगनगती
तीर्णजलधौ कर्पूरसम्भव नगरमवाप्य समपितलेखौ तन्नीवृद्धभूतमानन्दयाञ्च-
कतु । अन्येद्युश्च सकुटुम्ब प्राणधरो राजानमनुज्ञाप्य सम्भावितराज्यधरो
नरवाहनदत्तपार्थमगात् । युवराजोऽपि च तस्मै तत्रागताय निजमन्दिरसमीप एव
वसतिं जीविकाञ्च दत्त्वा तन्निमित्तैर्विमानकै रत्नप्रभामदनमञ्जुकाकर्पूरिकाभिश्च सह
विहरन्नभ्यस्यन्नैव भाविविद्याधरचक्रवर्तिगगनगतिं, सुखेन दिनानि निनाय ।

एव कौशाग्यां निजोद्भवभवनमधिवसन्नरवाहनदत्त कदाचिन्मृगयार्थ-
मभ्रेवणमनुगत सैन्यपरित्यक्तो गोमुखद्वितीय स्फुरदक्षिणाक्षिसूचितष्टुभागम-
नोऽरण्यानीमेकामविशत् । अश्रुणोच्च दिश्यवीणारणनोन्मिश्रमधुरसङ्गीतम् ।
तदनुसृत्य गच्छन्नातिदवीयस्यध्वनि शैवायतनमेकमवलोक्य तन्निष्ठवर्तिन्येकस्मि

१. ‘पितुर्यचे’ति चाट्ट्य । २. द्योत्यार्थप्रकर्षे द्योतकात्तरप, ‘तरत्तमपौ घ’,
‘किमेतिव्ययेति’ आमु । ३. ‘नहिवृतिवृषियधिरुचिसहितनिपु कौ’ ।
४. वनस्याग्रे अभ्रेवणम् राजदन्तादिवाद्देशेनन्दस्य पूर्वनिपात सप्तम्याश्चालुक्,
तत ‘वनपुरगामिश्रकेति’णत्वम् ।

स्तरमूले सयताश्च प्रविश्य देवदेवेशमीशानमुपवीणयन्तीं बह्वीभिर्वरकन्याभि
परिवारिता देवकन्यकामेकामपश्यत् । अयोऽयावलोकनसञ्जातपारस्परिकाकृ
ष्टयोस्तयोर्नरवाहनदत्तचित्तञ्चो गोमुखो यावदेव तरकन्यासखीभ्य 'क्य कस्य
सुते स्यादि पृच्छति, तावदेव तरसदृशी प्रौढावतत्तारैका दिवो दिव्यद्वारवलपवती
विद्याधरी या च तरकन्यान्तिकमासाद्य स्वीकृततरकन्याकृतस्वागतोपचारा सर्व
विद्याधराधीशममरावतीशकरूप पतिमाप्नुया इति तस्या आशिष प्रादात् । नर
वाहनदत्तश्चैतदालोक्य तरसाधिष्यमुपढौकित कृतप्रणतिरवाप्ताशीर्वाद, अग्न्य,
केय कन्या तव भवतीति सौम्या विद्याधरीं शनैरपृच्छत् । सापि चेथ
पृष्टा वक्तुमेवमारभत- अस्ति गौरीगुरोर्विविधपीलुर्वहे सानावेकस्मिन् श्रीसुन्दर
पुरनामक पुरमेकम् । आस्ते च तत्रालङ्कारशीलारयो विद्याधरेश्वर । विविधोदार
गुणगणाग्रहग्रहिलस्य च तस्य प्रतप्ताष्टापद्मभा महिषी काञ्चनप्रभा कालेन सुत
मेकमसूत । स चाय धर्मपरो भवितति पार्वत्या स्वप्ने समादिष्ट पित्रा धमशील
इति नास्त्रा ख्यातिमुपपद्य । क्रमेण च प्राप्तयौवनो धमशील समधिगतसर्वान
वद्यविधो यौवराज्येऽभिषिक्तो धर्मेकपरो वशी पितुरप्यधिक प्रजा अरञ्जयत् ।
किञ्चि कालान्तरञ्चालङ्कारशीलपत्नी काञ्चनप्रभा निजविभाप्रभाविताखिलदि
ग्भागा कन्यकामेकामजनिष्ट । तदुत्पत्तिसमकालमेवोदभूदिभ्या वाग् यदिय कन्या
चक्रवर्तिनो नरवाहनदत्तस्य भार्या भवित्रीति कृतालङ्कारवतीनामा धामातिसमु
ज्ज्वलत्तरूपा भूपातिवारसख्यलालिता क्रमेण समवाप्तशिकलानीकाशयौवनवी
काशा निजात् पितुरधिगताखिलविद्या विद्याधरोपसेवित भक्त्या त्रिनयनायतन
अमितमुद्यता । एतस्मिन्नेव कालेऽस्य आता धर्मशीलो युवापि रहस्यलङ्कारशील
निजपितर व्यजिज्ञपत् 'तान्, ससारेऽस्मिन् विरसावसाना क्षणभङ्गुरा भोगा इमे
न मा प्रीणन्ति । निचयाश्च सर्वे क्षयाता, समुच्छ्रयाश्च पतनाता, सपोगा
विप्रयोगाता । जीवन हि मरणान्तमिति स्यात्समुनिवचने दृढीयान् मदीयो
विश्वास इति नश्वरेषु तेषु न रतिर्मनस्विना विधेया । यतो हि परम नेमे भोगा
नापि चार्थसञ्चया सहाया अपि तु धर्म एवैक परमो वस्तुव्युपपदमपि जन
न जहातीति परमपदवाप्तीच्छया प्रवृत्तं गत्वोत्तम तपश्चरितुमह कामये । एतदाक

- १ अमरा सत्यत्रेति मनुपि 'सञ्ज्ञायाम्' इति मस्य वत्त्वे 'मतौ बह्वचोऽ
नजिरादीनामिति दीर्घ । २ 'इको यहेऽपीलो' । ३ 'अष्टन सञ्ज्ञायाम् ।
४ 'प्रनिरन्त शरेक्षुल्लवेति' णत्वम् ।

प्यांतिसमाकुलो चारसत्यशीलोऽलङ्कारशीलो गलदश्रुलोचनो धर्मशील पुत्रमुवाच
 'पुत्र, क तयाभूतमतिकठिन तप क च तावकीनमतिसुकुमार शरीरम् । सर्व-
 भोग्यैश्वर्योपभोगानन्तरमेव प्रशम श्रेयान् इति कृतदारपरिग्रहस्य धर्मेण च राज्य
 पालयतो भोगकाले साम्प्रत ते वैराग्यमसाम्प्रतम् ।' पितुरेतद्वच समाकर्ण्य तपश्च
 रणशीलो धर्मशील पितर पुनरेवमभ्यधात् 'पित, विरक्त्यासक्त्योर्न वयो निमि-
 त्तम् । ईश्वरानुगृहीतो हि कश्चिदालोऽपि विरक्तो भवति । कापुरुषश्च कश्चिद्
 वर्षीयानपि उत्तरोत्तरतरणायितवृष्ण समवलोचयते । मदीया च रतिर्नास्तिप्राप्ये
 राज्ये नापि चोपशमनिग्रहे दारपरिग्रहेऽपि तु शिदारिराधयिष्या तप एव मदीय
 जीवितफलम् ।' एव द्रुवाण त पुत्र यत्नेनाप्यनिवार्यमवेष्ट्य तपिताऽश्रुपरावाह
 परिपूरितचक्षु स्वपुत्रम् 'यदि यूनोऽपीदृशी ते विरक्तिवृद्धस्य मे सा कथ न
 स्यादियमहमपि वनमाधये ।' इत्यमुक्त्वा दरिद्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्चापरिमितरत्नकाञ्चन
 राशीन् वित्तीर्य काञ्चनप्रभा च निजनगर एव स्यादुमाज्ञाप्यावोचत् यत्त्वमिदं
 निवसन्ती कन्यामलकारवतीमेता परिरक्ष । वसरे पूर्ण सत्यस्यस्या विवाहलभो
 यदा चाहमिमा नरवाहनदत्ताय दास्यामि । स च चक्षुर्वर्ती जामाता पुरमस्मा
 कमेतत्पालयिष्यति । एनदाकर्ण्य विलपन्ती समुता ता पत्नीमाध्यास्य समुतो
 वनमाध्रपदलकारशील । तद्गार्पा काञ्चनप्रभा च सताधर्मानुकूल निजपतेराज्ञा
 मनुसरन्ती तच्चगरमध्यास्त ।

एवँदा सा अलङ्कारवती प्रज्जसिमल्लिकया विद्यया कश्मारेषु गवा पुण्यक्षेत्रेषु
 शम्भु पूजयितु समुपदिष्टेति भाग्रा सह तत्र गवा महादेवगिरौ नन्दिक्षेत्रे गिरि
 जापति समपूजयत् । कालेन च सा स्वभाग्रा सह गृहमागतवतीति सैयाऽलङ्कार
 वतीकन्या, अहञ्जास्या माता काञ्चनप्रभा नाम । अद्य चैया मामनुकर्वैवेहायाता ।
 त्वमपीहायातोऽसि इति प्रज्जसिविद्यातो विज्ञाय अहमिहायातेति देवतादिषा सुता
 मामकीनामिमा त्वमुपयच्छस्व । प्रातश्चैतत्पिप्रोक्तो विवाहावसर सम्प्राप्त इति
 त्वमित कौशाम्बी व्रज । आवाञ्चेतस्तपोयनाध्यातर्गन्तास्व इति राजाऽलङ्कार
 शील सुता स्वकीयामिमां स्वत एव तुभ्य दास्यतीति । काञ्चनप्रभयैवमुक्तो
 नरवाहनदत्तो रजनीमात्रमप्यलङ्कारवतीविरलेपासहमानात्मा साश्रुलोचन
 कौशाम्बीमागत्य तत्र च यथाकथञ्चिपरिजनेभ्य तास्ता कथा शृण्वन् त्रियामा
 तामत्यवाहयत् । प्रातश्चोरथाय विहितावश्यककृत्यो गगनादवरोहन्ती भर्त्रा अल

ङ्कारशीलेन, पुत्रेण धर्मशीलेन तथा पुत्र्या अलङ्कारवत्या च समन्विता काञ्चन प्रभामवालोकयत् । ते च सर्वे तत्समीपमुपगता नरवाहनदत्तेनाभिनन्दिता ।

एतस्मिन्नेवान्तरे हेमरत्नादिभारवाहा सहस्रशो विधाधरा दिवोऽवतीर्णा । सर्वञ्च तद्वत्सराजो विज्ञाय तत्रागतोऽलङ्कारशीलमुखादखिल प्रासङ्गिकञ्चाकर्ण्य भिनन्दिततद्वचनो निजविभवानुरूपमलङ्कारवत्या सह नरवाहनदत्तस्योपयम निरवर्तयत् । अलङ्कारशीलोऽपि च मणिकनकभूषणभारसहस्रैरगणितदिव्यनारी-भिश्च यथाशक्ति सर्वान् सम्मन्य, आमन्य च पत्न्या पुत्रेण च यथागत ययौ । नरवाहनदत्तोऽपि च सद्वृत्तमनोरमामुदारगुणसम्पन्नाम् अलङ्कारवतीमवाप्य वाण्या सुकविरिव तद्रसिक ससुख दिवसानवासाययत् ।

एकदा श्वर्वा, अलङ्कारवतीमात्रा काञ्चनप्रभया सुन्दरपुरे निजगृहमालोकयितुमर्थित स तथेयुक्त्वा समुपलब्धनिजजनकाञ्च, समन्त्रिवसन्तको वधूसहाय, श्वर्वाविनिमित्तविमानवरमारुह्य व्योमवरमना प्रतिष्ठमान तस्मात्, सुरललनासघसुन्दरे किन्नरसगीतनिनादिते हिमाचले बहुन्याश्वर्याणि निरीक्षमाण, सुमेरुशिखरभ्रान्तिमुत्पादयन्ती रत्नरचितसौवर्णप्रासादैरुपशोभितं सुन्दरपुरमवाप । तत्र च व्योम्नो विमानादवतीर्य सा नाट्यदर्शननृत्यल्लोलश्वजाशुकायामिव तद्राजधान्या श्वर्वा सम्पादितमाङ्गलिककृत्योऽलङ्कारवतीयुक्त, सवयस्यवसन्तक दिवस तमतिवाद्यान्येषु काञ्चनप्रभानिर्दिष्ट ६८पूजितञ्च भोगमोक्षप्रदायकमलङ्कारवतीजनककारितशार्वोधानस्थित भगवन्त महादेवमधिचिपुरुषानञ्च विजिहीर्षुरलङ्कारवतीसखो नरवाहनदत्तस्तत्रत्ये काञ्चनस्कन्धरत्नशाखामनोरममुक्तागुणव्याचक्षुक्कुसुमकान्ते गङ्गासरसि स्नात सम्पूजितोमाधवश्च काञ्चनपङ्कजवती रत्नसोपाना नानावापीरवलोकयन् सुचिर व्यचरत् । ततः काञ्चनप्रभया दिव्यवस्त्राभरणैः सवधूक सहामात्यश्च संस्कृत सानुगस्तेनैव विमानेन वध्वा सह कौशाब्धीमाययौ । तत्र चैकस्मिन् दिने सम्पादितोचिताद्विकृत्ये स्वसचिवाविते स्थिते नरवाहनदत्तेऽलङ्कारवतीपार्श्वमागस्यैका प्रतप्ताष्टापदसर्वगावयवा बालाभीताभीता, देवि परित्रायता परित्रायताम्, एष ब्राह्मणो मां जिघांसु बहि स्थित इति शरणाधिनी पलाय्य त्वच्छरणमहमावातेति श्पाजहार । तदाकर्ण्यभयप्रदानपूर्वकमखिल वृत्तान्त वक्तुं पृष्टा सा भूयो बभाषे—'अस्या एव पुत्र्या बलसेनाभि

१ सहस्र सहस्रमिति वीप्सार्थे 'सत्यैकवचनाच्च वीप्सायाम्' इति शस् ।

२ 'ज्योतिजनपदेति' समानस्य सभाव ।

धानस्य चत्रियस्याहमात्मजा, अशोकमालाभिधा, विरूपेणापि रूपलुब्धेन हठ
शर्माभिधानेन विप्रेण याचिता घोरघोणमुख तमपतीयन्त्यपि वधमीरुणा पित्रा
तस्मै दत्ता, तं त्यक्त्वाऽन्य चत्रियपुत्रकं गता । किन्तु सोऽपि हठशर्मणा स्वमदभ्र
कुट्टिकुट्टिलकटाक्षनिरीक्षणाभिभूत इति धनवानन्य चत्रियकुमारको मया समा
श्रित । श्रुतैतद्बृत्तो दुर्बुत्तो विप्रो निशि तस्य वेरम वैश्वानरेण सन्दीपितवानिति
तेनापि विमुक्ता मुक्ताहारादिकरमान कादिशीकतामुपदिशन्ती हन्तुकामाद् हठ
धर्मद्विजादविक्रं ब्रूकादिव तस्माद् बिभ्यताहैव विश्वमित्रत्वभावनाभाषितस्य
भवतो भृत्यस्य वीरशर्मण शरण्यस्य दासित्वमुपपन्ना । एतदवगत्य नैराश्यापाश
वद् स विरहज्वालाजालावलीढोऽस्यिचर्ममात्रावशिष्टोऽशिष्टो निन्दकर्मो हठशर्मा
सवृत्त । अद्य स मां निर्गता इष्टाऽऽकृष्टहृष्टाहृष्टपणकृपाणिको यावद्वन्तुमित
प्रधावति तावदेवाह प्रपलाय्येहापाता दयार्द्रया प्रतीहार्याऽनादृतद्वार भावत्क
सदनं प्रविष्टेति' । एतदाकर्ण्यं नरयाहनदत्तस्त द्विजं बहिस्तोऽन्तरानाययत् ।
आगतञ्च रोषपूर्णया, रुधिरक्षोदाक्षुण्णया दाक्षुण्यया इशा बालाम् (अशोकमालाम्)
तामालोकयन्त कृपाणपाणिमभाणीत् 'मल्लम्, महापापकारा त्वमसि य क्षियम्
हसि, तदर्थं परवेरमानि च दहसीति' । एतदाकर्ण्यं द्विजोऽवादीत्—'मगवन्, धर्मं
पक्षीय मदीया, परित्यज्य च भामन्यतो यातेति सोढुमशक्नुवता मयानुधाविता ।'
तस्मिन्नित्यमुक्तेऽप्युद्विग्ना साऽशोकमाला सशोकमालाप कुर्वती लोकपालानवधीत्—
'यूय मे साक्षिण, नाह किममुनाऽनिच्छन्त्यपि हठादुपयम्य नीतेति ? न मया
किं तदोक्तं यदेव प्रसन्न नीताह न ते गृहेऽवासिष्ये इति' ? इत्यमुक्तवत्पां तस्या
दिश्या वागुद्भूय 'यदशोकमाला वदति तत्सत्यम्' इत्य तदुक्तं सत्यापयतीत्यप्रा
यज-मकथामेवमवर्णयत्—तत्त्वतो नेय मनुषी अपि त्वपुत्रस्य वीरस्य विद्याधरस्या
शोककरस्य केवलोरैस्या पुत्री, नाम्ना अशोकमाला, पितृसन्निधौ यौवनमापन्नाऽच
यार्थिना पित्राऽनुरूपिणे वराय दित्यमानापि नापि कञ्चिदैच्छञ्जत्तारमतिरूपाभि
मानिनीति निर्बन्धकुपितेन तेन 'मानुषी भव,' हठाच्च परिणीत विरूपं ब्राह्मण
परित्यज्य तद्व्यादानुक्रमेण त्रीन् भर्तृन्पुष्पयसीति सतोऽपि तेनोपद्रुता बलिष्ठ
राजपुत्रमेव दासीत्वेनोपाश्रितवती त्वां इष्टा जिघासयाऽनुधाविते तस्मिन् राज

- १ 'नरे सज्ञायाम्' । २ 'अथे क' । ३ प्रतीहारो द्वारम् इति तारस्य
लक्षणा प्रतीहारो दीवारिकस्तस्य स्त्रिया । ४ सज्ञाच्छ-दसोरभावाद् स्त्रीभावः ।
५ वरसानिमिता ('वरघोऽण्' चे त्यत्र यावत्) ।

भवनं प्रविष्टा शापादस्माद्विमुक्तिमवाप्स्यसीति शप्ता । सैपाऽशोकमाला विद्याधर-
चरो तेनैवाभिधानेनेह मनुषी जाताऽधुना शापान्तमवाप्य वैद्याधरीं निजतनुं
प्रविशन्ती विद्याधरमभिरुचिताभ्यं महीभुजं पतित्वेनावप्य-रंश्यते । एवमुक्त्या
विरतायां दिव्यवाचि, तत्क्षणमशोकमाला सहसा परीतप्राणा पृथिव्यामपतत् ।
तच्छालोक्ष्य वाष्पायितेक्षणा तत्क्षणमलंकारधती सनरवाहनदत्ता तत्पार्श्वमगमत् ।
हृठशर्मा चाकस्माद्भागान्धो विलपन् हर्षसमुत्फुल्लाननः, किमेतदिति पृष्टः सर्वैस्त-
त्कारणं पूर्वजन्मस्मृतं सर्वमित्य सर्वेभ्योऽवर्णयत्--'अस्ति हिमगिरिर्निर्दोषीरस्थमदन-
पुरे विद्याधरेश्वरः प्रलम्बभुजो नाम । प्राक्पुण्यपरिपक्वाणि फलानि भुञ्जानस्य तस्य
स्थूलभुजाक्षयस्तनयस्समुदपद्यत । स च भव्यो राजपुत्रः क्रमाद् यौवनमापन्नो
विधिगुणगणयुक्तो निजवयोगुणानुरूपमाख्यातिमभजत् इति सुरभिवत्साह्वयो
विद्याधरपतिः सदारिको दिव्याऽभ्यागारिकः प्रलम्बभुजमागत्य सुरभिदत्ताख्याया
निजसुताया वरकामैण्या गुणवते तत्सूनवे स्वसुतां पाणिपीडनविधिना दातु
प्रास्ताधीत् । प्रतिपन्नतद्दृष्टेन च प्रलम्बभुजेन स्थूलभुजस्तमर्थमभ्युपपत्तुमभिहि-
तोऽपि कन्दर्पकल्परूपदर्पितः रूपेणावरैषा नाहमेनां परिणेत्ये इति पितृवचन
स्पष्ट प्रत्याचष्ट । किन्तु 'पुत्र, जगतीह किं क्षणभङ्गुरेण रूपेण ? महान्वयसम्भूता
पित्रा दत्ता सुरभिदत्ता त्वत्कृते मयाप्तेति मान्यथा कृथा मद्बचनम्' । इत्थमनुमी-
यमानोऽपि निषेधैकनिर्घन्धो न यदा तद्बचनमन्वसरत्तदा मन्युरस्फुरदन्तच्छ्रदा-
नुभाव्यमानकोपः पिता तमित्थं शशाप यदनेन रूपाहकारार्ग्यप्राणेनोन्मत्तस्त्वं
विकृतविकटाननो मनुष्यो भव । अशोकमालया भार्यया चानिच्छन्त्याऽप्युद्दिष्ट-
तोऽन्यप्रसक्तायास्तस्याः कृते विरहकृशीकृतमनोनीतविग्रहोऽतिरागान्धोऽग्निदा-
हादिमहापातकं करिष्यसीति । एतदाकर्ण्य साध्वी सुरभिदत्ता प्रलम्बभुजपाद-
लग्नोवाच यन्मदीयभर्तुरेकाकिनो मदपराधतः क्लेशो मा भूदिति मह्यमपि शापं
देहि येनावयोः समा गतिर्भवेत् ।

एवमुक्तवतीं साध्वीं प्रति परितुष्ट प्रलम्बभुजोऽशोकमालाशापमोक्षावधिं
तच्छ्रापं तदैवाचिरादुभयविवाहयोगञ्जोक्तवान् । स चाहं स्थूलभुजः शापादिह

१. भूतपूर्वा विद्याधरी, 'तस्मिन्निदिव्याकृत्यमुच' । २. 'गिरिनद्यादीनां वा' ।
३. 'कुमति चेति' प्राप्तं णत्वं 'युवादेर्न' इत्यनेन वार्यते । ४. अभ्यागारे तत्सम्बन्धि-
कर्मणि नियुक्तः, 'अगारान्ताट्ठन्' । ५. 'कुमति च' । ६. पानं पीतिः 'व्युट् चेति'
भावे नपुसके व्युट् 'वा भावकरणयोः' इति पाननकारस्य वैभाषिको णः ।

परिच्युत स्वाहकारदोषानुभूतैतावन्महादुःखोऽयं विमुक्तशापं सज्जात । एव-
मुक्त्वा परित्यक्ततत्तनुर्हृदशर्मा, समवाप्तविद्याधरकुमारकव स्वविद्याप्रभावतोऽ-
शोकमालादेहमदृश्यमेव गगाथां चिप्त्वा, समानीतैश्च तत्तोयैरभितोऽलङ्कारवती-
चासगृहं चणां चालयित्वा कृतस्वकीयभाविनस्वाहनदत्तनमस्कृति, स्वकार्य-
सिद्धयं विहायसा समुदपतत् । तच्च तथा समवलोक्य विस्मितेष्वेव सर्वेष्वनु-
पहस्यमुपनता गोमुखोऽनगरतेरिमा कथामवर्णयत् ।

अस्ति पृथिव्या शूरपुरं नाम यथार्थं नगरमेकम् । तत्राभवद् महाबराहना
माऽतिदुर्महो राजा । गौर्याराधनतत्परस्य निस्सन्ततेस्तस्य स्वमहिष्या पद्मरता
धनद्वरतिर्नाम सुतोऽपञ्चा । यौवनापञ्चा सा कालेन स्वरूपयौवनाभिमानिनी
माननायध्वपि याचमानेषु राजकुमारेषु न क्वममप्यपत्नीयत् । अपितु य
शूरो रूपवान् शोभन विज्ञानमेकं वेत्ति तस्मै मयाऽऽत्मा दातव्य इति कृतनिश्चया
तस्थौ । अतीतेष्वथाहस्तु ध्रुततद्गुणनिश्चयोदन्तास्तदिच्छेद्विश्ववारो वीरा दक्षि
णापयादपरस्परालन्त समागता अनद्वरतिसन्निधौ नृपतिना महाबराहेणैकैक
नामजातिविज्ञानमनुयुक्ता एकतमस्तेष्वेव व्यजिज्ञपत्—शूद्रोऽहं पञ्चपट्टिकनामा,
प्रत्यहमहं पञ्च पट्टिकायुगलानि वयामि । तेभ्यश्चैकं ब्राह्मणाय ददामि द्वितीयं च
परमेशाय । तृतीयं स्वयं वसे । चतुर्थं चाहं या मदीया भार्या भवेत्तस्यै दास्यामि,
विक्रमेण च पञ्चमस्य शरीरयात्रा सम्पद्येतैतन्मयि विज्ञानम् । द्वितीयश्च तेषा-
चन्यौ—‘मायाज्ञसञ्ज्ञकोऽहं वैश्य । सर्वेषां मृगपक्षिणां रुतं विज्ञानामि’ । ततस्तृ-
तीयोऽब्रवीत्—‘स्रग्धराभिधं च त्रियोऽहं, नाम्येतापितु स्रग्धयुद्धेन जय्य’ । चतुर्थ-
स्तेष्वब्रवीत्—‘द्विजोऽहं जीवदत्तास्यो गौरीप्रसादविद्याभ्यां मृतां श्रियं जीवयामि’ ।

एवं पार्थक्येनात्मविज्ञाननैपुण्यमुक्तवत्सु तेषु क्षत्रियविटशूद्रेषु तथा,
रूपवर्णं बलवीर्यं च स्व दासति ब्राह्मणे, महाबराहेण, सर्वे ते निजसूतगृहे
विधामार्थं विस्मृता । आत्मजाऽनद्वरतिश्च ‘चतुर्थं तेषु वीरेषु कतमोऽभिमत’
इत्यनुयुक्ता नैकतममपि पतित्वेन कामयमानाऽवोचत्—‘शूद्रस्य वायकस्य
ज्ञातपक्ष्यादिरुतस्य वैश्यस्य च वयनपक्ष्यादिरुतज्ञानयोरनुपयोगि-वारचत्रियाह
ताभ्यां कथमात्मानमर्पयेयम् । तृतीयस्य तुल्यकुलरूपवयस्कस्यापि सेवोप

१ ‘नगपाशुपाण्डुभ्यश्च तिर । २ ‘विन्दुरिच्छु’ । ३ ‘अपरस्परा
क्रियासातये’ ।

जीविवाहिरूपत्वादरिद्रत्वाच्च रूपकुलबलविधास्नेहिन्यै राजकन्यायै मह्यं न रोचते
रोहिणी भवितुम् । एवं तुरीयो जीवदत्तो ब्राह्मणोऽपि न मेऽभिमतो यतो हि
स वेदवर्जितो विकर्मेति वर्णाश्रमधर्मरक्षकस्य ते सुताहं खड्गशूरापेक्षया धर्म-
शूरमधिकं मन्यमाना न तमपि पतीयित्वाऽऽत्मसन्धासिन्धुं गोपदीकरोमीत्या-
द्युक्तवतीमामजामन्तःपुरे परित्यज्य राजा स्नानाद्यर्थमुत्तस्थौ । द्वितीयेऽह्नि
निर्गतास्ते वीराः सकौतुकाश्चत्वारोऽपि नगरे यावद् आगम्यन्ति तावदेव पञ्च-
कवलो नाम महामातङ्गो भग्नालानो जनान्मर्दयन्, मन्दुरातो निर्गतस्तान्
वीरानपि पुरः पश्यन् हन्तुमुद्युयुजे । तदभिमुखतः प्रधावतामुद्यतायुधानां
तेषां मध्ये खड्गधराख्यः क्षत्रियस्त्रीनन्यानपवार्य महामातङ्गं तमभ्यापयाम-
प्रसारितं तच्छुण्ढमेकेनैव निजखड्गप्रहारेण बिसकन्दर्लावं लब्ध्वा स्वहस्तलाघ-
वेन तदग्रपादद्वयं च द्वैतीयीकेन प्रहारेण छिद्यत्वा, विमुक्तारटिं करटिनं तं भूमौ
निपात्य, परेतपतिपालितपुरीमेमास्पदीकुर्वस्तत्रायसर्वजनान् महावराहभूपतिं
च व्यस्मापयत् ।

परेद्यवि, तैः खड्गधरादिभिश्चतुर्भिर्वरैः सह मृगयायै गतो गजारूढो राजा
बहून् व्याघ्रादीन् वन्यान् पशून् न्यहन् । तत्र चाकर्णितवारणबृंहणेषु कुपितेषु
अभ्यापतस्सु सिंहेषु एकतम खड्गधरः एकेनैव तीक्ष्णनिखिशप्रहारेण द्वैधोक्त्य
द्वितीयञ्च घामपाणिना चरणे गृहीत्वा भूतले पातयन्निरसूचकार । एवमेव
भाषाज्ञो जीवदत्तः पञ्चपट्टिकश्चापि एकैकं सिंहमेकैको भूमावास्फोटयत् । एवं
पश्यत्येव राजानि ते वीराः पादचारिण एव बहून् सिंहादीन् व्यापादितवन्तः ।
तेषां तथा वीरकार्येणातिसन्तुष्टो भूपतिः कृताखेटः स्वपुरं विवेश । वीराश्च
तत्सूतगृहमाययुः । राजा च क्षणं विश्रम्य स्वसुतामनङ्गरतिमाकार्य वीराणां
तेषामेकैकस्याखेटकयथादृष्टपराक्रममभिदधत्सर्वथा स्वानुरूपकुलबलविक्रमशा-
लिनं खड्गधरं स्वभर्तृत्वेन स्वीकर्तुमनुरोधः ।

व्यतिकरे चैवंभूतेऽनङ्गरतिरुवाच—एतेषां विषये गणकः समाहूय प्रष्टव्यः
किं स प्रवीतीति स मृपतिः वीरैस्तानानादय स्वगणकमनङ्गरतरेतेषां मध्ये केन
सह विवाहानुकूल्यं कश्च शुभो लग्न इति पप्रच्छ । एवमनुयुक्तोपयुक्तवैलामै-

१. 'उपमाने कर्मणि च'; 'अयुक्तः किति' । २. 'आस्पदं प्रतिष्ठायाम्' ।

३. 'परस्मादेयव्यहनि' । ४. 'अधिकरणविवाले च'; 'द्विष्योश्च धमुन्' ततः चिः ।

लापको गणकोत्तमो, गणयित्वा विर काल, राजानं तं स्फुटमेवमभाषत
यन्नैकेनापि राजदुहितुरानुसूयं नापि च तद्विवाहोऽत्र भावी, यतो हि सा
शापच्युता विद्याधरी । अद्य चावशिष्टशापमासत्रयेत्येभिस्तावन्मासत्रय प्रतीचे-
लिमम् । नैषा तदनन्तरं स्वलोकं याता चेदुद्वाहो भविता ।

एतदाकर्ण्य समुपजाततद्वचश्चक्ष्मास्ते त्रयोऽपि वीरास्तत्र मासत्रयावधि
न्यवसन् । अतीते च मासत्रये, राजा तान् वीरान् गणकञ्चाहूय स्वसुतामप्या-
कारयामास । तदानीं च ममधिकतरसौन्दर्यां तामवलोक्यतिदृष्टो राजा यावत्तं
गणकं तद्विषये किमपि वक्तुं कथयति तावदेव स्मृतनिजजातिरनन्तरितराननमा-
त्मीयमुत्तरीयेणाच्छाद्य मानुषीं तनु ता तःयाज । किमेवमियं स्थितेत्यार्थ-
चकितो नरपतिर्षावत्तस्या मुखं स्वयमुद्घाट्य समालोकयति तावद्विवर्णवद्-
नाम्बुजा, व्यावृत्तनेत्रभ्रमरा, ह्रस्वमज्जुस्वनोन्मुक्ता, हिमाहता पद्मिनीव सा,
निरसुरदृश्यत । ताञ्च तदवस्थामवलोक्य तच्छोकनिरभ्राशनिपाताहत, स्वपक्ष-
च्छेदमूर्च्छितो भूभृत्, निश्चेष्टो भूमौ निपतञ्चिममग्ना अष्टाभरणपुण्या मञ्जरीमिव
राज्ञीं पद्मरतिमपि ध्यामोहन पातयामासेऽयुन्मुक्ताकण्ठे सकलपरिजने वीरेषु च
तेषु निरतिशयदुःखमनुभवन्सु चंगादुपलब्धसञ्ज्ञो राजा जीवदत्तमुवाच—प्रति-
ज्ञातमृतनारीजीवनस्य तेऽधुनाऽवमर इति मृतनारीजीवनविद्याबलमस्ति चेत्त्व-
मधुना सुता मदीयामिमांस्जीवय । प्राप्तजीविताञ्चेमा विप्राय तुभ्यमहं प्रदास्या-
मीति । श्रुत्वाैतद्वाहो वचो जीवदत्तस्नोयैरसा राजपुत्रीमभ्युक्ष्य आपामिमा-
मजपत्—

अट्टाट्टासहसिते, करङ्कमालाकुले दुरालोके ।

चामुण्डे विक्राले, साहाय्य मे कुरु त्वरितम् ॥

किन्त्वेवं यत्ने कृतेऽप्यप्राप्तजीविता तामवलोक्य विपण्णवदनो जीवदत्तो
विन्ध्यवासिनीसमभ्यर्चावाप्तविद्यावचोऽपि वचस्कमिव मे निरर्थकं सञ्जातमित्यु-
पहासावकर्त्तनिकरपरिकीर्णेन मदीयजीवितेन किं प्रयोजनमित्यमवधीरितनिज-
जीवनो यावदस्यपगार^१ स्वशिररक्षेत्तु प्रवर्तते तावदेवोदगादिष्वभारती यदेषा
अनगप्रभाभिधा विद्याधरकन्यका विप्रो, क्षापेनेत्यन्तं कालं मानुषीं तनुमाश्रि-

१. 'आश्चर्यमनित्ये' (आड परस्य चरे. सुट्, 'चरेराडि चागुरौ' इति यत्) ।

२. 'वचस्कंऽवस्कर' । ३. 'अपगुरो णमुलि' (असिमुपगूर्येत्यर्थः) ।

त्याद्य स्वलोक यातेति यात्वा विन्ध्यवासिनीमेवाराधय येन विद्याधरीमपि तां
त्वमवाप्नुया । एषा च दिव्यभोगस्था, हे राजन्, स्वयाप्यशोच्या । एव
मुदीर्यं विरताया दिव्यगिरि, तनूजां निजामन्येष्ट्या सस्कृत्य परिहितशुक्,
भूभुक्, त्रयोऽन्ये वीराश्च यथागत ययु । जीवदत्तस्तु जातास्यो विन्ध्यवासिनी
माराधयँस्तुष्टया तयेत्यमादिष्ट — 'अस्ति तुहिनाचले वारपुर नाम नगरम् ।
तत्रत्यविद्याधराधिराजस्य समराभिधस्यानङ्गवतीदेव्यामुत्पन्नाऽनङ्गप्रभा सुता
सत्स्वपि तद्योग्यवरेषु रूपयौवनोरिसकत्या कञ्चिदपि स्वपतिमनिच्छन्ती दुर्ग
हाभिर्दुःखाभ्यां स्वपितृभ्यां मानुषीं तनु, मुनिकन्याभिलाषेण शापादवाप्तमर्त्यस्वस्य
विरूपस्य खड्गसिद्धाभिधस्य पत्नीत्वञ्चावाप्तु तत्रापि च पतिसुखमनवाप्य
षोडशाब्दे तत्तनुपरित्यागानन्तर पुनस्तन्नगर निवर्तयितुमभिशास । अनिच्छन्त्या
अपि खड्गसिद्धेन मर्त्यलोक नीतायास्तस्या अन्यापहृतिहेतुका पत्या वियुक्ति ।
यतो हि पूर्वजन्मनि तेन अष्टौ परयोषितोऽपहृता अतोऽष्टजन्मभोगार्हं दुःख
मनुभवता स्वपापभागदेन तेन पापिष्टेन सगतैकस्मिन्नेव जन्मन्यष्टानां जन्म-
नामिव दुःखमनुभवन्ती नष्टस्मृतिर्वहन् मानुषपतीन् च गच्छन्ती मनुजीभूतेन
मदनप्रभेण शुचरेणा न येन पत्या याच्यमाना शापनिर्मुक्ता समवाप्तनिजलोका
शुचरीभूतेन तेनैव मदनप्रभेण समुचितेन पत्याव ससगतिर्भविष्यतीत्युक्ता ।
एव पितृशप्ता सा शिताववाप्तविग्रहाऽनगप्रभा पुनरनङ्गरतिरूपेणोत्पन्ना स्वपि-
त्रोर्निकटे वीरपुरे वर्तते । त्व तत्र गतो विजितेन समरे समरेण तरिपत्रा दत्तां तां
परिणयस्व । खड्गं चेम गृहाण । हस्तगतेनानेन त्वमाकाशगतिरजयश्च भवि-
ष्यसि । एवमर्पितखड्गाया देव्या तिरोहितायां, प्रयुद्धो जीवदत्तो हस्ते दिव्य
खड्गमालुलोके । प्रहृष्टमना स चाथोत्थाय विहिताम्बिकानतिस्तःप्रसत्तिमुधा
प्यायितशरीरशान्ताशेषतप क्लेश, करद्वतखड्गोऽवलम्बितवैहायसगति, चणे-
नैव तुहिनाचलस्थितवीरपुरस्थ निष्कृतिविस्मापितामर समर समवाप्य जन्य-
जितेन च तेन प्रदत्ता तामनङ्गप्रभां परिणीयावाप्तपरिमितसम्भोगसम्पन्नातिचिर
तत्रोवास । कृतावस्थानानन्तरञ्च समरसुमरशत्रुधरमरासिरवाप्तश्चक्षुरसमरसम्मति
स्ततो मर्त्यलोकभागमनिच्छन्त्याप्यनङ्गप्रभया सह परां प्रिया निजज मभूमि मर्त्य
लोक नभसा सरभस समवातरन् मध्येमार्गमवलोकितैकरभ्यपर्वतया ध्रान्तया
तयाऽनङ्गप्रभया स्तोक तत्र विश्रमितुमभ्यर्थितस्तत्रावतीर्य, तत्तद्विद्याप्रभा-

१ यय त्वं दत्तदशधासूत्रपदादे द्युत्व च धासु वेति वाच्यम् ।

चतः कृताहारपानादिरनङ्गप्रभाकृतधूर्जटिस्तुतिगीतिमधुरमधु कर्णचपकेणापिव-
श्रपहतमुग्धचित्तो निददौ । एतस्मिन्नन्तर एवाखेटकातिथ्रान्तो निश्वरजलाभिला-
षुको हरिवरो राजा तेनैव पथा गच्छन्नाकर्णितगीतध्वनिरुन्मुत्तरथ केवलस्तत्रागात्
परस्परालोकनेन पञ्चशरशरशरव्यतां गतयोरनुयुक्तोक्तान्योन्यकौतस्कुतत्वयोश्च
तयोस्तदवस्थपरित्यक्तमुत्तस्वपत्नी^१ अनङ्गप्रभा जङ्घोपात्तभूपतिरूपस्य त्वरया
ख यावदेवावगादुमैच्छत्तावदेव भर्तृदोषेण परिभ्रष्टविद्या विद्याधरी निष्फलाध्य-
वसाया सञ्जातेति स्मृतपितृशापाऽपारयन्ती सोढु स्वाभिलाषानैष्कल्यजन्या
शुच, भृश सान्निवता नृपतिनाऽङ्गे गृहीत्वा स्वरथमारोहिता मनोजवेन चतुरप-
स्करेण रथेन हरिवरनगरमवाप्य शापविमोहिता तन्नृपस्यनुरक्ता च तत्रैव
दिश्यसुखमनुभवितुमारेमे ।

इतो विगतनिद्रेणाद्रौ प्रबुद्धेन जीवदत्तेनानङ्गप्रभा स्वासिञ्चानवलोकयता
हृतासिरनङ्गप्रभैव कुत्रचिद्गता, अन्यो वा कश्चित्तद्द्वयमपाहरदिति विविध-
तर्कवितर्कनर्कितविचारतन्नुद्विग्नान्तेन मदनदहनददह्यमानमानसेन, कूट-
कारैस्करवृजद्विर्धिरवचसा तत्रानगप्रभावस्थितिं निषेधन्तमपि गिरिं सर्वं
दिवसत्रय, तथा दश दिवसानखिलानि तदौपत्यककाननानि च विचिन्वाने-
नापि न तत्पादचिह्नमपि कौपि समवापि । अतस्तद्वियोगविक्रुव आक्रन्दन्निर-
श्नच्छन्नितस्ततो निर्ध्रतिष्करो द्विजगृहमेकमाव्यमाविशत् । तत्र च सुभगा
सुवस्त्रा, प्रियदत्ताख्या तद्गोहिनी आसनोपवेशितजीवदत्तस्य पादप्रक्षाल-
नार्थं निजदासीरादिशन्ती 'त्रयोदशमद्य दिवसमस्याशनविरहितस्य' इत्य-
भाषत । तदाकर्ण्य तदातिविस्मितो जीवदत्तोऽनङ्गप्रभा वियोगिनीह प्राप्ता, योगि-
नीयमथवेत्यन्तर्विमृशन् धौतपादोऽशिततत्प्रत्ताशनोऽतिप्रणत, प्रियदत्ता
तामत्यार्थां स्ववृत्तान्तावगतिहेतु, निजप्रियाखड्गगतिञ्चेयेतद्द्वयमपृच्छत् ।
समाकर्णिततद्वचना, वचनरचनाचातुरीचुञ्चुरञ्जनीयचरणपतिव्रता सा, चित्ते
मे स्वप्नेऽपि पर्युरन्य पद न विधत्ते, धत्ते चाप्यो ना मे पुत्रभ्रातृसमान-
ताम्, नता मामवलोक्यार्चनार्थमतिथिर्न कदाचिदपि विमुखो गृहान्तरमभि-

१ तदवस्थ परित्यक्त मुत्त स्वपतिर्ययेति 'विभाषा सपूर्वस्येति पतिशब्दे
वैमापिकतावे, ङीप् । २ 'अपस्करो रयाङ्गम्' । ३. 'कारस्करो वृक्ष' ।
४ विधिकर शकुनी वा' । ५ 'किमोऽत्', 'काति' । ६. 'प्रतिष्कशश्च कशे' ।

गन्तु चरणावादत्ते, तत्तेज प्रभावेणावगतभवद्भाविभूताया मत्त एवमवधेहि यत्तुहिनाचले प्रसुप्ते स्वयि त-मार्गगामिना स्वामिना भुवो हरिवरेणानङ्ग-प्रभानीता गीताकृष्टोपेतेन, ते न च शक्या प्राप्तु, राज्ञो महाबलत्वात् । स्वैरिणी च सा न केवल हिस्वा, हि स्वामेवापि तु तमप्यन्यत्र प्रयास्यति । तत्प्राप्यै देवीप्रत्त कौक्षेयकश्चानुष्ठितानुष्ठेयकस्तस्यामपहृताया दिव्यत्वात् दध्यतिकमेवा भजत् इति स्वप्नेऽनङ्गप्रभाशापोपवर्णने देव्या निदिष्टे व्यतिकरेऽस्मिन् चिर स्मरणीयेऽवश्य भाष्येऽर्थे वृथैव ते च्यामोह इत्यसङ्गदुःखद पापानुबन्ध मेनमन्यासक्तमानसानुबन्धन द्विन्धि, त्रिन्धि च त्वद्भोहभ्रष्टविषया मानुषी भूतया तया सह सम्बद्धां मोहग्रन्थिम् । साध्या तयत्युक्तस्यक्तानङ्गप्रभासत्ति-स्तच्चापलपविरक्ता मा जीवदत्त, कामान्धतमसापसारणपूर्वकस-मार्गावलोकनार्थं मसकृदभिव्यक्ततरकृतज्ञत, पूर्वपापवशासादितवातुष्यकलिल सलिलेन तैथेन छालनाय गन्तु यावत्प्रस्तौति तावदेवातिथेय प्रियदत्ताजानिरप्यागच्छदिति स्वी कृततदातिथ्यो मिथ्योपचारससारासारतामवगच्छँस्तावुभावावृच्छद्य तीर्थयात्राया ययासीत् । मस्करोव च पर्यटिताखिलेलावगाहिताधिबेलैलालतालवङ्गादि तरुषण्डो विपोढानेककान्तारकष्टो, मूलपुष्पफलाशनोपशमिताशनायस्तामेव विन्ध्यवासिनीमाश्रित्य कुशासने सुशासनेन्द्रिय समुपविष्टस्तीव्र तपस्तेपे । तपस्तुष्टा चाम्बिका साक्षादाविर्भूता तमेवमाह—पुत्र, उत्तिष्ठ, पञ्चमूलचतुर्वं व्रतमहोदरविकटवदनारयेषु चतुर्षु मदीयगणेषु त्वमन्यतमश्चरम उत्तमश्च गण । जातु यातैर्जाह्नवीपुलिन विहत्तुं युष्माभि, कपिलजटाख्यस्य मुने चापलेखाभिधा र्त्ना-ती समवलोकिता सुता मदनानुरै सर्वैर्भवद्भिरभ्यर्धिता, 'मैवमज्जरूपत जादमा । कन्याहम्, अपसरतात, तातस्तिष्ठति नात पर दूरे' इत्युक्तेष्वन्येषु त्रिषु तूष्णीकामासीनेषु अपि स्वया हठाद्वाहौ गृहीताया तस्याम्, तात 'तात' त्रायस्व । त्रायस्व ॥ मामिति समाकर्णिताक-दनो मुनिर्नेदीयसो निजा बासादागतोऽतिक्रोधाग्निसमिद्रलोचनो लोचनगोचरतामभजत् । समवलोकित मुनिना स्वया तत्स्करेणै मूपिता सम्पत्तिमिव तत्रैव परित्यक्तायामपि तत्कन्यायाम्

- १ 'स्वादीरीरिणो' । २ 'मस्करमस्करिणौ वेणुपरिवाजकयो' । ३ 'परिनि विन्ध्य सेवसितसयसिबुसहस्रुस्तुस्वजाम्' । ४ ननो नलोपस्तिष्ठि चेपे । ५ पारस्करादिषु तद्बहुहोतोरित्यादि गणसूत्रेण सिद्धि ।

‘पापिष्ठा सर्वं यूय मानवयोनिं याते’त्य मुनिना शता । यद्वाञ्छलिभिश्च
ततस्सर्वं शापान्तार्थमभ्यर्थितेन नैन त्रयाणा तेषा राजसुतानङ्गप्रभाऽभ्यर्थन
यावत्, परदारहस्तस्पर्शजन्यविशिष्टपापमुक्तस्य च ते विराय देव्याराधन
यावद्वापावधिरक्त । एव महषिणाभिज्ञप्तेषु मद्गणेषु तौ द्वौ पञ्चपट्टिकमापाज्ञौ,
खड्गधरश्च ते सखाय त्रयोऽपरे गणा । चतुर्थश्च त्व जीवदत्तक । अनङ्गरती
च प्रयाताया ते निच पद प्राप्नु । त्वया चाहमभ्यर्थमारोधितेति—शापच
योऽद्य त स-वातोऽतो महत्तामाग्नेया^१ धारणामिमामाशय स्वमनवतनु
त्यक्तयुक् वा तिरोहितायामग्निकाया तद्धारणादग्धमर्त्यतनु कन्याकदाचरणसमु
त्पन्नमन्युमुन्यवाप्तशापकृतप्रायश्चित्ता जावदतो गणेत्तम सञ्जडे ।

इति कौमुदी कथाकल्लोलिन्या समासतद्धितनिर्देशामकश्चतुर्थं कल्लोल ॥

१ अग्निकलिभ्या ढक् वक्तव्य । २ ‘को कत्तरुहोऽचि’ । ३ ‘प्रायस्य
चित्तिवित्तयो’ ।

अथ तद्धितद्विरुक्तनिर्देशात्मकः पञ्चमः कल्लोलः

इतोऽनङ्गप्रभाया च हरिवरपुरस्थस्य राज्ञो हरिवरस्यान्तपुरे मुख्यतां प्राप्ताया, तदेकाग्रमनसि सुमन्त्राद्यात्मासाध्यन्यस्तसमस्तराज्यभरे च तिष्ठति भूभृत्पेकदा मध्यदेशतः समागतो लब्धवरो नाम नाट्याचार्यः सम्राणनै^१कव्यमाटत् । वाद्यनाट्यदृष्टकौशलाकृष्टेन च राज्ञा निजावरोधनाट्याचार्यो विहित इति सोऽनङ्गप्रभां नृत्ये एवमुत्कृष्टा व्यधात् यत्तस्यै सपर्ययोऽप्यष्टद्वयम् । कालेन नृत्यशिक्षाभ्याससहवासविबुद्धातिपरिचयपरस्परकृष्टयोश्च तयोरेकदा स्मरशराशुशरशीर्यमाणशरीरा, रहसि रतलालसया परित्यक्तस्वधर्मपतभावाऽनङ्गप्रभा नाट्याचार्यमुपागम्य तेन सह रममाणा सुरतसुरतात्यन्तसन्तुष्टा जगाद, 'नाहं स्वयां विना क्षणमप्यवस्थातुं शक्नोमि किन्त्ववगतैतत्तत्त्वो हरिवरो नैव नाविहैव रथातुं क्षम्यत इतीतोऽन्यत्र कुत्रचिदज्ञातस्थानं स्वरितमाश्रयितुं श्रेयम् । त्वन्नाट्यतुष्टराजप्रदत्तौर्ध्वकमन्वीयञ्च तव, मम च हिरण्मयालङ्काराः सन्तीत्यन्यत्रगमने स्थितौ वा न कामप्यसौविधीमहमनुमिनोमि । एतदाकर्णितेन नाट्याचार्येणाप्यनुमोदितेऽस्मिन् प्रस्तावे परिवर्तितवेष्टाऽनङ्गप्रभा विश्वस्तयैकया चेत्या सह नाट्याचार्यगृहमागत्योद्भृष्टार्पिततदनल्पचारणद्विरवधीरितविद्याधरद्विस्त्रागपैत्यरथद्वयं समारूढा रूढानुरागनाट्योपदक्षिणा सह ततः प्रयान्ती वियोगपुरसञ्चक सुदूरं नगरमवाप्य ससुखं तस्थौ । राजा हरिवरश्च अनङ्गप्रभा नाट्याचायण सह गतेति सन्दिग्धनिदग्धस्तद्वियोगशुग्धुत भुग्द-दक्षमानमेदोमज्जो निमज्जन्नपि दृश्यमानभवस्थित्यनित्यसम्बन्धगम्भीरविचारविधौ, धैर्यनीरनिधौ, न कथमपि शान्तिं लभमानो देहत्यागो-मुखो बभूव । किन्तु मन्त्रिणा क्षणानुरागिणीविलासिनीरेव जानानोऽपि भवान् कथमेव स्त्रीर्वद्विह्वलीभवत्येव सम्यगवबोधितः, परित्यक्तशोकः, स्वदारेष्वेव समं तुष्यत् । वियोगपुरे च तत्रानङ्गप्रभाया सह कञ्चित्कालं स्थितस्य नाट्याचायस्य

१ 'न पदान्ताद्वोरनाम्' इति टुत्वनिषेधः । २ 'नित्यं सपत्न्यादिषु' ।

३ अश्वपत्यादिभ्यश्चेरयण् । ४ 'गोत्रोच्चाद्वोरभ्रेत्यादिना बुज्' । ५ दित्यदित्यादित्यप्युत्तरपदान्य । ६ 'स्त्रीपुसाभ्यां नयस्नयौ भवनादे'तत् वाच्यं न प्रवर्तते ।

कालेयकेलिकलितस्य सुदर्शनाख्येनैकेन धृतकरेण सङ्गतिः सञ्जातेत्यचिरेणैव धूतापहारितसर्वस्वः तत्त्यक्त्वाऽनङ्गप्रभा सुदर्शनमेव स्वपतिव्येनाशिश्रियत् । नष्टदारधनो नाट्याचार्यश्च निराश्रितो वैराग्यात्प्रबुद्धजटस्तटः तद्विन्या गङ्गायाः स्तपसे समाश्रयत् । नवनवप्रियप्रियाऽनङ्गप्रभा च तत्रैव सुदर्शनेन सह तस्थौ ।

एकदैकागौरिकैरावृतो मध्यरात्रे सुदर्शनो मुषिताशेषसर्वस्वीकृत इति द्रव्याभावात्स स्वमित्राद् हिरण्यगुप्ताद् वणिजः किञ्चिद्भनमृगरूपेणादातुमनङ्ग-प्रभया सह परामृशत् । तथा स्वीकृतवत्या च तया सहैव निजमित्रगृहं गत्वा धनमयाचत् । तत्र वणिगनङ्गप्रभोभयान्योन्यालोकने सञ्जाते तावन्प्योन्याभिलाषौ सञ्जाताविति कुशलो वणिक् सुदर्शनमपरस्मिन् दिने धनं दातुमुक्त्वा तस्मिन् दिने स्वगृहे भोक्तुमुत्तवान् । किन्तु सुदर्शनेन प्रत्याख्याते भोजने 'अस्तु, तव वनिता प्रथममेवास्माकं गृहमायातेतीयमेव भुङ्क्तुम्' इति तन्मित्रेणाग्रहः कृतोऽ-तस्तूर्णीभूते सुदर्शने कितवो वणिगनङ्गप्रभायुक्तोऽभ्यन्तरं प्राविशत् । अतर्किं तोपनतया च तया सह यथेच्छं पानाहारविहारादि कुर्वाणस्तत्रैव व्यलग्भत । सुदर्शनश्च बाहीकप्रकोष्ठे तच्चिगमं प्रतीक्षमाणो वणिक्प्रेरितसेवकैरुक्तो यत्तदीया भार्या भुक्त्वा भवनं गतेति तत्रात्र स्थितिरनर्थिका । साद्यावधि न निर्यातेत्युक्ताश्च ते निर्वन्धपरं तत्सपादप्रहारं वह्निरकालयन् इति निरतिशयं दुःखं तस्तेन सुदर्शनो निजमित्रेणापहृतां स्ववनितामनुचिन्त्य 'यन्मयाऽन्यस्य कृतं तन्ममान्येन कृतमिति कोपाहं स्वकर्मवात्र हेतुः । अतस्तस्मै क्रोधो व्यर्थः' इति विचार्य भवच्छेदि तपस्तप्तुं वदरिकाश्रममगमत् । अनङ्गप्रभा च रूपाधिकं वणिक्पतिमवाप्य पुण्यात्पुण्यं गता मृद्वीव तत्रानङ्गरसास्वादनं कुर्वाणा, विपुल-श्रियस्तस्य प्रागधना प्राणेषु, धनेष्वपि च स्वामिनी सञ्जाता । किन्तु बन्धव्यधिष्ठिते गृहे कुलस्त्रीव श्रीग्लायतीति कतिपयैरेव दिनैरल्पीभूतधने हिरण्यगुप्ते, लुप्ते चाखिलवाद्याङ्गवरे सम्भृतभाण्डकोऽसाववशिष्टधनमादायानङ्गप्रभया सह वणिज्यार्थं सुवर्णभूषणार्यद्वीपे^१ सागरपुरनामकं नगरमवाप । तत्राब्धिजीविना सागरवीरारयेन निपादाधिपेन चामिलत् ।

१ अमिकलिभ्याऽङ्कवक्तव्यः । २ 'ऐकागौरिकट्चौरे' ३ 'सह्याविसाय'— इति शापकस्य सामान्यत्वात् 'सर्वोऽप्येकदेशः कालेन समस्यते' इति समासानन्तरम् 'अहं सर्वैकदेशः' इत्यच् । ४ 'ईकक च' इति ईककिचाट्टिलोपः । ५ 'स्थागा पापचो भावे', 'द्यतिस्यतिमास्थामित्तिक्ति' । ६ 'द्वयन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत्' ।

एकस्मिन् दिने प्रियासख स सागरवीरेण तद्यानमारुह्य यावदग्रे याति तावद् बलिना मातरिश्वना प्रेरितेन सहारभयदेन बलाहकेन स्वकीयस्थूलवर्षधारेण नैर्पादस्य सागरवीरस्य यानपात्रे सागरोत्तालतरंगेषु भज्यमाने, इतस्ततोऽस्तव्यस्ते, विमुक्ताक्रन्दे च तत्रत्ये सपरिजने सर्वजने, वणिजो जातौयनोऽनङ्गप्रभामुखमवलोक्य हा प्रिये ! त्वं क्वासीत्युक्त्वात्मानमम्बुधौ क्षिपन् बाहुविक्षेपेण च दैव वशादेका वणिकप्रवाहिणीमवाप्यारुरोह । जलप्रपतिताऽनङ्गप्रभा च सागरवीरेण रज्ज्वा क्षटिति निबध्नाध्यारोपिता काष्ठरत्नकमेक स्वयमारुह्य भीतां तामाश्वासयन् बाहुभ्यां वारि वित्तिपन् प्लवमानोऽब्धौ ययौ । वणिकप्रवहणमारूढो हिरण्यगुप्तश्च पञ्चाहेनाब्धे कूलं प्राप । शनैः स्वनगरं चागत्य बद्धृतिधीराशयो भूयोऽर्थानुपायं निर्ववृते । फलकस्थितानगप्रभा च सहसा सागरवीरेण सह सागरतटमवाप्य सागरपुरे निजभवनमासीता । तत्र च राजसमश्रीक प्राणदायिन यौवनसौन्दर्योपपद्ममाज्ञाविधायिनश्चावलोक्य त दाशपतिमेव पतिवेन स्वीकृत्य तद्वेश्मनि तदर्पितां समृद्धिमुपभुञ्जानाऽजानाश्च व्यह्वान् ।

एकदा च हर्म्याग्रस्थिता सा तथैव रथ्यया गान्त विजयवर्मण्य भस्य राजन्यमवलोक्य रूपलुब्धा सा ततोऽवतीर्य दर्शनाकृष्टचित्तात्मान स्वप्रणयिनीं विधातुं तं प्रार्थितवतीति हृष्टेन तेनाकाशपतितेव सुन्दरी स्वभवनमानीता । सागरवीरश्च तां कापि गता बुद्ध्वा परित्यक्तसर्वस्व तपसा स्वतनुत्यागाय कृत्वा गाङ्गायनिप्रतिज्ञो गगातटमाश्रयत् । अनङ्गप्रभा च भीद्रमातुरेण विजयवर्मणा सह सत्रैव यथासुप्त निरगला तस्थौ ।

एकदा तत्रत्यो राजा सागरवर्मा स्वनामनिवासित स्वपुरमवलोकितुं निर्गतं समारूढक्रेणुकस्तेनैव पथा निर्ययौ । आयातञ्च नृपमवलोकयितुं वरारोहा साह रोहाऽनगप्रभाहर्म्याग्रभागमिति तद्दर्शनसमकालमेव तदाकृष्टचित्तोवाच 'काह्यौपि नेय, हस्तिपक, नाह जातुचिदपि हस्तिर्नमारूढेति हस्तिनमारोप्य मामनुभाषितन दारोहणसुखा कुरु ।' पञ्चमुक्ते आधोरणे राजानमवलोकमाने, दिवश्च्युतामिदुक्त्वा

- १ शृणोदरादिस्वाद् वारिवाहको बलाहक । २ 'अनृष्यान्तरे विदादिभ्यो ऽञ्' । ३ 'पुंसि जाते' इति फञ् । ४ 'राजश्वशुरायत्', 'ये चाभावकर्मणो' । ५ गाङ्गायनिर्भीष्म, 'तिकादिभ्यः षिञ्' । ६ 'मानु६८७९यासम्भद्रपूर्वाया' । ७ 'फन्याण्यादीनामिन्ड्' इतीन्ड् ढक् च । ८ 'हस्ताज्जातौ' इतीनि ।

प्रभामिवानगप्रभामवलोक्य भङ्गारुढवशोऽप्यनङ्गारुढभावविवशः, स्वशौर्यविनिजितविस्तृतसर्वांशोऽपि तत्प्राप्तिनिबन्नाशः सागरवर्मा, करेणुकारोपणेन तन्मनोरथं पूरयितुं हस्तिपक्षमादिदेश । राजाज्ञया च हरितपत्रेनानुहर्ग्यमुपढौकिता करेणुका-
मालोक्यानगप्रभा सागरवर्मण उत्सङ्गे आत्मानमपातयत् । राजा चापि ता गृही-
त्वाऽऽशु स्वमन्दिरमवाप्य तत्र स्वमुत्तप्रतिपादिताखिलवृत्तान्ता ता युवराज्ञ-
नामन्तपुरं प्रवेश्य महादेवीं चकार । विजयवर्मा च राजद्रुतामेतामवगत्यागत्य
च तत्र बहिराजद्वारं राजभृत्यैर्युष्वाऽध्वानमाश्रयत्प्रेतपुर्या । अनङ्गप्रभा चात-
परमनन्यगामिनी नदीव सागरे स्थिरा तन पत्या सङ्गता कृतार्थमात्मानं मन्य-
माना परित्यक्तवद्बहुपुत्री अपीदानीमेकपुत्रको समजायत ।

व्यतीतेषु कतिपयदिवसेषु अन्तर्वना अनङ्गप्रभा यथाकालं सुतं प्राप्नोष्ट ।
राजापि द्वाह्यगमाकार्यं पृष्टष्टुभलम् स्वविभगानुरूपं सुहृद्भिः, सौहृदैः, पैतृ-
प्यैः, मातुलैः, मातृष्वस्रीयैः, सौभोगिनेयैः, भोगिनेयैः, अन्यैश्चापि बन्धुबान्धवै-
रन्मित्रैस्तन्मित्रैः, अजातभ्रातृभ्यैः, भ्रातृभ्यैः, महाकुलीनैराज्यकुलीनैर-
न्यैश्चोत्सवसम्मिलितैः क्षत्रियैः मिलित्वा कृतजातसत्कारादिसमुत्सवं समुद्र-
वमः इतिनाम्ना सुतमलङ्कृतवान् ।

क्रमाच्च यौवनमवतीर्णं आनङ्गप्रमेयं समुद्रवर्मा स्वपित्रानुमतो दिग्वि-
जयाय प्रतस्थे । तत्र च विभिन्नदिश्यान्^१ पार्श्वान्, पौरवान्^२ पाण्ड्यान्, सौर-
मंसान्, सौवीरान्^३ विजित्वावासापरिमितकुप्याकुप्य, स्वनगरमागतो नाना-

१. परित्यक्ता बहव पुमांसो यया सा परित्यक्तवद्बहुपुत्री—शेषाद्विभाषेति
वैभाषिककवभावे पूजो ह्रमसुन्नित्युगित्वलक्षणा ङीप् । २. उर प्रभृतिषु एकवचना-
न्तरस्य पुमान्शब्दस्य पाठात् नित्यं कप् । ३. सुहृदोऽपत्यमिति विग्रहे 'तस्यापत्य-
मि'त्यणि 'हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः । ४. 'ढकि लोपः' । ५
'मातुर्हुलन्' । ६ 'मातृष्वसुरचेति' छण् । ७. सुभगाया अपत्यम्—'कल्याण्यादीनां
मिनङ्' ङक् च । ८. 'स्त्रीभ्या टक्' । ९. 'प्रज्ञादिभ्यश्च' । १०. दाण्डि-
नायनहास्तिनायन० । ११. 'व्यन्सपत्ने' । १२. 'भ्रातृभ्यश्च' । १३. 'महाकु-
लादञ्जनौ' । १४ 'कुलान्त्र' । १५ 'सन्नादश्च' । १६. 'स्त्रीभ्यो ङस्' ।
१७ 'दिगादिभ्यो यत्' । १८ 'क्षत्रियममानशब्दाञ्जनपदात्तस्य राजन्यपत्यवत्' ।
१९ 'पूरोर्ण वक्तव्य' । २०. 'पाण्डोर्ङण्' । २१. 'द्वयञ्मगधकलिदत्तमसादण्' ।
२२ 'वृद्धरकोसलाजादाञ्ज्यन्' ।

देशोद्भवमहाहंरजहास्तिनायनादिभिः पुत्रपराक्रमातिपुष्टयोः पित्रोश्चरणान् पूजया-
मास । तदाशापितश्च ब्राह्मणेभ्यो हस्यश्वहेमरत्नादीनि दद्यादर्धिभ्यो दरिद्रेभ्यश्चापि
तथैव पुष्कलं द्युग्नं दयित्वा दरिद्रशब्दमेवार्थदरिद्रं स्वराष्ट्रे निःशेषितवान् ।

तस्मिंश्चैवं पित्रा सहावलम्बमाने राज्यधुरे विषप्रयोगः^१ माण्डूकेयेषु^२, कापेयतां
कापेयेषु^३, नकुलीनत्वं कौलटिनेयेषु^४, नौढनिवासः^५ चाटकैरेषु^६, द्विजिह्वा^७
गौधेरेषु^८, जडता जाडारेषु^९, पुंश्रुतोत्पत्तिः काणेरेषु^{१०}, गुणविच्छेदः तान्तुवा-
ट्येषु^{११} कुटिलिकासंग्रहः कार्मार्याणिषु^{१२}, भजत्वं छाग्यानिषु^{१३}, तीक्ष्णता
तच्छेषेषु^{१४} नान्येषु इत्येते स्म ।

पुत्रस्यैवं माहात्म्यमवलोक्य सानन्दप्रभः सागरवर्मा भुक्ताखिलराज्यसुखोऽन-
नुभूतपरपराभवः सर्वं राज्यभार योग्यतमे स्वपुत्रे संस्थाप्य विनश्वरेणापि शरी-
रेणानश्वरस्य तपसः पुण्यस्थार्जिजविषयाऽनिच्छत्यपि पुत्रे प्रयागं ययौ । समुद्र-
वर्मा चापि कतिचिप्रयाणकं पितरमनुव्रज्य निजनगरं परावर्तितो यथोक्त-
विधिं स्वराज्यं शशास ।

१. 'दाण्डिनायनहास्तिनायन०' । २. विषम् जलम्, तस्य प्रकृष्टेन योगः
सयोगः प्रयोगो वा । ३. 'ढक् न्व मण्डूकात्' । ४. ईषदपेयता ('ईषदर्थे'
इति भजादौ कोः कादेशः) कापेयेषु-कुसिततपेयपदार्थेषु । ५. कपेरपत्यमिति
('इतश्चानिय') ढकि कापेयेषु कप्यपयेषु । ६. न कुलमस्येति 'नभ्राचन-
पात्'-इति प्रकृतिभावे नकुलः तस्य स्त्री नकुली तस्माद् इनत्वम् स्वामित्वम्
कुलीनत्वाभावश्च । ७. 'कुलट्यावा' । ८. निर्गता ईडा ईशस्तुतिः यस्मा-
त्स चासौ निवासः, कुलायनिवासश्च । ९. 'वटफाया ऐरक्' । १०. पिशु-
नता द्विजिह्वा च । ११. 'गोधाया ढक्' । १२. 'आरगुदीचाम्' । १३. पुद्राया
भावः पुद्रता, 'त्वतलोगुणवचनस्येति पुंसवम्, तस्या उत्पत्तिः । १४. 'धुद्राभ्यो
वा' इति ढक् । १५. सूत्रविच्छेदः । १६. 'सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्चे'ति ण्यः ।
१७. कुटिलिका अयस्कारोपकरणं लोहम् तत्संग्रहः, कौटिल्ये आम्रहो वा ।
१८. कर्मारस्य अयस्कारस्यापत्यमिति विग्रहे 'कौशल्यकार्मार्याभ्याश्च इति विहि-
तस्य फिञ् आयनादेशे तस्य 'दगुकोसलकर्मरच्छागवृषाणां युद्धादिष्टस्य' इति
युडागमः । १९. 'छागवृषयोरपि' इति फिञ् तत् आयनादेशे 'दगुकोसलकर्म-
रच्छाग०' इति युडागमः । २०. 'तच्छेषोऽण उपसंख्यानम्' इत्यणि 'पूर्वहन्-
धृतराज्ञामणि' इत्यलोपः ।

सागरवर्मा च दैवयैश्यैः सात्यमुग्रैर्महात्मभिः सत्सङ्गप्रसङ्गेन संगतो गृहीत-
 'कार्पायोऽपि विगतकर्पायः प्रयागे तपसा वृषध्वज सन्तोषयन्नेकदा निशाव-
 साने त्रिपुरारिणोक्तः 'स्वम्, एषा अनङ्गप्रभा चोभौ विद्याधरौ प्रातर्निजशाप-
 क्षयाच्चिजलोकं प्राप्स्यथः ।' एवमुक्तः प्रबुद्धो राजा यावदनङ्गप्रभां सर्वं वर्ण-
 यति तावद्विचोऽवतीर्णो निजजातिस्मराया तस्याः पिता समरः समायातः ।
 सागरवर्माणञ्च तस्य मदनप्रभसञ्ज्ञकभूतपूर्वविद्याधरत्वमात्मनश्च समरनामका-
 नङ्गप्रभाभूतपूर्वपितृत्वञ्चावेद्य रूपवर्जितया तयाऽन्यपतिपरित्यागात् तुल्यगुण-
 मद्गीकर्तुमत्युक्तं तत्तत्पतिपरित्यागेन जातरोपेणात्मना प्रदत्त मानुषीभवन-
 रूपं शपं तदवधिञ्चोपवर्जितवान् ।

तद्वर्जितमखिलमाकर्ण्य संजातजातिस्मृती जम्पती विद्याधरत्वमवाप्या-
 न्योन्यदिव्यवपुर्विलोकनविलसद्वाढानुरागौ बभूवतुरिति विद्याधरीरूपामन-
 ङ्गप्रभामात्मभूतपूर्वकन्यां विद्याधररूपिणे भूभृते ददौ । सोऽपि च क्षपितशापया
 तथा ससुखं स्वपुर ययौ ।

इत्थं स्वकीयदुर्नयविपाकवशेन दिव्या अपि शापच्युता मनुष्यलोके आयाग्नि ।
 समुचितफलभोगानन्तरमुचिताञ्च निजगतिं पूर्वाञ्जितसुकृत्यनुकूलं परावर्तन्ते ।'

निजमन्त्रिणो गोमुखमुखादेवभूता कथामाकर्ण्यातिसन्तुष्टः सालङ्कारव-
 तीको नरवाहनदत्तो दिनकृत्यं तदार्नीतन विसर्जितखिललोको निष्पादितवान् ।

एकदा स कार्तिके मासि, 'पौषेऽहनि, रयमाह्म गोमुखादिभिः सह
 मृगयार्थं गतोऽनुगैः सह मृगया चिक्रीड । स्यन्दने स्थित एव च बहून् सिंह-
 वृक-चित्रकादीन् सायकैरवधीत् । नभोमध्यमप्यारोहति च हरितहये परि-
 श्रान्तः ससारथिगोमुखस्तृपाक्रान्तः सलिलान्वेषणक्रमान्महावनमन्यदेक
 विवेश । ददर्श च तत्र प्रकुलहिरण्याब्ज, वीधिसम्पर्केणार्धविग्नेन भुवनतल-

१. दैवयज्ञिशौचि—इति व्यङ् देवाः यज्ञा यष्ट्याः यस्य तस्यापत्यमिती
 अन्तात् व्यङ् । २. उग्र सत्य यस्येति निपातनात् विशेष्यस्य पूर्वनिपातो
 मुमागमश्चेतीजन्तात्सात्यमुग्रिशब्दात् दैवयज्ञीत्यादिना वैभाषिकः व्यङ् । ३. 'तेन
 रक्तं रागात्' । ४. रागादिवासनया अलप्यडवस्वनवलम्बनम् ।

५. कृतिकानक्षत्रेण युक्ता पौर्णमासी कार्तिकी 'नक्षत्रेण युक्तः काल' इत्यण्,
 ङीप् ततः 'विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः' इति वैभाषिकः ङक् ।

६. 'नक्षत्रेण युक्तः कालः' ।

मधतीर्णं नभ इव विराजमान, दिव्यमेक सर । तत्र स्नात पीताम्भा, कृते
श्वरस्मरणादिरेकदेशोऽदर्शच्च दूरात्तस्मात्सरस उच्चिष्य हेमाभुजानि गृह्णतो,
दि०याकृतीन् परिहितरौचानक-गार्कलिक पीतक माहूर्जन वस्त्रालङ्कारविभू
पितान् चतुर पुरुषान् । अवलोक्य च तान् कौतुकाकृष्टनरवाहनदत्तेन दत्त्वा
करमादसीति च तै, पृष्टेन सर्वथा स्वपरिचय दत्त्वा प्रसादितास्ते पृष्टपरिचया
एव वक्तुमारभन्त—‘देव, मध्येमहाम्भोधि, नारिकेलद्वीपनाम्ना जगद्विरयात
महदेक श्रीमद्द्वीपवरमस्ति । यत्र च दि०यभूमयो मैनाक वृषभ चक्र बला
हकाश्च वारो महापर्वता । एकैकरिभश्च तन्नास्माक निवास । एकोऽस्मासु स्वे
च्छया विविधरूपधारी रूपसिद्धिनामधेय । बृह सूक्ष्म प्रमाणदर्शी प्रमाणसिद्धि
द्वितीय । सर्वदेवतसिद्धिश्च देवसिद्धिश्चतुर्थ । ते वय, हेमकमलान्येतान्यस्मादादाय
साम्प्रत श्वेतद्वीपस्थित भगवन्त श्रिय पतिं पूजयितु याम । वय हि तद्भक्ता
स्त प्रसादेन च पर्वतपु तेषु अस्माकमाधिपत्य सिद्धियुक्ता सम्पत्तयश्च वतन्ते ।
भवतस्तत्र जिगमिषा चेद् एहि, अन्तरिक्षेण त्वा तत्र नयाम ।’ देवपुत्रैरेव
मुक्तो नरवाहनदत्त स्वाधीनाभ्युफलादिके तरिमग्नव द्वीपे गोमुखादीनवस्थाप्य
तमध्याद्देवसिद्धिनोऽसङ्गे गृहीतो वैहायसेन पथा श्वेतद्वीपमवाप । तत्र दूरादेव
गगनादवतीर्थोपसपन् पार्श्वस्थिताधितनूजसविग्रहं शस्त्र चक्र गदा पद्मे स०य
मान गन्धर्वैर्नारदादिभिश्च भक्त्या स्तूयमान सिद्धैर्विद्याधरैश्च प्रणम्यमान पुर
समुपविष्टवैनतेय, शेषशय्यागत लक्ष्मीपतिं ददर्श । देवपुत्रे कश्यपादिभिश्चा
र्चित त नरवाहनदत्तोऽपि प्राञ्जलिरतिप्रहो भृशम् उपाशुश्लोकत् । कृतस्तुतिश्च
त प्रसाददृष्ट्याऽवलोक्य हरिर्ारदमभ्यधात्, ‘हीरोर्दसम्भवा वराप्सरसो मया
पुरा इन्द्रस्य हस्ते न्यासीकृत्य स्थापिता । अतोऽमरावर्ती गत्वा सर्वास्ता
येन्द्ररथे समारोप्य सत्वरमिहानय ।’ एवमादिष्टो हरिणा नारदरतथेत्युक्त्वा
यथानिर्दिष्ट गत्वा मातलिसहिता सर्वा अप्सरसस्तजानीतवान् । ताश्चालोक्य
भक्तभावानो भगवान् वत्सराजतनूजमादिदेश ‘नरवाहनदत्त, एता अप्सरस

१ लाभारोचनाटलक । २ ‘शकलकर्मभाभ्यामुपसह्यानम्’ शकल रवि
खण्डे च रागवस्तुनि चलकले’ इति विश्व । ३ पीतात्कन् । ४ हरिद्रामहारजना
न्यामन । ५ श्लोकैरुपास्तौषीव, ‘मुण्डमिश्र०’ इत्यादिना निष् ।
६ ‘उदकस्योद सज्जायाम्’, इत्यत्र ‘उत्तरपदस्य चेति वक्तव्यम्’ ।

कामावताराय विद्याधराणा भाविचक्रवर्तिने च तुम्य मया दीयन्ते । त्वमेवा
सामुचितो भर्ता ।' एतदाकर्ण्य पादयो पतित वत्सराजसुते तदभीष्टमागेण
स्वगृह प्रापयितु हरिणा मातलिरुक्त इति स ताभिरप्सरोभि सह देवपुत्रैश्च
तस्वरथे समारोह्य नारिकेलद्वीपमगात् । तत्र च रूपसिद्धिप्रभृतिभि समातलिरचितो
नरवाहनदत्तो मैनाकवृषभाद्येषु स्वर्गादिषु तन्निवासपर्वतषु समरस्त । समु-
त्फुल्लपुष्पपल्लवतल्लजकल्लारेषु सरस्सु नानातरुवनासु तदीयोपवनभूमिषु च विजहार ।
परभृत्पिनाकूजितालिकुलकलकलकलितकलिकालितदुपवनावलित पुरेषु च चिक्रीड ।
समुचितान् तत्रत्यान् भोगांश्चामरोचितान् ब्रुमुने । त्रिचतुरांश्च दिव
सौस्तत्र न्युप्य निजतातदर्शनोत्को निजसुहृद् प्रति कौशाम्बीपराविवर्तिपाम
भिष्यानजेति तन्प्रतिमुक्त समुपस्थापितेन्द्ररथ मातलिमुवाच, 'यत्र सरस्तारे
मदीया गोमुखादयो वर्तन्ते तेन पथा गत्वाऽस्मान् कौशाम्बीं प्रापय ।' मातलि
श्चापि तदादेशानुसार साप्सरस त रथे समारोप्य मार्गे गामुखादांश्चादाय
कौशाम्बीमागतवान् । तत्र नमसोऽवतीर्य सम्पूजित मातलिं परावर्याप्सरोभि
सह स्वभवन प्रविष्टे नरवाहनदत्तो निजागमनदृष्टयोस्तद्दर्शनतृप्तचक्षुषोश्च
पित्रोश्चरणानवन्दत । स्थिते च तत्र मन्त्रिवर्गे पित्रा पृष्टो महाद्भुत स्वपरावर्त
नात् वृत्तान्त सन्मित्रसयोगसम्बद्धमादितोऽवर्णयत् । वत्सेश्वरोऽपि च हरि
प्रसादन ताश्चतस्रोऽप्सरस स्नुषारूपेणावाप्ता इत्यवगत्यातिदृष्ट स्वानुगृहीतरथे
श्वरोऽनुकूलकल्याणमित्रसयोग करोतीति शसन्नच्युतानुग्रहोपलक्षक महान्त
मुसव चकार । नरवाहनदत्तश्चान्या निजसयोगोत्सुका भार्या पार्थिव्यन
सम्भावयामास ताश्चापि निजविरहवेदना उपवर्णयन् यस्तमनन्दयन्नित्यव
मधुरालापै काल नयन्नरवाहनदत्त ससुख न्यवसत् ।

एकदा प्रात कृतावश्यककार्ये गोमुखादिभि सह विजिहीर्षया स्वोद्यान
माश्रितो व्योम्नोऽवतरन्तीषु बह्वीषु विद्याधरीषु विकस पल्लवदना, लोललोचन
पट्पदाम्, उपलगन्धिम्, स्मरसञ्जीवनीमिव कन्वामेका ददर्श । इष्ठा, चैन्दवी
मूर्तिमम्भोधिरिव तदा त कर्णजाहवल्लोचनकटाक्षविशोभित कर्णवेष्टकिर्कतन्मुखदत्त-

१ 'बद्धादिभ्यश्च' इति ङीप् । २ 'स्वाङ्गाञ्चोपसर्चनादसयोगोपघात्'
इति वैङ्गलिको ङीपोऽभाव । ३ 'उपमानाच्च' । ४ 'सम्पादिनि' इत्यनेन
कर्णवेष्टकाम्या सम्पादि इत्यर्थे ङञ् ।

कर्मकार्यवर्णिकवाडव्या^३, कस्यापसारणससूच्यमाननिष्पादितपिण्या^४ धरिण्या
शिरोमगिरूपा, अहरहर्निष्पादिताहीना^५ हीनालङ्कर्मिणप्राचान^६ श्रोत्रिय^७ याजिता-
गणितभूपा, समुच्छादितबहुयूपा, अय्य^८ पारिय^९ दक्षिणीयैश्च^{१०}
धरणीनीर्वाणै, यज्ञि^{११} यैरास्विजो^{१२} नैश्चाधिष्ठिता काञ्चनपुरी नाम नगरी ।
वभूय च तत्र पराजिताखिलनिजाराति सुमनोनाममहीपति । स्वीयाधी-
यगजतौष्ट्रैकपा^{१३} श्वंमकाण्डकाण्डार^{१४} कावचिक^{१५} सैनिक^{१६} बलाक्रान्तदुर्गकान्तारभूभागस्य
च यस्य पादावनतौर्दु^{१७} म्बाशैव^{१८} वैदि^{१९} शादिराज^{२०} न्यक्रमौलिकिरीटलचितलौहि^{२१}-
तीकवैदू^{२२} र्यादिमणिप्रभाशुद्धिगुणितनखद्युतयोऽहर्निश चोतन्ते रम ।
तमेकदाऽऽस्थानगतमवलम्बितवामपार्श्वकौटोयैक^{२३} प्रतीहारो व्यजिज्ञपत्—देव,
स्वकीयभ्रात्रानुगता दूरेत्या^{२४}, दक्षिणात्या^{२५}, लोहितवृह^{२६} इतिक्वाऽऽवृतापरकाया
दुर्कुलीनापि परिहितासिताप्रपदीना^{२७}, समुपनद्रसर्वव^{२८} र्मीणानुपदीना^{२९} ध्यासीना
बहिर्द्वार निपादाधिपकन्यकैका मुक्तालतानामधेया पञ्जरस्थित शुक्रमेकमादाय देव

१. 'कमादिभ्यो वुत्' । २. अयवर्णमधीते इति विग्रहे 'वसन्तादिभ्यष्ठक्' ।
३. वाडवा विद्वान्सस्तेषा समूह 'ब्राह्मणमाणववाडवायत्' । ४. 'वाप्श्रु-
विनुपसो यत्', 'रीङ् श्रुत्', 'यस्येति च' । ५. 'अह' ख क्तौ । ६. 'विभाषा
धेरदिभ्यस्याम' । ७. 'श्रोत्रियैरष्टन्दोऽधीते' । ८. 'दण्डादिभ्यो यत्' ।
९. 'पात्राद् घश्च' । १०. 'कहङ्करदक्षिणाच्छ च' । ११, १२. 'यज्ञस्विभ्या
पञ्चजौ' । १३. 'गोत्रोक्षोद्वेति' समूहे वुञ् । १४. 'पार्श्व' णस्, 'सिति' च ।
१५. 'काण्डाङ्गादीरक्षीरक्षौ' । १६. 'अक्वविनश्चेत्यनेन कवचिना समूह इत्यर्थे
टञ् । १७. 'सेनाया वेति' पाचिकष्ठक् । १८. 'तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नास्ति' ।
१९. 'तस्य निवास' । २०. 'अदूरभवध' । २१. गोत्रोक्षोद्वेति वुञ् ।
२२. 'कर्कलोहितादीकक्' । २३. 'विदूराज्य' । २४. 'कुलकुक्षिप्रोवाभ्य'—इति
ठक् । २५. 'दूरादेश्य' । २६. 'दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्' । २७. 'वृहत्याच्छा
दने' । २८. 'दुःकुलद्वहगिति' दगमावे 'कुलत्त्व' । २९. 'आप्रपद् प्राप्नोति' ।
३०. 'सर्ववर्मण कृत खञ्जौ' । ३१. 'अनुपदसर्वाज्ञायानय' मिति खे, अनुपद
वद्वा अनुपदीता उपानत् ।

दिदृच्छते । एतच्छ्रुत्वा भावावबुभुक्षया स्वकीयं पार्श्वतीयं-जनकीयं-राजकीयं-
मुखतीयं-मुद्रा समालोक्यमानेन राज्ञा 'को दोष प्रवेश्यताम्' इत्यादिष्टेन प्रती-
हारेण नृपास्थानमण्डप प्रवेशिताऽद्भुतरूपभिल्लकन्यका राजानं प्रणम्यैवमग्रवीत्-

राजन्, वैयासकिरिवाद्वितीयो भागवत शास्त्रगन्धाख्योऽयं शुक, परिशीलित
कुमुदिक कारिशर्ल कौमुदिकं कुमुदं दश, सुपरिचितनाडार्यनेन डवर्जककीय^{१३} शिखावलं
वैल्वकेशं^{१४}, अपूर्वोऽष्टं को वैयाकरणं^{१५}, व्युत्पन्नो नैयासिकं नैयायिकं^{१६}, अवगत
साहस्रसूत्रिकं^{१७}, अद्वितीयोऽध्वलाक्षणिकं^{१८}, विशिष्टवैविध्यं^{१९}, विख्यातैतिहासिक
पौराणिकं^{२०}, सर्ववेदं^{२१}, कृत्स्नकलाविचक्षण, समालोडितौपनिषदं तत्त्व, ज्योतिष
शास्त्रपाराकारिणं^{२२},^{२३} अप्राम्यपरिहासपेशल, नागरेयैर्दक्षिष्टाचारदक्ष इति पश्चिन्न
स्यास्य सर्वथा^{२४} देवोपयोगित्वा-मयाय^{२५} देवकीयपादमूलमानीत । पुनमुक्त्वा

१-५ 'गहादिभ्यश्च' इति छे 'स्वस्य च', 'मुखपार्श्वतसोलोपश्च', 'पुर्जनस्य
परस्य च', 'राज्ञ क च' । ६ वेदान् ह्यसतीति वेदभ्याम् (अस गतिदीप्त्यादानेषु
इत्यस्मात्कर्मण्यण्) नामैरुदेसप्रहणे नाममात्रस्य ग्रहणम्, भीमो भीमसेनवत्
'तस्यापत्यम्' 'व्यासवह्निनिपादे'त्यादिना इजि, अकडि, 'नट्वाभ्यामि'त्यैच् ।
७-९ 'लुञ्छण्कठ' । १० 'कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मत्तुप्' । ११ 'नडादिभ्य फक्' ।
१२ 'कुमुदनडवेतसे त्यादि' । १३ 'नडादीना कुक् च' । १४ 'शिखाया वलच्' ।
१५ नडादिवाच्छ्रस्तस्य भवार्थकेऽणि विल्वकादिभ्यश्छस्य लुक् इति लुक् ।
१६ 'तदस्य परिमाणमि'त्यधिकारे अष्टौ अभ्याया परिमाणमस्येति 'सह्याया
सज्ञासधसूत्राध्ययनेषु' इति कनि अष्टक पाणिनीय सूत्र, तदधीते वेत्ति वा इति,
'तदधीते तद्वद्' इत्यण् तस्य 'सूत्राच्च कोपधात्' इति लुक् । १७ 'तदधीते तद्वद्',
नट्वाभ्यां पदान्ताभ्याम् इत्यैच् । १८ २० 'कृतूक्थादिसूत्रान्ताण्डक्' । २१ 'विद्या-
लक्षणकल्पान्ताच्चेति वच् व्यम्' । २२ 'अज्ञक्षत्रधर्मत्रिपूर्वादिधान्ताध्नति वक्तव्यम् इत्य-
नेन विद्यान्तलक्षणठको निषेधे, 'तदधीते तद्वदे'त्यण् (अत्र तिस्रो विद्या अधीते इति
विग्रहे सद्भितार्थे द्विगुर्न, द्विगोलुंघनपत्ये इति लुकि त्रिविध इत्यापत्ते । अतः
त्रिविधा विद्यास्त्रिविद्यास्ता अधीते, वेद वेदेव विग्रह) । २३. इतिहास पुराण वा
अधीते वेद वा इत्यर्थे 'आख्यानाख्य विकेतिहासपुराणेभ्यधति' ठक् । २४ सर्वथे
दानधीते इति 'सर्वादि सादेव लुञ्छकव्य' । २५ 'शेये' इति शैपिकोऽण् । २६.
राष्ट्रावारपाराद्धौ । २७ 'प्रामायखनो' २८, 'कत्त्रादिभ्यो ढक्' । २९ 'प्रकार
वचने घाल्' । ३० देवस्येदमितिविग्रहे गहादित्वाच्छे देवस्य चेति कुक् ।

प्रतीहारेण राज्ञ समीपे स्थापितं शुक्रं स्पष्टस्वरवर्णं मानवगव्योवाच—राजन्,
युक्तमेव यद्भवद्द्विपद्विपुक्तकुटुम्बिनीनि आसवातोद्गमसन्धिचित्तो भावैरक्तो माहेय-
प्रतापानलं प्रनिदिश प्रज्वलति तथापि त्वन्निबन्धनपरिभवोत्पन्नमपन्ननारीवाप्याम्बु-
पूरण्डवै सोऽन्वहमधिकं वर्द्धत इत्याश्चर्यम्। एवमुक्त्वा शुक्रं देव, न कोऽपि विप-
योमयाऽनापेय इति किं प्रमेय केन शास्त्रेण प्रमाणीकृत्य प्रवीम्येतदाज्ञाप्यताम्।
एतदाकर्ण्य तदीयविषयेऽस्तिमात्तियकधिसमपत्तिमितं सामा^१यं सघ्नात् सापात्
शुक्रयोनीसमुत्पन्नं तं कमप्यपूर्वं जातिस्मरमृपिमाकलयन् 'क., कुन, कृत्यो भवान्
कथं च शुक्रयोनात्पन्नस्यापि नवेदशी तां क लिङ्गेषुत्पत्तिरित्यादि वक्तुं तमाज्ञप्त-
वान् यदाकर्ण्य शुक्रो याप्यमुत्सृजन् 'देव, अधाच्यमपीदं कौतुकाकृष्टमवदाज्ञप्तो
प्रवीमि, श्रूयताम्' एवमुक्त्वा स्वमम्बन्धिनीं कयामेव वक्तुमारभत—अस्ति
हिमवन्निष्पत्तं पर्वतीयप्रदेशेऽतिविर्गालो मायूर^२ गौर्वाद्यधिष्ठितो महोत्तरोरुः।
तस्मिन्निजजायया सह निवसन् पञ्चाद वयसि वर्तमानात् शुक्रादेकोऽऽमेव सुत
उदपादि। जातमात्रं^३ सदैव च मम माता, ^४ मामकीने स्थितिहेतुकप्रमथयेदनया, स्वरा-
रोहत्। वर्षायांश्चापि मदीय पिता, सहायान्तराभावाद् येन केन प्रकारेण म-
मवर्धन एव मावदितिनैक^५ किं^६ कोटरस्थशुक्रानीतमुक्तरोपतालिनीवारफलादि मामा-
शयन् मदुपभुक्तशेषं सायप्रातिन^७ चाननजातं स्वयमभक्ष्यवाहपद्विसान्।

एकदाऽऽलेटकाय तत्रायाता भयकरी नि गौर्व^८ स्तिकविभवा श्वं गणिक-कौ-
टि^९ लिङ्गमार्गिकं^{१०} मायूरिकं^{११} मैनिर्कं^{१२} सैनिकं^{१३} भिल्लसना, शृगयावनभूमिमामसु,

- १ 'खलादिभ्य इनिर्वाच्य'। २ 'भवतष्टकल्लसौ', इत्युक्तान्तात्'। ३ 'नयादिभ्यो ढक'। ४ 'अव्ययात्प', अमेहकतसिन्नेभ्य एव'। ५ 'कास्यादिभ्य
ष्टन् जिठौ इत्यत्र आपदादिपूर्वपदान् कालान्तात्'। ६ तत्पवमदभ्याम्' इति
पर्वशास्त्रात्तपि 'पर्वताच्चेति ङ'। ७ 'वे शालच्छकटवौ'। ८ 'अनुदात्तादेरन्'।
९ 'प्राणिरनतादिभ्योऽन्'। १० 'अपरस्याद्धे पक्षमावो वक्तव्य'। ११ मात्र-
शब्दस्यात्रावधारणमर्थ 'मात्र कारस्यैवधारणे' तस्य च जातस्यैवैत्येवकारेणास्व
पद्विग्रहे मयूरव्यसकादिस्वात्मनास। १२ 'शुष्मदम्भदोरन्यतरस्या खज च',
'तवकममदावेकववने'। १३ 'निरु वसति'। १४ 'खलट्टन्' १५ 'श्वमनुट्
च', 'द्वारादीनाञ्च'। १६ 'श्वगट्टञ्च'। १७ 'अप कुटिलिभया'।
१८-२०. 'पश्चिमस्थशृगान् इन्ति'। २१ 'सेनाया वा' इति व्याभावपदै ङ्क'।

सीमसु पुष्कलकान्, चर्मसु द्वीपिनः, दन्तेषु कुञ्जरान् 'केशेषु च चमरीर्गता, विविधप्राणिघाताय निग्रहाय च धावता पुलिन्दवृन्देन सन्धिदेले कृतान्तक्रीडितमाखेटकं कृत्वा, समुपात्तसीमचर्मदन्तकेशपिशितभारा, चणमेकत्र विधम्य, तेनैवारण्यकेनैवपथा निरयात्। शबरेषु तेषु, एकवृद्धोऽनासादितामिष' क्षुधितस्तं तरुमालोक्य तत्तले स्थलम्वतेति निर्मक्षिको भूते तस्मिन् प्रदेगे, स शबरवपिष्ठस्तं तरुमारुह्य कालपरिघाकाराभ्यां निजभुजाभ्यां तत्रत्यान् मद्गर्माणान् अन्योश्चाण्डजान् तत्कोटरेभ्यः समाकृष्य समाकृष्य, नीद्रेभ्यो भुवि न्यपातयत्। शमनसमानोदयसन्निभं समायान्तं तमहमालोक्य, जन्मसहभुवा भयेनातिभीतो निजनीडे यावदेव पितुः पश्चान्तरे निलीये तावदेव स कुलायमस्माकमवाप्य, पितरमपि मामकं पीडितग्रीवं कृत्वा तरुतले क्षितावक्षिपत्। अहश्च तत्पक्षंतौ निलीनो निरसुना तेन सह पतितः प्राणपरित्यागयोग्येऽपि तस्मिन् व्यतिकरे सद्यो विस्मृतचिरत्नं पितृन्नेहस्तदवस्थं पितरं परित्यज्य निजप्राणपरिरक्षणायान्तर्जीर्ण-^{११} शीर्ण-^{१२} प्रोर्ण-^{१३} प-^{१४} ण-^{१५} तृण्य-^{१६} प्राविशम्। शबरश्चासाववतीर्थं तस्मात्तरोर्भ्रष्टेषु तेषु कतिपयान् पार्णामौ शूलाकृत्य-^{१७} स्वदंष्ट्रातिधीन् विधायावशिष्टोऽक्षततिषड्दानादाय पापः पक्षीं निजामाजत्। अहश्च, नयननिमीलनशिरपकक्षिपतबहुसाहाय्यकमुद्रया, निद्रया दीर्घदुःखदोषदोषातनं समयमतिबाह्यं प्रातरुन्मिषति जगच्चक्षुषि भास्वति, तस्थानं विहाया प्रिम्रैसरणमेवा-^{१८} न्तिमं मुपायं स्वरक्षाया मन्वानः, पक्षपालीपरिरुद्धवसुधो मुहुर्मुहुः प्रखलक्षुदन्या-^{१९} परवशोऽनतिदूरवति पद्मसरस्तीरं प्रापम्। तत्र तदवस्थं मां, कृतपूर्वाहितन-^{२०} कृत्यः, मरीचिनामा सुनिर्दृष्टा समुपजातदयोदयः, कृपाकराग्रेण मामुत्थाप्य, मन्मुखनिषिसकतिपयोदबिन्दु-^{२१} पत्रपुटे निधाय, तत्सरोऽपा-^{२२} र्च्यदिश्यं निजाश्रम-

१-४. 'निमित्तात्कर्मयोगे' इति सप्तमी । ५. 'सन्धिबेलाद्युत्तुनश्रेभ्योऽण्' । ६. 'पथ्यप्यायन्यायेति वुष्' । ७. मक्षिकाणामभावे निर्मक्षिकम् इत्यभावार्थकाव्ययोभावे च्विः । ८. 'अशब्दे यत्स्वावन्यतरस्याम्' । ९. 'समानोदरे' । १०. 'पक्षाति' । ११. 'चिरपरुपरारिभ्यस्तो वाच्य' । १२-१३. जृ-शु धात्वोर्निष्ठान्तरूपे । १४. 'नथ पुराणे प्रातः' । १५. 'तस्य समूह' । १६. 'पाशादिभ्यो य' । १७. 'शूलात्पाके' 'क्यादिद्विषाचक्ष', 'कुगतिप्रादय' । १८. 'सहायाद्वा' । १९. 'अप्रादिपक्षाद्विमच्' । २०. 'अन्ताद्य' । २१. 'विभाषापूर्वाहापरालाभ्याम्' । २२. 'मन्योदनबिन्दु' इति उदकस्योदादेशः । २३. 'युप्रागपापुदक्प्रतीचो यत्' । २४. 'दिगादिभ्यो यत्' ।

पन्थको^१ भवन्ननुसरस्तै^२ किञ्चिद्दूरं सपथेनाप्यग्रे सपथेनं पथा सपथेनमनुसरता, गुरुनिदेशैर्बश्येनापीन्द्रियावश्येन वर्येस्येन सह प्रतस्थे । तस्मिन्तो गत्वा चाहं किञ्चिद्दूरं, परित्यक्तानुप्राप्तिकसहवासम्, अनुभूयमानदार्धसैत्रधायसम्^३, घुष्यमाणसौष^४ तै^५ कातं^६ पात्^७ गतिविक्रमि^८ छेमिक वाशिष्ठिक^९ पौरोडाशिकं^{१०} च्छान्दसा^{११} विक्रपौर^{१२} श्वरणि^{१३} र्गयनम् सलक्ष्यमाणभ्रातृकपिण्ड^{१४} पैतामहक^{१५} भौति^{१६} कानै^{१७} श्वर्यम्^{१८} उत्प^{१९} मुख्यभोग्यसन्मान्यमानतैर्यम्^{२०}, प्रशस्यमानसौदर्य^{२१} सद्भावसतीर्थ्यम्^{२२}, अभ्यस्यमानशा^{२३} रीरकीयविरुद्धभोजनायम्^{२४}, शिष्यमाणताशशिले-

१ 'पथ पन्थ च । २ सरस्तटसमीपे सरस्तटेन सम्बद्ध वा । ३ 'पदमस्मिन् दृश्यम्' । [सकर्दमेनेतिभाव] ४ पादौ विध्यन्तीति पद्या शर्करास्ताभि सहितान ('विध्यत्यधनुषा') । ५ सपदि शीघ्रम् एनमनुसरतेतिच्छेद । ६ 'वशगत' इति यत् । ७ 'नौवयोधर्म' । ८ ग्रामात्प्रत्यनुपूर्वात्' (ठप्) । ९-१०. 'तत्र भव', 'दविक्राशिशपा । ११-१३ 'तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्य नाम्न' । १४ 'बह्वचोऽन्तोदात्त टठन्' । १५ 'क्रतुयज्ञभ्यश्च' । १६ 'अध्यायेष्वेषे' । १७ 'पौरोडाशपुरोडाशान्ठन्' (पुरो दाश्यते इतीहैव निपातनादस्य डेपुरोडाश) । १८ 'छन्दसो यदणौ । १९-२० द्वयनृद्धाद्वाङ्मर्क' इति ठक् । २१. 'अण्कृग यनादिभ्य' । २२ 'कृतघ्न' । २३ 'पितुर्यच' । २४ विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यो वुञ् । २५ अमीश्वरादागतस्तत्र भवो वेत्यणि, 'नन शुचीश्वरे'ति वृद्धि । २६ 'शूलोखायत्' उखाया सस्कृतमित्यर्थे यत्, 'शाखादिभ्यो य'—मुखमिव-मुख्य । २७ शुण्डिकादिभ्योऽण् (तीर्थादागतस्तैर्य) । २८ 'विभापोदरे', 'सौदराय', २९ समाने तीर्थे वसतीति 'समान तीर्थे वासीति यति 'तीर्थे ये' इति समानस्य सभाव । ३०. 'अधिकृत्य कृते ग्रन्थे' (कुतिसित शरीर शरीरक तत्सम्बन्धी शरीरको जीवात्मा, तमधिकृत्य प्रस्तुत्य-कृतो ग्रन्थ शारीरकीय, चतुर्लक्षणीसूत्रसन्दर्भ, अणि, वृद्धाच्छ) । ३१ इन्द्र जननादिवाय 'शिशुवन्देति छ' । ३२. तत्तशिला नगरी अभिज्ञनोऽस्यति 'सिन्धुतशशिलादिभ्योऽणौ' ।

शिवम् , अभ्याप्यमानपाणिनीय^१ तैत्तिरीय^२ शौनकेन्द्रं^३ कालपेच्छागलेवि-
पाराशरि ब्रह्मचारिवर्गम्, लिख्यमानपाणिनीय^४ वारुच वारुडकम्^५, परिरच्यमाण-
माशिकक्षीद्रम्^६, निर्माप्यमाणाप्रोधम्^७, प्रदीप्यमानाप्रोधायम्^८, उच्चार्यमाणसामि-
धेन्यम्^९, वाच्यमानवाङ्मया^{१०} यवणम्^{११}, तोष्यमानशाक्तशैवम्^{१२}, अधिप्रभावा-
भिव्यक्तनिर्गो-याप्रिकम्^{१३}, क्वचिद्विकित्स्यमानशारदिकम्^{१४}, इतरत्र संस्थाप्यमान-
बीजपापीय-हमन्ताश्चयुजेक-मैधमैकं प्रावृषिकं^{१५} शारदकम्^{१६}, पङ्क्तुपसेविश्वादेकदैवो-
पलभ्यमानप्रावृषेभ्य^{१७} शारद-हमैर्न शैशिर^{१८} वास^{१९} तमैधम^{२०} फलकम्, गोमयो-
पलिप्यमानकुटीरो^{२१} टजाजिरम्, औम^{२२} कोपचर्यमाणकच्छु^{२३} रेणो^{२४} यत्यङ्मयम्^{२५},

१. तेन प्रोक्तम् । २. तित्तिरवरतन्तु० । ३. 'शौनकादिभ्यश्छन्दसि' ।
४. कठेन प्रोक्तमधीयते इति विग्रहे कठशब्दस्य वैशम्पायनान्तेवासिवाणि-
निस्तस्य कठचरकालुक । ५. 'कलापिनोऽण्' इत्यणि 'इनण्यनपरये' इति प्रकृति
भावे प्राप्ते, नान्तस्य टिलोपे, 'सब्रह्मचारि'—इत्यादिनाटिलोपः । ६. 'छगलिने
दिनुक्' । ७. 'पाराशर्यशिलालिभ्या भिक्षुनटसूत्रयो' । ८. 'उपज्ञाते' । ९. 'कृते
प्रन्ये' । १०. 'कुलालादिभ्यो वुक्' । ११. 'सज्ञायाम्' । १२. 'धुद्राभ्रमरवटरपादपादम्' ।
१३. 'अप्रीध शरणे रण भ च' । १४. 'वृद्धाच्छ' (अग्नि) । १५. 'समिधामाधाने
पेण्यन्' । १६. 'छन्दोगौक्थिकेत्यव्य' । १७. अथर्वण प्रोक्तो वेदोऽथर्वा—अभेदोप-
चारात्, तमधीते इति 'वसन्तादिभ्यष्टक्' दाण्डिनायनहास्तिनायनेत्यादिना निपात-
नाटिलोपाभावे आधर्गणिकारयाय धर्मः आम्नायो वा—'आयवर्णिकस्येकलोपथे-
त्यण्' । १८. 'मक्ति' । १९. 'द्वन्द्वाद् वुन् वैरमैधुनिकयो' (वुचन्तस्त्रियाम्) ।
२०. 'विभाषा रोगातपयो' इति ठञ् । २१. 'उत्ते च' । २२. 'आथव्युज्या वुन्' ।
२३. 'प्रीमवसन्तादन्यतरस्याम्' । २४. 'प्रावृषष्टप्' । (प्रावृषि जातएण्यापवा-
दष्टप) । २५. 'सज्ञायाम् शारदो वुक्' (शारदका मुद्रविशेषा) । २६. 'प्रावृष-
एण्य' । २७. 'कालात्साधुपुण्यत्पच्यमानेषु' (शरदि पच्यमान कलादिकम्)
२८. 'सर्वत्राण् च तलोपश्च' । २९. 'कालात्साधु०' । ३०-३१. 'प्रीमवसन्तादन्य-
तरस्याम्' । ३२. 'गोध पुरीषे' । ३३. 'कुटीशमीशुण्डाभ्यो र', उटै पणै, जायते
इत्युटज । ३४. 'उमोर्णयोर्वा' । ३५. 'क्च्छु ह्रस्वत्वय' । ३६. 'एण्या ढम्' ।
३७. एकाचो नित्यम् ।

अचिद्दुर्द्वयमीयमानव्रीहिमयद्रव्यम्, इतरत्रामैत्रादीयमाननिम्बद्रव्यम्, आलो-
क्यमानकौलशेयगव्यर्ध्वनिधन्यम्, उखासुपाच्यमानधेनूधन्यम्, भिक्षुजन-
सरच्यमाणभैक्षम्, सञ्जीयमानानुष्मिमपक्विमैमनफलम्, वैवधिक^१ वादरिक^२-
समानीयमानवदरम्, "ऐकान्यिकीभिर्मुनिकन्याच्छा^३त्राभिरभ्यस्यमानशुद्धस्वर-
वणोच्चारणम्, निन्द्यमाननास्तिक गौरतल्पिक^४ चानुदंशिकम्^५, कचित्सस्था-
पितादारीर्य^६कच्छादिपेय^७पुञ्जम्, इतरत्र प्रस्तुतीक्रियमानौपानैर्य^८मुञ्जम्, आश्रम-
मपर्यम् । यत्र च विकारः "आरमपैप्पलैगलाश^९त्रापुरोदिप्रकृतिषु, न
मानुपादिप्रकृतिषु, प्रत्ययलोप "आमलकमल्लिका^{१०}जातीविदारीषु^{११}, क्षेत्रफल-
परिपाकशुष्कता व्रीहिमुद्रमापे^{१२}षु, वचनविशेषनिम्नता हरीतक्यादिषु, "कडीय^{१३}-
विकार कास्ये^{१४} न मनुष्यास्ये, दृश्यमानमासीत् ।

आगत्य च तत्रैकत्र रक्ताशोकतरोरध स्थितमहमद्राच प्रारब्धवहुर्जन्यम-

१ 'माने वय' । २ 'व्रीहे पुरोडाशे' । ३ अमत्र, पात्रम् । ४ 'श्रीध' ।
५ 'इतिकुशिकलशि०' इति ढन् । ६ 'गौरयसौर्यन्' । ७ ऊधसि भवम् (उगवा-
दिभ्यो यदित्यत्र 'ऊधमोऽनच्') । ८ भिषादिभ्योऽण । ९ विभाषा विवधात् ।
१०. 'उच्छति' । ११ 'कर्माध्ययने वृत्तम्' (ठकि ढीप्) । १२ 'शीलम्'
'छत्रादिभ्यो ण, 'ताच्छीलके षोऽपि' । १३ 'गच्छतौ परदारादिभ्य' । १४. अघ्या-
यिन्यदेशकालात् । १५. 'तदयं विकृते प्रकृतौ' । १६ 'छादिरुपधिवलेर्ढन्' ।
१७ 'ऋषभोपानहोर्ज्य' । १८ 'तस्य विकार' 'अरमनो विकारेटिलोपो वक्तव्य' ।
१९ अवयवे च प्राण्योपधिवृत्तेभ्य' । २० 'पलाशादिभ्यो वा' । २१ त्रपुजसु-
नो घुक् । २२ आमलक्या फलमिति विग्रहे 'नित्य वृद्धशरादिभ्य' इति बिहितस्य
मयट फले लुक् इति लुकि । 'लुक्त्वितलुकि इति ङापोलुक् २३, २४ जातीमल्लि-
कयोबिहितस्य पुष्पार्थकस्य विदार्याश्च मूलार्थकस्य 'अनुदात्तादेश'त्यन 'पुष्पमूलेषु
बहुलमिति लुप् । २५ 'कलपाक्षुषामुरसख्यानम्' । २६ 'हरीतक्यादिभ्यश्च' ।
२७ 'कसाय हिनमिति तस्मै हितमिति छ, पचे कसस्य औग्रसेनेनामधेयत्वात्
वृद्धाच्छ । २८ कडीयपरशव्ययोर्दन्तौ लुक् २९ । २९ 'नमालं जल्यो जन्य
'मतचनहलात्करणत्पकटेषु' प्रारब्धो बहुभि सह जन्यो वार्तालाप येन तथाभूत-
मपि जन्य युद्धम् अथवा जनी वधूस्ता प्रापयतीतिजन्या (सहाया जन्या) तद्व-
हितम् ।

प्यजन्यम्, ससमुपात्तवाङ्मयप्रासङ्ग्यप्रसङ्गविवाहप्रासङ्ग्यमपिसवाङ्माधुर्यं धुर्यम्, सम्पाद्यमानाहीनसमीनसर्वधुरीणमपि सर्वजनीनसयतजीवनैकपुरीणम्, निपिद्मसमांसमीनमपि भुक्तसमांसमीनम्, भौतिकार्थनगण्यमपि समुपलब्धवाप्यात्मिकतत्वाप्रगण्यम्, भगवन्तं पुलस्त्यम् । स च कुलपतिर्हस्तामलकीकृताखिलैर्हलौकैकपारलौकिकसार्वलौलिकाव्यात्मिकतत्त्व, पारिमुह्यतेजोविशेषानुभाविस्तत्पोगाभ्यर्षप्रभावो भगवान् पुलस्त्यो मामवलोक्य हसन्नन्यैर्मुनिभिः पृष्ठो दिग्दर्शितरवोद्यत-
'शापशुकमेनमवलोक्य दुःखेनाहमहसम् । सम्पादितापराहर्ककृष्यश्चाहमेतत्सम्बद्धां कथां कथयिष्यामि यच्छ्रुत्वा स्मृतस्वपूर्वजातिवृत्त्योऽयं भविष्यतीत्युक्त्वा स निजाद्विकृत्यकरणायोदतिष्ठत् । परिसमापितसर्वदैनिकविधिश्च मुनिभिरसकृदभ्यर्थितो मत्सम्बद्धां कथां वक्तुमेवमारभत—

भासीपुरा शालातुराज्ञातिनेदीयो निधीयमानशौल्केशालिकशुल्कं, व्योवहा-
रिकजनादीयमानमासि'कावरसमैकनाम्ब'त्सरकापमिन्यैकम् दीपमानयाचितक-

१. समुपात्तवाङ्मयस्य प्रकर्षेण भासङ्कुं योग्यः प्रसङ्गो विषयप्रसङ्गो यैरेवं, मूता अपिवासा अपिबालकाः प्रासङ्ग्या इव तैः सहितमपि वाचि माधुर्यं येषां ते वाङ्माधुर्यास्तेषां धुर्यम् धुरीणम् (तद्वहतिरघसुगप्रासङ्गम्, 'धुरो यट्कौ', 'न भकुर्धुराम्') । २. सम्पाद्यमानस्य अहीनस्य (अहं खं व्रतौ) समीनस्य (समायाः ख) च-समामधीष्टो भूतो भूतो भावो वा-तस्य च सर्वधुरीणम्- (खं सर्वधुरात्) एवंभूतमपि सर्वजनीनम् सर्वजनेभ्यो हितं, यत्संपत्तजीवनं, तस्यैकधुरीणम्-सर्वजनाटठन् खध', 'एकधुराद्भुक् च' । ३. निपिद्माः मोसेन सहिता मीनायेन तथाभूतमपि भुक्ता भोजनादिना परिपालिता समांसमीना प्रतिवर्षं प्रसवित्री गौर्येन (ससांसमां विजायते) । ४. भौतिकार्थां नगण्या यस्मै सम् । ५-६. 'अप्यात्मादेष्टुमिष्यते', 'लेकसर्वनोकाट्टन्' 'अनुशतिकादीनाम्' । ७. 'अप्यधीमात्वाच्च', 'परिमुह्यते' इति व्यः । ८. 'पूर्वाङ्गपररङ्गादङ्ग-मूलप्रदोपावस्कराद्भुक्' । ९. 'ठगायस्यानेत्य' । १०. 'वरति', 'स्वागतादीनाम्' । ११. 'दियन्ते' । १२. अवस्थायां समायां देयम् इति 'श्रीभ्मावरसमाद्भुक्' । १३. 'सम्ब'सराप्रहायणीभ्या टप् च' । १४-१५. 'अपमित्ययाचिताभ्यां कञ्चनौ' ।

साम्बद्धिन्म्, सन्निहितपञ्चोक्तुलादिबहुसैरिक् सप्ताहमपि आश्रय-शाकटं सङ्कीर्ण-
शालम्, कश्चिद्वधव्यमानशारदम्, इतरत्रसंस्थाप्यमानहैमन्तम्, नियुज्यमानवैतं
निकाकरिक् देवागारिक्^१म्, आज्ञाप्यमानावर्तधिक वार्म पारिपा^२ श्विक-पारिमुखिकम्^३,
आदिश्यमानपर्यिकार्थिक^४ दाण्डमार्थिकपारिप^५ श्विकनि शस्त्रवैशर्लम्, अपरिदश्य-
मानाऋदिकम्, निर्धार्यमाणपूषिकं लावणिकं^६-कैसरिकं शर्ला^७लुकनयवि^८ वैयिका-
परिक्^९म् आलप्यमानसामै^{१०}जिक धौ^{११}मिक पारिर्ष्य^{१२}-सामर्वायिकम्, वितीर्यमाण
पैपिन्मो^{१३}पिक्^{१४}म् द्वैगुणिकं^{१५} वार्धुषिकं^{१६} दशैकादशैव^{१७}-धनाव्याप्युपितैकदेशम्, आर्त्त-
धन्य^{१८}धन्यतरापरभाग रत्नाकर नाम नगरम् ।

अभवच्च तत्र ज्योतिष्प्रभो नाम परमशिवभक्त सौर्वैभौम पाथिव । समूर्जि-
तशासनो^{१९} धर्म्य^{२०}न्या^{२१}यौरसैर्भ्रजातुल्य^{२२}भ्रजान्वयवहारो यश्चरत्नाकरमुर्वमधिचक्रे ।

१. 'वहेस्तुरणिट् च' । २. 'अहुलेर्दाणि' (पच्) । ३. हलसौराट्ठक् ।
४. अश्वस्याय वहनीय इत्याश्व 'पात्राद्वाहो', 'पत्राभ्युपरिपदश्च' इत्यञ् स चासौ
रथस्तथा 'शकटादण्' । ५. वेतनादिभ्यो जीवति । ६. आकुर्वन्त्यस्मिन्नित्याकर
(पुसि सज्ञाया घ प्रायेणेति घ) तत 'तत्र नियुक्त' । ७. 'अगरान्ताट्ठन्' ।
८. 'आवसयाःष्ठल्' । ९. 'कर्मस्ताच्छील्ये' । १०. परिमुखज्ज्ञेयत्र चकाराट्ठक् ।
११. पारिमुखिक इत्यत्र तु परिमुखज्ज्ञेयनेनैव, तत पारिपाश्विकश्चासौ
पारिमुखिको यत्र । १२. 'पय ष्कन्' । १३. 'प्रतिकण्ठार्थललाम च' । १४.
'मायोत्तरपद०' । १५. 'परिपन्थश्च तिष्ठति' । १६. 'विशसितुरिद्लोरश्चाश्च
वक्तव्य' । १७. 'आकन्दाट्ठन् च' । १८. 'तदस्य पथ्यम्' । १९. 'ल्वणा-
ट्ठन्' । २०. 'किसरादिभ्यष्टन्' । २१. 'शतालुनोऽन्यतरस्याम्' । २२. 'वज्र
नयविक्रयाट्ठन्' । २३. 'अवक्तव्य' (आपणस्य अवक्तव्य, राजप्राह्म द्रव्यम्,
इत्यर्थे) टन् । २४. 'रक्षति' । २५. 'धर्मं चरति' । २६. 'परिषदो ण्य' । २७.
'समवायान् समवैति' । २८. 'पपादिभ्यष्टन्', पपेण पङ्गुपीठेन चरन्तीति पर्विका-
स्तेभ्य । २९. 'संस्कृतम्' ३०. 'प्रयच्छति गर्भम्' टक् । ३१. 'वृद्धैर्धुपिभावो
वक्तव्य' । ३२. 'कुसीददशैकादशान् घनघ्नौ । ३३. 'अज्ञाण' (भक्ष लब्धा) ।
३४. 'धनगण लब्धा [यत्] । ३५. सर्वभूमिपृथिवीभ्यामण्धौ', तत्र विदित
'इति च' । ३६. 'नौवयोधर्म'त्यादिना यत् । ३७. धर्मपथ्यन्यायादनपेते' ।
३८. उरसा निर्मिता. औरसा 'उरसोऽण् च' ३९. नौवयोधर्म ।

अभूचाथ तस्यान्त पुरप्रधानीभूता ज्योतिष्मती त्रियामेकास्यभिरामा हर्षवती-
नामा वामा वामाङ्गी ।

निजामात्यविनिवेशितराजभरस्य लौकिकैश्वर्यसुखमनुभवतस्तस्य राज्ञो
भूयान् कालो व्यत्यगात् किञ्चन्तं गतेष्वपि प्रायोऽखिलजीवलोकसुखेषु, सुतमुख
दर्शनमुख स नोपलब्धवानिति शारवणस्येव निष्कलपुष्पदर्शनान्त, पुरस्य, निष्कल-
मनोरथस्य च तस्यानपत्यताज्जन्यसन्तापोऽधिकाधिकमेवाञ्चके । येन स सुतेतर-
बहुपारिवारिकव्यक्तिपरिवृतमपि निःसहायम्, चारचारुचक्षुष्मन्तमपि प्रज्ञाचक्षु-
पमिव, भूतलावलम्बनमपि निरवलम्बनमिव, अविकलसकलेन्द्रियचक्रमपि भग्न-
मनोरथचक्रमिवात्मानममन्यत ।

एकदा स हर्षवतीनिवासगृहं गतश्चिन्ताशोकग्रस्तपरिजनपरिवृताम्, समीप-
वर्तिशुद्धान्त पुरवर्षायसीभिराश्वासयमानाम्, दिवोऽवतीर्य कमलकिसलयाकलि-
ताश्रयकलानिधिकलामिव वामकरतलावलम्बितमुखकमलाम्, अविरलाश्रुपातो-
च्छूननयनाम्, परिलक्षितौदासीन्यशयनाम्, रुदतीं तां ददर्श । इष्ट्वा च तत्कारणं
पृच्छंस्तत्प्रयासस्रकरङ्गवाहिण्या, निजापुत्रतां तस्मान्तोषिकहेतुमबोधे । तच्चा-
कण्योतिदु खितो राजा मुहूर्तमिव स्थित्वा दीर्घमुष्णञ्च निःश्वस्योवाच—देवि
यथाविधिसन्तोष्यमाणगार्हपत्य-गार्हपत्य एव गार्हपत्यं योगक्षेमी, सर्वमिह सर्वथा
स्वच्छन्दनियतिच्छन्दस्य न किमपि स्वहस्यं'मिति निःसाशयिकेऽलमतिरुदितेन ।
पुत्रपरिष्वङ्गकीलालालौकिकसुखानुभवस्य नूनमनारपदमस्माकं हृदयम् । नहिदैव-
र्मन्यथयितुं बलवतापि केनापि शक्यते । अतो यार्वाङ्मानवशक्यमपिलमुपपाद्य-

१. 'प्रनिरन्त शरेक्षु०' इति णत्वम् । २. इन्द्र आत्मा, तस्य लिङ्गमिति,
'इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमित्यनेन इन्द्रशब्दाद् घञ् । ३. ग्रसु-भक्षणे ह्यस्योद्दिवात्
ब्रह्मायां वेदकत्वेन 'यस्त्वविमोपेत्यनेन निष्ठायां नेट् । ४. 'श्रीदितो निष्ठाया-
मि'तीदभावे सम्प्रसारणादि । ५. 'तस्मै प्रभवति सन्तापादिभ्य' । ६-८.
'गृहपतिना संयुक्ते ज्य', गार्हपत्येनाग्निना विहित यद् गृहपते कर्म । पत्यन्त-
पुरोहितादिभ्यो यक्) तस्मिन्नेव गृहपतेरिमौ (दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्य)
गार्हपत्यौ योगक्षेमी । ९. छन्दसा, इच्छया, कृतमित्यर्थे 'छन्दसो निर्मिते' इति
यत् । १०. 'तेन यथाकथाच हस्ताभ्यां णयती' (हस्तेन देयं कार्यं वा) । ११.
अन्यथाकर्तुम् ['तत्करोति तदाचष्टे'] इति जिवि टिलोपः । १२. 'यावदवधारणे' ।

ताम् । भवाधिकतरं दीनहीनशरण्या, नयस्व स्वसम्पत्तिं स्वव्यवहृतिञ्च सार्वभौ-
नताम् । वितरानुदिन भस्तेभ्यो भक्तान्, स्थालीविलीयंशालीन् । अवधारय हरि-
कौयिकान् । आज्ञापय समधिकमातिथेर्यम् दापयानुदिन नि स्विकल्पयिकीर्ण्य पाथे-
र्यम् । एवकृतेनातिसन्तुष्टा देवा नूनं यथाभिमतफलानि ददति । बहवो हि राजानो
देवमुनिसेवया सुतसम्प्राप्त्या सुतङ्गमसुखिन सञ्जाता । एवप्रायाभिरतिमधुरा-
भिरधरीकृतसुधाभि शोकापनुर्दाभिर्वाग्भिर्महर्षवतीमाश्वस्य राजा स्वभवनमाजगाम ।

निर्गते च तस्मिन्, सा सकल तदादेशानुसारमाचरन्ती, गते च नातिबहु-
तिथे काले, क्षीणप्रायाया क्षपायामेकस्या, स्वप्ने स्वमुखे प्रविशन्त सोममद्राक्षीत् ।
प्रबुद्धा च हर्षातिरेकविकसितनेत्रा वेत्रासने नेदीयस्येव शयान राजान प्रबोध्य,
निवेदितनिजस्वप्ना किमेतदिति कौतूहलिनी राज्ञोक्ता, 'देवि सुत्योऽय स्वप्न,
पूर्णा अस्माक मनोरथा । प्रसन्नस्ते भगवानुमावतिरित्यचिरेणैवाह सुतसुशो-
भितोऽस्मा भवतीं द्रक्ष्यामि ।

अतिक्रान्तेषु कतिपयेष्वहस्तु सामर्थ्यं^{१३} कर्तव्यं^{१४} स्नानानन्तरं भर्तृधर्मपरायणा
गर्भं दधे राज्ञी । असूत च वैजनेने मासि निजवापुषकाम्तिरितिरस्कृतमार कुमा-
रम् । तस्मिन्नुत्प्रेक्ष्यतिहृषितप्रजापरिजनस्येतस्ततो धावतोऽतिकोलाहलेन
सञ्चोभित तन्नगर तदानीमजनि । पाथिवोऽपि च तनयाननदर्शनातिहर्षितो निजौ-
दार्येण दीनानपि वितीर्णसर्वावश्यकवस्तुभिः प्रभूतिकान्^{१५} पार्याप्तिकौश्लं^{१६} विदध-
रप्राप्त्याभ्याभिलक्षकुन्दकलिकाकल्पशाखयोदनेन, धूपामोदमनोहरशिखरिणीस्वादु-
शाकन च^{१७} तुर्जातकसकृतेक्षुरसेन, स्निग्धस्तब्धधिद्रव्यशर्करास्वादिष्टभिस्सेन,
आस्वाद्यकवलयलेह्यपेयबहुलेन, शृङ्गारसिन्धुप्लवमानपटिको^{१८} मिरिव पृथुवर्तुलकुच

१ 'तत्र साधु' इति यद्य 'शाखादिभ्यो य' इति वा य । २ 'प्रतिजनादिभ्य
स्त्रज्ञ' । ३. 'भक्षाण' । ४ 'स्थालीविलात्' । ५. 'क्षपादिभ्यष्टक्' । ६ 'पथ्य-
नियिवसति०' । ७. 'भक्षैत्राज्ञा०' । ८ 'पय.क्न्', पिस्वान् ङीप् । ९ 'पथ्य
तिथि०' । १०. 'गमे सुपि वाच्य' इत्यसञ्ज्ञाया खच् । ११ 'तुन्दशोकयो परि-
मृज्जापनुदो' इति क । १२. 'तस्य निमित्तं सयोगोत्पातो' । १३ 'समयस्तद्-
स्य प्राप्तम्' । १४ 'ऋतोरण्' । १५-१६. 'आहौ प्रभूतादिभ्य' । १७. गुरुवगे-
लानागकेसरं चातुर्जातकमुच्यते । १८. 'नौ द्वयचष्टत्' (घटाभ्यातरन्तीभि)

घटिकाभिः हास्तिककुटुम्बिनीभिरिवोपलसहस्तिनीभिः यथावर्यक परिवेष्यमाणविष्टैकसार्पिषौदक्षित्केदाधिकं पायसं चूर्णि-लवणं-मौद्गं^१ मारीचिकं तैन्तिडोकेन^२, एकप्राभ्यवहायमाण-दाधिकं पायसिकं शां^३ करिकं शाकि^४कं शौचिकं^५ सौपिकेन^६, अन्यत्र प्रतीयमाण शाङ्कु^७लिकं ध्राणि^८कौदनिकं^९ भाक्तेन^{१०}, प्रीतिभोजमहोत्सवेन निजबान्धवान् सन्तोष्य, सौ^{११}मैस्वत्निकं 'सोमप्रभं' इति पुत्रनाम चक्रे ।

प्रज्ञानयनोत्सव तन्वान स राजसूनुश्चाभृतमयैर्गुणैर्निपीव्यमान इवानुदिन वर्द्धमानो निजकुलानुकूलमेव शारीरकं^{१२} प्रयिमा^{१३} नम्, तामेव च का^{१४}त्यौचि^{१५} तीमधारयत् । अवतरति च तस्मिन् विद्याभ्यासयोग्ये वयसि, पार्थिवस्तदर्थं^{१६} प्राकारीयप्रदेशे प्राकारीयाभिरष्टकाभिर्निर्मितप्राकारम्, ^{१७}प्रासादीयैश्चोदूढदृढिम दारुभिर्विधाम

१ हरितनीना समूह हास्तिकम् अक्षितहस्तिधेनोष्टकं, 'भस्याडे तदिते', तत्तष्टिलोप, तस्य कुटुम्बिनी (खलादिवादिनि) हस्तिना चरति, तरति वेति हास्तिकस्तस्य कुटुम्बिनीरिति वा । २ सुगन्धितद्रव्यम्, हास्तिकशब्दस्य हस्ति समूहपक्षे हस्तिन्य करिण्य ३ 'सहाया कन्' (अपूपक) । ४, 'सस्कृत भक्षा' । ५ उदकेन श्वयतीति श्वयते किपि 'उदकस्योद' सहायाम्' तत 'उदक्षितोऽन्यतरस्याम्' इति ठकि 'इसुमुक्षान्तात्क' । ६ 'दध्नष्टक्', 'ससृष्टे', 'व्यञ्जनैरुपसिक्ते', वा ठक् 'सरुतमि'त्यनेन वा दग्नि सस्कृतम्, दग्ना ससृष्ट, दग्ना उपसिक्त दग्नि सस्कृतम्, वेत्यर्थे ठक् । ७ 'सस्कृत भक्षा' (पयसि सरुतम्) । ८ चूर्णादिनि (चूर्णे ससृष्टा) । ९ लवणेन ससृष्टो लवण, 'लवणाञ्जुक्' । १० 'मुद्गाद्' (मुद्गेन ससृष्टो मौद्ग भोदन) । ११. 'सस्कृतम्' (मरिचेन सरुतमिति ठक्) । १२ तित्तिडोकेन सरुतम्, 'कुल त्यकोपधाद्' । १३-१९ तेन भक्षयतीति भक्षणेऽर्थे 'चरति' इत्यनेन ठक् । १४. शाङ्कुलीभक्षण हितमस्मै इत्यर्थे 'हित भक्षा' । २०. धाणा नियुक्त दीयतेऽस्मै इति 'धाणामासौदनाद्विठ्' एव २१ भोदनिक इत्यपि । २२ 'भक्षादन्यतरस्याम्' । २३ सोमस्वप्न प्रयोजनम् (कारणम्) अहयेति 'प्रयोजनम्' इत्यनेन ठक् । २४ स्वार्थे कनि 'तस्येदमि'त्यण् । २५ 'पृष्ठादिभ्य इमनिज्वा', 'र ऋतो हलादेर्लो', पृथुमुदुष्टोत्पादिना रायम् । २६ 'वर्णरुढादिभ्य प्यय', पि वादुढीप्, हलस्तदितस्य । २७-२९ 'तदस्य तस्मिन् स्यादि'ति (ष) ।

न्दिरमारचयाद्भकार । यस्मिंश्च मन्दिरे गुरो साजिध्यं निध्यायन् सोमप्रभो बार्ह-
स्पत्योपमप्रतिभया पादगुण्यैदिशिचितोऽप्येनैव कालेन सर्वविधं सम्पन्न । वि-
द्यामन्दिररामणीयैकहृतहृदयस्य च तस्यासीत् तत्रत्यातिप्रशंसया शैष्योपाध्या-
यिका । प्रशंसन्ति स्म च सर्वे तस्य सतीर्थसत्यम् । न च भजते स्म तस्य
कार्मुकैकौशलैर्कर्मण्य^{११} कुत्राप्ययायातध्यम् ।^{१२}

एवमतिक्रान्तकौमार, सन्क्रान्तकाल्ययौवन कुमार, पार्थिवभारधारण-
क्षमो बभूवेति पिता ज्योतिष्प्रभोऽतिप्रीतो विद्यामन्दिरर्तस्त राजभवनमानाद्य
विशिष्टज्ञातेयैर्ज्ञातिभि सह स्वविभवानुरूपरार्जभोगैरभिपेकसम्भारैर्विहित-
^{१३}सर्वजनिकाभिपेकोत्सवो निजप्राज्यराज्ययौवराज्येऽभिषिच्य प्रभार्कराभिधान-
स्य निजमन्त्रिणो योग्य^{१४} तनय प्रियङ्गुरैरनामानमस्य मन्त्रिणवे न्ययुयुजत ।
एतदनन्तरमेव दिवोऽवतोरं मातलि, सोमप्रभमभाषत—शक्रस्य सखा विद्या-
धरश्च धराया जनुरधार्यैरिष्युञ्चेथ्रवस सुतोऽयमाशुश्रवा नाम तुरगोत्तम
स्मृतपूर्वसेहेनेन्द्रेण तुभ्य प्रहित । समारुढैतदश्वश्च त्वं शयूणामज्ञेयो भविष्य
सीति । एवमुक्त्वा त वाजिरत्न सोमप्रभाय दत्त्वाऽऽत्तपूजे वासवसारथौ दिव-
मुत्पतिते स दिवसो मनोरमै^{१५} सर्वैर्मर्महृत्लोत्सवैर्व्यययाप्यतासिलराजकुलपुर्यै ।

१ 'चतुर्वर्णादीना स्वार्थ उपसह्यानम्' इति प्यञ् । २ 'पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो
यक्' । ३ 'चतुर्वर्णादिस्वात् प्यञ् । ४ सर्वा विद्या अधीते वेत्ति वा इत्यर्थे तद्वितार्थे
समासे 'विद्यालभणकल्पान्ताच्चेति वक्तव्यम्' इति ठक् तस्य 'सर्वादे सादेथ लुक्-
क्तव्य' इति लुक् । ५ 'योपधाद्रुरोत्तमाद्भुज' । ६ 'ससिद्धिगुहिभ्यो वेति वयप्
(काशिका) । ७ 'द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च' । ८ 'सह्युर्य' । ९ 'कर्मण
उक्त्वा' । १० युवादिस्वात् 'दायना-तयुवादिभ्योऽण्' । ११ 'कर्मवेपायत्' ।
१२ ब्राह्मणादिस्वात् प्यञि, 'यथातयाययापुरयो पर्यायणे'ति वृद्धि । १३
'कालायत्' । १४ पञ्चम्यास्तसिल' । १५ 'कपिज्ञात्योर्त्क' । १६ 'आ मन्विश्व
जनभोगोत्तरपदात्' । १७ सर्वजनान्गणय' । १८ 'राजाऽसे'राजशब्दोऽसमासे
यक् लभते । १९ 'दिवाविमानिशाप्रभा०' इति करोतेष्ट । २०. 'योगायच' ।
२१ क्षेमप्रियभद्रेऽण् चेति खच् । २२. 'प्राक्कीताच्छ' इत्यधिकारे सर्वेभ्यो
द्वितमि-पथे, 'सर्वाणो वेति वक्तव्यम्' इति वैकल्पिकणाभावे छ ।

एव समारूढयौवनस्समस्तज्ञेयपारावारीण स्ववशपरंपरीणप्रधासर्वकर्मो
 णोऽभ्यमित्रिण सोमप्रभोऽन्वेद्यु पित्रानुज्ञातस्त प्रणम्य सखल, सर्वचर्मोणचार्मा
 न्तर्निगूढनिष्कृपकृपाण, सर्वोणीणसुलक्षणमध्वनीनाशुश्रवसमारूढ शुभयावह-
 नि पूर्वं पूर्वदिक्स्मृत्स्मृतीनो दिग्विजयाय प्रतस्थे । तदध्वरज्ञसाहाय्येन जिह्वा च सर्व
 दिशा विशागपतीन्, तभ्यो रत्नान्याह्वान् विद्विषश्च शिंसा सममेव तदनुनिवृन्तन्
 कृतंकार्यो हिमाद्रिनिकटे, पथि सन्निवेगितसैन्यो, चनाद्वना-तरे शौवापदैर्मृगया
 कुर्वाण किन्नरयुग्ममवलोक्य तज्जिघृक्षयैन्द्राश्वाधिरूढस्तद-वधावत् । तच्च किञ्चिद्
 दूर गत्वा गिरिगुहामेका प्रविश्य चक्षुरगोचरता गतम् । मनोजवेन च तेनाश्वेना
 तद्दूर नीत सोमप्रभोऽर्जुनीनेऽध्वनि सुदूरपरित्यक्तखल, सन्धासमयेऽर्णवैर्कल्प
 महासर एक दृष्ट्वा तत्तीरे ता निशां निनीपुरवततार । अश्वस्य पुरो घासञ्च विकीर्य
 स्वय गृहीतफलोदकोऽकस्मादेकतो गीमनि स्वनमशृणोत् । कौतुकाकृष्टस्तग्नि स्व-
 नानुसारेणच किञ्चिद् दूर गत्वा शिवलिङ्गाग्रे गायन्तीं द्रैयङ्गवीर्मन्त्रैर्दिमशरीरावयवाम्
 असाधारणी दिव्यकन्यकामेका ददर्श । सा च, केयमद्भुतसौ-दर्या सोदर्या रते
 रिष स्यादिति, विस्मयस्मितमितलोचनमनिमेपेण चक्षुषाऽक्षितक्षीकुर्वन्तमुदारा-
 कृति कृतातिथ्यै^१ सस्फारा तमुवाच—‘को भवान्’ कथञ्च दुर्गमामिमा भूमिमे-
 कास्त्री^२ प्राप्तवान् ? एतच्छ्रुत्वोपवर्णितनिजवृत्तान्तेन, सोमप्रभेणारमवृत्तान्तमनुव
 र्णयितु निर्घञ्जा यद्वादरेण सा, पद्मतटरुहविटपिसमुत्पाटनपटुभिरश्रुपूरैराप्यायि
 तमुनेत्रा^३ निजोदन्तमेव वक्तु प्रारभत । अस्ति हिमाद्रिकटे काञ्चनाभाण्य पुरम् ।
 आस्ते च तत्र पद्मकूटाभिधानो विद्याधरेश्वर, तस्य हेमप्रभादयायां परन्यां जाता
 पुत्रादप्यधिकमिया मनोरथप्रभाऽह कन्या । विद्याप्रभावेणाह सखीभि सम

१ ‘अवारपारात्यन्तानुक्राम गामी’ । २ ‘परोवरपरम्पर’ । ३. ‘तत्सर्वादि
 पथ्यङ्गकर्म’ । ४. ‘अभ्यमित्राच्छ च’ । ५ ‘सर्वचर्मण कृत सख्यौ’,
 तथा चर्मणोविकारेऽणि ‘चर्मण कोशे’ इत्युपसर्गानादिलोके चार्म (कोश)
 ६. ‘तत्सर्वादि ०’ । ७ ‘अध्वनो यत्स्त्री’ । ८ ‘ययामुखसम्मुखस्य दर्शन ख’ ।
 ९ ‘शुनो दन्तदष्टा’, ‘तस्येदम्’, ‘पदान्तस्यान्यतरस्याम्’, इत्यैच्, ङीप्पुम्ब-
 ज्जाव । १०. ‘अश्वस्यैकाहगम’ । ११. ‘अर्णसो लोपथ’ । १२ ‘वृत्वादिभ्य
 इमनिज्वा’ । १३. ‘आग्नीध्रसाधारणाद्भ’ । १४ ‘अतिथेर्व्य’ । १५ ‘एकादा-
 विनिष्ठासहाये’ । १६ सयोगोपपत्वात् ‘स्वाहाचोपसर्जनादिति’ ङीष्भाव ।

प्रत्यहमाश्रमेषु, कुलशैलेषु, *निविरीधोपशैलप्रदेशेषु, पीलुकुणचणौपेत्यक-
वनोपवनेषु च क्रीडित्वाऽऽहारसमये पित्रोरन्तिक भवन्ती शैशव व्यत्यया-
पयम् । समुपारुढयौवना चैकदेतस्सरस्तटे विहरन्ती स्नानार्धमागतम्, सवयस्य,
संस्यक्मपर्यङ्कमेक मुनिकुमारकम् । तद्रूपशोभया दूया इवावृष्टाह तमभ्युपग-
तेति समुपविष्टाया मयि तत्र साकूतया दष्टया कृतमस्त्रागत परिज्ञातोभयाश-
यया मसरया कोऽय महाभाग इति तद्वयस्योऽप्रच्छि । तदाकर्ण्य सोऽनवीत्-
यद्यातिद्वीयसीतो निवमति स्वाश्रमे दीधितिमात्रामा मुनि । सत्कर्मठा वर्णी स
सरयि स्नातुमत्र कदाचिदायातस्तत्कालागतया श्रिया दष्ट । तच्च शरीरेणाप्राप्य,
प्रशान्त, मनसैव सदनूरु तर्मनुका साचीकमत साचीकृतचारुचक्षुषाऽवलोक-
यन्ती सकामया भावनयेति तावद्दर्शनरसेनैव कृतकृत्यावाप्तैतत्पुत्रा, स्वदर्शनागमयि
समुपचोऽय पुत्र, त्वया चैप परिगृह्यताम्' इत्युक्त्वा दीधितिमन्त त पुत्र समर्प्य
श्रीरन्तर्दधे । मुनिरपिचानायासलब्ध त पुत्र हष्ट सन् स्वीकुर्वन् यथाकालमुप-
नीयाप्यापितसर्वविद्यीकृत । स एवाय रश्मिमात्रामा मया साकमिहायात श्रिय
सुतो मुनिकुमारक । एवमुक्त्वा तद्वयस्येन पृष्टा मत्सखी मद्दिषयकसर्वमपेक्षि
तमन्वयनामादिक तस्माद्यथोचत् । अन्योन्यान्वयज्ञानसञ्ज्ञागानुरागावावा-
यावत्तत्र स्थितौ तावदेव द्वितीया सखी गृहादागत्याहारभूमौ मा प्रतीक्षमाण
पितरमवोषत्, येनाहमाशु समागमिष्यामीति मुनिपुत्रमुक्त्वा भीत्या पितुरन्तिक
मुपगम्य कृतकिञ्चिदशना रसनाऽनाहृदेय तत्सम्पर्कसुखस्वादीयोरसमनुभवितु
यावद्विनिर्गता तावदाद्या मदीया सखी समागता स्वैरमैरयत् सखि, मुनिपुत्रस्य
तस्य सखा समागतो द्वारि स्थितो मामवदत् यन्मनोरथप्रभादर्शनेन कुसुमशरश-
राशरशरव्यता गच्छन् मम सखा कामप्यनिर्वचनीया दाहया दशा प्राप्त प्रागे
शरीं ता विना प्राणान् धारयितुमसमर्थ इति प्रयुक्तपैतृकम्पोमगमनविद्योऽह
मनोरथप्रभापार्थं प्रेषित इह समायात । एतदाकर्ण्य तदुदन्तर्तृप्राख्यस्ततो निर्ग-

* 'नेर्विडज्विरीसचौ' । १. 'तस्य पाकमूले पीत्वादिभ्य कुण्ण्पाहचौ', 'तेन
वित्तशुश्रुष्वणपौ' । २ 'उपाविम्या त्यकप्रापज्ञाहृदयो', 'त्यकनश्च निषेध', 'तत्र
भव' । ३ 'अस्येन परिजात' । ४ तिष्ठेन्यकृच् । ५. 'कर्मणि घञोऽठच्' ।
६ 'वर्णाद् ब्रह्मचारिणि' । ७ सन्, उत्तम अनूको वशो वृत्ति स्वभावो वा
यस्य तम् । ८ 'अनुद्यमिकाभीक कमिना' । ९ 'शीतोष्णतृप्तेभ्यस्तदसहने ।

एवाग्ने गामिना पर्यङ्केन तेन, दयालुद्वयैयलुमुनिपुत्रकमित्रेण, ससखीहाहमहाय,
मया विना चन्द्रोदयेन सहैवोद्भूतप्राण तमद्राक्षम् । तद्वियोगार्णवनिमग्ना चाहमा
स्मान् निन्दन्ती गृहीततत्कलेवरा, मरणार्थिनी यावदेवानल प्राविविह मावदेव
तेज पुञ्जाकृतिरुर्वली पुमानेको दिवोऽवतीर्य समुपात्ततच्छरीर खमुरप यावलो-
क्यमान एव चक्षुपामगोचरतां गत । त तथाभूयगते, भूते च तदनुपैदिनि,
तत्सुहृदि, केवलायामेव मय्यनल प्रविविह्यै, गगनगवी मामेवमभापत-‘मनोरथ
प्रभे, मनोरथ पूर्णस्ते भविष्यति मुनिकुमारकसगमात्मक इति साहसेनानेना
लम्’ । एतदाकर्ण्य तत्समागमनिबद्धा शापाशासन्दानितप्राणा विरतमरणधारणा,
धारणाध्यानादिना तद्दिनादादिनाथ भगवन्त शकरमञ्जन्तीह स्थिता । एतद्वादिनी,
तत्सखीविषये पृष्टा, सैवमवादीत्—यासा सिंहविक्रमनाम्नो विद्याधरेश्वरस्य मक
रन्दिका नाम्नी कन्या मदीया सखी मददु खदु खिनी मद्वातां विज्ञातु स्वसखीं
प्रेषितवती आसीत् । तथा साक मयापि स्वसखी प्रेषिता इत्यद्याहमिहैकाकिनी
तिष्ठामि । एवमुक्तवती सा, तदैव दिवोऽवतीर्णामुक्तसखीवार्तां तां स्वसखीं
सोमप्रभाय दर्शयित्वा कारिततदर्थपणशय्याऽधाय धासञ्चादापयत् ।

तत कृतनैशिकविश्रामा व्यतियापिततस्त्रियामाश्च सर्वे ते प्रातरुथिता
व्योम्नोऽवतीर्णं देवजयनामान विद्याधरमपश्यन् । यश्चागत कृतानति-
रूपविशय मनोरथप्रभामेवमवादीत्—मनोरथप्रभे, राजा सिंहविक्रमो मम्मुखे-
नैव त्वां वक्ति यत्स्वपपुरिणीतायां स्वस्नेहात्तावकीना सखीय मदीया सुता
मकरन्दिकाऽपि न विवाहमिच्छतीतीहागम्यैनां बोधय यन्नय विवाहोन्मुखी
स्यात् । एतदाकर्ण्य स्वसखीं प्रयोधयितु देवजयेन सह गन्तुकामया तथा सह
वैद्याधर लोकमवालोकयिषू राजा सोमप्रभोऽपि प्रदत्तघासमश्च तत्रैव रथा
परित्वा सद्यो व्योम्ना सिंहविक्रमालय प्रापत् । तत्र प्रदर्शितवहुंतिथातिथ्यो-
तिथेयो^१ मकरन्दिका सोमप्रभ इष्ट्वा कोऽयमिति जिज्ञासिता^२ मनोरथप्रमोक्तदु-

१ ‘तत्र कुशल पय’ (बुन्) । २ ‘हृदयाचालुरन्यतरस्याम्’ । ३ ओहा
ङ्गत्वा (आगम्येति भाव) । ४ ‘अर्थाचासन्निहिते’, ‘तद-ताच्च’ ‘अग्नेभ्यो
ङीप्’ । ५ ‘बाह्वर्षपूर्वपदाद् षलात्’ इतीति । ६ ‘भुवो भावे’ । ७ ‘अनुप
चन्वेथ’ । ८ सुखादिभ्यश्च’ इतीति । ९ ‘निशाप्रदोषाभ्याश्च’ । १० ‘बहुगण
वतुदतिषट्पा’, ‘तस्य पूरणे षट्’ ‘बहुगणगणस्यस्य तिथुक्’ । ११ अतिथेर्ङ्य ।
१२ पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ङ्, टिड्ढाणञ्० इति ङीप् । १३ तदस्य सजात
सारकादिभ्य ङनच्’ ।

दन्ता समुद्यदाकासोमप्रभेज सोमप्रभेज च सद्योऽपहृतमानसा न साऽऽमानं तत्परिवश वशीकर्तुमपारयत् । सोमप्रभश्चापि सुपचमलार्ही केशवा^१ लक्ष्मणा, ललाटलाम्, सर्वथानुकूलाम्, लक्ष्मीतैमा प्रियतमोज्ञाना ता मनसा प्राप्य, गण्य-गुण्याप्रगण्य कश्चि^२सुकृतिकप्रकृतिक एव तद्गरो भवेदित्यचिन्तयत् ।

अथ साय सम्पादितारनीतपिवतेषु सर्वेषु, सुखोपविष्टेषु, प्रवृत्ते च स्वैरं समाकापे, धौमिनी, पोड^३शिनी, मनोरथप्रभा मकरन्दिका तदुद्वाहानिच्छाहेतुम-पृच्छत् । सात्वाह शरीरादप्यधिकया म^४सहयास्वयाऽस्वीकृते वरे कथमह ते सुख-दु^५खम^६धर्मिणी पाणिपीडनमिच्छेयम् । इत्थमुक्ता मनोरथप्रभा स्ववृत्त वर, तत्सङ्गम-प्रतीक्षाञ्चाचराणा पाणिग्रहाभिलाषिण्या मकरन्दिकया सह सोमप्रभ पर्यचीचयत् । तामपि च तद्रूपयौवनलावण्यातिशयाकृष्टामालोक्य सिंहविक्रम क्रमात्तत्प्रोत्तिमुप-क्रभ्य मनोरथप्रभा तदुभयविवाहकृतनिश्चयाऽभूत् । ततोऽतितोपोत्कर्षोच्छूल-स्वान्तसिन्धुर्मनोरथप्रभाश्रमनिवर्तनावसरविन्दु^७ सोमप्रभो ल^८यद्यतिस्ता जगाद-अहमधुना क्षिप्रमेव त्वदाश्रमगमनोक्त^९ । म^{१०}यधिष्ठित तत्रागत ममानुपदि सैन्य-मर्दो^{११}र्तमनवेष्ट्य मामकीनाऽहिताशङ्कि परावर्तेत चेत्सद्वत्सलं यो पुत्रवर्ल्योर्मम पित्रो-र्महादु^{१२}स्मर उदन्त एव स्यादित्यवगतसैन्यवृत्तान्तो नितान्तनिश्चिन्तस्वान्तः, परावृत्त्य मकरन्दिका परिणेष्यामीति श्रुत्वा देवजपोस्तद्धारोपित त यावदेव स्वाश्रममानयति मनोरथप्रभा, तावदेव सोमप्रभस्य प्रियङ्करनामा मन्त्री तत्पदवीं विचिन्वान मसैनिकस्तत्रागात् । मिलिताय च मन्त्रिणेऽतिहृष्ट सोमप्रभो यावदेव

- १ पचमशब्दात् 'प्राणिस्थादातो लनन्यतरस्याम्' इति लचि सुपचमले अक्षिणी यस्यास्ताम् । २ प्रशस्ता केशा सन्ति यस्या इति विग्रहे 'केशाद्वोऽन्यतरस्याम्' । ३ 'लक्ष्म्या अच' (चात् न प्रत्यय) । ४. प्रशस्तललान्धुक्त्याम् 'वातदन्तवल-ललानानामूञ् च' । ५ 'कृञ्जान' । ६ 'अज्ञात्कृत्यारो' । ७ 'अन्येभ्योऽपि हस्यते' इति यप । ८ 'अत इत् ठनौ' (सुहृन् पुण्य वर्तते अस्प्येति विग्रह) । ९ 'वाचो मिमिनि' । १० पोडश सम्वासरौऽस्या इति विग्रहे वयसि पूरणात् इतीति ततो ङीप् । ११ 'समानस्य च्छन्दसीति' सूत्रे समानस्येति योगविभागात्सदशवचनेन, सहशब्देनास्वपदविग्रहवहुनीहिणा वा समानस्य सहशब्दस्य वा समाधे 'धर्म शीलवर्गान्ताच' इतीत्यन्तान् ङाप् । १२ 'विन्दुरिच्छु' । १३ 'उत्क उन्मना' । १४. वृत्तश्च' (विच्छिद्रस्य प्रतिविधान वृत्ति, सा अस्यस्मिन्निति चार्तम्) । १५ 'वत्सासाभ्या कामबने' । १६. 'अन्येभ्योऽपि हस्यते' (वञ्च) ।

सर्वमादितं शसति तावदेव शीघ्रागमनसूचकपितृसन्देशगर्भलेखमादाय दूत
समुपागत इति सचिवानुमत पितुराज्ञामनतिकामन् तच्छ्रोद्धो निजनगर जिग-
मिपुरवलोकितपितृकोऽह न चिरादिह समागमिष्यामीति मनोरथप्रभा देवजय
चाप्युक्त्वा मातृपितृदर्शनातितृष्णागुणको निजनगरगमनाभिमतं वभूव ।
देवजयोऽपि च निवृत्त्य प्राप्तमकरन्दिकान्तिकं सर्वं तत्तां तथैवाबोधयत् यज्ञा-
कर्ण्यं सा वासन्तिकोद्याने गीते, सखीजनकोमलालापे चापि पराङ्मुखी, आहारे
चापि प्रदर्शितनिरादरा, परित्यक्तमण्डनादिका, पितृभ्यां परिशोष्यमानाऽप्यविष्टत-
ष्टतिरुष्टविमिनीपन्नशयनोन्मादिनीबोद्धेगदायिनी पित्रो निजप्रियतमवियोग-
वैक्लव्यपिष्टुनविपुणतामभजत् । पितृभ्यामनुनेनीयमानापि तद्वत्सला प्रकृति-
मनापञ्चा सा क्रुद्धाभ्या ताभ्यां नि श्रीके निपादमध्ये तेनैव शरीरेण कञ्चित्काल
पतितु शप्ता स्वजातिस्मृतिवर्जिता सा मकरन्दिका तदैव (मुक्तालताव्या)
निपादकन्याऽजनि । तत्पिता सिंहविक्रमश्च कन्याशापशोकसन्तापितस्त्वान्त
सपत्नीक पञ्चत्वमवाप । स च विद्याधरेन्द्र (सिंहविक्रम) पुरा सर्वशास्त्रविमुनि
केनापि प्रार्क्षेतापुण्यशेषेण शुकता गत इति स एवायं शुक स्वतपोवलाङ्गुराधीत
सर्वं सुतरां स्मरति । कर्मगतिज्ञास्य विचित्रां स्मृत्वाऽहमहसम् । राजसदमि
कथामेतामुक्त्वैव विमोक्षयते । सोमप्रभश्चास्य सुतां निपादीत्यमागतां मकरन्दिकां
वैद्याधरे जनुपि प्राप्स्यत्येव । मनोरथप्रभा चापि सम्प्रति भूमिपरूपेण वर्तमान
त रश्मिमन्त मुनिमुत तदैव पतिमवाप्स्यति । सोमप्रभश्चापि पितर इष्टाऽऽधमे
प्रियाप्राप्त्यै शङ्कराराधनसाधिष्ठितेति—

एव मासगवद्वा कथां कथयित्वा तूष्णीं कामासीने मुनौ, समुपजातजाति-
स्मरणभूयिष्ठहर्षशोकपरीतमात्सोऽह येन मुनिना तत्र कृपया नीतोऽभवम्
तेनैव मरीचिमुनिना गृहीत्वा वदितं । समुपारूढपर्शकश्च पश्चिमुलभाञ्चापला
दितस्ततः परिभ्रान्त्यन्, स्वविद्याधर्यश्च प्रदर्शयन्, निपादहस्ते पतित क्रमाव-
दन्तिकमानीत । इदानीञ्च मदीय पश्चियोनिन दुष्कृतं चीणम् ।

- १ 'आशादिभ्य उपसहयानम्' । २ 'प्रज्ञा धर्माचर्चाभ्यो ण' । ३ 'आनह
जनो द्वन्द्वे' । ४. 'शीतोष्णाभ्यां कारिणि' । ५ 'विषमिद्युत्तरपदतोपधाकृतसन्धे'
(विपुणता अव्यवस्थितचित्तता) । ६ 'दिक्शब्दस्य' इति विहितस्यास्माते
'अधेलुङ्' 'तद्वितश्यासर्वविभक्तिरित्यव्ययत्वे, 'सायचिरमिति' द्युष्टं मुने ।
७ 'अकृत्प्रकरणे तूष्णीम काम् वक्तव्य' । ८. 'अस्ते' ।

एता कथा कथयिवा विरते विचित्रवाचि विदुषि शुके, स सुमनोमहीभृत् तदाकर्णनप्रमदपयोनिधितरङ्गोद्वेलितविस्मृतान्तरामा समजायत । सोम प्रभतपसा चातिसतुष्ट शकर स्वप्ने त सुमनोनृपस्यान्तिक गन्तु तत्र स्वकान्ता ज्वावाप्तुमित्य समादिदेश यत् पितृशापतो मकरन्दिक्का निपादसुता भूत्वा शुक्ता मवास निजपितरमादाय राज्ञोऽन्तिक प्राप्ता त्वाञ्च'बलोक्य विनिवृत्तशापा सा विद्याधरी सती स्वजातिं स्मरिष्यती'यन्यो'न्यविज्ञानविबृद्धहर्षशोभासम्पन्नयो युंध्यो सद्गमो भविष्यति' । भूमिपतिमेव निगद्य गिरिपतिं स्वाश्रमस्या मनोरथप्रभामपि तथैवाज्जवात्-यद्वरिममात्मा यो मुनिसुतस्ते वरोऽभिमत स सम्प्रति सुमनोऽभिधानो भूमाद्यु'पन्न इति तत्र ग'वा'त्स्वदशनेन सम्प्राप्तजातिस्मर त वरमाप्नुया ।

सोमप्रभविद्याधरकन्यक विभुना शम्भुना इत्थ स्वप्न पार्थक्येनादिष्ट सुमनो नृपते सद समाजगमत् । तत्र सोमप्रभावलोकनेन सस्मृतस्वजातिर्विमुक्तशापा मुक्तालतास्या मकरन्दिक्काऽवासनिजदिष्यवपुस्त कण्ठे जग्राह । सोमप्रभोऽपि च गिरिपते प्रभावाद्धिद्याधरराजपुत्रीमवाप्य कृतार्थं समपद्यत । सुमनोमहीपतिश्चाप्यवलोकितमनोरथप्रभस्मृतस्वजातिर्नभश्च्युता पूर्वां तनु प्रविश्य मुनीन्द्र पुत्रतामवाप्य चित्रोत्सुक स्वकान्तया च तया सद्गत स्वाश्रम प्रवयौ । सोम प्रभभूपतिश्चापि निजा प्रियामादाय निजनगरमगमत् । शुकोऽपि च सद्यो वैहङ्गा ब्रह्मभङ्ग कृत्वा तपोभिरर्जित निजधाम जगाम ।

एव सुदूरान्तरितविशङ्क'सङ्कटसङ्कटसङ्कटितानामपि देहिना यथाकालम वरय सद्गम सजायत इति न कथमप्यन्नभयता शक्तियशोलाभविषये चिन्तितेन भुवेष्टिमम् एव निजसचिवेन गोमुखेन प्रबोधितो नरवाहनदत्त शक्तियश सद्गमसमुत्सुकोऽपि परमस'तुष्ट शयनशरैर्णमशिथियत् ।

परेष्वपि गोमुख सौख्यशायनिक-सौस्नातिक सेवकजनपरिवृतनरवाहनदत्त मनोविनोदसमये पुनरायागस्त'मनोरञ्जनार्थं कथामपरामेवमारभत—

अस्ति यथासमयमुप्यमानपक्ष्यैर्व्यमानमो'द्वान-त्रैहेयै' यव्यतित्यै'गौधूमानचा

१ वे शालच्छङ्खौ सम्प्रोद्ध कटच विण्कटसङ्कटमकटैरतिदृ'सै सकृत् तानाम् अभिभूतानाम् । २ शयनागारम् । ३ ४ पृ'छनौ सुज्ञातादिभ्य' । ५ पल्लूलवनपवनयोरिति चौरादिकधातोयकि ज्ञानच । ६ 'धान्यान् भवने क्षेत्रे स्त' । ७ 'ब्रीहिशार्वोर्दक' । ८ 'यवपक्ष्यपटिकायत्' 'विभाषा तिलमापो भाषणाणुभ्य' । ९ 'सत्ययमापतिलवृषव्यञ्ज' ।

शौदिहोऽपूर्वस्य स्वधृतस्यैव याकारमीरेषु विजयनामधेये कस्मिंश्चिच्छाम्भवे महा
 क्षेत्रे कृतकुटीर, सर्वथा शयुरपि विद्याहृत्य कश्चित्परिज्ञाणं न्यवसत् । अह सर्वं
 विनयी भवेय, देविष्टेष्वपि देशेषु मदीया बहिर्ष्ठा कीति प्रसरेदित्यस्युक्तदेच्छ
 दाम्भु प्रणत्य सद्योवादाय बहिर्निरगमत् । पर्यटनक्रमेण च स विदुष्मन्तं प्रदेशान्
 गत्वा तत्रत्यान् वादविद्वदे श्यबहुपैरून् पराजयमानोऽद्वीमेकामासाद्य परिश्रान्त
 स्तरोरेकस्याधस्ताद्दिशध्राम । क्षणादेव च तत्र नेदीर्य^१ सर सरसिजशिशिर
 समीरणे क्षेत्रे कुतश्चिरसमागतेन दण्डकुण्डिकाकरेण, द्रव्येण^२, धामि^३केणैकन तस्य
 काक्तालीया^४ सगति सज्जाता । कुत आगत, क च ख यासीति परित्राजा परिपृष्टो
 धार्मिको जगाद, 'अह विद्याक्षेत्रात्पाटलिपुत्रादिहायातो यादेन चावदूकान् जेतु
 कारमीरान् गच्छामि' । एतदाकर्ण्य परित्राडचिन्तयत्—यदिहरथोऽयमेक पाटलि-
 पुत्रीय स्वकुशा^५ प्रीयया युष्या न मया जितश्चेत्तत्र गत्वा बहूना जयोऽसम्भव एवेति
 परित्राड् धार्मिकमात्तिप्यैवमाह—'देव मुमुक्षुत्वम्, वादभ्यसनात्तुरत्वञ्चेत्येतद् द्वै^६य
 सर्वथाऽऽयोम्यभिन्नम् । वादाभिमानधन्वेन ससृतिमुमुक्षा, बहिनौष्यशमन
 मिव, हिमेन च शीतनिवारणमिव, पापाणतरण्या सिन्धूतरणमिवेति रक्षसा कृते
 शोभावहा वाक्^७लैहविवादेच्छां परित्यज्य ससारकलेशभीरुणा मुमुक्षुणा सर्वथा
 शान्तेन दाम्भेन च भवितव्यम् । एवमुक्तो धार्मिकोऽतिसन्तुष्ट उवाच—'सदग्धो
 हि सजनानामाभाषणपूर्व, सख्यं^८ सप्तपदीनमित्यटस्यामिह सप्ततयोर्नावेतद्-
 द्वितय सज्जातम् । अतो मित्रस्थानेऽपि भवानुपदेशोनेन मे गुरुस्थानीये^९ ।

१ अनुगादिनष्टक् । २ 'कशम्या बभयुस्तिवृतयस' । ३ 'अह शुभमो
 युस्' । ४ 'परौ वजे य पदान्ते' । ५ 'स्थूलदूर' । ६. बहुल
 शब्दादिष्ठनि 'प्रियस्थिरे'ति बहादेश । ७ 'तदस्यास्यस्मिन्निति मनुप्',
 'तसौ मत्वर्थे' 'दसो सम्प्रसारणम्' । ८. 'द्वैपदसमाप्तौ कल्पन्देस्यदेशीयर' ।
 ९ विभाषा सुपो बहु-पुरस्तात् । १०. 'पूर्वाधराधराणाम्' 'अस्ताति च' ।
 ११ अन्तिकशब्दादीयसुनि 'अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ । १२. 'द्रव्य च भव्य' ।
 १३. 'धर्म चरति' । १४. 'समासाच्च तद्विषयान्' । १५ 'कुशाप्राच्छ' ।
 १६. 'सह्यया अवयवे तयप्', द्वित्रिभ्या तयस्यायज्वा' । १७. 'पूर्वसद्वसतो-
 नार्थकलह' । १८ 'सह्युर्य' । १९ साप्तपदीनं सह्यम् । २० 'स्थानान्ताद्वि-
 भाषा सस्यानेनेति चेत्' ।

एवमुक्त्वा बहुकृत्वस्त प्रणम्य, त्रि^१ परिक्रम्य च, यथाभिमतमगात् । परित्राट्
च तत्रैव स्थितो भार्यया सह ऋडितस्तद्द्रुमसदो^२ यंस्य वाताप्रसङ्गेऽभृणोत् यत्की
डायाम् यत्नेन नर्मणा पुष्पस्रक्ताडिता तद्वद्वक्त्रपत्नी मृपैव विच^३तीकृता मृत्कल्पा
मात्मान प्रदर्शितवतीति बान्धवजनमुक्ताक्रन्देन कोलाहलपूर्णं तत्सर्वं स्थान
क्षणमजायत । चिरस्यैवभूतदशा सा दृशाबुदमोलयत् । 'किं ते जातम् ? कथमेव
मभूत् ? किं वा स्वयैवभूतदशायामन्वभावीति पृच्छापरवशे यत्ने, मिथ्यैव सैवम
वोचत् 'स्वया मालयाऽभ्याहताह तत्क्षणमेव कूर्ण, पाशहस्त, कर्णिलम्,
दन्तुरम् ज्वलन्नेत्रम्, ऊर्ध्वशिरोरुह, निजच्छायामलीम^४ सीकृतसर्वदिशम्, कम
प्यपश्यम् । स च दुष्ट शमनसदन मामनैषीत् किन्तु तत्प्रत्यक्षा^५मिना नैपोऽ
मुप्या मृत्युसमय' इत्युक्त्वा परित्यक्ता जागरितेवाह प्रकृतिमापन्ना इह चकिता
निव, विरही^६ कृतानिव वोऽवलोकयामि । एवमभिधायिनी यत्तिणीमाकर्ण्य
यत्ने जर्जरा^७चचसे मूढे-जानामित्वामह कुहनानायिकाममतिमायिकाम्^८ । स्त्रीणां
हि चेष्टित प्रायेणैन्द्रजालिकमेव । क स्रक्ताडनया यमपुराश्वाध्वन्यता क च तत्
परावृत्ति । स्वयेत्थमभिदधत्या पाटलिपुत्रस्त्रीवृत्तान्तोऽन्वकारि ययैवमेव विधि
अकृत्येन स्वपतिरवशिष्ट । सा च तदानीन्तनपाटलिपुत्रीयसिंहासनमकरय
राज्ञो भार्या । एकदा सा स्वमन्त्रिसेनानीपुरोहितवधूभि सह ज्यौस्त^९ पञ्चत्र-
योदश्या सरस्वती^{१०} मन्दिर दर्शनार्थं या-ती मार्ग विविध विचेष्टमाने मृते मृता
इति चीकुर्वोणे अ^{११} शंसै, कुष्ठिभि, ^{१२} पीनसिभि^{१३}, आनादिभि^{१४}, भगन्दरिभिश्चैव

१ विभापाबहोर्धेति' पाक्षिकषाऽभावे 'सत्याया क्रियाभ्यावृत्तिगणनेकृत्वगुच' ।

२ 'द्वित्रिचतुर्भ्यं सुच्' । ३ 'युद्रुभ्यां म' । ४ 'दाधेट्सिदसदो र' ।

५ 'अहर्मन्धधुधेतोरहोरजसां लोपथ' । ६ 'ईपदसमाप्तौ कल्प' । ७ 'प्रज्ञादि

भ्यथ' । ८ 'गुणवचनेभ्यो मत्रपो लुगिष्ट' । ९ 'स्वाज्ञाद्विरुद्धौ' (हलच्) ल-

म्बकर्णमित्यर्थ । १० 'दन्त उन्नत उरच' । ११ 'ज्योत्स्नातमिता' ।

१२ 'स्वामिषैश्च' । १३. 'अहर्मन्धधुधेत' । १४ 'जसियाद्य पट्', 'नाम्य-

स्वाचदत्त' । १५ 'ब्रीह्यादिभ्यधेति' टन्, टाप् । १६ 'प्रयोजनम्' । १७ 'अ

ध्वनो यन्त्रौ' । १८ 'ज्योत्स्नादिभ्य उपसन्धानम्' इत्यण् । १९ सर प्रसरणम्

तदस्यस्यामिति मनुषि 'सज्ञायाम्' इति मस्य च । २० 'आयाधे च' ।

२१ 'अर्श आदिभ्योऽच' । २२-२४ 'द्वन्द्वोपतापगर्भाद्यानिह्यादिनि' (मूयाव-

रोध, कोष्ठवद्वता वाऽऽनाहस्तपुत्तै) ।

विविधक्षेत्रिय^१व्याधिदुःखाकृतैरन्यैश्च कुब्जान्धपद्मखोडावैटीयचिह्नकौकुटकै^२र्मिलिता
निगदिता देवि, देहि द्वीनेभ्यो विविधामेयाविभ्यो नः किमपि भैषज्यम् ।
कुर्वन्माकमर्शतं^३, कुष्ठतः, प्रवाहिकातश्चेति । यतो हि सौर्दामनी स्फुरितभङ्गु-
रोऽयं जीवलोकः । दानदेवदर्शनादिभिरेवाकालिकै^४भिधानीयैर्वप्रसीयमानरामणी-
यक । तथापीभा इव तुन्दिभा^५, केशवा^६ अप्यकेशवौ बहवो ऽभीतपिबतमोदसै
कपरायणाः श्रीदरि^७कै^८ उदरपूर सुवत्वा सुवसितवसनाः केश^९कै^{१०} स्वसदृशान्
समया, समयाकुर्वन्ति किन्तु नात्र भवतीभिरप्यदसौ^{११}र्यवृत्तिर्भाव्यमपि स्वकिञ्चना^{१२}
वयमीश्वरप्रदत्तशक्तिभिरुद्धतस्याः ।

एतदाकर्ण्य भूपादिपत्न्योऽन्योन्यपरामर्शेन निःसहायांस्तान् एकैकै^{१३} चिकि-
रसयितु स्थिरीकृतवत्यः । देवीदर्शनानन्तरं परावर्तमानाश्च ता विविधव्याधि-
प्रस्तांस्तान् पृथक् पृथक् स्वभवनान्यानाढ्य स्वरस्वस्वामिसमवाप्तसम्मतयस्तेषां
सेवां सम्पादयन्त्यो न तदन्तिकादुत्तस्थुरिति बह्वीय कालिकै^{१४}सम्पर्केण तथा तदा-
सक्तास्ताः सञ्जाता यन्मन्मथान्धीकृतास्तन्मयमेव जगदवलुल्लोकिरे । स्वप्ने-
यसीरेवभूता अवलोक्य समुपजातशङ्केषु नृपादिषु, नृपो युवत्या स्वपत्नीमनु-
युज्य वास्तविकतत्त्वमवगन्तुं प्रतिजज्ञे । परेषां च तस्याः शरीरे कानिचित्
सम्भोगविशेषचिह्नानि समवलोक्य तज्जिज्ञासापरो राजा सत्याख्यानैर्नैव तस्या

१ 'क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्य' । २. 'नते नासिकाया सज्ञाया शीटन्
नाटज्जटच' । ३ 'क्षिप्रस्यचिल्पिह्नास्य चक्षुषी' । ४. 'सज्ञाया ललटकुङ्कुमौ
पश्यति' । ५ 'श्रामयस्थोपमरयानम्' । ६ 'अनन्तावसथेतिहवेपजाञ्ज्य' ।
७. 'रोगाच्चापनयने' । ८ 'तेनैकदिक्' । ९. 'आकालिकज्जायन्तवचने' ।
१० 'योपधाद्गुह्योत्तमाद्गु' । ११. 'तुन्दिवलिवटर्भ' (वृद्धानामिस्तुन्दि) ।
१२. 'केशाद्रोऽन्यतरस्याम्' । १३. 'भक्ति' । १४ 'उदाराट्ठणानूने' । १५. 'स्वाङ्गेभ्य
प्रसिते' (केशप्रसाधन प्रसक्ता, तद्रचनाया तत्परा इत्यर्थः) । १६. 'समयाच-
यापनायान्' । १७. 'इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते' (इति ब्रु') इतिप्रणाद् भवदादि
योग एव । १८ 'त्यदादीनां वृद्धाश्चे, 'वृद्धाच्छ' । १९. न वर्तते किञ्चनमेपा-
मिति मयूरव्यसकादिवात् समासः । २०. एक बहुव्रीहिवत् । २१. 'प्रकृष्टे ठन्'
(प्रकृष्टो दीर्घः कालोऽहमेति कालिकः सम्पर्कस्तेन) ।

श्रेयो निर्दिशन् प्रतारणकौशलिकया' तथेयं कृतकमुक्त — 'चारित्र्यतोऽति-
गृह्यमाणाऽह न वृत्ततो व्यथेऽप्येहाद्यावधि न कथमपि वृत्तत एतिता । आम्, रात्रा
वितश्चित्रभिक्ते कश्चिच्चक्रगदाधरो निर्गन्धं मामुपैति तत्कृतमेतच्चिद्धम्' एतदा
कर्ण्यं स मूर्खो राजा वैष्णवीं तां मायामात्मपत्नीञ्च शुचीभूतामाकलय्य मन्त्रि
सेनान्यादीन् अपि तथैव प्रबोधयमानस्तूष्णीकोऽभवत् ।

एवमसत्यैकरचनाचतुरा, अनपेक्षितसाभिष्यं, शठा भार्या बहूणां
जडमतीन् पतीन् प्रतारयन्ति । न यद्योऽह साहस्यो यत्र ते स्त्रीप्रपञ्च
फलिनो^१ भवेत् ।

तद्वत्तले स्थित परिधाजकस्तरसर्वं निशम्य यद्वाञ्छित्यंश्च त व्यजिज्ञपत्
भगवन्नह ते शरणागत इतीहस्थेन मया यद्भवद्भव समाकर्णि तदागो मे
मर्षय । तस्यैव विद्याविनयवाक्येनातिशुष्टो यद्यो निजगाद्—अह हि सर्वस्थान
लक्ष्यो यद्यो भवत्सत्योक्तया चाति स तुष्ट इति वर कमपि मत्तो याचस्व ।
एवमुक्त परिधाहुवाच यत्न स्वभार्या माभिकुप्यैषण्य मदीयो वर । एतदा
कर्ण्यं ततोऽप्यधिक स-तुष्टेन यद्येन पुनरन्य वर ग्रहीतुमागृहीत परिधाद् अथ
प्रभृति जम्पती युवां स्वपुत्र मां जानीतमिति प्रार्थयामास । तथाकर्ण्यं सभार्यो
यद्यस्तत्क्षणं प्रत्यक्षीभूय, तत्सखीकृतिं ददद्वादीद् यद् मद वराद् भवान्
मर्त्यर्त्तावसद्भिर्जनै सह विवादे, दूते, कलहे च सर्वदा विजयी भविष्यति ।
एवमुक्त्वाऽ-तर्हित यद्य मनसा प्रणम्यातिवाहितप्रियाम परिधाट पाटलिपुत्रक-
मागत्य तत्राश्वराजास्थानगतात् पण्डितान् विवादे पराजितवान् । तेनातिशुष्टो
भूपतिर्बहुसीमराज्ये तत्राकुर्वन्नपि स्वदेशैकप्रियेण परिधाजा सेन प्रत्याटयात्
इति राजसाकृतकोशसञ्चितप्रलसद्गलसमुत्करेण नृपेण तेन सम्मानित स परिधाट्
स्वदेश परावृत्य यद्यप्रसादेन ससुख न्यवसत् ।

१ मनोज्ञत्वाद् युञ् । २ 'अतिप्रहाऽव्ययनक्षेपेष्वाकर्तरि तृतीयाया, चारित्रेणा
न्यानतिशय्य वर्तमानाहमिति भाव' धृत्ततश्चारित्र्यतो न चलामीतिनाद्यावधि
चारित्रेण निर्दिता । ३ अभूततद्भावेच्चि', 'व्योवेति' दीर्घ । ४ 'शीले को मलोपध' ।
५ 'साभाद् द्रष्टरि सज्ञायाम्' सतोना-तत्त्वान् ङीप् । ६ विभाषा बहोर्धाऽविप्र-
कृतकाले । ७ 'कलवर्हाभ्यामिनच्' । ८ 'देवमनुष्यपुरुषपुरु' इति सप्तम्य
न्तात् प्रा; मर्त्येषु वसन्निरिति भाव । ९ 'दिये प्रा च' । १० 'तदधीनवचने' ।

शिष्यमुखादेव परिग्रहपवर्णितकथामाकर्ण्य कुभार्याणां पतिवञ्चकतां निन्दन्
सत्यमाहात्म्यञ्च सर्वथा स्तुवन् परमानन्दतुन्दिलो^१ मुनि पराकोटिं सन्तोषस्याधाप ।

गोमुखमुखाच्छ्रुताभिरेव विद्याभिर्विनोदकथाभिर्दिनान्यतिवाह्य विवाहदिवसे
प्राप्ते पितुरन्तिकस्थो नरवाहनदत्तो नमस सहसावतीर्णं वैद्याधरं बल तन्मध्ये
च ससदास्यदास्यमानस्वकीयदुहितरमागत विद्याधरेन्द्र रक्तिकयशसञ्जावलोक्य
प्रयुक्तोऽर्घ्यादिना कल्पिताशेषस्योचितदिव्यवैभवविध्यातिथ्यसत्कृति श्वशुर
इति पूजयामास । रक्तिकयशा अपि च पूर्वप्रदिष्टा स्वकन्या शक्तिकयशस रत्न-
निचयप्रपूरितायवरसेशसुताय सुखमुखेन सविधिं प्रदाय पराकोटिमानन्दस्यानु-
भवन्तिजावासमुत्पपात ।

स्वशक्तिकयश सम्पन्नो नरवाहनदत्तश्चाप्यधुना रक्तिकयश प्रसूतशक्तिकयशो-
द्विगुणितशक्तिकयश सम्पन्नो नवोदया यथा यथावरयक यथाकाल यथायथ द्वन्द्व
सम्प्रयमाण सुखमयानि दिनान्यनैषीत् ।

इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्यां तद्वितद्विरुक्तनिर्देशात्मक पञ्चम कल्लोल ॥

(समाप्तोऽय पूर्वार्द्धभाग)

नैष्ठमेह पाणिनये गुरवे श्रीजयदेवमणये चापि ।

विद्वन्मालामणये गुरुजश्रीरामशिरोमणये स्यात् ॥ १ ॥

-
- १ 'तुन्दादिभ्य इलच्' । २ 'अकृच्छ प्रियमुखयोरन्यतरस्याम्' । ३ 'ययास्वे
ययाययम् ।' ४ 'द्वन्द्वरहस्यमर्यादाववनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु ।
५ नमतेर्यङन्तात् स्त्रियामप्रत्यय , मुहुर्मुहुर्नन्तिरित्यर्थ ।
-

कौमुदी- कथाकल्लोलिनी

[पञ्चार्द्धभागः]

अथ गणनिर्देशात्मकः पष्ठः कल्लोलः

नमान्यशेषविघ्नौघगारण वारणाननम् ।

कारण चङ्घिसिद्धिना दुरितार्णवपारणम् ॥

कामरूपेण स्पर्द्धमानो वत्सयुवराज एव शक्तियशस रत्नप्रभाद्या भाद्या देवी
स्तास्वपि च सुरया मदनमञ्जुकाञ्चे पलभ्य सुहृद्युक्तो निजपितृपार्श्ववर्णा समोद
वौशाम्भ्या निवसन्नेकदोद्यान गतो देशान्तरादागताभ्या द्वाभ्या
अन्यपत्नीप्राप्तौ- भ्रातृभ्या राजपुत्राभ्या सङ्गतोऽभूवत् । स्वीकृतवत्सयुवराजकृता
(भ्वादय) तिष्ययोश्च तयोरेकतरस्तम् अगादौत्, 'देव, आसीञ्जिताराम-
रामणोयकाधरीकृतनन्दने, क्रीडासरसीभि सम्वलिते, तुपारधव

१ गणकार्यान्मे गणेशप्रणत्यामकमङ्गलस्यात्यावश्यकतया भ्वाद्यदादिसर्ब-
गणप्रतिनिधिरूपतत्तद्गणीयधातुनिष्पन्नश-दश्रयितश्छोकेनादौ गणेशनतिरूप मङ्गल
नमामाति-इह नमामीत्यत्र 'नम्' इति भ्वादिगणधातु । अशेष इत्यत्र च 'शिप्'
इति रुधादिगणधातु । विघ्न इत्यत्र विपूर्वकादादादिकाद् 'हन्' धातो कप्रत्यय ।
ओघ इत्यत्र च 'उच' समवाये इति दैवादिकाद् घञि पृषोदरादिवाचकारस्य
घकार । गारणमित्यत्र तौदादिकाद् 'गृ' धातोर्णिजन्ताल्ह्युट् । एव वारणमित्यत्र
कैयादिकाद् 'वृ' धातोर्णिजन्ताल्ह्युट् । कारणमित्यत्र तानादिक 'कृ' धातोर्णिज-
न्ताल्ह्युट् । चङ्घिरित्यत्र सौवादिकाद् 'ऋध' धातो क्तिन् एव सिद्धिरित्यत्र
दैवादिकाद् 'मिध्' धातो क्तिन् । दुरितशब्दो दुरुरघृष्टात् आदादिकाद् 'इण्'
धातो क्तान्त । अर्णवशब्दश्च जौहीत्यादिकाद् 'ऋ' धातो औणादिके नसि
मात्वर्थीय वप्रत्ययान्त (धातोरस्यच्छान्दसत्वेऽपि 'अतिपिपर्योश्च' इतीत्वविधान-
सामर्थ्याल्लोकेऽपि तत्प्रयोग) पारणमित्यत्र तु चौरादिक 'पार' धातोर्क्युट् प्रत्यय ।
२ स्पर्ध सघर्षे । ३. मुद् हर्षे । ४ भू सत्तायाम् । ५ गद् व्यक्ताया
वाचि । ६ वल् सम्बरणे ।

लभित्तिप्राकारप्राकारेण परिगते, जलप्रतिविम्बितप्राकारश्चुलेनोच्छूलजलनिधिशङ्क-
या मैनाकमन्वेष्टुमन्त प्रविष्टहिमवतेव महासातबलदन वेष्टिते^१, महापार्थिववरूपि
नीवानेकरण्यासङ्कुले, प्रजल्पेता, पठेता, गार्येता च भुजङ्गजनसमाजेन क्षणमप्यपरि-
त्येज्यमानमनोभवभवभावनभवने, रवीकृतसतीव्रताभिरप्यसतीव्रताभि, कृतसप्त-
द्वाभिरपि कृतकुँसद्वाभि, सनिमेषदर्शनाभिरपि निर्निमेषदर्शनीयाभि अङ्गनाभि
रलङ्कने वैशाखाक्ये पुरे सुख्यवस्थापितवर्गाधमधर्मो दैवपुरणकारानुगुण्यथाङ्गुण्य
प्रयोगचतुर, मनुष्यलोकस्थितोऽपि गुणगणगरिम्णा सर्वलोकोपरिस्थित, परमाणु
सूक्ष्मयाऽपि क्रौडीकृतग्रैलोक्यया प्रज्ञया समुपेन, सप्ततन्तुव्यातोऽप्यसङ्ख्यगुण-
शाली, सर्वदाहादितलोकोऽप्यकदानानन्दितभूसुरानिकर, उदात्तेनोपि स्वरितेन
स्वचरितेन पवित्रितप्रिभुवनावनि, स्वपरभार्यास्वजनपराङ्मुखोऽपि परस्वभार्या
स्वजनसम्मुख, अवनितापहार्यप्यवनितापहारी, सौजन्यपरतन्त्रवृत्तिरप्यसौजन्य

(भाष्य)

१ वेष्ट वेष्टने । २ जवर रूपकायां याचि । ३ पृथ्व्यक्तायां याचि ।
४ गौ शब्दे । ५ त्यज हानौ । ६ पतिव्रताभिरपि सीव्रतया स्वभावोपगतया
असहिताभि । ७ कुं पृथ्वी ताम्रद्वाभि, भूमिसद्गताभि । ८ अति
सु दरीभि । ९ सप्तभिरनन्तुभि सूत्रै रथातो विख्यातोऽपि असक्यै गुणै
सूत्रै शाभाशालीति विरोध, सप्ततन्तुर्पञ्च, गुणा दौर्वादय इति परिहार ।
१० सर्वदा सुखाकृतसर्वलोकोऽपि एकदा अनानन्दितो दुःखाकृतो भूसुरानिकरो
द्विजवृन्दो येनेति विरोध । एकदानेन कवलदानेनैव भानन्दन समृद्धि प्रापितो
द्विजसमूहो येनेति परिहार । ११ उदात्तेनापि स्वरितनति विरोध । उदात्तेन
उदात्तेनापि स्वरितन स्पर्शविषयातेन, सुगणगुणितनेति परिहार । १२.
स्वपरभार्यासु स्वैतरवनितासु अजनपराङ्मुखो गमनपराङ्मुख, स्वजने आलिङ्गने
वा पराङ्मुखोऽपि परधनवनिताग्रहणसम्मुख इति विरोध । परा उदात्ता या
स्वभावा स्वजना आत्मीयाश्च तासम्मुख इति परिहार । १३ वनितानाम्
अनपहारकोऽपि जयन्या भूपारतापहारक । १४ भुजनस्वभावोऽपि असी-
ज यद्रवृत्तिरिति विरोध । सौजन्यद्रवृत्तिरपि असी, जयनिषण्ण, सुधि स्थिर
इति परिहार ।

निषण्ण, समिद्धव्यतिकरस्फुरितप्रभावोऽप्यकृशानुभावोपेत शत्रुघ्नोऽपि विश्रुत
कीर्ति, यथार्थं प्रजापतिर्भूपति । यस्य राज्ये वैष्णवानामेव कृष्णवर्मनि
प्रवेश, सूर्योपलानामेव मित्रोदयेन^१ ज्वलनम्, वैशेषिकमते एव द्रव्यप्राधा यम्,
गुणानामेव भेदकभाव, धातूनामेव सोपसर्गात्वम्, पदानामेव विग्रह ।
कुक्किकाण्डेषु एव यतियोगप्रशोदोप समदृश्यत । स च यथा न धर्माऽ
सदत्, नार्थकोशोऽन्यीयत्, न राजलक्ष्मीर्व्यहयात्^२, न शरीरसैन्यबलम्
अपानैयीत्, न मित्रवर्गोऽस्मात्^३ सीत् तथा राज्यं कुर्वन्नाध्यामिकतत्त्वमीमासा^४
शीशासा^५ समवेतस्वा तो ऋशुवृत्तिभिविद्वद्भिरदादासिष्ट^६ वीर्म^७ तसचित्तेभ्यश्च अ^८नु
गुप्सिष्ट । तस्य द्वैमातुरयो पुत्रयोरावयोरेकतरो रुचिरदेवनामाहमपरश्चाय पोतक
इति । तयोरावयोरेका प्रजविनी हस्तिनी मामकीना, अस्य च द्वौ तुरगौ । तेषां
जवाधिवयविषये समेध^९ माने विवादेऽह करिणीं जवाधिकां निर्गदामि तुरगौ चाय
विक्रयते इति तेषां जवेऽन्तर निर्णेतुं न त्वया विनाऽन्य कश्चित् कल्पतेऽतो
ऽस्मद्गृहमुपगत्य तत् परीक्षेया^{१०} । रुचिरदेवेनेत्यमनुनायितो वत्ससूनुस्त्ववशा

१ समिधां काष्ठानां व्यतिकरेण सम्पर्केण स्फुरित प्रभावो यस्यैवभूतोऽपि
कृशानोरग्नेर्भावेनानुपेत इति विरोध । समित् सप्राम तत्सम्पर्केण स्फुरित
प्रभावो यस्य, अकृशेन अकृष्टेन अनुभावेन तेजोविशेषेण चोपेत इति
परिहार । २ शत्रुघ्नो दाशरथि अपि विगता श्रुतकीर्तिस्तद्गतां यस्यति
प्रतीयमानोऽर्थः । अशुभहारकोऽपि विश्रुता प्रख्याता कीर्तिर्यस्येति वास्तवि
कोऽर्थः । ३ कृष्णवर्मा अग्निस्तत्र प्रवेश इति प्रतीयमानोऽर्थः, कृष्णमार्गे
इति ताविकोऽर्थः । ४ सूर्योदयनेत्यर्थः, न सुहृत्समृद्धया जनेष्वीर्ष्येति भावः ।
५ द्रव्याणाम् पृथिव्यादीनाम् महत्त्वम् न धनस्यति भावः । ६ विशेषणभावः,
न जनेषु पारस्परिकपृथक्करणबुद्धिः । ७ उपसर्गा प्रादयो रोगाश्च । ८ पृथक्
करण, कलहश्च । ९ अशु अध पतने । १० यद्वत् विशरणगत्यवसादनेषु ।
११ व्यय गतौ । १२ हय गतौ । १३ चि चये (हयन्तेति वृद्धयभावः) ।
१४ ग्लै हर्षचये । १५ मान पूजायाम् । १६ शान तेजने । १७ दान खण्डने
ततो दानेराजवे सन् । १८ वध बन्धने । १९ गुप गोपने । २० एव वृद्धौ ।
२१ गद व्यक्ताया वाचि । २२ कथ्य श्लाघायाम् । २३ कृपू सामर्थ्ये ।
२४ ईक्ष दर्शनाङ्कनयोः । २५ नाथ उपपाख्यायाम् ।

रसात्तदुत्तरोधाच्च परम् आदादमानं तथेयम्युपेय तदानीतातिजवाक्षरथम्
अधिरुहः ताम्बां सह वैशाखपुराधं प्रातिष्ठेत् । अतित्वा^१ चाचिरमेव तत्पुरं
प्राप्य निशाकरो यथा तत्तगरनरनारीभिरभिनन्द्यमानस्तदुत्तमं पुरं प्रविवेश । तत्र
च युवराजः पूर्वैः प्रतिष्ठितस्य कामस्य रतिप्रीतिपदं शृङ्गारैकमप्यं मन्दिरं
निकृष्य मन्दिरं रचिरदेवस्य, तत्पुररुहः प्रीत्या प्रविश्य वरवाजिगजाक्षीर्णं
तदागमनसोत्सवसमूर्जितभ्रिगि तद्गृहे सङ्गनोऽप्यद्भुताकृतिं बन्ध्यां जयेन्द्रसेनां
रचिरदेवस्वसारं समैवालोकिष्टेति तद्रूपाट्टः स विस्मृतप्रवाससमुद्भूतस्वजनविरहः
प्रेमप्रसिप्तप्रपुल्लनीलाद्वज्जर्जदमालयेव स्वयंवरे तयापि तत्तत्तमेवाद्रियत ।

अन्येष्ू रचिरदेवेन पोतकानीतजवितुरगयुगले स्ववशादेगवलेन जिते यावदेव
यासेनसुतोऽभ्यन्तरं प्रविशति तावदेव तत्पितृरूप्यो दूतस्तत्पार्थम्यौवज्य तं प्राण-
सीत्^२ अभोपन च-‘देव, उद्यानतोऽनिवेद्यैतावद्दूरमर्जितं भजितं स्वामाकर्णयतो
विगतधृतेर्देवस्य वरसराजस्य हृदयमनुचणं स्वदनवलोकनममुपजातासन्तोषं
जोषं जोषमोषं^३ तीव्रि स्थानादस्माप्यस्तेह्यस्यासक्तिना सत्वरमिश्ररेण भवता
भवनीयम् । एवं स्वानवलोकनेन पितुरवस्थां प्रियोर्पल्लिख्य^४ आनन्तं दोषाय-
मानमानस नरवाहनदत्तं दूरादेव नमश्चतिहर्षको जयघोषमुच्चरन्^५, तस्य भावि-
विद्याधराधीष्ट्वं विद्विषां विनाशकारिष्वञ्च पर्णायन् सार्धवाह एकोऽवर्दत्^६,
‘अचिरादेवाप्युतगुणं स्वालौकिककान्त्या दिवम् आर्कर्मन्तं भवन्तं रोचरा
द्रक्षन्ति’ । एवं स्तूयमानेन युवराजेन तेन सङ्गतो निजवृत्तान्तं वर्णयितुं श्रानुयुक्तो
महावगिक् एवं स्ववृत्तं वक्तुम् आरभत—

अस्ति भूलोकमौलिमालिकामतस्तिका लम्बा नाम नगरी । अनुगारित च
तत्र भवदसो नाम भुवो भर्ता । यश्च स्वराष्ट्रपराष्ट्रनीतिं सम्पद्निर्दिहति^७ । अङ्गता-

१. हादी मुखे च । २. रह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च । ३. एा गतिनिवृत्तौ ।
४. अत् सात्तायगमने । ५. लोक् दक्षिणे । ६. स्मृ चिन्तायाम् । ७. पुत्र
विक्रान्ते । ८. जि जये । ९. यत्र गतौ । १०. जम् प्रह्वये शब्दे च (यमरम
नमातां सद् च) । ११. भाव व्यक्तायां वाचि । १२. भज गतिस्तेजयोः ।
१३. उप् दाहे । १४. जुलभप् प्राप्ती । १५. ध्ये चिन्तायाम् । १६. चर
गतिमक्षयोः । १७. पण स्पवहारे स्तुतौ च । १८. वद् व्यक्तायां वाचि ।
१९. यमु पादविद्येये । २०. हतिर् मेष्टने । २१. रभ राभरणे । २२. वह
प्रापने ।

शुभावोऽपि च यो निजप्रतापातनुतनूनपाता विद्वेषीन्धनौघदहा दहति दारुण
दुहन् । न यस्य राष्ट्रे धमति दरिद्रातिदरिद्रेष्वपि बुभुक्षा स^१बुभितबुभुक्षित
जान्तराग्निम् । न यो नमति समुद्रामदसिद्धतिहरीमरीन् । न च गुरुचनसेवाया
रुचि^२ । न दायादान् रुचि^३ । किं बहुना, य स यशालसाद्गुण्यपुण्ययशोवा
सामि चोर्वति । असौ च^४ प्रीवति । स्वकायायत्ययानत्ययाशालतारसै पीवति^५ ।
त्रिपक्षिविजिगीषानि श्रामैर्चोर्वति^६ । स्वकीयाप्रतिमप्रतिभया^७ नवनव विषय
जातम् अभ्युहते । विबुधसद्वृत्तो विविधशास्त्राण्यवगाहत् । वृन्दारकवृन्दवन्दि
नोऽवति, सन्मार्गप्रतिबन्धिनो मवति । यस्यानुशासने वर्णाश्रमधर्ममनुष्ठाय
यथावस्थमाश्रमेषु लक्षाधीशोऽपि गृहीतनल्लचारित्रतो गुरुजनेभ्यः साङ्गवेदोपवेदान्
रिभते भिषते^८ च, विविधविज्ञानशाला^९ निरीयते^{१०} समीयते च । कृपाबलश्च
यत्र निरीतिभीति निवसति विषसति च । घातीनश्च यथावृत्तिसमुपलब्धिसमु
पजातमीति विहसति, विलसति च । एव वर्तमाने सुखमयसाम्राज्ये तत्राभव
देकोऽतिधनान्य कुसुमसारारयोमहावणिक् । प्रयह स देवान् श्रव^{११} । वणि
ज्याव्यासक्तोऽपि न सुषयोऽस्पन्दते^{१२} । दीनेभ्योऽनुदिन यत्किञ्चिद्विश्रैणं
एव श्रमोदष्टे^{१३} । ज्ञातीन् सुखयिष्वैव सोऽह्लादिष्टे^{१४} । प्रतिपक्षं स्नानार्थं स गङ्गा
व्यसेधत् । दारिद्र्यार्दितादित स बहूना प्राणान् अगोपायीत्^{१५} । व्यवहृतौ धूर्तैव
क्षितोऽपि न स्वय तान् अधूपायीत्^{१६} ।

१ दह भस्मीकरणे २ ध्मा शब्दाग्निसयोगयो । ३ धुञ्च सन्दीपने ।
४ णम प्रह्वत्वं ५ उद्दामादसिद्धतिरेव दतिश्रमपात्र ता हरन्तीति उद्दामदसिद्ध
तिहरय, पशव तान् (हरतेर्दतिनाथयो पशौ इति इन्) ६ युच्छ प्रमादे । ७
उच्छी विवासे (प्रायेणायविपूर्वक) । ८ चावृ वसने । ९ छिबु निरसने । स्वकीया
य आययय उत्तरकालीन शुभावहो विधिस्तस्य अन ययस्य अविनाशस्य या
आशालता तद्रसै । १० पीव स्यौल्ये । ११ जीव प्राणधारणे १२ (प्रकृते
गुणवचनस्य) । १३ ऊह वितर्के । १४ गाहू विलोडने । १५ अव रक्षणे ।
१६ मव बन्धने । १७ शिञ्च विद्योपादाने । १८ मिञ्च मित्रायामलाभे लाभे च
१९, २० ईञ्च दर्शनाङ्कनयो । २१ वस निवासे । २२ घरण्ट अदने । २३ हस
हसन । २४ लस श्लेषगङ्गीडनयो । २५ वदि अभिवादनस्तुत्यो । २६ स्पदि
किञ्चिच्चलने । २७ ध्रण दाने । २८ मुद हर्ष । २९ हादी सुखे च । ३०
विध गायाम् (सेधतेर्गती) । ३१. गुपू रक्षणे । ३२ धूप सन्तापे (गुपूषप०) ।

इत्यमनिदां जीवनं यापयन् धार्मिकधुरीणः स दाद्वाराधनतो मां चन्द्र-
साराण्यमेकमेव पुत्रमलभत । एकदा देवयात्रामालोकयितुं गतोऽहमपरानाश्या-
नयिभ्यो ददमानान् अद्रौक्षम् । अतो दानधद्रया धनार्जनैर्युः पियुपाजितया
बह्वयापि सम्पत्त्याऽसन्तुष्टो नानारत्नप्रपूरितप्रबहणमारुह्यामुधिवर्त्मना द्वीपान्तरं
गन्तुं प्रैवर्तिति । दिष्टया धानुकूलेन वायुना प्रेरितं तत्प्रबहणमवपैरेव दिनैरभीष्ट
तद्द्वीपं प्राप किन्तु तत्रत्यो राजा मामर्थलोभेन बद्ध्वा कारागारे न्यक्षिपदिति
निरयनिभे तत्र सुतृड्दितैः कन्दद्विर्दुर्दृष्टिभिः प्रेतैरिव सहस्रितस्य तस्य
मम कुलाभिज्ञस्तत्र निवासी महीधराख्यो महाबलिक् ममान्वयादि राजानं
विजययन् 'निर्दोषस्यास्य लम्पानिवासिनो घणिकपुत्रस्य बन्धनाद्यनुचितमय-
नारकरञ्च' इत्यगोदत् । एवं बोधितो नृपतिर्निजान्तिष्ठं मामानाययत् । साक्षं
तेन तत्र सम्मान्यमानश्चाहं तन्मित्रोपाधयेण व्यवहारान् कुर्वन् महता
सुखेन न्यर्वसम् ।

तत्रैकदा वसन्तोत्सवे शिखराख्यस्य घणिको वरकन्यकामालोक्य कन्दर्प-
दर्पांशोर्मेव हस्तद्वयसंस्पर्शान्तिकं गत्वा तामहम् अयाचिपि । स च घण-
मन्तर्विचिन्त्य अर्चदीद् यत्कस्माच्चि'कारणादेवा साक्षाद् दाशितुम् अशक्येति
यानेन सिंहलेषु स्वमातामहसमीपे प्रहितेह याचितापि तत्र गत्वा कार्यमेतद्यथा-
सेरस्यति तथा कर्तुं सन्दिष्टेति तत्र सेधित्वा एषोपयन्तस्या । एवमुक्तवा
ससम्मान मां गृहार्थं विसृज्य शिखरोऽन्येषुस्तां कन्यां सपरिवर्द्धये याने समारोह्य
पाथोधिपथेन सिंहलान् प्रेषितवान् । अहम् तद्वृत्तं श्रुत्वा संमुक्तो यावदेव
तत्र गन्तुम् अभिर्काक्षे तावद्विद्युन्निपातनिभोप्रेयं यातां प्रादुरभूद् यद् येन
प्रबहणेन शिखरस्य सुता गता आसीत्तदर्थे निमग्नं तत्रस्थाननिष्ठानस्यौ न्यम-
जयत् । तद्वातामाकर्ष्य भग्नधैर्योऽहं स्थले स्थितोऽपि निरवलम्बे क्षोक्यागरे
न्यर्पितम् । तथापि पृष्ठैः 'दुर्दमनीय एष अवितथ्यतापरपर्यायो विकरालः कालः ।

१. दुर्दमन् मातो । २. दग्धिर् देवने । ३. वृत्तं धर्मे । ४. यदि
आह्वाने रोदने च । ५. तद् व्यक्तायां वाचि । ६. यत् निधासे । ७. दुषाच
यात्रायाम् । ८. यद् व्यक्तायां वाचि (अतो हलादेशलोचो.) । ९. दाश दाने ।
१०. विध गायाम् । ११. वाचि वाचायाम् । १२. एष पठने ।

महतां राज्ञामपि प्राणान् एष मूपक इव महाहं वस्तु प्रत्यक्षमप्रत्यक्ष वा मूपति ।
 भजगर इव प्राणिनो दूरास्त्रिगलति^१ । कामयमानोऽपि सर्ती गतिं कामयमानो ना
 नावलोकयते । क चराचरेषु सुदृढप्रहादस्य पलायितुं क्षमते । को वेम कञ्च नाप
 र्जगृहे । तथापि जीवन् नर सर्वदुराशासेना र्जयति । अध्रवायपि सर्वस्मिन्नस्मिन्
 जगति विविधवस्तुजातमात्मत्वभावनया मेदते । नात्मनोऽधौव्यं^२ सम्भते इति
 निश्चित सन्नेलोशीरादिवासित, सज्जनचित्तवस्त्वच्छ, यदो रसादिक वा धर्यति ।
 विविधामोदवह वस्तु निर्गति । नानादृश्यजात पश्यति । ध्रुतिमधुरशब्द^३ शृणोति ।
 स्पर्शसुखदायि च वस्तु स्पर्शति । मधुरामललवणादिपङ्कसविशिष्टमास्वाद्यम्
 आस्वादते । स्वाजितयोगक्षेमाय प्रयतते । अतो भगवत्समीहितेऽस्मिन् व्यतिकरे
 भवतापि न विस्मर्यमानेन भुवेलिमम्^४ । एवमाश्वासमानो विविधाशाकशाघातैर्म
 नोरधरस्य वाहयन् तद्द्वोपगमने मतिमकार्पम् । एव विविधसद्बलोपचितो राज
 प्रियोऽपि पोतारुढोऽह तस्मात् अर्चलम् । किन्तु मार्तेऽकस्माद्भोरेण वारिदत्तस्क
 रेणाक्रान्तो विस्त्रेन चलित्वा वायुना विधिना च प्रेर्यमाण सपरिजनधनस्तपो
 सोऽर्णवे न्यमाह्वीदिति काष्ठफलकमेकमाश्रित्य शनैश्शनैरह कल्लोलवेष्टितं सलिल
 निधिपुलिनमलैः^५ । तत्र स्थितश्च तु खार्तो दैव निन्दन्^६ तटोपान्तपतितमष्टापदा
 जुलीयकमवाप्य तद्विक्रयोपलब्धेन धनेन तटनिकटग्रामेऽशनसामग्रीं विनिमिय^७
 क्षीतवस्त्रयुगलो मन्नाग्विगताग्निवाहकमोऽभवम् । अणु च तत्र विश्रम्य दयिता
 विरहीतस्ततो इष्टिं विचिपन् सिकतासम्भृताया भुवि विचरत्तेकत्र वन्यवेपामप्य
 तिशोभमाना कन्यामेकमालोकिपि^८ । अपि मम भाग्येन सैवेय भवेदिति चिन्त
 यता, एवमानेन तदा यामेतरणाद्या विज्ञापितशुभोदकेण मया तन्वि, प्रासाद-
 वासाह्वाऽपि का स्वमरण्येऽत्र विचरैसीति^९ पृष्टा । किन्तु न सा किञ्चिद् अशङ्कत

१ मूप स्तेये । २ गल अदने । ३ कमु कान्तौ । ४ अय गती ।
 ५ चमूप सहने । ६ ग्रह उपादाने तथा गृह गृहणे । ७ जीव प्राणधारणे ।
 ८ जि जये । ९ जिमिदा स्नेहने । १० स्वम्बु विश्वासे । ११ घेत पाने ।
 १२ द्वा ग-धोपादान । १३ शु अवनने । १४ स्वाद आस्वादाने । १५ यती
 प्रयत्ने । १६ स्मिड ईषदसने । १७ चल सञ्चलन । १८ वेष्ट चलने ।
 १९ डुलमप् प्राप्ती । २० गिदि कु सायाम् । २१ मेढ प्रणिदाने (मयते
 रिदन्यतरस्याम्) । २२ लोक्तु दशने । २३ चर गतिभक्षणयो । २४ शच
 व्यक्ताया वाचि ।

अपि खवितृसेन चतुषा इक्ष्मां मां कृत्राचंन सखेह सुहृसुंहु परिशृप्य निरै-
 चिष्ट किञ्चिद्विभृशती च शनैरशनैस्नस्मादगमत् इति दृश्यधातृतायां तरपां
 तमोऽथा दिशोऽवलोकमानोऽनिर्वचनीयावस्थोऽह समजनिधि । तद्वस्थे तत्र
 प्रतमाने मयि चगानन्तर तत्रसाऽऽप्रमानिमा बाह्यमहाधारिणी भतद्भुनिष्कन्या
 यमुनानामधेया तप क्षामागरीरा एतिरिव विप्रहिणी, कल्याणदर्शना, विपश्चीव
 सुमधुरस्वराऽबलम्वितएतिरिथ मा रहसि रहस्य सर्वं समपद्यमर्पणीत् यद्दृष्टापा
 न्तरायनिगिराख्यो महाधनिक कथायामस्थां जातरूपाभिजातरूपवराणां प्रादुर्भू
 तायां चिनरचितसत्तेन मुहुरा ज्ञानिनोक्त 'अपमानृका कन्यैपाऽनवद्या खय
 कस्मैविद्दद्या' । अतो देयां तां तन्मातामहहस्तेन स तुम्य दापयितुमचीर्येत ।
 अत एव च तस्यिथा मा सिंहलद्वीप प्रेषिता । पयोधौ पत न्नेऽपि तत्र निप
 तितां तामायुनोपनया न केऽपि जलचनुरत्तादन् । महोमिमाटी आपगतचनना
 तां यलातये न्यक्षेप्सीत् । ताञ्च छातु गतो मदीय पिता भगवान् मतद्भुनिर्भूत
 कल्पामपि तदानीमदासचेतनामबलीवय प्राणिमात्रद्व्यालुनया समारम्भस्य स्वकी
 याधमम नैषीत्, अर्बोदीच माम्, यमुने, समुचितसम्बद्धेनोपायै तार्यस्व इमा
 मनायामिति' वेलातटे समुपलब्धाया अस्या 'वेला' इति नाम कृत्वा मष्टमपि न
 वान् । तदाप्रभृत्यपत्यवारसहस्रमय मदीय चित्त नवयौवनशालिनीमिमामवलोक
 मवलोक तदति' । इदमुपयुक्तपतिमयोगाय च कालातिपात न सहते' । इय
 हीह निवसन्ती देवाचंनपुष्पावचयादिना पितर धर्यति । स्वयमपि आरमभ्यहवा
 सज्जनितसरस्वारे सभ्ययोर्द्वयोर्देवान् यैरति । भोजनवाचनादिना आरमानतिपांश्च
 भोजने । किं यदुना, विविधस्वादिवृभोज्यपयस्वीमादिपरिधेयाह्नाऽपि वन्यप
 मूलादिभिरस्माभि सममात्मान भैरते वरकलवसनैश्च वपुर्धर्यते' । मयंया
 पूतचरिता किरिवय खदीया प्रगजमभार्येतीहागत खो प्रणिधानेनाहम् अये
 धिरेम् तवातिष्ठम् ठपानुपैम् येयस्मद्विनामिमां परिर्दम्भ अत पर

१ गच्छ गतो । २ एव स्वर्गीकरण । ३ कमु कातो । ४ ग्राह
 मरण । ५ यद् व्यक्तापो वधि । ६ तापू सन्तानशान्त्यो । ७ नर
 सन्ताप । ८ पद मर्प । ९ भिन् सवापाम् । १० यत् दृष्टापा ।
 ११ भज सवापाम् । १२ भृन् मरण । १३ व्यन् गवशन । १४ पुप
 भवगमन । १५ सृष्टु गतो । १६ जातृ प्राप्ते ।

दयस्व चेति गिराऽनयाऽनभ्रवृष्टवेव शुष्य-क्षस्यचेन्नमभिवृष्य यमुना मा स्वपि
तुमतद्वस्याश्रमम् अनैपीत् । स च मतङ्गो मुनी रुपिणी मनोराज्यसम्पत्तिमिव
वेला मह्यम् अदयिष्टे ।

तया च वेण्या ससुख तत्र निवसन् सरस्येकस्मिन्नम्भोऽवगाहनकलिं कुर्य
नपरयन्नेकदाऽह शु-धै-त मुनिं मतङ्गम्भसा अन्यधिषम् । एतेन स मुनिम
स्य तम् अचण्डिष्ट, अशैत चावाभ्या वियोक्तुमिति तदवहेलाभग्ननिजखेलासिन्धु
वेला, वेला, क्षमा याचमाना मुनिपादयो प्रण्यपसत् । तेन च शान्तो मुनि
करोणुवगताश्वयुगचतुर्भाविविद्याधरेश्वरनरवाहनदक्षदर्शनावधि तच्छाप निर्दिश्य
सम्पादितस्नानादिक्रियो हरेर्दर्शनार्थं योममार्गेण श्वेतद्वीपम् अशिष्ययन् ।

एव विद्वदयितोऽपि वन्यनीवनेनातिखिन्नो वनितावियोगभयमुन्नोऽह स्वदेश
परावर्तितुमु सुकोऽभवम् । अतोऽम्बुधितटमवाप्य तदानीं समुपलब्धनिजसुह
द्वनिवप्रवहण भार्यामारोप्य यावदेवाहमारुरुक्षामि तावदेव समीरणस्तपोत
दूरमहरदिति हनभार्यो विह्वल्य भूमावहमपतम् । तदैव दैवयोगेन तत्रागत
कश्चित्तापस तदवस्थ मामवलोक्य निचकामण्डलववारिप्रक्षेपेण सचेतन कृत्वा
ऽऽश्वासनपूर्वकं निजाश्रममानीतवान् । तत्र च यथावृत्त पृष्ठा श्रुतशापव्यतिकर
स्वप्रणिधानन सावधि शापमवधार्य मदीय धृतिबन्धम् अमावीत् । तदनन्तर
ता प्रिया पुनरिविच्छन् भग्नवह्नोत्तीर्ण सखाय वणिग्वरमवाप्य लहृमानीऽपि
दिवसानुस्रव्ययन् देशान् दुर्गमान्, क्रमाद् वैशाखपुरमवाप्य वरसेश्वरसद्वशमु
क्तामणेर्भवत इहागमनमहमश्रौषम्^{११} । हस्ति-या च विजिताश्वगोयुग भवन्तमा
लोक्य विगतशापमारोऽहमधुना साधु वणिगिभरानीता सम्मुख गता तां प्रिया
वेलामहमिह अर्देशम् । अतो यमुनाप्रत्तसद्वज्रहस्तया तया त्वत्प्रसादेन सयो
जित समुत्तीर्णशापमहार्णवोऽहमिह प्रणन्तु त्वामायात इति सदयितो निर्वृत्तो
ऽहमस्मिन् समये स्वदेशमये ।

इत्थ पञ्चितनिजप्रपञ्चे ऽङ्किते^{१२} च प्रणम्य चन्द्रसारेऽवलोकितवसराज्ञाम

- १ देह रक्षणे । २ दय दानगतिरक्षणहिंसादानपु । ३ शुन्ध शीघ्रे ।
४ चटि कोपे । ५ शप आळोशे । ६ पाल पतने (पत पुम्) तत
नेर्गदनदेति णच्म । ७ दुओधि गतिवृद्धयो । ८ हल चलने । ९ मव
यन्धने । १० लधि भोजननिवृत्तौ । ११ श्रु श्रवणे । १२ दशिर् प्रेक्षणे ।
१३ अय गतौ । १४ अचि गतौ ।

जमाहाग्यातिहृष्टो रश्मिदेव सोपचारवृत्तिपादिश्रिततां सुसहसां स्वस्वसार
करेणुतुरगोत्तमयुक्तां जयेन्द्रसेनां नरवाहनदत्ताय दददे । सोऽपि च तथा सह
रश्मिदेवमामन्य कौशाम्बीमुपव्रीकितोऽन्याभिर्मन्त्रमश्रुकादिभिर्निजप्रियाभि समे
धितो^१ मेधितो^२ यथेष्ट क्रीडैश्चहरहरैरमत । (इति श्वाद्य)

तत्र चैव स्थितोऽवाप्ततत्तदतिमुन्दरभार्योऽसावप्सरसामपि सौन्दर्यम् श्रुती-
(अदाद्य) यैमान वासेशो बहुभार्योऽपि तामादिमां देवीं मदनमश्रुकामेव
रश्मिर्गो माधव इव यदु अवेदीत् । यथासमयमनुदिन तथा सह
आस्त, अह्यन्^३, अलिशत्^४ इत्यभिज्ञत्^५ तपोदाग्धयप्रोति ।

एकदा स्वर्पेन् वासेशसुतोऽपरयत् यज्ञमसाऽऽगत्य कयाचिद्दिव्या कन्य
याऽहमपदिदे । एव स्वप्नक् एव स महाभागोऽजागो^६ घनरुद्रायपाद्वे ताचर्यमान
शिलातले मलयाचले च स्थितमात्मानमलभत । यत्र विविधा वल्लर्यस्तदगतस्त्वं
और्णाविर्पुं, ममयूरीका मयूरा व्यैराविपु । शिखण्डपुष्पोपात्तमुरभिगन्धिगन्धवहा
अवैन् । सुभाधवलितशीतांशुररमयश्च और्भान् । तत्र यमिन्धं रामणीयकमवलोक्य
नरवाहनदत्तोऽचिन्तयद् यद् निजालौकिकप्रभाविभासितालिलकाननविश्वसम्मा-
हनौषधिनिभा विभावट्यामियमिह का मामानीतयथाति तां जिज्ञासुरलीलमुत्तरु
कृत्वा लजावनतमुखो तां प्रलपदिव धीर्येन अबोचत्^७, 'मिये, मदनमश्रुके, मामा
लिह्यन् एव क^८ याहि^९ ? 'राहि मे प्रतिवचनम्, 'पाहि मम जीवनम् । 'एहि,
एहि, एवदाभित एवाह^{१०} श्वंसिमि । एवापरितपन्धाह न वरिम^{११} धारयिषुमामानम्

१. दद दाने (न दासददवादिगुणानाम्) । २. क्रीड गती । ३. सम्प-
क्प्रकारेण पथित समृद्धि गत । ४. मेष्ट सद्गमे । ५. क्रीड विहारे । ६. रगु
प्रीडायाम् । (इति श्वाद्य)

(अदाद्य) अतिरिति सौप्रोधानु जुगुप्सार्थक । ७ (अनेरीपट्) । ८. विद
ज्ञाने । ९. आस उपवेशने । १०. अचिट् स्थनायां वाचि (अचिट् क्वाप्,
अस्थितियत्तिग्यानिग्योऽह् । ११. निह आत्वादाने (णट् हगुक्वाश्निटाश्च) ।
१२. दिह उपचये । १३. जिपप् क्षये । १४. जागृ निद्राक्षये । १५. ऊर्गुन्
आवृत्तादाने । १६. द दादे । १७. वा गतिगन्धनमो (णट् णाकटापनरूपेय) ।
१८. भा दीप्ती । १९. मून् स्थनायां वाचि (मूवो वचि) । २०. या प्राप्ते ।
२१. रा दाने । २२. पा रक्षणे । २३. हन् गती । २४. धम प्राप्ते ।
२५. वस काम्ती ।

इति । एवमुक्ता सा कल्पका तद्वयितारूपं दृष्ट्वा तमालिलिङ्गेति स चाप्युन्मी-
लितलोचनस्ता निजपत्नीस्वरूपां सस्मित कण्ठे गृहीत्वा, 'अहो मम विज्ञानम्,'
इत्युक्त्वा उदङ्मुखीत् । किन्वेतेन तदाशाविरद्धं त्यक्तत्रपा सा स्वकीय रूप
प्रदर्शयं तम् अचक्ष, 'आर्यपुत्र, स्वयंवरा मामिदानीं पत्नीरूपेण स्वीकृतुं स्व
संसुष्टि' एवमुक्ते नरवाहनदत्तो गान्धर्वेण विधिना ता विवाहितवानिति तया
सहैव सा रात्रिस्तस्य व्यत्यगात् ।

प्रातश्च स तत्कुलजिज्ञासया दयिता ता युक्त्योवाच, 'प्रिये, अपूर्वमहमेका
कथा स्वा वच्मि तां त्वं निजक्षुतिपथमवतारय—

आसीदेकस्मिन्स्तपोवने ब्रह्मसिद्धिनामा कश्चिन्मुनिः । निजाश्रमसरसि स
नित्यं त्रिसन्ध्यम् अनिर्वर्त्तः । तपसि स्थितश्च सोऽशनपानादिकं सर्वम् अत्रञ्जः ।
बह्वल वसन् अपि न शीतवातादिना प्रेरितः । निजतेजोऽनलमभिधरन्त्यपि
प्रचण्डासौ प्रचलितचतुर्दिगन्तलोऽचल इव स मध्यमध्यासितः । एव शमदमा
दिनाऽऽग्नेन्द्रियाणाम् ईशानः स मृडम् ऐडितः—किन्तु न यदा तदभीष्टसिद्धि-
ज्योतिरभ्युदयेन तद्दृश्यम् अचक्षत् तदा परिवृत्तमकलसिद्धिव्यापृति स समा
समाधावर्त्तः गरीत् इति कालान्तरे घनजटोर्णुतासः स शिवात्परा कोटिं सिद्धेरेवाप ।

एव योगसिद्धस्य तस्य निजाश्रमे निवसतो गुहायामेकस्यामेका जरती
शिवा अवारसीत् । एकदा बुद्धिने भक्त्यर्थं बहिर्निर्यातां ता वशाविरलेपोद्दामदशो
वन्पद्विपो हन्तुम् अभ्यर्थात् इत्युभयो कृपालुर्मुनिः क्रोधी ता करिणीं चकार ।
एतद् दृष्ट्वा तस्मामनुरक्तो हस्ती ताममुञ्चत् ।

स च वारणस्तया साकं सानन्दं भ्रमन्नेकदा तदर्थं पद्मान्यानेषु प्रैस्तुवन्म-
धुजलजोर्णुतजलजलाशयमेकमुपेत शारदपङ्कनिगमोऽशानिर्लूनपक्षो भ्रष्टोऽचल

१. षस प्राणने (रुद्रश्च पञ्चम्य) इति लङ् इति हि ईद् (ह्यन्तेति लुङि
वृद्धभावां वा) । २ चच्छिद् व्यक्ताया वाचि । ३ वश कान्तौ (लोटो हि) ।
४ इण् गतौ (इणो गा लुङि) । ५ झूज् व्यक्तायां वाचि । ६ वच्
परिभाषणे । ७ अस् भुवि । ८ गिति शुद्धौ । ९ वृजि वर्त्तने । १०. वस
आच्छादने । ११ ईर गतौ कम्पने च । १२ आस उपवेशने । १३. ईश
ऐश्वर्ये । १४ ईड स्तुतौ । १५ चकास् दीप्तौ । १६ जागृ निद्राक्षये । १७
उर्णुज् आच्छादने (उर्णोतिर्णुवद्भावो वाच्यस्तेन श्युकं किंतीतीडभावः) । १८. तु
अभिगमने । १९, एषु प्रसवने ।

इव पङ्कान्तर्विचेष्टितुं नावारयदिति तथाऽवसर्गं तमवलोक्य सा घना शिवा
 तारुणमेव सं परित्यज्य धारणान्तरमाश्रित्य क्वापि इयाम् । किञ्चिन्काला-
 नन्तरञ्च पूर्वविरलिष्टा तस्य निजा करेणुका निजपतिमन्विष्यन्ती दिष्टा
 तमेव प्रदेवं प्रायसीत् इति भद्रजातिः सा पट्टे निमग्नं निजपतिं निरीक्ष्यति दु-
 ग्गिनी तमनुसर्त्तुं तारुणः प्रविष्टा स्वयमप्याकण्ठं पट्टे निमग्ना सञ्जाता । तत्का-
 लञ्च तेनैव मार्गेण सशिष्यो ब्रह्मसिद्धिर्निर्गतात् । वशानागौ च तथा पङ्कान्तनि-
 मग्नाधुद्वीक्ष्यतिकरुणापरवशः प्रभूतबलैः शिष्यैस्तौ पङ्कान्तरादुद्धारयामास ।
 एवं मृत्योर्वियोगाच्चोत्तीर्णौ तौ तस्मिन्मुनावरयाते यथाकामं विशदयुः । इत्य-
 मुत्तमजन्मानस्तिर्यङ्घोऽपि न निजं प्रभुं प्रियं घोऽस्तन्यपि स्वापत्तेरत्तारयन्ति ।
 हीनजात्युद्गवाश्चल्लारमानश्चैवं नैसर्गिकरुनेहपूर्णा न भवन्ति ।

नरवाहनदत्तोक्तमेतदाकर्ण्य दिव्यकन्यका सा सर्वं तदाशयम् अवेत्^१ अत्र-
 योच् च, यद्भवदुक्तं न कोऽपि यद्यपि संशेते^२, तवाभिप्रायश्चाहमन्युपायम्,
 तत्रापि, आर्यपुत्र, अहमपि कथामेकामुपवर्णयामि शुभा तत्सर्वं भक्तः स्वदत्तः
 तद्भावमुपगत्य मद्विपयिणीं शङ्कां सर्वां त्वं परिमृष्टि^३—

'कान्यकुब्जे शूरदत्ताभिधान आसीदेको द्विजः । मादृग्नाः प्रायः दरिद्रेति
 किन्तु स तत्रत्यबाहुशक्तिनामकमहीपतेरमारय इति ग्रामगतम् ईशार्ये^४ मे ।
 पतिदेयता तस्य यमुमतीनामभार्या यामदत्ताख्यं भग्यं पुत्रं प्राप्तविष्ट^५ । संपन्नम-
 द्वाकरणादिसंस्कारश्च सोऽचिरादेव सर्वा विद्या अध्वगोष्टि^६ । यौवनमापन्नश्च शशि-
 प्रभो भार्या परिणीत फालेन सभार्ये परेने वितरि तयैव भार्यया सह गार्हस्थ्ये
 प्रावर्तत । किन्तु अविदेतैस्तस्य किञ्चिन्कालानन्तरं सा भार्या दैवात्प्रेक्षाचारिणी
 समवाप्तशक्तिनीसिद्धिश्च संयुता ।

एकदा राजसेवार्थं राजकटकमुपाभितं यामश्चं निजगृहादुपेत्य तत्पितृभ्यः

१. इण् गतौ । २. या प्रापणे । ३. इण् गतौ । ४. विद ज्ञाने । ५. भूम्
 व्यक्तायां वाचि । ६. क्षीट् स्वप्ने । ७. इण् गमादित्यस्य लट् उत्तमैकवच-
 नम् । ८. गृह् शुद्धौ (छोटो दिःमध्वरजगृह्गृह्—इति पाठे देर्धौ इत्यम्) ।
 ९. इतिहा दुर्गती (आश्वस्तपोरगतः) । १०. ईत वेधये । ११. गृह् प्राणि-
 गर्भविमोचने । १२. इह् भक्षयने (विभाया सुदृष्टोः, गार्ह् कुटादिभ्योऽन्नि-
 ण्ठिन्, पुमार्यागापात्रहातिसां हलि) । १३. विद ज्ञाने (विदः शत्रुयां)

अर्धं यत्तवैषा भार्या त्वदीय महिषपाल संस्पृक्ते अतोऽस्मत्कुलमिदानीं वर्ण-
सङ्करता प्राप्त सद्दिनष्टम् । एतदाकर्ण्य वामदत्तो निजपितृव्य तत्रैव निजस्थाने
स्थापयित्वोदायुधो निजसदनमुपेत्य यावन्निभृत पुष्पवाटिकाम् आस्ते तावरङ्गणा-
देवोपपतिसमुत्सुका विविधाहारहस्ता तद्भायां तत्रैव उपैद् । मुक्तवता च तेन साक
निर्त्यमाना अस्वाप्सीत् । तदवलोक्य वामदत्तो निजायुधमुद्यम्य 'आ, पापौ अद्य
इत क इत' एवमुक्त्वा तौ हन्तुम् अर्चद् । एतेनानार्या तद्भार्या सहसा विनि-
द्रोत्थाय 'कचे बहिरिव त्व मा स्वकचे कँचे इति कथमिह अर्कचे ख जाह्नम ।
इत्यमुक्त्वा तन्मुखे धूलिं प्राक्षिपत् । तेन च स मानुषोऽपि मञ्चु तदानीमेव
महिष समपद्यत । स्मृतिस्त्वस्य तद्भावेऽपि न व्यलुपदिति तथाभूत तमिमस
क्षिमेपु सैरिभपु निक्षिप्य दृष्टा सा महिषपालकेन तेन निर्धृण ताडयन्ती एवस्य
महिषार्थिनो हस्ते तिर्यक्त्वविवशीकृत त व्यक्रैषीत् । तत्क्रेता च तःपीठसमारो-
पितभार महिषत्वमापन्न वामदेव गगातीरे वर्तमान कञ्चिद् ग्राममानैषीत् । तत्र
शङ्कुना यद् स पूर्ववृत्त सर्वम् अर्घ्यगात् येन च 'दुर्धृता भार्या कलान्तरप्रविष्टा
पुत्रादिनी सर्पिणीव न कस्यापि कल्याणाय' इति चिन्तयन्त सुदु खितमुद्राप्य
भारक्रेतास्थिपञ्जरशेषशरीरं त काचिद् योगिनी 'अभ्याचष्ट स्वालौकिकज्ञानाव
गताखिलवृत्तान्ता च मन्त्रतोयेनाशु तस्य महिषत्वम् अहोष्ट' । प्राप्तमानुषरूपञ्च
त स्वगृह गीत्वा तस्मै कान्तिमतीमाप्नीं निजदुहितरम् अरासीन् । एव पुनर-
वाप्तमानुषरूप समुपलब्धनवीनभार्यश्च स वामदत्तः ससुख कतिपयान्यहानि
तत्रैव तस्थौ ।

व्यतिर्य^{१३} त्सु चादरसु निजगृहगमनोद्यत वामदेव दृष्ट्वा सा योगिनीकृष्णरक्त-
गौरान् त्रिवर्णानपि सर्पयान् आदाय सर्वान् अयावीत्^{१४} । अभिमन्त्रितौ च तान् कृत्वा

१. वत्सेलंङ् । २. पृथ्वी सम्पर्चने । ३. गिसि सुम्बने । ४. क गच्छत ।
५. वश कान्तौ लङ् प्रथमपुरुषैकवचनम् । ६. कचे, तृणेऽग्निरिव त्व स्वकचेस्व
कीयप्रकोष्ठे, कचे शारिस, इतोह अकचे प्रकोष्ठाद् बहि (तृणाभावे वा) त्व माम्
हे जाह्नम, कथम् अकचे कुत्सित शारिस (नञो नलोपस्तिङि चेषे) । ७, ८
कश गतिशासनयो । ९. इण्वदिक इति वक्तव्यम् । १०. तत्त्वकथने
'नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य' इति निषेधाभावे पुत्रशब्दे तत्कारस्य द्वित्वम् । ११. चङि
डोऽत्रदर्शनार्थत्वाद् अदर्शद्वित्यर्थः । १२. हुद् अपनयने । १३. एते शतरि
सुप् । १४. यु मिश्रणामिश्रणयो ।

तमशपेत् यत् परया कारणेन त्वमद्याशयेव कष्टमभ्यर्ष्टौ। तामापो दुर्नगा
सर्पपैरेभिराहत्य तत्र वदवा विधेहि। महिषपालश्च तज्जोर बहिः। हृन्वा
चेव निश्चिन्त स्वपिहि।

इय्य समुपेतमिमिग्रितसर्पंपभावो वामदत्तस्ततो निजगृहमुपोय योगिनी-
कथितप्रकारेण सर्पपैराद्यमायां वदवा विधाय महिषपालमवधीत्। म दुरावद्वाद्य
ता वदवा प्रायह स्ववैरविशुद्धये लगुबेन सप्तद्वारतादिरवैव आदैद् यद्भवति॥

एव कान्तिमाया सह समुत्प समय यापयतस्तरय वामदत्तस्य गृहे ण्वदा
कश्चिदतिथि आयात्। तस्मिन्वातिथावत्तु प्रयुक्ते स्मृतादत्तकुमार्यावदवाहनि
वामदत्तोऽजस्यैव दण्डपाणिर्नैर्ययौ। प्रदत्तवदवारूपतत्तुमार्यानिपतलगुदाहतिश्च
गेहमागय समुपेतनिर्धुनि अर्प्यामीन्। एतेन एणमतिथिनिजभे नम्रम् ऋय
जिज्ञे मसम्भ्रम पप्रच्छ च त तद्भिदिर्निर्गमनकारणम्। सोऽपि च स्पष्टम् आचचदे
प्रायुगिकाय तस्मायामूल सर्वं पृथान्तम्। तच्चाकण्यं प्रायुगिक्तरत तथारभुं
ममवधिष्टं अशौत् च यत् एतेन दुर्भेदेन भलम्, या तव पशुवम् अद्भुत तामेव
विनतिभिर्नुहि, आराप्य च तामेवावाप्तमृद्धि एषि। अतिथिनैवमुक्तो वामदत्तो
विहितसप्तृति त विशुद्धाकरमाद् गृहोपेता ता योगिनीमनुग्रहार्थं समभ्यर्च्यं
चिरम् अस्तामीन्। तेनातिप्रसन्ना सा योगेश्वरी सभार्याय तस्मै यथाविधि
दीपापूर्वं कालसङ्घर्षिणी विद्यामुपादिष्टदिति धीर्यन्त गत स ता साधविद्या तत
समुपलब्धस्तद्गोप्तम कान्तिमतीयुतो विद्याधरोत्तमो बभूव। ततश्चाममिद्विप्र-
भायेण मलयभूभृतो रचतकूटावधे श्चन्द्रे कृतपुरवर कालेन कान्तिमायां ललितलो-

१. वामु अनुनिष्टौ (सतिनास्यतिभ्यश्च) इयद् (वास इदद् हलो) इयु
धेयम् तत (वासवसयमीनाञ्च) इति सरय मूर्धन्य। २. कस गतिनाम
नयो, कष्ट प्राप्तोदिति भावः। ३. जारयतीत्यर्थ (दारजारी कर्तरि गिलुक् च)
इति कर्तरि घञ् गिलोपश्च। ४. हन् हिमागायोः (हन्तेर्ज)। ५. निष्पप्
शये (यदादिभ्य सायंधातुके)। ६. हन्तेर्लुटि (लुटि च) इति यथादेशः।
७. भद् भवने (भद् गार्ग्यंतालवयो)। ८. यसा भवने। ९. वृमी
वर्जने। १०. वर्जितयान् (वर्जने लडाञ् नेष्ट)। ११. वामु अनुनिष्टौ
(तिप्पनस्ते)। १२. शु रचवने। १३. भस् भुवि (स्वसोरेद्रावस्यास्योपश्च)।
१४. दुर् रनुती (रनुमुप्राप्त्य परस्मैपदेपु)।

चनानामधेया कन्यामवाप । उत्पत्तिसमकालमेव च सा गगनोद्गतया गिरा
भाविनी विद्याधरसङ्गवर्तिनो भाविनी भार्या निदिष्टा । तामेव माम् आर्यपुत्रो
विदाङ्करोतु । नाहमत्र भवते सर्वमेव विदुषे कथमपि द्विपे^१ । अतो मा मयि
भयानपि सदेगु^२ । त्वय्यनुरक्तेव चाह त्वामहमिह समानैषम् ।

एवमायातामकुला सा स्वात्मविपयिणी नरवाहनदत्तीयसर्पशङ्कां पर्यमार्तं
इति विद्याधरी ता भार्यारूपेण स्वीकृत्य स तद्वीयाभिलाषा क्षिप्रम् अप्रीसीत् ।

[इत्युदादय]

एकदा च ग्रीडाकुसुमावचरक्रमेण सा ललितलोचना मलयपर्वतीयवनराजिषु
मिच्छिद् दूरम् आनिहीत । इतो नरवाहनदत्तोऽपि तया अवेवेकं^३ । एवभूते व्यति-
करे स वासन्तिकशोभासम्पन्ने कुसुमिततरुसुभगे गहने
नरवाहनदत्तस्य प्रिया वने विहरन्नेक महदच्छन्ल तीरतरुपरिच्युतकुसुमे

पार्यक्यम् सतारकम् आकाशमिव विराजमानमपरयत् । तद्दर्शन-
(जुष्टोत्पादय) समकालमेव विचारोऽय तन्मनसि आवर्धत यत्पुत्राणि

अवचिन्वाना मदीया प्रिया न यावत् इह अभ्याजिहीते
तावद् अहमिहेव ता प्रतीक्षमाण काल विपरीताणि एतस्मिन्नेव सरसि^४ नेनिजानि,
वस्त्रान्तराणि च विभरि^५णि । एव सञ्चिन्त्य स तस्मिन्नेव सरसि, विनित्ते अनेनिक
विहितदैनिकसन्ध्योपासनादिश्च तत्रैकस्मिन्स्तरतल तिष्ठन् रात्रहसीना तत्सदृशी
गतिं रसालवल्लीषु च तदालापसञ्चिभ पिङ्गीनामालापम्, हरिणीनाञ्च तच्चेत्राभे
नेत्रे विलोक्य दूरस्थामपि स्वप्रिया मदनमञ्जुकां स्मरन्नुद्भूतकामाप्तिस्तत्त
तत्तमेव मुनूर्च्छ^६ । तस्मिन्नेव च काले पिशङ्गदो नाम दिव्यदृष्टि कश्चिन्मुनि

१ विद ज्ञाने (विदाङ्कर्वन्ति यन्यतरस्याम्) । २ द्विप अप्रीती ।
३ दिह उपचये । ४ मृज् शुद्धौ, लङ् प्रथमपुरुषैश्चनम् (मृनेवृद्धि)
(वृश्चन्नस्मृज्मृज्) इत्यादिना प । ५ प्रा पूरणे । [इत्युदादय]

ॐ जुष्टोत्पादय ॐ

६ ओहाद् गती, ('ई हृत्पयो') । ७ विनिर् पृथग्भावे, (जिजा
त्रयाणा गुण श्लौ) । ८ विल व्यासौ, (शल इगुपधादिति कस) । ९ पृ
पालनपूरणयो (अतिपिपत्योश्च) । १० जिजिर् शौचपोषणयो (जिजा
त्रयाणा गुण श्लौ), (नाभ्यस्तस्यावि पिति सार्जधातुके) । ११ कुमृज्
धारणपोषणयो (मृजामित्) ।

तत्र स्त्रातुमगादिति तद्वत्त्वं स तमयलोच्य तद्विषयास्पशंनुत्पत्तीतल्लः
निबन् प्रतुद्धं मायहितं, प्रगतञ्च तमेवम् अभ्यधन, 'पुत्र, परीयैति प्रियाविषय-
कास्ते मनोरथा.' इति मा जुहुषि तद्विरहवद्विमात्मयौवनशक्तिद्विषा । उदि
दैन्यद्विषदम् । मा च जदिहि, जहीहि, जहादि धैर्यम् । धृतं हि तत्, धारिणे
सर्वमभीष्टं ददौति । धैर्यशैषिणालिनो हि स्याद्वादयोऽपि विभ्यति । असिद्धिमु
श्वशुरादिव तस्माज् जिडेति, इति मदाश्रमं चलिष्या एतन्मम्यद्वा मृगाङ्कदत्तीयां
कथां स्वमाकर्णय । एतदुक्त्या बाह्यान्तर्विशुद्धः पिशङ्गजटस्त्रं निजाधममानयत् ।
तत्र च फलमूलादिभि मग्पादितममुचितानिधं तं स्वयमुपभुक्तफलादिरिधं
ॐमृगाङ्कदत्तीयां कथाम् अभ्यधात्— [इति जुहोत्यादय]

अरित भुवनप्रपिधुता अयोध्या नाम नगरी । तस्याममरदत्तायो मही-
पतिर्विश्वते^१ स्म । भास्वरस्थेय तस्य राजवर्षसं त्रिभुजनेषु दिक्षोपे^२ । निष्यानु-
रक्षायां सुरतप्रभायां भार्यायां तस्य मृगाङ्कदत्ताय^३ पुत्रो
प्रियापार्थक्ये^४ जने । यौवनमापन्नस्य तस्य स्वरोदण्डस्यैव कोटिप्राप्तगुणान-
(दिवादय) तस्य प्रचण्डशक्ति-स्थूलराहु-दृढमुष्टि-मेघयल-भीमपराक्रम-
प्रिममैमरि-प्रिमल्लुद्धि-स्याग्रमेन-गुणावर-विषिप्रकथ प्रप्या-
कुलीना युगान^५, शरा, प्रमुहिर्नपिग^६ प्राज्ञाश्च मन्त्रिगो यभूषु । मृगाङ्कदत्तश्च
तै^७ सह समुप^८ पितु^९ प्रायादेपु निष्ठप्राप्तमानुस्त्वां भार्यां लेभे ।

एरुदा रहमि तदन्यतमो मंत्री भीमपराक्रम स्वर्गीय स्वग्रमेनं पणिनयान्-
'देव, प्रायादेशादमशयिणीनि स्वप्ने मरतरनगरमभिधावन्तं मिहमेरमवरयम् ।
मृहीतत्पुनिके समुपिधते च मयि मोऽग्रस्वत्^{१०} इति पलायमानं तमहं जगदनुपप्य

१. दुधात् धारणयोऽगयो, (भाग्यग्नयोराज), (दधन्तयोध) । २. पृ
पालनपूरणयो (धृनो या) । ३. हु दानादनयो, (हुसग्नयो हृधि) ।
४. ओहाक् त्यागे, (हं हृषयोः), (जहातेध), (आ च ही) । ५. दुदात्
दाने । ६. त्रिभी भये, (भाग्मनेपदेव्यनन) । ७. ही लज्जायाम् । ८. दुधात्
धारणयोऽगयोः (गानिस्थापुसा०)— [इति जुहोत्यादय]

(दिवादय) ९. पिद् सत्तायाम् । १०. दीर्षा दीप्ती । ११. जनी
प्रादुर्भावे, (तमहनजनगनधमा लोप द्विग्यनष्टि) । १२. शर्मा उद्देगे ।

ॐ इयं कथा दशमस्कन्धे समाप्नोति ।

व्यङ्ग्यं प्रायसम् । स च जिह्मिदूरे गत्वा प्रसारितरसनं शूरितुं माम् अगृधत् ।
अतः दुरिकयाऽहं दीर्घां तस्य रसनामच्छेत्सम् । तदैव च स सिंहो विहृतो
महानेन पुरुषं समपद्यत । 'को भवान्' इति पृष्ठश्च सोऽवोचत् यदहं वेतालः,
तव शीयेण च निरतिशयम् अतुल्यम् । कथय, किं ते प्रियमाचरेयमिति । एतदा
कर्णार्हमब्रुव यदेव चेत्तदा मम प्रभोर्मृगाङ्कदत्तस्य का भार्या भाविनीति मामव
बोधय । तच्चाकर्ण्य स बमालोऽवशामीत् यत् उज्जयिन्यां कर्ममेननाम्नो नृपतेन-
जलावगम्यकृताप्सरस्सोन्दर्यशीलसम्पन्ना सुता शशाङ्कवती तद्वार्या भविष्यति,
ताञ्चावाप्य सार्वभौमो भूपतिर्भूत्वा तव प्रभुः सर्वां निजप्रजा सन्तोषयिष्यतीति ।
एवमुक्त्वा स वेतालस्तिरोऽधत्त अहञ्च स्वगृहमागमम् ।

एतदाकर्ण्य मृगाङ्कदत्तोऽन्यास्त्रिभन्त्रिणः समाहूय सर्वं तच्छ्रावयामास ।
स्वकीयञ्च स्वममित्रं तेभ्योऽवर्णयत्—'जाने, सर्वे वयं महादुर्वीं प्रविष्टा अव्यनि
अनृधाम । दुःखेन चावाप्तं पानीयं पेयं प्रवृत्ता पञ्चभिः पुम्भिः सादुधैरवरुद्धा ।
तान् हत्वा पिपासवो वयं यावत्पानीयं पातु प्रयतामहे तावन्न तजलं नापि ते
पुमांस इति कृच्छ्रा दशमवाता वयमिन्—रत्नरूपमारुढमायान्तं महेश्वरमज्ञा
महि । स च प्रगतेऽवस्मासु दक्षिणादग्नेऽश्रुण कण्ठमेकमपातयत् । स च क्षणा-
नन्तरं समुद्रं समपादि । तस्मात् प्राप्ता शुभामेवावला गले बद्ध्वा रत्नानुलिप्तेन
नृकपालेनाहं तमम्बुधिम् अत्राप्ये । तदनन्तरमेवाहम् प्राप्नुमि । जगदाऽपि
तदाऽदास्त' ।

मृगाङ्कदत्तेनेत्येति निबन्धने निबदिते मन्त्री विनलबुद्धिर्हृष्यसु तत्रस्थप्वन्द्य
प्वभापत यत्समवाप्तमनानुग्रहो भवान् धन्यः । स्वप्ने मुक्तावलीं लब्ध्वा यद्वद
ताम्बुधिं पीतस्तेन शशाङ्कवतीमवाप्य भवान् भुवः भोक्ष्यताति स्थिराकृतम् ।
तच्चाकर्ण्य मृगाङ्कदत्तस्तानुवाच यद् यथा मम स्वप्नस्य फलं यथा ना नीमपरा
जमो वेतालादाभगितवान् यद्यपि तत्तथैव भावि तथापि बलदुर्गाभिमानिनः

१ व्यथ ताडने । २ यसु प्रयत्ने ('यसोऽनुपसर्गात्') । ३ शूरी हिम्मा
स्तम्भनयोः । ४ गृधुः नभिकात्तायाम्, (पुषादिद्युतादि०) । ५ तुषः प्रीतौ
(पुषादिवाद्) । ६ त्रिवृषा पिपासायाम् । ७ पीड् पाने । ८ यती प्रयत्ने ।
९. पदं गतौ । १० पीड् पाने । ११ बुधः अवगमने । १२ दीड् हवे
(मीनातिमिनोतिदीडा ह्यपि च) ।

वर्त्मनेत्य मुना शशाङ्कवती शौर्यप्रज्ञाप्रलेनैव मयोपलब्धया । यतो हि प्रज्ञाप्रलेनैव स्वार्त्तमिद्विमुक्त्यमाधनम् ।

एवं शशाङ्कवती समुपलब्धिसमुत्पत्तौ मृगाङ्गदत्तः स्वयंचिरैः सममुत्पत्तिर्वा गन्तुमना महाप्रतिक्रियेण स्वतः कथां वहिर्गन्तुं मन्त्रिभिः सम्मन्त्र्य स्वद्याङ्गवपा-
लादि समाहृतुं भीमपराक्रमानिवं मन्त्रिवं मन्नादिशत् । किन्तु तेनाहृतं ताम्रं
मृगाङ्गदत्तस्य पितुर्नुत्यो मन्त्री स्वगृहे अग्रे ।

द्वितीयमिदं दिने हर्म्यशृष्टे यातायातं कुर्वन् मृगाङ्गदत्तोऽधस्तादवस्मात्स्व-
मुखतामूलरमम् अहमेत्यत् । स च देवाद्वर्म्यशृष्टमधोऽधोऽर्तमानया पद्वया
पश्यमानस्य मन्त्रिगणस्य शिरसि अभ्रंशत् । एतेन 'मृगाङ्गदत्तो ममोपरि अहं-
स्यन् एवमवपुष्यमानो मन्त्री निरनिशयं तस्मै अशुभ्यत् । हस्तिद्विपरिभयमे-
व निजगृहम् आपन्नं सर्वं अशुभ्यत् ।

अथान्येषुमृगाङ्गदत्तस्य पितुरमरदत्तस्य देशाद्विचित्रा ममजायत । अतो
निजने लब्धायमरो मन्त्री महमोद्भूतरोगानि तनभयं याचिष्याम्यदत्, देव,
भीमपराक्रमगृहे मृगाङ्गदत्तेन स्वदयमभिचारः समारब्धमेतैव भवानद्य निरयति
निरयति धानुष्यं देवस्य देहः अहं चारमुत्तममेतद् अवाकुप्ये । अतो
देहाद् व्याधिमिव देशात्तन्मात्मनं दुरात्मानं निराहृत्य मन्तुय । एतद्वारण्या-
मरदत्तः सानिदयम् उद्वेगम्यन् नदेष्यमाय च निजमेतावति भीमपराक्रमगृहम-
जायत । स च मेतावति केदारलापादिस्वर्माभिचारिकयगुजातं तत्रोपलभ्य
ततः समार्त्तं सर्वं तत्राजानं प्रादक्षिण्यत् । अमरदत्तमेतत् निजमन्त्रिप्रत्यये स्व-
मन्त्रं निरनिशयमागुन्यत् "अचिन्तयस्व, 'अतो । यत्तुभोर्द्वैवपरः पिता
दुस्तरिमिधर्ता "धुष्यन्नपि न मुद्वे, नृपन् अवि न पीयते यन्न मुत्तमैवमवधयन्ध-
श्रुत्वा इव पितरं नैवेति किं तथा कथितः स ईह्य "वर्त्मनेत्यति । शिमपमेतामरो
नित्यव्ययान् पुंनागो नरराज् "मनुजस्तदति यो "दम्बति स्वमेवं निजजनकाभि-
चारवत्पद्वेनाशितपितुम् ? शिमेतदेशात्तत्राभयं स्वदवाप्य मानयमनो हर्षेत्

१. पुष अयमने । २. एतन् निरयने । ३. पद गती । ४. मृग
मृग अध पाने । ५. मृध मोधे । ६. मुधर्षणे । ७. जनी प्रादुर्भावे ।
८. शिरस उपनावे । ९. हृन् गन्तव्ये । १०. भुन् अन्नयमने । ११. पुष
मव्यने । १२. पुष पुभुषापाम । १३. एह वधने । १४. गोऽन्नवर्मणि ।
१५. जमु मोचने । १६. यमु प्रयने ।

नृत्यति । शेषवे धूलिधूसरितस्य यस्य रजसा मलिनीभूता अपि जना धन्याना मनो मन्यन्ते । यस्मिन् पितु सहस्रशो जीवनाशादुद्बुदा आधीयन्ते, न चिराच्चेव विलीयन्ते ? सस्वपातरभावपदाथपु किं जगति द्रव्यस्यैव प्राधान्यम्, गुणानाञ्च सर्वथोपसर्जनीभाव ? न च कर्मसु किमप्यवधानम् ? किं तथा रिक्त-
त्यपि पितरि पुत्रस्य जनसामान्यप्रतिपत्तिर्न विशपाग्रह ? किमिदं द्रव्यमिति
रिच्य गुणादिसमवाये मानवानामेकपद एवाभावबुद्धिः ? किमेतदर्थमेव जनोऽ-
न्योन्येन समृज्यते, रज्यति विरज्यते च ? अहो वत, यदनवाप्याधिपीडितोऽ-
हमन्त प्रविष्टपुग काष्ठ इवाहनिशम् ध्वनरम् सत्यपि सर्वस्मिन् विभवे सुत
मुखावज्जेकनकामनया सुरतप्रभया सह तथाभूतानि व्रतादीनि समाचरम्
तत्सर्वं विपचीनपननिव ममजनि । कथमन्यथा ममैरोरसा जातस्य नय्यवामि
चारिक्बुद्धिर्भवेत् । पुनमित्यादि विविध चिन्तयन् ^१ अतिशुष्यन्, ^२ कुप्यथ
नृपतिनिपुत्रदौराभ्य ^३ क्षमिषु न अशक्यत्, सनापतिञ्च प्राविमत् ^४ यद्राज्य
लुप्तो मक्ष दुष्टो मृगाङ्कदत्तोऽमायै सहितोऽथैव राज्यान्निवास्थनाम् । सेनापति-
रपि मृगाङ्कदत्ताय राणादश निषेध सामात्य त नगर्या निरकालयत् । रात्रपुत्रोऽ-
पि गचितविनायकोऽतिहृष्टो गृहीतापञ्चितसम्पत्तिर्मनसैव पितरो प्रणत्य विनि-
गम्य चायोध्यात प्रचण्डशक्तिप्रमुखाञ्चिनसहयोगिनो दशापि मरिग्न उवाच
यन्मदीयो बालसुहृत्, विद्यासु च सन्नहचारी, शिराताधिपतिरिदानीं पितरि
मृत पित्र्ये रात्र्यधिरोपितो वर्तते अतः सुहृदन्तस्यदानीं निकट गच्छाम । ततः
नमाद्वय दशाङ्कवती भद्रुजयिनीं यास्याम इति ।

एव प्रतिपन्नमकथनै सचिवै सह गच्छन्मृगाङ्कदत्त साय निवृत्ततोयोमट
वीमेकामवाप्य सिन्धुदुगात्र कृच्छ्रात्तीरोपान्तप्रस्टशुष्कपादप सर एतमवलो-
किष्ट । तत्र आवा सम्पादितसाध्यविधि, पीतजल, आन्त शुष्कस्यकस्य
तरोरधोऽशयिष्ट येन तस्याध्वक्लान्ति श्रुतिर्दत् ।

१ नृती गात्रविह्वले । २ मनु अवबोधन । ३ धीड् आधारे । ४ लीड्
श्लेषणे । ५ णिह प्राती । ६ सृज विसर्गे । ७ रञ्ज रागे । ८ जृप् वयोहानी ।
९ जनी प्रादुभाव (चनिग्योश्च) । १० गुप व्याकुलत्वे । ११ कुप
क्रोधे । १२ क्षम सहने । १३ शक विमापितो मर्षणे । १४ विस प्रेरणे ।
१५ दुह निघासायाम् । १६ जिह गात्रप्रहरणे । १७ लिङ् अल्पीभावे ।

चन्द्रचामिनायाद्वाह्वरतन्या मृगाहृदत्तं प्रवेधि तेन नयदत्तं पुनः,
 पञ्चापूरितं स वृक्षस्तदार्तमलक्ष्यत । तस्य पट्टानि फलानि मृशं धरयमानानि
 तस्मात् तद्दृग्मवलोक्य स मयं सविशान् अजागरयन् तद्वृत्तं प्रादशंयदिति
 विम्वयाविष्टा भुविताय ते मयं मुर्यादुरमसैः फलं उभुक्षितानामन चतुर्षु ।
 भुक्त्वा स्वयं तेषु परयस्वेव सर्वेषु शुभ्रवृक्षं स चान्देव विप्रकुमारः समपद्यन्
 इति विस्मितेन मृगाहृदत्तेन 'को भवान्' इति पृष्टेऽप्यतः यत् आयोपिकस्य
 दमध्यनिधर्म्यकस्य द्वित्रस्य ध्रुतधिर्नामा पुत्रोऽहम् । एकदा दुर्मिष्टे मृतमावृष्टं
 मया सह अग्नये भूमिनिमानयत्तये मनः पितृ पत्य फलानि कधिन्मुनि प्राग-
 दिति पुत्रानकं स श्रीगि मद्य दत्वाऽऽगते द्वे समत्पापयन् । किन्तु मरनि
 श्रानुमपयन् तस्मिन् सवाणि फलानि भुक्त्वाऽहं स्यात्सुखमनकायम् । सरस
 व्याया समायातश्च मदीयः पिता नैतद् अहमेव अस्ति काष्ठस्थितः मान-
 वलोक्य अर्द्धं सरसस्तटे शुभ्रवृक्षो मयेति अशेषं उक्तवांश्च यत् चन्द्रव्या-
 रात्रौ वृक्षरूपस्य पुनैष्यसि, फलैष्यसि चेति स्वर्ग्यं फलं ददाति धाम तपिष्यसि
 तदा शपथमिति वृक्षस्य ते प्रनन्दयति । एव विप्राऽभिज्ञश्च शुभ्रवृक्षस्य मय-
 शेऽहमद्य युष्मदुक्तं चिराय भुक्त्वाय प्रमदयति । इयं भुक्त्वा तान् पृथ-
 ग्गन्तं ध्रुतधि मृगाहृदत्तोऽपि स्मृतान्तमवोधयन् इति न तारर्षन्ती ध्रुतधिर्गंगा
 हृदलम्यानुपायितायां बाह्वर्धमानः सविशान्वितेन च तेन मय तां निशं नैवा
 प्रातरित्वा यन्तु ।

[illegible][illegible]

इत्याश्रममिममुपगत्य स्वीकृतास्मद्वन्यफलपुपाद्यातिथ्यास्तित्थ्यामस्यामस्मान्
सनायीकुर्वन्तु । एव तैरभ्यर्थितो मृगाङ्कदत्त सानुगस्तद्वाश्रम गत्वा स्वीकृतधेनु-
पत्नीविविप्रातिथ्यस्तत्र व्यतिथिपित्तदिन प्रातस्तस्मात्प्रस्थितोऽन्यान्यपि कौतु-
कानि विलोक्यन् क्रमात् किरातविषयमवाप्य स्नागमावेदनाय किरातपति
स्वनित्र शक्तिरचितक प्रति धृतधिं प्राहिणोत् । सोऽपि च किरातेशोऽग्रे निर्गम्य
सामात्य मृगाङ्कदत्तमानतो निजपुर प्रावेशयत् । तत्रापि च तेनोपचरित काश्चि
द्विसान् स्थित स्वकार्ये सहायकरूपेण शक्तिरचितमपि सज्ज त गृहीत्वाऽऽमना
द्वादश पुण्याहे पुनरजयिनीं प्रति शशाङ्कवतीहृतहृदय प्रातिष्ठत ।

गच्छंश्च शून्यामटरीमेकामवाप्य भस्मान्निनज्जटामृत तपस्विनमेक दृष्ट्वा कि
त्वम् इहैकान्ती निराश्रमपदेऽरण्ये तिष्ठसीति सानुगस्तमुपागत्य विनतोऽप्राचीत् ।
तापसश्च एतेनोदतरत् यदहं शुद्धरीत्यभिधानस्य नानामन्त्रीपधिसिद्धिमान्
शिर्य । एकदा शुभलक्षण चित्रियकुमारकमेकमासाद्य स्वरथावेशमकरवम् ।
सोऽपि च समाविष्ट सिद्धौपधिरसत्तेज्राणि समुदीयानां च यदस्मादुत्तरदिग्विभागे
विन्ध्याग्न्यामेक केवल शिंशपातरु विद्यते । तस्य आधस्तान्महदेक नागेन्द्र
भजनम् । तत्र च पारावतात्य वलवाक्षाग । स चमदा प्रवर्तमान देवात्सुर-
सग्राममबुद्ध । अतस्तत्र गत्वा देवपक्षमाश्रित्य सनद्धवारपाणो देवभ्यो दुष्टद्वि
असुरैश्च युद्ध । प्रलयघनघर्षघोषेणेव च धनुषो नेकानरीन् योधनान् आयोधनान्
निराहयत् । अच्यौच च शरासनासितनिशितशरैरसुराणां शिरासीति भूषिता
सुरशत्रो भूमियुक्तिं सोढुम् अतौम्यन्त इव दृढ ताम् आन्धिर्ध्वन् । तद्गणेनेव च
चरदसृजा समरभू अवलैतमोत् । एतेनातिवृत्ता देवास्तस्मै वैदूर्यकान्तिनामक
खड्गमददु । तच्च खड्ग यो नरोऽवाप्नोति स सिद्धाधिपतिर्भूत्वाऽपराजितो
दोष्यति । स चासिधिरसहायेऽपञ्चभ्य । एवमादिष्टेन तेनोक्तेऽहं त व्यसर्जयम् ।
तस्य खड्गस्याभिगृधुश्चाह साहाय्यार्थं सर्वा भूमिम् अप्राम्यम् किञ्चनवास
सहाय रिक्तो मर्तुमिहायात ।

१ युध सम्ग्रहारे । २ असु चेपणे (अस्यतस्थुर्) । ३ द्यो देवने (विभा
पाद्राधेऽक्षाच्छास) । ४ शो तनूकरण ('शाच्छोरन्यतरस्याम्') । ५ तमु
काक्षायाम् । ६ शिल्प् आलिङ्गने । ७ कल्हू गार्गभावा । ८ दिव्य क्रीडावि
निगीपा० । ९ अमु अतवस्थातो (वा भ्राश०) इति वेमापिके श्यनि
(समामष्टाना दीर्घ ग्यनि) ।

मृगाङ्कदत्त एवं नत्तायनादाख्यं 'भगवन्, अलमति गेदेन ! मामाण्योऽहं
वे'स्ये' तत्र सहाय इति मयंमनीष्टं ते सेरस्यति' इत्थं तमनापिष्ट । तापमर्थन-
वभिनन्द्य कृतकृत्यनिव तच्छगमेयमानम् अमंस्तै । गानुगेन तेन सह ताम्घानं
च ययौ । तत्र मंत्रयद्वामु दिष्ठु च राग्रौ मृगाङ्कदत्तादीन् स्थापयित्वा दिष्ठु विस्ति-
रभिमन्त्रितसर्पपरिधिं प्रकटोद्गम्य नागदमनंमंत्रैर्होतुं प्राकम्प्यैत । उत्पानमेघादी-
धाममन्त्रशक्त्याऽजैर्धीन । एवं कुरुति सानुगे तस्मिन्तापमे निशयातरोरेरा
गो निरियाय । सा च ग्रीवाभरणरवेमोहमन्त्रान् पटन्तीयोषेय कटाक्षत-
मानमंतं विदधती समौष्मिन् । एतेन विस्मृतमन्त्र स तापमो नितराम् अर्मुहत्
इति होमभाण्डं तस्य हस्ताद् अभ्रशत् । तदानीमेव लब्धागमरोऽर्मी पारावनायो
नागः कल्पान्तघनाघन इन्दोदगमत् । नयनगालाघेरे तमालोक्ष्य तस्य टाणं
गर्जनद्वारण्यं मा दिप्या नारी तच्छणम् अन्नशत् । श्पुटितद्वदपस्तापन्नप्रापि
चिराय अशौमत् । तस्मिन् नष्टे नागो विहितमाहाख्येभ्यो मृगाङ्कदत्तादिभ्य
अक्षर्यन् यद् यूयमस्य माहाख्यं निःसारणमनुषितमुचिनो भवुंतिपिनि पश्चिमा-
लमन्योन्यत्रियुक्ता स्थाप्यधेति ।

परमुखाऽन्तर्हिते नागे ते मयं तच्छगमेव स्वाग्तावन्दुरस्तौ परमनाद-
धरगसक्तयश्च मृगाङ्कदत्ताद्या विप्रयुक्ताः शारप्रभासादितरताः "क्षुब्धन्तोऽन्यो-
न्यान् "मृदन्तश्च नितराम् अक्षिप्येते ।

एवं सचिद्विनेतस्तनो भ्रातृगतो मृगाङ्कदत्ताय द्विषेयु मागेषु स्वर्गानेषु परदा
धुतधिरिप्रगम धन्विन्यन अरम्भाजदन्तिवमराप । प्रदर्शितरिनयश्च माधु
धुतधि मादरं स्वमन्त्रिशतां गृह्यन्तं तमाधाम्योराय 'प्रभो, न मया ते दृष्टान्त-
धावि जाने, उजयिनीमेव ते याग्यन्ति, यतो हि गैर पुरी भवती गन्तव्यस्या-
नम ।' परमुजग्नेन प्रेरितश्च मृगाङ्कदत्तग्नेन सहोजयिनीं प्रस्थितः स्तोत्रैरेव दिव्यै-

१. विद् मत्तायाम् । २. दिष्ठु मंत्रार्थं । ३. मन जाले । ४. प्रमु पाद-
विषेपे ('वा भासाश्वनाभ्रमुजनु०') इति वैभाविरः खण् 'शोपायदा
मनयोऽप्याम्' इत्यात्मनेपदन, तेन 'क्रम' परमैपदेषु इति दीर्घभाय ।
५. शिल्प आदिगते ('आदिगते') । ६. मुह वैधिये । ७. तामु उप-
नामे । ८. शर आशेनां । ९. उष समयादे (समयेना इत्यर्थः) । १०. शुभ मयज्जे ।
११. मृग अन्येवने (दिवादेरावृत्तिगताया इत्यर्थः) । १२. विद् ईदमे ।

मर्तिं विमलबुद्धिं निजमन्त्रिगमवाप्य अहंपन् । तदर्शनेन चोद्भापयत् प्रणत
त परिम्य तत्रैव शोपवेष्टयेत्तरमन्त्रिणा वार्तां पप्रच्छ । विमलबुद्धिरुत्तार यदेव,
नाह बुध्य नागशापत कस्कस्तेषु क गत इति तथापि भवोस्तान् प्राप्स्यतीत्यह
यथा वेद्मि तच्छृणु—नागशापेनेतस्तत् परिभ्रमन्नहमद्रव्या पूर्वदिग्बिभागेऽति-
वलान्त केनापि साधुना महर्षेर्ब्रह्मदण्डिन आश्रम प्रापित । तत्र तेनपिणा
प्रदत्तै फलै अम्भोभिश्च विगतकल्मीकृतोऽह पर्यटन्नाश्रमादाराद्बृहती गुहा-
मद्राक्षम् । प्रविश्य च तत्र तस्या अन्तर्मणिमन्दिरमेकमवलोक्य जालगवाक्षैस्तत्र
वीक्षितुं प्रवृत्त सन्तुष्टश्च चक्र आश्रयन्तीं स्त्रियं पृथक् पृथक् स्थितौ वृषगर्दभौ
चादर्शम् । भृङ्गाश्च पार्थक्येन वृषगर्दभौ अधीर्यन्त इति ताभ्यां स्तुग्धौ क्षीरा-
सृक्फेनौ पीत्वा यथाश्रय ते सितासिता भूत्वा जालकारका अभूवन् । ततो द्विवि-
धैश्च तै स्ववृत्तशृङ्गिर्द्विविधा जालपाशा कृता, ते च सुपुपैर्विपु पेश्व सगता ।
तेषु जालपाशेषु यथासुख सत्तास्ते जालकारा श्वेतवृणोभयमुखेन महाहिना
ममागत्य दृष्टा इति नार्या तथा ते नानाघ्नेषु क्षिता । समुधिताश्च ते तथैव तान्
पाशान् यथातथ ग्लिह्वा विषोद्वेगाच्च तत्पुपचालस्थेषु समारटसु अन्येऽपि तेऽन्य-
जालस्था ऋन्दिनु प्रवृत्ता इति तत्रस्थेन कनापि वृषालुना तपस्विना भालतो
मुक्त्या ज्वाल्या न्यपाशास्ते ससुपिर वेदुम दण्ड प्रविश्य तदूर्ध्वस्थे भास्वरे
ज्योतिषि न्यलीयन्त । तत्क्षणमेव च सचन्द्रवृषगर्दभा सा स्त्री चक्षुषोरगोचरताम्
आपणत । तद् दृष्ट्वा विस्मितोऽह यावत्तत्र पर्यटन् स्थितस्तावद् भृङ्गगुचितैरम्बुने
स्व वीक्षितुमाह्वयन्तीमित्र पुष्करिणीं हृद्यामेकामपश्यम् । तत्तीरोपविष्टश्च यावदह
तद्वन वीक्षे तावद्भुधरेनैकेन स्वय सचन्द्रितो दशबाहु सिंहपोतोऽनायत्त इति
शोभात्तस्माद्वनाद्विवासित । स सिंहपोतोऽपि च वनान्तरे सिद्धा शब्दमाकर्ण्य
तत्र गच्छन् वायुनाऽवनीर्णभुजो निहित किन्तु क्षणानन्तर क्रमशः स लम्बो
द्वरेणैकेन पुता पूर्ववत्समारोपितमाहुः सम्पादित इति स सिद्धा कृते तद्वन
निगमिपुष्टंशम् अविलम्ब्यत तथापि अन्ते ता प्राप्य तद्युक्तो निजवनमायात इति
सभार्यं त करिर्मर्दनमागतमालोक्य लुब्धकस्तस्मे तद्वन समर्प्य ततोऽगात् ।

एतद् निरीक्ष्योभय तदाश्चर्यमहमाश्रममागत्य ब्रह्मदण्डिनेऽवोचम् । स
चापि त्रिकालज्ञा मुनिर्मावेवमभ्यधात् धन्यस्त्वम् । सर्वमेतत्प्रसङ्गेनेश्वरेण

१ ह्य तुष्टी । २ बुध अवगमने । ३ धीङ् आधारे । ४ प्पुह
उद्गिरणे ५ विलस उपतापे ।

प्रदर्शितम् । या स्वया स्त्री दृष्टा मा माया, तथा च भ्रामिन मयारणम् । दे
च मृदास्ते जीवा । वृषभगर्दभौ च पार्थिवेन धर्माधर्मौ, तत्पुण्यदुष्पामृती
च मुह्यन्मुह्यन्ते, स्वाध्रयोत्थे च ते ममेव श्वेतकल्मषा द्विविधा जालकाराभा
स्वरीयन्तश्च विष्टम्हा जीवा । ते च मत्पुत्रपुत्रिषु पाभमुष्णदुःपानुषद्विगो
द्विविधानेव सुतादिकान् जालपाशान् निर्माय तेषु यथारमामक्षा शुभाशुभाभ्यां
यत्राभ्या युष्तेनोरगरपिणा कालेन जूयन्ते । तत स्त्रीरूपया मापया घरूपामु
नानायोगिषु शिष्टा अपि तथैवोक्त्याय तुरयामु श्वेतकृष्णामु द्विधा भावतिषु
पतिता सुगन्धु गानुबन्धिषु पुत्रादिजालपाशेषु च निजैर्जालैर्बद्धा भवद्विमा
कृणा परमेश्वर शरणं विन्दितुं प्रवर्तन्ते । तद् दृष्ट्वा जातयैराग्याग्ते येता अपि जाया
निजनाग्यास्तमेव प्रभु शरणमावन्दयति । ततो रहस्यमेतद्वरुष्य तापमरूपेण
देवेन जानामिग्याग्या सर्वेऽपि ते दग्धपाशा कृता इति विदुममहद्दग्ध
तदूर्ध्वस्थमादित्यमण्डलं प्रविश्य ते परम धाम समाधिता इति यत्राकारेण
समारेण सर्वे वृषगराशारधर्माधर्ममन्त्रिता मा माया नष्टा । समारेण
स्य कर्मभि शुक्लकृणा नीया भ्राम्यन्ति । ईश्वराराधनेन च समुज्जरयन्ते इति
तत्र मोक्षशान्त्यर्थमेव तत्तत्पर्यमेश्वरेण प्रदर्शितम् ।

यद्यापि भरता यार्पीतले समवलोरि तस्य रहस्यमेवमवयुष्यम् । एतदि
जले मृगादृष्टस्य भाष्यार्थमतिविश्वप्रदर्शनम् । यद्यापि भगरूपेण प्रदर्शितम् ।
मृगादृष्टो हि सिंहशायकमग्निम भुनोपर्मर्दशभिर्मन्त्रियुग्मं महर्षिद्वयं, पागति
भात् देवास्तुत्यक्तुयेन जनरेन च कोपाग्रवायित । अथानोपमादयति दशा
दुद्धतां दशादृष्ट्या ग्यानि मिह्या इवारुण्यं प्रधानं, नाग्यायन यागेन
भ्रष्टमग्निभुनो विहित । ततो लब्धोद्दग्धेन वितालेन यद्यपि तामाभ्यु
य पुन प्रवृत्तिगो जात । ततो तस्याशिवलेन मिह्यायौ नशादृष्टौ
प्राप्य तामादाय पागत समालेभ्य अथकनिभरजानर मयं तत्तद्दशयन
तस्मै समर्थं तपोवनं प्रमिथ । इत्यमरलेखनेन तेनेतदायाति यत्तत्तत्तु
मन्त्रिगो युष्मान् नायां ग्यायंमयायनीति ।

मुनियोगेऽथमयं धितो लब्धयतिता ता निगन्तद्वदह मगत ।

(इति दिवादय)

१ श्री हिमा यपोदायो । (इति दिवादय)

विमलबुद्धित एतत्सर्गमद्भुततमनाकर्ण्य पर परितुष्टो मृगाङ्गदत्त ध्रुतधियुक्तेन तेन

सहापरमन्त्रिशशाङ्गवत्याप्याशापाशसितोऽपि स्वाभीष्ट सादुम्
प्रियापार्थक्ये अग्रेऽनवरत हिंन्वन् नादुनोत् । अध्वक्लमापनोदार्थं गिरिप्र
(स्वादय) स्रवणेपु सोऽसोष्टे । उदन्यादुतोऽपि स स्वनिश्चय न अंघोष्ट ।

अशनायासम्बाधितोऽपि कदाचित्कतिपयसिनसक्तुग्रासैरेषामा
नम् अतर्पौन् । अन्यदा चावचितवन्द्यफलैरेव स शान्तिम् आशिष्टं, शिष्टाभि
निवशसन्निविष्टोऽसौ अवशिष्टं च शयनार्थं बाहूपधानोऽनास्तृतभूमिमेव यथा
पूर्वम् । विमलबुद्धिसमुदितप्राक्य स्मार स्मार स स्वाभीष्टसिद्धिं निरचेष्टे^१ इति
काले काले सधौचो ध्रुतधिविमलबुद्धो प्रोत्साहनेन सोऽधिकाधिप्रमाभो
द्देश्याभिनिवशसुस्थिरत्वम्^२ आपत् । निराशा तत्साश्लिष्यमपि समबलम्वितु
न अशक्नोत् । अत एव च घृतिसाहसोद्यमधृक् सोऽनवरतश्रमेणापि न कष्टमोष्टे ।
[इतिस्वान्त्य]

इत्थं शशाङ्गवतीप्राप्तिप्रलम्बितापातितुष्टा^३ भवितव्यतानुनुज्ञोऽसौ, वना
द्वन पुराच्च पुर पुर्न अन्तरा नर्मदानदाम्^४ आससाद । सा चापि दिष्टवा
मिलितमेलियमाणामायशशाङ्गवतीक त वीक्ष्य निजवीचि
प्रियापार्थक्ये बल्लुजलताभि, हर्षान्नृपन्तीव, विलम्बनैश्च त निरुपा
(तुदादय) कलन्तीव प्रतीयतेस्मेति तदाकृष्टो यावदेव स गाढमबगाडु
तामवतरति तावत्तत्र स्नातु मायावटुनामा कश्चिच्छ्रवर
भूपतिर्हर्षोर्छोन् । विधिरतर्जितमपि^५ विविधति इति पुन्यन्त त भिन्न प्रयो

स्वादय

१ पिञ्चन्धने २ साध ससिद्धौ ३ हि गता वृद्धौ च ४ दु दु उप
ताप ५ पुञ् अभिपन्न ६ दु दु उपताप ('दुग्धोर्दीर्घश्च', इत्यत्र निरनुबन्ध
कत्वात् दु गताविप्रत्ययैव ग्रहणादत्र न दीर्घ) ७ धुञ् कम्पन ('स्वरतिसूति'-
इति वेट्) ८ जलादिना पिण्डीकृत इत्यर्थ (सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकरय)
इति निष्ठानन्तम् । ९ तृप प्रीणिने । १० अशू व्यासौ सघाते च । ११ वृज्
वरणे । १२ चिञ् चयने । १३ आप्लु व्यासौ । १४ शकल शक्ता । १५ अशू
व्यासौ सघाते च (उदिवात् वेट्) १६ तुद व्यधने । १७ पुद प्रेरणे ('तुद-
विदोन्द' इति वैकल्पिको न) १८ पुर अग्रगमने । १९ पल्लु प्रसारण
गन्धवमादनेषु । २० कच्छ गतीन्द्रियप्रलयमृतिभावेषु । २१ विध विधाने ।

जलमानुषा युगपद् गृहीत्या निगरेनुम् ऐवेनु^१ । अतस्तत्परिदृष्टमम्
उज्जिम्बा^२ विन्यद्वयद्रवत् । तद् दृष्ट्वा मनाहृष्टवहो मृगाङ्कदत्ते^३ऽन्तः प्ररिप
जलमानुषास्तान् प्रत्येष्टिरेत् शबरञ्च अमोचयत् इति तदप्रदनिप्रदानमुक्तं भिन्न
रातोऽभ्य वैदमाङ्भीर^४, रात्रपुत्रपादयो पतिग्या च द्रष्टव्यो^५, 'भगवन्,
कस्यम् यस्म्यमानीतो धात्राऽप्रात्रास्त श्रुतस्य मे प्राणान् ? जन्मना यं क महानु-
भाय मृदमि ? रदमि त्या का योपिमोय उपने ? य स विदामे ? मनमि वि
या महोदरस्य धियंसि ?' इति । एतदुक्तोत्तरे ध्रुतधरेदोयतश्च तद् पृथान्त भुग्या
सुतरा प्रणत शबरेन्द्रो यथादिष्टे तदभिवादिष्टे महापो भरितु स्यम् अदिशत्,
रगृहं तत्पुत्रोपस्थिरया परिग्रीकृत्तुं प्रार्थयमान स्वदीयां पर्वमानाय स्थि-
भूतिभि यथायत् आदिशत्^६ । मृगाङ्कदत्तोऽपि च तदनुरोधत तत्र कौञ्चिद्वाम
रान् अभियेत^७ ।

एवम् तत्रैव स्थिते मृगाङ्कदत्ते शबरेभरश्चन्द्रकेतुनाया निजप्रवाहारेणार्च-
दीप्यन्नामीदिति नभमि मेघेषु गर्गसु प्रनृयतो मयूरात् द्रष्टुम् उत्तमो^८ ।
पुनरपि च प्रतीहारस्तमस्यधात् यद्रात्रन्, असुनिशितनाम्नैर्वरेभिर्मयूरैरलम् ।
मदीये मृष्टेऽर्नामानभूतपूर्वो मयूरो वरान् तदवलोकनरमिरधेज्यान्, त य
प्रदर्शयिताहे । एतद्वारण्य 'नून स यथा प्रदर्शयितव्य' इति प्रतीहारमुक्त्वा
ग्रानात्तर्धमुपिने तस्मिन्पुत्रेभरे मृगाङ्कदत्तोऽपि मानुषात्पुत्रंमारण्योपधाप
ग्रानादारादिविधीन् अविधत् ।

अथ रात्राग्रन्धे तममि कम्बुविकानुप्तिनीत्यामग्याचितो^९ रात्रपुत्रो
वीरचरार्धं श्योदेर्यादेरक एव सुप्तानुगाभ्यावायात् रद्वदामिनिर्गमाम ।
ध्रुमतश्च मार्गे प्रान्तवशादपरयतगतस्य कस्यापि पुत्रस्योन्निनाम्यामेऽभ्यद्वय
नेत्यनिप्रुद्धो रात्रपुत्रो युद्धाय तमाह्वयति स्म । विन्यमेनाहतो निपुण पुमान्

१. गृ निगरेणे ('युतो या', अपि विभागा) । २. इयु इत्यापाम ।
३. उज्ज उज्जमो । ४. कृ विवेके ('किरली एवने', 'अद्वयतापरादेऽवि०') ।
५. दुमरतो मुद्धो ('मग्नि मनोर्हो') । ६. प्रद्व ज्ञापाम । ७. मृह
मुग्ने । ८. हृदी प्रीतिमेवनेपो । ९. वि निवामग्या । १०. धि
धारणे । ११. दित अभिगर्तने । १२. रद् भारे । १३. एद् अद्वयने ।
१४. एव्य मयरेणे ।

तत्कालोचितमुवाच यद् अविचार्यैवेव कथमतिताम्यति भवान् । अत्र तु निशा-
पतिरेवापराध्यति येन नैषा निशा प्रशशिता विधाता वा बुद्धो^१ यो न पूर्णाधि-
कारनस्य भाग्ये लिते^२ । अत एवेदश्यन्धकारेऽकारण वैराणि समुल्लसन्तीति
दैवादत्र निलितयोरावद्योर्युद्धेन कतर किं वेदिष्यते । नागरिकादेतदाकर्ण्य
सत्यमिति तुष्टो मृगाङ्कदत्त 'को भवान्', इति तं पुरूपं पप्रच्छ । तेन च
चौरोऽहम् इत्युक्तो रानपुत्रो मृगावदत्, 'तहि हस्तमानय, सहचरश्च मे भवेति' ।
इत्थं तेन सत्यं कृत्वा तेनैव सह गच्छन् स निर्मलनीर्णकूपमेकम् उपासीदत् ।
तच्च प्रविश्य तत्र वर्तमानया सुरङ्गया तेनैव पुत्रा च सह गत्वा स मायावदो
राज्ञोऽन्तपुरं प्रविवेश^३ । तत्र प्रकाशे स पर्यचैपीद् यत्तस्य सहायायी पुरूपो
नान्यस्तन्करोऽपि तु चण्डकेन प्रतीहार । रानस्त्रीच्छन्नकामुकश्चण्डकेन तुस्तु
मन्दालकेककेणस्थ मृगाङ्कदत्त परिचेतुं नाशकम् ।

तत्र प्राप्तमेव च प्रतीहारमुत्थाय मञ्जुमत्यभिधाना तदनुरक्ता राजपत्नी
तं कण्ठेऽग्रहत् पर्यङ्के समुपवेश्य चाप्राचीत्, 'अद्य कं पुमास त्वमिहानैपी'
इति । प्रतीहारोऽब्रवीत्, 'विश्वमिहि नमाय सुहृदिति न भयस्यावकाश' इति ।
पन्मुक्ता मञ्जुमती सानिधायम् उदैविनिष्ट, उवाच च यदिदानीं मन्दभाग्याया
मे कुतो विश्वास, प्रतो हि नर्मदाम्भसि मृत्युमुखे पतित रानानमवलोक्य
मृगाङ्कदत्तस्तद्वचने व्याप्त^४ इति रानाऽसौ जलमानुषगृहीतोऽपि नाभूत् । तच्छ्रु-
त्वोपाशु प्रताहारोऽवादीत्, 'प्रिये शुचा जलम् । अचिरादैव मृगाङ्कदत्तं तम
हम् प्रतिस्किरिष्यामि' इति । एतदुक्तवन्त तं मञ्जुमत्यभ्यधत्त-मा विवक्षिष्टा,
यदानीं नृपो नर्मदाम्भसि आहंराक्रान्तोऽभूत्तदैको मृगाङ्कदत्त एव तद्वचनं
समयस्यत्, तमनत्यच्च । कथं न त्वं तं तत्रैव तहि तर्हितुमभङ्गुरं शक्यम्
उर्दगुरिष्टा अपि नु भीतस्ततः पलायिष्टा ? वीरा हि कर्मणि निपुणन्ति न
केवलं वाचीति जोषमास्यताम् । मा कस्यचिच्छ्रुतिपथमेतद्वतरेदन्यथा मृगाङ्क-
दत्ताच्छ्रुतिश्च ते न भवेत् ।

१ कुट कौटिल्ये । २ लिख अक्षर विन्यासे । ३ विद्वत् लाभे ।
४ विश प्रवेशने । ५ ओविर्न भयचलनयो । ६ पृष्ट व्यायामे । ७ मृड
प्राण त्यागे । ८ गुरी उद्यमने । ९ पुण कर्मणि शुभे ।

पुत्रमुक्तो जारः प्रतीहारः सानिधायं लेजे^१ । तदधिपेपञ्चान्निग्नदानो तदा
 ध्रुवं न भेजे । अमरायेंशभरोऽमुन्याधरो निपुणकोर ।^२ शुभोर च मञ्जुमयुलमेर-
 कमसरं तद्दृश्यमिति प्रोधासिग्लंलाङ्कपालपतिताम्रमिव तन्मयांष्टं पभञ्जं ।
 अनोऽमुन्यमाणः स उवाच-‘आः पापे, मृगाङ्कदत्तग्याम् ऋजुंभू इति एवं
 तस्मिन् यद्वभाया, किन्तु तेन एवं यन्माम् अधिर्षिषि तस्य कल्मिदानिमैत्र
 विन्दस्व^३ । पुत्रमुक्त्वा स्त्रीवधपापानवहितः स स्वस्त्युरिक्षा तस्मिन्नेरिर्तु-
 मैच्छत् । परं तस्मिन्नेर काले रहस्यधारिणी चटिकैका पुरिकां ताम् अवाष्टताम्
 इति मञ्जुमती ततो निर्गम्यान्वयागमत् । प्रतीहारश्च विस्मिन्नेन मृगाङ्कदत्तेन सह
 यथागतं स्वगृहं परावर्तत ।

प्रतीहारे तस्मिन् स्वगृहं प्रविष्टे मृगाङ्कदत्तस्तमसि तमभिहितवान् ‘ममाया-
 दितस्वभयनो भयानधुना क्षिप्रं गार्हं निद्रातु अहमपि चातः माययामी’ति ।
 प्रतीहारस्तथेयुराया मञ्जुमतीकृतेऽदृष्टा तत्रगम्यं मञ्जुमतीकृतमाहूय आदिरा-
 याम् मयूरो यत्र वर्तते तत्र पुराणमेनं नीत्या दायनीयमस्मै प्रयच्छ । मृगयोऽपि
 च तथेति प्रतिपद्य मृगाङ्कदत्तं मदीपकं तद्गृहं प्रवेष्ट्य दण्डादप्यत्र तं विधाय
 सहिर्निषेदी ।

गते च मृग्ये मार्गलोचनवद्विहारी मृगाङ्कदत्तः पञ्जरस्थितं तं मयूरमालोचय
 मोऽयं प्रतीहारोक्तो मयूर इति चिन्तयन् वानुषाणस्य पञ्जरमुदाटयामास ।
 पञ्जरनिर्गतो मयूरश्च मृगाङ्कदत्तं निपुणं निरीक्ष्य तारादयोनिपपात मुहुमुहु-
 लुलोट चेति लुल्लग्नस्य कण्ठे मृगाङ्कदत्तः पश्यं मयूरमालोचय मुदति एतदेन-
 नित्ययगाय मधु तद् ऋजुं । मुनवष्टमयूथ मयूरः परया एव मृगाङ्कदत्तस्य
 भीमपराक्रमो मन्त्री गमपद्यत । मृगाङ्कदत्तश्च तदीयवृत्तेनानतं तं समारिण्य
 हि न्येतदिति विस्मयादिष्ट सयं वर्णयितुं तम् ऋजुं । तस्मिन्नेरिर्तुमिच्छो
 भीमपराक्रमो लिप्यमानो तदीया मुदुलान्तां गिजायालतां मृदुलाभाम्-
 वर्णनेनेत्यम् अस्मदीय-‘देव, नामसापेन भवदन्तिराद्विभष्टोऽहमदस्यां धमष्टे-

१. ओल्लती प्रीडायाम् । २. गुर गुरणे । ३. पुर विष्टेयने ।
४. भ्रज पाठे । ५. लुभ विमोहने । ६. विष प्रेरणे । ७. विदुम् लाम् ।
८. पुर वेष्टे । ९. मुष्ट मोचने । १०. गृ प्रेरणे । ११. विष उपवेष्टे ।
१२. ओमधू वेष्टे ।

कस्मिन् शालमलिपादपे निखाता गणेशप्रतिमामालोक्य कृततत्परिणूति तन्मूले परिध्रान्त समुपाविशम् । कृतञ्च मनसि, यद् वेतालवृत्तान्त स्वामिने निवेद्य न मयोचितमाचरितम् । एव पाररपरिकपार्थक्येऽपराधिनमा मानमालोक्य निराहारो देवस्याग्रेऽध्रुव देहमिम परित्यक्तुमध्रुवम् । गतासु चैवमब्रुवतिधीषु तिथिषु तेनैव पथा कश्चिपथिकोऽपथीत् तस्यैव तरोऽग्रायाया च क्षण विश्रम्य 'किं त्व पुत्रात्र ग्लानमुखस्तिष्ठसि ? किमिच्छति भवान् ? किं मिच्छति भवन्तम् ? इत्थ निरवधत् । तन्निर्वन्धेन च यथावत्स्मृत्यन्त निनिवेदितवन्त मा स वृद्धपथिक 'न धीरेषु भवाद्दोषेषु एवमा'मग्लानिहेतुभूतविकारा शुम्भन्ति । धीरोद्योगिना हि सर्वे मनोरथा यथासमयं सम्मुम्भन्ति इति नापदि ते स्वधैर्यम् उज्ज्वलन्ति ।' एवमुक्त्वा तद्विधिका विविधा कथाश्च कथयित्वा मरणान्मा निवार्य यथच्छम् अविच्छादयत् । [इति तुदादयः]

मित्रवियोगान्मतामिस्त्रावृद्धबुद्धि किन्तु, सुगृहीतस्नेहोपदेशप्रदापोऽप्यव चित्तं यत्सर्वमुपदेश्य विद्वानपि न स कृयाकृत्य विन्ते । ज्ञानप्रकाशो हि न तस्य सम्बुच्छन्ते इति प्रियाप्रियतरमपि स परितृप्ते । अतः प्रियापार्थक्ये कथं मा विधिर्मम प्रभुणा सयुक्तेषु येन स पुनरप्यस्मान् पूर्ववत् (रथादयः) सम्भुन्तु इति चिन्तानिमग्नोऽहं युष्मान् अन्विष्यन्नय्या स्तवाभिलषितामुज्जयिनीम् आधिपम् । परं सापि म तव सयोगम् अवेक्षति । एतच्च नैराश्य स्वान्त मदीयम् अभिर्नत इव, शरीरञ्च प्राणेभ्यः अविर्नत इवेति भवदनराप्त्यवर्द्धमानसगतिरतिश्रान्त एकस्या स्त्रिय गृहे प्रदत्तभोजनावासवस्त्रोऽहं वासाय प्राविशम् । तत्र चावाप्तशयनासन क्षण

१ शू स्तवने । २ ध्रु गतिस्थैर्ययो । ३ 'मान्तप्रकृतिकसुखान्तादयथाञ्च क्यच् न' इति स्मि शब्दात् क्यचो निषेधः । ४ मिच्छ उत्प्लेदो । ५ शुम्भ शोभायै । ६ उम्भ पूरणे । ७ विच्छ गतौ ('गुपूधूपविच्छ' इत्याद्यप्रत्ययः) (इति तुदादयः)

॥ रथादयः तनादयश्च ॥

८ सिद्ध दैन्ये । ९ विद विचारणे । १० उच्छृदिर् दंष्टिदेवनयो । ११ उत्तृदिर् हिंसनादरयो । १२ युतिर योगे । १३ भुज पालने । १४ अङ्ग व्यक्तिसंक्षणः । १५ वृत्ती वर्णने । १६ भिदिर् विदारणे । १७ विचिर पृथग्भावे । १८ रधिर आवरणे ।

मुक्त प्रत्युप च यावत्प्राप्तुमिच्छन्ति तेषां कदापि तादृश्या मी गृहाभ्यन्तरे
भूमिम् औनैर्, मुष्टिपरिमितान् यत्रोद्भादाय मन्त्रोच्चारणपूर्वकं समन्तात्तान्
अवैपन् ; तत्क्षणं धाममुद्भिद्य जातान्, पलितान्, पशान्, पतनान् दवाले
चैरस्मिन् भ्रष्टान्, अवहतांश्च तान् सद्यः अविनेत्र, मन्त्रुरपे च अद्विनेत्र ।
तान् मन्त्रुन् पञ्चस्मिन् भाण्डे मस्थाप्य मुष्टिप्रत्यपरिमितोत्तेभ्यः मनादाय
कांसपाण्यामेकस्यां विधाय अग्निं ममस्त्रापीत् विधानेनैवेन च तान् विधाय
गृह्य मुष्यरस्य विधाय आनाथं गृहानिरयामीत् । एतावत् मन्त्रुन् मदीयस्यान्ते
निरतिशयां विस्मितिम् श्रूतनिष्ठ येन आह तां शास्त्रिणीम् अस्मिन् मन्त्रो-
त्थाय मन्त्रुभाण्डतस्तारत एव मन्त्रुन् समुद्भूय मुरक्षितमसर एव विधाने
मस्थाप्य कांसपाण्या मन्त्रुन् मन्त्रुभाण्डे निक्षिप्य विधानस्थापितमन्त्रुन् पुन
पूर्वपाण्यां कृत्वा तथैव तारतीभिरेवान्निरमुष्य यथापूर्वं विधाय तयनीयेऽङ्गाभ्यां
निवि । आह ॥ ११ ॥ च सा मामुत्थाप्य पाण्या मन्त्रुन् अक्षनाय मद्यम् अस्मिन्
स्य चाक्षानमन्त्रुत्थाप्यया तस्मात्पञ्चभाण्डाद् गृहीत्वा अतर्जनीं इति भुजेषु
तेषु मन्त्रुषु सा तत्क्षणमेव छागी समपत्ता । तां तथाभूतामवर्णय मदीय मयं
हृदयश्च प्रत्यभिज्ञाय मदीयोऽमर्षांति समधिकम् ऐ-धं यनाह ताम् पञ्चमे
मौनिकाय अर्पेत् ॥ [इति रथादय तनादयश्च]

परंपरि मौनिकपदी मामुत्थेय अर्पेत् । यत्र मदीयां मदीम् अ-
अस्तम्य पञ्चमस्य एव एवमेव । एव नया तत्रितोऽह मग पुरो यद्विगां
समन्ताद्विगतशास्त्रव्यवस्थे व्यप्रोक्षशास्त्रिनो मूले धान्तोऽना-
प्रियापार्यकये विधि । मदीय योगिनीदुष्टा मौनिकभायां मामुत्थेय तथासुतस्य
(दवाद्य) सम गते मूत्ररुनेकम् अर्पेत् । तथाहृत्वा तनायां च
तस्या यदाह प्राभुमि तदा स्थितमन्त्रिरह मन्त्रुत्थे प्रसम-

- १ उन्दी बलेदने । २ (दु यप् पीजमन्तां) । ३. वि-ग मन्त्रे ।
४ विगन् विवेकने । ५ गुहृन् परणे (उपान् प्रतिपत्त) । ६ (मनु
विगारे) । ७ (मनु अश्वोपने) । ८ (मनु दाने) । ९ (मनु
अदने) । १०. नि इन्धी दसं । ११. दु श्रीम् द्रव्यविनिमद [इति
रथादय तनादयश्च]

८ दवाद्य ७

१२ गुप रोपे । १३ यन्थ पश्यने ।

मानमपश्यम् । ततः कतिचिद्दिनानि इतस्ततोऽप्युद्विग्नोऽहमभ्रमिषम् इत्येक-
स्मिन् दिने शौनिक एको जीवन्त माम् अग्रहीत् भिल्लराजप्रतीहारपुरयायास्मै
चण्डकेतवे च समुपाहापात् । तत्पत्नी मामवलोक्य अपूवोऽय मयूर इति क्षिप्रम्
अप्रोषीत् । मनुपयुक्तेन च स्वादीयसा भोज्येन प्रोषित माम् अप्रोषीत्, मनो-
रञ्जकक्रीडनरूपेण चैकस्मिन् सुन्दरे पञ्जरे समतिष्ठितम् ।

अद्येह दैवानीतरव मम कण्ठसूत्रकममुच इति पुनः समयो नौ अलौनात्
अतो न चिरादस्मान् निर्ऋणीयाव । रात्रिचर्याया दर्शकान् पापोऽय प्रतीहार
स्वरहस्यभेदभिया प्रमोणाति त्वञ्चास्य रात्रिचर्यामद्यादर्श इति सर्वमस्याचरण-
रहस्य ज्ञानाति । अतो योगिनीनिमित्तमेतत्सूत्र स्वकण्ठे सिनीहि^१ मयूरीभूय
चामुना गवाक्षेण रहिर्निर्ऋणीहि^२ । ततः समुत्प्लुतात्तत्र कण्ठात् प्रसारितभुजोऽह
तसूत्र मोचयित्वा आमन कण्ठे भन्त्स्यामि तद्देवाहमपि च द्रुतमनु-
व्रोचामि तत्र च त्वया मम सुत्रे मुक्ते आवा प्रकृतिस्थौ भविष्याव । द्वार
हि बहिरर्गलितमिति ततो त्रिनिर्गममावयो विष्कम्भाति अतो गवाक्षमार्गेणैवाव-
योगमन श्रेय ।

चतुरस्य भीमपराक्रमस्य युक्तिरिय रानपुत्र निरतिशयम् अप्राधान् इति
तत्किथनानुसारेण स ततो निर्गत्य मन्त्रिणा सह सचिवद्वय स्वावासमागात् ।
तत्र च प्रहृष्टास्ते सर्वेऽन्योन्यवृत्तान्तवर्णनैस्ता निशामनेषु ।

प्रातः मायावदुभिल्लरानो निजप्रतीहारेण चण्डकेतुना सह मृगाङ्कदत्तनुपा
व्राजीत् । राजपुत्र विनोदयन् 'एहि, अक्षैदीव्याम' इति आवादीत् । एतच्छ्रुत्वा
मृगाङ्कदत्तस्य सखा क्षुतधिरभाषिष्ठ, 'किमक्षदैवनेन । न तत्किमप्यपूर्वम्,
किं विस्मृत भवता यद् ह्य भवःप्रतीहारोऽपूर्वस्य मयूरस्य नृत्यप्रदर्शन
प्रत्यक्षनात् । अतस्तेनैवाधुना मनो रञ्जनीयम् ।' क्षुतधरेतदान्तर्य शरेश्वरो
मयूरानयनाय तं प्रतीहारमादिहत् । प्रतीहारश्च तदानीमचिन्तयत् यत्किमर्थमह
प्रमादाद्विस्मृत्य शिखिचयक्षिसमपि क्षपारहस्यसाक्षिण न तत्क्षणमर्हणिषम् ।

- १ ग्रह उपादाने । २. प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च । ३. मुप स्नेहनसवनपूरणेषु ।
४. सच भूतशत्रुभाइ । ५. अ गती । ६. मान् हिंसायाम् ('हिनुमीना') ।
७. शा अवबोधने ('ज्ञाननोजा') । ८. पिञ् वधने । ९. ऋ गती ।
१०. स्वग्भु रोधने सौत्रो धातु । 'स्तग्भुस्तग्भुस्तग्भुः', - 'वे स्वग्नातेनित्यम् ।
११. क्षु हिंसायाम्, व्यापादयमित्यर्थ (ह्यधन्तेति वृद्धयभाव) ।

तच्चैवमवलोक्य त्वद्वियोगिनोऽतिदुःखितस्य च मे मतिरात्मोपहारेण देवीं सन्तोषयितुमुदभूदिति यावदह धावित्वा तत्खड्गमुपात्तवांस्तावद् वार्धक्यकम्पिना शिरसा सानुवन्ध्वापि तापसी मरणान्मा निवार्य पृष्टमद्वृत्तान्तोक्तवती 'सुखं दुःखसयोगवियोगादिपरिपूर्णंऽस्मिन् जगति वीरस्य ते दहोस्तिस्त्वयाऽनयाऽलम् । मृतानामपि सगमो भवति किं पुनर्जीवितानामिति मृगाङ्कदत्तेनावश्यं ते समागमो भवितेति । इत्थं वृद्धतापस्याऽऽश्वासितोऽहं समुपनाततद्वाक्यास्थो विहिततः प्रणतिं प्रस्थितवान् । ततः क्रमादटवीमेतां प्रातश्चण्डिकाकृते उपहारमन्विष्यद्विरेभिः शरैरुपलब्धोऽस्मीति युद्धे घृणादितः श्वराधिपतेरस्य मायावदो पार्श्वं मानीतोऽत्र द्वित्रमग्नियुक्तं भवन्तमुपलब्धवान् । अत्र च त्वप्राप्तिप्रसादं सर्वं मदीयं दुःखमिदानीम् और्ननत् ।

सत्या गुणाकरेणैवमुदारितं तद् वृत्तान्तमारुह्य श्वरेशगृहस्थितो मृगाङ्कदत्तः परमं पर्वप्रोणयन् वयस्यैरन्यैरुपायं निनाहिकं च अतितीरत्^१ । गुणाकरमथ तत्रोह्लाघयन्, शेषान् सखीन् प्राप्तुमुज्जयिनीञ्च शशाङ्कवत्पुलब्धये यिष्यासु कतिचिदहानिं तत्रैव श्रवणं सत् ।

गुणाकरे चायोह्लाघता गते, शुभेऽहनि मृगाङ्कदत्तः श्रुतधिना, विमलबुद्धिना, गुणाकरेण, नीमपराक्रमेण च सहितोऽन्यान् सखान् चर्पयन् शशाङ्कवत्पुलब्धय उज्जयिनीं प्रति पन्थंयमानो निजसुहृदं श्वराधिपं मायावदुमामन्यं तत्पत्नीम् अरैरहत् । गच्छंश्चाग्रे सामय सः कापि तरोस्तले निद्रितोऽक्स्मात्प्रबुद्धः पुरं सुप्तमानुषमेकमनिष्कृत्य । यावच्च स तस्य मुखं निरावृणोति तावत्संविचित्रकथसञ्ज्ञकं निजमग्निगमभिज्ञातवान् । सोऽपि च विचित्रस्थं प्रबुद्धं सन् मृगाङ्कदत्तं पादयोरग्रहीष्ट । अकाण्डदर्शनो पुल्लचक्षुर्मृगाङ्कदत्तोऽपि च तं प्रबुद्धं स्वमग्निभिः सह अर्त्तसंभाषत । अथाखिलेषु क्रमात् उक्तस्वस्ववृत्तान्तेषु मौनमाकलयत्सु विचित्रकथोऽप्यात्मवृत्तान्तं सप्रपञ्चम् अपर्पयत् ।

इत्थं श्रुतधिपञ्चमे स्वसचिवैर्युक्तो मृगाङ्कदत्तोऽगणिताध्वश्रमो, विन्व्यादव्याभुवि गच्छन्नृच्छाच्छस्त्रादुशीतलजलाशयं सफलसिग्धतस्च्छायरमणीयं काननमेतं

- १ जन परिहाणे । २ प्रीञ् तर्पणे ('धृत् प्रीजोर्नुङ् वक्तव्य') ।
३ तीर कर्मनमाप्तौ । ४ वस निवासे । ५ चिञ् चयने ('चिष्टुरोर्णौ', 'अतिहो-नी०-' 'मि० ह्रस्व') । ६ पथि गतौ । ७ रह त्यागे ।
८ विष्क दर्शनं । ९ संभाष प्रीतिदर्शनयोः । १० पथि विस्तारवचने ।

मापत् । तत्र ससचिप सोऽशुशुन्धन् फजानि च श्रवभक्षत् सनाच्छत्रे चकस्मिन्
 प्रदेशे विधामार्थमतिष्ठत् । एतस्मिन्नेव समये स नातिदूरे तस्मास्थानासमाला-
 पमिवाधौर्षत् । तत्र गन्धा च स यावद्वृत्तान्तरे चक्षुनिक्षिपति तावन्नत्र महान्त
 वरगारणमेकम् श्रवणुलोक्तम् । स च पथि ध्रान्त चक्षुरहित पुरपन्नेन त्रेणाहृतै-
 स्तोयै, फलै, रणानिलैश्च 'कच्चिदाश्वसितो भवान्' ? इति सुहुसुहु साधुमातु-
 पत्रात्रीया व्यक्त्या गिरा समाश्रामयन् मृगाङ्कदत्तम् अचुर्वृत । एतेनाश्रयं
 चकितो राजपुत्र स्वसप्तान् आह, 'परयत, क वन्यो वारण, क न ननुपोचिता
 चारा । तद्वश्यमत्र केनापि हेतुना भवितव्यम् । अय पुमान् अस्माक सप्ताय
 प्रचण्डशक्ति तुल्येति किन्त्यन्धोऽवमिति विशिनष्टि । अत क्षिप्र तत्र गत्वा
 पश्याम इति सखीनुक्त्वा शृङ्गवन्नलक्षितस्तस्थौ । तत्र समाश्वसित तमन्ध वार-
 णोऽपृच्छत् 'भगवन्, करवम् ? कथञ्चेहायात ? कथं वा दृष्टुपयात ?' तत
 सोऽन्धोऽपि गनोत्तम तमिष्यम् उर्द्वतीतरत् 'अहमायोध्यन्त्यस्य राज्ञोऽमरदत्तस्य
 पुत्रस्य मृगाङ्कदत्तस्य प्रचण्डशक्तिनामा भृत्यः । त राजपुत्र केनापि कारणेन
 नृपती राये वस्तुम् अवावृण्वन् इति सहायरेस्माभिर्दशभि सहित दशकप्रती-
 हतोरभ्युज्जयिनि प्रस्थित । मार्गे च नागशापेन सर्वे वय वियोजिता । अतरत
 च्छापेन भ्रमत्रहमन्धवमायातो यथोपलब्धफलमूलाशन कुर्वाणो मार्गे नाना
 क्लेशान् अर्धबोभवम् तेनातिखिन्न पर्वतपतनानगनादिनेष्टतममृत्युमन्विच्छन्न
 हमा मीया न कामपि शक्तिम् अवशोशिषम् । तथापि तथाकुर्वन्त मामवलोक्य
 विधिर्भृशम् अचुर्वृस्मन् इति न त मद्वा व्यशिश्रूणत । अथ हि व प्रयादेन मदीय
 सर्वं सुन्दु खम् अचकलत इत्याख्यमपि कदाचिन्मे जन्मयेत्^{१३} ।

तेनेधमुदीरितो हर्षशोरयोर्दालायमानमानसोऽपीदानीं सजातनिश्चयो मृगा
 ङ्कदत्त सचिवानभापत, निश्चयेनैता कष्टदशा गमित प्रचण्डशक्तिरेवायम् इय-
 धुनास्माभिरुवरया सम्भावनाय । नेत्रदानोपकारञ्च कदाचिद्वर्त्यप द्विप

१ शुन्ध शोचकर्मणि । २ अक्ष अदने । ३ लोह दर्शने । ४ कुह
 रिस्मापने । ५ अट्टन्तस्य तुलाशब्दस्य 'तत्करोतीति'-गिचि रूपम् । ६ त
 भूवनसन्तरणयो । ७ वृत्ती वर्णने (आष्टपीचत्पाङ्गैकलिपको णिच्) । ८ भू
 सत्तायाम् । ९ क्षिप असंशययोगे । १० कुस्म कुत्सितस्नयने । ११ श्रण
 दाने । १२ कल गतौ । १३ अभि नाशने ।

कुर्यात्' । एवमुक्त्वा राजपुत्र शृण्वंस्तत्रालक्षितोऽतिष्ठत् । प्रचण्डशक्तिस्ततो वारण तमपृच्छत् 'महामन्, को भवान् ? कथं वा ते गन्तव्यम् ? कथं च समद स्यापि ते निर्मडा वागोपेति ? एतदाकर्ण्य सनि धाममामृलात् स्वकीय वृत्तान्त वर्णयितुं गतो नगाद-

'पुरा एकलयायां नगर्यां श्रुतधराभिधो राजाभूत् । सिंहात्मनमारोहति च यस्मिन्, यस्य शक्तिं, पाङ्गुण्यं, त्रिवर्गं चारातयोऽपि अचीकृतन् (अचिकीर्तन्) समुदिते च यस्य तेजोविभाकरे भीतिचाक्चित्र्याभिभूतानि विपक्षिचक्षुपि अचीकृतन्, दुर्हकुमुदानि च श्रययन्त्रन् । य प्रनासु सर्वथाऽनाश्रितान् अप पक्षत् । अधर्मम् अदुल्लत् । चौर्यम् उर्दमूलत् । शौर्यम् अपपैर्णत् । वध्यम् अवोर्बधन्, प्रनाभ्यश्चेत् सर्वथा सुखमौक्ष्यम् अवामंजत् ।

तस्य चेवभूतस्य धर्मध्वजस्य, राजनीतिपरायणस्य च राज्ञो द्वयोर्भार्ययो शीलधरस्य यधरनामानौ द्वौ सुतावननिपाताम् । शीलधरस्तयोज्ज्वल सयधरश्च कनिष्ठ । कनीयास्तयो यौवनमदोसित एवम् अर्चयन्त य सोऽहानपि अर्चय गृहत् । न देवान् किञ्चिद् अजोर्गणत्, न दीनेभ्यः पणमपि ध्यशिरर्णत् । दाया दैरन्यै सह तद् व्यवहार त्वालप्याल दिव याते एव भूपतौ स स्वौरस ज्याया सञ्ज शीलधरमपि राज्याद् व्यौचिच्छत्^{११} ।

अमर्षेण चैतेनातिसमुद्विग्नः शीलधरो वनं गत्वा धारेण तपसा सन्तोषितं^{१२} शिवं वरार्थम् प्रार्थयत् यदहं गन्धर्वो भवेद्य येनाम्बरचरो भूत्वा दायाद सत्य धरमवहेलया हिंसययम्^{१३} । एतदाकर्ण्य शम्भुस्तमादिशद् यदतस्ते भावि किं वक्ष्य शत्रुस्ते स्वयं मृत इति स राडाया पुरि भूपतेरप्रभटस्य समरभटो नाम पुत्रो भूत्वा जनिष्यते । तस्य च त्वं भीमभटो नाम विमातृनोऽप्रचो भूत्वा तं निहत्य

१ कृत सशब्दने (उपधायाश्च) । २ वण निमालने । ३ यत्रि सकोचन । ४ पक्ष परिग्रह । ५ दुल्ल उत्क्षेप । ६ मूल रोहण । ७ पर्ण हरितभाव । ८ वध सयमन । ९ भन विधाने । १० गर्व मान (आगर्वीयत्वादात्मनपदम्) । ११ गृहं विनिन्दने (आश्लीय) । १२ गण सरयान (इच्छ गण) । १३ ध्वज दाने (प्रायगाथ विपूर्व) । १४ उच्छ्वा विरास । १५ अर्थ उपयाच्या याम् (आगर्वीयत्वाच्चिन्त्य तद्) । १६ हिंसि हिंसायाम् (आश्लीय) ।

राज्य करियिष्यसि किन्तु यतो हि त्व सामर्पम् अर्तपसी इति मुनिशापात्पद
 भ्रष्टो जातिस्मरो व्यक्तवाग् वन्यो वारणो भविष्यसीति । यदा च स्वमवसन्नमतिर्थि
 स्ववृत्तान्त सूचयिष्यसि तदा गन्त्राजिमुक्तो गन्धर्वो भविष्यसि । अतिथिरपि च
 त्वया तदोपकृत सम्पश्यते । एवमादिश्य तिरोभूत भव शीलधरश्चिरतप क्षीणा
 स्वतनु विभाव्य गङ्गाया ताम् पार्तयति स्म ।

अत्रान्तरे पूर्वोक्तायोग्रभटसञ्ज्ञाय राज्ञे मनोरमया मनोरमारयया पत्न्या
 ससुप्त निवसते देशान्तराह्वासको नाम नर्तक समागत्य यत्र स्त्रीरूपिणा हरिणा
 दैत्यानाममृत हृत तन्नाट्यप्रयोग प्रादर्शयत् । तस्मिन् नृत्यन्ती नर्तकस्य तनया
 लास्यवती नृपोऽवलोक्य स्वरूपविशोभितविश्वे, विश्वे तद्रूप अललुभत् इति
 नृत्यान्ते प्रवितीर्णतपितृप्रचुरधनस्तकालमेव स कन्या स्वकीयमन्त पुर प्राङ्-
 विशत । विहितोद्वाहया च तत्र तया नर्तक्या लास्यवत्या तन्मुखासक्तलोचनस्तस्थी ।

एकदा सा यजु स्वामिसञ्ज पुरोहितम् अर्चयन् यत्पुत्रो मे नास्तीति पुत्रे
 ष्ठा त्व मामत्र सर्वस्व । तदाकर्ण्य पूर्वाराधित पुरोहितस्तथेति प्रतिज्ञाय विद्व
 द्विब्राह्मणैर्विधिवत्तामिष्टिम् अर्चोर्करत् मन्त्रपूत चरञ्च द्विधा विभाजयन् अन्य
 भाग ज्येष्ठाम्, शेषञ्च लास्यवत्यै प्रार्थयत् । ततश्चोभयो राज्योरुदरयो पूर्वोक्त
 शीलधर-सत्यधरनामानौ पुत्री समागमनुरिति समय प्राप्ते महीपते पाणिगृही
 ती भार्या मनोरमा कल्याणलक्षण पुत्र प्राप्तविष्ट । तत्प्रसवकाले च दिव सुस्पष्टा
 भारती समुद्रभृद् यदय भीमभटो नाम विख्यातकीर्तिर्गुपोऽजायतेति ।

अन्यधुर्लास्यवती चापि सुतमसूतेति पिता त समरभटनामान कृत्वा
 सुतद्वयोऽवसमारोहे प्राचुर्यं यथाविभवम् अविध्यत् । यथासमयकृतयथा
 वश्यकसस्कारौ महार्हद्वौ लयोरान्दोलयमानौ लाड्यमानौ पालयमानौ च तावुभावपि
 समधिकसौकुमार्यौ कुमारौ कुमारैर्यमाणौ राजप्रासान्तेषु अवधिपाताम् ।

१ कृधातो स्वार्थे णिच् । २ तपोऽचर इति विग्रहे 'कर्मणो रोमन्थ
 तपोभ्या वतिचरो' इति क्यङि (तपस परस्मैपदञ्च) (क्यस्य विभाषा) ।
 ३ सूच पैशुन्ये । ४ पत गतौ (वैभाषिकणिजन्त) । ५ लुभ विमोहने ।
 ६ पिश प्रवेशने । ७ कथ वाक्यप्रबन्धे । ८ सत्र सन्तानक्रियायाम् ।
 ९ लुक्प्रकरणे । १० भाज पृथक्कर्मणि । ११ अश भोजने । १२ व्यय
 वित्तसमुत्सर्गे । १३ कुमार क्रीडायाम् ।

भीमभटश्च निसर्गतः शरीरेण मित्रिद् अशोधयत् समरभटश्च अतुल्यत्वं,
तथापि स्फूर्त्या, शीलशौर्यवीरगुणैश्च भीमभटः समरभटमजयदिति सहपेणान्यो-
न्ययोस्तयोर्वैरमवधिष्ट ।

एकदा बाहुयुद्धमीडायां समत्सरो हठात्समरभटो भीमभटं मुष्टया अतोत्तडत् ।
एतेन भीमभटः सातिशयम् अंबभामत् भुजाभ्यां आतरमुत्क्षिप्य च क्षितौ अवि-
क्षिपत्^१ । तेनेत्थं गाटमभिहतं समरभटं सर्वद्वारैरसृग्बन्तं सेवका भानुरन्तिक-
मानिन्यु^२ । माता च तं तथाभूतं दृष्ट्वाऽऽबुद्धसर्ववृत्तान्ता, नितान्ताशान्तस्वान्ता,
स्नेहनातरा, तन्मूर्द्धासक्तमूर्द्धां भृशं प्रारदत् तदैवात्याकुलचेतसा तत्र प्रविष्टेन
राज्ञा क्रमेतदिति पृष्ट्वा चोवाच तवात्मजस्यैतां दशां समरलोकाहं विचारयामि
यत्कथमेवंविधे सुते तवैव कल्याणं स्यात् इति । लास्यवत्यैवमुक्तस्य मृपस्योप्र-
भटस्य क्रोधाग्निरेवं समैन्विष्ट यत्स भीमभटं हतवृत्तिं कृत्वा समरभटस्य च रक्षार्थं
सपरिच्छदं राजपुत्रशतं नियुज्य सर्वं भाण्डागारं कनीयस्^३ समरभटम्यार्थानं कृत्वा
प्यायांसं भीमभटं सर्वथाऽपारार्थीत् । एतत्सर्वमवलोक्य तन्माता मनोरमैरुदा-
पुत्रमाहूय व्याहारपीत् यन्नर्तनीरागानुरक्तस्ते पिता ज्येष्ठमपि त्वामेवमवाहेलयत्
यत्सर्वं सुखसौख्यं तुभ्यं पर्यवर्जोदिति समरभटोऽपि तुच्छातितुच्छं त्वां गणाप-
यन्त्यैव व्यवहारोऽनयोरन्नं त्वदीयमुदकं सुखाकरं कथापयति । अतस्त्वं पाटलिपुत्रं
गच्छ तत्रापुत्रको मातामहस्तुभ्यं स्वराज्यं दास्यति । इत्थं बलिनो रिपोः परोक्ष-
स्त्वमेधि । मातुरेतद्वचः श्रुत्वा भीमभटो निजगाद यन्मातः, क्षत्रियः सन्नाहं
कलीव इव देशं रहयिष्यामि । मा च त्वं धैर्यमवधीरय । न कोऽपि वराको मां
प्रवाधितुं शक्नोति । एवं द्रुवन्तं तं माता अग्रवीत् तर्हि मदीर्यधर्नस्त्वं स्वरक्षार्थं
भूयमः महायान् कुरुन्व येन यथासमयं ते त्वद्रक्षार्थं संस्तुर्वन्तु । एतदाकर्ण्य
भीमभटोऽबोचत् । अम्ब, नैतच्छोभते, एवं कृते तातस्य प्रातिपद्यं कृतं भवेत्
सर्वश्च जनो मां स्वार्थिनं स्पष्टं पश्येत् । अन् त्वदाशीभिरेव मदीयं शिवं स्यात् ।
त्वं सर्वथा निर्दुर्णीष्व ।

भीमभटो मातरमेवमाध्याम्य ततो निरगच्छत् ।

१. अथ दीर्घल्ये । २. स्थूल परिग्रहणे । ३. तद् आघाते । ४. भाम
कोधे । ५. क्षिप प्रेरणे । ६. शाकटायनमते कथादिस्वाह्वणधातोः पुक् । ७. अचगः
परं परोक्षम्, तदस्त्यस्मिन्निति परोक्षः, अर्श आद्यच्, परोक्षा प्रिया इति वत् ।
८. पटुमाचक्षीत (तत्परोति तदाचष्टे) (प्रातिपदिकाद्या उर्थे णिच्) ।

पौराश्च त सर्वं बुद्ध्वा व्यचिन्तयन् यद्राज्ञा भीमभटस्य परमनौचित्यं कृतम् । समरभटो हि राज्यमस्यापहर्तुं न प्रगल्भते, तद्धीमभटकृतपूर्वसेवा प्रत्युपकर्तुमयमस्माकं समयः । एव निश्चित्य ते तं धनैस्तथा सहायुजन् यस्य भृत्यैः समायुक्तं ससुखमवसत् । कनिष्ठस्तु तस्य वधावसरमेवाहर्निशं न्यर्क्षत् ।

एकस्मिन् दिने शङ्खदत्ताय शूरो युवा धनी च द्वयोर्वयस्यो विप्रः समरभटमेत्यावब्रवीत्, 'आत्रा देव न युक्तम्, नापि चप ते धर्मः । स ज्यायान् इति तद्वाधने परा तेऽपकीर्तिर्भवत्, सम्भावितस्य चासीर्तिर्मरणादतिरिणक्ति अतः परस्परस्मिन्नेवमान्वाप्यमन्तःसामीप्यञ्च विधेयं येनान्योऽपि भवत्साध्नायमनुकुर्वति ।' किन्त्वव द्रुवन्त तं स निर्वैवर्तमर्त इति तत्कोपतो धीरः शङ्खदत्तं तद्विजिगीषया भीमभटेनैकसरयं व्यधात् ।

एतस्मिन्नेवान्तरे देशान्तरादागतो मणिदत्ताय कोऽपि वणिक् अत्युत्तमं मन्थरवमेकमानयत् । तं तत्रानीतः शशाङ्कधवलः, विशेषश्रुतिमधुरहृषम्, दुग्धाधेरस्थितमुच्छ्रितकल्लोलजालमिव, चूडामण्यङ्गदादिभिः समायुक्तम्, शङ्खदत्तेन चारयात् ध्रुवा, भीमभटस्तं ह्युत्तमं तस्माद्द्विगुणं शिरात्वेतुम् अर्पयत् । समरभटश्चेतद्वगत्य तत्रैव द्विगुणेन मूल्येन तमश्च तस्माद्द्विगुणं मौर्गतिम् । परतन्त्रीकृतञ्च तमश्च यदा स तस्मै नाददात् तदा स बलात् नेतुं प्रावर्ततेत्युभयो राजपुत्रयोर्धात्रिणाः शस्त्रपाणयो भृत्या अन्योन्यान् अर्पयन्त असंसङ्गं गन्तः । भीमभटभृत्यप्रचण्डदोर्दण्डनिहतानुचरसमरभटस्तद्गयात् अमंज्यत । भयमानञ्च तं पृष्टतः केशेषु समाकृष्य प्रमन्युः शङ्खदत्तो यावज्जिघासति नात्र ह्यीमभटः पश्चादागत्य, 'आस्ता तावत्, एव कृते तातस्य दुःखं भवेदित्येन न्यगरयत् । इयं शङ्खदत्तेन मुक्तोऽसौ समरभटो व्रणैरक्तवमस्त्रतः पलाय्य पितुः पार्श्वमगात् ।

अत्रान्तरे स्वीकृताश्च तं वीरं भीमभटः कश्चिद् ग्राह्यं क्षणानुपेत्य विचिन्ते नीत्वा समभाषिष्ठं यन्माता मनोरमादेवी, पुरोहितो यज्ञस्वामी, पितृमन्त्री सुमतिश्चैव त्वामधुना सन्दिशन्ति 'यदस्मिन् व्यतिकरे एवभूते शत्रुतामुपेते तत्र पितरि, यशस्काम्यन्, धर्मम्, आत्मानम् आयतिञ्चात्मनो रिरक्षिष्यस्यमाना-

१ गल्भं धाष्ट्ये । २ रूपं रूपप्रियायाम् । ३ भर्त्सं तर्जने । ४ सयशब्दाणिष्, आपुक् ('सयापपाश०-') । ५ मार्गं अन्वेषणे (आष्टपीय) । ६ असिभिर्गन्तं (कर्तृकरणाद्वात्वे) । ७ भव, भृज गतौ ।

कौमुदी कथाकल्लोलिनी

स्महितानवगच्छसि तर्ह्यर्केऽस्तगतेऽस्मिन्निदिष्टसमयेऽलक्षितो निर्गय स्वसिद्ध्यै
मातामहगृहमिहि । एव वादयद्भिस्तै सद्वत् स्वर्णपूर्णप्रेषित भाण्डमेतन्मद्
स्तेन गृहाण ।

तस्माद्द्विजादेतदाकर्ण्य तथेत्यभिनन्द्य च गृहीततस्स्वर्णसद्वत्भाण्डो भीम
भः प्रदत्तमातृवाचिकानुरूपप्रतिवाचिक त द्विज व्यसर्जयत् । अस्तमिते चार्के
कृपाणपाणिस्तत्तुरङ्गमष्टमध्यममध्याख्य गृहीतहेमरत्नेन पृथग् अश्वयत्ता शङ्ख
दत्तेन सह श्वेतयमान तत प्रातिष्ठत् ।

इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्या गणनिर्देशात्मक पष्ठ बह्वोल ।

॥

१ वद सन्देशवचने । २ अश्वेनातिक्रामता ('तनातिक्रामति') इति
णिजन्तात् शतृप्रत्यय । ३ श्वेताश्वेनातिक्रामतीति (श्वेताश्वाश्चतरगालोडिता
द्वरकाणामधतरेतकलोपश्च) इति णिजन्ताच्छानच् ।

अथ प्रक्रियानिर्देशात्मकः सप्तमः कल्लोलः

इत्थं ततो निर्गत्यातन् सवयस्यो राजपुत्रोऽतीतदविष्टाध्वा निशीथे महच्छ्र-
 खणमेकमापत् । तत्र च सवयस्यस्य तस्य पतद्वाजित्खुरकुण्णशरशब्दप्रबोधि-
 तम्, उद्गर्जच्छ्रावकैः सहोत्थाय सिंहमिधुनमेकमधौ नखैररो
 प्रियापार्थक्ये विदारमुपचकारेति समित्र सोऽवाख्य यावत्तुरगावबलोकते
 (प्यन्तप्रक्रिया) तावद्विगलितान्त्रौ तावुभौ भूमावपतताम् । तदवलोक्य विपण्णो
 भीमभट्ट, 'कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि'—
 'प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता'—तथा—'वामे विधातरि
 कथं विपदा निवृत्तिः'—इत्यादि गालोड्यमान शङ्खदत्तमभापत यद्विरुद्धास्वज-
 नात्पलायिता अपि वयं विरुद्धाद्विधे पलायितुं कथं शक्नुम इति स एवेहैकान्ते
 कान्तारेऽश्वमात्रमहायानप्यस्मानसहायान् अबोधेवत् । अतर्कितोपनतैरेभिरात्म-
 व्याघ्रप्रखरनखरक्षुरैरस्माकमाशातन्मुमन्तानवितानान् अलीलैवत् । यतो हि,
 एतावद्दूरमस्मान् ययो साहाय्यम् अशूशैवत् तौ हयावपि अमृपातामित्यमृपा
 तां शिरोक्तिं कर्तुमिदानीं क सहयुज्यात् । कथमधुना नैरोऽस्मिन् तमपि पद्मया-
 मियमरम्याऽऽवी गम्या । एतदाकर्ण्य तत्सुहृच्छङ्खदत्तोऽब्रवीत्, 'वयस्य, धैर्यं
 विधुरोऽपि विधुर्नेनु शक्यते इति नास्माभिरधैर्यं भाव्यम् । एहि, समारुढधैर्या-
 वावामग्रे व्रणाव इति' । एव वादिना शङ्खदत्तेन सह शनैः शनैर्व्यतिक्रान्तका-
 न्तारं शरपाटिनपादं स राजसूनुस्ता विभावरीं पर्यजीहेपत् ।

प्रातरदयाचलसानूदितभानुनिर्विडतरलताध्वान्तच्छन्नान् मार्गान्, तद्विरहि-
 ताटनीप्रदेशांश्च ममचीवर्कैः सत् । सिंहादिसङ्कीर्णायामटव्यां गमनानुपद्मप्राप्तैरन्यै-
 कतिपयपान्थैः सह पुरोगच्छन् मध्याह्नेऽवकृममपनिनीपु, सिंक्षासु, पिपासुश्च
 राजसूनु शीतलमलिलमलीलैल्लतेति नातिदूरं गत्वा स तपस्विजनोटजसङ्कीर्ण-
 जङ्घुकन्यापुलिनं स्वसहगामिभिः प्राविर्षत् । शीतैः स्वादुभिश्च गात्रैर्वारिभिस्तत्र
 स्नातश्च शङ्खदत्तानीतवन्यफलमूलादिस्वयमभक्षन्यापि ममाशिशतं । तदनन्तरं
 तत्रोत्तरीनुमशक्याया पयः पूरपूर्णपुलिनाया समुच्छ्रितैस्तरङ्गहस्तैरसङ्घिबार-
 यन्त्या इव आह्वय्या कृतेन गत्वा विजनोटनाङ्गस्थमेकत्र स्वाध्यायसलघ्न ब्राह्म-

१ श्वेनाश्वाधतर०' इति गिच् । २-३. 'ओ पुयज्यपरे' । ४ 'गौ च
 सश्व' । ५ 'अतिहीवली०' । ६ 'नागलोपिशास्त्रदिताम्' । ७ लल
 ईप्सायाम् । ८ आप्लु लम्भने । ९ अश भोजने ।

णपुत्रकमवलोक्य तमुपगत 'कस्त्वमिह निर्जने बने एकाकी निग्रमसीति' वन्तु
विनम्रस्तमवचेष्टत्^१ । सोऽपि च तथा तं जिज्ञासुमवलोक्याभापत्, यदहं वारा-
णसीनिवासी, श्रीकण्ठद्विजात्मजो नीलकण्ठ । पिता मा समस्तृत । अपिबुले
ऋषिकल्पा गुरवो माम् अध्यजीगन्तु । सोऽहं समापितसर्गरिणो यावद् गृहमुपैमि
तावत् कराल कालोऽस्माकमन्योन्याशनौकामगाधापारे संसारादूपारे न्योर्विज-
ज्ज इति बुले केवलोऽवशिष्टोऽहं दारिद्र्यमाताहतविभिन्नद्वारकलिनाकल्लोलैः प्रया-
ह्यमाणो जाह्नवीतटमश्रियम् । अत्र च सांसारिकसुखावाप्तीच्छया तपस्यन्त मां
माता गङ्गा स्वप्ने समादिशत् 'मदत्तानि फलानि भुज्जानस्त्वमिह तिष्ठ । वाञ्छित
त्वं सर्वमवाप्स्यसीति' ।

प्रातस्त्यक्तनिद्रेण दरिद्रेण मया प्रवृत्तिर्यथापूर्वं दैनिककृत्यानि प्रारम्भन्
इति कृतशौचस्नानादिना मया जननी जाह्नवी निजजलाभ्यन्तरे समागतानि
स्वादुफलानि श्रल्लभम् । तानि चादायाहमुदजे समाश्रियम् । तदाप्रभृति तथै-
वान्यहं प्राप्तानि फलानि आशयन् जाह्नवीस्वप्नप्रिश्वासो मामिह स्थापयति ।
शुभावसरश्च तमहमिह पालयामि यदा दुःखमेतन्मे गङ्गाप्रसाद^२ दर्मपयिष्यति,
लक्ष्म्या गृहलक्ष्म्या च मा स्लेपयिष्यति इति ।

भीमभट इत्थं यदा नीलकण्ठविपयिणीं निजजिज्ञासां तेन अमोमृजत् तदा
स शङ्खदत्तमवग्रीत् 'गुणिने अर्थिने चारुस्मै एतद् गाहस्थसंस्थापन-पालन पर्याप्त
धनं समर्पय' एवमुक्त्वा मात्रा प्रदत्तं पुष्कलं धनं तस्मै अदीदपत् । ततः कृतार्थीकृत-
द्विजन्मा नाव्यगङ्गामुत्तरीतुं नाव्यत्रपि न यदा नात्रमवाप्तवोस्तदा मशङ्खदत्तो
दोभ्यामेव शिरोनिबद्धासि^३ तां तरीतुमवातरत् । परमनवाप्तोत्तरतारो मध्यभाग एव
गङ्गाघदूरीकृतवयस्यो वीचिभिर्द्विजमागं कथञ्चिदुत्तरणमतिरित् । समुपलब्धोत्तर-
तट किन्तु यदा शङ्खदत्तं न दृष्टवोस्तदा हा मित्र, इत्याम्रन्दनविरलाशुधारामारैरा-
ननम् औन्दिदत्^४ गङ्गायामात्मानं चेतुस्रोदयंसीत् इति यावदेव स आत्मानं तत्र

१. विभाषा वेष्टिचेष्टयोः । २. 'लौ च सद्यो' इति इटो बैनापिको गाह् ।
३. उच्च आर्जवे, (उपदेशे दफारोपधस्य 'भुज्जन्तु-जी पाण्युपतापयो' इति
सूत्रे निपातनादस्य घत्वम् तेन 'नन्दा'-इति निषेधाजिज्ञास्य द्वित्रम्) ।
४. 'रभेरशब्दितो' । ५. 'लभेय' ६. अतिही० । ७. 'पातेर्णोऽनुवक्तव्य' ।
८-९. एमायी विधूने, व्ली वरणे (अतिही०) । १०. 'उक्तत्' ।
११. 'अतिही०' । १२. 'नन्दा संयोगादय' ।

क्षिपति तावदेवाग्न्युमध्यत आविर्भूता साक्षाद्गङ्गा तत्तीव्रसवेगसन्तुष्टा तत्क्षणम-
भणीत् 'पुत्रं कृथा साहस मा कृथा, त्वदीयं सखा जीवन् रिपुत इत्यचिरेणैव तव
तेन सयोगो भविष्यतीति । एतच्चेदानीं मत्त प्रतिलोमानुलोमाभ्यां विद्या गृहाण,
अनयोरनुलोमा पठन् नर परस्यादृश्यो भवेत् । प्रतिलोमाञ्च पठन् इष्टरूपप्रका-
शनं कुर्यात् । एतत्प्रभावाया अपि सप्ताक्षरोम्भिताया एतस्या विद्याया प्रभावे-
णास्या पृथिव्या त्वं राजा भविष्यसि । एवमुक्त्वा जाह्नवी तेन तद्विद्याद्वयम्
पत्यजिप्रदत् अतिरस्यच्चेति सञ्जातास्थो भीमभट्टो मरणादुपरंसीत् ।

मित्रप्राप्त्युत्सुकः पद्म इव कृच्छ्रात् क्षुण्णिततत्त्वपो भीमभट्टः प्राप्तं शङ्खदत्त-
मन्वेष्टुं ततः प्रस्थितः परिभ्रमन्नेकैकं असकीर्णवर्णमपि चित्रोज्ज्वलस्थितिजनम्,
कल्पानां निलयनपि द्रोपाकरशब्दभाजम् लाटविषयदेशं कदाचिदवाप्तवान् । तत्रा-
न्तर्नगरे देवकुलानासानबलोक्यन् इतस्ततो भ्रान्त्वा द्यूतकाराणामेकां शालाम्
आगतम् । यत्र च कटिकर्पटमात्रैकवसना अपि द्यूतव्यसना कित्वा अक्षैरदीव्यम्
इति कृतालापेस्ते साकं सोऽपि देवितुमारम्भे । अन्यान् वज्रयित्वोपाजितं तेषाम-
खिलं धनञ्चाहार्षात् । तदनन्तरं हारितार्थान् स्वगृहान् गन्तुमुद्यतान् तान् कित-
वान् अवश्यं भीमभट्टोऽजानीत् यद्यपि धनमेतद् गृहीतम् । मया हि धनमेतद्विष्टेभ्यो
देयम् भवन्तोऽप्यस्माकमिष्टा एव । तस्यैपोऽनुरोधस्तान् नितराम् अजिहिषत्
किन्त्वेकोऽक्षत्तपणकोऽजानीत् यद्यनृत्यं यद्यपि परिभाषैवैवा वर्तते यद्धारितं धनं
तत्र न दीयते तथापि सुहृद्भूत्वा यद्येतेऽस्मभ्यः प्रयच्छति तर्हि स्वेच्छया जित-
मप्यर्थं कथं न वयं गृहीमः । एव द्यूतजितपरस्वा अपि गृहीतस्वस्वास्ते भीमभट्टेन
सह अजयं सगतं समतिष्ठिष्यन्तः । सोऽपि च सकुटुम्बकैस्तैः सहोद्यानं गत्वा-
तदुपाहृतैर्भोजनपानाद्यैर्यवाहरत् । अक्षत्तपणकाद्यैः पृष्टश्च तेभ्यो निजवशनामा-
दिक्कञ्चाजानीत् । तेन च स्ववशनामादिपृष्टेषु तेषु अक्षत्तपणकस्तमेव स्वोदन्तम्
अब्रमाणत्—

जासीद्वस्तिनापुरे शिवदत्ताभिधानो द्विजः । महाधनशालिनस्तस्य बाल्या-
धीतशस्त्रवेदविद्यः, सदृशकुलविहितविवाहोऽहं वसुदत्तारयः पुत्रः । मम माता
महारीद्वरूपाऽतिशोभना, दुराराण्या चेति सा मदीयं पितरमेवम् अवीर्भपत् यत्स

- १ 'तिष्ठतेरित्', 'समवप्रविभ्य स्थ' । २ 'वाण्यादीनां वेति वक्तव्यम्' ।
३ 'विभेतेर्हेतुभये', 'भीष्मोर्हेतुभये', ।

तया उल्लापितः अतर्कितः छाप्यगात् । तदवलोक्य मातृभयभीतोऽहं तदनुकूलमेव सर्वं विधातुं स्वभार्या विशेषेण निरदिशमिति मङ्गीतया तयाऽपि सा मयं स्वानु-
कूलमेव असीत्सुधत् । एतेनापि किन्तु मम भार्या कलहप्रियां स्वधधूं न कथमपि
अतूनुयन् । तत्तूष्णीम् अवस्थानम् निजावज्ञानमिव, तदैन्यालापं कैतवसलाकलाप-
मिव, प्रत्यायनञ्च स्वदोषविध्यायनमिव मन्यमानायास्तस्या दुराशयो न शुनः
पुच्छ इव वृश्चिकदंश इव वा निजकौटिल्यम् अरीरपत् । अतः सा तद्विरुद्धाचरणैः
तां तथा अघोषिडैत् यदत्याधिक्यवैवरयं तां ह्यपि अशीशर्दत् । नाद्याप्यहं जाने
तददृष्टं क्व ताम् अवीरुतत् ।

घटनयाऽनया नितरां खिन्नोऽहं विदेशं गन्तुमुत्सुकोऽभवम् । किन्तु ज्ञातयो
मिलित्वा पुनरङ्गनामेकां मया व्यवबहन् । फलतो मात्रा मे भाषिता मन्तापिता
च सापि भार्या पाशेनोद्धृष्टात्मानम् अजीरतत् । एतेन ततोऽप्यधिकं खिन्नोऽहं
विदेशं गन्तुमुद्यतस्तदानीं निवारयतो बन्धून् स्वमातृदुष्टतां पितृप्रामनाशश्च
कारणरूपेण सर्वम् अवभाषम् । किन्तु यदाहं तान् प्रत्याययितुं नाशकम् तदा
युक्त्या कारुणा दारुणा पुत्तलिङ्गामेसां निर्माप्य गृपैव तामहं पुनः पर्यगयम् ।
ताञ्जानीय सार्गलेऽन्तर्गृहेऽन्यत्र अतिष्ठिम् । कर्मकरीरूपेण च तस्या एकां सेविकां
पृथङ् न्ययूयुजम् अग्रामथावदं यन्नबोद्धेपाऽप्रौढा अध्वाराधनादिकं न जानाती-
तीयं पृथगिह तिष्ठतु आवाञ्जात्र पृथगास्वहे । इत्थं मातृकौटिल्यस्य मदीया वान्ध-
वजनप्रत्यायिययिषा रहस्यमेतत्सर्वं मया न्यगूह्यत् ।

दिनेषु यातेषु सार्गलेऽन्तर्गृहे वर्तमानां कपटछुपां तां दूरेयितुं कयापि युक्त्या
यदा मे माता नापपारत् तदा प्रकारान्तरतया तथा कर्तुम् अचेष्टयत् इति
स्वयमेकदा दुर्मनाः साऽश्मनाऽऽश्मनो मूर्धानमाहस्य स्वगृहाङ्गणे रक्षाभा तार-
माकन्दीत् । श्रुताकन्दनप्रविष्टैश्च मात्महितैर्जनैः किमेतदिति पृष्टाऽमाविष्टं सामूयं
तानुल्लापयते स्म यदियं नवीना छुपा समागत्य मदीयामिमां दशामकार्पीदिति

१. 'प्रलम्भनाभिभवपूजासु०', 'लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च' ।

२. 'सिष्यतेरपारलौकिके' । ३. 'शाच्छासाहाव्यावेपां युक्' । ४. रीह लये ।

५. 'भ्राजभाषभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम्' । ६. गत्यर्थत्वात् 'शदेरगतौ

तः' इत्यनेन न, तोऽन्तादेशः । ७. 'उक्त' । ८. 'हन्तोऽविण्णलो',

'होहन्ते'रिति कुत्वम् । ९. 'ऊदुपधायाः गोहः' । १०. 'दोषो गो', ।

मरणेनैवदानीं मम निष्कृति सम्भवति । एतच्च तद्गृह्याणां मम बान्धवानां कोप नितरां स्फावयति स्मेति ते तत्र तदानीं वर्तमानेषु किंतुत्तेन्नन्यतमं प्राज्ञी हैयन् अन्यानपि च द्वित्रान् भद्रपुरूपान् ग्रामीणान् आनूहवन् ।

इत्थं यदा सर्वे ते पर्यर्ष्योर्पुस्तदा मातुर्मे तथाभूताया दशाया कारिण्या तन्नवोदस्रुपाया समीपे मया सह अगच्छन् । किंतु समुद्राटितार्गलास्त यावप श्यन्ति तावत्तत्र केवला काष्ठमयीं पुत्तलिकामेकामपश्यन् । व्यतिकरश्चैप तै वस्तु गतिं निरैचीचयत् इति विडम्बितामान विलक्षिताञ्जाम्बा हसन्तो हृदयाध्यारो पितृतत्त्वौघिप्रययास्ते बान्धवा यथागतं गता ।

परित्यक्तदेशोऽहञ्च भ्राम्यन्निम देशं प्राप्य दैवाद् द्यूतशालां प्राविशम् । अत्र च, चण्डभुजात्यम् पासुपटम्, रमशानवतालम्, कालवराटकम्, शारि प्रस्तरज्जेमान् तुल्यपराक्रमान् शूरान् ० द्राक्षम् । 'विजितो जेतुर्नास स्यादिति' मिथं पण कृत्वैतैः सममच्चैरहमदीव्यमिति द्यूते विजिता इमे मम दास्य गता । अहञ्चैतेषां गुणैर्जितं स्वयं दास्यमुपगतं, इतीमे स्वैः समं वसता मया सर्वं दुःखं व्यसंस्मरन् । एवमवस्थोचितेन नाम्ना प्रसिद्धोऽक्षरपणकनामाऽहम् । गूहिता रमभिः सकुलोपन्नरिह्वमेतैः सह भाग्यवशान्मिलितो निवसश्चाह पूर्वोपात्तित पुण्यैरन्नभवता मिलित इतीदानीं त्वमस्माकं प्रभु ।

अक्षरपणेनेत्थं स्वदृष्टान्ते विनिवदिते तेऽन्येऽपि यथाक्रममाभोदन्तानवर्णं यन्निद्यानुपद्रिकप्राप्तान् तान् सखीन् मवा सर्वे सह विहृत्य तद्दिनं नीत्वा अक्षरपणकाद्यैस्तैः पट्टभिः सह तस्मादुद्यानाञ्जृपाभनो भीमभटः समुद्रासमानशा ताशुतिलकालङ्कृताननपौरन्दरीं दिशमगात् ।

तैः स्मृतं तत्र तिष्ठति तस्मिन् प्रावृद्धपागमत् इति विपाशा नदी महावारि पूरेण पुलिनं प्रपूर्यौघप्रशाताम्भोधिसम्मुखीव प्रोवाह । तस्मिन् काले तन जलौघेन समानीयात्र क्षिप्त एको महामस्यो गरीयस्त्वाञ्जदीतटे व्यासक्तोऽभूत् । तं तथाभूतं दृष्ट्वा तत्रया नना विविधायुधैर्विहन्तु प्रधाव्य तस्य तिमिरदर पाटं यामासुः । पाटिताञ्च तस्माञ्जीवन्नेको युवा द्विनो निरगात् । अद्भुतेन च तेन

१ 'स्फावो व' । २ 'हेरचडि' । ३ 'इ सम्प्रसारणम्' । ४ 'समवाये च' । ५ 'चिस्फुरोणै' । ६ 'रुह' षोऽन्यतरस्याम्' । ७ 'अत्तमृद्वर प्रयन्नदस्तृस्पशाम्' ।

विन्मापिता सर्वे लोका कोलाहलं व्यथु । तच्च सर्वं ध्रुवा मित्रे सह भीमभ-
टोऽपि तत्रागात्, मत्स्याद्विनिर्गतं तं निजमित्रं शङ्खदत्तद्व्यापययत् इति समुप-
जानपरिचर्यौ तत्रविरलधाराशुभिरन्योन्यमुन्दयमानौ परमानन्दम् अन्ववाभव-
ताम् । ततो भीमभटेन पृष्टं शङ्खदत्तं सर्वं स्पष्टतान्तमिदमवगमयत्—

गन्धोर्मिवेगेन स्वदृष्टेरगोचरीकृतोऽहमशङ्कितमेरेन महीयमा मत्स्येन निगीर्णो
महावेरममदृश तस्योदरं प्रविष्टं क्षुधितरक्षुरिकोत्ततन्माममभर्क्षोत्रिजम् ।
सोऽयं तिमिरघ तत इहानीय धात्रा विनिश्चित इति जनैरेभिर्हन्ताद्विदारितोदरा-
द्यास्मादहमेव विनिर्गतस्या चाहीकं प्रकाशञ्च समवालुलोकम् ।

शङ्खदत्तस्यैवोक्तिर्भीमभटमन्याश्चापि तत्रस्थान् सर्वांस्तस्मिन्निगमेन, मत्स्योद-
रस्थिया, बहिरागत्या च निरतिशयं विस्मापयते स्म ।

तस्मिन् देशे शङ्खदत्तेन सहैव स्थिते समुद्रदि भीमभटे, नागराजस्य वामु-
केयांशोत्पन्नस्य समयं समायात् । अपठितघण्टित्वं हि त्रिधैविधानं यद् विदेशी-
योऽपि हृदयस्थलद्वये स्नेहलतामेका जनयति, सपल्लवयति चेति भीमभट शङ्ख-
दत्तादि सह मिलन्महाजनं नागमुपयनिकेतनं नागराजस्य वामुकेर्दशनायाया-
मीत् । दिश्ये हि यत्राप्ये चात्तात्रणे मत्स्यं सर्वत्र अशशासत् । मत्स्यपि वामुकि
सहस्रफगामप्यनवरतप्रकाशे, यत्राप्यद्विष्यतनहृदयानि आप्यागिमृज्जानदीपो
दिवानिशम् अचचकासत् । सर्वो हि यत्राप्यो जनो निजशालीन्यनामचारिग्रमा-
लिन्यम् अममार्जत् । दुराचारविचारानि श्लाघ्यं च यत्राप्यनताहृदयम् अवो-
क्षेत् । दुष्पयनघामनामन्ततिष्ठ यत्राप्यो जन हृत्स्थलन्वयं अमुपुषत् । परगुण-
पर्यालोचनरूपदि च निजजुष्टिम्, अशीशयत् । परमन्तापश्च यत्राप्यजनान्योन्य
स्नेहं न व्यलील्यत् । ना माप्याचारो यन्नाभरणाद्याङ्ग्यैर् लपयते स्म । मयलश्च
न दुर्लभम् उल्लापयते स्म । न कोऽपि कमपि कटूक्तिं बोद्धीलपत् । १

भीमभट एव भूते प्रदेशे प्रासादाभ्यन्तरस्था माल्यदामभिर्भूताम्, पङ्क्तय
प्रभापुर्न भारक्तामुर्नरिचिनाम्, विषामिधूमपटलैश्च नीलैर्पल्लविवानृताम्,
तद्वामुकिमूर्तिं दृष्ट्वा तां तत्राप्येयं धारास्रवणुपपत्त्यादिभिर् आर्णवत् । स्तोत्रं शो-
पाशुल्लोसत् । एतस्मिन्नेव समये राज्ञो हाटेधरस्य चन्द्रादियस्य कन्या, कुशलं

१. 'बो विधूने जुक्' । २. 'स्वापेक्षि' । ३. 'शाच्छापाद्यावेपां युक्' ।

४. 'नीलोर्गुल्लुकावन्यतरस्यां स्नेहनिपातने' ।

यावत्या नाता शोभनसर्गाङ्गी कुरङ्गीडग, हसावली तत्र समायात् । सा च दिप्रानुकारिभि स्वकायेरङ्गे कण्ठविच्छेपादिभिश्च भीमभटमभोदयत् । जगत्सौ-
न्दर्यतस्कर सोऽपि च तिर्यङ्मनयनवर्मनाऽन्त प्रविरय तस्या धैर्यहत्कोपम्
अचूचुरत् । [इति ण्यन्तप्रक्रिया]

एवभूने व्यतिकरे सा गुप्तनिष्ठसहचरीमुखेन तन्मित्रेभ्यश्च तद्युवकनामा-
स्पदादिक जिज्ञासते स्म, प्रासतत्परिचया च तदुन्मुखहृदयाऽपि विवर्तितमुखी यथा

कथञ्चित् स्नात्वा परिचरैर्नयिमाना स्वमन्दिरञ्च निर्गमि

प्रियापार्थक्ये षति स्म । प्रियाप्रेमपाशवन्धस्खलद्रुतिर्भीमभटोऽपि च
(सन्नन्तप्रक्रिया) सखिभि सह स्वावासरैरिरिपति स्म ।

गते च तस्मिन् भीमभटे राजकन्यका हसावली रात्र-
प्रासादमासाद्य स्वेष्टित सन्देश दत्वा स्वकीया कूर्तिं तस्मै व्यसनयत् । सा
चापि तत्र गत्वा एकान्ते हसावलीविषयकमनुराग भीमभटमुक्तवती सोऽपि च
'नक्तमन्त पुरमभ्युपगत्य ता सम्भावयिष्यामि, विद्याच्छन्न विशन्त नहि कोऽपि
मानवलोभयिष्यति' इत्थं ता प्रतिसन्दिदेश ।

प्रदोषममये दिव्याभरणभूषितो भीमभणे गन्नाविर्णिर्णविद्याया आनुलोभ्येन
पाठतोऽदृश्यीभूय प्राग्विनिर्णीकृत तस्यान्त पुर समाविश्य हसावलीम् अदिह
धिष्ट इति प्रातिलोभ्येन ता मिथा पठित्वा तस्या रात्रपुत्र्या दृश्यता गतो गान्ध
र्वविनाहविधिना हसावली स्वभायां विधाय तथैव सह ता रात्रिञ्च नीत्वा पुन-
र्नक्तमायास्यामीति तामाश्वास्योपसि तत सपद्यपद्यत ।

प्रातरन्त प्रविष्टा महत्तरा अन्त पुरे सम्भोगलक्षयैर्युक्ता हसावलीमवलोक्य

१ निवृत्तप्रेषणाणिञ् ।

[इति ण्यन्तप्रक्रिया]

ॐ सन्नन्तप्रक्रिया ॐ

२ ज्ञा अनबोधने, 'धाता कर्मण समानकर्तृकारिच्छाया वा', 'ज्ञाधुस्मृदशा
सन' । ३ इण् गतौ 'सनि च' इति गमादेश । ४ ऋ गता स्मिपूङ्गञ्जशा
सनि' । ५ आप्लृ व्याप्ती 'आप्लृप्यधामीत्', 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य' ।
६ दृशिर् प्रेक्षणे 'ज्ञाधुस्मृदशा सन' ।

सर्वं तद्रहस्यं तपिरे शशंसुरिति राजा सर्वं तद् अशिक्षु, रहस्य-प्रतीषिण्या^१
गुप्तान् चरान् निशि नियुज्जे ।

भीमभटश्च मित्रं सह दिनं व्यतिथाप्य प्रदोषे पुनरपि प्रियान्त-पुरमाग-
च्छत् । तत्र च विद्याप्रभावतोऽलक्षितप्रवेशं तं सिद्धं ज्ञात्वा राज्ञो ह्योष्मंश चार-
स्ततो निरचारिपुरगादिपुश्च राजानं तत्त्वमिति राजा तच्छुत्वा तानाह यदेवं
सुरक्षितम् इव सुरक्षितम् अप्यन्त-पुरं य प्रविशति न म लौकिक पुरप इति
मद्वचनेन तमेवं गवाऽभिधत्त यत्त्वाह्वेग गुणवता घरेण न कथं मत्तनया प्रकटं
प्रार्थिता । कथमेतदर्थं त्वया मा सैमनुवृषि कथञ्चैतद्रहस्यं च धीतिः । एवमुक्त्वा
नृणांस्थिते राजनि तत्प्रेषिताधारा राजप्रासादमेत्य द्वारम्या एव भीमभटाय सर्वं
तद्राजमन्देशमभाषिषु ।

भीमभटोऽपि चाहमिदानीं राज्ञा ज्ञातोऽस्मीति बुद्ध्वाऽभ्यन्तरस्थित एव तान्
प्रत्यभाषत 'अद्य हि घोरा रात्रिः । प्रातरहमास्थानमण्डपमागत्य सर्वं तत्त्वम्
आविषेद्विपितास्मि' इति । तदारण्यं ततः प्रत्यावर्तिताधारा राजानं पिज्ञापित-
भीमभटोत्तरमकापुं ।

प्रातः काले भीमभटः स्वमित्रं सह सम्मन्य समुत्सृष्टवेप चन्द्रादित्यस्य
भूपतेरास्थानमण्डपमागात् । तत्र च निजोचितमासनमार्माने तस्मिन्, तत्त्वयो
द्विज शत्रुदत्तो राजानमभाषत 'रात्रन्, रात्रापते राज उग्रभटस्यातर्क्यविद्या-
माहाग्यो दुरतिक्रमपराक्रमो भीमभटनामा पुत्रोऽयं तव सुताम् प्रेप्सु इह
समायात' । एतदारण्यं राजा रात्रिवृत्तान्तं शृण्वन् योग्यं तं वरमवेक्ष्य समुप-
जाततच्छ्रद्धो द्रुत समायोजितोद्वाहोऽस्मयसरो यथाविभवयुक्तां हंसावलीं भीम-

-
१. शक मरणे, 'सनिमोमापुःभलमशङ्क' - 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य', 'सनाशाम-
भिः व' । २. प्रतिपूर्वकादेने सन्, बोधनार्थत्वात् 'सनि च' इति गमा-
देशाभावात् । ३. 'आप्पृष्यामीन्', 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य' तत्र 'अप्रत्ययात्' ।
४. सुरक्षितं चितम् अधिष्ठितम् (कर्मणि प्रायये, 'निष्ठापामण्यदर्थं', 'क्षियो
दीर्घात्' इत्युभयोरप्रवृत्तिः) । ५. सम्पूर्वकाद्वृत्तानेर्हन् वरणेऽस्माद्वा मन्त्रन्तत्त्वं
'इत् सनि वा' तत्र कर्मणि लुङ्, चिन् । ६. त्रिपूर्वकाद् दधाते सनि,
'सनिमोमापुः' - 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य' । ७. आहर्षकाद् ण्यन्ताद्देशे तुङ् ।
८. 'आहृष्यामीन्' ।

भटाय प्रादात् इति भूरिहस्त्यश्चग्रामलाभान्वितोऽसौ हसावल्या सह पर निर्वृत-
स्तत्र कतिचिद् दिनान्यनिनीषिष्ट ।

विगतेषु कतिचिद्विसेषु परिवित्रजिपुर्वर्षयान्, श्वशुरोऽसुतश्चन्द्रादित्यो लाट-
राज्य भीमभटाय समर्प्य व्रनाय प्रातिष्ठत् । भीमभटोऽपि चावाप्ततद्राज्यं शङ्खद-
त्तादिभिः सप्तभिर्वीरैः सह सम्यग्लाटराज्यमशिषत् ।

तथा लाट सुशासद् भीमभटो भीमभटो जातु प्रयागमायातो मृतमात्मपितर-
मुग्रभटमश्रौषीत् । एतदपि तच्छ्रुतिपथमवातरद् यन् मुमूर्षु असौ नर्तकीसुत
स्वकनिष्टपुत्र राडाराजेऽभ्यपेचयत् । तदाकर्ण्य पितरमनुशोच्य सम्पादिततदौ-
ष्वदैहिको दायादायापकारिणे तस्मै समरभटायेत्यं सन्दिश्य प्रैष्य प्रैषिपिर्दत्तं यत्
'हे नर्तकीसुत, तावकीना तातसिंहासनम् अधिरुक्षा सर्वथाऽसमीचीना, नापि
च वर्तते त्वयि तद्योग्यता । अतः सद्यपि लाटराज्ये तद्धि मत्स्वमिति न तत्त्वं
याऽधिरोढव्यम्' इति ।

स दूतो द्रुतं गत्वा प्रदत्तनिनपरिचयो लेखमास्थानमण्डपस्थितये समरभ-
टाय समर्पयत् । सोऽपि च भीमभटनामाङ्कितमुद्रं तत्सन्देशं वाचयित्वैवमभ्य-
भाषत 'य हि पिता पुरा पुर औचिच्छिषीत् स एवायोग्योऽतो दुविनीतस्य
तस्यैव मिथ्या रायलिप्सा मिश्रितधिर्सा केवलमहम्मन्यतैव । लेखेन चेत्यमुद्रज्यं
समरभटो भीमभटाय तथैव प्रहितप्रतिसन्देशं स्वदूतं विमुष्टवान् । प्रतिदूतोऽपि
च लाटदेशाधीश्वर भीमभटमुपगत्य विनिवेदितनिजस्वामिसन्देशमकरोत् ।

भीमभटश्चाथानुवाचिततल्लेखो मुक्ताट्टहासो दायादप्रतिदूतमेवमभ्यधात्-
'गच्छ रे दूत, मद्वाक्याङ्गर्तकीसुत वक्तात् यदश्वग्रहे शङ्खदत्तात्तव रक्षा भीमभट
एव व्यधात् । त्वं बालस्तातप्रियश्चेति त्रियासमभिहारेण विरित्सु' त्वा नातः

१ नयते सनि, 'पूर्ववत्सन' इति लुङस्तङ् । २ व्रज गतौ । ३ 'आश-
काया सन् वक्तव्य' । ४ प्रपूर्वकादिषु धातोः सनी लङ् । ५ अधिपूर्वकाद्
रहधातोः सन्नन्ताद् अप्रत्यये टाप् 'हलन्ताच्च' इति सन क्त्वादुपधागुणा-
भावः । ६ उच्छ्रिता विवासे, 'पूर्वव्रासिर्दीयमद्विवचने' इति चङ्गाभ्या सहितस्येटो
द्वित्वम्, 'हलादि शेष', लुङ् । ७ डुलभम् प्राप्ता, 'वनिमीमाशुरभलभं' ।
८ दम्भु दग्भने, 'सनोवन्तर्धप्रसगदम्भुं'-'दम्भ इच्च' हलन्ताच्चेत्यत्र हलग्रह-
णस्य ज्ञातिपरत्वात्सन क्त्वेन नलोपः । ९ 'राधो हिंसायाः सनीस वाच्य' ।

पर चस्ये । वदेऽपि तु यतोऽहं पितृवमलतम नूतमहाय स्या तश्चिरुट निनीपा
मानि परिगमितेरेव दिवसस्तत्रागत मामवतुय महायात्रायाग्रिनो बुभूवु
वर्तव्य विचारभोपानपरम्परा तितेनिय । अचिरेणैव च पितृमार्माप्पमुपगत्य
तरमं मुनमाग्रिध्वमुग्र सिंसानय ।

अमुक्त्वा विमनितप्रैष्यो भीमभटो जिगीर्षया समग्रद्वयमांगगितपरिभटो
दायाद् समरभटम् अभ्यदिपेगैथिपीत् इत्यस्तुज्ज्वले तस्मिन् राजेन्द्राभ्युदयाचलं
समाह्वये प्रवृद्धनाद सैन्यमहागुधि सुभ्यशुदचलत् । तत्सदयुधया प्रस्थितैर-
सैन्यै सामन्तै राजपुत्रैश्च महानिनदैर्नदैरिव ^१सचिपममानैर्निजस्वामिभ्यल
सैमीगुभिर्दिशा प्रदेशा र्त्तमापिपरीषित । सम्पतदमहद्यगजराजिजगव्यप्रा,
तद्भारविदलनघ्रासासाङ्ग्या मेदिनी, रजोरात्रिप्यानेन विभुशरणम् अभिभूत ।
समरभटोऽपि च भीमभटमेव राढाम्यर्णमागतमयगम्य ^२समर्प्य हर्म्यतलमुग्रान-
वहितोऽहित सद्यदसेनोऽग्न्युद्गत्य युयु मयाऽप्रतो निर्गतो रणाय आजह्रदिति
मिलितयोरभयो राज्ञो शूराणा परस्परसमरकौशलम् ^३प्यथिषु ^४महानाह्वयप्र-
लय प्रायर्तत ।

अज्ञानन्तरमेव कुप्यत्कृतान्तदन्ताप्रदलनोधित इव शस्त्रमग्नात्तमानल
समुज्जग्ममागो नभोऽभ्याविबरोपत् । रेणुशिताना सैन्यतुमुग्नादरादिता, नृप्य
रक्ष्यन्था च रणाद्गगरद्रभूमिर्व्यरचत् । हस्तयैमां पादयमान प्राण्यमृत्तार्दी,
प्यमानप्रागिनीव प्रयभामीत् । न चिरादेव च दग्धक्षेत्रे, अचक्षपणेन, युद्ध-
विशारदैश्चन्द्रभुजासैश्च महायैर्दुर्मदैर्द्विरदैरिव धनुर्धरो भीमभट परमैन्यमहा-
तरनभाजयत् । तस्य सैन्ये भग्ने रथस्थित समरभटऽनिशुद्धो रणाधी मन्दर
इवाचलोऽतिष्ठत् । तदा वारणस्थो भीमभटस्तमनिपत्य तस्य चतुरोऽधान् रथशरा

१ 'इहो मलि', 'यनि प्रहृष्टोद्य' । २ 'तनिपतिद्विरदातिभ्य सनो
वा इद् वाच्य' । ३ 'सर्वावन्तर्ध इतीट्' । ४ 'अजगनगमां यनि',
'मन्त्रिषु' । ५ 'सेनया अभिप्रातुमैपीत्', 'सत्यापपाशः' इति ष्यन्तात्पनो
लुट् । ६ 'समो गरपृच्छिष्याम्' (अजदेनस्येत्युक्ते 'अजगनगमामि ति न
दार्ध', नापि तटि इडागम) । ७ शत्रु पृष्टौ, 'गनावन्तर्धः', इति पाणिनेः
भाष 'आगम्यधामीत्', 'अग्र लोरोऽभ्यागम्य । ८ 'इट छति वा' ।
९ नाते सद्यताह्वद् । १० यमगा मयल । ११ दैर्यतैरुतोयस्य' ।
१२ 'गिहृद्राशिरमने' इति गिहृदन्तारुधानय ।

रक्षारै रगभूमिशय्यायामनूपपत् इति विरथोऽपि समरभगे धावित्वा तोमरेण तितृदिपथा भीमभटविक्रमकरदिनं प्राहार्पात् । इत्थं प्रहतमाहनानुभावपि पिवाहनौ भूत्वा गृहीतचर्मखड्गौ पदाती एवामर्षणौ तौ द्वन्द्वयुद्धेनान्योन्यम् अभ्यनुभूयिष्ठम् । चणाच्च खड्गयुद्धविशारदं प्रसह्य युध्यमानो भीममटो नर्तकीतनयस्य शिरोऽविच्छिद्यत् । सम्पत्ते चेत्थ तस्मिन् सत्सैनिके समरभटवधे, मृधे चाप्यवमिते, सिद्धचारणोद्गीयमानः प्रीतिर्भीमभट सतिभि सह राडापुरीं प्रविश्य चिरप्रदासोपयातो रान कौशल्यमिव मातरमभ्यनन्दयत् । स्वयञ्च पौरैरभिनन्द्यमानो, गुणप्रियै सचिवैश्च पूज्यमान, पितु सिंहासनं समुपाविशत् । ततः अक्षत्तपणादिभ्यो निजसहायकभ्यो बहुग्रामान् वसूनि च प्रदाय तं सह पैतृकं पदं प्रशासन् लाण्डेन्द्रसुतया देव्या हस्तावल्या सह चिरं रममाणोऽपि सर्वा भूमिं वशीकृत्य समाहृतोत्तमराजः स्वभार्याभिः सम्भोगैरसक्तः, पानादियसने चानुरक्तः, सचिवेषु न्यस्तसमस्तराज्यभारोऽभ्यन्तराच्च निरजिगमिषात् ।

एव सासारिकव्यसनान्तकस्य तस्य दिदृक्षया यदृच्छया जातृत्तङ्को मुनि-
शर्तसमादेशपवित्रमरुत् इव तत्रागतम् । द्वारञ्च प्राप्ते तस्मिन् मुनौ द्वा स्थै-
र्जनेरापेक्षितोऽपि रागमदैश्वर्यमदान्धो नृपतिर्न तदा तदादिदरिपथां लेशमप्य-
वाधात् इति क्रुद्धो मुनिरमुं राशे 'मदान्धस्वम् राज्याङ्गष्टो वन्यो हस्ती भव'
इति शशाप । एतदाकर्ण्य विगतमदो भूपतिर्मुनिचरणानतो दीनैर्बन्धनैस्त प्रासा-
दयत् इति प्रदान्तरोपे महपिस्तस्य उद्दिष्टोर्षया इत्थं वक्तुम् अन्वच्छिद्यत्
यद्विकल्चक्षुषम्, प्रचण्डदन्त्यारय नागशापावसादितज्जातिधीमूत मृगाङ्गदन्त-
सचिव समाश्वास्य यदा 'व स्वतृत्तान्तं प्रवक्ष्यसि तदैतस्माच्छापास्ते मोक्षो-
नयिष्यति । गिरिशादिष्ट, व तदा, गन्धर्वसमवाप्स्यसि, अतिथिश्च तं चक्षु-
ष्मान् सम्पश्यते । इधमुक्त्वोत्तङ्को मुनिर्यथागतं प्रायात् । भीमभटश्च राज्य-
विच्युतस्तत्क्षणं मुनिशापकारणे वारणो बभूव । स चाह गताभूतो भीमभट,
त्वञ्च प्रचण्डशक्तिरियधुना सप्तमोऽयमायसो शापमोक्षं कालयति ।'

१ नृङ्ग हिमायाम् उज्जिनाद्वेत् तेन 'हलन्ताच्च' इत्यस्याप्रवृत्तिः ।

२ 'हलन्ताच्च' इतिसन किं प्रम् । ३ दृष्ट आदरे, 'अत्रतो दीर्घो नष्ट' तेन किरक्ष-
पठभ्य' इति न दीर्घः । ४ मौवादिऋजुधातो सति 'अन्तनगमा सति' इति
दाधादि । ५ 'उदविदमु'ग्रहि०' ननिग्रहगुहोऽयं, 'ग्रहि'या०' इति सम्प्रसारणम्
सन पत्रत्यासिद्धवाट्टपभार ।

एवमुक्त्वा भीमभट् परित्यक्तगनाकारस्तच्चण दिव्यविभवो गन्धर्व सम-
पद्यत । प्रचण्डशक्तिरपि च तस्मिन् परत्यत्येव समुत्पन्नलोचनालोकाशक्तिरनायत ।
तदैव वर्णाजालान्तस्थितोऽन्यै सचिव्यै सहितः सुरदोषघनिश्चयो मृगाङ्कदत्तो
द्रुत प्रधाप्य निजमन्त्रिण प्रचण्डशक्ति कण्ठे जग्राहेत्यकाण्डसुधारपमिताङ्ग
सोऽपि निजस्वामिन मृगाङ्कदत्त परिचित्य सहसा त पादयोरग्रहीष्ट । ततश्चिर-
विहिष्ममक्षिप्तौ रदन्ती मृश हु सितौ च स्वामिसेयम् गन्धर्वरूपो भीमभट्
पर्यसान्वयत् मृगाङ्कदत्तोऽपि च प्रणतः 'यदस्माभिरय मन्वोपलब्ध, यच्च
पुनरमुना चक्षुन्मत्त्वमयास्त तत्र सर्वत्र भवानेव हेतुरित्यादिवाक्यैर्मुहुर्मुहुस्तम्
भूतुं शून् । तेनातिसन्तुष्टो गन्धर्व मृगाङ्कदत्तमुवाच यदचिरादेव त्व शेषानपि
समान् सचिवानवाप्य समुपलब्धशशाङ्करतीभायो महीतलभूभृद् भविष्यमि ।
अहद्वान पर स्मृतमात्र एव त्वा सचिवास्त्यमानोऽधुना स्वाभीष्ट क्षिप्तोपधिषु
साधयामि ।

एव चारकेयूरहाररवमुत्तरितदिग्विभागे, गन्धर्वधारेय दिवमुत्पतति मम-
यास्तप्रचण्डशक्तिर्मृगाङ्कदत्त परा कीटि निर्वृतेरवास्तदहोरात्रमनैषीत् ।

प्रभाते च दाशाङ्कवत्या शेषाणा स्वमन्त्रिणाञ्च अन्वेपिपियया उज्जयिनीं
यियामुर्मृगाङ्कदत्तस्तत प्रतिष्ठमानो मार्गेऽतिविहृतेनैकेन पुत्रा नभस्तले समुद्य-
मान निजमन्त्रिण विजमदेमरिणमदासीत् । यावच्च तेन तमन्यमन्त्रिण
प्रदर्श्यन्ते तात्पत्य गगनाद् अवतिर्तरिषु तस्य पुत्र स्कन्धादवस्था र्ह'दपापर-
वशोऽधुकिष्ठरलेवरो मृगाङ्कदत्त पादयोर्जग्राह । ततस्तेन तन्मन्त्रिभिश्च क्रमेणा-
स्मि 'स्मृत पुनर्मांभ्येष्यति' एवमुक्त्वा विगृह्यतत्पुत्रं तत्र समुपविष्ट त
मृगाङ्कदत्त कौतुकात्तदुदन्तम् अपिपृच्छिषीत् । विजमकेशरी चापि तथोत्सुक
निजप्रभुमगस्यैव निजोदन्त यक्तु प्रारभत—

'नागतापाद् भवद्भ्यो त्रियुक्तेऽह बहन्पहानीतस्तनो भ्रमन् भ्रान्ते
मार्गे मार्गे मार्गयमाणोऽचिन्तय यत्तवज्जिभ्रगाजितस्योज्जयिनींयत्रागयैतत्रि
वटग्नस्य प्रादग्धलाभिघ्नस्य ग्रामस्य चापीतर्ग्यैरस्मिन् वृक्षमूलेऽपरभ्रमपनेतु
गुर्गुणया समुपाविष्टम् । तत्र सर्पदशानो वृक्षो ब्राह्मण एकोऽग्रहीत् 'पुत्र इत

१-२ स्तौतिशोरेव धन्य-यात्रात् । ३ 'इत्मनि ता' । ४ 'रुद्रिदो'
इति किराद्गुणाभाव । ५-६ रुद्रविदुमुग्रमद्विषयिप्रच्छ सध' इति किराद्
मग्नमारणादि ।

उत्तिष्ठ, अन्यथा मदीया गतिं गमिष्यसि । अस्त्यत्रैको महासपो येन दष्टोऽहं
तद्विपरत्नादितो वाप्यामस्या स्वशरीरम् उज्जिष्मामि' एवमुक्तवन्त तं देहत्या-
गाजिवायं विपन्नमन्त्रेर्निर्विपमकार्पम् । ततः स विप्र साकूत कृत्स्न भमोदन्त-
मत्यादरात्पृष्ट्वा विदितार्थं प्रीतिमान् एवमभाषत यत्त्वया मम प्राणा प्रज्ञा इति
मम पितुः प्राप्त वैतालसाधनमन्त्रमिमं त्वं गृहाण । कृतैतन्मन्त्रं न पसिद्धवैतालो हि
जनो यस्मिन्सते तद्भवते । यद्विविदिषति तद्ब्रूते । यज्जिघ्रसति तदस्ति । यद्
धित्सति तद् धयति । यः सिंसीपति तः सिनाति । यः मित्सति तः मीनाति । यः
शुश्रूवयिषति तः श्रावयति । यः जुहुवयिषति तः हावयति । यः रिरक्षति तः रक्षति,
यः विभ्रक्षति मोघाग्निना तः भ्रजति । किं बहुना, तस्य जनस्य वशवदता गत
प्रबलोऽपि शत्रुश्रवणावनतोऽनवरतः शुभ्रूषमाणस्तदाज्ञानुसारमेव अजिजपति,
तिष्ठासति, निवृत्सति' विवृत्सति इत्ययं मन्त्रस्त्वादृशा कृते महानेवोपकारी
सेत्स्यतीति ।

[इति सन्नन्तप्रक्रिया]

तेनेत्यमुक्तोऽहं प्रत्यबोच यन्मृगाङ्गदत्तमतिरिच्याह नाधुना किमपि लिप्से
वैतालादिभ्यः इति तदन्वेषणपर एव पर्यट्याद्ये,^१ स्थले स्थलेऽनुजनं तद्वाक्तां च
परोपृच्छत्,^२ न कोऽपि किन्तु तां क्षोसूच्यते' । एतदाकर्ण्यं
प्रियापार्थक्ये विप्रोऽसौ विहस्य मामेवमब्रवीत् 'अपि त्वं न जानासि
(यन्नन्तप्रक्रिया) यद्वैतालसिद्ध्या सर्वमभीष्टं पर्यवसेसीयते ? एवञ्चेत्तदा
वैतालस्यैव प्रसक्त्या तत्प्रत्यासक्त्या च भूभुजस्त्रिविक्रमसेनस्य

१ 'रुदविदमुपग्रहिस्वपिप्रच्छ सध्व' इति क्त्वात् सम्प्रसारणादि ।
२ 'लुङ्सनोर्घरञ्' , 'एकाच उपदेशे' इति नेट् , सस्य तत्त्वम् । ३ 'सनि-
मीमाणु०' ४ 'स्तौतिष्योरेव०' । ५ 'सनिमीमा०' । ६ 'णौ च संक्षजे' ।
७ हुदानादनयो , तेन याजयितुमिच्छतीत्यर्थः । ८ 'सनीवन्तर्धम्रसज०' ।
९ 'स्मिपृह्रञ्जशा सनि' । १० 'सेऽसिचि०' इति वेट् । [इति सन्नन्तप्रक्रिया]

(यन्नन्तप्रक्रिया)

११ 'सूचिसूत्रिम् यद्व्यत्यर्शूणोतिभ्यो यङ वाच्य' 'दीर्घोऽङ्कित' १२ 'धातो
रेकाचो हलादे क्रियासमभिहारे यङ्', 'ग्रहिज्येति' सम्प्रसारणे 'रीगृदुपधस्य च'
इत्यत्र 'रीगृत्वत् इति वक्तव्यम्' इति रीक् ।

यथा विद्याधरैर्ययम् अजपनिष्ठ तत्पश्यन्ना मयोच्यमाना कथां निजश्रुतिपथमव-
धारयितुं स्वम् अबैदीयम्—

‘अस्ति गोदावरीतीरे प्रतिष्ठानाभिधानो देश । तत्र ताम्रपराश्रमशिविषम-
मेनाख्यो वैश्रमसेनी राजा यन्मूय । अधर्माय कोपिनोऽपि कोऽपि नो . नानन्यत्र
यो यस्य राष्ट्रे साधारणोऽपि जन । राजनीतिचतुरोऽपि धार्मिकपरो यो न प्रजानां
विपदे पदे पदे अनङ्गम्यत । प्रतापशालिनो यस्य नामाङ्गनेनेनवारयो रणे दुर्ग-
धारण निजविजयनिराशा समासासयन्त । यदनुभावोऽरिगणयोवनयोवनवाम-
न्तिकविभूतिमदम् अदददत्त । कश्चविलम्बितसंश्लेषकाटोपमाश्रेण आहितारि-
हृदयभयो यदुज्जो भुजङ्ग इव सपत्नानपि विपत्तान् अदददत्त ।

आस्थानमण्डपगतस्य तस्य सेवार्थं शान्तिशालाख्यो भिक्षुरेव फलम्
उपानेनीयत । स राजा चापि तत्फलमादायासन्नपतिन कोपागाराधिकारिणो
हृते अबैदीयत ।

इत्थं व्यतीतेषु दशसु वर्षेषु फलमेकदा राजे दत्ताऽऽस्थानतोऽपमृते भिक्षो
तत्फलं राजा रक्षिणां हस्तान्मुखाय देवतस्तत्र प्रविष्टाय च श्रीशमरंठपोताया-
दायादादयत् । स चमरंठो यावत्तत्फलम् अशास्यते तावदेभिधमानमभ्यात्तस्मात्
उत्तममनसं स्वमेवं निरगन्तु । तद् दृष्ट्वा राजा तत्फलमादाय भाण्डागारिकम-
प्रार्थितुं यद्विज्ञपनीतानि यानि पत्रानि मया तुभ्यमनुदिनमर्पितानि तानि
स्वया एव स्थापितानीति तत्पूजा मनस कोपाप्यतो व्यतिज्ञपन् यत्तानि पत्रानि
गत्तमनुदाट्यैव प्राचेभिविधिं गतास्तत्तत्राहम् । आदेशभेदात् तत्र गत्वा गये-
षम् । एवमभिधानो राजाज्ञस्त कोपाप्यस्त तत्र गत्वा निरीक्ष्य पुरातनो
न्यवेदयत् यत्तत्र पत्रानि तु न सन्ति विन्तु रश्मिगगानां नूतनमानसराजि-
र्ददीप्यमानो दरोदश्यते । तदाङ्गणान्तिपुष्टे भूय तान् मगांन् कोशरक्षिणं दत्ता
पूरयदागतं भिक्षुमग्नेष्टुस्वदत्त, ‘भिक्षो, एवमेतावद्दत्तयेन यत् एव मां
मेदश्यत मिमेतेत ते प्रयेत्तन बराह्मणो इति न यावत् यदपि न तावत् पर
फलमर्ते करोतुहिदे’ । एतदुपपन्नं राजानं भिक्षु रहस्ययानीत्—‘देव धीर-
गदाययगारेण मन्त्रमाधनं मेऽत्र पाते प्रयोजनम् । तत्र च नगान् पतं पशुयो

- १ ‘य विमादा.’ १ ‘यम् दत्त’ । २. ‘पुमाप्पा०’ इतिभेदं पुनो यद्
लुहो’ । ३. ‘लुपमदत्त’ ‘अजभदददभगवशाव’ । ४ ‘मृविमुद्रि०’ ।
५ ‘रोदुपपत्त्य च’ । ६ ‘हरे’ रो ए’ द्युभयत्र एवम् ।

एहि गच्छाव' इति यावन्निर्भयोऽभिधत्ते तावद् वैतालव्यापारित स शवो भूमाव-
द्वयो भूया तस्मिन्नेव तरौ पुनर्लभ्यमानोऽदृश्यत । त्रिविक्रमसेनस्त शवमव-
तारयितु पुनस्त वृक्षमभ्यरुहत् । ततस्तमयतार्थं वैतालाविष्ट त स्कन्धे चारोप्य
मौनेन गन्तु प्रचक्रमे । यान्तश्च त शवान्त स्थो वैतालो ललाप यन्मा वेध्रीयमाण
स्त्वमभ्वनि शधम्यमे इयध्वध्रम येय्यमां यथा त्व याया एतदर्थं कथामहमेका
त्वा वर्णयामि—[इति यन्तप्रक्रिया]

आसीत् पुरा पुरारिक्नत्या चाराणस्या निजप्रतापानलनिर्दग्धसपत्नकुलका
नन प्रतापमुकुटो नाम राजा । तस्य रूपशौर्याभ्या स्मरारिजनदर्पदलनो वज्र
मुकुटो नाम तनयो बभूव । स च राजपुत्र पितृभ्या स्वपि
प्रियापार्थक्ये भवानुरूप चेकीर्ष्यमान सौन्दर्येण शरीरेण च शुक्लपङ्के
(यद्भुगन्त प्रक्रिया) शशीव सातिशय शोशूयायके । तस्य च राजपुत्रस्य स्वश-
रीरादप्यधिकप्रियो महामति, बुद्धिशरीरात्पयो मन्त्रिपुत्र
सखा समनायत । स चैकदा नृपात्मनस्तेन सखा चेकीडप
मानो मृगयातिप्रमदतोऽतिदूरमध्वान गतो निजशरै शालाना सिंहाना शिरासि
शौर्यधीचामरार्णाव वरीवुरच्यमानो घनवनमेकमवशिष्ट । तत्र च स बभ्रम्यमान-
भ्रमरकुलपेपाप्यमानविक्रमस्तरसतुमुमरसे, सास्यन्यमानसहस्रकीनिर्यन्निमे-
सिच्यमानरमेऽवने वने, लताप्रतानै येकीर्ष्यमानेषु तस्युल्लमेषु सेसिम्यमानाना
नानाविधशकुन्ताना, कालपरिपाकेन च त्रियोगिहृदयेऽगिर पङ्कुर्त्यमानेषु फलेषु
चक्षूर्यमाणानामारक्तचक्षुबुध्नां चटकाचटुलचण्डुलादीना श्रुतिमुखकरविराचै
जेहीयमाणमानम सुचिर व्यचरत् ।

तस्मिन् वने सवयस्यस्तथा विचरन्नेव स राजपुत्रोऽपरसागरे इव रिस्तुने
स्वच्छकाचविमलाप, इन्दोवरकुलपङ्कहारोत्पत्तिस्थाने, वनमीलित वर्तमाने सरोवरे
स्नानार्थमागता दिव्या कन्यामेकां ददर्श । सा च स्वकीयलावण्यनिर्हरेण सरोवर

१ यम उपरमेऽस्माद् यटि 'नुगतोऽनुनासिकान्तस्य' तत 'अप्रत्ययात्'
इति अप्रत्यये, टाप् । [इति यन्तप्रक्रिया]

(यद्भुगन्तप्रक्रिया)

२ चाय मन्तानपालनयो 'चाय की' । ३ 'विभाषा श्वे' । ४ 'सिचो
यटि' । ५ 'स्वपित्यभिष्येमां यटि' । ६ 'चरफलोश्च', 'उत्तरस्यात्' ।

परिपौपरती, दृष्टिपातैश्चाभिनवमुत्पलवनमिव सरोसृजती, जितेन्दुना मुखेनाम्बु-
जानि प्रत्यादेदिशती इव राजपुत्रस्य मनोऽर्जहरीत् । प्रविशति यूनि तस्मिंस्तत्र
विलासच्छन्नना स्ववेशाद्याख्यातुं सा संज्ञाञ्च अचरीरुनीत् । तथाहि—गुप्पशेखरा-
दुत्पलं गृहीत्वा सा कर्णे अचरीकारीत् । दन्तरचनाञ्चोत्पलेन व्यदाधात् । शिरसि
साकृतं पद्मं हृदये च करम् अदादाधीत् । तथापि राजपुत्रो न तस्या सङ्केतम्
अजाग्रहीत् । बुद्धिमान् बुद्धिशरीरस्तु अबोधुधीत् तदानीं सर्वम् इति स तस्या
निवासादिविषये सर्वं निधेचयौञ्जकार ।

चणाञ्च सा कन्या तदनुगैस्ततो नीता भिन्तु स्वगृहमवाप्य पर्यङ्कस्थिता
सास्वैपती अपि न तत्तृपात्मजनिहितचित्ता विश्रामम् अलालम्भीत् । राजसुतोऽपि
समवासनिजनगरीको अष्टविधो विद्याधर इव तां विना कृच्छ्रां दशाम् अन्वबो-
भूवीत् इति तस्यैतामवस्थामवलोक्य रहसि तत्कारणं भन्निपुत्रो बुद्धिशरीर-
अर्षाप्रत् । अभिव्यक्ततत्कन्यानिमित्तकदुःखञ्च तदानीं राजपुत्रो मित्रेण भृशमा-
श्वासयमान अजागदीत् 'यस्या नाम, ग्रामोऽन्वयो वा न ज्ञायते सा कथं प्राप्येति
किमर्थं त्वं मृषा मामाश्वासयितुं प्रयायसीपि नाहमेतावान् भाग्यवान् यद्विधिर्मह्यं
तादृश्यास्तस्या साक्षात्कृतिमपि वितातीतात् किमुतान्यत् इति । राजपुत्रेणेत्यमुक्तो
भन्निपुत्रोऽकथयत् यत्सङ्केतेन सा सर्वम् असोसूचीत् इति कथं भवता साऽज्ञा-
तनामान्वयग्रामेत्युच्यते, तथाहि—कर्णे उत्पलं यत्तथा न्यस्तं तेनैतत्सूचित
यत्तस्या निवास कर्णोत्पलस्य राज्ञो राष्ट्रे वर्ततीति । तथा या दन्तरचना कृता
तस्यैतत्कथितं यदहं दन्तघाटकस्य कन्याऽस्मीति । समुत्तसितपद्मा च सा 'पद्मा-
वती' इति स्वनाम असुसूचत । एवं हृदयसमर्पितहस्ता सा एतदुत्तवती यत्त्वयि
मम प्राणा वर्तन्ते इति । अत एतेन सर्वेणैतत्समायातं यत् कलिद्वन्द्वे विख्यातो
य कर्णोत्पलो नृपस्तदन्तघाटकस्य सङ्ग्रामवर्धनारयस्येयं जगद्विरयाता, प्राणा-
धिकप्रिया पद्मावतीनामा कन्या । लोको हि सर्वमेतदहम् अशोभविषम्
इत्यल्लिलं वेवेष्टि । अत एव च तद्देशादिशंसिनीं सज्जामवागच्छम् । नाहं त्वां
वनीवक्षीमि, मा मदीया गिरमतो मृषा त्वं जौगृहि, मा चात्मभाग्यं जर्गुडि । प्रात-

१ पृ पातनपूर्णयो, 'गुणो यद्भुको' 'दीर्घोऽङ्कित' 'नाभ्यस्ताच्छदु' ।

२. 'रुद्रिचौ च लुकि' । ३. 'अतश्च', 'यत्र वा' । ४. 'विभाषा चे' ।

५ लुका लुप्ते प्रत्ययलक्षणाभावात् 'स्वपित्यमि'—इत्यस्याप्रवृत्तिः । ६. प्रच्छ
क्षीप्तायाम् । ७. ग्रह उपादाने । ८. गृह् गहणे ।

रपधि केवढं विमन्धस्त्वं बर्हुद्धि ततो यधोपाय मयं सम्पादयिष्ये । मन्त्रिपुत्रेनेच-
मुक्तो राजमुत अतोतोद्, समुपलब्धोपायश्च अमोमोत् ।

परेद्युर्मन्त्रिपुत्रकृतमन्त्रगोऽध्वारुदो राजपुत्र प्रियार्थी मृगयायात्नेन स्वमन्दि-
राग्निर्गन्धं पुनस्तां दिशमुद्दिश्य स्वाश्वमदिश्वयत् । मध्येमार्गच्छे द्रुतगन्तृत्वविवेचि-
तसैनिको मन्त्रिपुत्रैकमहाय मन् कलिङ्गप्रियं प्राप । तत्र तौ राजसुतमन्त्रिपुत्री
कर्णोत्पलमहीभृतो नगरे तस्य दन्तघाटकस्य भवनमन्त्रिन् य तद्दूरे एव एवस्या
वर्षीयस्या योपितो गृहं प्राविशताम् । तत्र प्रदत्ताम्बुययमाधौ निभृतस्थलेऽ-
वस्थाप्यैवत्र स्थिते च राजपुत्रे मन्त्रिपुत्रो वृद्धा जगाद, 'अप्यम्ब, सङ्ग्राममर्थनं
दन्तघाटकं जानासि ?' तदाकर्ण्य सा जरद्योपिजगाद, 'आम्, अहं तस्य दुहितु
पद्मावय्या धात्रीति सर्वं तत्परिवारं मम्यग्नेभि । मित्पुहृतयमनमिदानीमह
त्रिभर्मीति नाहं तदन्तिकं गन्तुं जाहमि' । एतदाकर्ण्य स्वकीयोत्तरीपादिदानेन
तां सन्तोष्य मन्त्रिपुत्र पुनरब्रवीत्, 'मात, यदहं प्रार्थये तद्गुप्तं मम्याद्याम्म-
त्याहार्य चर्हुद्धि । दन्तघाटकमुता पद्मावतीं गत्वा स्वमेवं यद् 'यधो राजपुत्र
सरमि त्वया जरीगृधयाऽदरीदश्यत तद्दृष्टरीशयदरीभृतोऽभ्यावत्र बरीरुतीति ।
विद्य, यदा प्रभृत्येव सरमि त्वं प्रेमदृष्टया तम् अवैर्वरी, हृदयेन च अवैर्धा,
तदा प्रभृत्येव स रमणीरूपस्वर्जौगाधाऽनन्तराधाऽगाधार्णवनिमग्नो निनज्जगृहाम-
प्याममतोष्ट्रयारुपेण जाग्रहीति । त्वग्राममाम्येन पद्मास्तरेऽपि मोमो'त' । कर्पूरा-
गुरुशोरादिशीतोपचारेणापि न शान्तिम् अधिकज्जमीति । अनुनेनोपमानोऽपि न
विमिष्य चगुरीति इति तस्य दशाया दादयती त्वा मूचयिषुमहमिहायाता ।
प्रणोतवीमि, तथाऽचिरं चरीरुद्धि येन तत्र सयोगेन स्वयम् कानोऽपि न वास्प-
र्थात्' इति । एतदाकर्ण्य दानवशीकृता सा वृद्धा पद्मावतीपार्श्वं गत्वा चगानन्तर
एव कर्पूरलिप्तपागिद्वयाद्गुलिचिह्नितोभयगण्टा, परिभयोद्विग्ना रदनी प्रचारयन्त ।
गृष्टा च मनी जगाद यदितो गत्वा गुप्तं युष्मदागमन मया तर्क्य निवेदितम् तेन
च तथा निर्भर्क्य द्वाभ्या पागिभ्यामहमाहतेति जाहेति न तद्गुलिमुद्रा अद्यापि
मर्दायगच्छी इति । तर्क्यमुने मनि नैराशयविषण्ण न नृपाम्बव महाप्राज्ञो

१ प्रिचिर शृणुभावे । २ ह्ये गतिशान्तयो (शान्तिरिच्छा शाभा च) ।

३ दृत् चरणे । ४ गृत् अन्विषांशायाम् । ५ गाष्ट प्रनिष्ठाश्लिष्यद्वन्द्वे च,
अप्र'यधे, टाप् । ६ मुष्टां मोहयनुत्पाययो, 'राते प', निरादीनाननार्धधातु-
कान् 'न धातुलोप आर्धधातुके' टाप्स्याप्रवृत्ति ।

मन्त्रिपुत्रे जनान्तिरमुवाच, 'मा विपादमाधि वाऽभिर्नहहि, मन्त्र रक्षन्त्या तथा निर्भर्त्स्य अस्या वक्त्रे दशाङ्गुलीर्निपातयन्त्या सूचितं यद्वल्लपन्तीया इमा दश राय सन्नानुचिता इति प्रतीच्या । इत्थमाश्वासितराजसुतो मन्त्रिसुतश्च विपणित्रिकीतस्वाधिष्ठितकिञ्चिस्त्वगोपलब्धधनेन वृद्ध्या महार्हं भोजन साधयित्वा तथा सहोभावभुजाताम् ।

अथो व्यतियापितदशदिनो मन्त्रिपुत्रो जिज्ञासार्थं पुनरपि वृद्धा पद्मावत्य-
न्तिकं प्रेषितवान् । मिष्टान्नपानादिबुद्ध्या सा तदनुरोधत पुन पद्मानया वास-
गृहमभ्युपेत्य तूर्णानि स्थितापि तदवस्थामपराधरूपेण गणयन्त्या तथा सालत्तका-
भिस्तिसृभिरङ्गुलिभि उरस्यभिहता तदन्तिकादानात् । ताद्व्यावलोक्य मन्त्रिसुतो
राजसुतमत्रवीत् 'एवं जातेऽपि मान्ययैतन्त्रागृष्टि विन्यस्तसालत्ताङ्गुलिमुद्रान्न-
यया तथेत्यं सूचितं यत्तिस्रो निशा सरजस्काहमित्येता अपि प्रतीच्या वेदीभ्य-
न्ताम् इति । [इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया]

अप्यहे गते मन्त्रिपुत्रस्तां वृद्धां पुन पद्मावत्यै प्राहैषीत् । सा च तदानीं
तन्मन्दिरमवाप्ता सम्मानपूर्वकं प्रीत्या सम्भोजिता पानलीलादिभिर्दिनं विनोदिता
सातिशयम् असुखायत । सायञ्च यावत्सा वृद्धा गृह गन्तुं
प्रियापार्थक्ये सुमैनायते तावत्तत्रत्यालोका भयानक बहिर् अशब्दायन्त
(नामधातुप्रक्रिया) यदलानाद्गष्टो मत्तहस्ती जनान् मथन् धावतीति । तदा-
कर्ण्य पद्मावती वृद्धामेवमभाषत यदस्तिरुद्रमार्गेण तव
गमनं साम्प्रतमसाम्प्रतम् । अत पीठिकाया समुपस्थाप्य बृहद्वाचवद्वालम्बित-
रज्जुका त्वा तत प्रक्षिपामि । एव गृहोद्यान प्राप्य वृद्धममुमारुह्य विलङ्घिताद्-
प्राकारा स्वगृह गच्छ । एवमुक्त्वा सा चेटीभिर्गवाक्षेण तां वृद्धा रज्जुपीठिकाया

१. 'अनुदात्तोपदेशः' इत्यनुनामिकलोपस्थाभीयत्वेनासिद्धत्वाच्च हेर्लुक् ।
२ अज गतिक्षेपणयो, यदन्ताद् यक्, अस्य यङ्लुक् नास्ति, आर्धधातुके इति
विषयसप्तमी तेन यङि निवक्षिते एव व्यादेश । यङो लुकापहारे तु विषयत्वा-
भावेन 'अजेर्व्यञ्जने' इत्यस्याप्रवृत्ते ।

(इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया)

ॐ नामधातुप्रक्रिया ॐ

३ 'सुखादिभ्य कर्तृवेदनायाम्' इति क्यङ् । ४ 'शृशादिभ्यो भुव्यच्चेर्लोपश्च
हल' । ५ 'शब्दवैरकलहात्रकण्वमेपेभ्य करणे' ।

वहिरचीवरत् । सा चापि यथोक्तेन पया गत्वा राजपुत्राय मन्त्रिमुताय च यथा-
वत्सवं वेदापयति स्म इति चतुरो मन्त्रिपुत्रो राजपुत्राय सर्वं तदित्यम् अर्वापयति
स्म यत्तवेष्टं मिदम्, तथा हि युक्त्या मार्गः प्रदर्शितः अतस्त्वमप्य प्रदोषे एतेनैव
पया तस्याः प्रियाया मन्दिरं प्रविश । तेनेत्यमुक्तो मन्त्रिपुत्रयुक्तो राजपुत्रो बृद्धा-
निर्दिष्टेन तेन प्राजारवर्त्मनोद्यानमागत्योपरिष्ठान्मार्गान्मुग्धीभिश्चेटीभिरधिष्ठितां
लम्बमानां मयीष्टिकां रज्जुमवलोक्य तदारूढो दासीभिराश्रित्सरज्जु. प्रियान्तिकं
प्रापितः । तस्मिँश्च तत्र प्रसिष्टे मन्त्रिपुत्रः स्वारायं प्रत्याययी, राजपुत्रश्च ह्ययां-
भ्यन्तरवर्तमानां पद्मावतीं रूपयाञ्चकार । सा चापि तमवलोक्य चिरौत्सुक्योचितं.
क्वण्टप्रहादिभिस्तैस्तैरनुभावैस्स्थान्त प्रेमभासमभिव्यानज्जति गान्धर्वेण विधि-
नोदया तथा कान्तया सह पूर्णच्छो राजपुत्रो गुप्तं तत्र तस्थौ ।

अथ गतेषु केषुचिद्विसेषु एकदा रात्रौ राजपुत्रः पद्मावतीमेवान्ते मन्त्रयाञ्च-
कार यन्मया महागतो मम मुहन्मन्त्रिपुत्रस्तव धात्रीगृहे एकस्त्री तिष्ठतीतीह
चिरंयति मयि म दु गौदियते अतः इदानीमहं तदन्तिकं यामि सम्भाष्य च तं
पुनरिहागमिष्यामीति । एतदाकर्ण्य तद्वियोगचिन्तया दौदूयमानापि पद्मीमूर्त्य-
माना सा धृता पद्मावती प्रियमुवाच, 'आर्यपुत्र, मया कृतास्ता मंज्ञास्त्वया
ज्ञातास्तव मित्रेण तन्मन्त्रिपुत्रेण वेति मां विज्ञापय । तस्मिँश्च राजपुत्रो न्यगर्दाद्
यन्मया नै' मङ्गेतैर्न विविद् ज्ञातमपि तु स्वर्धं द्रौढु ग्यमानं मामवलोक्य
मृशमाश्वासयन् स मम मुहदेव सर्वं स्वत्मङ्गेतितं सरिरमयमस्मैयति स्म ।
एतदाकर्ण्य सा जगाद, 'एवं क्षिण्येन तद्विषये कथयता स्वयाऽनुचितमाचरितम्
यतो हि स ते मखेति मम भ्राता । अतस्ताम्बूलदानादिना म सर्वथा परिचरि-
तव्य आसीत् ।' एवमुक्त्वया तथाऽनुमतो राजपुत्रः पूर्वपथेन सख्युरन्तिकमात्रगाम
तत्कृतं संज्ञाविज्ञानश्चानुपगतस्तं मूचयाञ्चकार । न म शिन्तु तस्मिन् विज्ञासाम ।

परिणतिं गते दिवसे, निर्घृते च तयोः सान्धे त्रिधा, सायं पद्मावत्या-
सम्प्री स्नहस्तोपात्तमपक्षान्ताम्बूलपात्रा तत्रात्रगाम । पृष्टमन्त्रिपुत्रपुत्राश्च च सा

१-२. 'अर्यवेदयोरप्यापुत्रवचस्य.' । ३. रूपं दर्शयत्यर्थः 'सम्भाषणारूपे' ।

४. चिरं कुरति, 'तावरोति तदा चष्टे' । ५. सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् ।

६. 'कर्तुं कयद् सलोपध' इत्याचारे कयद् । ७. 'अमंदा दूये' इति नियमेन

मामाचष्टे स्मेत्येकस्मिन्निष्ठायां धरमान् आचष्टे स्मेति यदुपपन्नान्तपिपृही-
तादस्मच्छब्दाद् धाव्यर्थविज्ञायां निधि टिलोपः ।

युक्तिनो राजपुत्रस्य भोजन निषेद्धु भोजनपानादिषु तदागम प्रतीक्षमाणा स्वस्वामिनीमावेद्य सद्योऽपद्यत ।

गताया पद्मावतीसरया मन्त्रिपुत्रो राजपुत्रमवदत्, 'देव, कौतुकमहमेक त्वा दर्शयितुमिच्छामि तत्त्व पश्य ।' एतदुक्त्वैक पक्वान्न तन्नामत्रादुद्ष्ट्य सार-
मेयाय प्रादात् । तच्च स जग्ध्वैव व्यपद्यत । एतदवलोक्य चित्रीयमाणचेतसा राजपुत्रेण तत्कारण पृष्ट पटिष्ट मन्त्रिपुत्रोऽभाषत, यत्सज्ज्ञानेन धूर्तं माम वगत्य त्वदनुरक्ता सा मत्तितृचया त्वदनुनिष्ठया च विपेणात्र मिश्रयित्वा मदर्धमिह प्रहिण्वती त्वाञ्च भोजनादिग्रहणाय तत्राकारयन्ती थ चिन्तयति यदेतस्मिन्नसति राजपुत्रो मर्द्यन् मम वशावदो भवेत् । सति चैतस्मिन्नेतद्वशगो मा सुक्त्वा स्वनगरीं परावर्तेत । अत परित्यक्तमन्युस्व मदुक्तयुक्त्वाऽस्या हरणे मतिं कुर्या । एवमुक्तवन्त मन्त्रिपुत्र यावत्स राजपुत्र सय बुद्धिशरीरस्यम् इत्य प्रशसति तावत् 'हा । राज्ञो बाल सुतो विपन्न' इति दु खितचनारवो वहिरध्रूयत । तच्छ्रुत्वातिहृष्टो मन्त्रिपुत्रो नृपामञ्ज जगाद् यदद्य निशि त्व पद्मावत्या गृह गत्वा मध्वैस्वन्ती ता मधु धापये । तत्पानमदेन च सा नष्टचष्टा, निस्संज्ञा गतनीवेव यावत्तिष्ठति तावत्तस्या कनीतटमश्रितसेन मदत्तेन शूलेना क्लृप्तित्वोपात्ततदाभरणसञ्चयोऽवलम्बितरज्जुर्विनिर्गतो गवाक्षेण वहिरागच्छे । तत पर यथा भद्र भवेत्तदहमभिधास्यामि । एवमुक्त्वा मन्त्रिपुत्र कारितशूकरशावक सकाशाधिकायसकुल्लिकर्कश शूल रानपुत्राय ददौ । रानपुत्रश्च गृहीततच्छूले निशि पूर्ववपद्मावतीगृहमवाप्य मद्यनिश्चेष्टा ता शूलेन जघनेऽङ्किता हताल-
ङ्काराञ्च विधाय 'सण्युरन्तिकमागतस्तस्मै प्रदक्षिताभरणो यथाकृत शशस । मन्त्रिपुत्रोऽपि च तेन तदीप्सित सिद्ध मत्वा गत्वा च प्रात श्मशान कृततापस वेपो राजसुत स्वशिष्य विधाय तमवधीत्, 'अलङ्कारेष्वेपु मुक्तावलीमादाय विचिक्रीपया त्वमापण व्रत, बहुवस्त्राञ्जोमा वद, यत्न प्रदर्श्यमानामिमा चिक्रीषु सर्वो जनो विलोकयेत् न किन्तु कश्चिदना गृह्णीयात् । पुररक्षिभिश्च चोररूपेण निगृहीतस्त्र वदेर्यन्मदीयेन गुरणा विक्रेतुमिय मद्य प्रदत्तेति ।

मन्त्रिसुतेनेच प्रेषितो रानसुतो धृतमुक्तावलिरापणे भ्रान्त्यन् दन्तघाटक-

१ 'नमोविरिचक्षित्रड कयच्' । २ माम् इच्छन्, अस्मच्छब्दात् 'सुप आत्मन कयच्' इति कयचि 'प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । ३ मधु इच्छन्तीम्, सर्वप्रा तिपदिकानां कयचि लालसाया सुगमुकौ' ।

मुताऽऽज्ञापितैर्ध्वीरगोपिभिरधिशारिभिर्निगृहीतः तच्छगमेन नगराव्यक्षमनङ्गमा-
नीतः । तैश्च दन्तघाटककन्यायाः निशि हृतेयं मुक्तावलीं कुनो रन्ध्रेति वृष्टो वेपथुः
तापसः स राजपुत्रोऽवादीत् यन्महामियं मदीयेन गुरुरा प्रदत्तेति स पञ्चतद्विषये
वृच्छयताम् । तदाकर्ण्य तदधिशारिणस्तमुपेत्य पप्रच्छ, 'भगवन्, मुक्तावलीयं
कथं तत्र क्षिप्यहस्ते गता ?' तद्विशम्य स धूर्तो रहमि रहस्यं तस्याभापत यत्त-
पन्थी अहमरण्येषु सदैवेतस्ततो भ्राम्यन् देवादिहाद्य निशि श्मशानमार्धयिषम् ।
स्रगं स्थितश्चेतस्ततः समागतं योगिनीगणमहमपरयम् । तन्मध्ये एषा योगिनी
समानीतं कञ्चिद्राजपुत्रं समुदादिततद्दृष्टमलं भैरवायोपहारीकृतवती । ततो
मधुपानोन्मत्ता सा मामलोक्य विविधान् कामुकीभावानभिव्यञ्जयन्ती, समु-
द्भ्रमती, अर्धस्यन्तो वडवेन मामुपगत्य जपतो मेऽक्षमालिखं भक्तोऽपाजिर्हार्पिते-
त्यतिरुद्धेन मया सा जघनस्थले मन्त्रप्रज्जालितायसस्यूतेनाङ्किता, तस्या-
कण्ठान्मयेयं मुक्तावलीं चाहतेति तापमान्हां सा मम विज्ञेया वर्तते ।

एतद्विशम्य पुराप्यक्षो गत्वा सप्रं तद्रूपं व्यजिज्ञपत् । भूपोऽपि च तदानी-
मेकमाप्तवनितां दन्तघाटकमुताजघनस्थलमलोकयितुं प्रेषितवान् । परावर्तिता-
याश्च तस्या मुग्धात्म्यं तज्ज्ञात्वाऽ'नयैष ङारिण्या मदीयः सुतो प्रस्त' इति
समुत्पद्यमतिर्मन्त्रिपुत्रतपस्विनः समीपे स्वयमेव गत्वा वृष्ट्वा च तत्कथनेन मुता-
प्रियुक्तिदुग्धोदात्तायमाणचक्षुष्यां पितृभ्यां शोच्यमानामपि पद्मावती पुराशिर-
वात्म्यत् । सा चैवं निवांमिताऽप्यटव्यां वर्तमाना तत्प्रमं मन्त्रिपुत्रमुपा-
सम्भाष्य प्राणाद्य जहायिती दिनान्ते परित्यक्तापग-क्षिप्यवेपी मन्त्रिपुत्रमुपा-
त्मजौ ममारुढार्धौ मार्गे शोचन्तीं तामुपेत्य समाधायनपूर्वकं गुरुरा समारोप्य
स्वराष्ट्रे नीतवन्तौ । तत्र च तया निवृत्तो राजमुनः समुग्रं तस्यां । दन्तघाटकस्तु
व्यतिरिक्तेनैतेनारण्ये स्वमुतां श्वापदाशितां भग्ना ययीयांसमपि तं ज्योपयता,
दरीयांसमपि तन्मृत्तुं मेदैयता, प्रतिदिनञ्च कन्याविपोगजन्यदुःखं दार्पयता
महता शोकेन स्वपादि, तद्भायां च तमन्यगमत् ।

१. श्रपतेलुंद् । २. 'अध्वरीर' 'अध्वरीरयोमैपुनेच्छायम्' । ३. 'वाप्यो
प्यभ्यामुदमने' । ४. वृद्धं कुरंतेत्यर्थे णाविष्टरज्ञाये 'वृद्धस्य च' इति ज्यादेशः ।
५. अन्तिरं कुरंतेत्यर्थे णाविष्टरज्ञाये 'अन्तिरगदपोनेदगाधी' । ६. 'प्रिय-
स्थिरस्थिर' इति दीर्घस्य द्राघादेशः । ७. 'धिगू ते पद' ।

आख्यातैतत्कथो वैतालो नृपमब्रवीत्, 'त्वं हि बुद्धिमता श्रेष्ठ पुरुष इति दम्पत्योरनयोर्मरणे किं मन्त्रिपुत्रोऽपराध्यति राजपुत्रो वा तत्र हेतुस्ताहो पद्मा-
वत्यास्तत्र वर्ततेऽपराध इति सशय मेऽपनयस्व । जानानोऽपि यदि तत्त्वं त्वं न
वदिष्यसि तदा शिरस्ते शतधा स्फुटिन्यति' ।

एवमुक्तवन्त त त्रिविक्रमसेनो वैतालः जानानं शापभियैवमबोचत्,
'योगेश्वर, न किमप्यत्र दुर्विज्ञेयं वर्तते, नापि चान्यतमस्यापि तेषां त्रयाणामत्र
वर्तते पातकमपि तु राजा कर्णोत्पल एवात्रापराध्यति । यतो हि प्रभुकार्यं कुर्व-
न्मन्त्रिपुत्रो नात्रागम्यत । पद्मावती-राजपुत्री च कामशराग्निना सन्तापिताविति
स्वार्थसाधनोद्यतौ अविचारार्हा निर्दोषौ । राजा कर्णोत्पलस्तु धूर्तचरितेद्विताद्य
जानानो नीत्यनभिज्ञ इति निजप्रजानां तत्त्वगतिमनवगत्य निर्विचारं यत्पद्मावतीं
निरवासयत्तेन न सोऽपराधभागिति निर्विचिकित्सम्' ।

नृपमुखादेवं समीचीनमुत्तरमाकर्ण्य तत्क्षणमेव नृपस्कन्धादुत्तीर्णं स वैतालो
वै तालोत्पतत्पतन्निभिरशालोद्भूतितशास्त्र-सनसैनायमान-सदागतिना सहाप्रत
क्योऽपरिलक्षितश्च घ्रापीयाय ।

एवमन्तर्हिते वैताले पुनरपि भूपतिरमुमन्वेपिपुस्तच्छिद्रापापादपान्तिकमा
जगाम । यावच्च स चितालोकवशात्तत्रावलोकयति तावत्पूर्ववदेव भूतले पतित
कुवन्तं शवमवालुलोके इति शवान्तर्भूतं तं वैतालः पुनरपि भूपो यदा निजस्कन्धे
समारोप्य तूष्णीं जवाद्गन्तुं प्रवृत्ते तदा स वैतालः स्कन्धान्द्रव्यस्तं नृपमब्रवीत्,
'रात्र्येव गच्छन् त्वं महान्तं क्लेशमनुभवसीति तव मनोविनोदायाध्वश्रमापनो
दाय च कथामेता त्वा कथयामि—

'आसीत् कलिन्दनन्दिनीकूले ब्रह्मस्थलनामको ग्रामः । तत्राग्निस्वामीनामक
एकः श्रोत्रियो ब्राह्मणो न्यवसत् । अपुत्रः स पुत्रीर्यज्ञपि पुत्रीर्यज्ञान्तेवासिनः सुस-
न्तुष्टः स्वमठिकायामेवावप्रायाम्, अप्राप्तादीयत् । सन्ततिकाम्यैतं तस्य कालक्रमे

१ 'गाङ्गुटादिभ्यः'—इति डित्वम् । २ 'सत्रकृष्टकृष्टं' इति सत्रशब्दात्
पापार्थं क्यङ् । ३ सन-सन शब्दादव्यक्तानुकरणे डाचि, 'लोहितादिडाज्भ्य
क्यप्', 'वा क्यप्' इति वैभाषिकस्तङ् । ४ 'मुप आत्मन क्यच्' । ५ 'उपमा
नादाचारे' । ६ 'अधिकरणाचेति वक्तव्यम्' । ७ 'काम्यञ्च' इति काम्यच्
प्रत्ययान्ताच्छतृप्रत्ययः ।

पातिसुन्दरी मन्दारवतीनामकन्याऽजनि या स्वालौकिकसौन्दर्याधरीकृतविधिपूर्व-
विनिर्मितमृष्टिर्यौवने, यौवनेऽयं पक्षीयत । सञ्जातव्यातिनि च तदभूतपूर्वसौन्द-
र्ययशसि दिशि दिशि, कान्यकुब्जतस्तप्रायाता मय्यगुणसम्पन्नास्यो ब्राह्मण-
पुत्रास्ताम् श्रौढीयेत् । किन्वेकस्मै प्रदानेन दोषावात्महत्यां मा कुर्वीयातामिति
भीतोऽग्निस्वामी न कम्मैचिदपि तेषु यौवनसौन्दर्योदयां दयाञ्चकं मन्दारवतीम्
हृष्यविवाहितायामेव स्थितायां तस्यां तत्र ते त्रयो ब्राह्मणा अपि तद्वचनचन्द्रा-
सक्तचकोरदृष्टो न्यवमन् ।

अतर्जितघटनामंघटनपटीयान् किन्तु विधिर्हि बलीयान् । अस्यैव च बलेन
कलीधर्मोऽपि भोजायने । यालिशोऽपि विद्वैत्यते । दरिद्रं दपि राजार्जति । अयमेव च
सर्वनाशशोनाशपाशबद्धमपि विर्योऽशयति । तिर्यञ्चं सध्र्ययति । सध्र्यञ्चं तिरोऽय-
यति । दरिद्रं श्रयैर्यति धीमन्तञ्च दरिद्रैर्यति । अस्यैव बलेन मुदिनमपि दुर्दिनैर्यते,
दुर्दिनं मुदिनायते । वीतरागतयाऽपरिगणितशीतवानातप, आत्मविकाशापसारि-
ताज्ञानध्यान्तस्यान्तः तपस्यन् अप्येतत्प्रेरितो जनो दुर्जन इव कामिनीकाञ्चन-
कामनाकृष्टं केशायते । त्रैलोक्यनाथानामपि नाथोऽयं स्वहस्तोपात्तनाथं नाय-
हरिमिव प्राणिमात्रं यथेच्छं चालयति, उत्थापयति, उपवेशयतीति कश्चिदिह
कस्यति इतरः कृणोति अपरो रामायते अन्यो रावणायते । अनस्तद्विवशीकृता
मन्दारवत्यपि समुत्पन्नानन्ददाद्वारेण पञ्चममगात् । एतेन तच्छोकविरुद्धान्ते
ब्राह्मणपुत्रास्तद्वान्धवै ममं श्मशानं नीत्वा परामुं तां स्वभिलाषाभिः सह
भस्ममाचष्टुः । पृक्तमग्नौ तेषां विहितमष्टिकः, कृततद्भस्मशय्योऽयाचितोपलब्ध-

१. युवतीनां समूहे मयसोवाचरदित्यर्थः, 'कृत्तुं कयङ्मलोपय' इति वयटि
त्रिवाहजन्यसंस्कारविशेषनिमित्तकेन पतिशब्देन समामे मति निगम्यतेत्यात्
'कयङ्मानिनोश्च' इत्यस्याप्रवृत्तिः । २. ऊर्द्धां विवादितामस्मदन् । ३. 'आवा-
रेऽवगतमकलीक' इति शिः । ४. भोजस्यी इवाचरति इति शिष्टे 'कृत्तुं'
कयङ्मलोपय' इति वयट् स च भोजस्योऽप्यरग—इति नियमः । ५. 'कृत्तुं'
कयङ्मलोपय', इति वयटि, 'न कये' इति नान्तर्गम्यं पदं ग्राह्यं मयस्य इत्यत्र न ।
६. 'राजा' इवाचरति, 'अनुनामिकस्य विमूलो' इति । ७. पाशं विमुञ्चति
'आयापपाश' । ८. सध्र्यञ्चं करोति । ९. तिर्यञ्चं करोति । १०. धीमन्तं
करोति । ११. दरिद्रं करोति । १२. 'मुदिनदुर्दिनोदारेभ्यः' । १३. 'केशाय-
ममते' । १४. 'वर्षनापिदिहेभ्यः शिः' । १५. कृत्तुं कयङ्मलोपय' ।

भक्षणेन प्राणिनिपत् । द्वितीयश्च तदस्थोऽनुपादाय भागीरथी ययौ । तृतीयश्च शिरो
मुण्डयिष्ये । सञ्जीवयमानं शुद्धात् त्रयं यन् देशादेशान्तरभ्रमणप्रसङ्गेनैकदै-
कस्मिन् ग्रामे कस्यचिद्विप्रस्यातिथिर्बभूव । तस्य गृहे द्विपत्नी यदा भोजन परि-
पचन्ती आसीत्तदा क्षीरैर्यैस्तत्सुतो रोदितुं प्रावर्ततेति शृणु सान्त्वयमानोऽपि
न स यदा ध्यरसीत्तदा गृहीतवाहुर्गृहिणी तं ज्वलदग्नौ प्राक्षिपदिति क्षिप्तमात्र एव
स मृद्वग्नौ बालको भस्मीभावनभजत् । एतदवलोक्य समुपचातरोमाञ्च स तापसा
तिथिरचिन्तयद् यदहं ब्रह्मराक्षसवेशमनि प्रविष्टोऽस्मीति भूतं किल्बिषमिवेदमी-
यमन्नमधुना मधुना सम्पृक्तं विपमिवात्र नाहम् अश्नानायामि । नृपादितोऽपि च
नात्राहम् उदन्यामि । एव चिन्तयिष्यामि ततः प्रतिष्ठमानं तं प्राधुनिकं गृहस्थं
प्रोवाच, 'भगवन्, अकृतमोचनो नवान् मद्भवनतो मां दयताम्, मार्दयता सर्वं
निन्तामन्तोपकारणञ्चति' । तदाकर्ण्य तत्पत्नी बालक-न्यतिकरमुत्तवन्तं गृहस्थं
पुनरवेचत् यद् यद्येतदेव कारणं तदा जपसिद्धस्य मम मन्त्रस्य मृतसञ्जीवनी-
शक्तिं त्वमधुना परय । एदमुक्त्वा मन्त्रपुस्तिकामनुवाच्याभिमन्त्रिता धूलिं
तद्भस्मनि चित्तेपेति तद्रूपं एव बालकस्तस्माज्जीवन्नुत्तस्थौ । एतेन परा निर्वृति-
मवाप्तो विप्रतापस्तत्र दुःखे । गृहस्थोऽपि च तां पुस्तिकां नागदन्तेऽवरधाप्य
भुक्त्वा पीत्वाऽशयिष्ट ।

तत्पुस्तिकामन्त्रस्यैवभूतातिचमकारकप्रभावेणातिविस्मितो विप्रो गृहपतौ सुप्ते
सति, प्रियार्थीवितार्थी, गृहीततत्पुस्तिकस्ततो निर्गत्यातन् दग्धतप्रियश्मशान-
स्थलमवाप । गत्वा च तत्र तत्कालं तं पुरुषमवालुलोके यश्च गङ्गाग्मसि मन्दार-
वयस्थीनि ज्ञेयुः गङ्गां गत आसीत् । ततस्तत्कालं तत्र कृतमनिकं तद्भस्मन
उपरि शयानं, गङ्गातः परावर्तितं चेत्थमुभौ स जगाद यदहमात्ममन्त्रशक्त्या
कान्ता भस्मतो जीवन्तीमुधापयामीति मठिकैपापास्यताम् युवाञ्चापसरतमिति ।
एव निर्बन्धात्तावपास्य मणिकाञ्च निलोच्य समुद्धान्तपुस्तको विप्रपुत्रस्तन्मन्त्रेण
धूलिमभिमन्य भस्मनि प्राक्षिपदिति जीवन्ती मन्दारवती प्रतप्तनाञ्जनवणाभा,

१ उभौ साभ्यासस्य । २ 'मुष्मिन्' इति णिच् । ३ 'पुच्छभाण्डची-
वराणि' 'चीवरादर्चने परिधाने च' । ४ 'मृताङ्गाचनतलिङ्गत्यो' । ५ 'अश्व-
क्षीर' इत्यनेन 'क्षीरलवणयोर्लालसायाम्' इति सहकारेण वयच्चसुगागम ।
६ 'अशनायोदन्यधनाया दुःखभाषिपासागर्धेषु' । ७ दयं दानगतिरक्षणाहिसादा-
नेषु, इत्यस्माद्धोऽ (मा गम इति भावः) । ८ माम् आचष्टाम् ।

कौमुदी-कथाकल्लोलिनी

एतद्विप्रविष्टनिष्क्रान्ताधिक्युतिवपुः समुदतिष्ठत् । तादृशीं तां जातामवलोक्य
दर्शनमात्रेणैव स्मरानुरास्ते त्रयोऽपि अहमहमिकया तामुपयन्तुम् अकलयन् ।
एकतमस्तेष्वेवं तस्यां स्वाधिकारम् अप्रपश्यत् यदियं मदीया भार्या यतो हि
मयैव मन्त्रबलेनेयं पुनरजीविता; द्वितीयश्चैवं स्वाधिकारं तस्याम् अदृष्ट्वा
यत्तार्थेऽस्या अस्थिप्रक्षेपेणेयं मयोजीवितेति मदीयैषा भार्या । तृतीयश्चैवमुक्त्वा
तयोरधिकृतिम् अर्चकत्वात् यदस्या भस्म रक्षित्वा तपस्यता मयोजीवितेति मदी-
यैषा भार्येति ।

‘एवमेतं विवादास्पदं विषयं सम्यङ्निरूप्य राजन्, कथय सा कन्या कस्य
भार्योपपद्यते’ । यैताल्लत एतदाकर्ण्य राजा व्याजहार, ‘यः बलेशमनुभूयापि तां
मन्त्रेणाजीवयत् सोऽस्याः समुत्पादकत्वात् पितरिति । यश्च गंगामस्थानि निनाय
स मुर्तति । यश्च भस्मशय्यामाश्लिष्य गाढानुरागावगाढो वाडं तत्रैव तपस्यन्न-
कुप्राप्यदौकिष्ट स एव पतयति’ इति ।

मुष्मतीनामिविप्रमयेनादेवमुत्तरमवाप्य तस्य स्कन्धादवतीर्य यैतालोऽतर्कितः
स्वपदमगच्छत् । भिद्यर्थसम्पादनसमुद्यतो राजा च भूयोऽपि तमवाप्तुं मनो
ययन्ध, यतो हि—‘प्रागारययेऽपि प्रतिपन्नमर्थं तिष्ठन्वनिर्वाह्य न धीरसत्तयाः’ ।

(इति नामधानुप्रक्रिया)

इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्यां प्रक्रियानिर्देशो मत्तमः कल्लोलः ।

१. कल्लि कल्लहमगृह्णप्रियर्थे ‘इत्यादिभ्यो प्रहरे’ इति सदकारेण ‘मुहमथ०’
इति गिष् । २. एधुमकरोत् इति करोत्यर्थे गिष् । प्रथ प्रख्याने इति गिषि लुङि
‘अगृह्णत्प्रथ०’ इति वा । ३. एधमकरोत् । ४. हृशमकरोत् । ५. पिनेषाच-
रति, विपि, दापि गुणः । ६. मुन इवाचरति । ७. पतिरिवाचरति ।

(इति नामधानुप्रक्रिया)

अथ कण्डूवादिनिर्देशोऽष्टमः कल्लोलः

ततो वैतालावासिसमुद्योगतत्परो नृपोत्तमः पुनरपि तच्छिद्रेषापातस्मवाप्य पूर्व-
चदेव स्वस्वम्भोटसवेतालदावस्तूर्णां त्वरितचरणः चरणार्थकार । प्रयान्तं च तं
तत्पृष्ठगो वैतालश्चित्रीयमाणः समुवाच यदन्धतमसाच्छ्रयायां
प्रियापार्थक्ये तमिस्त्रायां यातायातं कुर्वन्नूनं त्वं तन्तस्यसि इति त्वत्स्वेदाप-
(कण्डूवादयः) नोदाय भूयस्त्वां कथामेतां कथयामि—

अस्ति भूमण्डलविख्यातं पाटलिपुत्रनामकं नगरम् । पुरा तत्र
गुणगगाग्रहग्रहिलो विक्रमकेमरीनामा नृपतिर्यभूव । तस्य गृहे शक्रशापवशाद्
घृतशुकशरीरो मेघायन् दिव्यविज्ञानवान् सर्वशास्त्रपारङ्गो विदग्धश्चूडामणिनामा
शुक आसीत् । तदुपदेशेन नृपात्मजो मागधी भार्या चन्द्रप्रभाभिधामुपयेमे ।
तस्या राजपुत्र्या अपि तथैव परमविज्ञानशालिनी सौमिकानामशारिकाऽभवत् ।
उभे ते शुक-शारिके निजविज्ञानैर्निजप्रभू वम्पती सेवमाने तत्रास्ताम् ।

एकदा शारिकया सहैकशय्यासनाहारविहारं कामयमानः शुकः शारिकां
तथाकर्तुं प्रास्तावीत् । शारिका चैतदाकर्ण्योवाच यत्पुरुषा हि दुष्टा कृतघ्नाश्च,
स्वल्पकालमेव ते रज्यन्ति, परिपूर्णांश्चांश्च विरज्यन्ति, इत्यचिरमेव स्वजनेभ्यो
वीरज्यन्ति । अतो नाहं पुरुषसंसर्गमिच्छामीति । एतेनातिशयं हृणीयमाणः शुकः
शारिकाम् अगदत् यन्नैवं पुरुषा दुष्टा भवन्ति अपि तु स्त्रिय एव नृशंसहृदयाः
स्वार्थमाधिकाश्च जगतीह हरयन्ते । इत्यमुक्तवति शुकोऽत्र विषये वृद्धिं गते
चोभयोः पारस्परिके विवादे उभावपि तौ शकुनी ययास्वपञ्चनिर्णयाय राजपुत्रं
शरण्यमवर्णयताम् । राजपुत्रश्च तयोर्विवादमाकर्ण्य कथं कृतघ्नाः पुरुषा इति
प्रमाणयितुं शारिकामाह । सा च निजपक्षं पोष्टुं पुँदोपाख्यायिनीमाख्यायिका-
मेतामाख्यत्—

अस्ति सर्वभूमण्डलविख्याता कामन्दिका नाम महानगरी । तत्रार्थदत्ता-
भिधानो वणिङ् न्यवसत् । तस्य निजसन्ततिसम्पत्तिरसम्भूयसी अपि पैतृक-

कण्डूवादयः ।

१. चरण गतौ 'यस्य विभावा' । २. तन्तस दुःखे । ३. मेघा आशु ग्रहणे ।
४. हरज ईर्ष्यायाम् । ५. हृणीङ् रोपणे लजायाश्च । ६. वरण गतौ ।

सम्पत्तिमन्ततिरसम्भूयसीत् । वार्धके तस्य धनदत्तो नाम पुत्रोऽजनि । उपरते च पितरि स युगं घृतादिप्यमनामक्तो विगतधनो दौर्गत्यं गतः परिरथक्निजदेशो देशान्तराणि भ्रमिषुं निषान् चन्दनपुरनाम्नि नगरेऽशनार्थं एकस्य वणिजो गृह-मविशत् । स च वणिक् युवानमेनमवलोक्य शृष्टान्वयादिः कुलीनमवाप्य कृत-तप्ताकारः स्वगृहेऽप्यस्थाप्य विविधादङ्कारैरपसृतां सुसंबद्धितां च रत्नावली-नाम्नीं निजकन्यां ददौ ।

अथ गतेषु केषुचिद्दिनेषु सुरप्रिस्मृतदुर्गतिधनदत्तो बागूयन्त्या नयेदया वत्सा रश्मिरुगृहवत्सतिरपि व्यसनोन्मुखः तस्मिन्नेकसन्तानमवसं रश्मिरं यथम-प्यनुमान्यकया वृद्धया स्त्रिया सहात्मना तृतीयो रत्नावलीमादाय तद्देशात्प्रस्थित-वान् । गच्छन् सोऽष्टम्यामेकस्याम्, मुक्ततस्करभयो भाषाभरणाद्यादायार्थं गुणवतीमपि भाषां जिघांसुस्तया वृद्धस्त्रिया सहैकस्मिन् गते तो निश्चिप्य ततो गन्तुमचिन्तितमनुसरयत् । एवं चिप्याथ तत्र तिरैरस्यति तस्मिन् वृद्धा तु स्वपद्यत किन्तु हतागुहमादिजालपतिता रत्नावली प्राणैर्न व्यदुष्यतेति विगतेषु केषुचिन्-क्षणेपु आयुषः शेषतया सा तस्माद्गतादुत्थाय समवलम्बिततृणगुहमादिनिश्चिताङ्गी, करणं प्रोक्षन्ती, पदे पदे पन्थानञ्च गृह्यन्ती पितुः पार्श्वं प्राप । अकस्मात्तत्र तथामृतामागतामालोक्य पितृभ्यां समम्भ्रमं गृहा रदती सा मातुर्वा एवमभाषत यन्मागे ययं चौरैर्लुण्ठिता । अहञ्च तैर्गणैर्निपातितापि न मृतेति काश्चिकैर्नरेण पथिरेन गतादुद्घृता दैवादिहायाता । तदास्पर्शं नितरां द्रव्यस्यन्तो तत्पितरौ तामाश्रय्य समुचितं भिक्षयन्तो मातिशयम् अभिर्णयताम् इति कतिपयैरेवा-होभिः सा पूर्णपदेन श्रीरैरस्यत्, त्रियुक्तभर्तृमंगलप्रविता च पितृवैरमनि तर्षा ।

व्यतीतेषु केषुचिद्दिनेषु स्वदेशमागतो धनदत्तो घृतशपिततद्विषो व्यधिन्त-यत् यच्छशुरवेरम गत्या रत्नावली गृहस्थिताद्योऽवाध शशुराणुन, किञ्चिद्धनमानेपु सं वनीयमानि । एवं स हृदये कृथा समवाप्तशशुरवेरमा दूरात् स्वभार्ययाऽश्रय-

१. सम्भूयम् प्रभूतभावे । २. 'वप्राग्यमापदादने' गिच् । ३. घन्तु पूजामाधुर्ययोः । ४. गुराण त्वरायाम् । ५. तिरम् अन्तर्धी । ६. द्रवम् परितोषपरिचरणयोः । ७. भिषज् चिकित्सायाम् । ८. भिष्यज् उपमेवायाम् । ९. उरम् वलयः ।

तेति तया, धावित्वा तत्पादयोर्गृहीतः । निजपत्नी तत्रावलोक्य भीताय च तस्मै
तत्पत्नी पितृभ्यां प्राग्वर्णितं सर्वं न्यवेदयत् । ततस्तया सह निर्भयं श्वाशुरशरणं
प्रविष्टो दृष्ट्वा हृष्टाभ्यां श्वशुराभ्यां समभिनन्दितश्च रत्नामलया सह श्वशुरधियं
भुञ्जानो यथासुखं कतिपयदिनान्यास्त ।

एवं श्वशुरवेश्मनि समुखं निवसन्नपि स चैकदा निर्दोषेऽङ्कुसुतां स्वभार्यां
निहत्यापहततदाभरणो भुरङ्गितनिजगृहसंसाधववृत्तिरलङ्घितो निजहृदयमचैपीत् ।

एवं पुरपाः पापाः । यामेव मूर्तिं निजहृदयमन्दिरे प्रेम्णा संपर्यन्ति तामे-
वार्थान्धाः समरैर्यन्तीति यथाभिलषितं क्रौर्यं चेक्रोयिष्यिषवो नृशंसाः पुरपाः
प्रशंसास्पदं कथं मन्येरन् ।

इति कौमुदीच्याकल्लोलिन्यां कण्ठ्वानिर्देशेऽष्टमः कल्लोलः ।

-
१. भुरङ्ग धारणपोषणयोः । २. सपर पूजायाम् । ३. अरर आराकर्मणि ।
४. करोतेर्यङन्तात्सन्नन्ताण्यङन्तात्सन्नन्तादुभ्रत्ययः ।

(इति कण्ठवादयः)

पद-वाच्य-लकारार्थनिर्देशात्मको नवमः कल्लोलः

एवं पुंशोपदर्शनामाद्यायिकामाग्याय तूष्णीकाम् आमीनायां सारिकायां
 राजपुत्रः स्वपक्षं पोषयितुं शुक्राय अतिष्ठेत इति तथा
 प्रियापार्थक्ये विप्रवैदमानो राजसुते तिष्ठमानः शुक्रशकुनिरेवं वक्तुं
 (आत्मनेपदप्रक्रिया) प्राक्मेत—

असत्येका हर्षयती नाम नगरी । तत्र बहुकोटीश्वरस्य धर्मदत्तात्यवजितो
 वसुदत्ताभिधानयातिरूपसम्पत्त्या, प्राणेभ्योऽप्यधिकप्रियया सुतया र्धभूरे । तां
 च तेन समानाय रूपयौवनसम्पत्तये, ताद्यलिप्यां कृतवमतये, वसुदत्ताय
 दत्त्वा निरनिशयं कन्यापितृयानृग्यमुग्रम् अनुबभूवे ।

एकदा पितृघेरमनि कृतवस्रति, पार्यां स्वघेरमरथे गति, दूरान् तत्रायान्तं
 वञ्चिद् युवानं दृष्ट्वा दुर्निवारमारमोदिता, सखीमाहास्यानापितं तं प्रसृष्ट-
 कामुकं सा स्पर्शमञ्जन । तदाप्रभृति च तदेकाम्बमानया रहमि प्रतिनिशम्
 अरस्त ।

अथ गगराग्रापगमे स्वदेशतस्तस्याः पतिस्तत्रानुग्रीके इति प्रमुदितमानया
 तन्माता नष्टं कृतमण्डनां तां तद्विजयतिगमीपं प्रेषितयती । किन्तु वसुदत्ताया
 अन्यामम्बमानमन्त्रात्तर्कप्र रहमि वर्तमानायपि न तां स्पर्शहृषतां नापि च
 स्पर्शजल्पनाम् । एवमेकप्र वर्तमानयोरपि पट्प्रिशाग्न्यङ्गयाद्वयोरपि विरु-
 दिष्ट्युत्पन्नामग्रीनयोन्तयोः, पतिमास्तिष्येऽपि जारं निष्यापन्त्यास्तस्या अप्य-
 परिधान्तः पतिरप्यशदिष्टः ।

आत्मनेपदप्रक्रिया

१. अनुदात्तवित् आत्मनेपदम् । २. 'प्रकाशानस्तेयाद्ययोधः' इति प्रकाशाने
 तद्ध् । ३. विमाया विप्रत्यापे । ४. 'प्रकाशानस्तेयाद्ययोधः' तिष्ठम्यऽस्मिन्
 जना विषादपदनिर्णयार्थमिति स्थेयो विषादपदनिर्णयता अथवा तिष्ठति विधाय्यति
 विषादपदनिर्णयोऽस्मिन्निष्पद्ये वाहुल्ये अधिकरणे 'अथो यत्' । 'स्तेयो विषाद-
 स्थानस्य निर्णेतरी प्रोदिने' इति मेदिनी । अतो राजगुणं निर्णेतृत्वेनाभयविक्रयं ।
 ५. प्रोवाभ्यां समर्थाभ्याम् । ६. भावधर्मयोः । ७. 'कर्त्तरि कर्मण्यतिहारे' ।
 ८. प्रतिषेधे दद्यादोनामुपगंस्थानम् । ९. द्विवादात्मनेपदम् ।

भुक्त पीत-सुखेऽप्यथ सर्वेषु, निशि सन्धिं भित्त्वा चौय्यां क्रममाण
कश्चिच्छङ्क्रमणश्चौरो वासगृहाभ्यन्तरे न्यविशेत् । तत्कालमेव च तम् अजा
नाना वणिक्सुता निनचारकृतसङ्केता, सङ्केतस्थानम् उपतिष्ठमानेन मार्गेण
निकेतनान्निभृतं प्रास्थिते । एतेन विप्रितेच्छश्चौरो व्यचिन्तयत् यद्येषामाभर
णाना कृतेऽहमत्र प्रविष्टस्तैराभरणैर्युक्तैषा निशीथे निर्वचितेति निरूपयामि
तावत्कैषा विसेर्धत्येतद्गुञ्जिज्ञासन् स चौरो गृहान्निर्गयालक्षितस्तदत्तदष्टि,
ससङ्केतसखीयुता वणिक्सुता ताम् अनुससार । सा च समवाप्तसङ्केतस्थानोद्याना,
स्वस्नामुक वृक्षे लम्बमान रात्रौ सङ्केतस्थानागत नगररक्षिभिश्चौरबुद्धयोद्धध्यमान
पाशकण्ठ गतासु समग्रलोक्य विद्वलोल्लान्ता स्त्रोर स्थलम् आर्घ्वाणा 'हा ।
हतास्मि', इति विलपन्ती भूना निपपात । क्षणानन्तर तरेक्ष तमथ गतासु
निनचारमवतार्य अह्वरागेण पुष्पैश्चालङ्कृत्य रागशोकान्धमानसा सा नि सज्ज
तन्मुखमुन्नमय्य यावन् निस्ते तावद्वेतालाधिष्ठितः स परपुरयो दन्तैस्तस्या
नासिका चिच्छिदे इति सध्यथाऽतिविद्वला सा तस्मादपाससार ।

एव विनसाऽपि सा किंस्वित्सासुरसौ स्यादिति बुद्ध्या पुनस्त निपुण
समपश्यत् किन्तु वीतवेताल, निश्चेष्ट, मृतमेव तमवलोक्य भीता परिभूता च
सा रदती तस्माच्चाल । एतत्सर्वं परिच्छिन्नोऽवलोक्य किमेतया कृतमिति चौरो
ऽचिचित्रीयत, किमत परमिद्य कुर्यादिति द्रष्टु^१ निज्ञासमानश्च कौतुकाद् दूरतश्च
ता भूयोऽनुजगाम ।

इत सा स्वैरिणी तस्मादागत्य सुप्तस्थितभर्तुक स्वक गृह प्रविश्य स्वकृत
सर्वम् अर्पणानाना प्रोक्षे रदती पतिमेवम् उदायत^२ यज्ञवर्तुरूप शत्रुरय नासि
काच्छदेन माम् अर्घ्यकृत । एव मुहुर्मुहुः स्व पतिम् अपवर्द्धमानाया क्रन्दन्त्या-

- १ 'वृत्तिसर्गतादनेषु क्रम' इति सर्गे (उत्साहे) तड् । २ 'नेर्विश' ।
३ अनुपसगाञ्ज । ४ 'उपादेवपूनासगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यम्' ।
५ 'समवप्रविभ्य स्य' । ६ 'सधतेर्गता' इति पत्वाभावः । ७ शाशुस्मृदशा
सन इति प्राप्तस्तड् 'नानोर्ज्ञ' इत्यनेन निषिध्यते । ८ आढो यमहनः ।
९ विगतया नासिकयोपलक्षितेरप्यर्थादिह वेर्ग्रन्थयोरभावः । अत एव 'विनसा
हृतवान्धवा' इति भट्टि । १० सम्पूर्वकात् 'अतिशुदृशिभ्यश्चेति वचन्यम्' ।
११ 'शाशुस्मृदशा सन' । १२ 'अपहवे श' । १३ 'यमो गन्धने' । १४ 'अधे
प्रसहने' । १५ 'विभाषोपपदेन प्रतीयमाने' ।

रतस्याः मण्डवौनाः, सर्वे तत्परिवारिकाः परिजनाश्च प्रायुष्यन्त । तत्पिता चापार्द्रमानिसां ताम्रलोक्ष्यातिप्रदुस्तत्पतिं भायाद्रोहिणं समवेदिष्ट इति सर्वत्रैव तमनीतइत् । तथाभिहन्यमानोऽपि न किन्तु य मूक्यन् किञ्चिदपि समहयत् ।

एतस्मिन्मण्डलोय ततोऽपसूने चौरैः, कोलाहलेन चावसितायां तस्यां निनि, आदमेमाटे च ततोऽपरेऽहस्करे आस्थानमण्डपमभ्यमार्गमिति च भूभृति, तेन वजिजा द्विजनामिकया सुतया सह निजजामाता न्यायालयं नीतः । राजा च सर्वं तच्छ्रुत्वा तत्र नयमानः, तेन स्वदारद्रोहिणञ्चैनं वजिस्सुतं मूर्धनानो न्यवृततद्वचा कृतनद्वधमिश्रसिर्हन्तुं प्रतिजज्ञे । परेष्वपि मडिण्डिमघोषं दध्यभुवं नीयमाने तद्वजिस्सुते स चौरौ राजपुराणागाथ प्रोवाच—'निरपराधमिमं मा भयन्त आदमेत । यथा चेतद्वृत्तं, सर्वमहं तत् संविदे । मां राजाप्रि नयन्तां सर्वमहं तत्र उपवेदिष्ये । इत्थं राजाप्रं नीतो कृताभयः य चौरः आमुल्याम्बं कृताम्ने राजे न्यवेदयत् । अग्रवीच यत्त मर्डीयः प्राययश्चेत्तदाद्यापि तच्छ्रवस्या-स्येऽस्याः सा नामा दृश्यताम् । एतमाकर्ष्य प्रेषितप्रेत्यमुक्तयो राजा सर्वं तथैव तदवगाथ वजिस्सुतग्रन्थं निरोक्षत । दुष्टाश्च ताम् उदैःपुर्वाण, तस्याः कणावपि च वतंयिषा, देवान् निरोक्षत तत्पितुश्च दण्डं धनेन उदैःनयत् । चौरं प्रति चार्ताय मुष्ट पुराण्यं विधाय उदैःनयत् । एतेनेभ्यं समाधानं याम्परीयदुर्हृति-दुराप्रदाप्रदिला महिला निरुत्तेगैयं दाटा भवन्ति । नीतायुधानमपि ध्वनिःपृच्छन्ति, कौटिल्ये कौटिल्यमप्यतिनामिति । निजप्रेमपाशराहृष्य पुराण् द्यतिर्निति, स्वदाश्चुरनिर्देपरेय पुराणददयं द्यतिलुनेते । अधरपयेधरमृतेनैव जीवनं

१. अतिथुः । २. अजागरः । ३. 'विदिप्रच्छिन्नरतीनामुपगमनम्' ।
४. 'निगमुरविभ्यो ह' । ५. 'आह उद्गमे' । ६. 'उयोनिर्गमने इति याप्यम्' तेनेह न तद् । ७. 'सम्माननोत्पन्नः' इति ज्ञाने तद् । ८. 'सम्प्रतिभ्यामनाप्याने' ।
९. 'हन' गिक् इति कित्तेऽमुनामिकलोपः । १०. विदिप्रच्छः । ११. 'भागनो-पगमभाषा' उपमन्त्रणे तद् । १२. 'उपगमादस्य चक्षुर्वेति वारणम्' ।
१३. 'गन्पनाश्चेपण' - अयदेपने (अर्पणे) तद् । १४. 'अभ्यतिर्निति', 'अभ्यतेरपुक्', 'उपगमादस्य चक्षुः' । १५. 'सम्माननोत्पन्नः' इत्युपगमने (उद्गमे) तद् । १६. 'सम्माननोत्पन्नः' इत्यादिना भूतो तद् । १७-१८. 'न गतिर्हिगाये-व' । १९. 'चरंरि चर्मभ्यतिहारः' ।

परिकीर्णते^१ । महतोऽपि धनुर्धारिण कुसुमशरशरैरेव परान्वयन्ते । परिणाम जानाना अपि परपुरुषान् लपतिष्ठन्ते । शैशवादेव प्रतारणे शिक्षन्ते^२ । यौवनेऽनेकान् गर्धयन्ते । प्रतिज्ञातमनुक्षण मिथ्या कारयते । मनोरमा अपीमा दृष्ट्वा को न विडुंरुते । तथापि विश्वस्तस्यानुरक्तस्य वधाय चेमास्तद्वृष्टदयपटल एव निजशस्त्र सच्छुर्वते । आत्ममहत्त्वप्रदर्शनार्थं तु यत्किमपि पुता सन्निरन्ताम् पर योषित पापा इति सवित्तिशीला सर्व एव सविद्वते^३ ।

पुरुषस्तु योपिदनुपातेन स्वल्पमेव सन्मार्गम् वचरते^४ । कुलीनो हि स शैशवे स्वभावतः सन्निष्ठशुभु सजीवते^५ । कोमारे ब्रह्मचर्यपरायणो गुरुभ्यो विद्याम् आदत्ते^६ । ततो गृहस्थमाश्रित्य सत्सन्तत्या एदिधिर्माणो निजकुलवशानुरूपा भार्याम् उपर्येच्छते इति न स कदापि परल्लना प्रकुंरुते । पाताल तलस्पशिनि श्वन्नेऽतलस्पशिनि पयोधो वा यथासमय परार्थं पतित्वा भौतिक क्षणभङ्गुर शरीरं प्रकुंरुते । यथाशक्तिजीवनपर्यन्तं हरि-गुरु-जनम् उर्ध्वकुंरुते । स्व यद् कार्यमाण सत्पात्रविप्रेभ्य कोटिशो घटोष्णीरष्टापदमुसजितशफशृङ्गा गा सयच्छने^७ । अद्वैततत्त्व समुद्य मुक्तावुत्तिष्ठते^८ । शरणसमागतसपत्नान् अधिडुंरुते । दुःखिन उर्ध्ववदते । अन्यायञ्च अपवदते ।

एवमुभयपक्षे प्रत्यक्षे न्यायदक्षो भवानेव सिद्धान्तपक्षं निर्णयस्व । पुतावदुक्त्वा र्क्षणेन्द्रशाप शुभ चित्ररथाभिधो दिव्यरथाधिष्ठितो दिव्यरूपे गन्धर्वो बभूव । सारिका चापि तत्काल क्षीणशापा तिलोत्तमा अप्सरा भूत्वा दिवमुत्प्रेरे ।

१ 'परिव्यवेभ्य क्रिय' । २ 'विपराभ्या जे' । ३ 'उपादेवपूना सगतिकरण' । ४ 'शिक्षेतिज्ञासायाम्' । ५ 'गृधिवञ्च्यो प्रलम्भने' । ६ 'मिश्रयोपपदान कुनोऽभ्यासे' । ७ 'अकर्मकाच्च' । ८ 'सम क्षुब्' । ९ 'सम प्रतिज्ञाने' । १० 'विदिप्रच्छि' । ११ 'उदश्वर सकर्म कान्' । १२ 'क्रोडोऽनुसम्परिभ्यश्च' । १३ 'आडो दोऽनास्यविहरणे' । १४ 'पूर्ववसन' । १५ 'उपायम स्वकरणे' । १६-१८ अत्र 'गन्धनाव क्षेपण' इत्यादिना क्रमशः साहसिक्ये, उपयोगे, मेवने च तद् । १९ 'विभाषो पपदेन प्रतीयमाने' । २० 'समुदाब्भ्यो यमोऽप्र-वे' । २१ 'उपसर्गाद्वस्त्र लहते' । २२ 'उदोऽनूर्ध्वकर्मणि' । २३ 'अधे प्रसहने' (प्रसहन क्षमा, अभिभवश्च) अत्र क्षमाया तद् । २४ 'भावनोपसम्भाषा' इत्यादिना उप भाषायाम् (उपसन्त्वने) तद् । २५ 'अपाद्वद' ।

ततो धंतालो भूपालमुत्तलाप, 'एयमेकैकं पृष्टं' तावन्त्योन्यविपयिर्जा कथां प्रकुर्वाणौ तत्र परस्परस्य निदां यद्यपि व्यत्यैकुरतो तथापि वस्तुगतिरगति-काऽनिर्जीता च तथैवावातिष्ठनेति राजन्, ग्रीपुराभ्यतरपापस्वतत्त्वं त्वं नदैस्व' । तदाकर्ण्य भूपतिरुचं, 'योगेश्वर, योपितः पापा अयमेव सिद्धान्तः पदः सर्वेषां नीतिविदनुभवशालिनां सम्मतः ।

एवमुक्त्वति भूमृति स पैतालः पूर्वपदेव तत्परकम्पादन्तर्दधे । राजा चापि पुनस्तदन्वेषणपरप्रपञ्चं प्रतिपेदे ।

निशि च समवाप्तशिंशापातरनरपतिस्तथैवोद्भूतमपैतालशयो भूपो भिक्षु-समीपमुपमत्तुं तत्ररे । पथि गच्छन्तश्च तं भूमृतं तच्छूमापनोदार्धमिमां कथां पशुमुपाक्रमत पैतालः—

अस्मिन् पूर्वांगुधेरतटे ताग्रलिप्सा पुरी । तत्र चण्डमेनाभिधानो राजाऽभूत् । म हि परग्रीपराह्मुरोऽपि सदामद्भामगमुन्मुखोऽरिमुप्यान् आर्ददत् । ननु-लक्ष्मीणामपहर्तापि प्रजाद्रव्यमम्पदः पर्यहरत् ।

एवदा भूपनेरतस्य सिंहद्वारे मग्नशीललभ्यो दाक्षिणाग्यो राजपुत्रः समाराग्य नैर्धन्याद्राजे निषेध तम् उपैकुर्वाणो बहुन्यद्दानि तिष्ठन्पथि नृपाय विशिष्यन्मुप-स्पेभे । अतो निजदत्तायां भाग्ये च हृणीयमानोऽतिनिर्विण्णस्ततोऽग्रात् । कार्प-टिको भूया यनद्राधयत् ।

गतेष्वथ केषुचिद्रूपमरेषु प्रजविता सतिना सर्वैरमाणो राजाऽऽग्नेदार्धमेकस्मिन् दिने मृगाटयोमाविशाय । तत्र विविधवन्धपशूनामाग्नें पुच्छेकं महान्तं शृङ्गर-मनुषावन्नतिदूरं यनान्तरमवाप्य पश्चाद्विरहितमैग्यः पर्णनृणापद्वज्रमागं महावने परिभ्रान्तो दिद्योहं गतस्तेनैव घृतकार्पटिबधेनैव मग्नशीलेन समगतः । तम-यलोक्ष्य भूपतिः मग्नेहं समगृह्यत 'कश्चिन्मं ताग्रलिप्सामागं सुखिन्मे' इति । तदाकर्ण्य यदाभ्रलिः आर्तुवान्, म कार्पटिकोऽप्यधत्त 'देव, मार्गमहं जाने विन्तु गन्तुमिदानीमगधाने । यतो हि बालोऽयं महतो निदाघम्य, मयाहृद्भाजायत ।

१. 'गन्धनावधेपण०' प्रकथने तद् । २. 'इतरेतराभ्योन्योपपदा८' ।
३. 'समाननोमजन०' इति जाने तद् (निधिवु ह्यर्थः) । ४. 'स्वर्पायामा८' ।
५. 'गन्धनावधेपणसेवन०'—इति नेवने तद् । ६. 'गमस्तुतोदापुष्टात्' । ७. 'समो गम्युचित्त्वाम्', 'भागमः' 'अनुदानोपरेत०' 'इत्यादिसात्' । ८. 'आदि नुप्ररहयोः' ।

स्फुरद्दक्षिणशिखाजाले रविर्वर्तते । अत आगमयस्व तावत् । माऽप्रे समृतं ।
 चण्ड्रेह उपतिष्ठताम् । तदाकर्ण्य राजा तमभापत, 'तर्हिह कापि वर्तते चेत्पानी-
 यमानीयताम् । कार्पटिकस्तत्तथेति प्रतिजानानो राजान नेदीयसि प्रवहन्तीं
 नदीमनैषीत् । तत्र विपर्याणीकृत कृतविवर्तनम् अपस्किरेमाण तदीयाश्च प्रदत्ता-
 म्बुश-पकयल विगतश्रमञ्च चक्रे । कृतस्नानाय राज्ञे च स्ववसनाञ्जलाव्योन्मुच्य
 प्रक्षालितानि हृद्यान्यामलकानि समुपानिन्ये । कुत एतान्यासादितानीति भूप-
 तिना पृष्ट्वा कार्पटिकोऽतिप्रह्व सामलकाञ्जलिरुवाच, 'देव, मदीयैषा वृत्ति — दश-
 वत्सराणि व्ययायन् परित्यक्तभवच्छरण अहमिह देवदेव महादेवमाराधयन्नामल-
 कानि व्रजयामि । एतदाकर्ण्यातिवृत्ताक्रान्तेन हीणेन च राज्ञैतच्चिन्तयता अर्न्वतत
 यद्भृत्येषु छिष्टाछिष्टमनानतो नृपान्, तद्विषये राज्ञोऽबोधयन्त परिवारञ्च धिक् ।
 एव सच्चिन्त्य राजाऽनुब्रूत कार्पटिकस्य हस्तात्कथञ्चिदतिसङ्कुचितोऽप्यामलक-
 द्वयमुपादाय अर्भुञ्ज पीतपानीयश्च तेनैव कार्पटिकेन सह तत्रैव विशश्राम ।

व्यतीतेषु च केषुचित्सङ्गेषु सपर्याणीकृत चारुरय ह्य समाख्या विव्रममा-
 रोन् तेन तत प्रतिष्ठमाने राजनि मार्गप्रदर्शनार्थञ्चाप्रे सरति पदातौ, तस्मिन्
 कार्पटिके, पथि समवाप्तनिषेनश्चण्डसेन स्वपुरीमवाप । तत्र च प्रस्थापित
 कार्पटिकभक्तिः, प्रदत्तबहुविषयोऽपि न तद्भक्तिनिष्कृतिममन्यत । एतेनातिवृत्तज्ञ
 सत्वशीलो विमुक्तकार्पटिकवृत्तिश्चण्डसेनस्य पार्श्वे स्थित्वा तमेव प्रेत्याशुभ्रूयत् ।

एकदा राजा तमुपहरे समुपाहृत सिंहलपते सुतामामार्थं याचितु सिंहल-
 द्वीपं गन्तुञ्च न्यर्षुञ्ज । अत सत्वशीलोऽन्धिवर्मना भूपादिषैर्द्विजै सह पोत-
 मधिरुद्ध तत्र गन्तु समुद्युक्तेति तत्पोतोऽध्यरोहयत्^१ ।

- १ 'उद्विभ्या तप' । २ 'आगमे क्षमायाम्' (मा त्वरिष्ठा इति भावः) । ३ 'अर्तिशुद्धशिष्येति वक्तव्यम्', 'ह्रस्वादङ्गात्', ४ 'अकर्मकाच्च' ।
 ५ 'किरतेर्द्विजैर्विकाकुलायकरोगिविति वाच्यम्', 'अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने' ।
 ६ तपतेर्भावे लुङ् 'तपोऽनुतापे च' (अविचार्यं कार्यं कृत्वा पश्चादशोची त्यर्थः) । ७ 'भुजोऽनवने' । ८ 'वि पादविहरणे' । ९ 'प्रेत्याभ्या शुभ' ।
 १० 'निसमुपविभ्यो ह' । ११ 'स्वरायन्तोपसर्गादिति वक्तव्यम्' इति सहकारेण
 'श्रोताभ्या युत्तरयज्ञशत्रेषु' । १२ 'शोरणौ यत्कर्मणौ चेत्स कर्ताऽनाध्याने' ।

अधर्मव्यभक्त्यं गते तस्मिन् प्रवहणेऽधौ जनान् विस्मापयमानोऽभ्रलिहो
 विचित्रवर्णविचित्रैर्जयन्तीविराजितो जाग्रदुदयश्च एक समुद्रात् । तस्मिन्नेवं
 काले महत्मा समुद्रतपनार्गी वर्णितुमारोभे । तीव्रो वायुर्वर्षा । पापोधिरपेनायत
 हति वर्षान्तस्नैराधोरण्यलादाहृन्नेत्र तस्मिन् पृथालाने स पोतद्विप समास-
 ज्यत । अतो यीचिविप्लुते वारिधौ वहनेन मह स प्यतो निमग्नं प्रापतंत ।
 एतस्मिन्नेव काले भयातुला प्रवहणस्या विप्रा मम्रावदन्त भूपति चण्डमह-
 मुदिरयामहृण्यम् । तदाकर्ण्य स्वामिनोऽप्यशस्करं तच्छ्रोतुममहिष्यु मयशीलो
 गृहीतनिग्रिशो यक्षोष्णीयको निस्पेक्षोऽनुप्रातमागमान महोदधौ तावत्तमपिसेति
 तस्मिन्निमग्रे वातोर्मिदूरोत्थित ताप्रवहणमभज्यत । तत्सर्पोश्च सर्वान् जनान्
 यादमा पति ममंगिलत् । (इत्यात्मनेपदप्रक्रिया)

अनुधिमग्न सत्पशीलश्च यावदितस्ततोऽवलोकयति तावद्वदितो वारिधि-
 रतिरस्यत् । दिव्या पुरी चैरा मयालोक्यत । अधरस्यताऽधि या मधिष्य मुर-
 पुरम् अयैकरोत् । मौपनिर्माणकौशल्यायाश्च विध
 प्रियापार्थक्ये विधकर्म-कर्मवि परार्थोत् । न कोऽपि कर्मवि यत्र
 (परमैवद प्रक्रिया) अभिगिद्येव । यथमानपरपरस्परधिपरार्थोद्भि परिहृत्य
 यत्राप्येव न कोऽपि कर्मविद् ईर्ष्या प्रोषाद । पुष्याश्च
 नयानि तत्रायभूपभयभीतानीव चणादेव उपारमिषु । चारमन्तो विनूति
 भातो भूया अपि च यत्र सर्वथा परैरगिषु ।

तस्याश्च नगपांमितरतत ग्राम्यैर्न सायणीणे मगिमयस्तम्भमुनोभितमद्र-
 यवद्वयोपानवापीकोषातशोभाशान्तिनि, हेमे शोभनत्वाये, इत्यपिरे रिगृत्तपत्रे,
 मेग्मंष्टो एकस्मिन् देयगृहे प्रतिष्ठापितो भगवती वायवायनी ददर्श । गृहदुत्ता
 ह्यद्रूपाऽपि या ह्यवृद्धयमपि दावैरिति, मार्शैरिति दु गम्, जैर्निति सुगम् । रष्ट्रा

१. 'मोच्योर्हेतुभय' १२ 'यद्यवातो ममुधारते' । ३ प्रतिपाताभाष्येन गट ।

(इत्यात्मनेपदप्रक्रिया)

० परमैवदप्रक्रिया ०

४ 'रापावर्तारि परमैवदम्' । ५ १. 'अनुपराब्धौ कृत' । ७ अभिप्रयच्छि-
 गिप' । ८ 'परेर्भय' । ९ 'प्रादह' । १० 'विमायाऽरमंशर' । ११ १२
 'स्वास्परिन्दो रम' । १३ 'अनुपमगांश्च' इति वैभाषिण्यदभाव परमै-
 वदम् । १४ १५ 'पुष्यपुष्यरगनेद्द्रुष्टुन्मोटे' ।

च तां तत्र कृतदेवीप्रगामोऽभ्यर्चितचण्डीचरण किमेतदिन्द्रजालं स्यादित्याश्चर्येण तदग्रतो यावत्समुपविशति तावदुद्धाटिताररा, रराज तत्रैका दिव्या कन्यका । देव्यग्रगतप्रभामण्डलोद्गता, प्रकुल्लाब्जवदना, पुष्प्यत्पुष्पसिता, मृणालनालमृ-
द्वङ्गी, सञ्चारिणी सरोनिनीव, स्त्रीसहस्रपरिवृता सा च देवीगर्भगृह सत्त्वशीलस्य हृदयञ्च सममेव प्रविवेश । विहितवरिवस्या सा देवीगर्भगृहात्तु निरगात् किन्तु सत्त्वशीलस्य हृदयं निविश्य शूकशिखाग्रमक्षिरिव तत्रैव स्थितापि देवीप्रभा-
मण्डलमाविशत् । सत्त्वशीलोऽपि च ततः पश्चात् तत्रैव प्रविष्टवान् इति तदन्त सर्वासां भोगसम्पदां सङ्केतोद्याने इव अन्यस्मिन्नेवोत्तमपुरे मणिपर्यङ्किकानिषण्णा कन्या तामवलोक्य समासादिततत्पार्श्वं तत्रोपविश्य सोत्कम्पपुलकैस्तदालि-
ङ्गनोत्सुकतामाविष्कुर्वन् चित्रलिखित इव तन्मुखासक्तलोचनोऽवृत्तत् । सा कन्या च तदानीं साङ्गमपि तमेवमनङ्गाविष्टमल्लोक्य चेटीमुखमप्राचीत् इतीङ्गि-
तज्ञास्तास्त तत्कालमब्रुवन्, 'त्वमस्माकमतिथिरित्यस्मस्वामिनीकृतातिथ्य गृहाण, उत्तिष्ठ, नेनिस्थि, अद्यान' इति । एतदाकर्ण्यवलम्बिताश्च कथमप्यु-
त्थित स ताभिः प्रदर्शितामुद्यानवापिकामेकां ज्ञातु गतस्तत्र निमग्नस्ताग्रलिप्त्या चण्डसिंहनृपोद्यानवापीमध्यात्तत्क्षणमुत्तरधी । तत्र चाकस्मादात्मानमवलोक्या-
चिन्तयत् 'अहो किमेतत् क्षोद्यानम् ? क्व च दिव्य तत्पुरम् । अमृतासारसमं च क्व तद्दर्शनम् । क्व च सद्य एव तद्वियोगगरलम् । अहं हि जागर्मीति नायं स्वप्नोऽत पातालरन्यास्ता मा पर्यैमूमुदन्त एतद्भ्रुवम् । एव ध्यायन् तःकन्या-
वियुक्त उन्मत्त इव, ग्रहगृहीत इव कामार्तस्तत्रैव भ्रान्त्यन् रिललाप । वातोद्धूतैः पिशङ्गैः पुष्परेणुभिः, विप्रयोगानलैरिव तः परिताङ्गमवलोक्योद्यानपालकाश्चण्ड-
सिंहमहीभृतं व्यजिज्ञपन्निति स स्वयमप्यागत्य तत्र तदवस्थं तमदर्शत् । सान्त्व-
यित्वा च तं सर्वं स्ववृत्तान्तं समुद्धाटयितुमेव तः निरवभ्रात्, 'सखे, क्व प्रस्था-
पितस्त्वं क्व गतः ? क्व चायं कुसुमशरशरस्त्वयि निपतितो य एव तवासह्य-
दुःखाय पर्यैकृपत् ? तच्छ्रुत्वा सत्त्वशीलः सर्वं स्ववृत्तान्तं तस्मै शशस । तन्नि-
शम्य तदानृप्य गन्तुं समुपलब्धावसर इव वीरो राजा तं तेनैव मार्गेण तद्वि-

१. 'युद्ध्या लुङि' (पुपादित्वादङ्) । २. अणावकर्मकाचित्तवत्कर्तृकात्
इति प्राप्त परस्मैपदं 'न पादभ्याह्वयमाह्वयसपरिमुहचिन्तितिवदवस' इत्यनेन
निषिध्यते । २. घुटादित्वात् परस्मैपदे च्लेरङ् ।

यामुरकन्यकान्तिकं प्रापयितुं प्रतिज्ञाय तमतिशयमाधामयश्चमिच्छन्, स्यादि-
ष्टविशिष्टभोग्यानि श्रौतुमुञ्चन्, चन्दनकपूतोशीरादिमिश्रितशीतलपेयानि श्रौयिष्यत
एकस्मिन्नेकान्तप्रकोष्ठे सुमन्नीकृतमोपवहंशय्यायाश्च अशशयत् ।

॥ इति परमैपदप्रक्रिया ॥

अन्येषुमन्त्रिप्रिन्यस्तमस्तनराज्यभारो राजा मरुशीलप्रदक्षितमार्गेण प्रयान्
तन्मत्पभागे प्रागिवोन्मिषितं सपताकं प्यजमवलोक्य मरुशीलेनैवाच्यते, 'देव,
अनेनैव तेन दिव्यप्रभावेण एजेन भूदते । अत्राश्वी मयि
प्रियापार्थक्ये ममे देवेनाऽप्यनुष्वजं मज्यताम् ।' एवमुक्त्वा मरुशीलेन
(भावहर्मप्रक्रिया) प्यनस्य मार्याप्यमवाप्य पयोर्धा भूपतिप्रणयसेऽप्याम्ना-
प्रयच्छेपि । तदयत्नेन राजापि मोऽनुपदमनुसरं इत्यन्त-
मप्राप्त्या ताभ्या सैवादशपुरी समदर्शि । तत्र च देवीं दृष्ट्वा माधयेण राजा
मरुशीलेन च माऽस्तावि ताभ्यामेकत्र तत्रोपाविश्यत च ।

एतानन्तरमेव समग्रीजनया, रुषिण्या प्रभया इव कन्यया देवीप्रभा-
मण्डलादुद्दिर्निर्गामि । मरुशीलेन च प्रदक्षिता तां वीक्ष्य राजा तरया तरया-
भिपन्नो स्थानेऽमन्यत । तयाऽपि च शुभशरीरलक्षणया राजानमवलोक्य 'केनाने-
नार्णपुरेण भूयेतेति मुहुभ्रिन्तयन्त्याऽपचिप्यापग्निकामन्दिरे प्राविश्यत समरु-
शीलेन राजा अपि तथैव अन्वहारि ।

एतावत् कृतापचिप्या पाथितमपतिप्राप्तिवरया वरारोहया मन्दिराग्निराव
स्वमग्री गमादेशि यथोऽश्वौ महात्मा मया मन्दिरेऽस्मिन्नुनायलोकित क तेन
स्वीयैते इति गवेपयित्वा निगद्यतां यद्वयमातिथ्यप्रहणेन तेन एतावीक्रियामहे
इति । एवमुक्त्वमानया तथा सगया गोऽग्निवायोऽानरती नृपतिरतिप्रदीभूताया
निजम्यामिन्या निदेशम् अशोष्यत । तदाकर्ण्य वीरेण नृपतिना कथं, 'अलमप्या-
तिथ्येन, तदाग्रहेणैवैतेनातिथ्याप समभूयस्यते' । मग्रीमुखेनेत्यमुजया तथा
तदाज्वेनातिममाहृष्टयेव दैत्यकन्यकया देवी तं स्वपतिमयास्यत । विप्रप्रशनुन्ता-

१. 'निराण्यलनार्थेभ्यः' । २-३. 'अनावहर्मंहादिवत्तवाकर्तृहार' ।

इति परमैपदप्रक्रिया

० भाष्यमप्रक्रिया ०

४-५. 'भावहर्मणो', 'वारंभानुके यद्' । ६. 'विग्भावहर्मणो' । ७. गुमाभ्या-
इतीत्यम् ।

हापैवायुवि रूतितनिवमुनलतैर्विकीर्णकुसुमै पादपेरानन्धमानदेव स्वयं तदुद्यान
गत्वा च प्रश्रयावनतया पार्थिवो निजातिथ्य स्वीकर्तुं प्रार्थयामासे । राज्ञा चैत-
दाकर्ण्य सत्त्वशीलप्रदर्शनमारेण तत्र या देवी द्रष्टुमागतमात्मान निवेद्य कया
त्वयाऽभ्यर्थितास्मदातिथ्यया भूयते इति सा समपृच्छि । तच्छ्रुत्वा तया कौतुकात्त-
त्रिगदद्भुत पुरमवलोकयितुमायाता कन्याहमित्युदतारि । एतेन विहसता राज्ञा
प्रयुदतार्यत यत्त्रानवापिकाया यदनेन सत्त्वशीलेन सह पूर्वं सद्वदित तत्सर्वम-
हमनेन श्रवादिपि । अतोऽस्मददर्शनार्थं देव्यैव पठ्याप्यते । स्वसत्कृतिस्वीकृता
विश्रमन्यमनस्क राजानमवगत्य दैत्यकन्ययाऽत्यन्त जग्ले । तथापि तत्सत्त्वोक्-
रणेण, गाम्भीर्येण च किंकरीकृतया तया स्वर्कायातिथ्य राजान स्वीकारयितु
पुनरपि स्ववाणीवीणास्वनो व्यतायत । येन च मन्त्रमुग्धेनेव सत्त्वशीलसत्त्वेन
तथेयुक्त्वा तया सह गत्वा चापावृतनपाते तस्मिन्नन्तस्तथैव प्रवेशितेन दिव्यं
तदपर पुर ददृशे । नित्यमद्भुतसर्वज्ञा, सदापुष्पफलद्रुमयुक्ते, रत्नकाञ्चननिमित्त-
मेरुष्टे इव च तस्मिन् पुरे महाहं रत्नानने समुपावेशितेन राज्ञा तत्कन्याकृत-
यथोचितापचितिर्नृदे । अनन्तरञ्चेत्थ कन्यया निजपरिचयोऽदायि—‘देव,
अहमसुरेन्द्रस्य महात्मन कालनेमे कन्या । जनकश्च मदीयो विष्णुना श्रवधि ।
इदञ्च पैतृक मे पुरद्वय विश्वकर्मणा निरमायि । सर्वकामदेऽस्मिन् पुरे न केनापि
जीर्यते न न्रियते । अत्र चेदानीं त्वमेव मे सर्वस्वम् इति सपुराह तत्र वशे वर्ते ।’
एव समपितसर्वस्या सा भूपतिनोचे ‘यद्येव तर्हि त्व मया वीराय, सुहृदे, बान्ध-
वाय च सत्त्वशीलाय प्रदीयसे । अनेन तव पाणिर्प्राहिष्यते ।’ भूर्तिमता देवी-
प्रसादेनेव नृपेण तथोक्ता सा दैत्यकन्यका ‘तथास्तु’ इत्यन्वमन्यत । अत कृत-
तदैयकन्यापाणिग्रह, प्राप्तासुरपुरविश्वेश्वर्यं, सत्त्वशीलो भूपतिनोदे, ‘स्वहृत्ता-
मलकयोर्भुक्त्यैरस्यामलकस्य सशोधितर्जनापि मवेदानीं द्वितीयतस्तेऽधमर्णेन
स्थीयते ।’

इत्थ तमुक्त्वा भूपेन स्वपुरी गन्तुम् अकामि । अतस्तदनुमतेनोपात्तदैत्य-
सुताप्रदत्तापराजितनामखड्गजरासृत्युहरभक्ष्यफलेन तेन तदुक्तवाप्याञ्च निमग्नेन

- १ ‘आदेच उपदेशेऽजति’ इत्यत्र अशिततीति कर्मधारयादित्सङ्गशका-
रादौ निषेध । एव आदिशित्वाभावात् तस्मिन्निषेधाभावे आत्वम् । २. ‘तनो
तेर्यकि’ । ३ ‘जनिवप्योश्च’ । ४ ‘स्यसिचसीयुत्तासिपु’ इत्यादिना चिप्वदिट् ।
५ ‘अनाचमिकमिवमीनामिति वक्तव्यम्’ ।

रुद्रेणे ममुन्मज्जय सर्वमिद्विकामेनाभावि । सत्पदालेन च दैव्यकन्याजानिना
तत्पुरराज्यमशामि ।

तद्वाजन्, उत्पताम, 'पयोधिपत्तनेऽनयोः कः सत्पराधिकृत्ययाऽयमभ्यते' ।
त्रिचित्रममेनेनोचे यद्विज्ञानतत्पराधीं निःरुहोऽमुधौ पतितः सत्पदाल एव
मया सत्पराधिकोऽज्ञागामि । राज्ञा तु तत्पराधीं विज्ञावैर तत्पराधीभिर्निविष्टया
तत्रागामि इति न तत्पराधिकृत्यम् ।

एतदाकर्ण्य भूपतेः रज्ज्वात्पृथगेदं घेतालेनावर्तीयं न्याम्पदं सिंहापातरधि-
शिथिये । राज्ञा चापि 'प्रारब्धे ह्यममाते सिधिलीभवन्ति किं सुधिपः' इति
धिपं धारयता पुनः सोऽनुसरे ।

एवं चतुर्विंशतिवृत्ते गतागतं कुर्यन्तं भूपतिमन्त्रोक्त्य घेतालेन निरपारि
यदयं सत्पराधिरिष्टलब्धुमशमयः । परमम्माभिः प्रीडता भिक्षुणा नैतावनेव न्या-
भिलाया शोभित्यते ह्यद्यतोपायतः स दुरात्मा धर्षयताम् । तन्निदिधम भावि-
कल्याणेऽस्मिन् राज्ञि निषेधयताम् ।

एतद्व्यधाय घेतालेन तेन नृपतिनिजगदे, 'भूपते, घेरायो तमिरायासम्यो
रमशानेऽस्मिन् गतागतं कुर्यन्ता मुक्ताहेणापि भयता घेरेण धर्मेगतावर्ती रात्री-
रज्ञागारि । वृष्टेन शयोऽवादि । न च दूरादिदूरमनापि । एवं सुखदारीरगम्य-
रगुणवदभाति तथापि मया परीक्ष्यमाणेन त्वया नाचायधि तत्पदं गर्भुवालम्भि
अतो घेरेण तेऽपुनाऽतिमगुह्योऽहं दारादमाश्रितोऽस्मि । त्वया चाय भिक्षु-
ममीपं नीयताम् किन्तु यन्मया ते दितार्थं बोध्यते तत्पदं त्वया विधीयताम् ।
यतो हि घेनेनारुणं त्वम् अवाधिष्टौ, येन च तत्पराधीनायामचापि रमशानेमांस्म्यते
न कुम्भितो भिक्षुरिति मामस्मिन्नाह्वयार्थं विष्णोः कामुपहारीविहीनुर्भूमौ ग्राह्य

१. उदात्तोपदेशान् 'नोदात्तोपदेशः' इति निषेधो न । २. विष्णुमुक्तो-
होर्षोऽभ्यतस्याम् (विष्णुद्विष्टः आभीषावेनागिद्व्यागिगलोच) । ३. चतु-
प्रलम्भने-अनिदिताम्-इति न लोप । ४. 'जामोऽविनिगलटिम्' ह्यपुनेन
गुणः । ५. भवेद्य विनि । ६. विभावाविष्णुमुक्तो । ७. प्रधानं कर्मणि प्रत्ययः ।
८. दितार्थं बोध्यते ह्यपि साधु । ९. दुरादिव्याप्तं कर्मणि प्रत्ययः । १०.
अहमंकागौ बालादिहमंरानी कर्मणि भावे च लृट्परः । [इति भावकर्मवर्जिका]

प्रगाम कर्तुं 'वामादेचयति । तदा पूर्वं 'व तथा कृत्वा मामादर्शय ततोऽहं करिष्ये' इति स त्वया वाच्य । कुर्वति च तथा तस्मिन् त्वया तस्य शिरोऽसिना दृष्टम् । एतेन तस्य बाण्डितया विद्याधरसिद्धया ते भविष्यते । त'साहाय्येन च त्वयैव भूमिर्भोचयतेऽन्यथा तेन भिक्षुणा वलिरूपेण त्वमुपहारीकारिष्यसे । एतदर्थमेवयच्चिरं तेऽभिलषितं मया व्यथानि । अतः परं किन्तु सिध्यताम् 'सिद्धया ते भूयताम् ।' राजानमेतदुक्त्वा वैतालान् तेन प्रेतशरीराधिर्गय स्वाभीष्टमार्गोऽप्राप्तिः । [इति भावकर्मप्रक्रिया ।]

नरपतिश्च प्रीताङ्गैतालान् चान्तिशालं ध्रमणमहितं विदित्वा गृहीतशवः प्रहृष्टस्तस्मात्प्रस्रियत असृग्बलिततलगौरास्थिचूर्णनिमित्तमण्डले, विन्यस्तशोणितं पूर्णकुम्भके, प्र'वलसैलमहाप्रदीपे, हुतपार्वर्यथहुतभुजि, स्व प्रियापार्थक्ये दृढवतपूजनसम्भृतोचितसम्भारे कृष्णपक्ष्मपारौद्रे श्मशाने (कर्मकर्तृप्रक्रिया) तन्मागाभिमुखस्थितमकाकिनं तं ध्रमणं ददर्श । भिक्षुस्त दार्णीं समुपानीतशवः राजानमवलोक्योत्थाय तं प्रशसन् महतीं कृतज्ञतां तस्य तदनुग्रहतृप्तेऽभिव्यजन् आशु च तस्य स्कन्धात् शवमनतारयामास । तथा भस्मोद्धूलितगात्रं, केशयज्ञोपवीती, सञ्जावरितप्रेतचीरं, क्षणं ध्यानस्थितो भूत्वा तस्मिन्ध्रुवमन्त्रमलादाहृतं तं वैतालवरं प्रवश्यं कपालार्घ्यपात्रैर्गार्घ्यम्, निर्मलैर्नरदन्तैः पुष्पाणि, सुगन्धिविलेपनम्, मानुषनेत्रैर्भूषणम्, मासैर्बलिं च ब्रमाददत् परिसमापिततत्सपर्यं पार्वंगं राजानं भूतले तस्मात्प्राप्तप्रगामं कर्तुं निरदिशत् । तदाकर्ण्य स्मृतवैतालवचा भूपस्तमादौ तथा कृत्वा दर्शयितुमादिशदिति यावदेव स भिक्षुः, साष्टाङ्गो भूमौ निपतति तावदेव राजाऽसिस्तस्य शिरोऽच्छिन्नत् । उदराच्च तस्य समुपाटित इत्यग्रं तस्मै वैतालः चोपाहरत् ।

एव सनाते प्राणैर्भूतगणैः साधु । साधु ॥ इत्युच्चारिते सति तुष्टो वैतालस्तस्मान्छवादादीन्-‘राजन्, 'व हि मयाऽयर्थं क्लेशित इति तवायासविचारैणापि मदीयनं हृदयनं भिद्यते । किन्त्वधुना तवाभिनिवशफलमेषाच्चाति

ॐ कर्मकर्तृप्रक्रिया ॐ

१ असे करणत्वेऽपि कर्तृविविध्यायां प्रथमा । २ कर्मणं कर्तृत्वविरक्षायां भिद्यतेरकर्मकत्वाद्भावे प्रथमं तृतीया । ३ 'कर्मव-कर्मणा तुल्यक्रिय' इति कर्तुरभिहितत्वात्प्रथमा ।

मग्रस्यते ।' एवमुक्त्या तस्मात्पुनश्चिगंय स्वकीयमित्यनेनंगाम ।

गते तस्मिन् वृताले, सुरैः सह तत्र राज्ञः पुरो महेश्वरमुष्टं मातादाशिर-
नृत् । आदिशच्च, 'यस्म, माधु एतद् अहृत, यत् विद्याधरमहाप्रकृतिताप्रहा-
प्रदित् पापोऽयं वृटनापम' सनुपापातविनाशावधि स्वयमेवावैधे । पुरा एवं
ममांशतो विप्रमादित्यरूपेण गृष्टेऽभूरिति श्लेषद्वयं अमुरास्यया अदमिन् ।
अद्य चोहामृत्तिननादनाय एवं त्रिविक्रममेनाप्यभूवन्निन्देगारतारित इति
वशीकृतमद्रीपपातालभूमिस्थापितानधरकीर्तिना तस्याऽचिराद्विद्याधराधिरात्रेण
भाविष्यते चिरानुभूतदिव्यभोगमुनेन च स्वैरुपैय नत उद्भिगेनान्ते मम सायु-
ज्यश्लाशाप्यते । अपराजितनामा स्वर्गोऽयमनुना मत्तस्ययाऽऽदीयताम् । अग्य
प्रयादाद्ययोदितं सर्वं तस्या लप्स्यते । एवमुक्त्या प्रदत्तगङ्गारवे देव त्रियो
पाशुप्ताम्यचित्तोऽन्तरधात् । त्रिविक्रममेनोऽपि चादेवं कृत्य समस्तमयत्वेत्यद
उपम्यन्त्यो निति नितापुरं प्रसिष्य प्रमापानरागरात्रिविधेष्टिताभि, त्रितोऽप्य-
यभिध प्रवृत्तिभिरम्यचित्तोऽपि नदिन निनाय । स्वैरेव च यावत् स
त्रितोऽप्यमयत्वेति तदपरिमितोऽप्योऽपि नदीपदापनान्नैकारि । तदुक्तोऽप्यनुता
च यमुधाम्यमुगमपदा यमुधाधेपुर्धयाप्रजाकामम् औदो दे । अद्यतारि राजलक्ष्म
कपं तत्र औवाहद । कृतपुननामने इव तदीयमात्रायेऽभूतं कृतार्थं नृपं
भक्त । अधुयत योगी योगम् । अतएव च निगित प्रतिर्मा मयतापम ।
एवमुक्त्या दृष्टीकैश्चपं भूपर्यो भयमायुग्ममरा ।

इय पधि शास्त्रिययोगाधिरमिलितो विक्रमरेगरी मग्नी गृणादृष्टा सर्व-
मभिधाय प्रवृत्तायमेवमुक्त्या यदेता कथो तस्मिन् ग्रामे मामभिधाय स गृहो

- १ यत्र वसति विद्यावृत्तो त्रितोऽप्ये हरयते यथा पदेणु तदुक्त्ये तत्रा
- 'वसंतवसंतं गुरुवसि' इत्यस्य प्रवृत्तेरत्र वसंतवसिने तद्वत्ति । २ 'अथ
- वसंतवसि' इति वैदल्लिखरज्येभिभाष । ३ हन्तेवैधादेने तम्माधियं वंभिन् ।
- ४ 'अथ वसंतवसि' । ५ 'दुहध' इति वैदल्लिखभिन् 'न दुहधुनमां यद्
- ति' इत्येतं दुहधं एव निवेद्यत् । ६ 'न हय' इति ज्येभिभाष ।
- ७ 'गृत्रिदुहो यदायु' इति यगज्जाद रूपन । ८ 'तपसाय वसंतवसि' ।
- ९ प्रतिदिनम् ।

भूयोऽवादीत् यदह्नीय किल राजा त्रिविक्रमसेनो वैतालानुग्रहेण सर्वमिष्ट
प्राप्तवान् । तस्मात्त्वमपि मन्त्रमिमं मत्तो गृहीत्वा निर्विपादस्तमेव वैतालमुख्य-
मनेन मन्त्रेण प्रसादयन् प्रभुणा मृगाङ्गदत्तेन सङ्गममवाप्स्यसि । उत्साहभाजा
हि न किमप्यप्राप्यम् । भक्षोत्साहश्च सर्वं एवावसीदति । त्वञ्च मदीयं सर्पदेश-
हर्तेति मे वन्दुरतस्त्वःप्रीत्याऽहमेतन्निदिशामि । त्वमवश्यमेव कुरु ।

एवमुक्त्वतस्तस्माद्विप्राप्तमनियमन्त्रमादाय प्राप्तोजयिनिरह तत्र श्मशाने
रजन्या कृतशवसूतपनादिस्तन्मन्त्राहृततच्छब्दवैतालं यथावदभ्यर्चितवान् । स च
तेनातीवसन्तुष्टोऽभीष्टं वरं मया याचितुमकथयत् । अहञ्च 'यत्र मदीयं प्रभुर्मु-
गाङ्गदत्तो वर्तते तत्रैव मां नय । नातः परमन्यो मे वरो वर्तते' इत्यकथयम् ।
वैतालेन चेत्यमाकर्ण्य मां स्वपृष्ठे समारोप्य प्रेततनुप्रविष्टेन नभोमार्गेण च गन्तुं
प्रावर्ति । अहं च दुष्मानवलम्ब्य श्रीमत्पादमूलम् अनयम् । समाप्तकृत्यो मया
च विसृष्टः स एवायं वैताल इदानीं यथेच्छं गतः । नागशापान्नवद्विपुक्तोऽहं
यथाऽधुना श्रीमता समगसि तथा स इदमवधिर्वृत्तान्तः ।

एव श्रुतात्मामा येदन्तो मृगाङ्गदत्तो निजकान्तानिमित्तमुजयिनीं गच्छन्
पारावतायमुनिशापभ्रष्टक्रममितकतिपयमात्यं, सम्भावितभाविरोपसम्पत्ति-
र्मुमुदे । [इति कर्मकर्तृप्रक्रिया]

परेद्युश्च विप्रमण्डसरिणा, गुणाकरेण, विमलबुद्धिना, विचित्रकथेन, भीमपरा-
क्रमेण, प्रचण्डशक्तिना, श्रुतधिद्विजेन च युक्तं शापविश्लेषितान् शेषान् सुहृदश्चिन्वान
राज्ञाङ्गवया सम्प्राप्त्यै आत्मनाऽष्टम उजयिनीमन्वचलत् ।

प्रियापार्थक्ये त्रमाच्च स प्रीप्सुष्वक्तोयाम्, तरुलताविरहिताम्, अहस्क-
(लकारार्थप्रक्रिया) रप्रत्तरकरातिसन्तसवालुकाम्, जनरहिताम्, मरुमरीचिभि-
रद्यद्दुःखानलज्वालामालाभिरिवानृताम्, उच्छुष्कमर्मरैस्तृ-
णैर्वित्रीर्णकेशामिवावलोक्यमानाम्, आतपहान्तोदन्यन्मृगारवै रदतीमिव प्रतीय-
मानाम्, विशङ्काम् विन्ध्याद्रीं क्षुत्तृपादितैः सचिवैः सार्धं परस्पर- 'स्मर' धविप्रम

१ मा श्रीमत्पादमूले अनयत् इति प्रिवक्षाया मुख्यकर्मण कर्तृत्वविवक्ष-
याऽपि गौणकर्मणो वर्तमानत्वात् 'सकर्मकाणां प्रतिषेधो वक्तव्यः' इति यगात्मने-
पदयोर्निषेधः । [इति कर्मकर्तृप्रक्रिया]

केसरिन्, केसरिणं ह्यो हनिष्यात् । अभिज्ञानासि गुणाद्धर, यद्नेऽभुङ्क्ष्वदि; सुप्यसे
भीमपराक्रम, स्वालोये निषेऽस्यावरतत्र स्वप्नं द्रक्ष्यात्' ष्वमालपन्मुदलहयत् ।
गत्वा चामि ददत्तांकंतापगलितामृतांशुद्रवमिव स्वयच्छनीतजलम्, दिगन्तस्यापि-
विस्तारम्, आत्मनः प्रतिविम्बमालोकयितुम् विनिर्मितं ग्रैलोक्यलक्ष्म्या मणि-
दर्पणमिव स्थितं सुमहत्सर णकम् । तस्य च सरसः पश्चिमे तीरे समीपयो
राजपुत्रो वायुनिधूनिताविस्तारिशार्गाभुजकदम्बकम्, मूर्धलप्रसुरमरितम्, नृप्यन्नं
शङ्करमिव अभ्युद्यतेन व्योमपृष्ठावगाहिना शिरसा नन्दनोद्यानसोभामयलोक-
यितुमिषोद्यतम्, दिव्यरसैः शार्गावलम्बिभिर्दिग्यैः फलैः सोभमानम्, महान्नं
दिव्यपादपमेकमवलोकयति स्म । तन्नायलोचय यावत्ते तं मुचिरं निरूपयन्ति तावत्
शुच्युपादितास्तन्मन्त्रिणः प्रधास्य तद्दृष्टफलानि भोजतुमास्तुस्तानि द्रष्टुं पश्यन्
फलसमुपगता । मृगाङ्गदत्तश्च तदानीं तानपरयद्यतिविद्वलस्तरी तस्मिन्नेकं
नाममाहमाह्लासत । यदा च न ते प्रतिरचनं ददुर्नापि चारयन्त तदा एतत्तर-
नियामिना भूतेन केनचित्ते भक्षिता इति विचिन्तयन् नैराशययिपुरः स मूर्च्छितो
महीतले न्यपतत् । तं तदाविद्यमवलोक्य दुमानास्तुः पार्श्वस्थ भुजध्विज्जगत्त-
माध्यास्य तच्छणमुवाच-‘देव, एवं विशेषज्ञोऽपि भवान् परिपश्यधैर्यं कथमप-
सीदति ? विविधकर्मगूढमम्यक्षो नरः कदा (क्वहि वा) निजकृतकर्मणां फलं
भुङ्क्ते, स्वयंदोगेन वियोगेन वा कं भूतं कर्तुं पितरं वा तत्फलं भोजयति
एतद्दृष्ट्वा यो स्वमने न मुञ्चति (मोहयति, मोघा वा) शार्गायज्ञानानुदृष्ट्या
आचरति (आचरिष्यति, आचरिता वा) स एव कस्यापि प्रोप्नोति (प्राप्तयति,
प्राप्ता वा) अतो नागशस्त्रानां तन्महायज्ञानां वियोगोऽधिकधिकं त्वा दुर्गा-
करोति चेद् धैर्यं कथान । मुहूर्तादुपरि मन्त्रिणधेदागैरहंमुरप (आगम्यन्ति,
आगमिष्यन्ति, आगम्यतारो वा) तावत् (इमामाहुर्नृपिनां गरत् । अचिरेणैव
समयास्तनाशाक्यतीमं योराधैधि ।

० लकारार्थप्रतिपा

१. अभिज्ञावने लट् । २. 'न यदि' इति लृट् प्रतिषेधे लृट् । ३. 'विभागा
शास्त्रादे' । ४. 'वायुपुरातिपातयोर्न' । ५. विभागा कदाचिद् । ६. 'दित्ने
लिगायाम्' । ७. 'निषयमननिदी च' इत्युभाभ्यामुभयत्र भविष्यति लट् ।
८. विषेणदुर्गावरणं लोहधर्म्य धैर्यधारणमप्यस्य लक्षणम्; तेन दुर्गावरणे धैर्य-
वर्णनं त्वया कृतं त्वमित्यर्थे 'लोहधर्म्यधैर्ये च' इति लट् । ९. 'तिष्ठोर्धर्मोदृष्टिर्दे' ।

एव श्रुतधिनाऽऽश्वास्यमानोऽपि रात्रिपुत्रस्तच्छुचाऽभिभूत वारयत्यपि श्रुतधौ
'एषोऽहं सरस्यामानमुञ्चितु गच्छामि इति समुत्तस्थौ । एतस्मिन्नेव कालेऽशरी-
रिणी धाम्नागनादुद्गता, 'पुत्र, साहसेनात्मन्, प्राणोश्चेत्त्व धारयसि सर्वं स्वन्त ते
भवति । अस्मिन् हि वृत्ते स्वयं देवो गणपतिनिवसति । स च त्वत्सचिवैरेतैरद्या
वमानितो यतो हि अक्षालितफराङ्गयोऽनाचान्ता धुधार्त्तास्ते फलानि लिप्सवोऽ
स्मिन् वृत्ते समारूढा इति फलस्पर्शसमकालमेव, 'यच्चित्ता भवन्तस्तद्वृत्तिं गच्छ
निव्रति' विघ्नेशावाप्तशापा फलता गता । अन्येऽपि येऽद्यावध्यनुपलब्धास्ते
चत्वारो मन्त्रिणस्तेऽपि अनेनैव पथाऽऽगता एवमेव वृत्तमिममास्त्वं फलत्वमिता ।
अज्ञानवशाच्च तैस्तथाकृतम् । जानन् हि को नामैव गणपतिमवमानयेत्^१ । त्वं तु
मया सचेतीक्रियेऽतो नाह सम्भावयामि त्वमपि तथैव भगवन्त गणाधिपमवमा-
नयिष्यसीति त्वरित तपोभिस्त्व गणनायक सन्तोपयिष्यसि चेच्छीघ्रं सिद्धिस्ते भवि-
ष्येति इति ।

एवमुक्त्वा मृगाङ्गदत्तो नातास्थो 'गणेशश्चनुष्येत् आशसे मन्त्रिण समुपेयाम्'
इति विचारयन् देहत्यागात्रिवृत्त सरसि कृतस्नानस्समभ्यर्चिततत्तत्स्थगणनायको
निराहार श्रुतधिपरिचरितस्तस्मिंस्तस्मिन् एकादशदिनानि विनशाराधनमकार्षीत् ।
द्वादशोऽहनि तुष्टो गणेशो निशि स्वप्ने वभापे, 'पुत्र, तुष्टस्तवाहमिति योऽयं निक-
टतमपक्ष प्रागामी तस्य यदवरमादिमसप्ताहात्तत्र युक्तस्त्व मुक्तशाश्वत् सर्वात्ममन्त्रिण
समकार्ष्यसि । तै सह गवोऽयिन्यामवासशशाकवतीक पुनस्स्वनगरीं प्रत्यागत्य
पृथ्वीराज्यञ्च करिष्यसि अतो वीरस्त्व तद्वियोगस्त्रिभोऽपि मार्गे धैर्यं त्यजसि जात्वा
तद्दृष्ट्वा चिकीर्षसि गर्हितमेतदिति कथं त्वं शूराभिमतमार्गाद्विचले ।

एव गणेशादिष्टो मृगाङ्गदत्तो निशाक्षये प्रबुद्धस्त स्वप्नादेश श्रुतधयेऽभ्यधात् ।
तेनाभिनन्दितश्च प्रातः कृतस्नानोऽभ्यर्चितगणनायको यावत्तद्वासवृत्तप्रदक्षिणा
कुरने तावत्तत्तरोरवतीर्य फलत्वमुक्तदशा दशापि तत्सचिवास्तत्पादयोनिपेतु ।
स च तेत्येकैकमधिकाधिकप्रेम्णाऽवलोक्य परिपस्वन् । तेऽपि च कृततपसमाम-

१ वर्तमानसामीप्य वर्तमानवद्वा । २ 'आशसाया भूतवच्च' । ३ किञ्च ते
लिङ्लुटौ । ४ अनवक्कनृप्यमर्पयोरकिञ्चित्तेऽपि । ५ मिश्रवचने लृट् । ६ आशसा
वचने लिङ् । ७ 'नानद्यतनवन् क्रियाप्रबन्धसामीप्ययो' इति क्रियाप्रबन्धे
(सातत्ये) भविष्यत्पनद्यतननिपेधे लुङ् । ८ 'नानद्यतनवद्' इति सामीप्ये
लुगे निपेधे लृट् । ९ गर्हाया लङपिजात्वो । १० विभाषा कथमि लिङ् च ।

प्रभु नवेन्दुमिष चाममरलोचय 'क प्रभुरामोपजीवितामर्षं पृथगात्मानमवगच्छेत्'
इति चिन्तयन्त, धुनपिचिदितमर्षभूतायां मत्ताययन आत्मनो मेनिरे । रयनार्प-
मिद्वै लक्ष्यनिर्मुक्तान्द्वयपि तस्मिन्नेव सरमि आत्मा स्वीयमधिदैवम् । मर मर्य
मतपारणां विद्वे ।

हृत्तारणमुग्रियेन तेन तस्मिन्नुदनि प्राप्ताध्यावारो मन्त्रिण तद्विरल्लेख-
पृष्ठान्तम् अष्टपदन्तेति तेषां मत्पाद् व्याघ्रमेनाग्य लक्ष्यमात्मपृष्ठान्तं यग्यपि
प्रारभत—

'पारायनाग्यनाग्यं दापतो भयद्रवो दूरशिष्यो नष्टचेतनोऽहमर्षी आग्या
रात्री लक्ष्यमंशोऽपि चिरात् दिशो नावि च पन्थानमपरयम् । विगतापात्रं दुःख-
दीर्घायां निति, मनुदिने आद्याप्रज्ञासकंऽहमेवमचिन्तयम्, 'अहो ! अस्मद्वि-
युक्तः स न स्वामी च नु गतो भवेत्' । नात पर लक्ष्मणायामरत वद प्राप्नुवाम
इति तथापि जातुविनीं स दायाद्वयर्त्ताप्राप्तिहेतोर्गतो भवेद्विषयावधौ न
नर्नदुर्दंशमिष कष्टं तामर्षी माहमानोऽग्रिपूर्वोऽवर्त्तय आर्त्तविरणं द्रुमानाऽमे
प्रापाम् । अत्र आग्यं पुत्रोऽप्येवम, हमादिमपुरदाद्वैधं सभागाभिर वृषं
प्रयुज्यवीचिहस्ताग्रम, प्रमद्विपुलाग्यम, दत्तनादेव च मन्त्रमिष मर्षात्तरम,
मरोऽवस्तवान् । तत्र आत्मा विमानि भुवत्या पीतपानीयो दापन् स्थितस्तार-
दागतान् हृदनुष्टि मूलपादु-मेघयन्तिमानहमदापम् । ममेव आत्मानिभंय-
द्वातां मिषोऽष्टि । शिन्नु मर्षेऽपि वय तामानाना पावद्विनाग्यद्विरल्लेखदा
देहपागाय दावन्मति कुमन्तारणमिषेव सरमि आत्मा र्पणपगो मुने मुनो
महात्मा, सर्वान्तर्यामिन, मत्पदगोपाणहमद्वैदु द्रिहमोऽहममा
वय, मदागतमृगमृगं लक्ष्यमात्रमृगः कतिपयैर-यं ममपदार्थं मुनिपुमार-
र्षं पुन तत्रगत मर मपतनं पताममानुपाग्य कष्टुर्ग्यविताममात्मा वापां-
विशरपन् दूयमानपायमाह मानगाय हेतुमद्वैदम् । तदा मुनिपुत्राय तस्मै
मन्त्रमामात्राविद्वत्पृष्ठान्तमामुपयान् । तदाऽप्यर्षावतिर्द्विभिर्गर्भैर्वांशं स-
म्येव देहपागाविरतिता वय आत्मा नातिदूर मुनिपुत्रेण तंतामिष विधि-
मुना निरतिपुत्राग्रममात्मा । तस्य र्पणदेन द्वापार्थं मन्त्रमुपदेवैवैवमाध
मतर गाया स निचमपावद्विषि चगादेव तद्वैद्वैदुर्गं पदं पदितुं र्पणार्थं
निषात्रमादापावद्विषि भयन् दिव्याद्वै पदार्थमोऽगद्वैपति म । र्पणे

चाहन्त्येकस्थानोपविष्टानां समापितसान्ध्यविधीनां मुनीनामाश्रमे वयं तददर्शनाय
गताः । प्रणिपत्योपविष्टाश्च कृतातिथ्यै प्रियवदैस्तैर्महर्षिभिः कृतो यूयमिति क्षिप्रं
पृष्टाः । अतस्तेन मुनिकुमारकेण तदाश्रमप्रवेशान्तोऽस्मिन्मग्नद्वो वृत्तान्तस्तेभ्यो
विनिवदितः । यच्चाकर्ण्य कण्ठवारयो ज्ञानी मुनिरभाषत यद्रापद्यमभ्यर्चयित्वम्,
सम्पदि च निरभिमानिता, सर्वदोस्ताहसम्पन्नता चैतत्सत्पुरुषव्रतम् । अतो नाहं
भवकल्यैयामि जानु युष्मादृशा एवमात्मानमवसादययुरिति । महान्तो हि महान्ति
कृच्छ्राणि निजधैर्यतोऽविगणयन्तः समासादितमहार्था एव महच्छब्दभाजो भवन्ति
यत्र नैव स्वनीयमहस्यं ते परिपालययुराश्चर्यं तत् । ये हि धैर्यधारया दुरत्तराण्यपि
कृच्छ्राणि समुत्तरन्ति त एव स्वाभीप्सितानि प्राप्नुवन्ति । गलितसत्त्वविलुप्तचे-
ष्टाश्च नष्टा भवन्तीति नवाहृत्ता अपि यथेवमात्मशक्तिमवहेत्येधुरैर्मर्षणीयमेतत् ।
अतो वैहृद्यमेतत्परित्यजत । युष्माकमधिपतिर्मृगाङ्कदत्तोऽद्यापि प्राणितिः । अतो
योऽयमध्वा गन्तव्यः आ उज्जयिन्यास्तस्य यदवरं विन्ध्यशिखरपल्ल्यास्तदभ्यन्तरं
एव यूयं तं प्राप्स्यथ । स चापि समवाप्तसर्वसचिवशशाङ्कवतीकोऽश्वमेधयोजी-
राणां भविता ।

इत्थं तेन महर्षिणोक्ता वयमवलम्बितधृतयो नीततन्निशा, अपि सङ्गमये
द्विधिरस्माकं प्रभुमिति धिया ततः प्रचलिता अध्वखेदस्त्रिधा क्रमाकाननमेतद-
वाप्तवन्तोऽज्ञानाद्योदन्यानिपीडिता फलानां हेतोर्गणनाथवृत्तमेतमधिस्थं फलं व-
गता अपि त्वत्तपसाऽद्य विमोचिताः । अयमेषास्माकं चतुर्णां त्वद्वियोगकालवृत्तान्तः ।

मृगाङ्कदत्तो निजसचिवाद्द्व्याग्रसेनादेतं सर्वमाकर्ण्य शशाङ्कवतीलाभसं
मुपलब्धधृतिस्तां निशामनेपीत् । प्रातश्च तस्मादुत्थायाशपैः सचिवैः श्रुतधिन-
ा च युक्तो विघ्नविघातकवृत्तं न वा शशाङ्कवतीं प्रेप्सुरजयिनीं गन्तुं शैश्वसमयस्यत् ।
मागऽनुतगोद्विद्यमानस्फुरन्मुखपुञ्जभियोऽसन्निभानकहृदिनीस्तटिनी, विचरन्ती
ममत्तमात्मा, भग्नभुजकीचका, शुद्धा पुष्पवतीरपि च क्रूरसत्त्वाश्रिता, शान्तै-
मुनिभिः, प्रच्छाद्यतस्त्रोमं वायमानमृगैश्चाश्रिता वनभुवः क्रमादतिक्त्रयोऽजयिनी-
पुर्यां स्नान्निष्क्रम्यापः । तत्र च गन्धर्व्या नद्या कृतस्नानो विगताध्वकुम्भः सानुगो

१ 'जातुयदोर्लिङ्' । २ चित्राक्षरणे च । ३ यदायथोऽप्यसङ्ख्यानम् ।

४ भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् । ५ अध्वमेधनं यद्ययमाण इत्यर्थं
धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः इति नियमेन 'करणे यत्' इति भविष्यति गिनि ।

६ 'उनाप्यो समर्ययोर्लिङ्' । ७ 'हशश्वतोर्लिङ् च' ।

कोट्ट गच्छाम । तत्रैव च कैरातो राजा शक्तिरक्षित आकार्यते । तत एव च सर्वे सम्भूय सिद्धये समुद्योगो विधेय । सम्भावयामि, स्वीकुर्यादेतद्भवान् ।

श्रुतधरेतत्प्रज्ञापूर्णवाक्यमाकर्ण्य सामात्यो मृगाङ्गदत्तस्तद्वाक्ये श्रदधात् । अन्यद्युश्च घृतोदय, प्रदर्शिताश, विश्वनभोनित्याध्वग मिश्र नमस्कृत्य ससचिवो दुर्गपिशाचस्य मातङ्गेन्द्रस्य निकेतनं गन्तुं समुच्चाल । तत्र पूर्वं विन्ध्याद्रि मारुह्य दूरतो दक्षिणपार्श्वं च तस्यावरुह्य दन्तिदन्ताजिनचिता भिल्लपल्लीरवलो कयन् कुत्र तस्य मातङ्गाधिपतेरास्पदं स्यात् । कुतश्च वयं तज्ज्ञास्याम इति मृगाङ्गदत्तोऽन्तर्दध्यौ । तदैव च मुनिकुमारक एकं सम्मुखमायादिति कृता नति सहामात्यस्तमपृच्छत्, 'अपि जानासि एव मातङ्गभूपतेर्दुर्गपिशाचस्य गृहं क्व वर्तते ? तं हि वयं दिदृक्षुः ।' एतदाकर्ण्य स तापसपुत्रक उवाच, 'इतो नातिदूरे वर्तमानस्य विन्ध्यस्य सानुनि करभग्रीवनामा कुटिलदुर्गं कोट्टो वर्तते तत्रैव प्रचण्डविक्रमो दुर्गपिशाचो मातङ्गपतिनिवसति । स हि धनुर्धराणां लज्जं स्याधिपति । तैर्दस्युभिः स द्विपां सार्धं दलयति । महादवी चैतां भुनक्ति । इच्छामि, अनेनैव पथा तेन सङ्गच्छेतां भवान् । मुनिकुमारकादेतदाकर्ण्य सानुगो मृगाङ्गदत्तस्तेनैव मार्गेणावगत क्रमेण च करभग्रीवस्य मातङ्गराजकोट्टस्य भिल्ल-पल्लीसमाकुलं निकटं प्राप्नोत् । तत्र स इतस्ततो धावतो बहिर्बह्वैर्भद्रशनव्या प्रचर्ममृगामिषान् शबरौघानवलोक्याचिन्तयत्, 'अरण्यवृत्तयो हीमे तिर्यञ्च इव जीवन्ति । तथापीमे दुर्गपिशाचं नित्रप्रभुं द्रुवते । प्रजासु न क्वापि किञ्चि-दराजकं वर्तते । निर्बलो हि जीवः सबलस्य जीवनं न भवेदिति राजशब्दो देवैर्विनिमित्तः' । एव विचिन्तयन् स यावत्करभग्रीवकोट्टमार्गं विविदिपति तावत्तत्रागतस्य मायावटोश्चरैः समगतेति ते चारास्तस्यागमनं मायावटवे न्यवे दयन् । तदाकर्ण्य ससैन्यं पुलिन्दराट् तत्रागत्य निकटीभूय परित्यक्ताश्वो राजसूनोस्तस्य पादयोः पपात । पृष्ठकुशलो राजा चापि सामात्यं याहनारूढं तं नित्रक्त्वा मनेपीत् । तदागमनशस्त्रिनः प्रतीहारश्च शबरधिपो मातङ्गराजाय प्राहिणोत् इयचिरादेव स्वदेशतो—यथार्थनामा शिलाकूटकठोरशरीरावयव, तरगोऽपि क्षपिताशेषवया, कृणोऽप्यनन्यसेवी, मातङ्गराजोऽपि भूमृत्पादोपजीवी, नूतननलधर इव मायूरपिच्छचित्रधनुर्धर, हिरण्याक्ष इव वराहक्षतविग्रह,

१ 'विभाषाधातोः सम्भावनववनेऽयदि' । २ इच्छायां लिङ्लोटौ ।

घटोरकच इव एतौमिच्छामीमरुतः, कटिरिवाधर्मनिरतोऽप्युद्धतप्रजः, पुच्छिन्दा-
धिनतद्गोऽसरो विन्द्याचल इव—दुर्गविनाशोऽप्यात्मनाम् ।

आगम्य च द्विती दूरान्मयनगिराः स दुर्गविनाशो गुणादृद्धं प्रगल्भ-
कृत्यमात्मानं मन्वमानो 'देव दण्डितवप्र पुंष धीचरतेषु समर्पये इतीच्छामि'
एवं प्रयागो मुञ्चाकम्पूरिकादिस्मुपापनीषकारः । ततस्तत्रैव सप्राने मेनानिषे-
दाने कृतघ्नानाहारादिस्मेकान्ते सुचामीनं प्रीतिप्रधये गुणादृद्धमवदन्, 'अयं
मापायदुर्वहुकाणादिहायानरयदाज्ञां प्रतीक्षमाणो मया साकं स्थित इतीच्छामि'
किं कुर्वन् क भवता स्थितमिषधुनाऽस्मात् निषेधयन् भवान् । तदारभ्यं
दशाद्वयया प्राप्यधर्ममुज्जयिनीगमनपर्यन्तेऽप्युद्गिरिते स्वगुणान्ते स दुर्ग-
विनाशप्रणमप्रसीत्—देव, धीरो भव यद्यास्माभिः कार्यं तद्विनाश प्रीति ।
स्वदाज्ञया हि विरात्रौ न कर्ममेव बद्ध्याऽपानदेमै वन तन्मुनी शरादृद्धनी प्रमुपा-
पदरेम इत्यादिज्ञानु । तद्विनाशे गुणादृद्धो बहुमानमभावन, 'अवि मिच्छिता
भवन्त दानिनं वानिनं कृत्या भूमिमवतारयेषु, सुमेरं वा परमायुगाः कुरु ।
किं बहुना, वि न कर्तुं शक्यते, सम्भाष्यते वा सुष्माभिः तथापि दशाद्वयनी-
प्राप्यधर्मं यदुपयुक्तं भवेत्तदुद्धर्षम् । एवमन्योन्यान्तरं कुर्वन्तेऽन्तर्धर्मगणनं भाग्यान्
अस्माकञ्चूडामवगच्छितवान् इति स्वगुणान्तरं स्थितिविनाशप्रियामो गुणादृ-
द्धोऽपिरात् विरातराज निजमित्रं दानिविनाशमानेन गुणादृद्धं विगतम् । तत्र च
गत्या सर्वमुत्तरति गुणादृद्धेऽन्तिमदार्ढ्ये विरातराजिस्तत्राजगाम । गुणादृ-
द्धोऽपि प्रापुस्तत्र सकटकं तमभिदृश्य प्रीत्या प्रापेत्तत्र ।

एतन्मित्रेव काष्ठे प्रेषितद्वेनेभ्यः सर्वमाकर्ण्य मातङ्गराजस्याभ्येऽपि मित्र-
वाग्धशास्त्रप्रापयुरिति यथेष्टिचभूमागेत्वरिष्टेनैर्धर्मैर्गुणादृद्धो पुभुञ्जे । मात-
ङ्गराजमपि च भेज्जद्विशा अस्यानपि स्वगुणद्वयप्रैव दृषत् दृषत् 'इत्यादिहाय
यति पदेभिः गत मिता भुङ्क्ष्व, दापिहमाग्रादप्यत्र, विषय, ग्राह्य, भुङ्क्ष्व
माग्रादप्यभिमिदप्यत्र दारिद्र्यम् ।

१. इच्छामिन्दी विमाना वर्तमाने । २. 'हिमं छेदे' । ३. 'विचिन्मिच्छामि'—
इति मन्त्रे लिट् । ४. प्रीतिप्रधयेऽप्युद्धर्षेण इत्यादि । ५. 'गुणद्वयेऽन्तिमदार्ढ्यम्',
'गुणद्वये गामान्यवयवम्' ।

सम्पादिते चैवमश्रीतपिवतादिक्रिय मृगाङ्कदत्तो मातङ्गराजादीन् निजसुहृदो जगाद—‘इदानीं कालहारो व्ययं इति मुहूर्तादूर्ध्वमाशूज्जयिनी गच्छेत् ।’ तन्नि शम्य श्रुतधिरब्रवीत्, ‘देव, नीतिविदामेतत्पम्मत यद्विजिगीषुणा पूर्वं कार्या कार्यविभागो विधेयः । तत्र च यदुपायनाशक्य भवेत् तत्सर्वथा परित्यज्येत । एवञ्च सर्वेषु कार्येषु पूर्वं पूर्वो वरः । परः परश्चावरः । अतः पूर्वं सामप्रयोगोऽत्र क्रियता स्मः । यतो हि सर्वैश्वर्यसम्पन्ने कर्मसेने न दानं सिद्ध्ये स्यात् । कुद्वलुब्धा वमानिता अस्य न सन्तीति भेदोऽयोग्यः । अतिबलाधिके दुर्गस्थेऽनितपूर्वं च तस्मिन्नन्यैर्नृपैः प्रयुक्तो दण्डः सशयावहः । अतः कालोऽयं यत्नं राज्ञा सह साम एव व्यवहियत । तेन कार्येऽसिद्धे च दण्डप्रयोगो विधीयते ।

श्रुतधरेतद्वाक्यमाकर्ण्य सर्वे तत्र श्रद्धयुः । तद्दूरदशिता मन्त्रक्रमज्ञताञ्च प्रशस्तसुरिति सर्वे परस्परं सम्मन्य दृतगुणान्वित किरातराजानुचर सुविग्रह-नामान् दूतं लेखसन्देशं समर्प्य त्वमिमं कार्यभारं वहे औदासीन्यञ्चात्र मां कार्पी’ इत्युक्त्वा भूमृते कर्मसेनाय तं प्राणीर्हयन् । स चोज्जयिनीं गत्वा राजभवनं प्रविश्य सिंहासनारूढ मन्त्रिभिः परिवारितं कर्मसनं प्रयत्नीचकार । निदिष्टासनोपविष्टश्च पृष्ठकुशलो राज्ञाभिनन्दितो लेखं समार्पयत् । मुद्राक्षेपप्रसारितञ्च यं प्रज्ञाकोपाभिधानो मन्त्री स्पष्टमेवमवाचयत्—

‘स्वस्ति श्रीरभग्रीवकोटमूलाब्धीतटान्महाराजाधिराजस्यायोध्यापुरीपते श्रीमतोऽमरदत्तस्य पुत्र श्रीमान् मृगाङ्कदत्त उज्जयिन्या वर्तमानस्य निजवशं पयोधीन्दोर्महाराजकर्मसेनस्य स्फुटमेव सन्दिशति यत्तदीया कन्या दैवतैर्मदीया सदृशी भार्या समादिष्टेति सा मया क्षिप्रं प्रदेया । एवं कृतेऽस्मत्पूर्ववैरभावो विनश्येत् नयानो बन्धुभावश्च सम्पद्येत । नो चेन्नजमुजायेयैतत्कार्याय प्रार्थयिष्ये ।’

मन्त्रिणा प्रज्ञाकोपेणेन लेखे वाचितेऽतिमुद्धो राजा कर्मसेनो जगाद, ‘ते हि सर्वदाऽस्मद्विपक्षाः । अनामज्ञस्य तस्याभिमानितैतेनापि लक्ष्यते यत्तेन स्वनाम पूर्वमुल्लिखितम् । अवज्ञया चास्माकं परस्ताल्लिखितम् । अन्ते चाम् बाहुवीर्यं दर्पाध्मातेन तेनोदीरितम् । अतोऽभिमानिने तस्मै मन्त्रतिसंदेशोऽपि

१ लिङ्चोर्ध्वमौर्ध्वार्तिके (कर्मकर्तृरूपम्) । २ स्मे लोत् । ३ लिङ् यदि ।

४ अर्हे कृत्यतृचक्ष । ५ शक्ति लिङ् च । ६ हेरचडीतिसूत्रेऽचडीत्युक्ते कृत्व न ।

न घोषः कन्यापास्तु कथं चेतुः दूत, एवं दौहि दौहितीति यादि तस्य श्यामी
चान परं यन्ममुचितमाकलयता तद् विधेयं विधेयवेति विधत्ताम् ।

राज्ञा कर्ममेनेनेत्यमुक्तो दूत सुविग्रहः अमायातमित्थमभाषत—‘राजन्,
राजपुत्रमपरयच्छेय स्वमेयमोज्ञापये । न सर्वस्यामान्योऽस्मत्स्वामी । न भोर्दति
तस्य यथाशरीरम् । न ज्ञोति तस्य शक्तिः । नो जूदते तस्य भुजपलम् । न
भिर्नोति तस्य तेजः । स तेनोभिरेवारिजगद्दार्ढ्योति । यथाहर्षनैर्ज्ञानीन् करोति ।
सर्वत्र स्यातीति वृणोति । सर्वथा चेमं परैरिति, ‘प्र यते च यतः । पुत्रे निषोरैदति
विद्विष । निषोरैते चानीति शत्रुर्भानिप्रतोपद्रवम् । यद्यप्याभितानां स गुरुमप्य
पराधं मेदति तथाप्युद्धृतानां नृपाणामशुमाग्रमप्यनुचितव्यवहारं न भूयति ।
पुत्रे स निजविषयसैन्यप्रवृत्तिनिशितनगरमहर्षरन्तरिक्षमाच्छेदयति । विद्विषां
रुद्रमुष्टैराहयभूमिं छेदयति । निजालीरिक्गुणनिमित्तपक्ष-पटैः स गुरालोच
छेदयतीति मंग्यं मुरयुषतिरिमुक्ता पुष्पवृष्टयस्त गमार्छां दमन्ते । अतस्तस्मिन्
शिवागते त्वं स्वपरान्तरमयभोगस्यमे’ इति ।

मयंममचमिधं तत्त्वमाभुतमुत्थं शौरमापशाने, मुषाने चेतनं नीति शार,
तस्मिन् यदंशिकनैदंशिकं, मरुत्तैव शोभमा निरतिशयसोभमयाप । मुञ्चो
नृपोऽपि दूतमन्त्र्यं ज्ञाया नामे विमप्यभ्यधात् । अयं च तत्राया वीरा

१-२ ‘विद्यागममिहारे सोदृष्टोटी दिशौ वा च तथामो’, ‘दयविषयप्र
योग पूर्वस्मिन्’ । ३ ओजस्यैव आशरयि, ‘कणं कपट् मलोपध’ । ४ जन्
वयोदानां दैवादिषु । ५ नृ वयोदानां प्रैवादिषु स्यादि । ६ जूरीहिमावयो-
दावयो दैवादिषु । ७ उवा वयोदानां प्रैवादिषु । ८ दूत्रं वरणे, स्यादि ।
९ दूत्रं वरणे स्यादि । १०. दूत्रं वरणे प्रैवादि । ११ पर इन्द्रायाग, शुरा
सन्तः । १२. दूत्रं वरणे दिवदि । १३. दूट् ममभर्त्ता निजन्तः । १४. दूत्र
वरणे भीवादिषु उभयपदी । १५ मृग निजिषायाग स्यादि । १६ दिवादि ।
१७ दृष्ट अपवारणे शुरादि । १८ दृष्ट आपदादने स्यादि । १९ दृष्ट स्यातिवरणे
शुरादिरदन्तः । २०. दृष्ट मवरणे शुरादि । २१ ‘अस्यदःपथाभिमेतापदाने
दूत्रं कन्यागमुली’ । २२ ‘गभाराताऽमनुष्यदृषां’ इत्यत्र रात्रयसंयस्यैव
महणाप्रदुर्गव्यभाष ।

‘न धृष्ट्महे न मर्षयामहेऽस्मास्तु सत्स्वपि किञ्चिल श्रयमेवमस्मद्भूपतिमवमानयिष्य-
तीति दन्तदष्टौष्ठा करै करान् मृद्गन्तोऽधुनैव गत्वा किं न स हन्तव्य’ इति
मिथोऽनुवन् । वाचाटोऽयं वदुर्यातु, किमस्य गिरा कुप्यते, यद्दृश्यते तत्समुचित
प्रतिविधास्यते इति धैर्यतोऽपरे निजगदु । दूतोऽपि च विमनास्ततो विनिर्गतो
निजशिविरमन्वचलत् ।

(इति लकारार्थप्रक्रिया)

इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्या पदवाच्यलकारार्थनिर्देशात्मको नवम कल्लोल ।

प्रकीर्णकनिर्देशात्मको दशमः कल्लोलः

कर्ममेवमभातो विनिर्गतो दूतो निजकटकमासाद्य कर्ममेवोक्तं सर्वं ममि-
 त्वाय मृगाङ्गदत्ताय व्याहार्यम् । सोऽपि च सुविप्रहोत्रमागृह्य विप्रहाप्रहप्रहितो
 यानमादिच्छदिति तदादेशप्रचलपरनापात्रिष्टुतो नर-पुर-
 प्रियापार्थक्ये मातङ्गमकरो बलाम्भोधिः सपत्न्या भूभृताननमि परिशेषं
 (प्रकीर्णका) विपद्वागाद्य प्रतिभयकरं शोभं समुपादयन् इमाम् मान-
 मतिपञ्चाम । सिप्रमेव च चितिं पालाशिलदध्मालो-
 न्मत्तकरटिकटर्दमितां, वुयन् प्रिभुवनद्य रगवाचपेर्षधिरयन् विजया-
 योजयिनीं प्रतम्ये ।

कतिपर्यवेवाहोभिस्त्रिन्धमुत्तुष्टस्य सद्यश्चर्मनिजः सुदुदुको मृगाङ्गदत्त
 उज्जयिनीमीमानमनुप्राप्तवान् । अपिरेण्य शोच्यदिःस्योदह । कर्ममेवोऽपि चैत-
 ल्परमरगाय सद्यश्चो युद्धाय नगर्षां निरगात् । निरर्थाभूय च इतिप्रन्ता-
 युभयोः मेने सम्प्रदुषाताम् । उभयग्रया घोरं भयानकमगमद्गाम् । पद्यदिव-
 सान् यात्रन् प्रवह्यद्वोग्गितनिशगेन शूरान्तकरो रणेनाघोर्दत । पद्यमेति
 शुनभिर्मृगाङ्गदत्तमसीपमागयोराध—युष्मासु समरागणेऽनु इतो एतन्निशुरस्य
 स्वरिष्ठाप्रभायतो निरर्थादुपहरयो यदहमनगोषेय तत्तुभ्यं यदामि वृष्या-
 वप्यताम्, 'यद्वार्या राजा कर्ममेवो युद्धाय निरगात्तन् तद्वै मानुरनुजया
 दानोऽवर्त्ता स्वरुहाश्रिगंय समरे स्वपितु धेयोऽर्थं देयीमाराधयितुं दुरीवनि-
 र्गयोपतनमतिप्रियम् । तत्रस्था च रहमि ण्शमात्ता चतुरिकाभिधेयां सर्वमादि-
 शत्, 'मणि, तातेन सह अयं विप्रहो मदर्थमुपस्थित । यन्मिना चानेनाजाम्भोऽप-
 मर्मं राजमुतापायस्य मां प्रदास्यति । यतो हि राजानो राग्यार्थमदप्यग्रेह न
 गापन्ति । राजमुतश्चायं ममानुरूपो वर्तते न वेति माहमवगच्छामि । तच्छी-
 र्गपं वर्तते, कीदृशान्तराभाय, स्त्रियश्च तच्छ्रीयांदिशमिति सर्वं तद्विषय
 गुत्तरुणेनागम्यागच्छ । चतुरिकानामा त्वं स्वरीयनामानुरूपं चातुर्पमित्वर्मनि
 मदुपदुष्ट' इति ।

८ प्रकीर्णका ८

१. कर्ममेवमभातो 'न ह्य' । २. 'न गतिर्हमाग' धेय । ३. 'हतेर-
 प्रतिरेव' । ४. भावकर्मणो । ५. सर्वेवमार्गो इति चैरादिनामुह ।

एवमुक्ता सा सखीसमुपेतास्मत्कटका भवन्तमवलोकयान्यच्च सर्वं ज्ञातव्यं
गुप्तरूपेणावगत्येतो निवर्तिता राजपुत्रीमजपत्, 'सति, राजपुत्रस्याभिरूपताम-
शेषा शेषरसना अपि न वैदेयुस्तथाप्येतावन्मात्र मया वक्तव्यं यदसौ सौन्दर्ये
त्वत्तुल्यमेवाधिरोहति । गुप्तरूपेण तच्छीलशौर्यादिविषयेऽप्यहमेवमवबोधिता
यस्य मोर्षेति विप्राणा मनासि, पुष्येति च यशसि धर्मप्रचारेण, पोष्येति निजा-
नुजीविनो यथेष्टदानेन, न स पुष्पाति स्वाननुगुण्यकृणा वृष्णाम् इति तस्य
साहाय्यकरविग्रह प्रतिक्षणं पृथति । वृष्कि वृत्तिनै सह स सङ्गम् । वृक्के धर्म-
प्रतिकूलै सहयोगम् । वर्णयति चानजं बोधेतै सम्पर्कम् । वर्णति च दुर्जनाना
सङ्गम् । 'महति स नित्यं भक्त्या माहेयीम् । 'महयति महाजनान् इति महीर्यमा-
नस्य तस्य लक्ष्मीरन्वह महते^१ । यद्यपि स स्वद्विपता बलं मिनोति^२ तथापि
समरे नि शस्त्रान् न स मोनाति^३ । मोयते^४ मान्ये मायाम् । मयते च धर्मेण
धनम् । लुब्धति सोऽदिश्वस्तान् निजसेनात् । न लुब्धति कस्मिन्नपि कार्ये, न
च विनुब्धति स्वयमरीनतिरिच्यापरधनमिति य एव तस्यानुजीविषु परस्वम्
अधिलुब्धति तस्य शिरोऽसौ सद्यो लुब्धयति । एकोऽपि स न रिपुषु^५ क्षुभ्यति ।
न^६ क्षोभनेऽनुग्राह्येषु । महाहवे च न तस्य मनो मनागपि^७ क्षुभ्नाति । नीच-
सङ्ख्या स शिहति^८ । अनृतभाषणाद् हान्छति^९ । स्वैरिणीना^{१०} च कथाध्रुवणा
देव हृणायते^{११} । अयशस्करकृतिसम्पन्ननेनापि^{१२} लज्जते । वीडाननकविचारेणापि

१ 'शक्ति लिट् च' । २-३ पुष पुष्टौ भ्वादिर्दिवादिश्च ।

४ पुष धारणे चुरादि । ५ पुष पुष्टौ क्रयादि । ६ पूष वृद्धो । ७ वृजी-
वर्जने । ८-१० वृजी वर्जने क्रमशः अदादि, चुरादि, भ्वादि । ११ माहेयीम्
गाम्, महति पूनयति, मह पूजायाम् भ्वादि । १२ मह पूजायाम् चुराद्यदन्त ।
१३ महीड् पूजायाम् कण्ड्वादि । १४ महि पुष्टौ भ्वादि । १५ हुमिञ्
प्रक्षेपणे स्वादि । १६ मीञ् हिंसायाम् क्रयादि । १७ मीड् हिंसायाम्
दिवादि । १८ मेड् प्रणिदाने भ्वादि । १९ लुब्ध अपनयने भ्वादि ।
२०. लुचि आलस्ये । २१-२२ लुब्ध स्तेये । २३ लुब्ध अपनयने अस्य
गितन्त रूपम् । २४-२६ क्षुभ सञ्चलनेयस्य क्रमशः दिवादि भ्वादि क्रयादि-
रूपाणि । २७ ह्री लज्जायाम् जुहोत्यादि । २८ ह्रीच्छ लज्जायाम् भ्वादि ।
२९ 'रगादरेरिणो' इति साधु । ३० हृणीड् रोपणे लज्जायाञ्च कण्ड्वादि ।
३१ ओलस्त्री वीडायाम् तुदादि ।

‘देव, अत्र काचित्पुन्यका पाशेनोद्धृताऽमान जिघांसति । तत्केय स्यादिति पश्य ।’ तच्छ्रुत्वा राजपुत्रस्तामवलोक्य तदलौकिकरूपापहतहृदय केय भवेदिति निज्ञा-
सया यात्रासवस्यरहश्चस्तिष्ठति तावदुद्विग्ना शशाङ्कवती देवीं व्यजिज्ञपत्, ‘देवि,
अस्मिन् जन्मनि मदीयप्राग्दुःकृतैर्यदि स राजपुत्रो मृगाङ्कदत्तो न मे पतिर्जात-
स्तदा त्वप्रसादेन सोऽन्यस्मिन् जन्मनि मदीयो भर्ता भवेत् ।’ एव देवीं विज्ञाप्य
सा राजपुत्री कृतदेवीप्रणतिर्वाञ्छार्द्रलोचना पाश कण्ठेऽर्पयामास । एतस्मिन्नेव
च क्षणे प्रबुद्धास्तत्सख्यस्तददर्शनोद्विग्नास्ता चिन्तयन्त्यस्तदन्तिस्मुपनग्मु ।
शशाङ्कवती च तस्या दशायामवलोक्य, ‘हा ! सखि, किमेतत्त्वया समारब्धम् ?
साहसेनानेनाहम् । आर्गमयस्व क्षण तावत्’ इत्युक्तवत्यो व्यपाशयन् । एव सञ्जाते
यावदत्युद्विग्ना शशाङ्कवती तत्र तिष्ठति तावद्वैरीगर्भगृहान्तरान्धारतीयमश्रूयत
‘शशाङ्कवति, विपाद मा गा । स्वप्ने उक्तं मदीय वचो मृपा न भावि । स एवाय
मृगाङ्कदत्तस्ते पूर्वभक्ताऽत्र प्राप्तस्तव समीपे वर्तते । अतोऽनेनैव सह प्रजित्वाऽ
खिलमैश्वर्यं भुङ्क्ष्व ।’

एवमुक्ता सा यावत्किञ्चिदुन्मर्षयमाना तिष्ठति तावन्मृगाङ्कदत्तस्य मन्त्री
विमलकेसरी तामुपगम्य समभ्यधात्, ‘देवि, सत्यं भवान्या समादिष्ट स
एवाय ते पतिस्तव प्रेमपाशाकृष्टोऽत्रायात ।’ तच्छ्रुत्वा साचीकृतलोचना सा
कान्त, तेजस्विन, सहचारिणा मध्यवर्तिनञ्च त दृष्ट्वा यावत्पतनङ्गशरपुङ्खपद्म-
चितैरिव कण्टकितैरङ्गैः स्तम्भनिश्चला तिष्ठति तावन्मृगाङ्कदत्तस्तामुपेत्य प्रेमपूर्णया
गिरोवाच यत् तवगुणपाशाकृष्ट परित्याजितनिजवन्धुराज्यदेश, अनुभूतानेका
रण्यवासवसुधाशयनकलेश, दासीभूतोऽहमहमिहायात । तत्ते मयि स्नेहानुरो-
धश्चेदस्मत्पुरपुरन्ध्रीनयनोत्सव प्रार्थय । सङ्ग्राम शान्त्यनु पक्षद्वय श्रेयश्चानुभवतु ।

मृगाङ्कदत्तेनेत्यमुक्ता शशाङ्कवती मन्दाक्षमन्दाक्षर समाचचचे ‘त्वपर इदानी-
मय जनस्वस्ति इति यथा कुशल भवेद्यच्च तेऽभीष्ट स्यात्तथैव विधीयताम् ।’

शशाङ्कवत्या वाक्सुधयेत्य सितो मृगाङ्कदत्तो गौरीं प्रणम्य राजपुत्रीञ्च
तामश्चे स्वपृष्ठत समारोप्य अश्वसमारूढेर्दशभिः शस्त्रपाणिभिर्वीरैः सचिवैः सह
घृतायुधो राजाबुजयिन्या निर्गत्य श्रुतधिप्रदर्शितयुवत्या शशाङ्कवतीसहितो
मायावदोर्गृहमागमत् ।

१ ‘अञ्जनगमा सनि’, ‘अभ्यासाच्च’ । २ ‘आगमे क्षमायाम्’ । ३ पाश
व्यमुद्धन् । ४ ‘भृशदिभ्यो भुग्यच्चेलोपश्च हल’ ।

ज्ञानान्तरमथ प्रबुद्धेषु रक्षिषु राजसुतामपहृतामगत्य राजमहिषी तदानीं
स्कन्धावारस्थित कर्मसेन तद्वृत्त नगराध्यक्षेण श्रवागमयत् । स च तदाकर्ण्य
रहसि सेनापतिमाकार्य शूराधिरूढे पञ्चभि शतैरश्वैस्तत्र गत्वाऽन्विष्य मृगाङ्क
दत्त हन्तु यद्बुधु वा समादिदेश । सेनापतिश्च यथानिदिष्टवल्युक्त कटकाद्रात्रा
बुज्जयिनीमागात् । तत्र च मिलितान्नगराध्यक्षात्सोऽश्वगोत् यदन्यैर्वारैरिव
कैश्चिद्द्वारैरेवापहृता राजपुत्रीति व्यथोऽवस्कन्द । तच्च स राजभवनमासाद्य कर्म
सेन विज्ञापितवानिति राजपुत्रीप्राप्तिं प्रयत्नासाध्या मत्वा विनिवृत्तावस्कन्द-
विचारास्ते तूष्णीमेव ता निशामनयन् । मृगाङ्कदत्तसैन्यशिविरेऽपि च मायावदु-
प्रमुखा नृपा श्रुतये कथनानुसारेण युद्धसन्नद्धा एव तस्या निरयजागरु ।

प्रातःकाले चारैरन्निष्टवृत्तान्त कर्मसेनो मृगाङ्कदत्तकटके दूत सम्प्रेष्य
सर्वान् राज्ञो विज्ञप्तवान् यद् यद्यपि मृगाङ्कदत्तेन मदीया सुता दृलेनापहृता तथापि
त तस्या उपयुक्त पतिं मन्वानैरस्माभिरित्य विज्ञाप्यते यत्स पुष्पाभि सह
मम गृहमायातु येन मासुतायास्तेन सह सविधि विवाहो भवेत् । तत्सन्देश-
माकर्ण्य मृगाङ्कदत्तसहिता सर्वे राजान कर्मसेनसन्देश परस्पर विचारयन्त
पेकम येन निरचैपुयत्तदीया सुता प्राप्तेवेति तद्रेहगमने कुशलममन्वानानामस्माक
तत्र गमनमश्रेयस्करम् । एतदाकर्ण्य मृगाङ्कदत्त श्रुतव्यभिमतमविज्ञासत । स
चाह 'कर्मसेनस्य गृहेष्ववरय गन्तव्यमित्येषा मदीया मति यतो हि सर्वमेत-
दशाख्येन तेन सन्दिष्टमन्यथा सुतायामपहृतायामपि सोऽज्ञेयो यली युद्ध एव वा
कथमेवमुदासीत । सचलस्य च ते तद्रेहगतस्य स किं कुर्यात् ? मन्ये, तव तत्र
गमन तेन सहाज्यं सगत स्थापयिष्यति परस्परप्रत्ययश्च स्थापयिष्यतीति
दुहितृच्छेहेन सोऽग्रे सहाय एव भवेत् । स हि अवैधविवाह न वष्टि तेनेत्य
विशिनष्टीति तत्र गमन श्रेय ।

एतदाकर्ण्य सर्वे राजान साधु । साधु ॥ इति मुवाणा श्रुतधिं श्रद्धाय
तद्वच्च प्रशशसुरिति मृगाङ्कदत्तस्तानवोचत् 'सर्वमेवमस्तु, किन्तु तातमग्राश्च
विना न मे विवाहो रोचते इति तयोराह्वानाय कश्चिदितो व्रजतु । विज्ञाततद-
भिप्रायश्चाह यथोचित विधास्ये ।' एवमुक्त्वा स तत्रस्थ एव भीमपराक्रम स्व
मन्त्रिण पित्रो पार्श्वं प्रेषयत् । स चाप्ययोध्यामागत्य सुतप्रियोगज्ञामतनो
सपत्नीकस्याभीष्टसुतोदन्तध्रुवणसमुत्सुकस्य राज्ञ पादयोनिपथ गृहनिर्गमनाद्वा-

रभ्य कर्मसेनीयसन्ध्यन्त विविधाद्भुत सर्वं स्वप्रभुदूतान्त निवेत्यन् इत्थ प्रकृत
मुक्तवान् यत् तव सुनुना मृगाङ्कदत्तेन स्ववीर्यत कर्मसेननृपतिसुता शशा-
ङ्कवती समुपालम्भि । तद्विवाहश्च देव्या देवन च विना शोभनो न प्रतिभासते
इति युष्मान् प्रतीक्षमाण स शरराधिपतेर्मायावटोगृहे वर्तते । तेन विन्मृश्वहमिह
भयन्त सर्वं विज्ञापयितुमार्थितोऽमार्थित ।^१

तदाकर्ण्य सुतफल्यागे कृतमतिरमरदत्तस्तदानीमेव देव्या सार्द्धं मत्तङ्गना-
रूपेऽयुत्सुक सचिवै सह हृदयश्चरलुक्त पुत्र प्रति प्रागास्त । अल्पैरेव च
प्रयागकै स शरराधिपदेशस्थ सुतकटकमवाप । पितुरागमनमाकर्ण्य समग्रै
राजभि सह चिरोत्सुको मृगाङ्कदत्तोऽपि च निर्गत्य पितरो दृष्ट्वा दूरादेव तुरङ्ग-
मादवताणा गनावरूढयो पित्रोश्चरणाननमस्यत् । सरे तत्सहायकनृपाश्चापि
सदेरीक्रममरदत्त क्रमशः प्रणेनुरथ मायावटो राजधानीं प्रविश्य तत्र पादावनता
रुपा शशाङ्कवतीं चावलोक्य ततो निर्गतोऽमरदत्त स्वकटके दक्षति विधाय
पुत्रग सर्वं राजभिश्च सह भुङ्क्ता विविधोत्सवैस्समुत्स तद्दिन नयानो भाविना
चक्रवर्तिपुत्रेण मृगाङ्कदत्तेना मान गौरवान्वित च मन्वानस्तत्रातिष्ठत् ।

एतस्मिन्नेव समय कर्मसनप्रहितो दूत समागत्योवाच, 'देव, अस्म-स्वामी
मन्नुत्वेनाभिधत्ते यदहनामपुत्र सुपेण तत्र प्रेषयामि । स च विधिना निजभगिनीं
तुभ्य दास्यतीत्यस्म ज्ञेहानुरोधश्चेत्तामविधिना नोद्वहे । राजोचितमेतत्सन्देशमा
कर्ण्य नृपतेरमरदत्तस्य हृदयमतितुष्ट्याऽविचिदिति स प्रतिसमदिच्छद् यदस्मासु
त्वदीयप्रभारेव सहश्चेत्तर्हि स सुपेणमिह प्रेषयतु वय निजं पुत्रं तत्सुताया
स्तथा विवाह करिष्यामो यथा सर्वथा स सर्वेषा सन्तोषहृद्भवेत् ।

दूतमुत्वेन कर्मसनमेव प्रतिसन्दिश्यामरदत्त, ध्रुतधिम्, निजपुत्रम्, नृपती-
श्रान्यानेवमुनाच, 'अधुना वयमयाग्या गामह । तत्रैव विवाह शोभते । सुपणस्य
यथाविधि सारश्चापि तत्र सञ्चरेमतीति इति दुर्गपिशाचो मायावटुश्चैव सुपण
सम्प्रतीक्षमाणो तिष्ठताम् । आगतेन च तेन सहैमौ पश्चादयोध्यामुपारिष्यत ।^२

राज्ञ एतद्वच आश्रय्य सव राजभिरनुमतोऽमरदत्तोऽन्यद्युदेव्या सैन्यैश्च सह
ससचिवमृगाङ्कदत्त, सुपणागमनावधि तत्र मायावटुं सस्थाप्य शशाङ्कवत्या सह

१ अय गताविद्यस्मात् क, आगत इत्यर्थ । २ माया सनाता अस्यति
मायितस्तथाभूता नचमायित (मायारहित इति भाव) । ३ गार् गती ।
४ 'अहं कृत्यतृचश्च' । ५ विष्णु व्यासौ (व्यासमभवत्) ।

तस्माच्चलित्वा मार्गक्रमेण किरातराजस्य शक्तिरचितकस्य गृहमग्राप्यैक दिन
तत्र विश्रान्त क्रमात्स्वनगरीमयोध्यामायतामायत ।

अन्येद्युर्गणैर्लगाहे निश्चिते सति राजाऽमरदत्तस्तद्विवाहार्थं सर्वां सम्भृति
चकार । अचिरादेव चैको मायावटोर्हृष्टो दूत समागत्य नृपतिं व्यजिज्ञपत् 'द्व,
राजपुत्र सुपेण स नृपतिर्मायावटुश्चागत्य अयोध्याया सीमान्ते वर्तते', तसि
शम्य नृपतिरमरदत्त स्वकीयेन सेनापतिना सह मृगाङ्कदत्त समुहदं सुपेण
प्रत्यभ्युद्गन्तुमादिदेशेति स तदाज्ञा शिरसा बह्वयोध्यातो निर्गत्य कामसेनि
मुपागतवान् । दूरतश्चैव बाहावतीर्णौ कृतकण्ठग्रहौ मिथ पृष्टकुशलौ नृपात्मजौ
प्री याऽमिलताम् । एकरथारूढौ च पौरपुरन्ध्रीणा नयनोत्सव बह्वयन्तौ प्रापि
शतामयोध्याम् । सुपेणश्च तत्र कृतनृपतिप्रणतिरूपलब्धतदतिसत्कृतिरथ स्वसुनि-
वसतिमुपगच्छति स्म बाष्पायमाणनेत्रया च तया कृतास्लेपो ध्रौडापरवशा ता
जगाद, 'स्वस, तातस्त्वामाह अद्यैतन्मया ज्ञात यदग्निकया स्वप्ने राजपुत्रो
मृगाङ्कदत्त तव पतिर्तिनिष्ठ आसीत् । भर्तृमार्गानुसरण हि स्त्रीणा परम व्रतमिति
तावकीनमिष्टमिदानीं सिद्धम् ।' तन्निशम्य निजकृत्यानुभूतगौग्व ता सुपेणो
राजाग्रे नीत्वा तदर्थं सञ्चितप्रेषित सर्वं धन प्रदर्शयन्नुवाच, 'तातानुप्रेषित सर्व-
मेतद्धन विवाहवेद्यामस्यै प्रदास्यामीति ।' अथ अश्रु भुङ्ग्ध्व दाधिकमास्वादयध्व
मित्यभ्यवहरैर्ध्वमित्यादिप्रेमपूर्वकमेकैकमुच्चार्य सम्पादितेऽशनपानादिव्यापारे मृगा-
ङ्कदत्तादियुता सर्वे जना निर्वृत्तास्तद्दिन निन्यु । लग्नादिने चान्येद्युरतिष्यग्रे
राज्ञि मृगाङ्कदत्त स्वानसरानुरूपस्नानादिक्रिया निर्वर्तयामास । प्राकृतिकफान्ति-
कृतकौतुकामपि केवलमाचार इति शशाकवतीं नार्य पर्यङ्कौर्दु । कौतुकागारादथ
निर्गत्य प्रज्वलद्भुतभुज वेदीमासीनयोर्वधूरयो उपरि प्रयत्नसाफल्यहृष्टस्य
कामस्य मुहासानिव आचारलाजान् अग्राक्रिन्नरनार्य । क्रमाच्च सम्पाद्यमाने
यैवाहिककृत्ये राजसुताया शशाकवत्या कुल्लाज्जकलिकाशोभाहचिरलक्ष्म्या
पाणिमच्युत इवाग्रहीन्मृगाङ्कदत्त इति यथार्हप्रदत्तैर्हस्त्यश्वरत्नाभरणाल्लपानवस्त्रा
दिभिरमरदत्तो राजा निजप्रियपुत्रविवाहोत्सवमुपलक्ष्य सपौरा सर्वा प्रकृतीर-

१ बहुलं कुर्वन्तौ; बहुलशब्दाणिचि इष्टमज्ञाव । २ 'समुच्चयेऽन्यतर
स्याम्', 'समुच्चये सामान्यवचनस्य' । ३ 'सम्परिभ्या करोतौ भूपले, 'जड
भ्यासव्यवायेऽपि सुट्कार्त्तृर्वस्येति वक्तव्यम्' ।

रक्षयत् । कृताभिप्रेक्षस्य सुपेणस्य शिरस्युष्णीषं परिसित्यं तदुचितमेकं देशं हस्त्यश्वहिरण्यभारवस्त्रादिकं च दत्त्वा शहरकिराताधिपतिमायाऽदुःशक्तिरक्षितादी-
नपि तथैव सममानयत् । एवञ्चोत्सवतुर्यनिरूपने समुल्लसति, निष्पन्नविप्राह-
मङ्गलो मृगाङ्कदत्तो नवोटया शशाङ्कवत्या सह निजमन्दिरं प्रविवेश तथा यथा-
समयं राजभिः, सुपेणेन, शशाङ्कवत्या च सह विविधाहारपानानिगोष्ठ्यादिभिः
सह तद्दिनमनैपीत् ।

परेद्यवि स्वस्वदेशवित्तजितसुपेणादिराजचक्रः सुतशौर्यसुखनिर्वृतो भूपतिर-
मरदत्तो निर्विघ्नपरिसमापिताखिलवैवाहिककृत्यः परमानन्दमन्वभवत् । मृगाङ्कद-
त्तोऽपि च वैरिणो विजित्य तत्तत्कलेशैरवाप्तया शशाङ्कवत्या, भीमपराक्रमादिभि-
र्निजसचिवैश्च चिरं सुखी समवतस्थे ।

कालेनाथ भुक्तसर्वविषयोऽमरदत्तो वर्षायांसमात्मानमवगत्य, 'परैरनिन्द्यं
चरितं महात्मनां वयोऽनुरूपोचितमेव शोभते' इति नीतिमनुस्मरन् प्रमुखसचिव-
पौरादिभिः सह सम्मन्य शुभेऽहनि गणकोक्कलघ्ने सुयोग्यमात्मजं राज्येऽभिषिच्य
वाराणसीं गतो गङ्गाम्बुपरिप्लुताङ्गस्त्रिसन्ध्यं त्रिपुरान्तक धरिष्यन् सपत्नीको
मुनिवत्तपस्यन् फलमूलादि व्रतयस्तस्थौ । मृगाङ्कदत्तोऽपि च भास्वानम्बरतलमिव
विपुलामलं राज्यमवाप्य करसन्निपाताक्रान्तसकलक्षितिभृत्प्रसरत्प्रतापो निजसहा-
यकसचिवैरयोध्यामध्यास्याश्वमेधेनेष्ट्वा नानादिगागतभूपाक्षितपादपद्मो दयितया
शशाङ्कवत्या सह चिराय निष्कण्टकसुखान् भोगान् बुभुजे ।

[मृगाङ्कदत्तकथासमाप्तिः]

मलयवनान्ते पिशङ्गजटो मुनिरिच्छ मृगाङ्कदत्तीयां कथां कथयित्वा विर-
हिण नरवाहनदत्तं जगाद 'श्रीप्रोतीह पुरा मृगाङ्कदत्तो यथा शशाङ्कवतीं, त्वमपि
तथैवावरयं मदनमञ्जुकामवाप्स्यसीति घृतधैर्येणावलम्बितस्थैर्येण भवता भवि-
तव्यम् ।'

१. पित्र् बन्धने, 'परिनिविभ्यः सेवमितसय—' इति पत्रं तु न, सित-
सयेति प्रत्ययविशिष्टस्य ग्रहणेन तदुभयप्रत्ययान्तस्यैव 'विपितः, विपयः' इत्यत्र
पत्रविधानात् । २. यावत्पुरानिपातयोर्लट् इति भूतार्थे लट् ।

एवं तस्मान्मुनीन्द्रोदाराशयाः कर्णनलिकाद्वारेणापीतामृतवचा नरवाहन-
 दत्तो मदनमञ्जुकावासावाहितधृतिर्मलयगिरौ ललितलोचनामन्वि-यन् यावद्वि-
 चरति तावदेव तस्य गोमुखप्रभृतपश्चिरमितस्ततस्तम-
 प्रियासमागमः न्विज्यन्तो बभ्रम्यमाणाः सचिवाः, समवचितकुसुमा ललि-
 तलोचना च तत्रागोषतेति निजचरणनतस्तान् सर्वान्
 अभिनन्द्य तैः सह स स्वपुरीमाज्जगे । तत्र च सर्वपरिवाजरुजनमिलितो निज-
 प्रियतमां मदनमञ्जुकां समवाप्य जहर्पतमाम् ।

इति कौमुदीकथाकल्लोलिन्यां प्रकीर्णकनिर्देशाः शतमः दशमः कल्लोलः ।

अथ कृदन्तनिर्देशात्मक एकादशः कल्लोलः

कौशाम्यामित्थमात्मपरिवारेण सद्गतो वत्सेश्वरमुतो नरवाहनदत्तः आद्यना
मदनमञ्जुन्याऽन्याभिश्चापि दिव्याभिर्वनिताभिः सह परिशीङ्मानः पितृविभू-
तिभिः सम्पूर्णकामो गोमुखादिभिः सह निवसन् स्वाभी-
मदनमञ्जुकापहारः पृथ्वीसङ्गमनोरमान् तौर्यत्रिकञ्जलापरम्यान् दिवसान्
(कृत्यप्रक्रिया) व्यतियापयामास । अथैकदा स तामग्रयां कान्तां
मदनमञ्जुकां सपरिजनां निजावरोधस्यान्तरनालोक्य-
क्षुपसि रजनीविरहापगतकान्तिनिशाकान्त इव विवर्णतां गतोऽचिन्तयत्, किं
मदीयं चित्तं जिज्ञासमाना मदीया प्रिया क्वाप्यतिरस्यत् आहोस्वित् मम कस्य-
चिदपराधस्य लेशादपि कुपितैव गता । केनचिन्माययाऽपहृताच्छा वा
कुत्रचिन्स्थापितेत्थमनेकसङ्कल्पविकल्पपरम्पराविह्वलः किञ्चिद्व्यविमूढः समजा-
यत । तस्य तथाभूतामनवलोकिताया दशामवलोक्य तस्य पिता वत्सेश्वरो मातरो
मन्त्रिगो मृत्याश्चातिविह्वलतां गताः । निजसुतया विहीना कलिद्वन्द्वत्ता चापि
सममुहत् ।

अथैकान्त पुररक्षिकाऽऽकर्णयत्सु सर्वेषु नरवाहनदत्ताग्रेऽनवीत् यद्धर्म्याग्रे
सतीं मदनमञ्जुनामवलोक्य नभसोऽनतीर्ण एको विद्याधरयुवा यश्च 'मानसवेग'
इति स्वनामोक्त्या कलिद्वसेनामभ्येत्य मदीया सुता दातव्या इति तामयाचत्,
तदानीञ्चैनया निषिद्धो यथागतं गत्वा गुप्तमिदानीमागत्य स मायया किं न
तामपहरेत् । परदारान् यद्यपि दिव्या नैव कामयन्ते तथापि रागान्धं जनं
सदमद्विवेशो रहयतीति सर्वं सम्भान्यते । तदाकर्ण्य नरवाहनदत्तस्य विरहो-
त्प्लुतं चेतो वीचित्रितोभितमग्नोजमिवाजनि । रुमण्वास्तत्राग्रवीत् 'इयं पुरी
अभितो रक्षिता वर्तते इतीहामसंस्तुतस्य कस्यचिदपि प्रवेशनिर्गमो न सरलौ ।
हरप्रमादाच्चास्या अन्येनानिष्टेन न सम्भवनीयमिति प्रणयशोपात्तयैवैव क्वचि-
त्स्थितया भुङ्केलमम् । प्रणयकुपिता हि कामिन्य एवं प्राय कुर्वन्तीति बहुत्र
प्रमिद्वं वर्तते । तथाहि—

ॐ कृत्यप्रक्रिया ॐ

१. 'धातुमग्नये प्रत्यया' । २. 'तव्यत्तव्यानीयर' । ३. 'तव्यत्तव्यानी-
यर' । ४. 'केलिमर उपमंगयानम्' ।

पुरा अङ्गिरानाममुनिरष्टात्रस्य कन्यां सावित्रीं त्रिगहार्थमार्थयत् किन्त्व-
न्यस्मै पूर्वकल्पितां स्वसुतां सगुणायापि अदानीयाय तस्मै मुनयेऽङ्गिरसेऽदेयां
मत्वा प्रत्याख्यात् । अतो मुनिरसावधुतानाङ्गीं तद्भ्रातृनयामुपयम्य तथा
भार्यया सह सुखामास । अधुता च सावित्रीं पूर्वगन्धितां जानाति स्मेन्ये-
कदा यदा सोऽङ्गिरा मुनिर्गायत्रीं जपन्नतिष्ठन्मौनी तदा सा 'आर्यपुत्र, किमेवं
चिरं चिन्त्यते' इति प्रणयेन मुनिमपरीपृच्छिष्ट । तदुत्तरे 'प्रिये ! सावित्रीं ध्याया-
मीति' सोक्ता । तच्छ्रुत्वा अधुताऽऽत्मनि तामष्टवज्रसुतां सावित्रीमाकल्य्या-
न्यसंसक्तचित्तेन पत्या सह तिष्ठन्त्या मम जीवन-दुर्य्यापनेनालमित्यधुनैव मया
प्राणा परित्यक्तव्या इत्थं सञ्चिन्तयन्त्यतिनिर्विण्णौ स्वप्राणान् परित्यक्तु वन-
मगास्त । तत्र च भर्तुं शुभमनुध्याय कण्ठे पाशं पर्यास्थत किन्तु 'पुत्रि,
मेत्थे मनसि म्लेच्छम्, तव पत्याऽहं सावित्री (गायत्री) अनुध्याता न चाङ्गने'ति
गदित्वाविपाशयन्ती साक्षसूत्रकमण्डलुर्गायत्री आदिभूयैना समाश्वास्यातिरस्यत् ।
सा च मुनिपत्नी अङ्गिरसाऽन्विष्यता वने सम्प्राप्ता ।

तदेवं स्त्रीणां प्रणयखण्डनं सर्वथा असेह्यम् इति स्वल्पेनाप्यपराधेन कुपिता
सा कचिदिहैव स्थिता भवेत् । शम्भुरस्या चापि सा राजपुत्रवधु इतीहैव ताम-
न्वेष्टु र्यत्यम् ।

रुमण्वतेत्यमुक्ते सति राज्ञा वत्सेश्वरेणोक्तम्, 'आम्, सम्भवत्येतत् । अन्यद्दु-
रितं तु तद्विषये न कथमपि सन्दिहेल्लिमम्, यतो हि मदनमद्भुता कामांशस्य
नरवाहनदत्तस्य पौण्शा भार्याऽवतारेण रतिर्नैषा पण्यस्त्रीव सर्वमाधारणवर्या ।
तथा च सहामुष्य नरवाहनदत्तस्य दिव्यं भोग्य विद्याधरैश्वर्यमशरीरिणी वाग-
वगिति न कथमपि मृषोच्यते तथा प्रभवनीयम् । अत उपलब्ध्या साऽवश्यमिहैव
काप्नुपलभ्या भवित्रीति ।

१. 'कृत्यत्पुष्टो बहुलम्' । २. 'दुर परवगत्वयोरपमर्गवप्रतिरेधो वाच्य' इति
णत्वे दुर उपसर्गत्वं न अतोऽत्र 'ऐर्विभाषा' इत्यस्याप्रवृत्तिः । ३. 'निर्व्विण्णस्यो-
पसङ्ख्यानम्' । ४. 'अचो यत्, ईयति' । ५. 'शक्तिपदोश्च' । ६. 'तद्विशसियति-
जनिभ्यो यद्वाच्य' । ७. स्तुत्या । ८-९. 'अवयवव्यवसां गर्हपणितव्यानिरोधेषु' ।
१०. पालनीयमुपभोग्यं च । ११. वच परिभाषणेऽस्य लङि, अवक् । १२. 'राजसूय-
सूर्यमृषोच' । १३. 'नभाभूरक्मि' । १४. 'उपात्प्रशसायाम्' । १५. 'गोरदुपधान्' ।

राजा स्वयमित्थमुदितेऽपि तद्विरहविह्वलो नरबाहनदत्तस्तदन्वेपणाय निर्जने ।
 यथा यथा च मार्गयमाण स ता नावाप तथा तथाऽधिकाधिकतमदह्यमानान्नो
 दग्धान्नो यथा विभिन्नेषु आचर्येषु देशेषु पीतमद्यं
 मदनमञ्जुका इव बध्नाम । सबसन्तर्मरभूतिहरिशिखगोमुखादि-
 मार्गणम् सचिवा अपि समुपसार्येषु सर्वस्थलेषु ता चिन्वाना
 पर्यादु ।

निर्गते च तस्मिँस्तत्परात् पिहितद्वारकास्तद्गृहास्तद्विरहदुःखदर्शनोद्वेग-
 निर्मीलितनेत्रा इव प्रतिबभूव । घनेषु च मदनमञ्जुका पृच्छन्त त चलत्पल्लवपाण-
 यस्तरवो नास्माभिस्सा दृष्टेति 'निर्गद्य निवारयन्त इव, उद्यानेप्लुतत-त पतत्रिणो
 विचिन्वते तस्मै 'न सेतो गता' इति शसन्त इव प्रतीयिरे । अत्रान्तर एव
 अनैवद्यविचेष्टिता वेगवती नाम विद्याधरी-या च कदाचिन्मदनमञ्जुका दृष्टवती
 आसीत्-तदुदारवपुर्वेपेण नगरबाह्यवनान्तरे समुपागत्यैकाकिनी स्वैरमशोरतरो
 रधस्तस्थौ । ताञ्च, विचिन्वानो भ्रान्त्यन् आर्यर्ण्यो मरभूति, सशल्यस्य कृते
 विशल्यकरणीमिवावलोक्य निजप्रिया-यामोहपाशरुद्धं गृह्यन् इव नरबाहनदत्त
 मुपगत्योगाच, 'एकस्याशोकतरोरधोऽधुना नगरगृह्या त्वदीया प्रिया मया सम-
 वलोकिते'ति । एवमुक्तेन तेन सह नरबाहनदत्तस्तत्क्षणमेव तदुद्यान हृष्टो गत्वा
 तृष्णागध्वगो मरौ वारिधारामिव ता विरहातिक्लान्ता स्वभार्या मदनमञ्जुका
 भृशमात्तो यावदेव प्रणिस्तैव्याम् आलिलिंगिपति तावत्समगतकालमतिवर्तिनु
 मलमोपसर्ग्या धेनुरिव रुपस्यन्ती, सद्य परिणयैपिणी सा धूर्ता चक्षुषे "मा त्व
 तावन्मा स्पर्ची, एक मे वचस्ताप्रदाकर्णय, अह हि एवदासे प्राक् त्वत्प्राप्त्यर्थं
 यद्वा प्रार्थयमाना विवाहसमये शुष्मभ्य स्वहस्तेन बलीन् प्रदास्यामीति प्रतिज्ञा
 यापि तेभ्यस्तान् दातु विस्मृतवतीति त कोपाद् यच्चैरपहता, 'गच्छ पुनर्विवाह
 कृत्वा प्रतिज्ञात वलिं च न प्रदाय स्वपतिमुपेया नान्यथा ते शिव भवेदि'त्य-
 मुक्ता तैरिहानीय मुक्ता । तन्मामिदानीमाशु पुन परिणयस्व येनाह यच्चेभ्यो

१ २ चरेराडि चागुरौ, 'गदमदचर०' । ३ 'उपसर्ग्या काल्या प्रजने' इत्यस्या
 विपयत्वात् कर्मणि ऋद्धोर्गन् । ४ 'गदमदचरयम् -' । ५ 'अवद्यप्यवर्ग्या' ।
 ६ पदार्त्वरिणाह्यापक्षेपु च' । ७ शुक्र मृग वेत्यर्थ ('गृहासक्ता
 पक्षिमृगारद्वैकास्ते गृह्यन्नाश्च ते' इत्यमर) । ८ नगराद्वहि स्थिता ।
 ९ 'वा निसनिक्षनिन्दाम्' । १० 'उपसर्ग्या काल्या प्रजने' ।

वलिं दत्त्वा सत्यवैद्यगीस्ते भामिनीभूय गता नृषोऽपि त्वदभिलषितं सम्पादयेयम् ।
 त्वयाऽपि च मदीयो भवोऽनृतोद्यादीनवो भूज्यो भवेत् ।" एतत्तद्वाक्यं माकण्यं
 विरहकातरो नरवाहनदत्तस्तत्क्षणमेव स्तुत्यं माहत्यम्, एतविषयमेखलाङ्गै शिष्यै-
 र्जुष्य, विगतविनीयम् च निजपुरोधस शान्तिसोमं सम्भृत्यभृत्यै समाहूयापरि-
 मितकुप्यौकुप्यधामा, क्षणाभ्यन्तर एव प्रयोजितंनियोज्योपयमनसम्भृतसम्भारो
 'मृ'धा ता मायामदनमञ्जुका वस्तुतो वेगवतीं विद्याधरीमुपार्यते । सा च मयै-
 पिशितादिभि स्वहस्तेन यक्षेभ्यो वलिं ददौ । नरवाहनदत्तश्चाथ वासभवनस्थो
 रुच्यैयां तया सह तत्कथनानुसार मेरेय 'पेय पपी । परिवर्तितरूपया च तया
 सहच्छायाया 'सूर्य इव अर्थ्ययशनिर्जीवलोकसुखमुपाभुङ्क्त ।

एकदाऽनया नरवाहनदत्तो रहसि निगदितो यत्सुसाह समुद्रादितमुखी न
 कृत्यकार्येणापि त्वया कदापि विलोकनीया । एतदारूपं किमर्थमनयेत्थमुक्तमिति
 सकौतुको राजपुत्रस्तोपकोत्तरास्तरसुसायां तस्यामन्येष्टुर्यावत्तस्या मुखमुद्राया-
 चलोकयति तावत् स्वापवेलावशेनापगत भैर्यं मायारूपा सा काचिदन्यद, न
 पुंर्यतारोहीसमुखी भदनमञ्जुकैत्युपलभ्य जाग्रदेवावतिष्ठमान प्रतुद्धा ताम् 'वा
 त्वम् ? सत्य सर्वं मे मुग्धे त्वमभिधेहि' इति पप्रच्छ । समुपजातप्रतिभेदा सापि
 निजे रूपे वर्तमाना निर्निद्रोपविष्ट नरवाहनदत्तमेघं यथावस्तु वक्तुमुपचक्रमे ।

प्रिय, अस्ति हिमगिरिसानौ आपादपुरनान विद्याधरपुरम् । तत्र कुलपरम्परा-
 गतराज्यध्रीशकटियुग्मं वर्यं, अन्कर्म वैश्य स्यादिष्टौपैत्र्यफलसुसम्पादितपितृवैर्यं,
 पूयमानावश्यपाच्यदैवैह्यै, सन्ध्याद्वयसम्पाद्यमानैर्चाम्य, सन्तस्रस्तोक्-

१ 'वद सुपि क्यप् च' इति यत् । २. 'भुवो भावे' । ३ 'वद गपि
 क्यप् च' इति क्यप् । ४ 'मृचेर्विभाषा' इति क्यप् । ५ शब्दार्थाया प्यति
 कृत्यम् । ६ एतिस्तुशास्त्रदत्तुप क्यप् । ७ विषयविनीयजिन्या- । ८ मग्भ-
 तव्यकर्मरै 'मृजोऽसज्ञायाम्' 'समथ बहुलम्' । ९ 'राजसूयसूर्ये' । १० 'प्रयो
 ज्यनियोज्यौ शक्यार्थे' । ११ ऋदुपधाच्चावलिपिचूने । १२ विभाषोपयमने ।
 १३. 'गदमद-' । १४ 'राजसूयसूर्ये' । १५ 'अचो यत्', 'ईयात्' । १६-१७
 'राजसूयसूर्ये' । १८ 'विभाषाकृत्यो' 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्' । १९ 'भय-
 नेय-' । २०. पुण्यसिद्धयौ नक्षत्रे' । २१ 'युग्य च पत्रे' । २२ 'अमावस्यदन्यतर
 स्याम्' । २३-२४ 'ऋदुलोर्ग्यत्', 'चजो कु पिण्यतो' । २५ 'य आवरयके' इति
 लु व न । २६ 'आमुयुवपिरपिप्रपिचमथ' इति प्यत् ।

लाप्य, नगरनि सारितनि शेषनिस्त्राप्य, प्रणाप्यनानधिष्ठितनिकोप्य, आना
 य्यमानानाप्य सान्नाप्य त्रियमाणकुण्डपा गन्ताप्यसोमस्तोम, परिचाप्यधाप्य
 सपुच्यमाणचिर्प, समयोचितसम्पाद्यमानामिचित्य, अवधीयमानगयोपस्थानीय
 प्रवचनीय, 'निजमुनोपानितकरप्रचेयोस्त्रितफलसम्पत्तिर्निर्जरा' जैर्यसङ्गतिविद्या-
 धराधिपवेगवत पुत्रो मानसवेगाप्यो रानाऽस्ति । वेगवतीनामा तस्याह कनी
 यसी स्वस्ता । स च मदीयो भ्राता मामतिद्विपम्भतिरतिद्विपन् 'प्रगोपणीया विद्या
 दातु नैच्छदिति मया महता क्लेशेन तपोवनाश्रितात् ' अर्च्यात् पितु सनाशात्
 सर्वाधिकरत्ना विद्या प्राप्ता । साऽहमापाटपुरीयोद्याने रक्षिभिरावृता दीना मदन
 मञ्जुकामवलोकितवती । सा च त्वदीया 'भार्या' मदीयेन भ्रात्रा माययाऽपहृता ।
 सा हि साध्वी स्त्री अनिच्छन्ती च तेन पराभवितुम् अशक्या इति कुभ्रात्रा तेन
 तदनुनयने नियुक्ताऽहमेकदा त्वत्प्रलापपरा 'प्रग तामग । तत्प्रबोधनप्रसङ्गाच्च
 तथा साध्व्या सह त्वन्नामन्यम्पुदीरिते सति मम मनस्त्वदेकाग्र सञ्जातमिति
 'यन्नान्ति श्रुते त्व स्मरपरवशा भवे स ते पति' इत्याद्यो देवीस्वप्नादेशो मया
 स्मृत । अत तत्स्मृत्य ता मदनमञ्जुसा धृति धारयित्वा तस्या रूपेण त्वमु
 पायत उपैयत । तदेहि, यत्र ते प्रिया मदनमञ्जुसा वर्तते तत्रैव तत्कृपाविष्टा
 त्वा नयामि । यतो ह्यामनिरपेक्षा मदीया कापि त्वत्प्रेमवश्यता वर्ततेऽत
 सपन्था कैङ्कर्यमपि मेऽभिरोच्यम् । एतदाभाय स्वविद्याबलेन सा वगवती
 तस्मामेव निशि प्रियावियोगानुभूयमानहृच्छोकोमोकोकोकमित्र नरवाहनदत्तमादाय
 त्वमुदपसत् ।

एव चक्षुषामगोचरता गतयोस्तयोस्तद्वृत्तमाकर्ण्य नरवाहनदत्तपरिवारोऽ
 तिष्ठोभ प्रापत् । यौगन्धरायणादयो मन्त्रिणोऽपि मरुभूतिमुखै पुत्रै सह व्यह्वल

१ प्रणाप्योऽसम्मतौ । २ 'पाप्यमाज्ञाप्यनिकोप्यधाप्य' । ३ 'आना
 प्योऽनय । ४ 'पाप्यसाज्ञाप्य' । ५ कर्तौ कुण्डपाप्यसचाप्यौ । ६ अग्नौ
 परिचाप्योपचाप्यसमूहा । ७ 'पाप्यसाज्ञाप्य' । ८ ९ चित्याप्रचित्य च ।
 १० 'भग्येय' । ११ 'भुजयुक्तौ पाण्युपतापयो' । १२ 'अनयं सङ्गतम्'
 निर्नरैर्देवै सह अनया सगतिर्यस्य । १३ इत्यनुपधात् । १४ 'यनयाच-
 रुचप्रवचर्च' । १५ विभक्त्यर्थत् । १६ प्रात काले तामगच्छमिति भाव ।
 १७ उपायेन प्रसाहित इत्यर्थ । १८ यज्याचरुच- इति कुत्राभाव ।
 १९ 'श्लोक उच के' (ओक शकुन्तलपलौ तेन कोरुपक्षिणमिमेति भाव) ।

यन् । एतस्मिन्नेवान्तरे प्रभावदमण्डलो द्वितीयो भास्वर इव नारदो मुनिराका-
शादवतीर्य 'विद्याधर्या निजभुवं नीतस्ते सुतः शीघ्रमेवेहंभ्यतीति विज्ञापयितुं
भगवता शङ्करेणाहं तव समीपे पृथग् प्रेषित' इति वत्सेशं जगाद, स्वीकृतवत्से-
शसपर्यो यथावृत्तं वेगवत्याश्चरितं शंसयित्वा चान्तर्दधे ।

ततः परं व्योमवाह्यवह्यै^१ वेगवती व्योम्ना नरवाहनदत्तमापादपुरं प्रापयति
स्म । तच्चावगत्य तत्र मानसवेगो बध्यौ तावाकलयन् तद्वर्त्योमचिकीर्षत् । अत-
स्तेन सह वेगवत्या विद्यालोद्धतं युद्धमभूत् । निजविद्यावलेन सा भीषणं
भैरवरूपं विधाय घनौघेन मानसवेगञ्च सहसा सम्मोहयन्ती तमग्निपर्वते निधाय
युद्धकाले च विद्याहस्ते न्यस्तं नरवाहनदत्तं गन्धर्वपुरस्थे एकस्मिन्नाखेयं^२ निर्जले
कूपे निक्षिप्योवाच, 'आर्य, त्वयैव मनाग् कृत्यम् । वर्तमानस्य चाग्र सर्वथा
वृथ्या सर्वविद्याधराधिपतिता ते भात्रिनीति माऽष्टतिः^३ कल्प्यौ । अद्याहं ज्येष्ठप्य-
तिप्रमणेन दुर्बलीभूता विद्या सक्लपितुं शक्नौ । अविरादेव च त्वामिहैव पुनर-
भ्युपगास्ये । एवमुक्त्वा सा वेगवती विद्याधरी, वेगवती प्रापि निर्गतवती । मान-
सवेगश्चाग्निपर्वते निक्षिप्तोऽप्यमृतस्ततो निजमन्दिरमागात् ।

॥ इति कृत्यप्रक्रिया ॥

१. नारं सुखं घति इति नारदः 'आतोऽनुपसर्गे क' । २. वध्यं करणम् ।
३. 'हनो वा यद्वधश्च वक्तव्यः' । ४. हनस्त च । ५. 'चरित्वलिपति-' इत्यत्र
'हन्तेर्घञश्च' । ६. 'ई च खन' । ७. 'ऋदुपधात्०' वर्तितव्यम्, स्थातव्यमिति
भावः । ८. 'ऋदुपधात्०' । ९. कृपू सामर्थ्यं, कृपेर्लत्वस्यामिद्धावात् ऋलृवर्णयोः
सावर्ण्यविधानाच्च ऋदुपधात्वम्; वयवभावे ण्यत् ।

(इति कृत्यप्रक्रिया)

अथ पूर्वकृदन्तप्रकरणम्

इत कूपस्थितस्य नरवाहनदत्तस्यैको वीणादत्तनामा गन्धर्वोऽवेक्षको दयो-
दन्वति निमङ्क्तौ पृष्ठतदन्वयनामा तद्वस्तुमौही त कूपादुद्धरस्तदानीन्तनतदीय-
दु खस्य नशितौ भूत्वोवाच, 'त्व मानुषश्चेन्न गन्धर्वस्तदा
मदनमञ्जुसामार्गणे मानुषागम्यस्यैतन्नगरस्य पथ कथ लैम्भक इति तत्त्वत
(निरुपपदकृत) प्रतिबोधयन्नस्मत्सन्देदिहा मरीचृपा चेर्कियो वोभूया इति,
एष वदार्धद सनरवाहनदत्ताद् व्योमचरचर्यविद्याधर्या
बलात्तत्रावटे तन्निहितेशो^१ गुणी वीणादत्तश्चक्रवर्तिलक्ष्णोपेत तमवलोक्य सूनृत-
वाचा पादपटं स्वगृह नीत्वा विविधोपचारैस्तस्य उपचराचरोऽरोभूवीत् ।^२ बुधो
नरवाहनदत्तश्चान्यद्युस्तत्पुरस्थान् सर्वान् स्ववाद्यधोपेण रमणान् वीणाहस्तान-
वलोक्य प्रिय^३ प्रेक्ष च वीणादत्तमकथयत्, 'निलिम्पर्कलपानामेतेषा सर्वेषामावाल-
वृद्धपौराणा वीणा धारयाणा पश्यम् अत्रत्यारविन्दौ^४ लौकिकामोदकामोदाना च
चिघ्रम्, परमानन्दविन्द मा सर्वेषामेतेषा वीणाधारणकारणजिज्ञासनाकूपारपारय

ॐ पूर्वकृदन्तप्रकरणम् ॐ

१ 'णुत्तुचौ', 'कर्तरि कृत्', 'युवोरनाकौ', । २ 'मस्तिनशोर्मलि' । ३
'नन्दिप्रहिपचादिभ्यो ल्युणिग्न्यच' । ४ 'रधादिभ्यश्च' । ५ 'लभेश्च' । ६ 'यडोऽ
चि च', 'न धातुलोप आर्धधातुके' । ७ सयोगपूर्वकत्वाद् 'एरनेकाच -' इति
यणभावे इयङ् । ८ 'चरिचलिपतिवदीनाम्' । ९ 'इगुपघशाप्रीकिर क' ।
१० 'पाठर्णिलुक् चोक् च दोषश्चाभ्यासस्य' । ११. 'इगुपघशा-' १२ नन्दा-
दित्वाल्लु । १३ 'आतथोपसर्गे' । १४ 'नौलिम्पेर्बान्य' । १५ अनुपसर्गा
लिम्पविन्दधारिपारि—इत्यादिना श । १६ पाप्राप्ताधेदृश श' ।
१७ 'गवादिषु विदे सज्ञायाम्' ।

कुर' इति । तदाकर्ण्य तदुत्तरस्य दँदो वीणादत्तस्नत्रत्यरात्रपुत्रीपरिचयप्रमत्ता-
वतानो नरवाहनदत्त जगाद-‘अस्त्यत्र रिपूदेजय, परमधनुर्वेदवेदय, सयन्या-
यानत्यौयं, विद सर्वशास्त्राणाम्, वितृदोऽन्यदु खदानाम्, सागरदत्ताप्यो गन्ध-
वाणा राजा । स्वकीयसौन्दर्याधरीकृताप्सरोरूपा तस्य गन्धर्वदत्ताप्या दयोदया
धर्या गान्धर्व परमोत्कर्षं प्राप्ता शौरिणा स्वयं प्रदत्त स्वगीतक जेगीयमाना ‘य
कश्चिद्गान्धर्वविदस्त्रिभिर्ग्रामैः सम्यग्यैष्णव स्तुतिगीतक वीणाया वादयति स मे
पतिरि’ति निरचयीत् । अस्या रात्रपुत्र्या एतस्मिंश्चय ज्ञात्वा सर्वे वीणासु शिर्षन्ते
किन्तु नाद्यावधि कोऽपि तथाभूतो वीणावादनपारयोऽभूदिति गृहे गृहे प्रहेर्ष
आविष्टानामिव सर्वेषां हृदि तदवाप्तिदाबोज्ज्वलो ‘ज्वालोऽवलोक्यते’ । वीणा-
दत्तादेतदाकर्ण्य समासादितसकलकलावैदुष्यमातस्य नरवाहनदत्तस्त प्रयुवाद,
‘अहं सर्वासां कलानां स्वयंवरघृत पति । त्रैलोक्ये वर्तमान यावद्गान्धर्वं, तस्य
नार्य^१ ।’ एतस्मिंश्चय वीणादत्तो नरवाहनदत्त सागरदत्तान्तिक नीत्वोयाच, ‘अयं
वात्सराजिनरवाहनदत्तोऽशेषगान्धर्वप्रवीण, ^२नर्तक-गार्थक-गार्य^३ नी-नायक नन्दक
नन्दन, स्वकीयापूर्वसौन्दर्यसमाकर्षितपोडशहैर्यनीगण, विद्याधरीहस्तादिह नगरे
विभ्रष्टस्तत्र सामीप्य सर्वैक सज्जात । गन्धर्वचार्योऽयं केशवस्तुतिगीतक येति’
इति । एतदाकर्ण्य राजाऽप्रवीत् सयं सर्वमेतत् । गन्धर्वाणां मुग्धान्मयैतच्छ्रुत
मित्ययमस्माक मान्य । ^४जीवकोऽयं भूयात् । नात्र विचित्रिस्सालेशोऽपि यद्य
देवाशोऽन्यथा विद्याधरीं सद्गत्य कथमिह मानुषो गान्धर्वनिकेतमनुगेत ।

॥ इति निरूपपदकृत ॥

- १ ‘ददातिदधात्योर्विभाषा’ । २. ‘तनोतेरुपसरयानम्’ इति ण ।
३. ‘यदाद्व्यधाद्युमस्वृतीणवषावहलिहृष्टिपश्चसश्च’ इति अतिपूर्वकादिण्धातोर्ण ।
४ ‘इगुपज्ञा०’ । ५ कन्या, ‘पाप्राप्मा घेट्०’ । ६. ‘दिष्टजिज्ञामायाम्’ । ७ ‘गेहे
क’ । ८ ‘विभाषा प्रह’ । ९-१० ‘ज्वलितिक्रसन्तेभ्या ण’ इति पाश्चिको ण,
पच्चेऽच् । ११ ‘अनुपमर्गास्त्रिम्प०’ (साति सुगार्थं मीश्रो हेतुमण्यन्त) ।
१२ नेता, ‘दुन्योरनुपसर्गे’ इति ण । १३ ‘शिपिनि धुन्,’ ‘नृत्तिरनिर-
जिभ्य एव’ । १४ ‘गस्थकन्’ । १५ ‘भ्युट् च’ । १६ हृथ मीहिक्कालयो’ ।
१७ ‘द्रुसृत्व समभिहारे धुन्’ । १८ आशिपि च’ । [इति निरूपपदकृत]

एतत्स्थानान्तरं राजाज्ञया महत्तरिकाभिरानीतां गन्धर्वकलाकलापज्ञा
गन्धर्वदत्ताह्वां राजकन्यां निजपितुः पार्श्वे समुपविश्य तद्वचसा उपवीणयन्ती-
मतिप्रह्लाभं, शर्मदा ब्राह्मीं श्रियमिवोद्बुलित्रेण स्वरान्
मदनमञ्जुकापहारे ध्रुतिषु योजयन्ती दृष्ट्वा नरवाहनदत्तो विस्मितिकारे
(सोपपदकृतः) तद्वीते रूपे च नितरां मुग्धोऽप्यवदत्, 'तन्त्रीवादन-
पटिष्ठपतिकामे, कल्याणाचारे, राजपुत्रि, सँमस्थस्ते
वीणास्वर इति विविधस्वरवादनबहुक्षामाया अपि भवत्याः जाने, कुत्रचित्तन्यां
वालो वर्तते ।' एवमुक्ता यावत्सा निरीचते तावत्तत्रैको बालस्तयाऽवापीत्येतद-
वगत्य सर्वेऽपि ते स्वोच्छ्वासवर्गह्वागमिवापादपुरगिरिमधिवसन्तो गन्धर्वा विस्म-
यमापुः । विरतिमञ्जितायाञ्च तद्विपञ्च्यां दिविष्ठं—प्रष्ठ—पँरैमैष्ठोव गन्धर्वपतिः
सागरदत्तो गन्धर्वदत्ताहस्तात्तां वीणां भूमिष्ठ-पुञ्जिष्ठगन्धर्वकलाभूतैरिव नर-
वाहनदत्तस्य हस्ते समर्पयन् 'राजपुत्र, इमां गृहीत्वा स्वकीयस्वरामृतरसेना-
स्माकं ध्रुतीः सन्तर्प्यास्मिन्लोकापनुदो^{१२} भव' इत्युवाच । नरवाहनदत्तश्चापि तथा-
नुज्ञात उपवीणयैस्तथा विष्णोर्गीतकमगायद् यत्सर्वे ते 'गन्धर्वाश्चित्रलिखिता
इवातिष्ठन् । गन्धर्वदत्ता चापि स्वप्रतिज्ञानुसारं सर्वथा सन्तोषप्रदं, प्रफुल्लकुमुद-
मालयेव प्रणयार्द्रया दृष्ट्या तमनिभृतमवृत्त । तदालोक्य तथाभूतां तत्प्रतिज्ञां
स्मरन्, • सन्मार्गप्रज्ञैस्तद्भावसद्व्यर्थं नरपतिर्गन्धर्वदत्तां सुतां सदिव्यातोद्यके
विवाहोत्सरे, विष्णुगीतसर्ङ्गाय—नरवाहनदत्तसद्भाय ददाविति नबोद्धया गन्धर्व-

ॐ अथ सोपपदकृत ॐ

१. 'आतोऽनुपसर्गे क' । २. कविधौ सर्वत्र सम्प्रसारणिभ्यो ङ' अतः
'आतश्चोपसर्गे' इति कं वाधित्वाऽनेन ङः । के तु सम्प्रसारणे प्रबुध इति जायेत ।
३.-४. 'आतोऽनुपसर्गे क' । ५. 'कर्मण्यण्' । ६. 'शीलिधामिभद्याचरिभ्यो
णः' । ७. 'सुपि स्थ' । ८. 'ईक्षिमिभ्याञ्च' । ९. 'ह्वावामश्' इत्यणि 'आतो
युक् चिण्कृतो' । १०. 'सुपिस्थ' । ११. 'अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्धिनिशुशुशब्-
कनुमञ्जिपुञ्जिपरमेर्हिर्दिब्यमिभ्य स्थ' । १२. 'तुन्दशोकयो परिमृजापनुदो' ।
१३. 'कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसह्यान्म् । १४. 'प्रे दाङ्' इति णापवाद-
कः । १५. 'समि ह्य' तद्भावं संचष्टे इत्यर्थे चङिङः रयात्रि कः । १६. उप-
सृष्ट्वात् 'कर्मण्यण्' 'आतो युक्—' 'गापोष्टक्' इत्यस्यानुपसृष्टे एव प्रवृत्तेः ।

दत्तया दिव्यान् भोगान् भुञ्जानो यथावमरं शीथुष स शीथुषी ताम् अनुकीडन् चिरं तत्र तस्यी ।

एकस्मिन् दिने ऋचैहरो वत्सेशाशँहरो, मनोहरा नगरधिय समवालुलो-
कयिपुर्नगराभिर्गतं सुखाहरौस्तास्तांन् प्रदेशानालोक्य भ्रमणाहं पुरोद्यान समद-
स्तम्भैरम इव प्रविवेश । तत्र च दुहित्रा सहाकाशादवतरन्ती, 'पुत्रि, मोऽय
वत्सराजस्ते भावी पतिरिति' निजसुता जल्पन्तीमनभ्रेऽपि खशयां सवृष्टिं
विद्युतमिव व्योमैवरी योषितमेकामपरयत् । समुपागताञ्च 'का खम्, किमर्थञ्चे-
हागतेति' तामन्वयुङ्क्त । तदाकर्ण्येप्सितोपक्रमणी दिव्या योषितमप्रवीत्, 'देव,
अहं हि गिरिशंभवेण 'भिक्षाचरीकृतनिजारिवर्गस्य, शत्रुसेनाचरसद्भूतनप्रमादि-
तभर्गस्य, धार्मिकपुरस्सरैस्यापि संयुगपूर्वसरैस्य, तपस्विनोऽपि महासिधनु-
रादायवरस्य, सत्पथोच्चरणभीरोरपि च रणविभीतेर्देवसिंहाभिधानस्य विद्याधर-
पतेर्यशस्करो' विद्येव' वचनकरो जीवनसहचरी भार्या धनवती नाम । एषा
चाजिनैवैतीनामधेया पतिर्वरः मदीया कन्या करप्रतापेन 'दिवाकरस्येव, शरीर-
धात्रा च विभाकरस्येव, स्वपक्षसम्पदामादिकरस्यापि त्रिपक्षसम्पदामन्तकरस्य,
निजप्रजानङ्करस्यापि महाधनुःकरस्य, निजकुलकुमुदनिशाकरस्याप्यज्ञानतमो-
ऽहस्करस्य, द्विकरस्यापि बहुकरस्य, कर्मकरायमाणादिवल्गुमामन्तस्यापि अनु-
रीकृतशासनारिनारीनिस्सिन्दूरीकृतसीमन्तस्य चण्डमिहस्य पुमैनुजा भगिनी ।

१. 'विभते सुराशोष्वोरिति वाच्यम्' इतिसहकारेण 'गापोश्क्' ङोप् । २ अनौ
तृतीयार्थे कर्मप्रवचनीयतेति 'क्रीडोऽनुसम्परिभ्यश्च' इत्यस्याप्रवृत्तिः । ३. 'वयसि च' ।
४ 'हरतेऽनुगमनेऽच्' । ५ 'आडि ताच्छीन्य' । ६ 'अहं' । ७ 'स्तम्भकर्णयोः मि-
जपो' 'हस्तिसूचकयोरिति वक्ष्यम्' । ८. 'अधिकरते शेते' । ९ 'चरेष्ट' टिगान्
ङोप् । १० 'गिरौ ऽश्छन्दसि' इत्यस्य लोकेऽप्रवृत्त्या गृधातो 'इकृष्ट्यादिभ्यः'
इतीकि निष्पन्नाद्गिरिशब्दादस्यर्थे लोमादिवाच्यः । ११. 'भिक्षासेनादायेषु
च' । १२ पुरोऽप्रतोऽप्येषु सत्तै' । १३ 'पूर्वे कर्तरि' । १४. 'कृतो हेनुता-
च्छीत्यानुलोम्येषु' । १५ 'विदन्ति अनये'ति विग्रहे 'सज्ञायाम्'—इति वयप् ।
१६ पचादिषु चरदिति पाठान्, मिद्धि । १७ सज्ञायाम्, 'मनौ यद्धप —'
इति दीर्घः । १८. 'सज्ञायो मृतृजि'—इति न्यच्, 'अरुद्धिपदजन्तस्य मुम्' ।
१९ 'दिवाविभानिशा' । २०. 'कर्मणि मृती' । २१ 'अनौ कर्मणि' ।

यस्या प्रियङ्करो भर्ता गगनोद्गतया गिरा भवानादिष्ट इति वेशवस्यात्र निक्षिप्त
भाविविद्याधरेश्वर भवन्त निचविद्यावलेनावगत्य स्वच्छन्दमभिधानुमिहायाता ।
स्वैर वैरकैरा विद्याधरा हि नैसर्गिकमानवद्वेपेणैकक त्या स्तम्बकरि-कडङ्कर-
कुम्भिरि-बलि-नौयहरिमिव मा मृत्युदेवतायायुपहारीकुर्वन्तिविति विद्याधरैक-
गम्येऽथ स्थाने तत्र स्थानमस्थाने । तदागच्छ, आवामन्यत्र न याव साम्प्रत-
मस्मात्त्वा तदगम्या भुव नयाव । अवसरे सम्प्राप्ते त्वमेता मदीया सुता परि-
णेप्यसि ।' एवमुक्त्वा धनवती तमादाय ससुता, दिवमुद्गत्य श्रावस्त्या उपवने
च त निक्षिप्य अजिनावया सहातिरस्यत् ।

एतस्मिन्नेवान्तरे वातमर्चान् रजयन् दूरागतो राजा प्रसेनजित् उदाराकार
लक्षण ईस्तिप्रबलेपपन्नमपि प्रियवद तं राजपुत्र दृष्ट्वा सकौतुक तमुपसृत्यानुयुक्त-
तत्कुलनामधामाऽतिप्रीत स्वभवन नीत्वा तच्छीलशौर्यादिगुणवरावदो भरीरथ-
यशोऽभिधा निचकन्यार्मनायाग्नत्यापि जायाग्नस्य तस्य अपतिप्रीमपि^१ पतिग्री
चकारेति तद्विनोदाय धात्रा मृष्टया मूर्तिमत्या लक्ष्म्या इव तथा महार्हविभवो
नरवाहनदत्तस्तत्र चिरमरस्त ।

१ 'क्षेमप्रियमद्रणं च' । २ न शब्दश्लोककलहगाथावैर० इति टस्य निषेधे
अण् । ३ 'स्तम्बशक्तोरिन्' 'ब्राह्मि-सयोरिति वच्यम्' । ४ 'जनेप्रहिराम-
म्मरिश्च' इत्यत्र चात्कुम्भिरि । ५ 'हरतेर्हतिनाययो पशौ' । ६ वातशु-
नैतिलशर्पेषु—इत्यादिना खश् । ७ 'रज्जैर्गो मृगरमणे नलोप' । ८ शक्तौ
हस्तिकपाटयो' । ९, प्रियवशे वद खच' । १० अग्निधमानो जायाग्नस्तिलको
यस्येत्यनायाग्नस्तस्येति बहुव्रीहि, न जायाग्नोऽनायाग्न इति तत्पुरुषो वा ।
जाया हन्तीति जायाग्नस्तस्यापि अनायाग्नस्येति विरोध । जस्य = पितु अयम्
शुभावहो विधिरस्त न हन्तीति जायाग्न स्तस्येति परिहार (निजजन्मना पितु
समृद्धिकरस्येति तत्त्वम्) 'लभते जायाप-योष्टक्' । ११ 'अमनुष्यकर्तृके च'
अविद्यमाना पतिग्री पाणिरेखा यस्या सा अपतिग्रीति बहुव्रीहि, न पतिग्री
इत्यपतिग्रीति तत्पुरुषो वा । अत्रत्यो विरोध द्वितीयस्य पतिग्रीशब्दस्य पातीति
प = रक्षरस्त तिरगुबन्ति आस्कन्दन्ते इति पतिगो द्वेविना तान् हन्तीति पतिग्न
शत्रुघाती (मूलविभुनादि-नात्क) तस्य स्त्री चकारेति व्युत्पत्त्यावमेव ।

अपैकदा लोकलोचनानन्दवर्षिणि रजनীরमणे प्राचीदिग्बधूमुखमण्डने, मानि-
नीमानसृण्डने, निरभ्रनिर्मलप्योमदर्पणे भगीरथपशोवक्त्र इवामृतदीधितिं
दिग्भामिनीभालविन्दाविन्दाबुदिते सति, कौमुदीसुधार्यते हर्षांप्रे, प्रियया सह
तदिच्छयाऽऽवावसायीत् । सेवितापानलीलश्च सोऽभ्यन्तरं गतो भगीरथपशोयुक्तः
शयनीयकं भेजे । तत्र च तस्यां प्रियायां सुप्तायां मुसविनिद्रकोऽऽवाक्स्माद-
चिचिन्तत्, 'भगीरथपशःप्रीतिसम्पदः मामिह रमयन्तीत्यन्या मामकीना
भामिन्यो न स्मरयन्ति । सर्वकपो विधिरेवात्र हेतुः । तैलाटंतपनिष्टुराचरां
तक्षिर्वि वाचयितुमात्माहितविश्वविश्वम्भराभारभुजैर्हमोऽपि वाच्यैर्मः । स एव हि
शुनिर्धैय-सरिर्धैय-स्तनैन्धयानप्युग्रप्रयैर्महामहिमशालिनाम् "आश्वभक्तिगुणो
मुष्टिर्धैयान् करोति । प्रियैरानपि च प्रियेभ्यः पृथक् करोतीति "कृतिंकरे काले
द्विपन्तपो अपि मप्रियंकराः सचिवा मरभूत्यादयो भक्तो प्रियोजिताः नाहमवाव-
ध्यस्य दुःखस्य अन्तर्ग' । सर्वास्ववस्थास्वस्मसुसग्रा चतुरो गोमुक्तोऽधुना
"दूरा इति न सोऽपि वर्तमानोद्विग्नान्धंतममपूर्णपाणिन्धने" जीवनाप्वनि
"हरं मद इव मां मार्गं निर्दिशति" ।

एतच्चिन्तयन्नेव स निद्राप्नोति मधुरं मृदु च हा ! दुःखमिति कयाचिन्नायैवो-
दीरितं यच्चः शुभाय । शुखा च तद् दीप्तप्रदीपे स्वकीयजैर्नमुगेऽप्यसंस्तुत-
जनदुर्गेऽग्न भवनेयावदितस्ततोऽवलोकयति तावद्द्रवाशान्तरनदानां तनैर्तमोऽ-
पहं नायां दिव्यं मुखचन्द्रं पश्यन्नपि शेषमहमपश्यंस्तद्दर्शनोत्सुकताङ्गशा-
पहतद्रुपाकृष्टनयनो दोलायमानचेताः क्षणमतिष्ठत् । एतस्मिन्नेवान्तरे गवा-

१. आध्याने ऐरणा'शित्यस्याप्रवृत्तिः (नोक्ष्ण्टापूर्वकस्मृतिविपर्ययीभवन्ती-
त्यर्थः) । २. 'सर्वकूलाभ्रकरादिषु कप' । ३. 'अमूर्त्यल्लाटयोर्'रशितपो' । ४. संज्ञायां
मृत्पृष्ठि० । ५. 'गमेः गुपि वाच्य' 'अथ टिडा वाच्य' । ६. 'वाचि यमो मते',
'वाच्यमपुरन्दरौ च' । ७. 'वातशुनीतिल०', 'ति'यनभ्ययस्य' । ८. 'घटोपारीत-
रोपमंस्यानम्' । ९. 'नामिकास्तनयोष्माधिष्ठो' । १०. उग्रप्रयैर्महामहिमशालिनाम् ।
११. 'कर्नरि भुव' मिपुचत्तुक्मौ' । १२. 'नाडीमुष्टयो' । १३. 'हेमप्रियमद्रेऽण्
च' । १४. वष्टप्रवममये, 'मेघर्तिभयेषु कृम' । १५. 'द्विपन्तरयोस्तापेः'; 'ग्राचि
हस्व' । १६.-१७. 'अन्त्यात्यन्ताप्यदूर०' । १८.-१९. 'उग्रप्रयैर्महामहि-
न्धमाथ' । २०. 'अमनुष्यकर्तुके च' । २१. 'मृदुरोश्चिच्छरे' । २२. 'अपे-
क्षलेशतमसो' ।

ज्ञात् सा दिव्या स्त्री प्रदशितनिजपाणिपल्लवतल्लता 'इत एहि' इति सूचक-
विरहितवर्णसङ्घाटमङ्गुल्याऽससकेतत् । तद्वलोक्य समुसदयितान्निवासभवनात्
स्वैर निर्गत्य तदिव्ययोपितमुपागतवति समुत्के तस्मिन्नित्थ साऽशब्दादिष्ट
'हा मदनमञ्चुके, अन्यहृदयकोट्यन्तं पतिं प्रशसन्ती त्व हतासि' तदाकर्ण्य
स्मृतप्रिय, प्रन्वलद्विरहवह्निर्नरवाहनदत्तस्ता दिव्यभामिनीमभाणीत्, 'सुभगे,
प्रियवरेणोनानेन रूपेण सुभगेभायुक मा दर्शनमिह ददती का त्वमेतौदशी दुर्लभं
सहर्षान्नार्प्रणीनिचमर्ममृगौ' वाचा मा विस्माययसि । कुत्र वा त्वया मदीया
प्रिया मदनमञ्चुका समवलोकिता ? किमर्थञ्च पुनर्जनकामप्रसूतत्वं ममोपनिपद^१
अवलोक्यसे एतत् सर्वं सविस्तर आचय' इति । एतन्निश्चय सा त तन्निविड
निशि ततोऽनिदूर नीत्वा, 'मदनाशंभौ, शृणु सर्वम्' एवमुक्तत्वेत्थ वक्तुमारभत ।

अस्ति विविधप्रतिभितशिल्पनिर्मितप्रतिमित्यभ्रलिङ्गं प्रासादपुष्करावत्या पुरि
प्रातिमूर्तिकृतनामरित्कूलमुद्गुजोद्ध्य^२ इवायोध्य, प्रत्यहं सौरम्पचपात्रपाचित
नैर्त्यम्पचपायमम्पादिनाशनायिताशितभवे, सपत्न्यासूर्यम्पश्यदंरमुखविधुविधु-
न्नुदाहन्तुद, मन्दुरानददपरिमितनुरज्जम भित्तंभोऽपि कुलायिकापरिपालिता-
गणितकूचनयनमामर्गं विहङ्गम, जनमेजय इव द्विपचागसहतापि भुजङ्गभीर,
मैर्यङ्करभूम्बुदभगदरं पुरन्दरं, सद्गुणप्रामोदोऽपि सब्रजंविचार, शत्रुशीर्षपाती,^३

१ 'कर्मणि समि च' इति सम्पूर्वकादन्तेरण् टकारश्चान्तादेश । २ शक्तौ
हस्तिकपाटयो । ३ 'आद्यपुमगस्थूलपलितनम्रान्वप्रियेषु च्यर्थेष्वचौ कृच करणे
ल्युन्' । ४ 'कर्तरि भुव खि'णुच्छुक्तौ । ५ 'त्यदादिपु दशोऽनालोचने कच' ।
६ 'सत्सूद्विपदुह' । ७ 'समानान्वयोधेति वक्तव्यम्', दृढशत्रुतुषु । ८ 'अप्र
प्रामाभ्या नयतेर्णो वाच्य' । ९ 'स्पृशोऽनुदके क्तिन्' । १० 'जिह्वचि' ।
११-१२ 'सत्सूद्विप' । १३ 'भजो ण्वि' । १४ 'वहाभ्रे लिङ्' । १५ 'उदि कूले
रुजिवहो' । १६ 'मिथोद्ध्यौ नदे' । १७ 'परिमाणे पच' । १८ 'मितनखे
च' । १९ 'आशिते भुव करणभावयो' इत्यनेन भावे खच् । २० 'असूर्य
ललाटयो' । २१ 'विष्वरूपोस्तुद' । २२ 'गमे सु'प'वाच्य' । २३ 'गापो
ष्टक्' । २४ 'खच डिङ्वा वाच्य' । २५ 'एजे खश' । २६ 'येषति
भयपु कृच' । २७ 'भगे च दारे' इति काशिका । २८ 'पू सर्वयोदरि-
सहो' । २९ 'अन्यत्रापि दृश्यते इति वक्तव्यम्' इति ड । ३० 'सर्वत्र
पञ्चयोरुपसह्यानम्' । ३१ 'कुमारशीर्षयोर्णिनि' ।

राजपराजवर्चम्, अग्न्याराधनपिहल^१ पिहलगान्धारो नाम विद्याधरेधरः ।
 मिर्देशोरपि समवासरुज्जनशुभाशी^२, सत्य-शीलतनुच्छन्^३ स वेदविदामूर्धरपि
 धर्मसूत्रच्छिदां मूर्ध्, इन्द्रियसयैताम्^४ 'अग्नेगू अपि कामादिपद्वर्गारिपुधू',
 सद्वालयमानागणितजनोपकृतिसंस्थोऽपि शस्य^५, सर्वसाधुर्वासी अनेजेविभिरपि
 बन्धुव्यवहारो, प्रातःप्रायी^६, स्यण्डिलशायी, क्षीरपायी^७ द्रव्यवादिनाम् आदेशानु-
 सारम् अग्निशोमयोजी, सोमयोजी च भूत्वा स्येनविद्वैतब्रह्मविदादिषु प्राज्या-
 ज्ययोजिप्रिविधानिर्कर्मकृत^८ अग्निचित्तोमैमुह्यतिमवाप । तस्मादेवं समाराधन-
 प्रसन्नस्य हुतादो वराद् विजावा^९, निजोपजीविप्रज्जजनकामदुर्बृत्ते सर्वसत्त्वाभि-
 लष्यमाणशर्मणोऽपि^{१०} 'ब्रह्म्यादां मुशर्मणस्तस्यासन्तानताधिप्रशाम^{११} प्रतान् प्रभा-
 वतोनामा कन्याहम् । एकदाचापावपुरे स्वामिन्नहृदयमानिनो^{१२} निजमखीं वेगवतीं
 द्रष्टुमहमगमम् । किन्तु सा कापि घनैवतिनी तपसि स्थितेति तामप्राप्य
 तन्मातु पृथिवीदेव्या मुख्यात्त्वप्रियां मदनमश्रुकामग्रस्थितां ज्ञातवती अत
 तामवलोकयितुमप्रायाता । सा च त्वद्विरहविपुराऽनशनकृशा, पाप्मुरभूमरा,
 बद्धैकवेणी, स्वद्युगगायनी, तद्दुःखदुःखितोदधु विद्याधराधीशकन्यावृन्देन
 परिवारिता, तत्र स्वरूपपरिचयं मममददादिति विद्याप्रभावादिदानीं स्वामिह

१. 'राजप उपसर्गानम्' । २ 'क्विप् च' शान्म इत्० इतीत्यम् ।
- ३ 'आशास क्वायुपधाया इत्वं वाच्यम्' । ४. 'इत्स्मन्प्रनाङ्गु च' ।
- ५-६ 'उत्तरस्वर०' । ७. 'गमादीनामिति, वक्तव्यम् । ८. 'उक् च गमादीना-
 मिति वक्तव्यम्' । ९. 'राज्ञोप' । १० 'स्य क च' । ११. 'माधुकारिभ्युव-
 सहयानम्' । १२. 'मुप्यजातौ गिनिस्ताच्छीत्यम्' । १३. 'कर्त्तव्यमाने' ।
- १४-१५ 'प्रते' । १६ 'बहुत्वाभीक्ष्ये' । १७ 'द्रवणि वद' ।
- १८-१९. 'हरणे यज' । २०. 'कर्मण्यन-दात्तयाम्' । २१. 'आह्वादिशो
 संज्ञायामुपसर्गानम्' । २२ सुकर्मणामन्त्रपुण्येषु कृत्वा । २३. 'अग्नी च' ।
- २४ 'गोमे सुग' । २५ हुतमप्नोति हुताद् अग्नि तस्य, 'अशोऽनले ।
- २६ 'अन्येभ्योऽपि हरयते ; 'विड्बनोरनुनामिकन्यात्' । २७ 'उपगमे
 च सहायाम्' । २८ 'दुह कद्रपथ' । २९ 'ब्रह्म्ये च' । ३० दृष्टिमायाम्
 अस्मान् 'अन्येभ्योऽपि०' इति मनिनि 'नेट्वरि कृति' । ३१ अनुनामिरस्य
 पि० इति दीर्घ, 'मोनो धातो' । ३२ 'मन', 'वयङ्मानिनोश्च' । ३३ 'प्रते' ।

स्थित विज्ञाय त्वदानयनाय त्वत्प्रियतममन्या तामाश्वास्य तदर्थसिद्धये तवाभ्या-
शमाशु समोशूनास्मि । किमिवह प्रेमिनैरमन्य त्वामन्यचिन्तानिमग्नमवलोक्य
'हा दु खम्' । इत्युक्त्वात्वदीयस्त्रियमन्या साऽनुशोचिता । एतद्विशन्त्यास्युत्कण्ठितो
वासवदेत्तजस्ता जगाद् यद्मयि कृपालुश्चेत् तदा अदृष्टज्यतिकरेणोपलब्ध-
साक्षात्कृतिस्त्वम्, यत्र मे प्रिया मदनमञ्जुका वर्तते तत्र नीत्वा, मा तद्वियुक्त्य-
पारपरिखापारदृशान् कुरु । [इति सोपपदकृत]

एतद्राकर्ण्य तमोदाय खमुत्पतन्ती प्रभावती विद्वेगन मार्गेण ज्योतिष्मत्या
निशि गन्तु प्रववृते । यान्ती चैकत्र ज्वलन्तमग्निमवलोक्य, करधृतनरबाहनदत्त-

हस्ता, सत्प्रदक्षिणा कुर्वाणा, प्रौढा सा, युक्तवैशोद्वाहविधि

मदनमञ्जुकापहारे निर्वातितवती । नभस्तलादुज्जतावनता पृथिवीम् आशी
(निष्ठा निर्देश) विपगतिसदृशी सरित, अभ्रङ्कपात् पर्वतात्, अन्यानि

च कौतुकानि पदे पदे प्रियममु दर्शयन्ती समुत्पतन-

क्रमेण चातिदूरमाजगाम । तत्र चाकाशगमनध्रान्ते नरबाहनदत्ते पिपासी,
व्योममार्गादवतीर्य चन्द्राशुधवलाम्भस सरस समीपे वनान्ते चैकस्मिन्तमवा
तारयत् । तत्र पीताम्भस, क्षीणवैदध्वक्लान्तेस्तस्याधितैर्कान्तलतोर्णुतैर्हरमणीय
कानने, कान्तासम्भोगलालसा समुत्पन्नवतीति नरबाहनदत्तेन हठादर्थिता प्रभावती
कृताश्चामा मदनमञ्जुका चिन्तयन्ती कृच्छ्रादिनिच्छया सम्भोगे प्रवृत्ता तस्मै
स्वाभिप्राय सूचयन्ती कथामिमामकथयत्—

आसीत् पुरा पाटलिपुत्रे काचिद् दुर्नर्दयितैकसूनुरतिरूपवती पूर्णधैना

१ 'आत्ममान स्वथ', विन्यनव्ययस्य' । २ आङ्पूर्वकाच्छ्रूयते क्तः,
'श्रोदितोनिष्ठायाम्' इतीडभावे 'ओदितश्च' इति न, यजादित्वात्सम्प्रसारणे 'हल
इति दीर्घ' आगतास्मीति भाव । ३ आत्मानप्रेमिनर मन्यते इत्यर्थे 'आ-ममाने
स्वथ' 'इच एकावोऽप्रत्ययवथ' । ४ 'इचएकाच'— । ५ 'सप्तम्या जन्तुः',
ह्यापो संज्ञा० । ६ 'पञ्चम्यामजातौ' । ७ 'अन्यच्चपि दृश्यते' इत्यत्र
अपि शब्दः सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः । तेनात्र परिपूर्णत्वात् खन्धातोर्दे टाप ।
८ दृशे कनिप् । ९ 'दे च विहायसो विहादेशो वक्तव्य' । १० 'निष्ठा' ।
११ कर्तरि क्त' । १२ 'निष्ठायामग्यदर्थे', 'क्षियो दीर्घान्' । १३ 'श्रूयुक्त
किति' । १४ कर्णतिर्णुवद्भावे वाच्य' तेन एकाच्त्वाच्चेत् । १५ रदाभ्या
निष्ठातो न पूर्वस्य च द' । १६ दु गतौ, चे 'दुग्वोर्दोषश्च' विधवेत्यर्थः ।
१७ 'पूजो विनाशो', निर्धनेत्यर्थः ।

घनीका । समुच्छ्रुतेरामवासना सा चात्मतोपायानुनिशं परपुरषसङ्गत्यै 'पुत्र, मोदकांस्तोप्रातरानेतास्मीति' शुन्यभवनग्रहीणं सुतं समाश्वास्येतस्ततो याति स्म । यतो ह्यन्यहमुर्ग्वं सा मोदकानानीय बालकाय ददाति स्मेति स तदाशया गृहेऽनूचेतास्तूष्णीमतिष्ठत् ।

एकदा विस्मृतिरशान्मोदकाननानीयमाना सा मोदकान् याचमानाय बालकायाकथयत्, 'पुत्र, अहं तु स्वकामुकरूपमोदकमतिरिच्य नान्यं मोदकं जाने । तन्निशम्यान्यासकयाऽनया मदर्धं मोदका नानीता इति बीताश्वासनाशा-
ऽवैशीनस्वान्त स शिशुर्निरसुस्मंजातः' ।

इत्थं हे प्रिय, त्वया सह सर्म्भताऽहं सुतरां त्वा स्वीकरोमि चेन्मयैव त्वम्-
द्रमाय कृताश्रमाय अपीदानीं वृक्षणाशया मदनमश्रुकाया कुसुममुकुमारं हृदयं
परिस्कर्न्दीकृत भवेदिति प्रतिस्तैव्याहं दयितमप्यशूनैर्दयितं
मदनमश्रुका- त्वां नाभिलषामि । प्रभावस्थेयमुक्ते नरवाहनदत्तस्तस्या-
(समागम) आरिग्रीदार्यं शृणुं प्राशंसत् । नवनवाध्वर्यनिर्माणकौशलञ्च
विधेरनुचिन्तयन् 'यत्र मदनमश्रुकाऽऽस्ते तत्र मां नयेति'
अपुनस्तामप्रवीत् । तच्छ्रुत्वा प्रभावती तमादाय श्योममार्गशापाङ्गपुरं प्राप्य
छेहेन विना "निर्वाणोन्मुखी शोपप्रभा रश्मिग्री छेहेनेव, ग्रीष्मे "शुष्कजीवनां नदीं
प्रावृट् वृष्टिपूर्णेव विरहाधिशामा", शुष्यत्तनुं मदनमश्रुकां तेन सङ्गमयामासेति
शर्वरीशर्वरीशयोरिव तयोः सङ्गमोऽन्योन्यानन्दाय समपद्यत । तत्रोन्नावपि मौ
प्रभावती-प्रभावोपनतानि मुपैकानि पलान्यन्यानि स्वादिष्टभोज्यानि" पाभुजा

१. स्त्री । २-३. 'ओदितश्च' । ४. 'स्वादय ओदित, अत दूह परि-
तापे अस्य 'ओदितश्च' इति निष्ठानाये दून । ५. 'विभाषाऽन्यवर्त्तस्य',
'हल', 'श्योऽस्पर्श' । ६. 'अघोऽनगादाने', 'यस्य विभाषा', सगने'पथं ।
७. ओमश्च ऐदने, 'स्वरतिसूति-इति घट्कत्वात् 'यस्य विभाषा, 'ओदितश्च'
तस्यासिद्धत्वात् 'निष्ठादेशः य वस्वरग्रन्थयोर्द्विविधु निष्ठा शब्द' । ८. 'परिः५३२ः
प्राच्यभारतेषु' । ९. 'प्रतिस्तन्यनित्तन्धी च' । १०. 'दिवोऽविमिगीशायाम्',
अर्चणकाम्नामिति भावः । ११. निर्वाणोऽवाते' । १२. 'शुष ६' ।
१३. 'क्षयो म' । १४. 'पयो व' । १५. 'भोज्य भक्ष्ये' ।

ताम् । तद्विद्याबलेनैव च मदनमञ्जुकामपहाय न कोऽप्यन्य प्रेप्तीमेवपि जनेषु
द्रष्टु तमशकत् ।

प्रातःकालं विरहकृशयास्तस्या एकश्रेणीं मुञ्चन्त निजप्रियमयमर्पपरवशा
मन्नमञ्जुका जगाद, 'क्षीव' मानसवेगे हते एवैषा हर्षोत्फुल्लनेत्रेणार्थपुत्रेण
तदमृक्समुन्नहरतेन मोक्तव्या, मृताया समैषा मया सहैवमेव बद्धा वा दग्धव्यति
समधिकदुःखनुज्ञया मया विज्ञमासीत् किन्त्वसावग्निपर्वते वेगवत्या निक्षिप्तोऽप्य
दृष्टेन त्राणो न म्लान इति विदितमेव भवतस्तथापि जीवयेव तस्मिन्नद्यैषा स्वया
मुक्तेति हीनाया मे मनो दोदूयते । साध्या पत्न्येधमुक्तो नरवाहनदत्तस्तामि ध
सान्द्रयन्नुवाच, 'विद्या समासाद्याचिरादेवामु शत्रु हत्वा पूर्ववदभिलाषवित्तं
कृतकृत्य शान्तचित्ता त्वा करिष्यामीति खेद मा गा' । एव मदनमञ्जुका
समाश्रयस्य नरवाहनदत्तो वैद्याधरे पुरे उवास । प्रभावती च ध्यातस्वविद्याप्र-
भावत प्रातनरवाहनदत्ता स्वयमर्तहितैव तदीयमेवमप्रतर्ज्य रूप कृतवता यत्त
द्रूपेण एयानोऽपि राजपुत्रो नि शङ्क यथासुख विविधान् भोगान् भुञ्जानस्त
त्रासाञ्जके तथापि, इय मदनमञ्जुका वेगवत्या वयस्येतीमा वित्तीकृतनिजमखी
सरयैवचित्तीभूता प्रभावती, निजसखीमिव सर्वथा परिव्रजति, एवञ्च 'क्षेय
भिन्तीकृतसकलसपन्नस्वान्त प्रच्छन्नोऽनङ्ग इव मूर्तौ, नरवाहनदत्त' एत सर्व
जानाना आपादपुरवासिनो मानसवेगत, तद्रहस्यमुद्घाटयन्तो निजकर्त्तव्या
गृह्य' जग्मु ।

एकदा पारस्परिकवार्ताप्रसङ्गेन मदनमञ्जुका, मानसवेगकृतस्वापहरणवृत्तान्त
निगदितवती यल्ललितललनालुब्धो' गृह्यागुधितो' मानसवग' क्षुधितो हर्षक्षो

१ 'स्य पूर्वस्य', प्रत्ययोऽन्यतरस्याम् (स्यै शब्दसघातयो, सघीभू
तवपि जनेषु इत्यर्थ) । २-३ अनुपसर्गात् फुल्ल क्षीवकृशोल्लाघा' ।
४ 'उत्फुल्लसम्फुल्लयोदपसहयानम्' । ५ 'नुदविदोन्दनाप्राहीभ्योऽन्यतरस्याम्'
आदितो निष्ठायाम्' । ६ 'असुक किति', न ध्याएयापमूर्च्छिमदाम्' ।
७ 'वित्तो भोगप्रत्यययो' । ८ मित्त शकलम्' । ९ 'न ध्याएयापमूर्च्छिमदाम्,
'राज्ञोप' । १० 'ऋणमाधमर्त्ये' । ११, 'लुभोऽविमोहने' गार्ध्व लुब्ध' ।
१२ उदुपधाभावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्, शब्दिकरखेभ्य एवेष्यते', (गुधित
परिवेष्टित इत्यर्थ । गुध परिवेष्टने, दिवादि) । १३ वसतिक्षुधोरिद्' ।

हरिणीमिराभिभूय स्वमायया मामवहृत्य क्रूरकर्मभिर्भाषयन् यावदेवानुचुहृ-
 यिषति तावदेवामपिनेन, समुद्रधनामिना, एहजिह्वेन,
 मदनमञ्जुकायाः भक्तजनाशितैवान्द्रितेन, भैरवाकारेणाऽविभूय भगवताभैर-
 (स्वापहरणवृत्तान्तः) वेण सहुङ्कारं प्रधेपित 'किमियं विद्याधरेन्द्राणां भारिषक-
 वर्तिनो भार्याऽस्मासु स्थितेष्वेवं परिभूयते' ? भगवतेत्य-
 मुक्त पापो मानसवेगो मुखाद् रक्तं घमघ्नयन्यां क्लेशितो निषेधितवारः । तनस्ति-
 रोहिते देवे, निर्धुपिततद्बुद्धारभयशल्य, जगादयासाधामन, स मयि प्रीयां-
 क्षितृनो निजगेहं गत । अन्त पुरचेत्यश्च तदानीमतिर्भाता, वियोगविह्वलां, प्राण-
 त्यागोन्मुखीं मामुपगत्य मनुष्योत्तमभिर्वाग्भि सान्त्वयन्त्य एवमुक्तवाचो यत्पुरा
 पूर्तचरित्रां काबिद्रूपवतीं मुनिकन्यामवलोक्य काममोहितो हटात्तामपहरन्नयं
 मानमयेगस्तद्वन्धुभि शप्तो यदनिच्छन्तीं परनारीमभिजिगमिष्यन्ते मूर्धां शतधा
 विद्रलिप्यतीति बलादयं परदारान् गन्तुं नैव शक्नोत्यतो मा भैषी, देवादेशे-
 नाचिरमेव ते भर्मा सह सहस्रं सैम्भावित इति प्रमोदिता" भव । एवमुक्तरतीष्वेव
 तामु तन्वयमा वेगयती मामाश्वासयितुमिहागत्येतो गता त्वां प्राप्तेत्यत परं न
 किञ्चित्ते निगूढम् ।

तदनन्तरमेव ज्योत्स्नासितैर्षरैरमला चान्द्री तनुरिय स्वकीयेन सौम्येन दर्श-
 नेनामृतेनेव मां विञ्चन्ती दुरात्मनोऽप्य साध्वी धात्री पृथ्वी देवी तर्पत्रागप्येत्यं
 मामपरोक्षितवती यन्मद्बुद्धितुल्येगयत्या अग्राणिमन् रागे पिबृकल्पितो भागो
 वर्तते । सा च, स्वदीयेन भर्त्रा परिणीतेनि त्यदीया मयी । अतस्तद्वनमाग्मीयं
 स्व समाकलय्य समुपभुञ्जाना 'शत्रुहस्तनिषतिता तदसं कथमहं भुञ्जीय' इति
 विचारपरा शुभोदकं परित्यक्ताहारमात्मान मोषेत्तरय । स्वविद्यायत्नेन सर्वमेतद्-

१. 'मृपस्तिक्षायाम्' । २. 'अजे' पूजयाम्' इतीति 'नास्ते पूजा-
 याम्' । अश्रु-विशेषणे इति चौरादिकाद् ने 'निष्ठायां सेटि' इति जिलोपः ।
 ३. 'निष्ठाशीङ्' । 'आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या' 'विभाषा भावादिकर्मणे' ।
 ४. 'स्त्रिंश क्त्वादिप्रयोगे' । ५. 'तनपति-' इति षट्क्यादिप्रयोगे प्राप्ते 'द्वितीया-
 धितानीतपतित-इति निर्देशादिट, कृत्तयादीनामीदृशेन 'यस्य विभाषेऽप्यस्या-
 निग्यत्वाद्देट्' । ६. 'इन्निष्ठायाम्' । ७. 'स्त्रिंश स्त्री निष्ठायाम्' । ८. 'पूरध' ।
 ९. 'निष्ठायां सेटि' । १०. 'ठट्पथात्-' इति यभाषिक्रियाभावे गुणः ।

हमवगे^१ तुभ्यद्भावितथमभिदधे । एवमुक्त्वा सशपथं सुतामम्बद्वीदीप्तं ब्रह्मभाव-
याऽहमवस्थोचिताहारं कारिता । त्वया सहागत्यैष भ्राता वेगवत्या पराजितस्त्व च
रक्षित । अत परं न किञ्चिदहं वेत्ति । ब्रह्मेतत्किन्तु यन्नैराशयध्वान्ताक्रान्तस्वा-
न्तापि वेगवतीसिद्धिम् अम्लिष्टविरिब्धं^२ तद्वैवतवचश्च स्मरन्ती स्वप्राप्त्याशा
संलग्नान् प्राणान् प्रवृष्टाहं न पर्यत्याहम् इति महानुभावाया प्रभावत्या प्रभा-
वाद् अशुसङ्केतस्यत्र मम प्राणपरिग्रहे मयोपलब्धस्त्वमिदानीम् । तथापि
मदोये स्वान्ते कष्टमेतच्चिन्तया वर्तते यत्प्रभावत्या अनुपस्थितौ तव तद्रूपे विनष्टे
काऽऽश्वयोर्दशा स्यादिति ।

इत्थमुद्धुषितैर्वाक्यां मदनमन्त्रुका परिसान्त्वयति नरवाहनदत्ते तत्र
तिष्ठति, प्रभावत्याञ्च स्वपितुर्भवन संमर्षवन्त्या तदनैर्भ्यर्णतया विनष्टतद्रूपं नर-
वाहनदत्तं कमपि तत्र स्थितं पारदारिक मत्वेनदा सर्वोऽपि राजकुलपरिजनी
भयाद्राजकुलं गत्वा न्यवेदयदिति भयभीता वार-
नरवाहनदत्तस्य निग्रहः यन्तीमपि मदनमन्त्रुकामपवार्यं स्वब्रलान्वितो राजा
मानसवेगो नरवाहनदत्त पर्यन्निवेष्टत् । तदानीमेव
तन्माता पृथिवीदेवी सत्वरं तत्रागत्य राजानमब्रवीत्, 'पुत्र, नायं पारदारि-
कोऽपि तु परिपीतस्तीतैर्दूतसकलशास्त्रकलाकलापक्षीरसागरावगाहनोद्भूतामृत
यदा शृतेक्षीर, दान्त, प्रशान्ताऽऽम्बान्तैः, सर्वदादृष्टैर्दृष्टैर्नूरुह, विद्याधरैरुचितम

१. अवगच्छामि । २. 'श्रोतितो निष्ठायाम्' । ३. 'क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलम्-
म्लिष्टविरिब्धकाष्टबाढानिमग्नमनस्तम सत्काविम्पटस्वरानायासश्रोत्रेषु । ४. म्लिष्ट-
मविस्पष्टम् तद्विलम्बम्, स्पष्टमि यर्थ । ५. विरिब्ध स्वरस्तेन स्पष्ट
स्वरमित्यर्थ । ६. संलग्नान् मसक्तान्, निष्ठा नत्वे निपातनात् । ७. 'धृषि
शसी वैया ३' । ८. 'दृढ स्थूलबलयो' । ९. 'प्रभौ परिग्रह' । १०. 'कृच्छ्र-
हनयो कव' । ११. 'धुषिरविशब्दने', इत्यनेन अविशब्दने घुष्टा रञ्जुरित्यादावेष-
निपेधेऽत्र शादेन प्रसूतिवृत्ताभिप्रायाधे इट । १२. अर्दतिरिह गत्यर्थकस्तेन
समर्षवत्यामित्यस्य 'अर्दे मक्षिविभ्य' इतोऽग्निपेधे सगतप्रत्यामित्यर्थ ।
१३. 'अभेद्याविपूर्णे' । १४. 'तेरध्वयने उक्तम्' (अधीतमित्यर्थ) । १५. 'श्वन
पाठे' (सुपञ्जुग्धम्) । १६-१७. वा दान्तशान्त'— । १८. कृष्णमत्वर
सधुशाऽऽस्वनाम् । १९. हृषेतोमसु ।

पविने, धर्मराजात्मनो नरबाहनदत्त इदानीं निजभार्यामुपायात् । जामाता चायमस्माकम् इत्येतद्विद्यावलेनाह सर्वमयगच्छामि । माग्नेयमुक्तं अनुपपन्नं पानौमर्षं प्रप्यौनस्वेदो, नातिप्रदक्षो, मानसवेगो जगाद, 'त्वया महेहादित' इत्यत मयाऽविदितं शत्रुरिक्तीदानीमयनिर्दयं दित, निर्दिष्टं शस्त्रैरिद्धतोऽवसितोऽन्धापान' मितं मन्वादां पुरो वा निर्दिष्टं समबलोद्धितं स्यात् ।^१ एतद्विशम्य जामातृग्रेहतो मात्रा पुनरभिहितम्, वैद्याधरे लोकेऽधर्मो न लभ्यतेऽतोऽत्र विद्याधराणां या धर्मायां मभा वर्तते तत्प्रधानस्याग्ने प्रसङ्गोऽयं अनुपस्थापनीय । तेनैव हि यः समुचितो निर्णयः प्रदेतो भवेत्स शोभतेतराम् । मातृप्रंतोत्तरवच एतद्विनि गौरवात्तन्मानसवेगेन प्रतिपन्नं किन्तु यद्वा त तत्र नेतुमादेशोऽनूते' इति धुनिरनलिकाधोतैस्तैस्तैश्चदशत्रिणोन्मत्त इव हृद्विह्वलकुन्ताघातसमसज्जातामपः नरबाहनदत्तस्तोरणस्तम्भमुत्पाट्यागणितास्तत्रायान् भृत्यान्तर्दीत् । इतस्य चैकस्य हस्तादसिमेकमाकृष्य दिव्यपराक्रमं सोऽन्यान्पि जघन्यास्त्रिजमन्युबद्धिदक्षान् न्तकप्रधानैर्कार्यत् । नरबाहनदत्तीयमेतत्पराक्रममत्रलोच्य मानसवेगो दिव्यया निजविद्याया बद्ध भार्यानुगतश्च त तां सभामनपोत् इति भेरीमहाशब्दसमा हुता इतस्ततः शब्दकारा विद्याधरा सुधर्माया देवा इव समागत्य सग्निरिवा । विद्याधरं परिवृतस्तद्रात्रो घायुषधो रससिंहासनं अनुपाविष्ट इति दृष्ट्वा दुष्टो मानसवेगस्तदग्ने स्थित्वेत्यममयीत्, 'मायोंऽपि रसुरन्त पुरे चारित्र्यविषयमहोऽयं वष्य' इति । एतद्विशम्य राज्ञा स्वाभियोगे प्रायुत्तरीतुमुक्तं आमुक्तो वीरो नरबाहनदत्तः प्रतवानुत्तरमेतत्, 'सा एव मभा यत्र सभ्यो भवत् ; स एव च सभ्यो यो धर्मं वदेत्, स एव च धर्मो यत्र सभ्यः स्यात् ; तदव च सभ्यः सत्पुल्लनिर्मुक्तं प्रतीयेत । अहं ह्यत्र मायया बद्धो भूमौ च स्थितः । माग्नितिरादौ मानसवेगाद्यमुक्तं आगने चोपविष्ट इत्ययमपि यावद्व्याघ्रनाशश्चिह्नो, विद्यादस्तावत्प्रायनश्चिह्नः ।

१. 'अपवितध' । २. 'प्याय पो' । ३. सोपमर्गस्य प्यादेशो न ।
४. 'हादोनिष्ठायाम्' । ५. 'यतिस्वतिमास्यामिति किति' । ६. 'शाच्छोरन्यत्र स्याम्' । ७. आहूपूर्वकस्य प्याय, अन्धूषसो (अर्धपो) प्यादेशोऽतोऽत्र अन्धार्पिनेऽन्धूप मितं प्रविष्ट इत्यर्थः । ८. 'दधानेर्दि' । ९. 'दा ददो' ।
१०. 'अव उपसर्गात्' । ११. अनुपूर्वशास्त्रदाने ने 'दस्ति' । १२. धट्धातो 'पुमास्था-इतीत्यम्' । १३. वयुदान इत्यस्य ने 'जनमनयनो मशालो' ।
१४. अदो जग्धिर्त्यसिद्धिः ।

वायुपथ एतदाकर्ण्य तमपि मोचयित्वा, मानसवेगमपि क्षितावुपावेशयत् ।
तत सर्वेषु शृग्वन्तु नरवाहनदत्तोऽभ्यधाद् यदनेनाहृत्य समातीता स्वभार्या
मन्मथमञ्जुकामहमत्र प्राप्तवौक्षेत्तदा कस्य शुद्धान्तो-
नरवाहनदनस्य मुक्ति मया ध्वसित ? अस्या स्वस्ता चाह वगवत्या मम
पत्न्या मदनमञ्जुकाया रूपेणाभ्युपगम्य स्वकीयो
भर्ता विहितक्षेत्तदा का मे प्रेक्षणीयचारित्रापरार्थिता ?

एतत्सर्वमाकर्ण्य राजा वायुपथोऽनीत्, 'भविष्यन्महोदयो महामाथ धर्म्यं
वदतीति नायमधर्मकलकपङ्केनाङ्कनीय । एवमुक्तोऽपि मानसवेगो मोहान्धोऽ
धर्मात्त यदा न्यवर्तत तदा धर्मानुरोधिनस्तस्य सत्तद
मानसवेगस्य परिभ्रमः सैनिको महान् सत्तोभ समजायत । तत्रत्यदिव्य
कन्यका विलोक्यशरवाहनदत्तश्चाचकथत् यन्माया
विहाय मया सह युध्यस्व, एकेनैव च प्रहारेण भित्तौयुर्भूत्वा क्षतविक्षत क्षितौ
निक्षिप्ते युद्धकलानिष्णातम्य, नैकदा जन्यनिहतसपत्नासृकसरित्प्रतिस्नोतस्य
मम पौरुषञ्चापलोकस्य । एवमन्योन्यसमुपनातम्लहेषु विद्याधरेषु सभान्तरस्था
त्सहसैव विदीर्णस्तम्भाद्भैरवत्रपुरजननिभो व्याघ्रान्वरो, विनिहृततरणि, विद्युत्त
तातरत्प्रदीप्तलोचनाचि, प्रलयमहामेघ इव देव एक आविर्भूय 'न कथमपि
भावित्रिद्याधरचन्द्रार्तिन कुण्डलेऽत्र पराभवे भवदिति' गर्जन्मानसवेगमुत्थाप्या
धोमुत्थीचकार । नरवाहनदत्तञ्चाशु भुजाभ्यामादाय सरत्तणार्थमृष्यमूकपर्वत
परिर्दल्य प्रापत्य तत्रैव च त स्थापयित्वा तिरोदधौ ।

इथमपनीते ततो नरवाहनदत्ते शांते च विद्याधरसम्भ्रमे वायुपथ स्वैरपरैश्च
सहित स्वहर्म्यमाचगाम । मानसवेगोऽपि च हर्षविषादाङ्गुलिता मदनमञ्जुका
पुरस्कृत्यापादपुर प्रत्यावृत्तवान् ।

सुसदु खयोश्चक्र विधिविधानालुप्लमनिर्वाध परिवरिवृतीति । तत्रैव च

१ 'निष्ठायामथर्धे' भियो दीर्घात् । २ 'वा क्लोशदैन्वयो' ।

३ तिनदान्या स्नाते कौशले । ४ मन्त्रायाभावात् 'सूत्र प्रतिष्ठातम्' इत्यस्य
प्रत्युदाहरणम् । ५-६ विकुशमिपरिभ्य स्थलम् ।

प्राणिनां धीरखपरीष्टिरिति विजयलक्ष्मीमादितैः, शिष्यमुपैक्षित एकोऽपि नर-
वाहनदत्तस्तैस्तैर्दारैः संयोजितो मुहुर्मुहुर्वियोजितः ।

अर्थरुदा शब्दमूलादिमधिकृतं तं प्रभावती समागतोत्तरती यन्ममामसि-
धानात्पापं चिकीर्षुणा मानसवर्गेन भवान् सभां नीत इत्येतद्विज्ञाय विद्याप्रभावेन
भैरवदेवाभिर्भावविडम्बनं कृत्वा तत्पापपारान्मया द्विगुणो भयानिह समानीतः ।
एतद्वि समिद-सिद्धचेष्टम् इति यल्लवतां विद्याधराणामपि मते, विदिते, जुष्टे,
रक्षिते चात्र गिरौ केषामपि भाषाप्रपञ्चो न प्रभवति । ममापि विद्याभिभयो
नात्र प्रसरतीति कथं त्वमत्र यन्याहारेण वास्पर्सीति मे दुःखम् ।

एतदुक्तवत्या प्रभावत्या सह कालं प्रतीक्षमाणो नरवाहनदत्तो भदनमद्भुतां-
ध्यायैस्तत्रोवाच । तत्पर्यन्तासन्ने पवित्रे पद्मामरमि सखी । स्वादूनि फलानि
मूलानि च पप्सौ । मृगमांसोपदंशश्च तीरतरपनिर्तः सरसं मुगन्धि च पयः
पर्प । एवं तत्र निवसतो रामाश्रमानालोक्यतश्च तस्य मनो विनोदार्थं प्रभावती
यत्किंचिद्रामायणवृत्तान्तमवर्णयन् यदिदं ममैमिप्रिमीतस्य, रामस्य तारस्य
सह तस्मिन्ने कृतोदजम् आमितैम् ; इदं तस्य भुर्त्तम् ; इदञ्च यातैम् इत्यादि ।
एवमत्र कतिचिद्दिनानि स्थितो रामोऽस्थि यद्वा विमानीकृतलङ्केश्वरोऽनेनैव
पथा विमानेन जानकीमानिन्ये । एवमेव भवानपीह कश्चिद्कालं स्थित्वा गतो
भदनमद्भुतामपाज्यतीत्यादिकथयन्त्या तया सह गर्जत्पितं सहमितैव नियमप्र-
वाहनदत्तो दिनानि निनाय । (निष्ठानिर्देशममातिः)

एकदा धनवत्यजिनायत्यापुमे विद्याधर्यौ—याम्यां स गन्धर्वपुरात् धायम्नीं
प्रापितो भगीरथयदासं परिणयतिस्म-द्विषोऽपनीयं पद्मायां गुम्बानी तमुपजगमन् ।
स्वकीयया सत्या प्रभावत्या सह तत्र अजिनायत्या मिलितायां धनवती नर-
वाहनदत्ताय प्रास्तावीत्, 'एषा अजिनायती प्राह् मया वाचा मुम्यं दत्तेषाम्यग्राभ्यु-
दयेनापुनैषा स्वया परिणेनत्येति' । एतद्भवतीवाक्यं प्रभावती नरवाहनदत्ताय
सग्रीस्नेहादनुमुमुदाते इति धनवती पद्याविधि यमेश्वरायाजिनायतीं ददाना
निजविद्याकल्पितदित्यमम्भारं मुतोद्गाहमद्रलोप्यं निर्वर्ण्यम्येष्टुनरवाहनदत्तं

१-२. 'गत्यर्थाधर्महरितपरीहस्यागवगत्ररदधीर्दतिभ्यध' । ३. त्रिदिवा
ग्नेहनमोचनयो, 'वीत' लः । ४. 'मतिपुष्टिदुर्जायैभ्यध' । ५-७. तौऽधिकरणे
च धीभ्यगतिप्रत्ययानायाँभ्यध' । ८-९. 'नपुमके भवे ल' । १०. मुदजोर्द्वनिप् ।

वभाषे, 'पुत्र, यत्र-तत्र-चिरं स्थातुमसाम्प्रतम् । मायावी हि विद्याधरवर्ग इत्य-
धुना सभार्यस्त्वं निजपुरीं कौशाम्बीमुपडौकस्व । अहमपि निजसूनुना चण्डसेनेन
सह तत्रैवागमिष्यामि । धनवतीत्यमुक्त्वा दिवमुद्ययौ । प्रभावत्यजिनावत्यौ च
नरवाहनदत्त नभसा कौशाम्बीं प्रापयामासतु ।

इत्थं कौशाम्ब्या उद्यानेऽवतारितो नरवाहनदत्तस्तत्रत्यै सर्वैर्जनेरदर्श-
त्यतिभाग्यशालिनो वय ये दिष्ट्या राजपुत्रं पश्याम इत्थं ब्रुवाणाना यूनां जरताश्च
समन्ततो महान् कोलाहलं समजनिष्ट । नगरोपकण्ठे समुपनिषेदिवास^१ त
शुश्रुबौ न वत्सराजश्चाधाकाण्डसुधासारसंसिक्त्वा इव वामवदत्तया, पद्मावत्या, रत्न-
प्रभादिभिर्वर्धूभिः, यौगन्धरायणादिभिर्मन्त्रिभिः, कलिङ्गसेनया, गोमुखादिभिश्च
सह ग्रीष्मेऽध्वगो इदमिव तमुपेयिष्वान् । तत्र वत्सेशो देव्यौ च निजसुतं चिराद्
ददृशिवत्सैस्तमालिङ्गधामन्दानन्दं विविदिवात्सं समुच्छूलदूर्मिवात्सल्यसागरमिव
विविशिवात्सं हर्षकण्टकिते^२ वङ्गेषु प्रोतमिव तं भोक्तुं न शक्नु । ततो मिलितेषु तेषु
सर्वेषु प्रवर्तमाने महोत्सवे, मिद्विद्याप्रभावतः सर्वमवगत्य मानसवेगस्य स्वप्ना,
नरवाहनदत्तस्य पत्नी वेगवती, व्योममार्गेण तत्रावतीर्य निजपतिश्चन्द्रशूरकृत-
पादानतिनरवाहनदत्तं जगाद, 'भवदर्थं दुर्बलीभूता सर्वा विद्यास्तपोवने साध-
यित्वा कल्याणिनस्तवान्तिव पुनरहं प्राप्ता । एतदभिधाय सा प्रभावत्यजिनावत्यौ
सखावभिगत्य तान्प्रामाद्विष्टा यावत्ताभ्यां तत्रोपवेश्यते तावदजिनावती माता
धनवत्यपि तैस्तैर्विद्याधराधिपैः समाच्छादितव्योमतैरिव तडलैर्युतैः सह तत्रैवा-
जगाम । ततस्तस्या सुतो महामुजो वीरश्चण्डसिंहस्तदङ्गुर्मितगतिः, प्रभावत्या
पिता पिङ्गलगान्धारः पूर्णप्रतिपन्नसभापतित्वो वायुपथस्तथा वज्रप्रभेगं पुत्रेण
सह राजा हेमप्रभो गन्धर्वदत्तया सुतया सहितो गन्धर्वराजस्तथा चित्राङ्गदेन
युक्तस्मागरदत्तः, एते सर्वे तत्रोपगता सपुत्रेण वत्सराजेन च सम्मानिता यथो-
चितामनेपूपाविशन् ।

नत्रैव सर्वेषूपविष्टेषु सत्सु पिङ्गलगान्धारो राजा सदसि तिष्ठन्तं जामातरं
नरवाहनदत्तमुवाच, 'देवादिष्टं स्वचक्रवर्तिनं भवन्तं पश्यन्तोऽतिस्नेहवशात् सर्वे

१ 'जीर्यतेरतृन्' । २-३ 'भाषाया सदवमयुव' । ४ उपेयिवानना-
'नाननूचानश्च' । ५-७. विभाषा गमहनविदविशाम्, 'दृशेय' । ८-९ 'लट्
शतृशानचौ' ।

वयमिह समवहिता समाहयिता । नियतग्रता, दिव्यज्ञानवती, दधानाऽऽप्तसूत्रम्,
वर्तमाना कृष्णाग्निम्, स्वामभिरक्षन्ती सर्वदोषुक्ते । विद्याधरोत्तमवन्दनीया, सिद्ध-
विद्या सावित्री साक्षाद्गवनीवेयं ते श्रद्धार्पणवतीति त्वदीयकार्यमिद्धा न मन्दह-
स्तथापि यदह वस्मि तत्परमाकर्ण्य 'अथ हिमाचले विद्याधराणां स्थितेर्द्धी भार्गी
वर्तते, उत्तरो दक्षिणश्च । कैलासादधोऽदक्षिण, तत्परतश्चोत्तर । तत्प्रपोऽमितगति
रत्तरभागाधिपत्यार्थमिदानीं तप्तमुदुधरतपा परितोषितेन शङ्करेणोक्तो यच्चक्र-
वर्तिनरवाहनदत्तस्ते समाहितं साधयिष्यतीत्यय तवान्तिक्मुपयान । इदानीं
तत्प्रत्यसिद्धासने सुमासीन मन्दरदेवालयो दुर्मतिमुण्यो राजा वर्तते । म वैजं
बलवान् यदवाप्तविद्येनापि स्वया विजेतुमसाध्य । यस्तु दक्षिणभागे गौरिमुण्ड
इति विभ्रुतो राजा वर्तते सोऽतिदुर्जयो दुरात्मा च । स च विविधमाया विद्वतो,
विदितस्य तव शत्रोर्मानसवेगस्य परम मुह्यदिति यावच्च म साधितस्तावच्च मे
कार्यं सेत्स्यति । अतस्त्वमचिरेणैव सोत्कर्षं महाविद्यायलं साधय । पित्रल्गान्धा-
रेणेत्यमुष्णं धनवत्यप्यनुमुमुदे । विद्यामिद्वयंमीश्वराराधनार्थं यथानिर्दिष्ट
सिद्धक्षेत्रं गत्वा तत्प्रसादात्प्रकर्षावाप्तये च समादिष्टो नरवाहनदत्तः । एतस्मिन्नेव
प्रसङ्गे चित्राद्भोऽश्वनीत्, 'देव, मिलिता इमे सर्वे राजानो भयन्तमभिरक्षन्तीति
सर्वेषामप्रयायी एष विजय क्रियताम् ।

इत्थं तैरक्ष- कृतनिश्चयो महाविद्यायलम् अर्जमित्येन नरवाहनदत्तो विहित-
माह्नलिक्रियोऽमितगतिप्रज्ञाकल्पितोत्तमशिविकामाख्य षट्पान्तपवनोद्भूतमाग-
राग्भोनिर्भनजयलैः परिप्लुतो नभ रथगयन् क्षणादेव गन्धर्वपतिविद्याधरेश्वरैर्धन-
धन्या च सिद्धक्षेत्रपर्यन्तरुमानीयत । तत्र च मिर्द्धरादिष्टमनस्तीर्थजैराग्मान
पर्वमानो हविषा शिवं यजमान, स्थण्डिलमधिशयान, सर्वदा त्रिविधान् भोगान्
भुञ्जानोऽपीन्द्राणीं पल्लवृत्ति कुशां, हरानुभावेनैव च तपोविमान् निश्रान्, व्योम-
चराधिपतिपरितृप्तर्त्न सर्वधातृतरक्षो रक्षोभिरक्षोभितहृदयो दिवानिशमाम्निज
शङ्कराराधनापारयन्तमतपमीन् ।

१ हय गती, समागता इत्यर्थः । २-३. आग्नेपदवात्तान् ; 'आग्ने
मुह्' । ४. लक्षणहृत्सो द्विषाया । ५. 'ईशात्' । ६ 'विदे शतुर्थे' ।
७ 'ती तन्', 'लट् लडा' । ८ पूज्यो शान्' । ९ 'तात्परीत्यवधोवन
शक्तिषु चानम्' ।

तथा तपस्यन्त तमतिसमुत्सुका पञ्च विद्याधरकन्यका मदनपरवशा मिथ
समय चक्रुर्यत् अयमस्माभिर्मिलिताभिर्नुगपत्पतिर्वरणीयो विवाहश्चानेन वरणीय
इति । यदि चैकामुना सह पृथग्विवाह कुर्यात् तदा सखीत्रोहिणीं तामुद्दिश्य
शेषाभिरस्मिप्रवेशो विधेयः । तमवलोक्यैव दिव्यकन्यकास्तु तामु क्षुभ्यन्तापु, तद-
वाहिनिपयक व्रतं च धारयन्तीषु तत्राकस्मात्तपोवने महोत्पाता प्रादुरभवन्,
तथाहि-पतिव्यता शूराणां गतिं बोधयन्ति उच्चैस्तमतरुन् मनुमूल्यन्महारौद्रो
वायुर्वगै । किमत्र भवेदिति भयादिव भूमिश्चकम्पे । भीतावशाशदानार्थमिवाद्रि-
सानत्रोऽन्धमिपत । हे विद्याधरा प्रभुममु रक्षत । रक्षत ॥ इति वदद् इवानभ्र
नभस्तलं घोरघोषमकरोत् । किन्त्वेव भूतेऽप्युत्पातसम्भ्रमे नरबाहनदत्तोऽर्हन्त^१
भगरन्त त्रिलोचन ध्यायन्ति-कम्प एव तस्थो । अनिष्टाशङ्किनो गन्धर्वराजविद्याध-
रेश्वराश्च सावधाना सन्नदाश्च^२ द्विपदभ्यस्तमवन्तोऽवस्थितरन्त । व्याभूतलता-
तीक्ष्णकोटिलङ्गानि वनानि अहितागमशसिन उत्पातान् भर्त्सयन्ति इव सिंहना-
दान् सुमुञ्च ।

अन्येषुश्चाकस्मात् आकाशे वह्निपान्ताम्बुदमेदुर घोरनाड विद्याधरबल-
मदृश्यत । धनवती च तदानीं स्मृतनिजविद्याबलेन सर्वं विज्ञाय सुन्वदभिर्जर-
द्विश्च विहगुप्यमानेन मानसवेगेन सहाय गौरिमुण्ड समा-
मानसवेग— यात इत्यभ्यधात् । तदानीमुद्गूर्णविविधायुधान् सर्वान् विद्या-
युद्धम् धरान् प्रति समानसवेगो गौरिमुण्डोऽभ्यधात् । काय मानव ।

अ च वयं युचरा इति तद्गृह्णाणा युष्माकं दर्पमहमिह हृणेनैव
अपनेतो भयामीतिवादिन ते निरार्कैरिणुश्चित्राद्गोऽपि श्रेष्ठादभ्यद्रवत् ।
गन्धर्वाधीश्वरो राजा सागरदत्तस्तथा प्रचण्डशेर्दण्डो वायुपथ, पिङ्गलगान्धार-
श्चेते सर्वे विद्याधरेश्वरमहारथा परतेजोऽसद्विष्णव सबला सिंहा इवाभिगर्जन्तो
द्विपदद्विपमनोभीर्ति प्रचनिष्णव समुन्मादिणु मानसवेगमभ्यधावन् इति चित्रा
द्गदात्रय सेन्यरेणुवनाकीर्णे, शस्त्रवालातडिल्लते, निपतदसृगम्बुनि तस्मिन् घोरे
सनरदुदिने सत्यरिणव शोणितासवमगूर्णं प्रकीर्णशत्रुशिरोरश्मि महायागनिज
चक्रुः । कन्दमकरसङ्कीर्णा, बहुदायुधपद्मगा, मिलन्मेदोडिण्डीरा रुधिरापगा

१. इह्धार्यो शत्रुकृच्छिणि' । २ 'अहं प्रशसायाम्' । ३ द्विपोऽमित्रे' ।
४ 'सुनो यदसयोगे' । ५ 'तून्' । ६ 'अलकृन् निराकृन्'—

प्राप्तन्त । एवं प्रवृत्ते भवानकपुदे स्यान्नुना' मद्धतमन्येन गौरिसुण्डेन स्मृता,
पुंगराधनसम्प्रीता गौरी विद्या साक्षात्त्रिनेत्रा, त्रिशिखायुधा च शैविर्भुज-
जिह्वान नरवाहनदत्तीयान प्रवीरान् भूमुहत् इति समुपलब्धयोगे भूतुर्गौरि-
सुण्ड प्रधाप्य प्रस्तु-क्षिप्तु नरवाहनदत्त बाहुयुक्तायाह्वयत् । इन्द्रपुदे च नर-
वाहनदत्तबाहुविद्धोऽर्जुनी, मायारी, तमो, गौरिसुण्ड स्मृतनिजविद्यायलेन त
हन्तुं बाहुभ्यामादाय स्वमुद्ययौ शिन्तु धनवतीविद्यावल्यान्यितं नरवाहनदत्तं
हन्तुमशक्युयन्नुन्मौदी सोऽग्निपर्यते तं चिक्षेप । द्वेषी^१, मानसवेगोऽपि च निज-
श्रीदिणो^२ऽर्ज्यापातिनश्च तस्मिन् गौमुद्यादौन् आदाय निक्षेपी, स्वमुत्प्रे^३तुर-
नास्थया दिष्टु प्रास्थित । एवमुत्प्रेतास्ते धनवतीप्रयुक्तया रूपिण्या विद्याय-
तारिता पृथक् पृथग्भूमौ स्थापिता 'विवेकिन' मिद्वकार्यं, 'एतादिनं, रामुप्रेमो-
यिन, प्रमारियदास्ते च निजप्रभुं कुशलितं भवन्त शीघ्रं प्राप्स्यथ एवमुत्प्रे-
तिरोद्धृत्या च तया शृतामाधामिना । एतेनात्माभिजितमिति विद्यया समा-
नमरंगो गौरिसुण्डो यथागतं तस्माद्योग्यगृहानगात् । 'नरवाहनदत्त मिद्व-
कार्यं शीघ्रं समेप्यति, न तस्य किमप्यनितं भावि' इति धनवायाऽभ्युदीरिते
मनि शिरग्भिगरते चित्राद्वादयोऽपि स्थानि स्थानानि जगमु । धनवायपि
स्वमुतामजिनादती सपत्नीभि सहितामादाय स्वगृहं ययौ ।

इतोऽभ्यमूयको, विनागो च मानसवेगो मदनमश्रुकाभागाय प्रलप्य, 'तय
पतियुद्धे हत हनीदानीमहमेव ते गतिरतस्यं मां भज' । एवमुक्ता या
तत्पुरस्थायिन्यपि तत्परिवा'दद्या' ह्यन्मीत्यमुवाच, 'सम्यपि तस्य' निन्दकेषु
देवसुरचितस्य तस्य दिग्दो' न कोऽपि समुदययोगे नूनं स एव यो
विनाशक इति' ।

१. 'स्ताजिह्वयन् स्तु' । २. 'शान्तीति' मूले चकाराद् भवनेरपि स्तु ।
३. 'प्रक्षिप्तुष्विष्टिते क्तु' । ४. 'शमिदशब्दोऽपिनु', नोदत्तोपदेशायेति
वृद्धिनिर्णयः । ५. उप्यान्मदे अलंष्ट्रादिमूलेषु इत्युक्त्यो 'या सरपोऽग्नि-
याम्' इति पितुनपि । ६-८. गमृवानुत्पाद्— ९. 'यो कपलमहत्परम' ।
विषातीत्यर्थः । १०. 'अपे च स' अत्र चकाराद्वापि, विरपेण शोभाशालिन-
मित्यर्थः । ११. 'प्रे स्वयुद्धमपवदय' । १२-१५. 'निन्ददिगजि सतादविन-
शपरिक्षिपपरिष्टपरिवादि'नाभावागमो युम्' ।

इतो नरवाहनदत्त तच्छ्रुणा वह्निपरंते क्षिप्यमाण कश्चिद्विव्य पुमान्
तत्राग्रहीत्, रक्षित्वा च त मन्दाकिनीतट निनाय । तत्र स नरवाहनदत्तेन
'को भवान्' इति पृष्ठो जगाद, 'देव, भवेन भवद्रक्षणार्थमिह
नरवाहनदत्तस्य प्रेषितोऽमृतप्रभनामा विद्याधराधिपोऽहम् । त्वदग्रे चाय
वर-सहायकावामि तन्निवास कलासाद्रि । अत्र समाराधितशिवस्त्व शिवं
निविन्नमवाप्स्यसीति पृष्टि, तत्र त्वा नयामीति तत्क्षणमेव त
तत्र प्राप्य तमामन्त्र च यथागतमगमत् । सम्प्राप्तकलासो नरवाहनदत्तोऽपि ,
च तत्राग्रस्थतप सन्तोषितगणपत्यवाप्ताभ्यनुज्ञो गिरिजापतेराश्रम प्रविश्य नियम-
क्षामो द्वारस्थ नन्दिन ददर्श । कृतप्रदक्षिण चैन स्वकीयोक्त्या सदयो नन्दीत्यभ्य
नन्दयत्, 'सिद्धकल्पस्त्वमिदानी सज्जात । अधुना ते विष्णा प्रशान्ता इती-
हस्थस्त्वमाभगवत्तोपणात्तपस्यति' । नन्दिनेत्यमुक्तो नरवाहनदत्तो द्रव शङ्कर
देवी पार्वतीश्च ध्यायन्नलिलाशन उग्र तपश्चकार । तेनातिपुष्टो भगवान् भवा
भगवत्या पार्वत्या सह दत्तदर्शनं प्रह्व तमेवमादिशत् 'वत्स, प्रीतोऽस्मि ते । सर्वं
विद्याधराणा चक्रवती, निनाकोशकं कदर्यं कम्पनं, निनानुजीविनानान्दर्वर्धनश्च
त्वमधुनैधि । सर्वातिशायिन्य सत्वा विद्या, विद्यागर्धनस्य विद्याधरमण्येनस्य
च ते प्रार्दु प्यु । अस्म प्रभावाच्छ्रुणा चमोयिता निपूदिता च भूया । शत्रुशत्रं
रक्ष्येद्योऽभेद्यश्च त्व रणे चक्रमणान्^१ स्थायुर्कोश्राखिलान् घातकरिपून्^२ धातुको भव ।
शत्रुशक्तिसम्पत्तिलुण्टाके^३ त्रयि दष्टे निचौन प्रचल्पाका, कापुरपङ्कटाका वराका
शत्रवस्त्वच्छरणभिक्षाका भवन्तु ।^४ अन्यथिनो, जयिनश्च ते विपक्षिणा क्षयिण्यो
विद्या न तवशियन्ते । गौरी विद्या चापि त्वदायसा भविष्यति' । गौर्यां सह
तस्मै वरमित्थदत्त्वा ब्रह्मनिर्मित प्रविन चक्रवर्तिमहापद्मविमानं, दयानुनिभक्त

१ 'देविकुशोपसर्ग' । २ 'चलनश-दार्थादकर्मकाद्युच्' । ३ 'अनुदा
त्तेतश्च हलादे' । ४ 'जुचन्कर्म्यद द्रम्यसृग्धिज्वलशुचलपपतपद्' । ५ 'जुध-
मण्डार्थेभ्यश्च' । ६ 'उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यप्पर' । ७ चमायीविधूने, 'न य'
इतिनिषेधाच्चयुच । ८ 'सूददीपदीक्षश्च' । ९ 'जुचङ्कर्म्य' । १०-११ लपप
तपदस्था^{१०} इत्यादिना उक्त्वा नलोकावपेतिपष्टीनिषेध । १२ 'जल्पमिच्छुद्र-
लुप्तवृद्ध पाकन्' । १३-१४ 'निदक्षिवि०' इत्यादिना इति १५ 'प्रचोरिति' ।
१६ पुनपुसकोभयलिंगता । १७ 'स्थहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राध्रद्धाम्य
आलुच्' (आद्यास्त्रयश्चुराचदन्ता) ।

जनहैरानुहरो विजयमृदयात्वे धृतात्वे नम्रं प्रददद । ततः 'किमादिशमी'ति तदाज्ञाष्टहमात्वे इय सविप्रहाः सर्वा विद्यामन्व्याप्तिरभूयन् ।

इत्थं नरवाहनदत्तोऽज्ञातमिद्विद्वतो, निजविजयनिःसंशेदालुः परमेश्वरो प्रणम्य तदभ्यनुज्ञातो दिव्यं पद्मरिमानमधिरस्य मिद्वचारणोद्गीतामितगीतः प्रथमममिन-
गनेयं पुरमंजं पुरमागतवान् इति तत्र सद्गुरुमितगतिः स्वनिवेसं तं मन्त्रिवेरय,
कृतानिष्पाद्य यगितनिजमिद्वये च तम्मे कृतप्रणतिरदाहरपि नरवाहनदत्तोपायनी-
कृतमुलोचनारयम्युतो दाहतामन्वभयत् । नरवाहनदत्तोऽपि चापरविद्यापर-
लक्ष्मीमिव प्रेमपाशमेहं तामवाप्य मधुर्धाहस्तदहस्तग्रवानर्पयत् ।

अपरद्युवंपुरीयाभ्यातयतिनं नृवचनरतिनं नरवाहनदत्तमग्नरतलाद्वर्तीयं
आद्युमैर, भार्गुरकार्तस्वरमयगोष्णीपरिवेष्टितशितोभागोऽभटुर-मेदुरपेप्रवरः,
विदुर इव राजकुलनीतिविदुरः, पृष्ठः पुमान् यद्वाङ्मतिरेवं स्पृजितपत्न, 'देव,
अहं प्रमागतः पौररचिदेवाग्यश्चक्रवर्तिप्रतीहारो जिन्वरस्य धोमतः सेवार्थमिह
आगतवरः' । एतदाकर्ण्य सर्वकर्तव्यशार्गहेहो नरवाहनदत्तोऽमिनगनेमुंममैवत ।
तेन च देव, मायमेतदिति शिस्तस्त्रनं स्वच्छृण्वे न्ययोजयत् ।

अथ विद्याप्रभावतः सर्ववृत्तमास्त्वय्य वेगत्रयादिभिस्तपस्वीभिः सह धन-
यती, निजांशायमन्तोषितलगित-याज्यैक, श्रानुभाषण्यारितनिजदुर्दंशूह,
तामुतश्रण्डमिहध, दंप्रेमभाषोऽपि विनक्षो घायुपथान्वितो राजा पित्रलगान्धारः,
कमेन मागरदत्तेन स्मेराननहेमप्रभादिभिध सह चित्रद्वद एने सर्वे समागम्य
चत्ररतिनस्तस्य पादयोनिपेत्तु । सोऽपि च श्वभूगौराद्वनयाप्ररणी प्रणम्य
समागतसर्वशुभोशंसु स्वागतेन सर्वांन् सम्मानयामास । धनयती चापि जामा-
तृशुभोदकमिच्छुरीशीभिस्तमयज्यत् । ततो विज्ञापितान्ममिद्विद्वत्तान्ताग्रे चण्ड-

१. 'कृपां लानीति 'मृगयादयश्च' इत्यादिवाक्यप्रत्यये माधु । २. 'सोहो वाप्य' । ३. 'दाधेदमिदमदेशः' मद्रुः गियत इत्यर्थः । ४. दारः बाह्यम् (दारद्वन्द्वं पुनपुंसकोमयलिङ्गः) दाता च, तेन दारमिद्व, न धर्मेऽप्यो-
दारदाता यस्मादेवं भूतोऽपि या दातामन्वरभयशाययं । ५. पित्र् वन्धने । ६. धेदु पात्रे । ७. 'मृगम्यद' वमरच्' । ८. भजभाषमिदो पुरच्' । ९. 'विदिभिदिदिदिदि कुरच्' । १०. इप्नमजिमर्निम्यः वन्च्' । ११. 'मागरध' । १२. 'जानुक्' । १३. 'पजजपदतो यद' । १४. 'नमिद्विगम्यजपम-
हिमदीपो र' । १५. 'मनाशंमनिच उ' । १६. 'विन्दुरिष्यु' ।

सिंहादयः सर्वे नितराः प्रमुमुदिरे । पार्श्वोपसर्पितपत्नीनेन चक्रवर्तिना च 'मदी-
यास्ते सचिवाः क्व वर्तन्ते' इति पृष्ट्वा धनत्रयी 'मानसवेगेन क्षिप्तास्ते मया
सुसरक्ष्य विद्याप्रभावेण पृथक् पृथक् स्थापिता इत्यभिर्दधिमन्तः पर्यन्तोपयत् ।
ततो वत्सेशमुतो रूपिणीं विद्यामादिश्य तान् सर्वानानाययत् । तत्र समाजग्मीन्,
पृष्टकुशलाञ् पादलेखीञ् सत्त्वं स्यान् 'विभिन्नपरिस्थितिव्यतिरिक्तमिदं विभिन्नगणितसुख-
दुःखमात्महिभिर्भवद्भिरियन्तो दिवसाः क्षातिवाहिता इत्येकैकं पृच्छन् वक्तुं चादि-
क्षत् इति गोमुख आदावेव निजकथा वक्तुमारभत—

'देव, तदानीं द्विषा मानसवेगेन क्षिप्तः मां कापि देवी हस्तयोर्गृहीत्या
समाश्रित्य च दूरेऽरण्ये स्थापयन्ती तिरोदधे । तदानीमतिदुःखितोऽहमापातत-
स्तूर्णकं प्रपातत स्वदेहं परित्यक्तुं धृष्णगभवम् । तच्चावलोक्य कोऽपि तापसस्त-
दानीमुपेत्य 'गोमुख, मैवम्, सिद्धार्थं वन्दौऽहमजनमन्दार स्वप्रभुः पुनर्द्रव्यमि'
इत्युक्त्वा न्यवारयत् कस्त्य कथञ्च तद्वेत्सीति पृष्टश्च स शिवोत्र स्वरीयाध्वम-
मा नीत्वा कृतातिथ्योऽब्रवीत्, 'कुण्डिनाख्यपुरीयो नागस्वामी नामा द्विजोऽहम्
पितरि स्वर्गते ततः पाटलिपुत्रं गत्वा विद्योपादानार्थं जयदत्तमुपाध्यायमुपा-
सदम् । किन्तु शिष्यमागोऽपि न यदाहमचरमप्यविदं तदा सर्वे छात्रा मां मु-
पाहसन्नित्यवमानप्रस्तोऽहं विन्ध्यवासिनीं प्रस्थितो मध्येमार्गं वनोल्काभिध-
पुरं प्रापम् । तत्र च भिक्षार्थं प्रविष्टाय मह्यमेका गृहिणी गृहादेकस्मान्निक्षया
सहैकं रत्नकमलं प्रादात् । तद्गृहीत्वा यावदहमपरं गृहं प्राप्नोमि तावन्मामव-
लोक्य तत्रत्या गेहिनी, 'हा धिक्' । भवान् योगिन्या विप्रलम्भितो यतो हि
तया रक्षाञ्जय्याजेन तुभ्यं नरहस्तोऽयं प्रदत्त इति पश्येत्थमदर्शयत् । एतदा-
कर्ण्य यावदहं वीक्षे तावन्न तदगुजमपि तु नरपाणिरेवेत्यतिभीर्हरह तस्यक्त्वा
त पादयो पतित्वा 'मात, तथा कुरु यथाह प्राणिमीति तामबोचम् । तन्निशम्य
सा मामादिशत् 'इतो योजनत्रयं गच्छ । तत्र करभके ग्रामे देवरक्षितनामा
द्विजोऽस्ति । तस्य गेहे साक्षात्सुरभिरुत्तमा कपिला वर्तते साऽद्य शरणं प्राप्तं त्वा-
मस्या निशायामवश्यं रक्षिष्यति । तथेत्यमुक्तो भील्लुकोऽहं तस्मादावन् दिनक्षये
करभग्रामे तस्य द्विजन्मनो गेहं प्राप्य प्रविष्टस्तत्र कपिलामवलोक्य कृतप्रणामो

१-२ 'आहमहमजन'—इत्यत्र 'भाषायां धातू कृष्णमिजनिमिभ्य' ।

३ 'सासहिवावहिचाचलिपापतीनामुपसंख्यानम्' । ४ स्वपितृपोर्नजिह्व' ।

५ 'शब्दघोराह' । ६-७—'भियं कुक्कुलुक्नौ' ।

यावदेव देवि, भीरुश्चोऽहं तव शरणं प्राप्तोऽस्मीत्यवोचम् तावदेवान्याभि मह
तर्जयन्ती मा योगिनी मन्त्रांमरधिरार्थिनी नमोमार्गेण तत्रागात् । तामरुण्य
स्यावैर-जद्रम-रुणेधुरी मा कपिला निजचतुरमप्ये मां सन्निवेशयारितं निशो
ताभिर्योगिनीभिर्युष्मा मामार्थात् । प्रातस्तु मा तामु गतामु कपिला मामवोचत्,
'पुत्र, अद्याहं स्वामभिरक्षितुं न शक्नोमीतीतिः पद्मयोजन्यामेकस्मिन्नरूपरूपनि-
वालेषुऽधुना भूतशिवो नामोत्तमो यौवावसानुगामी दीवो धनंते सोऽसौ रात्रि
शरणागतं त्वां रक्षिष्यतीति तां नमस्कृत्य ततः प्रस्थितोऽहं समशस्तभूतशिवः
समाधिततत्पदरुणोऽतिष्ठम् । रात्रौ च तत्रापि ता योगिन्यस्तथैवागमद्विनि
सोऽन्तर्गृहं मां प्रवेशय त्रिशूलहस्तो द्वारस्थो योगिनीनिर्भामयत् तां सवां
जित्वा च मामादिशत् । प्रातश्च सोऽपि मामभ्यधात् यद्महत्तत परं पुनस्तथा-
मभिरक्षितुमहं न शक्नोमीतीतो दक्षसु योजनेषु सन्ध्याशालाप्ये प्राप्ते वसुमति-
नामा त्रिप्रोऽस्ति तदन्तिकं त्वं यज । तत्र तेन तृतीयस्यामस्यां निशि मुरक्षितो
मुक्तो भविष्यसि । इत्थं तेनोक्तो विहिततत्प्रणामस्ततोऽनुप्रस्थितः किमप्यनो
द्वेष्यामन्ध्यायाममनवाप्तम्यैव मे मध्येऽप्यं मूर्ध्नोऽस्तं गत इति नमं गृह्यतः
समुदितास्ता योगिन्यो मामागतवारम्माद्विष्टुद्वैतया यावत्समुत्थाप्य विहायमा
थान्नि तावत्तामां पुरोऽन्या अपूर्वा योगिन्यः परापतद्विनि ताभिर्मह तामाम-
पूर्योदिते युद्धे सम्प्रवृत्ते तामां हस्तादेरस्मिन्नितिर्जने देवं पतितमग्रापावृत-
द्वातेन 'प्रतिता' इति अग्न प्रवेशं ददद्विषक महामन्दिरमपरयम् । दूरदह च
पलायमानस्तत्र प्रक्षिप्य नारीशतसमावृतामद्भुताकारां प्रभया प्रदोषप्रश्रुतितां
मदनुवग्नया मृष्टां महीपधिमिव मुध्रयेमसी नारीमपरयम् । समाश्रयतेन च
मया चगावृष्टा माऽभापत यदहं मुनिप्राण्या यद्विनी तापादेरमिह स्थिता यौ ।
मर्त्यायतापशान्तये च मानुष मद्र समादिष्ट इत्येतादितप्रस्तम्भं मां भाग्य ।
पुत्रमुवाचा मा त्विमे मानुषावेरयाज्जायिताभिर्दामं भिरंग्राह्यपानैरवाचारयद्विनि
तया यक्षिष्या मह समुपं वतिचिद् दिनानि तत्राहमागम् ।

१. 'मुहुरपि तावत्' । २. 'यैशभागविगृह्यो परत्' । ३. 'यथा यत्' ।
४. 'रात्रयद्वर्ग्य' । ५. 'आशमागभुविष्टुतोऽभि' । ६. 'अन्ये-योऽपि तरदो'
इत्यत्र दक्षिणहणं विषयन्तरोपमं प्रहायम् । तेनात्र दू भवेऽस्मात् त्विपि धातोर्द्विषं
इत्यर्थः । ७. 'विश्वविप्रच्छपायतस्तुष्टुपुत्रीणां दापोऽग्नप्रगा' ।

एतद्वा सा स्वरं मामित्यमग्रशीत् यदिदानीं क्षीणदापाऽहमितो ब्रजामि ।
मग्नयादाच्च समवाप्तदिव्यज्ञानं प्रधी, सिद्धभोगो निर्भयस्तपस्वी त्व भविष्यसि ।
इहस्थं किन्तु त्व मध्यम पुर मा दाक्षी । एवमुक्त्वा तिरोभूताया तस्या समु-
त्पन्नसौतुकोऽह मध्यम पुरमारुढस्तुरङ्गमेकमदर्शम् । तदभ्यर्णं चरगितश्चाश्वेन
तेन सुरेणाभ्याहत क्षणादस्मिन् शिवालये स्थितमात्मानमपश्यम् । तत
प्रभृत्यत्रैव स्थितोऽहं क्रमात्सिद्धिं गत इति मनुष्यस्यापि मे अगतस्त्रिकालज्ञान
वर्तते । सिद्धयश्च सर्वस्यापि क्लेशबहुला इति त्वमिहास्त्व सर्वप्रतिभू, विभुः,
शम्भुस्तवाप्यभीष्टमिद्धिं विधास्यतीति ।

ज्ञानिनेत्यमुक्तोऽहं त्वत्पादमासितज्ञातास्थस्तदाश्रमे एतावन्ति दिनान्य-
नैपम् । स्वमनिदिष्टमावत्कसिद्धिश्चाद्य ध्याश्रय कथाचिद्विन्या खिया गृहीत्याऽ-
हमिहानीत इत्येव, देव, मदीयो वृत्तान्तः ।

एतमुक्त्वा तूष्णीकामासीने गोमुखे नरवाहनदत्ताग्रे मरुभूतिरवोचत्, 'मान-
सवेगेन तदानीं क्षिप्त मा कापि देवता निजपाणिभ्यामादाय दूरे चाटया विन्यम्य
तिरोऽभवत् । अतिदुःखार्तस्तदाह मरणोपायचिन्तया भ्राम्यन्नदीपरिक्षिप्त-
माश्रममेतमलोकितवान् । तत्र च गत्वा त प्रविश्याह शिलातले समुपविष्ट
ज्वलद्वेज पटाल तापममेकमलोक्य तमुपागत वृत्तनतिविहिततन्मोत्रं करवम्
कथञ्चेमामभानुषी भूमि दिव्यपद्मरहितोऽप्यायात इति तेन पृष्ट सर्वं तस्मादर्थ-
यम् । तच्चाकर्ण्य, 'मुष स त्व मा मानमधीरोऽधीरिव वर्धी । प्रभोवार्त्ता रज
ज्ञास्यसि । नत पर यत्कर्तुं क्षम स्यात् तत्तया करणीय'मित्युवाच । एत भाव-
त्स्वार्त्ताजिज्ञामया तत्र मयि स्थिते ता नदी क्षान्तु दिव्या खिय समाजग्मुरिति
तापसो मामवदत् यत्तामा आनया एतस्यास्तदव्यापितवस्त्रमान्य । तेन च त्व
प्रभोवार्त्ता ज्ञास्यसि । तच्छृत्वाऽह तत्रैवार्चयम् । हतपसना च सा शरीरविपत्तो-
न्नयमना मामन्वगात् नरवाहनदत्तस्य दात्तामादाय निजवामसी गृहाणेति'
तापमनोना चाशोचत्, 'नरवाहनदत्तो ह्यद्य हरमाराधयन् कलामपश्यते वर्तते

१ 'ध्यायते सम्प्रसारणय' । २ 'युतिगमिनुद्धोतीनां द्वे च' । ३ 'भुक्
सञ्जान्तरथो' । ४ 'विप्रसभ्यो ड्वसशायाम्' । ५ 'मितद्वादिभ्य उपसर्गानम्' ।
६ 'ध कर्त्तुणि द्रु' । ७ 'दात्रीशस्युचस्तुतुद'—इति द्रु 'तितुप्रतय'—
इतीडभावः ।

कपिपयैरेव च दिवमै स विद्याधरसम्राट् नविष्यति । इत्थ तच्छ्रुत्वात्सा
वनिता विमुक्तशापा दिव्या भार्या समपद्यत । तया साक च सा तापमस्तस्यौ ।
अहमपि च चिन्ताविविधतश्चनसञ्जातत्त्वसमागमास्थसन्नेत्रे न्यवसम् ।

गतेषु कपिपयदिवसेषु सगर्भा सा दिव्या स्त्रा भ्रूण प्रसूयावोचत् 'भार्य,
त्वत्सङ्गया मम शाप शान्तः । पुनरपि मत्प्रेप्सा चेत्तदा तण्डुलैः सहैतन्मम
गर्भं धावा श्मशाने समशान । एवमुक्त्वा प्रयाताया तस्या स तापस्तप्त
ण्डुल तद्गर्भं धावा प्सात्वा च खमुत्पयैनामन्वगात् । अहमपि च तण्डुलालि
त्यलवित्र स्वस्तिमवित्र, पवित्र सिद्धसिक्थ तद्विज्ञाय पाकभाण्डाद्गन्धमिषद्वय
मभक्षयमिति यत्राहमष्टीव तत्रैव काञ्चन समपायत । एवं कुर्वन्नहं भ्रात्र्यश्लेक
पुर प्रापम् । तत्र च वेश्यागृहे निवसतो मे एका कुट्टनी छलाद्वमन कारितवतीति
वमतो मे मुखाद् भास्त्रपद्मरागनिभे उभे प्राग्भुक्तमिक्थे निरगच्छताम् । निर्गते
एव च ते कुट्टन्या तयोपात्ते भक्षिते चेत्यतेन नष्टा मदीया हमसिद्धि सा कुट्टनी
अगृह्णात् । तेनातिग्नानोऽप्यहं सर्वं तच्चन्द्रार्धशिखरस्य शिवस्य विधानमवधार्या
पारस्याकूपारस्यैव ससारस्यास्यापरिमित बहुच्छलं च विद्यायातिविस्तरं प्रा
प्तये तपसा देवीमाराधयितुं चण्डिकागृहमागच्छम् ।' त्रिरात्रोपोपिन च सा स्वप्ने
देवी मामादिशत् यच्चदीय स्नामी सिद्धकाम सत्वात् इति गत्वा त परय ।
तदाकर्ण्य प्रबुद्धोऽहं प्रातः कयाचिद्देव्येह त्वपादमूलमानीत । एतावती, द्व
मदाया कथा' । (पूर्वकृदन्तसमाप्ति)

इत्थ कुट्टनीविडम्बनरूप मौधोर्मरुभूतेर्दृष्टमाकर्ण्य शत्रुतरुन्मूलनवौषुर्न
स्वलो नरवाहनदत्त सपार्श्वगो जहास । हरिशिखश्च तत इत्थमाभीया कथां
वक्तुम् आरभत—'भीष्मेण शत्रुणा मानसवगेन तथा
उत्तरकृतप्रत्यया प्रास्त मामेका देवता समादायोजयिन्यामेव मुरक्षित
न्यधात् । तत्र चाहमतिदुःखितो निशागमे दह त्येकनुमि
च्छन् श्मशाने काष्ठैश्चितामारचयम् । तत्राग्निं प्रज्वाल्य पूजयन्त मामागामिनैर्मन्यर्थं

१ अतिलूधूसूखनसहचर इति । २ पुत्र सञ्जायाम् ।

(पूर्वकृदन्त-समाप्ति)

॥ उत्तरकृदन्तप्रत्यया ॥

३-४ 'कृवापाजिमिस्वदिसाभ्यशूभ्य ङन्' । ५ भीमादयोऽपादाने ।

६ 'समानकर्तृकेषु तुमुन्' । ७ 'अविष्यति गम्यादयः' ।

ज्ञातुं पर्याप्तस्तालनहनामा भूताधिपतिरभ्यधात्, 'मा बद्धिं प्रवेष्टुं घृणुहि । नैष कालस्ते मर्तुम् । तव प्रभुरद्यापि प्राणिति । अतः पूर्णसिद्धिकाम त दर्शकस्व नून प्राणान् धारयेति' । तेनेत्य मरणाश्लिषारितोऽह तव संयोगाय देवाग्रे तपस्यन् स्थित कयाचिदेवतयेहानीत ।

हरिशिखेनेत्यमामकथायामुक्तायामन्यैरपि चोपवर्णितेषु क्रमादात्मवृत्ता न्तेषु, नरवाहनदत्तऽमितमतेगिरा धनवती प्रेर्य सप्तभ्यस्तेभ्यस्त्वमचिवभ्य सर्वा विद्या अदीदपदिति सर्वेऽपि तेषु विद्याधरी मानसवेगगौरिमुण्डवध भूतेषु 'अधुना स्वशत्रून् परानित्यास्माकं प्रमो^१दायो भव' एव शुभेऽहनि धनवत्योक्तो नरवाहनदत्त शिरोरान्मित्र शत्रुर्षार सद्योऽपसारयितुं गोविन्दकूटात्, गौरिमुण्डपुरं प्रति स्ववलप्रयागारम्भमादिशत् । अतः 'स्फारीभवच्छत्रार्त्रिद्याधरयत्नमकालोदितशत्रु विनाशकधूमकंतुनीकाशमाकाशं समदृश्यत् । नरवाहनदत्तोऽपि च शत्रुसङ्घाहनं 'स्यदापर्शमशालिनीं स्वकीयशरेणुकामारब्ध, सर्वांश्च स्वभार्या वक्ष्ये सनारोह्य, चण्डसिंहादिभ्यु च पुरं सरेषु नभस्ता विजयाय प्रतिष्ठमानोऽध्वनि धनवतीं निरे तमासाद्य स्त्रीकृततदचो मातङ्गपुरावाहवाह्यादिद्याधरेशयगारिमुण्डमानसवगयो पृक् दूत व्यमर्नयत् । अन्येषुश्च सर्वान् दारान्^२ मातङ्गपुरे सस्थाप्य दिव्यै रात्रिभि सह गोविन्दकूटं सम्यगभ्यपेयत् । तत्र च प्रतिभटकोधैवाय निर्गतौ गौरिमुण्ड मानसवगयौ, चण्डमिहादयोऽग्रतः प्रत्यगृहन् । प्रवृत्ते चोभयतः सगररागारं सङ्ग्रामे, एतत्सुभटपादप, स्रग्दुधिरनिर्झरं स गोविन्दकूटाद्रिं शुशुभे । शूराणां जायिताद्यर आहवकालो रक्तावीर्यं विलसत्खड्गलतानिहो जृम्भते स्मेति रणे पूरं दुर्जननिर्चौरैर्मिव सम्मुखागतं मानसवेगं स्वयमेव युद्धविशेषाध्यायो^३ नरवाहन

- १ 'पर्याप्तवचनेष्वलमर्थेषु । २ 'शकृपृष्ठाग्ल' इति तुमुन् । ३ 'काल समयवेलासु तुमुन्' । ४ तुमुन् णुलौ क्रियाया क्रियार्थायाम्' । ५ 'भाव वयनाच्च' । ६ अण् कर्मणि च । ७ 'पदरुचिविशस्पृशो घञ्' । ८ 'सुस्थिरे' । ९ 'भावे' । १० स्फुरतिस्फुल्लयो धनि' इत्याकार । ११ 'स्यदो जवे' । १२ घञि 'नोदात्तोपदेश' इति न वृद्धिः । १३ 'दारजारौ कर्तरि णिलुक् च' । १४ 'अवोदैधौघप्रथदिमप्रथा' (क्रोधवर्धनायेति भावः) । १५ 'अकर्तरि च करके सज्ञायाम्', 'घञि च भावकरणयो' । १६ 'अवोदैधौघ' । १७ 'परिमाणारयाया सर्वेभ्य' दुर्जनराशिमिवेत्यर्थे रारयेकत्वेन समुदामिना परिच्छित्तिरर्थाङ्गम्यतेऽतश्चिनोते परिमाणारयायां घञ् । १८ 'इवञ्' ।

दत्तोऽभ्युत्पन्नं तच्छणमेव च भग्नशिरसा^१ केशेषु समावृष्य पाप्मनस्तस्याकृत-
नीशार शिरोऽसिना चिच्छेद । तद् दृष्ट्वा प्रकुपितमुद्ये कृतमरौष प्रधावित च
गौरिमुण्ड केशेष्वाकृष्य गृहीततदग्निधुग्मोऽध्रे भ्रामयित्वा शिलाया पातयन्ननुगन्ध-
मिव तमभितिष्ठानतामनयत् ।

एव गौरिमुण्ड मानसवेगयोर्हृतयोराश्रितसर्द्रावे च शोषे भीते तद्वले, गगनस्था
सर्वे सुरा साधु साध्विति द्रुवन्तो विद्याधरधायैस्य चक्रवर्तिनस्तस्योपरि पुष्पवृष्टि
कुर्वन्तो निजसमदभाव प्रकटीकृतवन्त । इत्थ निजविजय-
मदनमञ्चकावाप्ति विभार्वगौरवमनुभवन्नरवाहनदत्तस्तैस्तै स्वकीयोभ्याय-
सहायकनृपतिभि सह तत्प्रस्तावेन कृताभिलाषैस्य गौरि-
मुण्डस्य राजधानी प्रविश्य, तत्सम्बन्धाना विद्याधराधीशाना प्रणतिपूर्णहृदयसौज-
न्योद्गार^२ भृश शसन् अनभीशोःकारं रक्षोःकरपरिग्रह, पुष्पनिकरकराणा तेषा
पूजोपहार प्रतिपन्नान् ।

ततो निहतसकलसपत्नराज्यावाप्तिकृतसमु^३सवे नानादिदेशसमागतागणित
विद्याधरोद्गीयमान निजप्रिययश सस्तावे^४ छन्दोगकृतसस्तावनिर्व^५ ध्रुवन्त त
सम्पन्न धनवती समुपेत्य 'देव, गौरिमुण्डस्य गन्धर्वविद्याकृतापूर्णसस्तवा, त्रैलोक्य-
व्यसुन्दरी आत्मनिकानाङ्गी कन्याऽस्ति ता त्वमुपयच्छस्व । एवमुक्तो राजा ता
तत्रानाट्य तदहन्येव तामुपयेमे । प्रातश्च वेगवती प्रभाव यौ सम्प्रेयापात्रपुराणम्
दनमञ्चकामानायकदिति तत्रानीता सा तत्रपरिभाषकमानसदेगवधोत्पत्तर्हर्ष
निर्भरमानसा शूर स्वपतिं विरहात्ते सम्प्राप्यानिर्वचनीय समदमन्वभवत् ।
नरवाहनदत्तोऽपि च चित्तो सुस्तस्यै सर्वा विद्या दद्या प्रभाषती सम्प्रे य भगी-
रथयशसमप्यानाट्य गौरिमुण्डपुरोद्यानयता सर्वाभिर्नार्याभि सह कृतपानादि
विविधलाटाप्रसार^६ चिर चिक्र उ ।

१ निष्पावरणम् । २ 'उपसर्गे ह्य' । ३. 'अभितिस स्तन शब्द
सज्ञायाम्' । ४ 'समि द्रुदुव' । ५ 'धिणीभुवोऽनुपसर्गे' । ६ 'वौ धुधुव' ।
७ अवोदोर्निय' । ८ 'प्रे दुस्तुव' । ९ 'निरभ्यो पूर्वो' ।
१०. 'उन्न्योर्प्र' । ११ 'कृषान्ये' । १२ 'यने समिस्तुव' इत्यनेनाधिररणे
च प्र यने इत्यर्थः । १३ सत्पुतिमिव । १४ 'प्रे ह्योऽयज्ञे' ।

एकदाऽऽस्थानगतित न चक्रवर्तिनमुभौ विद्याधरचारौ समागत्य विज्ञप्तवन्तौ
यद् देव, आचामितो धनवतीगिरा मन्दरद्वस्य विस्तारनात्र चष्टा ज्ञातु गताम्
भूम् । तत्र चास्थानगतोऽनुभूयमानविद्याधरैश्वर्योद्ग्राह
मन्दरदेवपराजय शङ्खत्रयाभ्यामावाभ्यामेव स द्रुवत्राकणितो यन्नरवाहन-
दत्तेन विद्याधरश्रीसंग्राह कृत्वा गौरिमुण्डादयोऽखिला
परिणयेन शारा इव पथ्यायण निहता इत्यस्माभिरुद्धवन्नरिर्नपेक्ष्य एषोऽत्र
न्याय । तदाकर्ण्य दिने, नत्रच्छन्नावितस्ततोऽन्तौ कृतनिशोर्पशायौ च सर्वथाऽ-
नुमिततच्चिकीर्षावावामिह देव विज्ञप्तुमागतवन्ता ।

द्विषन्तिर्वायागतचारमुखादेतद्राकर्ण्य कोपाकुलभूता नरवाहनदत्तमभाऽति-
लाहता पद्मिनीव मञ्जाता । चित्राङ्गदस्य बाहू निजवलयनिस्वनै स्वप्रभोर्युद्धा
देशमिशामार्गयताम् । क्रुधा श्वमतोऽमितगतैर्वृत्तसि समुत्फलन् हार 'वीर,
उत्तिष्ठ, उत्तिष्ठ इति वदन्निव प्रतिवर्भा । करेण सशङ्क भूमि ताडयन् पिङ्गल
गान्धारो वैरिनिवायचूर्णनोपक्रममिव व्यधित । वायुपथस्य मुखे कोपेनारोपिता
चारलतेव त्रिद्विपामन्ताय पदमादधे । सक्रुद्धश्चण्डसिह पाणिना पाणि सम्मर्द-
यन्नेवमह शत्रून् निर्मिमन्थिपामीत्यभिदधद्विजालक्षयत । सागरदत्तस्य बाहुर्व्योम्नि
सूच्यन्ता हस्तास्फालनचन्यशङ्कन रिपुमिमाह्वयत । नरवाहनदत्तस्तु कोपानिष्टोऽपि
प्रकृतिस्थ एवानाकुलस्तिष्ठन् अज्ञाभ्यर्तैव महता महत्त्वलक्षणमिति सूचयन्
शत्रु चेनु यात्रायै निश्चिन्तान सच्चिदान्वितो भार्याभि सह विमानमाख्य गोवि
न्दकृत प्रतस्थे । सर्वे गन्धर्वरात्रिद्याधराधिपा अपि चेन चन्द्र ग्रहा इव
परिवार्य सह जग्मुरिति धनवत्या पुर सरण्या नरवाहनदत्तो हिमाचलमानाद्य
सितपद्मोच्छ्रिततच्छत्र, समुल्लसद्सचामर सम्राट्पुपुत्तमुपयनमिमादाय समुपस्थित
महास्वर एक प्रापत् । तत्र 'चक्रवर्तिन्, भगताऽस्मिन् सरसि स्नातव्यमि ति वायु
पथनोक्तस्तत्र स्नातुमत्रातरत् । तदानीं विद्या वागुद्भूय'धमसूचयत्-यदत्र सरसि

१ 'प्रथने वावशब्दे' । २ 'उदि ग्रह' । ३ 'समि मुष्टौ' । ४ 'परि
न्योर्नोर्नोर्गृताभ्रेषयो' अन्नेपो यथाप्राप्तकरणम्, तत्राथे घञि, न्याय ।
५ 'परावनुपात्यय इण' । ६ 'वुपयो शेते पथ्याय' । ७-८ निवासचित्ति
शारारोपसमाधानेष्वादेश क', एकत्र निवासेऽन्यत्र समूहेऽनेनैव घञ् । वैरिनिनाय
इयत्र 'सपे चानौत्तराधये' इति या घञ् ।

अचक्रवर्तिनः. स्नानं न सिद्धयति । अतोऽद्य प्रभृति तदीयं चक्रवर्तिनं मिदं सञ्जातेम् । तदारुण्यं जलाम्बन्तरे प्रविष्टश्चक्रवर्ती धीताञ्जनारण्यदा, शिथिलितकेशपाशाः, अङ्गसंस्कार्दवाससश्च प्रिया पर्यब्रजन्तःपुरैः सहानुधौ पाथस्पतिरिव चित्रीड । तदानीं तस्मात्सुरसः समुत्पतन्त्यः पतन्निपङ्क्त्यः, प्रत्युद्गतानां श्रियां रसना इव प्रतिबभूव । तत्रत्यानि विक्रियितान्यपि कमलानि च नरवाहनदत्तावरोधवधूवदनाम्भोजलावण्यविजितानि इव जलोर्मिषु निमग्नानि । तत्र कृतस्नानश्च तस्मिन्नहनि तस्यैव सरसस्तटेऽसौ सपरिच्छद् उपास । सभार्यासचित्रश्च नर्मकथालापैस्तत्रैव स्थितोऽन्येषु प्रातर्निमानस्थ सबलस्ततः प्रतस्थे । मार्गे च वायुपथस्य पुरमवाप्य तदनुरोधेन तं वामरं तत्रैव निनाय । अपरेषु. स तत्पुरीयोद्यानादिविहारार्थं गतो हेमसिक्कितिलसरित्तटोद्यानविहारिणीं सौम्यसंलापमनोरमामपरामिय रमा वायुपथस्वसारं वायुवेगयशोनाम्नीमपश्यत् । सापि चागतं तं वीक्ष्य तदारक्तचित्तेन तेन व्यावस्माद्यौ समाश्रित्य ततोऽन्तर्दधे इति संलक्षितत्रिलक्ष स, हेत्पन्तरपराङ्मुखीं तां मत्वा निजायासमागतवान् । ततो गोमुखवैदग्ध्यवशेन राज्ञः सहस्येन मरुभूतिनाऽगतेऽखिले वृत्तान्ते तन्मन्त्रण्या वायुवेगयशश्चित्तं जिज्ञासुर्गोमुखस्तत्पुरमयासीत् । वायुपथश्चाकस्मात् पुरं द्रष्टुमिगतं तं प्रीत्या सत्कृत्यैकान्ते नीत्वा जगाद् यद्वायुवेगयशानाम कन्या मदीया भगिनी वर्तते । सा च सिद्धैर्भाविनी चक्रवर्तिपत्नी उक्ता । प्राभूतरूपाञ्च तामहं चक्रवर्तिने नरवाहनदत्ताय दितामि तत्र तव साहाय्यमपेक्षते । वायुपथोन्निमेतामारुण्यं गोमुखोऽभवीत्, यद् यद्यप्यस्माकमेव प्रभुररिविजिगीषया प्रस्थितस्तथापि मनुचितं यत्तदावच्छ्रयं साधयितुमहं प्रयतिष्ये । एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य प्रचलितो गोमुखोऽभ्यर्थनां विनैव सिद्धं कार्यं नरवाहनदत्ताय न्यवेदयत् । अन्येषुश्च तमेवार्थं वायुपथे विज्ञापयति धीमान् गोमुखो राजानमवधीत्, 'देव, वायुपथोऽयं तव भक्त इत्येव यद् दधीति तत्त्वया नूनं कर्त्तव्यम् । एतमुक्तस्तथेति प्रतिपन्नो राजपुत्रो वायुपथेन दत्तामनिच्छन्तीमपि तदनुज्ञां स्वीचकार । तदानीं विराहमाना साऽजोचत् 'अकामयमानाऽप्यहं भ्रात्रा मदीयेन, दीये इति मदीयेन्मिन् कर्मणि लोकपाला यूयं साक्षिण' इति । म्रुवग्याश्चैवं तस्यास्तद्वचो, वर्तमाने तत्रत्ये वायुपथान्त पुराहनागारोविष्टे, न कोऽप्यन्य शुभाव । गोमुखश्च शिन्तु

१. 'कर्मव्यतिहारे णच् द्वियाम्'; 'णचः द्वियाम्'; 'न कर्मव्यतिहारे' ।
२. 'अभिविधौ भावे श्नुण्' ।

तच्छुचा तद्वाक्याशयं बुभुक्षुरितस्तनोऽभ्रमदित्येकान्तेऽग्निप्रवेशं कर्तुमुद्यताश्च-
तस्त्रो विद्याधरकुमारिका ददर्श । तेन तथाऋणस्य कारणं पृष्टाश्च ता वायुवेगयश-
कृतं समयोक्तृत्वनरूपात्मावंप्राह तस्मै तद्धेतुं निजगदु । तदाकर्ण्य गोमुखो राज्ञः
समीपं गत्वा नरवाहनदत्तान्त्रिभ्यस्त्वं तन्मयवेदयत् । तच्चाकर्ण्य विस्मितो राजा
ता कुमारिका रक्षितुं वायुवेगयशस्तां प्राधित सखे सह तत्र गत्वा पुरं प्रज्वालित-
तानलाश्चतस्रः कुमारिका पर्यन्तं वायुपथराजाऽनुजया निजगद, देव, एतेका
कालकृतपते सुता कालिका नाम, द्वितीया च विद्युत्सुखात्मना विद्युत्सुजा तृतीया
चैषा मन्दरस्य सुता मतङ्गिनी, चतुर्थी च पञ्चप्रभा नाग्री महादृष्टसुता, पञ्चमी
अहश्चेति वयं पञ्च सिद्धचेष्टे तपस्यन्तं भवन्तं मारमोहिता मिथः समयं व्यदध्म
यत्पञ्चभिरस्माभिरयमेव प्रियं पतीकरणीयं । भित्तया च न कयाचिदप्यात्माऽस्मै
समर्पणीया । कुर्वन्त्याश्च तथैकस्यामन्याभिः सञ्जीवुहं तामुद्दिश्य बह्विं प्रबध्दय ।
एतन्मयभीताहं पृथक् परिणयं नैच्छमनुनापि न तुभ्यमामा समर्प्यते इति
लोकपालसाक्षिणि मदीयेऽस्मिन् समयं सर्वा एता मम निर्वरा सस्त्रीरपयम्यैताभिः
सहाहं निरुद्धावोच्छ्रायवता भवताऽनुग्रहणीया । इत्थं तयोक्ते मरणरिरता
कुमार्यः परस्परं समाश्लिष्यन्त्यस्तुतुः । राजा चापि निरतिशयं जहर्ष । तपिन-
रोऽपि च तत्सर्वमवगत्य तत्क्षणे तत्रागतास्तस्मै नरवाहनदत्ताय यथानिधिं सर्वा-
स्ता ददुरित्येव पञ्च गजाप्लावविद्याधरात्मना समनस्य वत्सेशमुत परं माहा-
त्म्यमुपगतवान् ।

एतत्तत्र तामि सह चिरं वर्तमानं नरवाहनदत्तं हरिशिखं सनापति
रेकदोवाच, 'देव, शास्त्रज्ञोऽपि भवान् कथमनुनां समुल्लङ्घितनीतिनियमो विप्र-
हावसरेऽनर्वाप्रप्रहाय कामाय भोगप्रसरावपरं ददाति ? कं मन्दरदेव जेनु
त्वदीयो यात्रोद्योगं कचयन्ति दिनानि इहान्तं पुरं सह ते विहार ? हरिशि-
खनेऽधमुक्तो महाराजो जगद, 'हरिशिखं युक्तमुक्तं भवता किन्तु न मेऽत्र
कोऽपि भोगाद्योद्योगः । अथ हि भाषाप्राप्तिकरोऽधुनाऽस्मिन् सहायक इति

१ आकरोऽवन्योऽग्रं । २ अविविहिता, नौ रूढान्य' इत्यनेन धान्यं
एव धन् विधानादिह 'प्रदृष्टनिधिगमध' इत्यप् । ३-४ 'उदि श्रयतिर्यातिरू-
हव' । ५ 'विभाषाविरुद्धो' (गताज्ञावा गतगामिनी) । ६ 'अव प्रहो
वर्षप्रतिवन्द्ये' । ७. 'पुंसि सज्ञाया च प्रायेण' इत्यधिकरणे च ।

मयाऽभिनन्दितः । अद्यैव च प्रैप्राहवन्नो वणिजः स्वकीयक्रयसिद्धये इव विमुक्त-
प्रैप्राहाश्वा मदीयसैनिका अरिपरिभौवाय, निजविजैयमिद्धये च साधयन्तु । एतमु-
च्यन्तं राजानं श्वशुरो मन्दरोऽवदत्, 'देव, दूरदुर्गमभूमिष्ठोऽयं मन्दरदेवोऽसि-
द्धचक्रवर्त्यङ्गसर्वरत्नेन न केनापि जेतुं शक्यते । अयं हि देवमाय-महावीरसुर-
रक्षितद्वारदेशायां त्रिशीपांख्यगुहायां सुरक्षितो वर्तते । तत्र च देव, चक्रवर्तिरसं-
चन्दनपादपो वर्तते । तस्य च तरोर्निकटं न शक्नोत्यचक्रवर्ती जनो गन्तुम् इति
त्वं तं स्वाभीष्टसिद्धये समाराधय । मन्दरादित्थमाकर्ण्य निराहारो निष्प्रोवारो
यतप्रतो नरवाहनदत्तो रात्रौ तं चन्दनतरुं गच्छन् सुदारुणेभ्यो विघ्नेभ्यो विघ्ना-
स्यमानोऽपि तस्य तरोर्मूलमवाप्य निप्रद्वोत्तुङ्गवेदिकं महारत्नं तं सोपानैरभ्यास्य
यवन्दे । तेन चातिप्रसन्नस्तत्ततः 'चक्रवर्तिन्, अयमहं ते सिद्धश्चन्दनवृक्षः,
स्मृतमात्र एव चाहं त्वां सन्निधास्ये । त्वमधुनेतो गोविन्दकृटं ध्रज, तत्रान्या-
न्यपि रत्नानि ते सेरस्थन्ति येनाचिरमेव ते मन्दरदेववञ्जयनिर्धैयः । रात्रावेवम-
शरीरिण्या वाचोक्तो नरवाहनदत्तोऽतिहृष्टस्तथेत्युक्त्वा सिद्धिमान्, दिव्यपाद-
पकृतप्रगतिर्निजकटकमायातस्तां निशां नीत्वा प्रातरास्थानेऽसिलेभ्यः साधित-
चन्दनतरुवृत्तान्तमाचख्यौ । ततः सर्वाभिः स्पृष्टयिताभिः सर्वैर्निजसचिपादिभिश्च
सह सम्मन्य मन्दरदेवदर्पं विजेतुकामश्चन्दनतरुप्रतिपादितान्यरत्नसिद्धयै दिव्येन
विमानेन गोविन्दकृटगिरिं समाससाद्र ।

तत्र चैकदाऽऽस्थानमण्डपगतं चक्रवर्तिनं नरवाहनदत्तं व्योममार्गेणामृत-
प्रभसंज्ञको विद्याधरो, यश्चाक्षिपर्वते शत्रुक्षिप्तमेनं भैयाद् रक्षितवान् आसीत्,
समागत्य दत्तनिजर्परिचयः सप्रीतिस्वीकृतराजातिध्यादरातिशयः प्राप्नवीत्, 'देव,
दक्षिणदिग्धर्ती मलयाख्यो महागिरिरस्ति । तत्रैकस्मिन्नाश्रमे वामदेवनामा महान्
श्वपिरस्ति । स त्वां कस्यचित्कार्यस्य हेतोरेकाकिनमाह्वयति' इति तेनाहमिह
प्रेषितः । त्वञ्च मदीयः पूर्वार्जितः प्रभुरित्यहमिहायातः । तदेहि, तस्य मुनेर-
न्तिकं शीघ्रं सिद्धयै साधयावः । तेन विद्याधरेणैवमुक्तस्तत्रैव भायाः सेनाश्च
संस्थाप्य तथेत्यभ्युपगत्य नभोमार्गेण क्षिप्रं मलयाचलमवाप्य वामदेवमभ्युप-
गतो जरसा पाण्डुरं, प्रांशुशरीरं, नैघ्रुहुरस्फुरत्तात्कमणिदुग्मम् विद्याधरेन्द्र-

१. 'प्रे वणिजाम्' । २. 'रस्मौ न' । ३. 'परी भुवोऽवहाने' । ४. 'एरच्' ।
५. 'वृणोतेराच्छादने' । ६. 'प्रहृष्टनिखिगमय' । ७. 'भयादीनामुपसंख्यानम्' ।
८. 'एरच्' ।

रत्नस्थान, समुद्रसज्जगलतम्, सिद्धिसाहाय्यहेतोः महाराज हिमाद्रिमिवावलोक्य
तन्मुनिचरणा वरन्दे । सोऽपि च प्रदर्शितायातिथ्यादरो राजानमेवमभाषत,
'पुरा, पुराततिना कामरूपेण दग्धोऽपि त्वं रत्या तोपितेन शम्भुना सर्वविद्याध-
रेन्द्राणां चक्रवर्ती विनिमित्त । मम चैतस्मिन् गम्भीरान्तर्गुहान्तरे आश्रमे
विविधानि रत्नानि सन्ति, मदादिष्टानि तानि साधयित्वा एव गृहाण । एव
सिद्धस्य ते मन्दरदेवो जेतव्यो भवेदेतदर्थमेव गिरिशाय्या त्वं मयेह समाहूत ।

तेन मुनिनेत्यमुक्तो नरबाहनदत्त प्रहृष्टस्ता गुहा प्रविश्य विनिततत्रत्य-
विप्रीयोऽभिधान्त मत्तगजेन्द्र दृष्ट्वा प्रदत्ततन्मुखमुष्टिप्रहार, दन्तस्थापितपादो
लाघवेनैव त मत्तगजेन्द्रमारोह । तदानीमेव 'साधु, सिद्ध चक्रवर्तिनस्ते महा-
हस्तिरत्नमित्यपाऽशरीरिणी वाणी गुहामध्यादुदभूत्' ततोऽहीन्द्राभ खड्गमेन-
मवलोक्य स तत्खड्गरत्न चक्रवर्तित्वलक्ष्म्या केशपाशमिवाग्रहीत् । यत्र 'साधु भो
जेत खड्गरत्न ते सिद्धमि'त्यशरीरिणी वामभूयो गुहाम्यन्तर समुदभूत् । तत
स चन्द्रिकारत्न, तदनन्तरञ्च कामिनीरत्नमेव पिध्वसिनीनाम्ना प्रसिद्ध विद्यारत्नञ्च
सोऽमाधयत् । इत्थ साधितकार्यकालोपयुक्तमाहात्म्यप्रदरत्न स गुहाया निर्गत्य
तस्मै वामदेवर्षये सिद्ध सर्वं प्रशशसति प्रीता मुनिस्त सिद्धमहाचक्रवर्तिरत्न
जगाद, 'पुत्र, केशशोत्तरपार्श्वस्थित मन्दरदक्खमुना एव विनि योनित्मन्त्राज्य
श्रिय भुङ्क्ष्व' इति ।

तेन मुनिनेत्यमुक्त सिद्धस्याया नरबाहनदत्त कृततन्मुनिस्तैव, जन्तु
प्रभेण सह व्योम्ना प्रस्थायाह्वाय गोविन्दकूटस्थ श्वश्र्वा महाप्रभापद्मया धनव
त्याऽभिरक्षित स्वशिपिर प्राप । तत्र गृहीतविष्टरैश्च पृच्छद्भूयो जनेभ्यो वाम
देवर्षिदर्शनम्, तदादेशेन गुहाप्रवेशम्, रत्नानां सिद्धिञ्च सर्वं प्रशसेति वाद्यमान
तूर्यो नृत्यद्विद्याधरीवस्तत्र महोत्सवाभिनन्दितो जनोऽजायत ।

परेद्युर्विजयाशसिनि लग्ने द्विजेभ्य प्रदर्शितादर, कृतमङ्गलो ब्रह्मनिर्मित
शर्वदत्त विमानमास्त्र मन्दरदेव विनेतु ससैन्यान्त पुरसमन्वितो नरबाहनदत्त
सेनापतिहरिशिखादशानुरिधाविभिश्चण्डसिंह पिङ्गलगान्धार वायुपथ विद्युत्पुत्रादि
भिनिजानुचरै सह रणाय प्रतस्थे इति प्रचलद्विद्याधरसामन्तयैव सनाच्छङ्खगगने

१ ऋदोरप । २ 'वभासनयोर्विष्टर' । ३ 'प्रहृष्टनिक्षिगमश्च' ।

४ वशिरण्योरुपलम्बनम् । ५ द्वित्वप्रकरणे के कृजादीनामिति वक्तव्यम् ।

तत्तेजोनिहुतप्रभः प्रभाकरो लज्जयेत् निममज्ज । ततो देवपिंगणमुनेषितं
दिव्यान्ननोद्यानं गण्डशैलमतिक्रम्य स्फटिकापाण्डुरस्त्रियं कैलासभूभृतो मूलम-
वाप । तत्र च मन्दाकिनीतीर्थे स्थापितनिजसेनापरिच्छदं तं विद्याधराविपधीमान्
मन्दर उवाच देव, अनेन विष्णुं कैलासप्रैस्यं समुल्लङ्घ्याग्रतो गन्तुं न योग्यम् ।
हरास्पदस्यैतस्य हि लहनेन विद्या नश्यन्तीत्यस्य त्रिशीर्षगुहामुत्तरेण गन्तव्यम् ।
सा च गुहा देवमायाभिधानेन राज्ञाऽभिरच्यते । स च राजाऽतिष्ठतः इति
तमजिह्वा पुरो गमनमयोग्यम् । मन्दरेणैवमुदितो धनराया चानुमोदितो नर-
वाहनदत्तस्तं वासरं तत्रैव स्थितः आदौ सामप्रयुक्तये कृततत्त्वम्योपज्ञौपाय देव-
मायाय दूतं प्राहिणोत् । देवमायश्च किन्तु सान्त्वेन तच्छासनमप्रतिपद्यमानो
युद्धाय समनस्यत् । अतोऽपरेद्युस्सन्नद्धैस्तैस्तैः स्वकीयराजैः सह स चमर्यतीं
तं देवमायारिषां समूलमुन्मूलयितुं प्रतिप्रायात् । देवमायोऽपि च तस्मै
बुद्ध्या योद्धुं सन्नद्धो वराहवज्रमुष्ट्यादिभूरिभूपतिसमन्वितोऽभ्युज्जगामाभ्यभिन्नम्
इत्युभयसेनासङ्घातसमाच्छादिताम्बरदिङ्मभूरिशिर श्रेणिमरकार्पमोपगः मरी-
रगर्जनो घोरो रणघनागमः समजायत । तत्र चण्डमिहो देवमायस्याप्रयोधं
सेनान्यं वराहं जघान । अमायिना नरवाहनदत्तेन मायी देवमायश्च शरैः मय्यधो
रणे मूर्च्छितो बद्धोऽक्रियत । बद्धे च तस्मिन् वज्रमुष्टिमहाग्राहुप्रभृतिभिः सह
तस्मैन्यमभज्यतेति विमानस्थाः 'साधु ! साध्विति स्वार्नवन्तो देवा विजयिन
स्तस्य जयस्वैन चतुः' । अथ संयतानीतं तमाश्वासननिर्गदैः सान्त्वयित्वा नर-
वाहनदत्तः ससैहं देवमायमनुगृह्यामुद्यत् । सोऽपि च तद्वाहुजितो वज्रमुष्ट्या-
दिभिः सार्द्धं प्रणतस्तस्य शासननियमान् प्रत्यपद्यत ।

अथैवं प्रवृत्ते संप्रामनिवृत्तिमूचमकोणाघातनिष्कारे^१, शान्ते चोभयमन्याहव^२-
हवे^३, व्यपगते च तस्मिन्नहोरात्रे, प्रातरास्थानमायातो देवमायोऽर्धाश्वरेण तेन
त्रिशीर्षगुहाग्रायं पृष्ठे यथातथ्यमेवमवर्णयत्, 'देव, पुरा विद्याधरवराधिते भिद्य-

१.-२. 'घमर्थे कविधानम्' । ३. 'व्यधजपोरनुपसर्गे'; अप्; अत उपसर्गे
घञि, उपज्ञाप । ४. 'घमपोश्च' इति अद्वो घस्लादेशः । ५. 'व्यधजपोरनुपसर्गे'
इत्यप् । ६.-७. 'स्वनहमोर्वा'; घञ्, पठे अप् । ८. 'नौ गदनदपटस्वन' ।
९. 'मंघोद्धौ गणप्रशंसयो'; मचलमित्यर्थः । १०. 'यमः समुपनिविषु च' ।
११. 'कणो बोणायाध' । १२. 'आहि युद्धे' । १३. शब्दे; 'भावेऽनुपसर्गस्य'
इति ह्यतेरप्सम्प्रसारणञ्च ।

साम्राज्ये कैलासस्य दक्षिणोत्तरे द्वे पार्श्वे अभूताम् । तत्र सयमपूर्वकृततपस्तुष्टेन शम्भुना ऋषभार्यश्चक्रवर्ती भवितुं प्रदिष्ट । स च जातुत्तरं पार्श्वं गच्छन् कैलाशमुदलद्वयदित्यध्वस्थितहरकोष्ठाद् भ्रष्टविद्यो दिवोऽपतत् ।

ततः स देवाज्ञादोऽपि तदानीम् अग्न्यौदो, निर्निगदोऽपि समाकण्टितकाननपतत्रि-श्वापदनिनादो निर्निगदोऽपि श्रुतिविपर्याकृतसशिष्यमुनिगणनिर्गादोऽस्त्युष्टेन तपसा पुनर्हरमाराध्य सन्तुष्टात्तस्मादुभयो पार्श्वयोश्चक्रवर्तित्वमयाचदिति पिनाकभृत्तस्योत्तरदक्षिणोभयपार्श्वगमनसौलभ्याथ कैलास भिक्षा महागुहा-विवर चरे । एव विद्वः कैलाश समुद्रिभ्र 'भगवन्नेतन्मदीयमुत्तरपार्श्वं मानु-पागम्यमिति गुहयाऽनया पार्श्वं तत्तेपा गम्य सञ्जातमिति 'देव, तथा कुरु येन मदीयैषा मर्यादा न भिद्येत' । कैलासेनेत्य विज्ञसो हरो दिग्दन्तिदृग्विपाहीन्द्र-गुह्यकान् रक्षकान् गुहाया स्थापयामास । दक्षिणे विद्याधरेश्वरम् महामायम्, उत्तरे चापराजिता चण्डिकां कालरात्रिं स्थापयन् कृतगुहारक्षो हरो महारत्नानि समुत्पाद्य तत्र व्यवस्थामादिदेशयदिय द्विपार्शीं सिद्धरत्नस्य चक्रवर्तिनः सद्गतामा सवाराणां तदनुज्ञातानां राज्ञाञ्च गम्या भविष्यति, नान्येषाम् । श्यच्चे इत्यन्मादिष्टवति समये समये विद्याधरीसार्यमाणवीणाप्रक्षेपणमाकर्णयैस्तत्रप्रभक् साम्राज्यं कुर्वन्नपि दर्पमूलकृष्णानिव निजप्राणान् वज्रिणे ददौ । एष च त्रिशीर्षा-ख्यगुहाया अस्या आगमो या च युष्मादृष्टैर्विना धनजनमदैरन्यैरगम्या । तस्य चैतद्गुहाद्वाररक्षिणो महामायस्य कुले कालानुक्रमेण जातोऽहं देवमायनामा । मम जन्मनि दिव्या सरस्वती सप्रमदाय सप्रमदाय मदीयजनकाय व्याजहार यद्विद्याधरेषु जातोऽयं मृधे रिपुभिर्दुर्जय । यश्चामु जेष्यति नूनं स चक्रवर्ती भविष्यतीति । तेनास्य स्वामिनाऽमुनाऽनुवर्त्येन प्रभुणा च भाव्यम् सोऽहं त्वया जितोऽतो भवान् कैलाशोभयपार्श्वेकचक्रवर्ती प्रभाववानस्माकं प्रभुरिति त्रिशीर्ष-गुहामेतां तीर्त्वा निजबलवशीकृत शोपाहितसमाजमत्र स्वसर्मजमुदजेनेव सर्मजेतु ।

१. 'यम समुप०' । २ नितराम् अदनम् म्याद 'नौ ण च' तद्रहितो निरशन इति भावः । ३ 'नौ गदनद०' नि शब्द इत्यर्थः । ४. 'नौ गदनद०' निगादो, वचनम् । ५ 'कणो वीणायाश्च' । ६. 'नित्यं पण परिमाणे' । ७. 'मदोऽनुपसर्गे' । ८. सपत्नीकाय । ९ 'प्रमदसम्मदौ द्वे' । १०. 'समुदरोज पशुषु' (समज पशूनां सङ्घः, उदजः पशूनां प्रेरणम्) । ११. अज गतिचेपणयो इत्यस्माहोत् ।

देवमायेनेयमुक्तश्चवर्ती जगाद यद्वयमद्य गुहाद्वारमासाद्य तत्र धामा-
 प्रातः कृतसम्बिधयश्च ता गुहां प्रवेष्टास्म' इति । एवमुक्त्वा नरवाहनदत्तोऽन्यो
 न्योर्पद्वैराद्वैसम्मिलितैः सर्वैरात्रभिः सह तत्र गत्वा गुहाद्वारमावसन् निरालोका-
 न्तभांगा पुञ्जीभूतकल्पान्तघनतामिसामिव स्थितामनकेंदुरश्मिप्रवेशां तां गुहा-
 मालुलोके । द्वितीयेऽहि कृततः सपयो ध्यातोपनतसद्रसहाय , सपरिच्छद स
 चन्द्रिकारस्नेस्तत्रत्यतमासि, चन्दनेन चाहिदग्निपान्, हस्तिरस्नेन दिग्गजान्
 खड्गरस्नेन च गुह्यकान्, अन्यै रस्नैरन्यान् त्रिमांश्च निवार्य सेनया सहामुमुत्ती-
 र्णवान् । ततश्चोदग्द्वारेण विनिर्गच्छति तस्मिन्, 'चक्रवर्तिन्, रत्नप्रभावात्तमा-
 हात्म्येन त्वया गुह्येय तीर्णंति' दिवो वागुदभूत् । अथ धनवती देवमायश्च त
 प्रभुमूच्युर्देतद्गुहाद्वारे सर्वदा कालरात्रि सन्निधत्ते, सा चामृत निहीर्षुणा
 दानवेन्द्राणां वैधकारिणी विष्णुनाऽमृतमन्यने पूर्वमुत्पादिता । सैषा गुहामेतां
 रक्षितुं शर्वेण समादिष्टा येन यथोक्तैस्त्राहसैर्विनाऽन्यो न कश्चित्तेत् इति ।
 चक्रवर्ती सिद्धरत्नस्वच्छ गुहामिमा तीर्णवान् इत्येषा विजयसिद्धये त्वयाऽऽरयम-
 र्चनीया । एव धनवती देवमायोक्तस्य तस्य नरवाहनदत्तस्य यासरस्तत्राक्षेपीत् ।
 कैलासोत्तरसानयश्च समासन्नममामरधिरोहिता इव सम्भारणा अराजन्त ।
 राक्षस्तस्य सर्वं बलं समुपलब्धबलस्तमोर्धनो गुहागृहरूप सद्यो वैरमिव स्मरंसा-
 दानीमावृणोत् । आरसाङ्गेनघनोरस्कभूतादिगण कालरात्रिक्रोधादुर इवायिर्व-
 भूयेति क्षणेनैव नरवाहनदत्तमतिरिच्य सर्वं तस्मैन्य क्षीतलीभूतापर्जनं नि मज्ज
 सज्जे । तदवलोकयानर्चादुर्मनायमानकालरात्रिनिजृम्भित तत्स्पर्धमपगत्य नरवाहन
 दत्तस्तद्गुहाद्वारोपप्रघेनस्थतत्रत्यभूष्टदुर्घर्षं निघेत्तरूपलक्ष्मिमांनुप्रिम पक्षिप्रमण-
 लपुष्पैस्तामर्चयन्ति सुष्टाव, 'देवि, त्वं हि प्राणिनां प्राणदासि, तेषां सञ्जीवनी
 चेति त्रिभुवनं त्वमेवाशासयसि । दुष्टदुरितक्षुमस्तम्बैर्दुर्घर्षैः परिघैः पाणिदुर्गा
 त्वमेवेति जगदुत्पत्ति स्थिति नाशहेतवे तुभ्य नमः । निन्त्रस्य स्तुतापि यदा

- १ 'ह सम्प्रसारणश्च न्यनुपविषु' । २ 'आहि युद्धे' । ३ 'हनय यथ' ।
 ४ 'मूर्तो घन' । ५ 'उद्धनोऽश्याधानम्' । ६ 'अपपनोऽङ्गम्' । ७ अगा-
 रैरुद्देशे प्रपण प्रपाणश्च' । ८ 'उपजन्नाधय' । ९ 'निघो निमितम्' (ममा-
 रोहपरिणाहवन्त इत्यर्थः) । १० 'द्विषत किञ्च' 'वप्रेर्मन्त्रियम्' । ११ 'स्तम्ब
 क च' । १२ 'करणेऽयोविहृषु' । १३ 'परो घ' ।

कालरात्रि सा न तुतीप तदा स्वभूदापहारेण स तामार्चिचिपत् इति स्वशिर-
रद्धेत्तु समुपात्ताग्रहानोद्ध^१ तुष्टा देवी तत्क्षणमवोचत्, 'पुत्र, साहस मा कार्षी ।
पुपाऽह ते सिद्धा अचिरेणैव तवैतद्गल प्रकृतिस्थ भवतु । विनयञ्च त्वमाशु
प्राप्नुया । एव तस्यामभिदध-यामेव सर्वं तच्चरवाहनदत्तवल पत्यु^२सुसप्रबुद्ध
मिव सञ्ज्ञानमिति सर्वास्तद्गार्या, वयस्या, अन्ये विद्याधराश्चावाप्तसमानन्दैयव-
श्चक्रवर्तिनस्तस्यामीयजनरत्नं दलविशिष्ट त प्रभाव मुहुर्मुहुः प्राशसन् । वीरो
नरवाहनदत्तश्च तद्गाना विहिताहारपानाद्यावश्यकक्रियोऽनुभूततद्वाग्निप्रियस्वैष,
कालरात्रि प्रातर्विदिनैऽनाधिरम्यर्च्य पयोधिगाम्भीर्यनिधिर्विस्द्विद्याधरानिरुद्धा
ध्वान धूमशिर प्रतिप्रायात् इति मन्दरदेवीयप्रधानेन तेन सह चक्रवर्तिनस्तस्य
तादृश जन्ममजनि यत् सर्वतो ज्योम, सङ्गमयमिव, मही च शूरमूर्धमयीव,
आहवहवश्च 'जहि जहीति जहि, मा जहिहि, जहीहि, जहाहि इत्युग्रवीरवाक्यमय
इयामवत् । आपायकाल प्रवर्तमाने एव सेनयोरभयोर्युद्धे चक्रवर्ती, धूमशिर युद्धे
वद्व्या शान्तधूमशिरतोद्रेकमग्निदग्धेन्धनमिव कृत्वा निजशासन ग्राहयामास ।

द्वितीयोऽङ्गि चाप्रतो योद्धुमायान्त मन्दरदेव चारेभ्यो ज्ञात्वा किञ्चिद्दूर
गतोऽग्रे यदुराचगसैन्य उच्चिति, रचितव्यूहमग्रत समागत तमवलोक्य स-
पक्षीयराजन्यककारितप्रतिव्यूहरचनो नरवाहनदत्तोऽरेर्वलमन्यधावत् इति प्रलय
कालोद्वेललधिबुभितलौघानुकारिणोरभयो सेनयोराहवो भयावहोऽवर्तत ।
एकतश्चण्डसिंहाद्या महारथा, अन्यतश्च काञ्चनदष्टारयप्रभृतयश्शूरा युध्यन्ते
स्मेतिविद्योभिततुलचमाभूत्प्ररम्पितत्रैलोक्योऽवलोक्यो विचित्रगुम्भे सग्रास ।

तत्र सर्वविद्याधरसैनिकानाम् अग्रेसर्याय युध्यमानसस्य नरवाहनदत्तस्य
प्रथमत स्थित्वा प्रतियुध्यमानस्य मन्दरदेवस्य च, परस्पर भीरुद्वारम् आक्रोश-
ताम् 'अलमेवकार' पलायितेने ति न्यङ्कारपूर्वकम् अरिवेद^३ प्रहरताम्, यैर्विद्वेद
माहतानाञ्च सैनिकाना निर्भरभरितसकलत्रिभुवनोदरो महानुदभूद्गणार्व^४ । त च

- १ 'सघोदौ गणप्रशसयो' । २ 'परेष्व धाव्यो' । ३ 'द्वितोऽधुच्' ।
४ 'यनयाचयतविच्छप्रच्छरभोनह' । ५ 'स्वगो नन्' । ६ 'उपसर्गे घो कि' ।
७ 'कर्मण्यधिकरणे च' । ८ 'विभाषाऽग्रे प्रथमपूर्वेषु' । ९ 'कर्मण्याक्रोशे कृन्
खमुज' । १० 'अन्ययैवकयमित्यसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्' । ११ 'कर्मणि दशिविदो
साकत्ये' । १२ 'यावति विन्दनीवो' । १३ 'विभाषाङि दप्लुवो' ।

प्रत्येकालविजृम्भितमहाभैरवाद्वाहासभैरवमारवभाकर्ण्य रणरसेन षड्विक्रमोमात्र
कवचेन प्रेर्यमाणो विजृम्भितातिभीषणभ्रुकुटिमङ्कटायमानललाटभित्तिर्नरवाहन-
दत्तोऽमर्षदष्टदन्तच्छेद, उत्पाततडिङ्गतानुकारिणा कृपाणेन कौशिकदरिसैनिकान्
समूलघात निहत्येतरान् पादघातम् अवधीत् । चण्डर्महेनापि च दुष्यमानेषु
प्रतिभटेषु दावानलावलीढद्रुम इव तत्प्रोधानलाग्रीढ कश्चिदूर्ध्वशोर्ध्वमशुपत्,
अन्यो हस्तप्रोह गृहीतोऽजकनार्शमनशात् । कञ्चिच्च स सरित्पूरो द्रुममिव समूल
काप्यमकपत् । इतरञ्च जीवर्माह गृहीत्वा महोपलमयोधन इव रुक्मपेधमपिनत् ।
कारार्थं च यद्वोध कौशिकदेनैपोपमपुष्पात्, पृतनानिष्काम, यष्टिप्रोहेम्, अस्यैष-
गोर, वीरप्रतिपेय केशप्रोह्यै युष्यमानानन्यान् द्वयह्लोत्कर्षमच्छिनैत् ।

इत्थ घोरे तस्मिन् रणेऽभिधावितश्चण्डसिंह काञ्चनदङ्गेण भीमया गदया
मूढ्यभिजघ्ने इति गदादतिर्पतित त दृष्ट्वा धनवती विद्याबलेन शपकोभे सेने
निश्चेतने अकार्षीत् । नरवाहनदत्तो मन्दरदेवश्चेमावेवोभौ तदानीं सचतनापतिष्ठ
ताम् । इत्थ धनवतीं तदानीं क्रुद्धा जगद्गीर्णि-लूनि-धून् चमामभेमां वीक्ष्य दिष्ट
देवा अपि हुदुबु । मन्दरदेवश्चाथ चक्रवर्तिनरवाहनदत्तमेकाकिनं दृष्ट्वाद्गृणांशुध-
स्तमम्यधावत् । अतो नरवाहनदत्तोऽपि विमानादवतीर्योत्थातपरङ्गरसो जवात्तं
प्रतिजग्राह । मन्दरदेवश्च तदानीं मायया जयमिरुद्धन् मदोन्मत्तमातङ्गरूप षष्ठे
इति विधातिशोतिशाली नरवाहनदत्तोऽपि तज्जनै स्वमायया मुमहर्त्सिहाकृति-
रहरयत् । चणानन्तरञ्च मुक्तमातङ्गवपुषा मन्दरदेवेन परित्यक्तसिंहाकृतिर्नरवाहन-
दत्तो युष्यमान साक्षाजयमिव खड्ग मन्दरदेवस्य कराद् युक्त्याऽहरत् इत्यप-
शास्त्र बाहुभ्यां युष्यमान मन्दरदेव गृहीतगुणको नरवाहनदत्त शितौ निपात्य

१. पुंसि सहायो यः प्रायेण, छादेर्षेऽद्गुप्यवर्गस्य । २. 'समूलाकृतजीवेषु
हनक्रुन्मह । ३. 'करणे हन' । ४. 'ऊर्ध्वे शुविपूरो' । ५. 'हस्ते वर्तिग्रहो' ।
६. 'उपमाने कर्मणि च' । ७. 'निमृष्टमूलयो कृ' । ८. 'समूलाकृतजीवेषु' ।
९. 'शुक्लचूर्णरुद्धेषु पिय' । १०. 'अधिकरणे षन्ध' । ११. 'स्वे पु' ।
१२. 'अपादाने परोप्यायाम्' । १३. 'द्वितीयायाच' । १४. 'अपशूरो णमुलि' ।
१५. 'परिष्ठिर्यमाने च' । १६. 'समासतो' । १७. 'प्रमाप्ते च' । १८. 'क्षियो
लित्' । १९. 'ऋत्वादिभ्य विन् निष्ठावद्वाच्य' । २०. 'विद्विदादिभ्योऽङ्'
(चमारहिताम्) ।

तद्वत्तोविन्यस्तचरण, समाकृष्टकेशोऽसिना विद्विपस्तस्य शिरश्चेत्तु धावदुदयुक्त
तावदेव मन्दरदेवी, नाम्ना, कन्या तत्स्वसा तमभ्युपेत्य तद्विशसनं निवारयन्त्य-
ब्रवीत्, 'तपोवनस्थस्त्वं दृष्ट्यैव प्राक्याया भर्ता कल्पित इति राजन्, मदीयं
भ्रातरं निजश्चक्षुर्यमिमं मा वधी । तथेत्यमुक्तो नरबाहनदत्तो मन्दरदेवमुवाच,
'विद्याधरेदा, त्वमनुना मया मुक्त इति रणे शूराणां जयपराजययो प्रतिष्ठाचाञ्च
त्यमवधार्य मा लज्जिष्टा । राक्षेत्यमुक्तो नातिप्रहृष्टिर्मन्दरदेवो जगाद, 'बाहवे
स्त्रिया रक्षितस्य गर्हितेन मदीयेन जीवनेनेदानीं किमिति वनस्थस्याह पितुरन्तिकं
यामि । त्वमेव चात्रत्यश्चक्रवर्ती निर्मित इत्ययमेवार्थो
मन्दरदेवस्य मदीयेन पित्राऽप्यसूच्यत । इत्यमुक्त्वा कृतप्रस्रियतौ
तपोवनगमनम् मानिनि मन्दरदेवे, सयदवस्रौतौ, गगनस्थेषु च देवेषु
प्रवृत्तायां चक्रवर्तिविजयोपलक्षितमहर्षध्वनिर्कीर्ति-

स्तुतिसङ्गीर्तो धनवती निज सुतमुभे सेने च स्वशक्त्या सचेतनयति स्मेति
सुसप्रतिबुद्धा इव सर्वे ते सचिवादयो द्विपन्तं विजितमवगत्य नरबाहनदत्तमभिन-
नन्दु । काञ्चनदंष्ट्रादयश्च मन्दरदेवीया राजानस्तस्य शासनं जगृहुः । इत्यमवा-
सशर्वाचलोभयपार्श्वसम्पन्नरबाहनदत्त परा मुदमापन्नोऽरिविजयोत्सवाहततार-
तूर्यं, प्रजासचिवराजवृन्दबन्धितो रिपुप्रतापमिव मधु पिबन्ननुभूतनिजप्रियजन-
समर्ज्याभिपुश्यानन्द शय्यातलमलमकरोत् ।

प्रातश्चासी चक्रवर्ती सम्पादिताहर्मुखक्रियो, निजबलान्वितोऽभ्युत्थायाग्र-
गामिन काञ्चनदंष्ट्रस्य वचनात् कैलाससानुतो विमलसंज्ञकं मन्दरदेवीय पुर
प्रयातु समुद्रोपितनिर्जम्ज्येन्ध्रो^१ बभूव । तत्र गत्वा चामितगतिं राजानं
मन्दरदेवस्य राज्येऽभिषिच्य काञ्चनदंष्ट्रादीन् तदीयान् महीभृतश्च तस्मै समर्प्य
स्वीकृतनक्तृत्परिचर्यो नवोदया बभूव कैलाशोत्तरदिक्पार्श्वलक्ष्म्या समाश्लिष्टो
महर्द्धिषु तत्पुत्रीयोद्यानेषु रममाणो विद्याभरमहीचितां चक्रवर्तिस्वमासाद्याप्य-

१. 'ह्लाद-' इति योगविभागात् त्तिन् इत्थ । २. 'स्यागापापचो भावे' ।
३-४ 'ऊतियूतिजृत्तिसातिहेतिकीर्तयश्च । ५ 'श्रुयजोपिस्तुभ्य' करणे । ६. स्या-
गापापचो भावे' । ७. 'मम्पदादिभ्य' क्तिञ्चत्त्व' । ८. 'सज्ञायो समजमिपद्',
'अजे क्यपि बीभावो नेति वाच्यम्' । ९ 'कृञ' श च' । १०. 'प्रजयजोर्भावे
क्यप्' । ११ 'इच्छा' । १२ परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाटणानामुपसंख्यानम् ।

पिप्रमुत्तराद्यो मन्त्रिभिवारितोऽपि मुराध्रपविद्याधरालङ्घ्यनूनिविजिगीषया
तत्र गन्तुं प्रवृत्ते इति नारदस्ततोऽभ्युपेत्यैवमभाषत, 'नीतिज्ञस्यापि तेऽविजयो-
द्यमोऽयं दर्पणं कैलामोन्मूलनेर्हस्य दशास्यन्येय, राजन्, अयुष्म । शर्वेण हि
ते विद्याधरेन्द्रताऽऽदिष्टा न सुरेन्द्रतेत्यर्कचन्द्राम्यामपि दुर्लङ्घ्यो मेरुर्नतेऽति-
क्रान्तिविषयः । विद्याधराणां भूमिर्हिमवान् हि त्वया विजित इति देवभूमौ मेरौ
दुर्महं मुक्त्वा शिवमिच्छता भवता मन्दरदेवस्यास्मन्नमंशवः पिता द्रष्टव्यः'
नारदमुनिरेवमुक्त्वा तथेति प्रतिपद्यं तं चक्रवर्तिनमामन्य यथागतं जगाम ।

इतश्चक्रवर्ती, देवमायाच्युतमृषमस्य तथा ह्यज्जिह्वनाशं स्मरन् दुदृष्ट्या
सर्वं विमृश्य परित्यक्तदेवभूमिविजयोपलब्धिस्वाहृतिविनिवर्ण्य तपेयनस्थितं
तमकम्पनं राजपिं द्रष्टुं, निर्विकल्पकममाधिजागराप-
नरवाहनदत्तस्यान्य- रायणैः योगनिष्ठैर्महर्षिभिरधिष्ठितं ब्रह्मलोकमिव
कन्यापञ्चकप्राप्तिः नृजावत्तत्पौवनमवापत् । ददर्श च तत्र जटावलकल-
धारिणं, द्वन्द्वदुःखभिर्द्वि-विदारयन्, ब्रह्मज्ञानोपलम्भा-
प्रभाशीलं, कृष्णामात्रैकधनः, विविधशास्त्रवेत्ता कुर्वन्नि, मुनिजनैरपामितं
महाद्रुममिव कृतद्विजोपासनेनैककम्पनम् । उपमृश्य च तत्र धेनुं तपस्विनोऽग्न्य
पादवन्दना चकार । कृतातिथ्योऽस्मावपि च राजपिंसं जगाद, 'राजन्, इममाध्र-
ममागच्छता त्वया समीचीनमाचरितम् । भाविनी चाग्र महती ते वेदेनै ।
समुल्लङ्घ्येममाध्रमं गच्छते च ते "सम्बितिसम्पत्तयो महर्षयो नूनं शपेरन् । तं
चक्रवर्तिनं राजपावेवं ध्रुवति गृहीतमुनिवृत्तस्तत्पौवने तिष्ठन् मय्या पुमायां
मन्दरदेव्या सहितो मन्दरदेवोऽपि तत्र पितुरन्तिक्मामन्माद । नरवाहनदत्तश्च
तं हृष्टा कण्ठेऽग्रहीत् । अथ भ्रात्रा समुपागतां मन्दरदेव्यमवलोक्य राजपिरिक्म्य-

१. 'काम्यश्च', 'अ प्रत्ययान्' । २. 'गुरोश्च हत्' । ३. 'विशुभेवप्रशदी-
नामिति वाच्यम्' तेनेह निर्नाट् । ४. 'जागर्तेरकारो वा' । ५. 'निदादि'वाद् ।
६. भेदनम्, दूरीकरणम् । ७. 'प्रतिवर्गमनुवर्त्ये' इतिभा'यप्रदेशान्तिष्ठवि-
द्याहुलकाद्वोच्य' । ८. 'ऋषेः सम्प्रसारणम्' । ९. 'निन्तिर्ज्ञप्तिर्द्विचर्चध' ।
१०. 'व्यासप्रथमो युव' । ११. धृदन्नरोरस्यगणन्दृष्टि, अतो दधाने 'कान-
धोरमणैः', टाप् । १२. 'पट्टिबन्दिदिदिभ्यधे'वाच्यम्' । १३. लाम, लामार्थमपिदे-
रग्रग्रहणात् । १४. ज्ञानम् । १५. मम्पदादिषु 'सिद्धिर्वा'यते ।

नस्मन्नाजमुवाच 'रात्रन्, दिष्टया पराश्रिमन्तरेणैव मदभीष्टसिद्धिं सञ्जाता यद्विरावस्मिन् कृतासिकं मा त्वं समुपलब्धवान् । मन्दरदेवीयं मम सुता दिव्यया वाचा चञ्चलितो महिषी भवितुमुक्तेति मयाऽपितामिसा त्वमुपयच्छस्व । रात्रपांवेदमुक्तरति तदानन्ता नगाद, 'इह मम वयस्या चतस्रः कन्या वर्तन्ते एका तासु काञ्चनदङ्गना केनकवयाप्या । द्वितीया च काञ्चिद्वस्य सुता कालवती । तृतीया दीर्घदृष्टस्य तनुना क्षुता । चतुर्थी च पोरारानस्य पुत्री अम्बरप्रभा । विद्याधरेऽत्रकन्यानां तासामहं पञ्चमीति वयं पञ्च पूर्वं तपोवनं आर्यपुत्रमिममत्रलोक्य मिथं समयं व्यदध्म यदस्माभिः सममेवायं भर्ता कर्तव्यः । पृथक् तु येन भवेद् 'अनंविनिस्तस्या शठाय भूयाद्' इति तामाक्रोशन्तीभिः अन्याभिरासाऽऽशु हन्तव्यः । अतस्तासां सखीनां परिणयं विना स्वकीयोपयमनं कृत्वा तत्समयोद्धने नाग्रगमिकां कर्तुमहमिच्छामि । एवं तयोक्तस्तत्पिताऽकम्पनस्तेषामपि चतुःकन्यापितृणामाकर्णणा कृत्वा यथातथ्यं तेभ्यस्तत्क्षणं वर्णयित्वा करणीयमपृच्छत् इति कृतार्थमन्यास्ते स्वकन्यां समानीय सह मन्दरदेव्या नरवाहनदत्ताय परिणयं तासां दानमनुमोदितवन्तः ।

इत्थं परिणीतान्यकन्यापञ्चकश्चक्रवर्ता बहुनि वत्सराणि सपरिच्छिन्ने राजभोजन-पय पानादिचन्द्रेण महताऽऽनन्देन तत्र स्थितस्त्रिस्तं यमृपीन् प्रणमन् देवमायेनाकम्पेन चोचे, 'रात्रन्, प्राक्तना ऋषभकादयः नरवाहनदत्तस्य चञ्चलितो ऋषभाद्रावभ्यपिच्यन्तेति त्वमपि स्वमहाभिदे ऋषभाचल-कार्यं ससेनापरिच्छिदस्तमेव राजाभिषेचनगिरिं गन्तुं परगमनम् स्परयाऽनया प्रार्थप्रार्थनो भव । एतदेवोद्धृतया देव्याप्यापि अनुमोदितमिति नरवाहनदत्तोऽकम्पनेन सहान्ध्या नपि कृपीन् नञ्चा शुभेऽहनि तस्मात्प्रतिष्ठमानोऽमितगतिप्रदं स्वशासननिष्ठं सर्वविद्याधरेश्वरैस्त्रिशीपाप्यगुहाया उत्तरं द्वारं प्राप्य सम्पूजितकालरात्रिस्त

१ 'परेषां' इति वैकल्पिक्युत्तमावक्तिनि तीपसह०-इति वट् । २ 'धात्वर्थनिर्देशे णुत्वलक्ष्यः' । ३ 'आक्रोशे नञ्यनि' । ४ 'पर्यायार्हो णोऽपनिषु णुच' । ५ 'प्यासश्चो युच' । ६ 'त्युट् च' । ७ कृत्यत्युगे बहुलम् । ८ 'कमणि च यन सस्पर्शात् कर्तुं शरीरसुखम्' । ९ रात्रां अग्निपिच्यतेऽस्मिन्नित्यर्थः 'करणाधिकरणयोश्च' । १० वा यौ' इत्यन्त्युटि वैकल्पिकप्यादेशाभावः ।

द्रुगुहान्तरं प्रविश्य दक्षिणेन निरन्तरदपं निर्गतवान् । देयमायेन धाम्यर्थितस्तस्मिन् दिने तदालयं पुन विध्रम्यान्त्येषुः स्फुरन्मयूखप्रकरभ्रान्तविनाशनविधिधमगिरिजाकरे कैलासे मन्निहितं हरमनुचिन्त्य गोमुग्रसखस्तदशनार्थं गतो विहितद्वारपसुरभि-वृषभ-नन्दिप्रजतिरचलम्विताभ्यन्तरसंघरो देवीसहितं वृषभ-ध्वजं दृष्टिगोचरीकुर्वंस्तत्पादयोः पपात । देव्याः शैलमुताया द्विः प्रदक्षिणञ्च चकार । ततः, वत्स, त्वयं हागच्छता साधु कृतम् । अधुनेह कामावतोरस्य तेऽभद्ररा विद्या नमिष्यन्तीति मिदुर्लभमृषभाचलं गच्छ । तत्र एवं यथाकालमाशु महा-भिषेकमवाप्स्यसीति' देवेनेत्यमादिष्टश्चरतीं तथेति प्रतिपद्य हनप्रणामो देयमा-यस्य मन्दिरं परावृत्य देवीं मदनमञ्जुकामुक्ततत्त्वार्थनानन्दयत् ।

अन्येषुश्च सावरोधः समन्वितश्च विमानवरमारुदक्षैलोरस्यसद्रत्नोदरप्रग्र-प्रभावाद्यनिकैः, सर्वगन्धर्वविद्याधरचलान्वितोऽरिरस्मद्द्वारानांशो निजाधिताधरो नरवाहनद्रुतो निजतेजसा दिभास्करमिव स्योमपदं कुर्वन्, सतोऽन्यजनमन-सापि 'दुर्लभमृषभाचलं प्रतस्थे । अधिरादेन च तापसंरिव विशीर्णपुष्पैः, यातविधूत-जटातैः पादपैरुपलक्षितं तं गिरिं प्रापत् । तत्र च ते ते विद्याधराधिपाः वल्ग्वी-कृतवासुकिभवप्रभायमुर्विलयीकृतारिवर्गस्य भगवतो निजप्रभोः प्रभावमदृशान् दुर्लभैर्ममानपि महाभिषेकसम्भारान् ममाजहुः । आयदुश्चास्याभिषेके प्राभृतपागवाः सर्वदिग्म्यो दुरादयम्भैर्वा भक्ता, स्वार्जुनैरा विद्याधरा, 'दुरुपस्थानेऽपि तस्मिन् स्थाने दुर्घर्षणाः', 'दुर्मर्षणाः, दुर्वोपनाः यस्याः, सादेशावर्षैर्द्वारिणो भीता जिताश्च परिणः ।

१. 'अयनय' । २. 'पुसि संज्ञायौ यः प्रायेण' । ३. 'गोचरस्यरवहमत्रमध्यजापण-निगमाध' । ४. 'अवे तृक्षोर्पण्' । ५. 'दृलथ' । ६. 'एनेर्दन्दरेकेक्यका वाच्या' । ७. 'अस्यायन्यायोषावगंहराध' । ८. 'जालमानायः' । ९. 'अवहाराधारावाया-नानुवसहयानम्' । १०. 'रूपदु सुपुः' । 'उरसर्गात्खल्पमो', 'न सुदुर्भ्यां केषा-भ्याम्' । ११. 'निमिमिलियो खलचोरात्वं नेति वाच्यम्' । १२. 'एनो य च' इत्यत्र चिह्नकरणस्य आश्वन इत्यर्थमनायरपकत्वात् 'अन्यतोऽप्ययमिति' ज्ञाप-नार्थमेव भजतेषां 'यजोः'—इति कुर्यात् । १३. 'उरसर्गात्खल्पमो' । १४-१५. 'कर्तृर्धर्मणोश्च भूकर्मो', 'कर्तृर्धर्मणोऽप्यर्थयोरिति वाच्यम्' । १६. 'जातो सुष्' । १७. 'भाषायौ रासिमुपिहरिषिभिष्यो पुञ्वाच्यः' । १८. 'आवश्यकापमर्षयोर्गिनिः' ।

सञ्जाते च सर्वस्मिन्नभिपेकायोजने 'देव, महादेवीपदेऽग्राह्यासनेऽवश्यं
कतमाऽभिपेक्ष्येति विद्याधरास्तमनुयुजिरे । तेन च मया सह देवी मदनमञ्जु-
काऽग्राभिपेक्ष्येति राज्ञोदिने सर्वे खेचरा यावत्किञ्चिद्वि-
ष्टपभाचले नरवाहन- चारयन्ति तन्तिस्तावद्गगने गगनगव्या इत्थं सञ्जाता
दत्तस्य गान्धर्व- यद् विद्याधराः, सशैल्यालम् । भूतिरियं मदनमञ्जुका
महाभिपेकः न मर्त्या अपितु कामस्य भवप्रभोरेपाऽवतीर्णा रति-
रिति नासौ मदनवेगतः कलिंगसेनायां जाता जाता ।
देवैर्हि माययाऽपमिष्यं स्थापितः स गर्भ इति यस्तस्या गर्भो जाताः स इत्यक-
संज्ञकोऽद्यापि धात्रा समर्पितो मदनवेगस्य पार्श्वे स्थित इति पुग सन्तुष्टहरप्रदत्त-
वरानुसारेण मदनमञ्जुकैवास्यार्धासनाहं । एवमुक्त्वा निरतायामाकाशबाण्यां
सन्तुष्टा विद्याधरा देवीं मदनमञ्जुकां प्रशशंसुः ।

अथ शुभेऽहनि विविधाभिपेकसम्भारसंयोजनव्यग्रे पुरोधसि शान्तिसोमे,
समहृत्यनूर्यनादं संगीतसंलम्भासु च दिव्ययोपित्सु, श्रोत्रियत्रयधोवैष्णवास्वतीषु
च दशसु दिक्षु, मदनमञ्जुकाधिष्ठितवामाद्वभागं नरवाहनदत्तं स्वस्तिवाचनपूर्वकं
गगनगव्यादीन् देवान् पूजयित्वा मन्त्रपावितैर्नानातीर्थसमानातीतशातकुम्भकुम्भ-
तोयैर्महर्षयोऽभ्यपिञ्चन्निति बाह्याभ्यन्तरशुद्धेन तेन नाकनारीभिः परिग्राहिताऽति-
व्रज्य वक्षो वर्तमाना पुष्पमालाततिस्तस्य वपुषि पतन्ती बहुस्रोता गङ्गेव वभौ ।
अरुणेन चाह्वरागेण निजप्रतापेनेव स भूपितस्समुद्रच्छद्मबुधिजलस्रातो
भास्वानिव ददशे । आमुनमन्दरमालयो हृतोज्ज्वलवस्त्राभरणो बद्धदिव्यमुकुटश्च
स शार्ङ्गो ध्रियं दिधाय । महादेवीमदनमञ्जुका चाप्यभिपिन्ना दिव्यालङ्कारैरप-
सृता शचीव शुशुभे ।

एवमवाप्तयथाभीष्टमहाचक्रवर्त्यभिपेक्षनो नरवाहनदत्तोऽत्युत्सुकः पितरं
स्मृत्वा गोमुखादिभि सचिवैः समं सद्यो मन्त्रयित्वा सन्देशञ्च दत्त्वा, वायुपय-
मादिभ्यः, कौशाम्बीं गत्वा तातं देवीश्च समानेतुं प्रेषितवान् । वायुपयोऽपि
चाचिराद् व्योममार्गेण तद्वगरीमवाप्य मन्त्रिभिर्देवीभिश्च सहितं कृतसमुचित-

१. 'कृत्याश्च' । २. विस्तृतिः 'किञ्चि सशायाम्'; न किञ्चि दीर्घश्च । ३. 'अल-
खस्वो. प्रतिषेधयो' - । ४. 'उदीचां माडो व्यतीहारे'; 'मयतेरिदन्यतरस्याम्' ।
५. 'समानकर्तृकयो' पूर्वकाले' । ६. 'परावरयोगे च' । ७. 'श्रुतः किति' ।
८. न क्त्वा सेट् । ९. 'समासेऽनन्पूर्वे क्त्वो ह्यप्' । १०. 'अनुदात्तोपदेश' - ।

सम्भारं यत्पराजं ददत्तं । तत्रोपविष्ट कुत्तलं च पृष्ट म जगात्, 'देव कैलासाद्रि
प्रापेय्य नरवाहनदत्तं करणीयमुदित्वा गतेऽमृतप्रभनासि रिषाधराधिपे, स दूरे
सर्वं मेनापरिच्छदं हित्वा, हित्वा च मनियमग्रतम्, विरिञ्चस्थानम् अहङ्कृत्यो-
भङ्कृत्वा च विरिषमृतविघ्नघातम्, तत्कालोचितरत्नरत्नपरिधानं परिवार्य दाह-
माराधयितुं प्रारभे । स्थित्वा च तत्र ध्यानपरायणः सोऽनिशमरौदित्वा किमप्य-
नशित्वाऽपि शम्भुशक्त्याऽनशित्वा न तपसि दौधिलयमगाप । धुधित्वा, तृषित्वा
चापोथं स समृद्धानिमृष्टं मृष्ट्वा^१ तस्मादरिदुर्जया रिषा अधीत्य,^२ समौगत्य
च ततो बहुवृणान् स्वशत्रून् अविवर्णैर्य निशिनशरैश्च तान् प्रवेभिदप्य, प्रहप्य
च मानमवेगगौरिमुण्डमन्दरदेवादिकम्, ममवाप्तविद्याधरमहाचक्रयतिपदो ऋषभे
पर्वतेऽधुना मदेरीसचिदादिस्माक्षीय^३ राजन्, भवन्तं स्मरतीति तेन प्रहितोऽह-
मिहायातः ।

यायुपथादेवमारमजोरक्षं धावं^४ धावंतद्दर्शनलालसपा भृशामुरकण्ठितो याम-
राजस्तण्डणं तेनैव सह^५ इत्याम् आरुह्य तद्विद्यानां प्रभावतः शीघ्रमेव भार्यासचि-
वादियुक्ते व्योमसमागंण दिव्यगृहभाण्यं महा-
नरवाहनदत्तस्य पारिवारिक- गिरिमन्त्राय रिषाधरेन्द्रमप्यरथं, बहुपत्नीपरि-
समागमः चारितं दिव्यमिहामनस्यं भूरितारायलीपरिवृतं
राशाङ्गमनुकुर्यन्तं निजपुत्रमपरयत् । हृष्टैश्च च
तदवलोकनमुधामारमंमिक्तः प्रोक्षामिताशयो भूपतिश्चन्द्रोदयाग्भोधिभावरमर्द्धाच-

१. 'विभाषापः' । २. 'मृष्टमृष्टपुत्रपुत्रकिलशवदवम यस्या' इति विरये यस्या-
दित्याम्यग्रप्रसारणम् । ३. 'अज्ञातेध वित्' । ४. 'दधातेर्हि' । ५. 'जान्तनशा
विभाषा', इति नलोपो वैकल्पिकः । ६. 'विभाषा परेः' । ७. न क्त्वा सेट' ।
८. अभाने. क्त्वा । ९. नश्यतेः 'रधादिव्यश्च' इति येट् । १०. यषतिधुषो
रिट् । ११. 'तृषितृषितृषे' कारयपस्य' । १२. 'मृष्टमृष्ट' । १३. 'पवतुक्षोरगिद्ध'
इह मुक्तिं कर्तव्यं दीर्घदादेशोऽसिद्धः । १४. 'वा ह्यपि' । १५. 'स्यपि लङु-
पूर्वात्' । १६. 'सि निरास्तगायो; 'सिय.' इति दीर्घ आगम्य निर्यामं कृत्वा
वेग्यर्थः । १७. 'आभीक्ष्ये णमुल् च' । १८. ईयतेऽनया इतीया शिविद्या,
'मंजायां ममजनिपद' इत्यादिना वयम् ।

कार । नरवाहनदत्तोऽपि च चिरादवलोकितनिजचक्र , ससम्भ्रमास्तोक्त , मपरि-
च्छदस्तमन्यगादिति निजोत्सङ्गमारोप्य पित्रा, देव्या वासवदत्तया च अङ्गोत्पीडम्
आलिङ्गितो भूयोऽप्यानन्दवाप्साभ्युपगमाभ्युपपिष्यत । ततः पद्मावती, योगन्धरा-
यणाद्या पैतृकमन्त्रिणो मानुलो गोपालकश्च रणतैर्पथ्य पाथिताश्चकोरा इव सत्-
पण्या दृष्ट्वाऽमृतमय यथार्थकृतसत्कृतेस्तस्य वपुः पपु । कलिङ्गसेनायाश्चापि
हृदये तदानीं निजात्मजाचामातृदर्शनसम्भवमुन्नमो । योगन्धरायणाद्याश्च प्रभु-
प्रसादानासदिव्यत्वान्मस्मृतिमुखान् सुतानवलोक्य निरतिशयमानन्दधुमेजिरे ।
ततो दिव्याभरणभूषिता मदनमञ्जुला रत्नप्रभा ललितलोचना-ललारवती रत्नपूरिका
शक्तियशो भगीरथयशो-वेगवत्यनिनावती गन्धर्वदत्ता प्रभावत्यात्मनिका-वायुवेग
यशःप्रभृतयस्तथा तत्सरयः कालिकाद्याश्चतस्रः सुलोचना एव मन्दरदेव्याद्या
अन्याश्चापि पञ्च प्रशस्ताङ्गना एताः सर्वाश्चक्रवर्तिनरवाहनदत्तमहिष्यश्चशुरस्य
वत्सेश्वरस्य, पद्मावत्या वासवदत्तायाश्च पादान् प्रणेमु । ते चापि समुपनातहर्षा
वर्षाभिराशिषा यथौचित्य ताः समवर्द्धयन् ।

अथ सान्तपुरे वत्सेशे यथोचितासनमध्यमध्यासीने, स्वसिंहासनमधितिष्ठति
च तूर्णीभावा नरवाहनदत्ते, देवी वासवदत्ता तास्ता नव स्त्रुपा समवलोक्य
तासां कुलनामनी पृच्छन्ती मोमुदाञ्जने । वत्सेश्वरादयश्च नरवाहनदत्तस्य ता
दिव्या विभूतिं पर्यन्त कृतार्थानात्मनो मेजिरे ।

अथैव प्रवृत्ते बन्धुसङ्गमहोत्सवे धीरो रश्मिदेव प्रतीहार प्रविश्याग्रवीत्,
'देव, सज्जाऽऽपानभूमिर्देवान् प्रतीक्षते । तदाकर्ण्य विचित्ररत्नचपकाम्, त्रिकीर्णा
नेरुहुसुमाम्, विविधवसनशकलसमाद्यादिनमुखासवापूर्णरत्नशाम्, आपानभूमि
प्राप्य स्मरजीवितसर्वस्य, त्रिलाससचिनम्, अवरोधाङ्गनालज्जानिगडभेदक सीधु,
साधु, कान्ताधरोर्षदशम् आसेव्य बालातपेन समुत्फुल्लान्याताम्राणि च सरसा
सरोजानीव मधुनाऽऽरक्षमुत्तानि दधानास्ते सर्वे क्रमेणावस्थापितयथावश्यक

१ 'सप्तम्या चोपपीडरधकर्ष' ।

२ 'अस्यतिवृषो त्रियान्तरे बालेषु' 'तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्' ।

३ 'तूष्णामि भुव' ।

४ 'उपदशस्तृतीयायाम्' ।

पात्राभ्याम्, समास्तीर्णवस्त्रात्, पाकविषादिभयसम्भूतविषिधाहारिणीम्, तिरस्क-
रिणीपटापवारितमचिकाम्, नानाविधास्वाद्यस्वाम् आहारभूमिं जग्मुः । तत्र च
स्वादुद्वारं विहितविविधाहाराः, सन्ध्यया सहाधास्तगिरौ विधान्तेऽहम्करे तेऽपि
सर्वे शय्यागोहानुप्रवेशं विशध्रमुः । नरवाहनदत्तश्च विषया निजवपुर्नानाकारं मर्त्य-
देवीनां वरमसु संन्यधित । सायतस्तु निरतिशयलोत्तारकाम्, इन्दुवदनीं
कान्तां निशामिव मदनमश्रुकामादाय रेमे । वस्त्रेश्वरोऽपि च सानुचरो दिव्यान्
भोगान् भुञ्जानोऽप्यसज्जन्मान्तर इव तां रात्रिं तन्नामयत् ।

इत्थं नानाहारविहारान् कुर्वतां तेषां बहुषु दिग्गजेषु प्रयातेषु आतिशयं
प्रीतो वात्सराजः स्वां पुरीं गन्तुकामो निजमुत्तमुपगत्य जगाद, 'पुत्र, क ण्यं-
भूतं सचेतनो यो दिव्येष्वेवंभूतेषु भोगेषु न रमते ।
उदयनस्य कौशाभ्यो- तथाप्यात्मनीनजनुभूमिमोहो मानुषान् समाकर्षतीति
परावर्तनम् वयं स्वपुरीमिमः । इमाश्च वैष्णवपरीं ध्रियं त्वं भुङ्क्ष्व,
न किञ्चित्तेष्वाम्यनेन रम्या वयं दातव्याः प्रत्युत
समायातेऽवसरे भूयः समाह्वतव्याः ।

अहृष्टिममेतत्पितुर्वचो निशम्य देवो नरवाहनदत्तो विषाधराधिपतिं देवमाय-
माहूय वाष्पभरगद्गदया गिरा समादिदेश यद् अग्न्यान्वितः समविषादिस्नातो
निजराजधानीं प्रयातीति विविधमणिहेमभारमहस्रमस्याग्रे प्रस्थापय । रराभि-
नेत्यमादिष्टोऽतिप्रहो देवमाय उवाच, 'आत्मनवाहमेतस्मिन् दवापाकौशाग्निं मानुषो
गच्छामीति चक्रवर्तिना नरवाहनदत्तेन विविधयस्त्रिदिव्ययस्त्रालङ्कारादिना सप-
रिवारं पूज्यमानो वस्त्रेश्वरस्तरकालपुत्रगिरिहो दूतदातृगुणोत्कण्ठितया, प्रजतिपूर्य्यं
निवार्यमानं पुत्रं मुहुर्मुहुरवलोकयन्त्या रक्षया च देव्या वात्स्यदत्तया सह दिव्यं
वहनं समाख्यो यथाकथञ्चिन्नजपुरीं प्रदयी । नरवाहनदत्तश्च सचिवानुगतो
गुरूनुमग्य वाष्पापमाणचक्षुरन्धकारितमुग्गस्तमेवर्षभकं गिरिं प्राप्यागान् ।

१. 'स्वादुमि णमुम्' ।

२. 'विशिपतिपदिस्कन्दाभ्याप्यमानासेभ्यमानयो.' ।

३. 'नापार्थप्रत्यये चम्यर्थे' ।

तत्र च स्वराजसेवा तिर्यक्कार गतेभ्य सेवकेभ्यो भ्रूसङ्केत भुवम्, निज-
ससदि नामप्राह समारयातेभ्यश्च नामादेश सम्मानसूचकवस्त्रालङ्कारादि ददान्,
मुखत कारमारयायमानैर्बालमचिवैर्गोमुखार्थैरन्यैर्विद्याधरेन्द्रनिर्हैर्मदनमञ्जुक्या च
सह सान्त पुरो दिव्येष्टुपभोगेर्वर्णभाव वर्तमानश्चिर समुखमुवास ।

इति कौमुदीकथाकलोलिन्या वृद्धन्तनिर्देशात्मक
एकादश कलोल ।

१ 'तिर्यच्यपवर्णे' (समाप्य गतेभ्य इत्यर्थं) ।

२ 'स्वाङ्गेऽध्रुवे ।

३-४ 'नाम्न्यादिशिप्रहो' ।

५ 'स्वाङ्गे तत्प्रत्यये कृन्वो' । (मुखशब्दे 'आद्यादिभ्य उपसरयानम्'
इति सप्तम्यर्थे तसि तेन मुखत इत्यस्य मुखे सम्मुखे कृत्वेति भावः) ।

६ 'अन्वच्यानुलोम्य ।

॥ इत्युत्तर-कृत्प्रत्यया ॥

समाप्ता चय कौमुदीकथाकलोलिनी

❀ समर्पणम् ❀

गुणान्नेन कृताऽऽरण्ये, लिखिता च निजाम्बुजा ।
 सातवाहनभूषाय, प्रेषिता या कथा पुरा ॥ १ ॥
 नरवाहनदत्तस्य, माऽभिप्रेतारधिर्मया ।
 कौमुद्युद्योतमालम्ब्य, समाभि पद्मभि कृता ॥ २ ॥
 गुणाद्व्यस्य कथा नून, तद्भूपेन तिरस्कृता ।
 दुर्गुणाद्व्यस्य मे सैषा, कथं यो रोषतातराम् ॥ ३ ॥
 काममेषा गुणाद्व्यस्य, विदुषां शब्दकामधुक् ।
 शिद्वत्पाशसितोदस्ता, गौर्गच्छेच्छोचनीयताम् ॥ ४ ॥
 इत्थं चिन्तानिमग्नेन शयन्त्य मनीषिणाम् ।
 समर्प्यते प्रकृत्या ये, गुणदोषप्रियेक्षिन ॥ ५ ॥
 त एव मां गुणाद्व्यस्य, पाणिनीयमुपसकाम् ।
 शार्दूलं मुषा दुहन्त्येना, प्रीणन्त्य पिबन्तु च ॥ ६ ॥

❀ मङ्गलम् ❀

नमो मेह परद्वय गुरवे श्रीमाधवाहयविषाय ।
 आग्ने ममाद्यगुरवे, धीमुक्तादत्तविदुषे स्वात् ॥ १ ॥

❀ शुभन्पुरीति ❀

(समाप्तोऽर्थं ग्रन्थ)

परिशिष्ट

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ

(पूर्वार्द्ध)

प्रथम कल्लोल

(पृ १) गिरीन्द्रजाजानि = गिरीन्द्रजा (पार्वती) जिनकी पत्नी है अर्थात् शङ्कर । अनुनादितवती = प्रार्थना करी । सुध्युपास्यम् = विद्वान् लोग जिनका उपासना करते हैं, उनसे । मध्वरि = मधु दैत्य के मारने वाले = विष्णु ।

(पृ २) अत्यारूढ्या-अत्यन्त घृष्टता के कारण । अनभ्यर्हित = अपूजनीय । धात्रश = इच्छा निम्न अंग है = विष्णु । वरिवस्यापर = पूजा करने वाला आराधक ।

(पृ. ३) दृष्टनष्टा = पीटा के लिये दिसलाल देकर अदृश्य हो गई । जनुषा = जन्न ने । अधीती सर्पासु विद्यासु = अनूर्ण विद्याओं में पारङ्गन । विशाल = वर्ष्माणम् = शालवृक्ष के समान शरार वाले ।

(पृ ४) विदयं विदयम् = मन्मूर्त जगत् ।

(पृ ५) स्वप्रौढ्या = अपना प्रतिभा से । विपन्नः = मर गया । हृदयं स्फुटितम् = हृदय का गति बन्द हो गई, क्लेशों देहावसान हो गया । विद्याभिगृह्णू = विद्योपानन के लिये जयन्तु लालाशित ।

(पृ ६) विधुर = बुरा या निम्नका स्तर मर गई हो देमा पुण्य । अविधुरस्थिती-त्यादि—जहाँ पर विधुर लोग नहा रहते थे पर वह जहाँ शीर्ष देवा को प्राप्त हो गया था । वह बहुत बड़ा था किन्तु उसका एक दो मजिले गिर चुकी था । उसमें रहने में जोर भय न था पर छाने जहाँ हो चुके थे । जिसकी छतें गिर पड़ा था उन पक्षियों या घोटों या पक्षियों या उल्ला रहग उसमें न था । अहीनम् इत्यादि—जो न छोटा दिया गया हो—जहाँ कोई रहता हो, या जहाँ पर बड़े बड़े सौंद रहते हों पर निम्नके रूपपर गिर पड़े हों । जहाँ देवता नहा रहते थे । भित्तिवाँ बहुत पुरानी हो गई थी पर उनके जोड़ अलग हो जाने के कारण मकान बहुत जर्जरित हो गया था । वह नाममात्र का घर था किन्तु किमा भा निराश्रित की शरण देने में अमनथ था । वह कई वर्षों का पुराना था किन्तु उसमें वर्ष ही अकेले रहते थे । देवद्रयङ् = देवताओं का पूजा करने वाला । समवाप्त.....

अग्निः—य अग्निं दत्तं नान्ति के रूप में अग्निः हा निष्ठा ५ अग्निं वर नम हा न अग्निः था । दारिद्र्यद्वारिद्र्य = अग्निता का अग्नि ५ अग्नि उमरे पर में निष्ठा वर का अग्निः (वर) न था ।

(५ ७) गुह्यम् = गुह्यता वचन । परविन्द्यस्त्वेन = पराज नान्न वर के कारण । यात्रा = दत्ताना न (दत्त १५२ का गुह्यता) । प्रागांवायाम् भवार = इन राज्ञो अग्ने वर क्रमो (आभाष) है । विप्रहिंसम् = ग्राह्यता नान्ति ।

(५ ८) प्रमदपरवश = अत्यन्त हसित । अवग्रहकृत = बर्षा न इ ने व का ।

(५ ९) सुप्तनुदस्य = सोपर उठे हुए ।

(५ १०) बाह्याहवि = नृक वा धन्य मर मर कर ।

(५ ११) मधी = वनन श्रुत में । कथय = जानो कुर पुन । पद्मरसरस्यता सुपत्रम् = कामरसि हो गये । कैलेय = शिलावन ।

(५ १४) धामिनेरयात्रा के । मलमलकमाग्रम् = केवल सौं दी । प्रयत्नादान = प्रतिदा वा ।

(५ १५) चन्द्रार्धं दावा = गला दवा का या ५६ देव । परिवुद्धि कैलेयक = चारों ओर मौखन हुए कुष्ठों में । मेमनप्र = भाषा न । निशान्त = पर । पारदारिका = व्यभिचार ।

(५ १७) कतिश्रुत = वहाँ वहाँ से आया हुआ । कश्कान् = कौन कौन का क्या क्या । निष्प्रायूहम् = निविभ्र ।

(५ १८) मप्यन्धाधु = अधरे (मृग) कुपे व अन्ध । पयस्याशरय = गग वा विष्णु भा प्रकाश का अपव ज्ञ । अतिभवकान् = भास व कान् । धूर्तिवे = अग्रमन्त्र में ।

द्वितीय कल्लोल

(५ १९) उद्र = वर में । अनुप्रासादवातायनम् उद्रदावात् = मरु के शिखरों की ओर ऊपर दत्त ।

(५ २०) वैमारिणः = मरुता । अनेता = निरराध । निमि = मरु । अवा कृतवर्षयूनि = उमरी बना पूरी करके । विशुनयति = श्रुतिन करता है ।

(५ २१) दूनेन चेतसा = दुगा मन से । अनेहममनैषम् = कान्ति मिता ।

(५ २२) हर्षणः = मिह । मिश्रभुट्वावमुद्वीषणम् = मिश्रद्वेह का उद्वेग कर दिया ।

(५ २३) घातशग = हरा में दूट कर गिरा हुआ । समपा = मनः । अनामकम् = इमने बट कर ।

शब्दार्थ पर टिप्पणियाँ]

(पृ २०) चिरण्टी=युवति स्त्री। भ्रातृपुत्र=भगवान्।

(पृ २६) उपैनामन्या=इसके सामने दूसरा हुआ है। अम्बेन मर्त्या=इससे बन्धन मुक्त होने में कोशिश। मासानुदिग्ध=बड़े महान् हुआ।

(पृ २७) शैषायुष्क=शेष आयु की इच्छा की रहस्य व्यक्त करने वाला। सिंहौ=मिह और मिहिना। आदायचर=लगा चलने वाला।

(पृ २८) व्यायुक्तिकायाम्=एक हमारे के रूप जल मानने व काल में। वशा=हस्तिना। स्वप्नक्=स्वप्न देखने वाला। सम्पन्न विरक्तस्येति=यद्यपि म हृदय-मन्दर किशों से युक्त हूँ फिर भी मैं संपूर्ण नहीं हूँ। मत्त उमा प्रसार रमणीय न लाना मैंने पर विरक्त व्यक्ति को अत्यन्त कोमलता सदा रहता न अच्छा लगता हो।

(पृ २९) उद्वन्धिन उपस्करते=मैंने अत्यन्त मन्धिन फूलों दे मापक में निम्न लेख मन्धिन हो जाता हुआ प्रकार अत्यन्त से मुख भा प्रियानों के स। गङ्गा के गुणों को प्रशंस कर लाना है। सानुशय=वशात्ताप वा श्लानि स युक्त। प्राधानी=प्रधानता। हीनाहार=मोहन छोटकर। सयतव्याहार=नीन होकर।

(पृ ३०) इत इत=वहा से चलकर। अननुभूताशनायोदन्य=निम्ने भूत-प्याम न लाना हो। तुभुक्तावापान=भूत के दर करने वाला।

(पृ ३१) नाम्=हैं। भगवन् अधारय=आप ने इस शपथोक्त के कथा था। आप को यह मुझ अवश्य देना था—अर्थात् इस रात में आप को मेरा उद्धार अवश्य करना था। न को वास्यायसूयिष्यति=इसका कौन निम्न न करेगा।

(पृ ३३) स्वजवेन आरुह्य=अपने वेग में गरज का गति को भा निरस्त करने वाल घोड़ पर सवार होकर। अभङ्गुर समये=अत्यन्त शुभ लग में। धरा तुरापाट=पृथ्वी का हृद (राज)। सायुगीन=मग्न करने में अत्यन्त प्रवीण। महाध्वाध्वनीन=महाध्वनि का पथिक (मृत्यु को प्राप्त)। वीतासुदेहम्=जिसके शरीर से प्राण निकल गये हों (मृत)।

(पृ ३४) शरीरस्त्रदाससम्=जिमके शरीर से बख स्त्रिमक गया था।

(पृ ३५) लूनपत्तनीनपत्नीव=जिमके पर काट लिये गये हों ऐसे बृद्ध पक्षी-का तरह। तस्मै राज्ञे राध्यमान=उम राजा के विपन्न में शुभाशुभ पूछा गया। याथा कथाचेन=जिम किन्ना तरह (बड़ा कठिनाई से)।

(पृ ३६) व्यनीयत=शिमिन किया गया। बलयी=बल से युक्त। भूपतये अवादीत्=राजा ने सानक को एक मनोरञ्जक कहाना करने के लिये प्रवृत्त किया (बना) अन वह बोला। एव द्रुवाणाय सगतकायानुगृणन् नृपति=इस प्रकार बोलने वाल सपनक को प्रोत्साहित करता हुआ राजा।

(पृ ३८) सा असुरमुता अभिलापावज्जनाय मे समपद्यत=उम दानव-कन्या न मुझ धोता दिया।

(५ ३९) आत्रन्दिक्कीमूय = उहाँ ने रोने की आवाज आ रही है' इत्यादि ।

(५ ४०) मासिक = मसि (घोंस) में चरने वाला = अश्वतोहा । वस्तुनाय मन्व्यमानः = तिनके की तरह कुछ समझता हुआ ।

(५ ४१) हस्तेकृत्य = विवाद करने । अन्तःसावा = अन्तर्गत । चरितत-मिच्छ = वह गत बिना कर ।

(५ ४२) सत्प्राकरोत् = उमरे अधून कर दिया (उसे दे दिया) । अनन्य-सन्ततेः = जिसके बोझ दूसरी मन्तान न थी । स्वापतेयम् = धन ।

(५ ४३) सजायाजातः = रक्षा और पुत्र के सहित । क्वय एव = प्रायः बाप ही । ऐदम्पर्यमादिदेश = इस भाव की (बात की) आशा है । अभिप्रेणयितुम् = मेना द्वारा आज्ञा करने के लिये । राजन्वती = जिसमें सुन्दर राजा हो । अभिप्रेणयिष्या = मेना लेकर चढ़ाई करने की इच्छा ।

(५ ४४) राजसेनिः = राजसेन का पुत्र । गृहाणेमममिमस्यसेरस्य...स्यम् (गृहाण + इमम् + असिम् + अमि + असे + अस्य) = इस लक्ष्यकार की स्त्री, इसकी महापता के कारण तुम्हारे शत्रु लक्ष्यता पराजय नहीं कर सकते । अनशस्तेर्म = जिसके बोरें घाव न हुआ हो । सुषिरान्तरम् = दूसरा शिप । अनवाप्तपथानप्योत्तरा = मनुजित उत्तर न पाकर ।

(५ ४५) आमुरायणी = अनुवन्द्या । विनाशदिष्टा = कुल्लुषा मे । तुरापाट् = हन्द्र । रते प्रति = रति की प्रतिनिधि (रति के समान) । म...जयः = अश्विक शक्तिशाली व्यक्ति के अतिरिक्त उसे कोई दूसरा सरलतुल्यक नहीं कर सकता । प्रतिश्रुत = प्रतिष्ठित । प्रतिवाचिक = प्रति मन्देश (मन्देश का उत्तर) ।

(५ ४६) प्राप्स्यकृत्य = बन्धन के द्वारा अनुकूल करने (बन्दी करके) । कामंजम् = मन्देश सुनने के पश्चात् करने योग्य काम । अद्रम = लगे फिरने वाला । मितद्रम = हाथी । अनालोडितमन्त्रिगालोडितः = मन्त्रा का बातों पर ध्यान न देना हुआ । उपरीणयन् = बीजा बना कर गंगा हुआ । असयन् = लक्ष्य में मारना हुआ । सुहितः = मनुष्य ।

(५ ४७) अरुणाय अरुणाय च विनीतवचनम् = मन्त्राने उत्तर और विनय करने शील कर । आर्जवाद्वा = लक्षण के बड़ीभूत । एसाद्दम् = लक्षण बदली के कारण बन्दी । समवेत्य = पत्र होना । एनकाम् = शत्रु । गन्धर्वशिवाया...नाथ-ते स्म = गन्धर्व शिवा का शान प्राप्त वाला दुर्ग बह और गन्धर्व कान भूत गन्धर्व बह चान्त स्त्री कि श्वर की क्वा में मुने बीजा बनने की क्वा का विदेश परिचित हो । उन्नामनम् = बध । उन्नयनम् = पुत्र लेना । अश्वानामां मय्यननम् = अपने शत्रुओं का मर्षा मोक्ष । मा...दीत्यत = प्रकृत शत्रुओं की क्वा मर्षा मोक्ष भी । आह्वय = मर्षा । आह्वय = मर्षा । मर्षा...दीत्यत = प्रकृत शत्रुओं की क्वा मर्षा मोक्ष भी । आह्वय = मर्षा ।

शब्दार्थ एव टिप्पणियाँ]

घन)। मा च प्रेक्ष्यतेति = अपने माम और रक्त को हविस्वरूप छात्र का चर्को का तरह, चमकता हुआ तत्त्वार वाला मग्नारूपों अग्नि में मन गालो। बहुवृत्त = बर बार (बार बार)।

(पृ ४८) न *मयका (आश्चर्यमस्त्यस्मिन्नित्याश्चर्य) = मैं वत्सेश को छुगा लूँगा इसमें कोई आश्चय नहीं। प्रतिष्कशम् = साथी को। इदं वातप्रम्यामासितम् = इस स्थान में मृदा बैठे थे।

(पृ ४९) खलति = गया। चुह्ण = चिमटा (निमका औरों ठाक न हों)। अवटीट = नवचिपग। तुन्दिभ = बग नामों वाला। दन्तुर = बड़े और उत्तम गलों वाला। प्रजु = टग गों वाला। विप्र = नवग। यन् इतस्ततः = इधर-उधर घूमता हुआ। गृहीती दृग्गवेशे = वपु वेदधारा। असुक = वह।

(पृ ५०) शुचा नामनीश्वर = शोक के कारण अपने आप को न मभाव सदा परिकलित्ती तद्भावे = उमके भाव को मनन गया। वत्सेशे प्रसिता = वत्सेश के पाने के लिये अयन्त उन्मुख।

(पृ ५१) सिमस्या सीमाया = सारा सामा के। सिमकेषु यामिकेषु = मव प्रहरियों के। अनुपदिक = अनुमरण करने वाला। उपगिरम् = पहाड़ के पाम। कणेहत्य = पेट भर सन्तोषपूर्वक। निर्नरीभूतशरीरा = दिव्यरूपधारिणा। अवशी भूता वशीभूता = वशा गच्छ के तान अथ है (१) वक्ष्या (२) लो (३) हस्तिना। एक हा शब्द यहाँ तीनों अर्थों में प्रयुक्त किया गया है अर्थात् अवक्षा, विषाधर का पला में अपना नन्दितपरवशता के कारण शपित होकर इस जन्म में हस्तिना हो गई थी।

(पृ ५२) सद्रुम् = रहने वाला। पृत्तिनुमना = (इन गती - गन्तुमना) जाह के लिए इच्छुक। पारिपन्थिक = चार। उपयका = पवन के आमपान का भूमि। पथा = ठाकरा वगैरे। वल्ली पल्लीम् = सुन्दर सुन्दर बेलें और पत्त जिम्मे आस पाम वत्मान थे इस प्रकार का अपने मित्र मित्र का वस्ता के। समया = पाम। समयाचकार = पन्थ व्यतात किया चण्डमहासेनरूप्येण = चण्डमहामेन के पाम से आये हुए।

(पृ ५३) मनुवपरिवृढ = मनुष्यों का प्रभु (राज)। वत्सेशमापृच्छय स्वगृह गमी = वत्सेश ने बिना होकर अपने घर जाने के लिए आहुक। तत्तदुचितपदेषु अधिकृत्य = यथोचित पदों का अधिकार लेकर। अधिकौशम्ययाम् वत्सेश = कौशाचा के स्वामी वत्सेश ने।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

इत्यादि अनेक शाकों से। स्वादिष्ट = स्वादिष्ट भान, रोनिर्था, दहा-वड इत्यादि अवर्गनाय परम व्यञ्जनों से। स्वादुद्धारम् = बिना स्वादवाला वस्तु को भी स्वादिष्ट बनाकर। मूलकोपदशम् = मूल काट काट कर। अखिल भोजनादौ = जब प्रातिभोज में खाना पाना समाप्त हो चुरा।

(पृ ६२) प्राघुणिकान् = मेहमानों को। व्यतिकरम् = धन्ना को।

(पृ ६३) उचेलिमम् = बतलाना चाहिये कहना चाहिये। उपनिपकृत्य = ग्रामागिक मानकर। तनूनपाति = अग्नि में। मध्येकृत्य = मध्यस्थ बनाकर। निवचनेकृत्य = चुपचाप होकर। उपाजेकृत्य = दुबलता प्रकट करके अचानक विनम्र होकर। अपरिगणितशितानशित = खाने न खाने का ध्यान न रखत हुए। कारिकाकृत्य = काम करके। अकृतोभय = निमग्न होकर। तन्त्रक सुव = नवान सूत्रों में बन्त हुए धातुओं को भला भँति धारण करने वाला।

(पृ ६४) वार्तम् = कुतल मङ्गल।

(पृ ६५) महारथ = अत्यन्तशक्ति वा बहुत बड़ा सेना। मागध = बढ़ना करने वाला अथवा मगध देश का। मागधम् प्रशस्तिम् = मागधजन राजाओं का प्रशस्ति गान करने हैं। मागध होत हुए भा प्रशस्तिगान न करने वाले इम अथ का प्रशस्ति में विरोध है निमग्न परिहार—मगधदेश का राजा होत हुए भा अविगत अर्थात् अनित्य (प्रशमनाय) कर्तव्य—वह अथ करने पर है। वर्णका = गाउन की तरह का डाला बलविशेष। वृषाकपायी = लक्ष्मी और पावता। अप्रायी = अग्नि का पला दग्ध की स्वाहा नामक कहा। मनायी = मनु का पला शतरूपा। काण्ड = धन्ना या जरीव (एक नाप)। पुरुष = पुरुष या पात्र अरुति का एक नाप (बहमुष्टि करो रश्मि सोऽरुति प्रसूतं हुल)। वृषली = वृष (धम) को ग्रहण करने वाल का पला अथवा वृष का पला। गोपी = गोपपला गायों को रक्षित अथवा इन्द्रियों को बश में रखने वाला। अश्वपालिका = घोड़ों का रक्षित एवं चित्तद्रिय (इन्द्रियाणि हयानाहु)। वामोरु = सुंदरा।

(पृ ६६) अवामोरभार्या = अवामा - (सल स्वभाववाला)। उरु = कर + भार्या = स्त्रियाँ। देवमातृका = वर्षा के चल हा पर जावन निमर करने वाला (जहाँ पर प्राणियों या खेता आदि का काम वृषादि जलाशयों से न चलता हो)। अनासिका = बेकार बैठे रहना या बिना नाक वाला। सुपदी = सुन्दर पैरों वाला। सदासी = चतुरता से युक्त। सद्गुरुवर्यवर्या = निम्न, बहुत से श्रद्धा और वैश्य हो। असद्गुरुवर्यवर्या = निम्न बहुत मा अविवाहित श्रद्ध कन्याएँ न हों। मन्दुरा वाहाम् = जहाँ पर पशुशाला में जानवरों से बँधे हुए बहुत से हाथी तथा अरवी या काशुला घोड़े बन्दान थे। गृहपालित कर्णजाहाम् = जहाँ पर बालू हिरने सुरों से अपने कानों

का मूल भारी सुन्दर रहा थी। शतश्रीती=मौ शब्दों में सरादी हुए (बहुवचन)। घटोप्ती=एक के समान बने-बने आसन वाली। अनङ्गवाही=गाय। राजमहिरी=राजमगने का शिखर या भैंसें। प्रजा=बहुत पैदा होने वाला। अजा=बनरिया। दैपमणि=घोड़े के रंगे की एक भीरा ('दैपमणि' दिने, अथ वण्डावने च वैशुमे' इति विधे) जो कि बड़ी शुभ मानी जाती है।

(५ ६७) परुषागमोडाभि=सुन्दर उरस्थ वाली घोड़ियों। द्विप्रमेल-
कामि=दो कटों के बदल में गरीदा हुए। सदागतिसम्मुखीभि=सदागति (बहु-
वचन हर समय समन) के लिये प्रयुक्त अर्थात् जो प्रतिकूल वायु में भा वेत्तुं
दीप्त मरती थी या जो हर समय दीप्तने को प्रयुक्त रहता थी या जो मर +
अप्यो + अगति = चारों ओर समन के लिये प्रयुक्त रहता थी। अपरपति=
दूसरा पति या दूसरा मातृत्व। मदानभोगमयीभि=(म + दान + भोग + मयी)
प्रयुक्त मात्रा में दान और भोग करने वाली अथवा मदान + भोग (वायु) + मयी
अर्थात् हर समय वायु मत्त्व से बनी हुई जैसी प्रताप होने वाला। हृयी=घेंटा।
अश्वपद्मसमूहस्थ=ऐसा स्थिति में दो टों जुते हों। आलोका=उदय-
साधकसामन्तलोक = त्रिमये माध-माध सामन्त लोग चल रहे थे। नागानिभकपरी=
सौर व समान वाली प्रमाथित बोरी। शोणीम्...शार्दीम्=उन उन रंगों की महिलाएँ।
शैली=स्वामयूह। मृद्री=मिश्रभाषिणी। मृद्रीका=मिश्रित या दाग। मरु=पति
करा करने के लिये दण्डित बनता। महिरीयहभा=अपि धृषोत्पादिन = महिरीयहभा
= ऐमा, वृषोपादी = बैलों को जन्म देने वाला इस अर्थ की प्रशंसा में विशेष है (बैलों
से महिलाओं में बैल नहीं उत्पन्न किये जा सकते) इसका परिहार—महिरी = रानी तथा
मृद्री = धम—इस अर्थ में है अर्थात् वे लोग रानियों के प्रिय हों हुए भी अत्यन्त
धर्मिक थे।

(५ ६८) प्रातिभेन प्रहसूत्रयेन=अदली प्रशिक्षा में प्रहसूत्रयेन करने के कारण।
उपनिषदा च गोष्ठ्या=पाग-नाम बैठ कर की जाने वाला स्थान में। गीतया च
गीतया=गाये हुए सुमधुर गान में या गाना में। सुवर्णमयेनालंकारेण=सुन्दर वस्त्रों में
होने के लिये अथवा सुन्दर उदयुक्त दृष्टार्थकार से। प्रहृष्टेन द्वादानुरोधेन=उत्तम
अभिप्राय के अनुरोध में (उत्तम वाच्यों के अनुरोध में यह अर्थ भी व्युत्पन्न है)। प्रगाद्वेन
गुणेन=प्रमत्त कर देने वाले गुण में या प्रगाद्वयु-गुणक दृष्टों में। आर्णवीचिकीभि=
सूदन में सूदन वालों में अथवा आर्णवीचिक विद्याओं में। प्ररधानश्रीमयीभि=प्रमत्त,
गाना उपनिषद् ही के उपदेशों की प्रयुक्त मात्रा में मानने वाली होने के कारण इन्हीं में
जैसा बनी हुई अथवा प्रधान में (अपनी जीवन-दात्रा में) वर्तमान (वैश्यदी) के ही
उपदेशों की प्रयुक्त मात्रा में मानने वाली। साहित्यविप्रदिगीभि=गरीर भारत विने
हुए महिला के समान। अविप्रदिगीभि=बन्धन करने वाली। अजगनवाभि=

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(१) चिनके बच्चे नहा पैदा हुए (२) बकरियाँ । अनजातनयाभिः = (१) बकरियों से भिन्न का बन्धायें (२) नाति से युक्त । निर्जरायुतनयाभिः (१) (नि + जरा + अयुत + नय) = जिनमें जरा (काल का बन्धा) नामक राक्षसा का जैसा हजारों चालें न था । (२) (निर्जर + अयुत + नय) जो देवताओं का जैसा मैकटों नातियों को जानता थी अथवा (३) (निर + जरायु = गर्भारण + ननयाभि) चिनके बच्चे हो चुके ह । द्वयहीन = दो दिन की अवस्था के । मासीन = एक महाने के । द्विसमीन = दो वर्ष के ।

(पृ ६८) जरती = वृद्धा । युवजरती = जो न युवना हो न वृद्धा ही हो पर युवना होत हुआ ना वृद्धा जसा लगता हो । विश्वामित्र * त्रिविष्टपम् = विश्वामित्र के द्वारा निर्मित विशङ्कु के रहने के लिये कृत्रिम स्वर्ग । पुंगवा = बँल । गेहेनर्दिन* = घर में नौदने वाल अथवा घर में बँल हा नौदन थ, पुरुष तो इनने घर थे कि घर हा मैं अपनी वीरता न हाट कर सन्नाम में भा वारता दिखलाने थे । पात्रेसमिता* = पात्र में टाट जने वाल पदार्थ हा वर्तनों में रक्ष जाते थे, मनुष्य ऐन न थ जो कि काम कुछ न करने हों पर खाने के समय घर में उपस्थित हो जाते हों । द्वित्रभूमप्रासादा = दोमण्डिल निमजिले महल । वैयाकरणखसूचयः = जिस वैयाकरण ने कुछ पूछा जाय आर अभ्यास न होने के कारण वह प्रश्न को मुला देने के लिये आवाज की ओर देखने लग उसे 'वैयाकरणखसूचि' कहते हैं । व्याकरणका* = जो व्याकरण ज्ञान के कारण घमंड करता हो । मीमांसकदुर्दुष्टाः = दुष्ट वा कपट मामामन्द ।

(पृ ६९) प्रसूढ * खट्वा = प्रगाढ निद्रा आने पर हा जो खनिया पर मोते हैं । खट्वासूढा = वेदादि अध्ययन पूर्ण होने के पूर्व हा ब्रह्मचर्यावस्था में जो खनिया में मोने लगता है उसे खट्वासूढ कहते हैं । देवनाद्वया = देवताओं की पूजा करने वाले ब्राह्मण । ब्राह्मण द्रुवा = रामनाथ के ब्राह्मण, दुष्ट ब्राह्मण । देवाना प्रिया* = मूर्ख । दूणाश = दु साध्य । कालिक = चिरकाल में आया होने वाला । चेत्रिय = दूसरे जन्म में अच्छा होने वाला । आमय = रोग । अगद्वक्त्र = वैद्य । भिषकपाशाः = कुत्सित वैद्य । तीर्थस्वांश = वीरों का तरह व्यवहार करने वाले वीरों के पण्डे इत्यादि । आणक कुलाल = कुम्भित कुलाल । कौशाम्बी सिद्धा* = कौराम्बा में प्रसिद्ध । दानशीण्डा* = बड़े बड़े दानी ।

(पृ ७०) नीरन्ध्रितगवाक्षैः = सारे गवाक्षों में व्याप्त । सौन्दर्यवञ्चिततापिच्छै* = अपना शोभा के आग तमालनालिमा को भा तुच्छ करने वाले । पिच्छातपत्रायमाण-धवलतपत्रः = धवल आनपत्र के ऊपर काष्ठों के पटने के कारण निम्नका धवलतपत्र मयूरपक्षों में बना हुआ जैसा प्रतात होता था । अश्लीत * कलापैः = खामो, पिओ, निखालो, दो, इत्यादि कहने एव खाते, पीते, निकालने देते इत्यादि कामों से ।

चतुर्थ कक्षोल

(१७१) सुधर्मान्वयेन मम मण्डपद्वयगतस्य = (सुधर्मा + अन्वय + मण्डप + द्वय + गतस्य) सुधर्मा = देवमभा (शत्रुमभा) उम, ३. १८ = १. १८ के ५३ (उमदे रणान) राक्षसभा के मण्डपगतः । शत्रुमभा के मण्डप मभा के मण्डप-
मन्त्र है ईष्टे दृष्ट । अमलपुत्रम् उद्धोषितम् = अमल हो गया । अमल हो गया । ऐसा
गिराया । गृहीतवा गिरा = आओ और प्रदान करो, इन शब्दों में । धर्मी = धर्म करने
वाला, मनुष्य । शेषधि = राजन, मिथि । अवष्ट = गन्ता ।

(५) ७३। चित्तभूमिद्वय = बहुत दिनों से भूमि में गला हुआ। धेनीभूमेयु धेनी-
कृतसैनिकेयु = २२ हा सकार ५ व्यवसाय में व्यवसाय करने वाला के २२ को
अति कहते हैं। मन्त्र है नर व्यवसाय को द्वारा व्यवसाय करने वाले मन्त्रि त्रय
पक्षि बोध कर रहे हैं हा गये।

(पृ ७३) गनता = हथियों का समूह। अश्वीय = घोड़ों का समूह। पदिक = पैरों का समूह। धानुष्य = धनुषी। आमिक = आग लगाने वाला। प्रायिक = प्रायः। पारश्विक = पारश्व। शार्ङ्गिक = शार्ङ्ग (शक्ति) से प्रहार करने वाला। अम्यमित्रीण = (अमन + अमित्र) से युक्त। विराट् = विराट् राजा। भूपतिहृत्तर = [भुव, वृत्त, पुत्र] इत्यादि शब्दों से युक्त होने लिये प्रभु-शब्द। मरुत्त = मरुत्त शब्द। मर्मक्षाम् = मर्म के दाहक।

(१७४) श्रोतसीपमम् = मङ्गलम् । प्रातीपिक = प्रविष्टम् । आर्त्यविक = अनुष्ठानम् । चन्द्राकृष्टाक्षरवालेन = चन्द्राक्षरानाम् । दुर द्रुत ददा मङ्गलम् । प्राति-
पथिक = चार्थानां द्वे पर पर पर हर मन्त्र विम्वरवाले वाग्वा । इत्यादि = इत्यादि
वर्तन वाग्वा । नैकप्यम् = नैक प्रसार । कापुष्टम् = कापुष्टम् ।

(५७) आरण्यक = लक्ष्मी आदमी का हाथी । मयघारोन् = मय घाट पर अद्वय पाटित निवा । अणुपुष्पिण = एक अणु भी भय न पड़े अणु न मयघे । मल्लित " " मल्लित = सुन्दर लगेट रहता कर । अपसृज् = भगवत् में लक्ष्मी का लक्ष्मी । प्रातिपौरविका = वीर्य । महीममेगलाम् = (मही + म = मही) जिसे चारों ओर समुद्र हो । महीमहीन = हाथी भर में पृथ्वी ।

(୨୦ ଓ ୧) ବରଗୁ = ଧ୍ୟାୟ, ଜିନିଷ ।

(५० ७३) प्रातिहारिकम् = दरब के आवाजे से प्राप्त होने वाला । याचिकम् = भिरा से प्राप्त । सुदगन्धि = जिसमें गन्ध (गन्धमाय) के लिये लज्ज हो । सम्यग्मति = सम्यग् दृष्टि । हृदिपट्टक = मानस । ख्यातानुस्मि = खाने बाने के पक्षों पर प्रकाश ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

ला चुकी। निष्प्रवागि = बिल्कुल नवान। मनोहृत्य = मूत्र पेश भर, मनोप होते तक। अज्ञसा = वास्तविक वा तात्त्विक रूप से।

(५० ७८) वैतनिक = वेतनोपनीवा। वस्त्रिक = वस्तुओं के मूल्य से तात्त्विकोपायन करने वाले। सयाकुर्वन्नि = मोल ला जाने वाला वस्तु का बयाना करके। आपमित्यक व्यावहारिकै = किन्ना वस्तु के बदले में (In barter) प्राप्त वस्तु आपमित्यक कहलाता है अतः वस्तुओं के आदान प्रदान करने का व्यवसाय करने वाले। आपूपिक = पुत्र या मूलपुत्रा वैचने वाल। लावणिक = नमक वैचने वाले। गान्धिक = श्व इत्यादि सुगन्धित पदार्थ वैचने वाल। कौटिल्य = घर में हा रहकर स्वतन्त्रतापूर्वक बट्टा का काम करने वाल। भ्राष्ट्रमिन्ध = भरभूना (भट्ट होकरने वाला)। भास्त्रिक = लोहार। शीर्षभारिक = शिर पर बोना होने वाले। वीथिक = वहीं पर सामान लाने वाल। निष्ठ = चण्णाल आदि निष्ठ जगति के लोग। दैष्टिक = जो भग्य को हा सब कुछ समझते ह। जनुपान्ध = जमान्ध। शमनसदन = यमपुर। प्रत्यग्र = नाचा (नवीन, तात्कालिक)। साग्रहार = रानाओं के द्वारा माझाओं को दा हु माफा (भूमि) को अत्राग कहत ह, जमके समेत।

(५ ७९) अथथाकान्या = उदात्तानतापूर्वक। शरण्यु = शरणांतरक्षक। पार्श्वतीया = पक्ष बैठा हु। प्रेष्ट = अयन्त प्रिय। जान्मिक = जम देने योग्य है।

(५ ८०) अस्तुङ्कार = स्वाट्टति। घणी = कक्षचारा।

(५ ८१) सार्वम् = सबके हितैषा। पुण्याहम् = गुभदिन। लोकभृणम् = लोकप्रिय चिह्नान् = चिन्हा जाओं वाले।

(५ ८२) परदुःखदृष्ट्य = दूसरों के दुःख को कठिनाई न समझने वाला। सिद्धावासमन्ववसिते = सिद्धावास के पान वतमान।

(५ ८३) मनुलिङ्गै = क्रोध प्रकट करने वाल। प्राभृतार्थम् = भेंट व लिये। रिसया = मारन का रंदा से।

(५ ८४) एतादृशरूपरूपा = इस प्रकार सुन्दर रूप वाला। कौतस्त्यादि = आननस्थानादि। विशारदिमा = चातुर्य। विलाभिमा = वैदध्य। शराह = घालुक।

(५ ८५) अनुलितवन्निकम् = बहुमूल्य। अशिथियत् = चला गया। पीलुकुण = फले फल। निष्कुलाकृत = निनका छिलका निनाल दिया गया हो। आशितभव = भोजनवृत्ति। नि माशयिकम् = निश्चितरूप स, इसमें कोई मन्देह नहा।

(५ ८७) बहुकर्तृकम् = बहुत से व्यक्तियों के द्वारा मग्यादित। पतितजम्भ = निमके दाँत गिर गये हों। शरीरकम् = कुछ शरार को।

(५ ८८) परिणीतपूर्विय = निमके पहले विवाह किया हो। सप्तसप्तिसप्तीन् = सात = घोडा सप्तसप्त = निमके रथ में सप्त घोड जुते हैं (मूय) उसके घोड। कर्क ॥

५३। द्विरमनजननी = द्विरमन = २^० + ३२ = ५२ (वत्स)। तत्पदविरचयमु
दत्ता = ५२^० से विरचय इत्यने।

(५८९) पीयूषस्यापि स्युः = पद-विश्रु मूल के वि-भुज्य हैं पद हैं। विनाश-
मयम् = नष्ट हो गये। अक्षय्ययतिरेहायम् = नष्ट-होने के लिये।

(१९०) अन्यद्वानु = दूसरे के दुःखों न सह करने वाला । अतिकर्माक्रिय-
माणम् = गले जाल हुआ । भयदमुदिते = (भय = अरुण + अमुदिते = प्रान्तों के दिग्ग
के सिद्धे) । अनागोऽनागा = निरुपराध और सर्व में अनिरुद्ध कोइ दूसरा । यमधमा =
यम धर्म मानने ।

(१०२) संख्यातरात्रेषु = इति मन्त्रे चत्वारः इति ये पञ्चादः। माहेयम् =
महेयम्। स्वापतेयम् = ५१। नार्हेयम् = (न + ३ देयम्) अन्तरम्। दूहाणम् =
दूहाणम् इति योग्यः। यदुता ०० धान्यम् = यदुता मा भोजन, अनेक वस्त्र, वस्त्र
मात्रे लोभ, वस्त्र मन्त्र अत्र। पञ्चनिष्पत्तिकाम् पञ्चमोदिकाम् = पञ्चमोदिका पञ्चमोदिका
०० ०० ०० ०० ००। मायिकम् = मायिकम् इति मन्त्रः।

(६-२) विराट्प्रीत्यर्थमिभूमानम् = वाणा व मर के ब हुन ने बन्ना
अथ न अद्वय रूप बोला के गुणों मे सम्प्रति । द्वितीयाभास्यस्य = दो दश वाणा ।
भाषां महायस्य = भिदी तिमरी मद्रावर हो । रागी = बाण भाग्य निवेष्ट ।

(१ * ४) नानुसार्मिना = (न + अनुसार्मिना) शशिनः स्त्री । जनन्या = जन
मे हा । अनुसंस्तिब्ध मन्त्रिः १ दमरः । शिवमन्त्रिः = शिवान मे । यौतह = १५४ ।

(१०५) अन्धघटकन्यायेन = 'अन्ध' से हाथ बट्टा हम बनावत है अनुमान (सिद्धि) बनाना या भासना मिल जाता है । सूर्य = (१०५ + ८०) बसो गये । प्राप्तनिष्ठिन = प्राप्त करने में कटुत की अवस्था वाला । अययगघम = अय ५ 'न बा' ।

१ १६) बुद्धय = इन्द्रिय । अनादीनयम् = (अनादय = शीत) निरोध के ।
नवादीनयम् = नवान शीत । मनसाऽऽवापी = जो अने ही मन के अनुसृत पद
वत् । आश्रितपुरोवापी = उपश्रितों का शीत । मुनस = गुणन मित्र का ।
शिरपमिष = शीत के गन्धान । श्वप = शुद्ध जल पान ।

(६ १३) स्थिरयुष्मा = स्थायी बाला नवयुवा । विषय = देश । तद्विवादाभा-
वम् = उम निवाद के पास । पट्टम् = प्रवृत्त, मत्स्यम् = मत्स्य, प्रवृत्त बाण ।

(૧૨૮) ક્ષ્પાસ = ટેપાને કુત્રા । મહામ્મગિદેન = મહુત રહી માળો ને । તિમિ-
દ્વિગ્મિત = ટોટો ટોટો - ગિદો થો કાને માળા વજ રહી માળો । મૈનિચૈ = મહુખો
ને વિનિર્ગમિત = નિર્ગમ શિદા તથા । દેવિલેન દેવલેન = મળાવાળી પુત્રી ને ।
ધમ્મદેસો = મહોત્ર ને ।

(१ ९) दिविसङ्ख्यनि = भवता मे ।

शब्दार्थ एव टिप्पणियाँ ।

(पृ १००) मानवगव्या = मनुष्य का बोला में । पक्षिपेया पयस्विनी = ऐसा नदी किम्वे किनारे बैठकर पक्ष तब पाना पा मजन हों । पतत्री = पक्षी । पत्रीकरणीय = बाहन बनाना चाहिये ।

(पृ १०२) अञ्चन्ति = नात ह । सम्यञ्च = भला भाँति पूजा करने वाल । अमुमुर्च-
चाम् = उनके पूजा करने वालों में मे । अनुप्रिम = जो बोने से नह प्रसुत अपने आप पैदा हुए हों । रत्नपर्याणिम् = रत्नवर्ति जाल-लताम आदि मान में सुतोभन ।

(पृ १०३) वितथवादी = झूठा अमत्यवादी । प्राणती = नाता हुए (नावित) ।
सुखनाता = अयन सुखिना । निरानन्दधु = आनन्द का अनुभव न करने वाल ।

(पृ १०४) नैकनिरसूकर = (नाता वसव, प्राणा यवा न निरसव, एव
अनिरसून् निरसून् करोषानि निरसूकर नवेषा निरसूकरस्तथोक्त) वह एक को मार
लालने वाल । सेर्म = (स + ईर्म) घादल ।

(पृ १०६) दुर्पमयावी = अहंकार का रोगा (घनणा) । काल्य = मनव नामित
(निर्धारित समय तक रहन वाला) ।

(पृ १०८) दुर्हृद्वादिकधूनि = शत्रुओं व हृदय में कम्पन । ऐन्द्रमहिके = इन्द्रो मव
के उत्पन्न में सम्पादित ।

(पृ १०९) जन्वु = उत्पत्ति ।

(पृ ११०) सत्रा = माध । अवसायप्राय = अस्तप्राय । असकौ = (असी) वह ।

(पृ १११) अनिर्वर्तित + हारा = (अनिर्वर्तिन + नव् + अह + आहारा) उम
दिन बिना भोजन किये । अनुकामीनत्वम् = स्वाधानता । वरवर्णिनी = सुन्दरी ।

(पृ ११३) पवित्रमपीलनि = पके फल । विस्त्रसा = वृद्धता । छायापस्किरमाण
विक्किरकुले = नहीं पर छाया में पक्षी कुरेद रहे थ । अवयुत्यानुवाद् रूपेण = बाना
या उदाहरण का रूप में । असाहसयत् = साहस किया ।

(पृ ११४) कृष्णीकामास्त = चुपचाप बना रही । अध्यन्तर्वेशमे = मकान के
अन्दर । भक्तार्थशरावकमात्रम् = केवल आधा सकोरा भात । अपिदद्यात् सङ्ग-
तिम् = कदाचिद् दयासागर, दानानाथ मुप गरीबिना के ऊपर दया करके मरे शिवलम
से मेरा भेंट करा दें । सन्धेद्यन्ति = मन्देह करेंग ।

(पृ ११५) अस्मदशकदशकप्रपीडित = (अस्मद् + अशुक् = हिस्नेदार + शक
डक मारने वाला) डक मारने वालों का तरह पाप्मि करने वाले अपने हिस्नेदारों से
पीडित होकर) । इतो व्याप्रस्ततस्तटी = शहर शेर उधर खड्ड अर्थात् दोनों ओर भव ।

दृष्टादृष्टि = दृष्ट मात्र मार कर । केनादेति = बाण पर दृष्ट कर । दधिरधुन्याम् =
रक्त की जग में । काकतालीयद्वान्न = आर्यभट्ट माता-का ।

(५ ११६) श्यावदन्ती (श्याव = भूत के) दूत के नौ को बाण । अग्निद्वय
न्यम् = दहन यज्ञ । विदूद्वयम् = दूत । अकाधमेधम् इत्यादि = उक्त गीता ११९ में
के भिन्न निवेदने बाण दानि बाण । पदव्रजमहशिष्टक = पदव्रज १६ व्रजमात्र
करने बाण तथा शिष्टक १६ व्रजमात्र १६ व्रजमात्र के निमित्त ।

(५ ११७) अघिल्लयोरुनि = अघिल्लयोरुनि । अमलकरोति = अमल के भोजन ।
दानपद्मी = दानपद्मी या शमी वन बा ५६ वी । परिगुच्छमर्षागुरु = शिष्ट माता
मूल मूल मया हा । अगदिष्यति = भोजन हा । उग्रमय्याम् = उग्र १६ व्रज
१६ अघधीनमरण = अघ हा व्रज म म न बाण हा ।

(५ ११८) द्वैयद्विक = शिष्ट में अघ हा व्रज बाण । शुभमि = शुभ ।
विगतमये = नीराग हो जाने पर । प्रतापधिना = प्रताप के बाण । विरहहानुभावा =
विहारी म म न । वृत्तानुभावा = अघ हा व्रजमात्र ।

(५ ११९) यागा = व्रजमात्र या श्रुत ।

(५ १२०) ममोपयम = मेरा मया ।

(५ १२१) मयि प्रागति = मेरे जग ।

(५ १२२) अशुभं = मया । मयमतस्य = मयति प्रमत्त । प्रापुशम् =
मया म ।

(५ १२३) प्रयापयणाय = मया करने व न के निवे । पुमानुव = विगडे बाण
में हा । बाणी मयान पुत्र हा । (पुमान् भुवो मय)

(५ १२४) दावा = मय । वैधी = (विषयदाय दयम्) दयमात्र के ।

(५ १२५) वष्टकालात् = वर म । अपधि = व्रजमात्र ।

(५ १२६) गविष्टिरेण = (गे = बाण मयि + विष्टि) मया । बाण पर विष्टि
बाण (५ १२७) । विविज्ञान् = विष्टि, विष्टि । मयय = व्रजमात्र । काम्यजन = व्रजमात्र
दयने होने बाण ।

(५ १२८) ऐनदायनी = मया बाण । बुद्ध्या = बुद्ध्या । सौभागिनय =
सौभाग्यमयिनी मया बाण । बाण्यदिनेयी = दुराचारिनी मया बाण ।

(५ १२९) सतीवरवरजवाक् = वर व बाणों से उन्नत होने बाण बाण ।
मौर्धनिक = मया व्रजमात्र और मयना मीमांसेदिक व्रजमात्र ।

(५ १३०) अप्यय = मय में उन्नत हा म बाण । मयतोद्यानि = मय हा के
बाण । दैवान् = वरों निदाओं म अघे दुर ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(५ १३३) तादायनिना = उमके पुत्र के साथ । देवाना प्रियै = मूर्खों ने । वाचो युक्त्या = तर्कपूर्ण या बचाया हुआ बातों के द्वारा ।

(५ १३४) अयमयसमय = (अय - मासिक विधान) मय = पूरा अर्थात् मासमय । पितुरन्तेवासी = पिता के पास रहने वाला ।

(५ १३५) हृद्य = प्रिय । विश्वजनीन = मानारिक व्यक्तियों के लिये कृतकर । कपर्दी = शकर । परित्यक्तौपवस्त्रप्राशिन्न = (परित्यक्त + ओपवस्त्र + प्राशिन्न) छोटा किया है उपवास के समय ग्रन्थ करने योग्य यत्किञ्चित् पदार्थ अथवा उपवास में ग्राह्य समापत्यर्थ निमने । सोम = पावना के सहित ।

(५ १३७) परिज्ञातामुप्यकुलिक = उमक कुल को जान कर । सफलचनि = सफल नम्न वाला । क्रौशशतिक = एक सौ क्रोश चलने वाला । समुमङ्गलीकम् = सौभाग्यशालिना एवं सुशाल पत्नी के साथ ।

(५ १३८) पयकुशकण्ठक = पों में चुम्बन वाले कुशा और कौड़ । पारेययो-निधि = मनुज के उम पार । अश्रुतमानवपच्छद = वहाँ मनुष्यों का पादध्वनि न सुना पड़ता हो (शून्य) ।

(५ १३९) अध्यक्षयति = देखन चलन । पन्काशी = गैदल । आदिवस यौचनिक = दिन भर में एक यौचन (८ माल) चलने वाला ।

(५ १४०) पित्र्यम् = पिता से प्राप्त ।

(५ १४१) भाण्डासारिक = ओपाध्याय । अधिकोपम् = बनाने में । सनाभी = पवदा भवभीत । सनाभीन् = मो-सन्धियों को ।

(५ १४२) सतीर्ष्य = नहपाटा । समानोदर्य = मने भार । दाहमय = कड़ा का ।

(५ १४३) सुपन्थिवन्ध = सुगठित अवयव सत्थान वाला ।

(५ १४४) बद्धदस्य = बुरा बात बोलने वाला । समालोकितेदमीयैतद्गतय = इसरा ऐसी गति देखकर ।

(५ १४५) वरटया सह = मिता के साथ । अभस्याश्वसितासु = (अभमि + आसु + अवसित + असु) पाना में गिरकर शत्रु प्राणों का अन्त कर दिया ।

(५ १४६) प्रेमाश्रुकोष्णकाजलक्षिञ्चानना = प्रेमाश्रुरूपा शयदुष्ण थोड़ा नल से निमका मुँह गाला हो गया हो । दक्षिणतारस्थ = दक्षिणा विनारे पर स्थित ।

(५ १४७) तक्षीवृद्धभृतम् = उम दश के राजा को ।

(५ १४८) विविधपीलुवहे = विभिन्न फलों से युक्त । प्रघणम् = घना जाल ।

(५ १५०) प्रतप्ताष्टापदसवर्णाविवदा = तपाये हुए सोने के समान बन वाला ।

(१ ५५) कादिनिदिता = मदभक्षण । उरग्या = दुग्धि से उपन्न ।

(पृ १७०) अभ्यासादिक = पर के अ न दा पत्र कादी में निम्न । भट्टार
 वरपञ्चन = पत्रकादि का पत्रे ।

(५ २ ३) अपरस्परता = मध्य मध्य एकाद्वय र ध्वज ३ ५ ।

(५ १५४) विमकन्दलायम् = लम्बोदरं वा तद्वत् । विमुञ्जति = भोजनं नात्र बाधः । फरटी = शिष्या । वारग्यहृन् = शिष्या वा । कारककृतद्वित्रिंशद्विषयम् = यत्र त्रिंशद्विषयाः सन्ति । निष्प्रतिष्ठा = प्रकृष्टा ।

(५० १५८) मरुहरी=रदग्नी ।

(पृ १-९) कन्या प्रायश्चित्त=१ रा ने १३ दुष्करहार न कान्त अमन्त्र
 प्रोटी मन्त्र ३ प्रम होये कान्त मान वा प्रायश्चित्त करने वाला ।

पञ्चम कट्योल

(५ १६०) आराधयत्यमुं गृहं च मन्त्रान् भोजयन्ती ।

(१ १६२) शास्त्रायनिप्रतिज्ञा=भाष्यप्रतिज्ञा करने का । भाद्रमासुरण=गणन
मत्ता रूप ।

(५ १६३) अङ्गारुचयः = तीरसं दृष्टिर्न परं गता । परिचयः चतुर्मुखः
 चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः
 चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः चतुर्मुखः

[illegible]

२।१५) दैव्यशय=३।४ की पता का व नी की गणना भाग्यभुग्मय=
वि । विदे माद आदाम मन्त्ररूप है । श्रृतिस्तथाभास=हस्तर बम्ब भरण विदे मुः ।
पिगतकथनय=गांधर्वी नाराज : ---मनु (८७) के भाष्यावरत को देखा में

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

कषाय कहते हैं, वह निम्में न हो अर्थात् निम्नो रक्त का नाशकार हो गया हो उनको विग्नकषाय कहते हैं। **पौषेऽहनि**=जिस दिन पुष्य नक्षत्र था।

(पृ १६६) **रौचनिक**.....**वस्त्र**=उन उन रंगों से रंग हुए वस्त्र। **उपाशुश्लोकत्**=श्लेशों से स्तुति की।

(पृ १६७) **कार्षवेष्टकिक**=जिसके बानों में कार्षियाँ या Ear rings पड़े थे।

(पृ १६८) **निरीतिवृषीवलखल्या**= निर + ईति = अनिवृष्टिवादि। खल्या = खलिहानों के नमूह) अर्थात् जहाँ पर किसानों के खलिहानों को (खता को) अनिवृष्टि आदि में से किन्ना ईति का भय न था। **वन्या** **तृप्या**=तृणों के जगलों का गोचरभूमि में पर्याप्त घास सुरक्षित था। **ऊचित्** **वार्हस्पत्या**=करा गृह गार्गपत्य अग्नि चण्डा जा रही थी। अन्यत्र वाजपेय यज्ञ में वृहस्पति देवता के नाम पर आहुति छोटा जा रहा थी। **दीयमानकाया**= द = दत्ता, विष्णु, अग्नि, सूर्य) जहाँ पर उक्त देवताओं में से किन्ना एक देवता के नाम पर हवि प्रदान किया जा रहा था। **पठ्यमानध्राया**=तृणों पर लक्ष्मा के मन्त्र पढ़े जा रहे थे। **अभिपिच्यमानशतरद्रिया**=जहाँ पर अनन्त रद्राभिषय हो रहे थे। **जोह्व्यमान** ..**शुनासीरीया**=तृणों पर इन्द्र, सोम, उष, शुन (बासु), सार (आदित्य) इनके नाम का आहुति दा जा रहा था। **संस्क्रियमाण** ..**पुरोडाशा**= (पुरोडाश = चूर्ण किन्ने हुए चावलों से बनाया हुआ आहवनाय द्रव्य। तृणों पर आठ कपालों से पुरोडाश प्रस्तुत किया जा रहा था। **सन्तोष्यमाण** ..**वाहन्या**=कम और अधर्व के पढ़ने वाले विद्वान जहाँ पर सन्तुष्ट किये जा रहे थे। **कव्यापसारण** ..**पिन्या**= देवताओं के निमित्त जो पदार्थ यज्ञ के काम में लाया जाता है उसे 'हव्य' कहते हैं, पितरों के निमित्त जो पदार्थ आहुति के काम में लाया जाता है उसे 'कव्य' कहते हैं। 'हव्य' अग्नि में जल जाता है पर कव्य (पिण्ड आदि) को पचल सनेत ल जानर किन्ना नग्न में प्रवाहित करते हैं या गीयों को खिला देते हैं, अतः कव्य के हवा देने से जहाँ यह सूचित हो रहा था कि पितरों का कार्य (आहुतिर्पण) हो चुका है। **बहरहः** ..**भूपा**= (अहान = सर्वाङ्गपूर्ण + अहान = एक दिन में पूर्ण होने वाला वृत्त) एक दिन में नमास होने वाले सर्वाङ्गपूर्ण यज्ञ के करवाने में अत्यन्त प्रयाग जो पुराने वेदज्ञ आचार्य उनके द्वारा जहाँ पर बहुत से राजाओं को यज्ञ करवाये गये थे। **अर्घ्यैः, पात्रियैः, दक्षिणीयैः**= अर्घ्यपात्र एवं दक्षिणा देने योग्य। **धरणीगीर्वाणैः**=राजाओं के द्वारा। **यज्ञियैः**=यज्ञ करवाने योग्य। **आर्त्विजीन**=यजमान। **औद्वक्**=ऊँचों का नमूह। **पार्श्व**=तरमा चलाने वाले। **प्रकाण्डकाण्डीर**=बड़े बड़े धनुर्धारी (नात्र दाग चलाने वाले)। **कावचिक**=भद्रव धारियों का नमूह। **औदुम्बर** ..**राजन्व**=उन उन देशों के क्षत्रिय। **कौशेयक**=लवण। **दूरेत्या**=दूरवर्तिना। **लोहितवृहतिक**=गल ओडना। **अपरकाय**=एक शरीर का शरीर का दूसरा भाग। **आप्रपदीना**=गहना। **सर्वचमीण**=केलुल चमड़ का बना हुए वस्तु। **अनुपदीना**=जूता (उपानत्)।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

जहाँ पर भार्द, पिता या पितामह के भौतिक सर्वोच्छ्रेष्ठ ऐश्वर्य (आनैश्वर्यम् = न ऐश्वर्यम् वरमाद् तत्तम भाव) का निर्देश किया जा रहा था। उरथ = उखा (हड्डी) में पनाया हुआ। तैर्थ = तीर्थों से आने हुए (अनिधि इत्यादि)। शारीरकीय = शारीरिक श्रीमामा-भावन इत्यादि ग्रन्थ। विरद्धभोजनीय = विरद्ध भोजन के मन्वन्ध में लिखे हुए (वैद्यक ग्रन्थ)। ताक्षशिलशिल्प = तक्षशिला में रहने वाले कारागारों की शिल्पकलायें। अध्याप्यमान = पाणिनि, तिस्त्रि एव शौनक के द्वारा रचिन कठों एवं कलापियों तथा छगलिन और व्यास द्वारा प्रोक्त ग्रन्थों के पढ़ने वाले ब्रह्मचारा जहाँ पर पढ़ाये जा रहे थे। सर्वप्रथम पाणिनि द्वारा रचिन व्याकरण वररुचि एवं वरूढ निर्मित ग्रन्थ जहाँ पर लिखे जा रहे थे। जहाँ पर शब्द सुरक्षित रक्खा जा रहा था। अन्नवेदा बन रही थी। अग्नि प्रज्वलित की जा रही थी। सामिधेय (समिधा आधान करते समय पड़ा जाने वाला) मंत्र पढ़ा जा रहा था। बह्वृच एवं आथर्वणि लोगों के धर्म अथवा आश्रम ग्रन्थ जहाँ पर पढ़े जा रहे थे। शक्ति एवं शिव के भक्तों की बार-बार स्तुति की जा रही थी। ऋषि प्रभाव से जहाँ पर शेर और गाय की शत्रुता का अभाव स्पष्ट हो रहा था। वहाँ-वहाँ शरद् काल में होने वाले मलेरिया आदि रोगों की दवा की जा रही थी। दूसरी जगह हेमन्त ऋतु, अश्वयुज, ग्रीष्म एवं वर्षा तथा शरत्काल में बोये जाने वाले बीज और शरत्काल में होने वाली मूँग सुरक्षित रखे जा रहे थे। (ऋषि प्रभाव में छहों ऋतु वहाँ सबदा उपस्थित रहने थे अतः) एक ही समय छहों ऋतुओं में प्राप्त होने वाले फल जहाँ प्राप्त थे। गोमय में जुग और छप्पर का आँगन लीपा जा रहा था। जलसी के तेल से बना हुए दवा में मृग के चमटे की सुनला का उपचार किया जा रहा था। वहाँ-वहाँ द्रुव (एक नाप) से पुरोटाश नापा जा रहा था। दूसरी जगह बहने हुए नीम के रस को पात्र (अमत्र) में रोपा जा रहा था। आश्रम में बिलोये जाते हुए मट्टे (कालशेय गय) की ध्वनि आ रही थी। हँटियों में गोदुग्ध पकाया जा रहा था। भिक्षुक लोग अपने भिक्षात्र का रक्षा कर रहे थे। हेमन्त ऋतु में पके हुए फलों का संचय किया जा रहा था। बेर इकट्ठा करने वाले अपनी अपनी वहाँगियों में बेर ला रहे थे। पाठ सुनाने समय एक बार अशुद्ध उच्चारण करने वाली मुनिकन्या शिष्यायें शुद्ध स्वर-वर्णोच्चारण का अभ्यास कर रही थी। मास्तिक, गुरुनल्पगामी एवं चतुर्दशी इत्यादि अनप्याय के दिन पढ़ने वालों का निन्दा वा जा रहा था। वहाँ कोयला बनाने के लिये लकड़ा, कड़ा छप्पर छाने के लिये मुज रक्खा था। एक जगह जूने बनाने के लिये मूँच तय्यार ना जा रहा था। यत्र च = आसीत् = जहाँ पर अरमन्, पिप्पल, पलाश, वृषु शृगादि प्रकृतियों (प्राणिपक्षिणो) में का विकार (विकारार्थक, प्रत्यय) विरुद्धादं देते थे किन्तु आश्रम के प्राणिजों की प्रवृत्ति में कोर विकार न लक्षित होता था। प्रत्यय का लोप आमलक, मल्लिर्वा, जनी, विदारो इन्हीं में होता था और मनुष्यों में विश्वासघात कभी नही बिना जाता था। खेनों के फलों में परिपाक के कारण धान, मूँग और उड़द सूखे

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

समान माथे मार्ग पर दौड़ने वाला (मध्यमे गन्तुमिरिति माथो मार्ग - 'मथे विलोडने' इम धातु से कर्म में धञ, दण्डाकारो माथो दण्डमाथस्त धावत्याति तथोक्त) टण्टे के समान मीथे ऊचे मार्ग पर दोड़कर चढ़ जाने वाला । पारिपन्थिक = चोर । नि शस्त्र = बिना शस्त्र के (पाँसा या शिकारा हुत्त आदि के द्वारा) । वैशस्त्र = मृशुदण्ड । आक्कन्दिक = रोदन स्थान में पहुँचने वाला । आपूपिक = पुआ बेंचने वाला । लातगिक = नमन बेंचने वाला । किसरिक = नेमर बेंचन वाला । शलालुक = शलाघ (धन सुगन्धित पदार्थ) बेंचने वाला । क्रयविक्रयिक = मित्रा वस्तु को मोल लहर पुन बेंचकर तबिका चनाने वाला । आपगिक = तन्म्राद्य द्रव्य । सामाजिक = समान का रक्षक [विस्तार समान का नेता] । पारिषद्य = सभा में रहने वाला, मेबर, सम्भाषति, उपसभाषति इत्यादि । सामवायिक = तन्त्रा [विस्तार सभा या मध का प्रधान] । पर्पिक = नेम बाण का सहायता से पशु चलन हैं बह पर्य कहलाता है उस काठ का सहायता में चलने वाला । सार्पिक = सा में तला हुद वस्तु । द्वैगुणिक = दुगुना करके लेने की आवश्यकता में देने वाला । वार्धुषिक = धान लने वाला (सूद खोर) । दशैकादशिक = ग्यारह रुने के लिये दम देने वाला । आन्न = अन्न पाने वाला, तिनके घर में अधिक अन्न हो । धन्य = धन पाने वाला, धना ।

(पृ १७८) गार्हपत्यगार्हपत्ये = गार्हपत्य अग्नि के द्वारा सम्पादित गृहस्थ का काम में । गार्हपत्ययोगनेमौ = (अप्राप्त वस्तु का प्राप्ति 'योग' कहलाता है और प्राप्त का रक्षा को क्षेम' कहत है) गृहस्थ का कल्याण । सर्वमिह स्वहस्त्यम् = अब हुद भोग्याधान है अपने हाथ से हुद नहा किया जा सकता ।

(पृ १७९) सार्वजनीनता = सब का हितैषिता । भाक्त = भात बनाने वाला चावल या धान । स्थालीविलीय = बिने-नुने चावल । हरिकाथिक = सार्वान् का कथा करने वाला । आतिथेय = अतिथि सम्मान । नि सिक्कपथिरी = नर्तन मुम्माफिर स्त्रियाँ । पाथेय = नाग का भोजन । सुतद्गम = पुत्र प्राप्त करने वाला, पुत्रवान् । सामयिकार्त वस्त्रान = यथासमय होने वाला ऋतुधान ।

(पृ १८०) पिष्टिक = वाला या मालपुआ (पिष्टा के धोल से धा में मैका भोज्य पदार्थ) । सापिप = सा में बना कोश भी भोज्य पदार्थ, पूरा, कचौड़ा आदि । औदश्चिर = मट्टे से बनाया हुआ गन्ना इत्यादि या मट्टे में पकाया हुद वस्तु । दाधिक = दही से बना हुआ । पायस = दूध से बना हुआ सार इत्यादि । चूर्णी = मालपुआ । लावण = नमन मिलाकर बनाया हुआ (मठरा इत्यादि नमवान भोज्य द्रव्य) । भौद्र = दूध मिलाकर बनाये हुए चावल (तहारा इत्यादि) । मारीचिक = मित्र मित्रकर बनाया हुआ । सैन्तिडीक = शमला के रस में मल्लह जनारदाना इत्यादि से बनी वस्तु । दाधिक = दही से खाने वाला । पायसिक = दूध से खाने वाला । शार्करिक = शकर से खाने

[illegible]

(१) पाङ्गुणादि = मन्त्रि-विग्रह-स्थान अथवा ईशान-वन्दनाश्रय वे वे उ
तथा अदि ने इति, मित्र और दद । अन्ते मे प्रभु-मन्त्र-मन्त्र वे नान शक्तियों,
नृ-ईशान-मन्त्र मानक नान मित्रियों तथा चद अथवा एव स्थान मानक नान दद इन
मन्त्र का ग्रहण है । छै गुणों में से (१) लम्बि-विना दन् व द विग्रहा दत्ते में मेघ
हा मन्त्र । (२) विग्रह = बुद्ध हन्ता । (३) दान = मन्त्र का कर्ता । (४) मन्त्र रतु
वा मन्त्रा वर्णा । (५) ईशान-वन्दन के माध मन्त्र के दूसरे के माध बुद्ध कर्ता ।
(६) मन्त्रान = मन्त्रने मन्त्रिमा अथवा मन्त्रान् का मन्त्र रत्ता । तीन शक्तियों में म
(१) प्रभुशक्ति = कोश, दु- तथा दान-मन्त्रि को प्रभुशक्ति कहते हैं । (२) मन्त्र-
दु-शक्ति दान चतुष्टय रत्ता (दान, दद, दत्त, पैदत्त) । (३) मन्त्रशक्ति = विग्रह
मन्त्र । (४) उमाहशक्ति = मन्त्रान मन्त्र । तीन मित्रियों में से (१) नृ-मि
(२) हिरण्यमिद्रि । (३) मन्त्रमिद्रि । पूर्वोक्त नानों शक्तियों म मन्त्र वे नान हन्त हैं ।
तीन उद्घोषों में से (१) दद = बुद्ध । (२) अथवा इन । (३) मन्त्र नानावन्
रत्त अवस्था । शैव्योपाध्यायिका = उमाह मन्त्र ।

(३ १८०) समस्तज्ञेयपारावारा = समस्तज्ञेयविवरणों में परावन । सर्व-
धर्मोच्चार्म = समस्त धर्मों का समस्त ज्ञान (अभिज्ञान) । अश्वनी = नारायण में
अवलम्बित मनः । शौचापदमृता = निहृदि का दिक्कर । अनाश्वनीश्वनि = नारायण में
हाना दूर किन्तु परमात्मा के द्वारा एक स्ति में न पहुँचा जा सके ।

[illegible]

(पृ १८४) पयस्वर्ग के अन्तर्गत आने वाले अनुप्रासमयदा करने बाया।

(पृ १६०) केशवा = मन्दर बरों का लक्ष्मणा = प्रत्यक्ष रूपका । लम्बाट्टी =

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

नन्दर ललाट वाला । गुण्य=शशस्त्र शुभों वाला । सुकृतिकप्रकृतिक=भयान्त पुण्यामा । चाग्मिनी=मधुरभाषिणी । षोडशिनी=मोह वर्ष की । अवसरविन्दु=अवसर पाने वाला । पुत्रवल=पुत्रवान् ।

(पृ १८६) श्राद्ध=अन्यन्न श्राद्धालु । उष्णक=शास्त्र काम करने वाला । निज विपुणता=अपने प्रियतम के वियोग से उत्पन्न व्याकुलता को प्रकट करने वाला विपुणता अर्थात् अव्यवस्थितचित्तता (यग्रता) । तूष्णीकामासीने=चुपचाप बैठ जाने पर । समुपारूढपक्षक=३ ट-छोटे पर उग आने पर ।

(पृ १८७) वैहङ्गाक्षसङ्गभङ्ग कृत्वा=रक्षा का शरार छोड़ कर । विशङ्कटसङ्कट सङ्कटसङ्कटित=भयानक आपत्तियों के समूह से घिरा हुआ । सौख्यशायनिक=चुप पूर्वक सोने को पूछने वाला । सौस्नातिक=मुखपूर्वक स्नान करने को पूछने वाला । उप्यमान-पत्यूल्यमान=गोये जाते हुए तथा काटे, मीठे और उमाये जात हुए । मौष्टीन चाणकीनै=मूग, धान, जव, तिल, गहू और चने के खन ।

(पृ १८८) द्वितीयाक्रियमाण=दो बार क्रिये जात हुए (दुबारा चोते जात हुए) । शम्वाक्रियमाण=(शम्ब शब्द का अर्थ है प्रतिलोम) अनुलोम चोता हुआ खन प्रतिलोम चोता जाता हुआ बीजाकृत=बाजों के समेत चोता हुआ । इक्षुशाकट=गन्ना पैना होने वाल खन । शाकट=रैल । आनुव्रजमार्गोपरुढाजध्याविध्यै=व्रज=चरवाहों के डेरे उनके पास या उनका ओर जाने वाल मार्ग के आस पास भड़कड़ियों के खाने योग्य जाा हुए वनस्पतियों से युक्त स्थलों से । आशितहवीन 'युद्धै=जहाँ का घाम गायों ने चर ला है और जहाँ पर पहल गायें बैठता था ऐसा जगह स्थित बहुत बड़ भड़ों के समूह में वनमान मेड़े जहाँ पर लट रह हैं या लटाये जा रह हैं । अविपट सोडै=दुग्धपान का शब्दा को न रोक सकने वाल भड़ों के बच्च जहाँ पर भेड़ों के दूध को पा रह ह । सञ्चाल्यमान घातीनै=गो बैलों से खेचा जाता हुए गाटा के पाछ जहाँ पर किसानों के बच्च या मजदूर बैठे हैं । अनुगवीन समासमीनै=आन या कल प्रमूता होने वाला गाय का जगों पर गोपाल रक्षा कर रहे ह । गोगोष्ठतिष्ठदागवीनै=गायों के ठहरने का जगह जगों पर गाय चरने वाल गोपाल बैठे हैं । सद्वृहतिकै=मधुरभाषियों से । असद्वृहतिकै=जो चार न ओठ हों ऐसे बच्चियों से । आनुगादिक=बाद में बोलने वाला । शयु=स्वभावभिनिवेश अहयु=अहङ्कार । दधिष्ठ=शुन दूर । बहिष्ठा=बहुन अधिक । वाद्य बहुपटनू=वाद्य विवाद्य करने वाल विद्वानों से कुछ कम विद्वान् एवं कम चतुर । द्रव्य=जन्मन् सुन्दर या योग्य । काकतालीया=आकस्मिक । साप्त-पदीन=सात पद आपस में बोलने स या साथ साथ सात पद चलने से ।

(पृ १९०) बहुकृत्वा=फइ बार । तद्वृमसन्नु=उस वृष पर रहने वाला । कर्णिल=बड़ बड़ बानों वाला । जलत्=इसता हुआ । कुहानानायिका=छलीकपनी या बनावग

नायिका । अशंस = बवासीर रोग वाले । आनाहिभिः = मूत्रच्छू या कोष्ठवद्धता के रोगियों से ।

(पृ १९१) खोडः = जिमका एक आधा पैर बिगड़ा हो । आमयाविभ्यः = रोगियों के लिये । केशवाः = सुन्दर बालों वाले । अकैशवाः = विष्णु की भक्ति न करने वाले । अश्रीत पिबत मोदता = खाना पाना आनन्द उठाना । केशकाः = बाल मेंवारने में व्यामक्त ।

(पृ १९२) कौशलिकया = चतुरता से । चारित्रतः... विसा = चरित्र में मैं सबने बड़ कर हू अतः मैं अपने चरित्र से कभी विचलित नहीं होती इसा कारण आज तक मेरे चरित्र की विसा ने निन्दा नहीं की । मर्त्यत्रावसन्निः = मृत्युलोक के मनुष्यों के साथ रहने हुए । तन्नाकुर्वन् = उसके अधीन करते हुए । ससदास्यदास्यमानस्वकीयदुहितरम् = सदास्य (सदा सुन्दरम् आस्यम् मर्यादा सा चामी दास्यमाना या स्वकीयदुहिता तत्पुत्रम् = विवाह में दी जाने वाली अपनी सुन्दरी कन्या के साथ । सुखसुखेन = बड़े सुख से, सुख पूर्वक । यथायथम् = आवश्यकतानुसार, मसुचित । द्वन्द्वम् = रहस्य ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ

(पश्चाद्)

षष्ठ कल्लोल

(पृ १९५) गारणम् = निगल जाने वाल (दूर करने वाले) । वारणाननम् = हाथा के मुँह के समान मुँह वाल (गणेश) ।

(पृ १९६) वरुथिनी = मेला । रथ्यासकुले = रथ्या (मार्ग) + सकुले, रथ्य (घोडा) + आमकुल । भुजङ्गजन = गणितापति, धृतराज ।

(पृ १९७) कल्पते = समर्थ है ।

(पृ १९८) पितरूप्य = पिता के पान से आया हुआ । अजित = चला गया हुआ । अजित = (अ + जित) जिसे कोई पराजित न कर सके ।

(पृ २०१) कामयमानोऽपि * * नावतोऽयते = मद्रति चाहने वाला कोई भा पुत्र ऐसा रहा गायत्री का जो निमा ना सद्रति (मद्रित्या) को न प्राप्त होता हो । निनिमित्त्य = बदल कर ।

(पृ २०२) शुन्धन्तम् = सान करत हुए को । अश्वगोयुग = दो घोडे । अये = जाना हू ।

(पृ २०५) समुद्धि = भला भौति इ ला करो (चानो) ।

(पृ २०६) अभ्युपायम् = (अभ्युपलब्धम्) समर्थ गया । परिमृडि = परिमार्जन कर तो (दूर कर दो) ।

(पृ २०७) अरक् = बोला । कश्चे जातम् = जिस प्रकार वक्ष (घात) को अग्नि भरत कर देता है उमा प्रकार अपने वक्ष (कोठ) न तुम मेरे ऊपर अपने शामन का अधिहार जमान हो किन्तु अवक्षे ज्योत् घाम न होने पर अग्नि का तरह अपने छोठे मे बाहर तुम मेरे ऊपर अपना बुरा शासन बैमे जमा करने हो । सैरिभ = भैया ।

(पृ २०८) वष्टमध्यकष्टा = वष्ट उठाना । सप्तकृत्व = मान बार । अद्भुत = दूर किया । एधि = इनो (हो जाओ) ।

(पृ २०९) विदाहरोतु = समझो । अप्रासीत् = पूरा कर दा । अजिहीत = चला (ला) गया (या) । अववेक् = अलग हो गया (वा) । अभ्याजिहीते = आ जाना । नेनिजानि = खान बरूँ ।

(पृ. २११) प्राभुस्ति = जग गया । अदास्त = व्यतीत हो गई । क्षणदापि तदाऽ-
दास्त = इतने में ही रात्रि भी समाप्त हो गई (प्रातःकाल हो गया) ।

(पृ. २१२) विपूचिका = ईजा । नरकात् समुजस्यति = नरक से छुटाता है ।
यस्यति = प्रयत्न करता है ।

(पृ. २१३) अलिच्छत् = कम हो गया ।

(पृ. २१६) चिराय अशमत् = सब दिन के लिये शान्त हो गया (मर गया) ।

(पृ. २१९) सिनसवतुप्रासैः = पानी इत्यादि से सने हुए मत्तुओं के प्रासों से ।
नृकष्टमाष्ट = वृष्ट का अनुभव नहीं किया । प्रयत्नाभिलाषातिनुन्नः = अत्युत्पन्न इच्छा
से प्रेरित । अनुनुन्नः = पीछे से ढकेला जाता हुआ ।

(पृ. २२०) अत्र अत्रास्त = यहाँ रक्षा की ।

(पृ. २२१) कुकोट = कुटिलता की । उद्विजिष्ट = उद्भिन्न हुई (हुआ) । प्रति-
स्किरिष्यामि = टुकड़े टुकड़े काट डालूँगा । समयस्यत् = प्रयत्न किया । तम् अजस्यत् =
उत्ते छुग लिया ।

(पृ. २२३) अध्रुवम् = अध्रुवम् = नभर शरीर नष्ट करने के लिये स्थिर हो गया ।
मिच्छति = वृष्ट दे रहा है । अविच्छादीत् = चला गया । आज्ञिपम् = गया ।

(पृ. २२४) औमत् = गीली की ।

(पृ. २२६) अव्यचीत् = छल लिया । व्यौच्छत् = निकाल दिया ।

(पृ. २२९) अचकलत = दूर हो गया । जम्भयेत् = नष्ट हो जाय ।

(पृ. २३३) आन्वीप्यम् = अनुकूलता ।

सप्तम कल्लोल

(पृ. २३५) गालोडयमानः = बातों पर विचार करता हुआ ।

(पृ. २३६) नाव्यगद्गाम् नाव्यन्नपि = नाव से उतरने योग्य गद्गा उतरने के लिये
नाव चाहते हुए भी । कारण = बड़से । दारणा = लकड़ी की । प्रत्यायिययिषा =
विश्वास दिलाने की इच्छा ।

(पृ. २३९) तद्गृह्णाणाम् = उनके पक्षपातियों का । स्फावयति स्म = बड़ा दिया ।
प्राज्ञीहयत् = भेजवाया । आज्ञहयन् = बुलवाया । पर्य्यप्यार्पुः = खड़ा हो गये ।
वस्तुगतिं निरचीचयत् = वास्तविकता का निश्चय कर दिया ।

(पृ. २४०) अधीयजत् = वस्त्रित कर देना था । अशीशयत = तेज करता था ।
च्यलीलयत् = विलीन (नष्ट) करना था । लापयते स्म = सम्मानित (पूजित) होता था ।
उल्लापयते स्म = अभिभूत करता था । उदलीलयत् = वस्त्रित करना था, बोलता था ।

(पृ. २४१) अरिरिपति स्म = चले जाने की इच्छा की । सपद्यपद्यत = (सपदि +
अपद्यत) शीघ्र ही चला गया । महत्तराः = अन्त पुर के कर्मचारी वा कर्मचारिणियों ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(पृ २४२) अशिष्टुः = न सह मक्ता हुआ । प्रतीपिपया = जानने की इच्छा से ।
जीप्सया = पूछने की इच्छा से । आत्मा समबुद्धिर्पि = अपने आप को छिपाया ।
व्यधित्सि = किया ।

(पृ २४३) अनिनीपिष्ट = व्यनीत करना चाहता । मुमुर्षुः = मरणासन्न । पुरः
औचिच्छिपीत् = नगर से निकाल दिया । क्रियासमभिहारेण = बार-बार । विरिसुम् =
विशेषरूप से दुःखी करने वाले को ।

(पृ २४४) सिसनिप = प्रदान करने की इच्छा करो । अभ्यपिपेणयिपीत् = सेना
लेकर घेर लिया । सहयुयुक्त्या = सहयोग देने की इच्छा से । संजिगंसमानैः = मिलते
हुए । समीर्तुम्भि = बढ़ाते हुए । समापिपरीपित = चारों ओर से भर जाने लग ।
विभुशरणम् अविभक्त = परमात्मा की शरण में जाने की इच्छा का । सम्बर्ग्य = कवच
पहन कर । ईर्ग्ययिपुः = ईर्ष्या द्वेष करने वाला । हस्तयमान-पादयमान = हाथ पैर
चलाते हुए । स्वशरात्शरैः = अपने तीव्र वाणों से ।

(पृ. २४५) तितृंहिपया = मार डालने की इच्छा से । अभ्यबुभूषिष्टाम् = पराजित
करना चाहता । तदादिदरिपया = उसके आदर करने की इच्छा से । अवाधात् = ध्यान
दिया । अन्वजिष्टत्तु = अनुग्रह की । कालयति = समय सूचित करना है ।

(पृ. २४६) अतुष्टूपत् = स्तुति की । अन्वेपिपिपया = दूढ़ने की इच्छा से । अपिष्टु-
च्छिपीत् = पूछने का इच्छा का ।

(पृ. २४७) उज्जिष्णिपामि = परित्याग करना चाहता हूँ । प्रप्ता = प्रदान किये ।
साकृतम् = अभिप्रायपूर्वक । जिघंसति = पाना चाहता है । यद्वित्सति तद्वयति = जो
पाना चाहता है सो पाना है । यं सिसीपति तं सिनाति = जिसे बाँधना चाहता है उसे
बाँध लेता है । यं मित्सति तं मीनाति = जिसे मारना चाहता है उसे मार डालता है ।
यं शुशावयिपति तं शावयति = जिसे भोजना (बढ़ाना) चाहता है उसे भेज देता
(बढ़ा देता) है । पर्यटाद्ये = पर्यटन करता हूँ । परीपृच्छये = बार-बार पूछता हूँ ।
पर्यवसेसीयते = भिड़ हो जाता है ।

(पृ २४८) अशश्यते = पाना है । चलीवत्प्यते = समर्थ है ।

(पृ २४९) चेन्नीयमाणम् = बार-बार किये जाने हुए । वावश्ये = बार-बार चाहता हूँ ।
प्रतिपनीपद्यमाने = स्वाकार कर लेने पर । निजामारम् आर = अपने घर चला गया ।
वावाश्यमानर्गशिशाम् = जहाँ उल्लू शब्द कर रहे थे । रेरीयमाणशुकाम् = जहाँ भेटिया
शुरू रहे थे । रोरुयमाण * जगुक्काम् = जहाँ गीदड़ हड़बान हुए शर-उपर भाग रहे थे ।
जेन्नीयमाण * गन्धाम् = जहाँ मुँहों का चोंच जल रहा था और उत्तरी कच्चा गन्ध चारों
ओर फैल रहा था । चित्पालोक * यन्धाम् = जलता हुआ चिना के प्रकाश में जहाँ पीपल
की शाखा में बाँधे हुए घट दिखलाए पट रहे थे । संचेन्नीयमाण * अन्तरन्नाम् = इदं

होने हुए बहुत से गीदड़ों के द्वारा खाये जाने हुए मुरों की ओंते जहाँ निवृत्त कर भिर रहा थी। काष्ठायाम् = दिशा में। खक्षिप्रः = तुम्हारा बशवर्ती। जेमीयै = बार-बार दूर रहें। विदेधीयस्व = बार-बार करो। अक्रोक्ष्यत = शब्द किया। चाकरयसे = बार-बार हम रहे हो।

(५. २५०) अध्वश्रमय्ययमा = मार्ग परिश्रम शान्ति। चेकीय्यमानः = पालन-पोषण किया जाता हुआ। शोश्याञ्जने = दिन प्रतिदिन वृद्धि को प्राप्त हुआ। वेवीय्यमानेषु = दूके हुए। सेसिम्यमानानाम् = चहचहाने हुए। पम्पुल्यमानेषु = पक्व कर विशाग हो गये हुए। चञ्चूर्यमाणानाम् = बार-बार पुदकने हुए।

(५. २५१) सरीसृजती = बार-बार उत्पन्न बरती हुई। अपाप्रट् = बार-बार पूछा। वनीवञ्जीमि = छल कर रहा हूँ। जागृडि = ग्रहण करो, मानो। जगृडि = निन्दा करो।

(५. २५२) अतोतोट् = अत्यन्त सन्तुष्ट हुआ। जाहमि = इच्छा करना हूँ। जरीगृधया = अत्युत्पन्न आकाशपूर्वक। अदरीदृश्यत = बार-बार देखा गया। खदूधरीशाय-हरीभूत = तुम्हारे हृदयरूपा गुफा में सोने वाला शेर हो कर। घरीमूर्तीति = वनमान है। अवर्षरीः = वरण किया (चुना)। अजघाः = अत्यन्त चाह। खम्भागाथा = तुम्हारे पाने की बार-बार इच्छा। जगृहाम् = बार-बार की जानी हुई निन्दा। आत्मतोष्ट्या = अपनी अत्यन्त प्रशंसा। मोमोर्ति = मूर्च्छित हो जाना (ना) है। अधिजगमीति = पानी (ना) है। चत्तुरीति = भोजन करना (ता) है। दादयती = अत्यन्त दयालु होना हुआ। जाहेनि = परित्याग करता (ता) है। वेवीय्यन्ताम् = व्यतीत करो। अमुग्गयत = सुग्री हुआ (हुआ)। गृहं गन्तुं सुमनायते = प्रसन्न हो कर घर जाने लगी (गी)।

(५. २५४) वेदापयतिस्व = मनसाया। अर्थापयतिस्म = अर्थ बतलाया। रूप-याज्ञकार = रूप देता। अस्मयतिस्म = मुझने कहा, मुझे बतलाया।

(५. २५५) मद्यन् = नेनी इच्छा करता हुआ।

(५. २५६) आश्वयिषम् = यावा। अश्वस्यन्ती = आम म तोष के लिये घोड़ा चाहती हुई। उद्वापयमाण = ओम् निरुद्धने हुए। ज्यापयता = इन्द्र बनाने हुए। नेदयता = मनाप लाते हुए। द्वाघयता = बढ़ाने हुए। व्यपादि = मर गया (या)।

(५. २५७) पुत्रीयन् = पुत्र की इच्छा करना हुआ। पुत्रीयन् अन्तेवासिन = छात्रों को पुत्रवत् मानना हुआ। अवप्रायाम् = विना परस्त्री-वा। अप्रासादीयत् = महत् में लंभे रहना था। सन्ततिकाम्यतः = मनान चाहने वाले।

(५. २५८) यौवने = युवतियों के धात्र। अपसवीयत् = मयला जैसा था। औदी-यन् = पक्षा बनाना चाहता। बालिशः = मूर्ख। तिर्यञ्चन् = पशु पक्षियों को। सध्राय-यति = सहगामा बना देता है। सध्रपयम् = साथ चलने वाला हो। निराययति = पशु-पक्षा आदि जैसा बना देता है। नाथहरिमिष = पशु की तरह। वंसति = वंश या तरह व्यवहार करता है। रामायते = राम की तरह व्यवहार करता है।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(पृ २५९) क्षीरस्यन्=दूध पाने के लिये इच्छुः । अशनायामि=पाना चाहता हूँ ।
उदन्मामि=पाना पीना चाहता हूँ । दयताम्=दाओ । मादयताम्=मुझमें कदो ।

(पृ २६०) उपयन्तुम्=विवाह करने के लिये । अकलयन्=कटह करने लग ।
अटौकिष्ट=गया । पतयति=पति के समान व्यवहार करता है (पति मालूम पड़ता है) ।

अष्टम कल्लोल

(पृ २६१) ततस्यति=तु सा होता ह । मेधायन्=हर वान को शास्त्र समझता हुआ ।
प्रीरज्यन्ति=इर्ष्या करने लगन हैं ।

(पृ० २६२) अनुरण्यत्=रात्रिता का । द्रवस्यन्तो=अत्यन्त दुःखा होत हुए ।
मिपज्यन्तो=चिक्किता करत हुए । अभिष्णज्यताम्=परिचर्या (शुश्रूषा) का । ओर-
स्यत्=राजिशाला हो गया ।

(पृ २६३) भुरगित्त=धारण किया । निजक्षयम्=अपने घर । अक्षैपीत्=चला गया ।
समरयन्ति=आरा चगान ह, आरा में कागने ह ।

नवम कल्लोल

(पृ ६४) शुक्राय अतिष्ठत=रगय प्रद किया । राजसुते निष्ठमान=
राजसुत को निर्मेता मानता हुआ ।

(पृ २६५) चौर्थाय क्रममाण=चौ । वरन के लिये उमाहित होता हुआ ।
उपनिष्ठमानेन=पाने वाल (चौ घर जाता था) । सर्वम् अपजानाना=मन कट
प्राप्ता हुआ उदायत=गोम ठहगया । अध्यकृत=अपमान दिया । स्व पतिम्
अपवदमाना=अपने पति का निन्दा करता हुआ ।

(पृ २६६) आक्रममाणे=आक्रम होने पर । तत्रैव नामान=मन समझता हुआ
(जानता हुआ) । वगिषुत सजानान=दखता हुआ समझता हुआ । मा भवन्त
आहसत=नम मन मन मारो । उपरदिष्ये=प्राथना दहंगा । उदाहर्षाण=न ता
हुआ । निरास्थत=निमाल दिया । उदनयत=बड़ा दिया । उपानयत=नौकर रख
लिया । नीताबुशनसमपि व्यतिगच्छन्ति=नानि में शुक से भा बड़ कर होता ह ।

(पृ २६७) प्रतारणे शिङ्गन्ते=ठा विद्या में समर्थ होना चाहता है । अमेकान्
गर्धयन्ते=कद एक को ठाना (ने) ह । विकुरस्ते=विकार को प्राप्त होता है । अधि-
कुरस्ते=क्षमा करता ह । दु खिन उपवदते=दु खियों को सात्वना दता है । अपवदते=
निन्दा करता है ।

(पृ. २६८) तत्त्वं त्वं नयस्व = नास्तिक बात का तुम निर्णय करो । तम् उप-
कुर्वाणः = उसकी सेवा (नौकरी) करता हुआ । आनुवानः = गान करता हुआ ।
अस्थाने = अनुपयुक्त है ।

(पृ. २६९) आगमयस्व तावत् = शोधना मत करो । माऽग्रे समृत = आगे मत
बढ़ो । आमलभानि दत्तयामि = भौबले खाना है । प्रत्याशुभूपत् = सेवा करता रहा ।
तत्पोतोऽप्यरोहयत् = उस जहान ने चढ़ा लिया, उस पोल पर चढ़ गया ।

(पृ. २७०) सम्प्रावदन्त = चिहाने लगे । यादसांपतिः = (यादम् = जन्मन्तु)
समुद्र । अभिचिषेप = नीचा दिखलाया, निन्दा की । उपारंसिपुः = शान्त हो चुके थे ।
आरमन्तः = आराम (सुख) से रहने हुए । पर्यरंसिपुः = हर प्रवार गन्तु थे ।

(पृ. २७१) नेनिग्धि = खान करो । अशान = भोजन करो । पर्यम्मुहन्त = परिपूर्ण
रूप से मोहित कर लिया ।

(पृ. २७२) अपीप्यत् = पिलाया । अशीशयत् = सुलाया । पयोधौ आत्मा प्रत्य-
क्षेपि = समुद्र में डूब पड़ा ।

(पृ. २७३) स्ववाणीवीणास्वनोऽथतायत् = अपनी वाणीरूपी बाँगा के शब्द की
फैलाया अर्थात् बोला या बोली । सत्त्वशीलो भूपतिना उदे = राजा सत्त्वशील से बोला ।
संशोधितर्णेनापि = अनृण हो जाने पर भी । अधमर्णेन स्थीयते = ऋणी हू ।

(पृ. २७४) अवागामि = अवगन हुआ (समझ पड़ा) । हितार्थं योध्यसे = तुम्हारे
हित के लिये कहता हू ।

(पृ. २७५) सिष्यताम् = जाओ । अभिव्यानक् = मरठ की ।

(पृ. २७६) उद्धामवृत्तिजनार्दनाय = दुष्टों का दमन करने के लिये ।

(पृ. २७७) श्रीमता समर्गसि = आप से मिला । हृदमवधिः = रचना । आत्म-
नाष्टमः = अपने समेत आठो । आतपह्वान्तोदन्यन्मृगारवैः = भूप से पाटिन होने के
कारण प्यासे मृगों के शब्दों से । विशङ्कटाम् = भयानक ।

(पृ. २७८) दुःखराजरोति = पीटिन करता है । समवातशशांस्वतीमंयोगध्वधिः =
शशाकवती की प्राप्त कर लो ।

(पृ. २७९) जातास्थः = उस बात पर विदवाम बरके ।

(पृ. २८१) अशनायोदन्यानिर्पोडिताः = मृत-स्थान से पीडित । शश्वममयस्यत =
निरन्तर प्रयास किया ।

(पृ. २८२) रहिभिरपिष्टितप्रतोल्लिखाम् = चिमटे, माँतों में सदस्य पहरेदार गटे
थे । सर्वे समुत्तन्ति = मर चाहते हैं ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

(पृ २२३) आकार्यते = बुझाया जा रहा है । भुनक्ति = गालन करना है । अचरत = शास्त्रवापुर्वक गमा । बर्हिर्गर्हभद्रशनव्याघ्रचर्ममृगामिषाभिलाषान् = मयूरपक्ष, हाथा, दौल, व्याघ्र त्वम और मृगानाम हूँदने वानों को ।

(पृ २८४) घृतोरिसत्तभीमरूप = उद्घटभयानक रूप धारण दिये हुए । भिस्मा = भानि ।

(पृ २८५) प्राजीहयन् = भेजाया ।

(पृ २८६) तदधमाभृतमुच्चै कारम् = समामर्शों के सिधे अनभिप्रत (अग्रिन) अपने राजा का वानों को खूब बढ़ा-चड़ाकर एवं उनके राजा (कर्ममेन) को निग्रकोटि का बनलाकर । वेदेशिक-नैदेशिक = विदेहा दून ।

दशम कल्लोल

(पृ २८८) उज्जयिन्यवारुद्ध = उज्जयिना घेर ला गर । व्यतिघ्नस्यौ = एक दूसरे को मारता हुए । अससग्रामन्त = युद्ध किया ।

(पृ २८९) अजपत् = कहा । माहंषी = गज (बाण, पृथ्वा) ।

(पृ २९०) अमामोत् = बौध दिया । श्रेयस्काभ्या = कल्याणामिलापिता । ध्रुतधि-प्रसाभिज्ञानै = शनधि के द्वारा दिये हुए (बतलाये हुए) परिचर्यों से ।

(पृ २९१) त्वन्निघ्न = तुम्हारे अधान ।

(पृ २९२) अयस्कन्द = आक्रमण ।

(पृ २९३) अमायित = निरदल (नाश-रहित) । उपारिण्यत = दोनों जानग ।

(पृ २९४) आयतामायत = विस्तृत आयोच्य में आया । सम्मृति = नैवारा । पर्यर्पकार्पु = मन्त्राना, अलवार इत्यादि पढ़नाये ।

(पृ २९५) वरिवस्यन् = पूजा करत हुए । फलमूलादि प्रतयन् = फल-मूलादि खात हुए । प्राप्नोतीह पुरा = पहले पाया था ।

(पृ २९६) तत्रागास्त = वहाँ गये । जहृपंतमाम् = अत्यन्त प्रमत्त हुआ ।

एकादश कल्लोल

(पृ २९७) क्षाप्यतिरस्यत् = कनी क्षिप्त गर (गजा) । रहयति = छोड़ देना है (रता है) । क्वचिस्थितया भुवेलिमम् = कदा स्थित होगा (क्षान्ता) ।

(पृ २९८) सुखाभास = गज पूजा रहा (रही) । अतिनिर्विण्णा = अत्यन्त निरा । पाण्या = प्रदत्तनाम, मन्त्रावरिणा, माध्या । पण्यस्त्रीव = वेदना का तरह । न सुपोषया तथा प्रभवनीयम् = वह असम्भन्हा हो सक्ता । उपलभ्या = अत्यन्त माध्या उपलभ्या = प्राप्त य ।

(पृ. २९९) निर्गमे = निवृत्त पडा (पटी) । आचयेषु = जा मरने योग्य । पीतमद्य इव = नथप या पागल की तरह । समुपसार्येषु = वहाँ-वहाँ जा मरने थे । निर्गद्यम् = नुक भाव मे । अनवद्यत्रिचेष्टिता = अनिन्दनीय कान करने वाला । आर्य-गृह्यः = मज्जनो का पक्षपाता । गृह्यक्रमः = पान्थू शुक्र अथवा चृग । नगरगृह्या = नगर के बाहर स्थित । प्रणिंसितव्याम् = पुनर्जन-योग्यको । उपसर्गः = अभिधारण करने के लिये वृषभ के साथ उदगमन योग्य । वृषस्यन्ती = गेहूँ की इच्छा करने वाला । चरदो = बोला (बोला) ।

(पृ ३००) सत्यवद्यर्गाः = सत्य बोलने वाला । भामिनोभूयंगता = स्त्री होकर । अतृतोद्यादीनवः = असत्य-भाषणरूप वल्क (दोष) । धनविपूयमेखलाद्भिः = धन के नेत्रका धारण किये हुए । विगतत्रिनीय = निश्चाय । अपरिमितकुप्याकुप्यधामा = (कुप्य = सुकाने, चाँदी मे भिन्न धन, अकुप्य = सुकाने-चाँदारी धन) जिसके घर में दोनों प्रकार का अपरिमित धन हो । प्रयोजित-सम्भारः = उर्मिकों की निवृत्त करके विवाह का सामान पत्र करने वाला । गृह्या = आकर्षक रूप वाला । रक्ष्या = सुन्दरी । मेरेयः = एक प्रकार का मादक पदार्थ (मदिरा) । धृत्यकार्येणापि = कोश आश्रयता होने पर भी । अत्यध्यशक्तिः = जिसकी शक्ति सभी न क्षीण हो । राज्यश्रीशक्रयुग्य-वर्यः = राज्यश्रीरूपी गाँवों में जीतने के लिये उत्तम वाहन (वृषभ) ।

(पृ ३०१) निस्त्राय्य = निर्लज्ज । प्रगाय्य = चोर । निस्त्राय्य = निवाम्प्रधान । आनाय्य = क्षिणाग्नि । साध्नाय्य = एक प्रकार का हवि (आहवनीय पदार्थ) । लुण्ठपाय्य = जिसमें कृषि मे मोमपान किया जाय ऐसा वृक्ष । आमाय्यसोमस्तोम = रान करने योग्य प्रचुर मोम । परिचाय्य = प्रतिस्थापन करने योग्य स्थल । धाय्य = वह वैदिक मन्त्र जिसको पठकर अग्नि में समिधा (लकड़ा) टाली जाती है । चिरय = अग्नि । अग्निचिरय = अग्नि का चयन, (अग्न्याधान) पवित्र अग्नि का स्थापन । रोय = सामगान करने वाला । उपस्थानीय = उपस्थित (कण्ठस्थ) करने योग्य । प्रवचनीय = स्वाध्याय, प्रवचन । अजर्य = तो कभी नष्ट न हो । निर्जराजर्यमन्नतिः = देवताओं के साथ जिसकी अनाद्य मैत्री थी । व्यह्वलयन् = व्याकुल हो गये ।

(पृ ३०२) व्योमवाह्यवह्ना = व्योमयान से चरने वाली । घनाघन = कूर, मार मार कर गिराने वाला । आखेय = जो गन्ता जा रहा था (गन्तव्य योग्य) । मनाग् चृत्यम् = थोड़ी देर ठहरना चाहिये । वृष्या = वृद्धि को देने वाला । विद्याः सयलपितुं प्रप्य = वेदाओं को परिपुष्ट करने के लिये जानी (जाना) हुआ । अश्वयुषास्ये = मेरुद्वारी (गग) । वेगवती = गती क्षान्तिपूर्वक ।

(पृ ३०३) अवेषकः = देगने वाला । लम्भकः = पाने वाला । सन्देदिहा-मरीमृजा-चेन्नियः = सन्देह को दूर करने वाला । यदारदः = बार-बार वदता हुआ ।

शब्दार्थ एवं टिप्पणियाँ]

अरटे = लट्ठे में । तन्निक्षिप्तेर्ज्ञः = उसके लाल देने की बात को जानने वाला । पादूपट = बोलने वाला (पट नापने, चुरादि.) । उपचराचरः = बार-बार उपचार करने वाला । रमणान् = आनन्द उठाने वालों को । निलिम्पकल्प = देवताओं के तुल्य । पश्यम् = देखने वाले को । जिघ्रम् = मूषने वाले को ।

(पृ ३०४) वेद्यः = जानने वाला । अनत्यायः = अनतिक्रमण । विद्ः = ज्ञाना । वितृद्ः = नारने वाला । धया = कन्या । वीणावादनपारय = वीणा बजाने में पारङ्गम । सातयः = सुखी । षोडशहायनी = श्यामा स्त्री (सोलह वर्ष की स्त्री) । सामीप्यसरकः = समापवर्ती । जीवकोऽयं भूयात् = ईश्वर करे यह चिरजावा हो । अनुगेत = आना ।

(पृ ३०५) तद्वचसा उपवीणयन्तीम् = उसके बहने से वीणा बजा कर गानी हुई । यहुचामा = अत्यन्त मनमर्थ । स्वोच्छ्रायस्वर्गह्वाय = अपनी ऊँचाई में स्वर्ग का स्पर्धा करने वाला । भूमिष्ठपुत्रिष्ठगन्धर्वकलामूर्तिः = पृथ्वी में शकड़ा हो गई हुई सन्पूर्ण कला की मूर्ति । तद्भाषसरयः = उसके भावों को जानने वाला (उसके भिन्न भिन्न भावों को एक एक करके गिन लेने वाला) । विष्णुगीतसद्भायः = विष्णुविषयक गीत । निने वाला ।

(पृ ३०६) क्षीधुपः = मदिरा पाने वाला । वत्सेशाशहरः = उदयन के अश से उपन्न (नरवाहनदत्त) । स्तम्भेरमः = हाथी । सशया = आकाश में वनमान । निज-प्रजाऽनरूपकरस्य = अपना प्रजा को पाटित न करने वाला । चहुकरस्य = कई काम करने वाले का जिसके राज्य में कई प्रकार के कर (Tax) हों । पुममुजा = लड़के के पश्चात् पत्नी होने वाला लड़की ।

(पृ ३०७) स्तम्भकरिः = धान, गहू या यव । कडङ्कर = भूसा वा पुआल । नाथ-हरिमिव = पशु की तरह । यातमजान् = मृगों को । रजयन् = आखिज करता हुआ ।

(पृ ३०८) सर्वकपः = सबको अपने वश में रखने वाला (सर्व लक्षिकाला) । ललाटन्तपः = दुःसहाय । तन्निग्रिम् = उसके लेख को । शुनिन्धय-स्त्रिन्धय-स्तनन्धय = बुत्तों और गदहों के बच्चे । उग्रम्पश्य = क्रूर-दृष्टि वाला । आढ्यम्भविष्णु = जो पहले निधन रहा हो किन्तु बाद में धनी हो चला हो । मुष्टिन्धय = हाथ चाग्ने वाला (प्रिय) । ऋतिकर = दुःसम्प्रद । द्विपन्तपा = शत्रुओं को बह देने वाले । निद्राग्न = नींद तोड़ देने वाला ।

(पृ ३०९) वर्णसंघाटः = वर्णसमूह । विरहितवर्णसद्भाटम् = बिना कुछ बोले । अन्यहृदयकपाटम् = दूसरे के हृदय को दुःखा करने वाला । सुभगम्भावुकः = सौभाग्य वाला । ममोपनिषद् = मेरी पार्श्ववर्तिनी । प्रतिभितशिल्पि = प्रतिभाशाली शिल्पकार । प्रातिकूलिक...अयोध्यः = प्रतिद्विन्दियों की सेना रूपी नदी के किनारों को खोद फेंकने वाले उद्भव नामक नदी के समान जिसका कोई सामना नहीं कर सकता था । खारिम्पच-

पात्र=कटे-कटे पात्र । मखम्पचपायम=गर्म गीर । आशितम्भय=भोजन के शान्त
हृति । विधुन्नुद=राष्ट्र । अरुन्नुद=दुःख देने वाला । मितद्रम=हार्थी । सामग-
विहंगम=मानवेद गान करने वाले पक्षी । भुजङ्गभीरः=धूलो में उगने वाला । भूभृत्=
राना या पर्वत ।

(पृ ३१०) राजधराजयर्चमः=राजाओं को नष्ट करने वाला । राजप्रताप । ऊः=
रक्षक । मूः=बोधने वाला । सद्वालयमान""शंस्थः=उद्वार के छिपे जिमकी कर
संस्थाये चर्चनी थी । विन्तु वह बहुत ही शान्त था । श्येनचिद्रथचक्रचित्=जिम
अग्न्याधार स्थलविशेष में श्येन के समान या रथचक्र के समान अग्नि का चयन किया जाय ।
हुताद्=अग्नि । विजावा=उत्पन्न । प्रग्याद्=राक्षस । सुसर्म=मार टालने वाला ।
आधिप्रशामः प्रतान्=मानमिक कष्ट की शान्ति को बढ़ाने वाला (वाली) ।

(पृ ३११) समाशूनास्मि=आइं हू । खदीपमित्रियम्मन्या=अपने को तुम्हारी
सी मानने वाली । आशीप्रियागतिसहशीः=सौंप के समान देश और तेज बढ़ने वाला ।
एतोर्णुततर=लताओं से ढके वृक्ष । दूनदपितैकसूनुः=जिमका पति मर गया था और
एक ही पुत्र था । पूनधना=जिमका धन नष्ट हो चुका था (निर्धन) ।

(पृ ३१२) समन्ना=सम्पर्क में आइं दुर्ग । धृक्काशा=निराश, हताश । परि-
स्फन्दीकृतम् भवेत्=सूरा जायगा । प्रतिस्नय्या=प्रतिष्ठा या विश्वास में बंधा दुर्ग ।
अधूनदयितम्=जिमकी पक्षा गत न दुर्ग हो । शुष्कजीयमा=(जावन=जल तथा
प्राण) मरणामत्र ।

(पृ ३१३) प्रस्तीमेपु=जनममूह में । क्षीय=मत्त । तदमूर्कस्ममुष्ट=उमके गून
से मीले (रगे हुए) । दुःखनुषया=दुःख से प्रेरित (मेरे द्वारा) । विघ्नमार्मत्=
सोचा (गया) था । भिस्तीकृतसकलसपन्नस्वान्तः=शत्रुओं के हस्तों को टुकड़े-
टुकड़े कर डालने वाला । गृप्या=पाने की उबट अभिजाया (मृगा) । गुधित.=
व्याप्त (वेष्टित) । ह्यंष्ट=मिष्ट ।

(पृ. ३१४) निपुणित=निबल गया । शुभोदकं=(उदकं=अविष्य) जिमका
अविष्य मगलमय हो ।

(पृ ३१५) अग्लिष्ट=स्पष्ट । विरिन्ध=स्वर । समर्गवत्याम्=चली जाने पर ।
तदनुभ्यर्णतया=उमके पाम में न होने के कारण (दूरवर्तिनी होने के कारण) ।
पारदारिक=दूगों की भिषों के माध दुर्व्यवहार करने वाला । स्पीनवृत्त=मशवार ।
अमृतयशःशृन्शीर=अमृत के समान वीतिरूपी परा हुआ दुष्ट । प्रदान्ताग्रान्तः=
शान्तचित्त वाला ।

(पृ ३१६) अपचितः=पूजित । समुपश्रपीनामर्गप्रप्यानरेदः=अव्यक्त शोध
के कारण जिमके शरीर में पसीना गिराने लगा । नानिप्रदुष्टः=जो आदत्त प्र

न हो । आदितः = पहले ही से । दित = डुन्टे टुकड़े काग हुआ (दो अवलण्डने) ।
 दितः = द्वित्रभिन्न किया हुआ, छेदा हुआ (छो छो करने) । अवसितः = मरा हुआ
 (पो न्तरमंगि) । अन्धापीने = (चापीन = कुर्बो) अन्धे कुर्बे में, गहरे या सूखे कुर्बे में ।
 मितः = रेंका हुआ (जनिन प्रक्षेपणे) । प्रत्त = दिया हुआ । आदेशः अनूत्तः = हमके
 बाद आदेश दिया । श्रुति "मत्त इव" = (धान = पिया हुआ । तत्मान - उसका दिया
 हुआ उसके दिये हुए आदेशरूपा विष को बर्तनला से पाने के कारण उन्मत्त । यावत् " "
 स्थितः = जब तक यह भा भूमि पर न बड़े तब तक हम दोनों का विवाद समुचित नहीं ।

(पृ ३१७) चितायु = निमरा आयु नष्ट हो चुकी हो । निष्णात = चतुर, दक्ष ।
 प्रतिस्नात = स्नान किया हुआ । कुष्ठले = दुरे स्थान में । परिष्ठल = आनयान या चरों
 योग की भूमि ।

(पृ ३१८) परीष्टि = ग्राह्य । चिक्कण = छुगया हुआ । इदं तस्य भुक्तम् =
 वहाँ पर उन्होंने भोजन किया था । सुत्वानौ = नहाने वाले ।

(पृ ३१९) विविदिवांस = प्राप्त किया, अनुभव किया ।

(पृ ३२०) माया विदत्त = माया बनने वाला । अर्जयिष्यन् = भविष्य में
 उद्गर्जन करता हुआ ।

(पृ ३२१) समयचक्षु = प्रतिभा किया । तद्गृह्याणाम् = उनके पक्षपातियों का ।
 निगकरिण्यु = भाग देनेवाला । सद्धरिण्यव = धूमन किया हुआ । मिलन्मेदोडिण्डीरा =
 चर्बी निमर्मे समुत्पन्न के रूप में था ।

(पृ ३२२) स्थानुना = रेंगने वाले ने । ग्रस्तु-क्षिप्नुम् = भयभाज स्वन्त्रियों
 को भगा देने वाले को । अभ्याघातिनम् = रातों ओर से प्रहार करने वाले को । आदाय
 विक्रापी = पकड़कर लाने वाला । तत्परिवादिना = "मर्का निरस्वार करने वाली ।

(पृ ३२३) विद्यागर्धन = वेद्यों के लिये असुख । प्रादु प्यु = प्रादिभूत हों,
 मिद्ध हों (मिलें) । क्षमायिता = कुचल टाटने वाला (क्षमाया विधूतने) । निपूदिता =
 टुकड़े टुकड़े कर टालने वाला । चडक्रमणान् = कुम्हिलनापूर्वक श्पर-उभर दौड़ने वालों को ।
 स्थायुकान् = रिक रहने वालों को । न तवेसिष्यन्ते = (त्व + इतिष्यन्ते) तम्हार
 ऊपर प्रभाव न जमा करेगा । त्वदायत्ता = (त्वत् + आगता) तुम्हारे अधान ।

(पृ ३२४) सद्गु = रहने वाला । अदारु = (अ + गारु - काष्ठ) जो काष्ठ न हो ।
 दारु = रेंगे वाला (दा धातु से न प्रचय) । प्रेमपाशसेरम् = प्रेम के दन्धन में बाँधन
 वाला को । मधुधार = मधिरा पान करने वाला (मधु पाने से न प्रचय) । आसृमरः =
 आया हुआ । नीतिविदुर = नीति जानने वाला । जितवरस्य = जीतने वाल का (दा) ।
 आगस्वरः = आया हुआ । दुर्हृद्वन्द्यक = राटरूपा हड्डी मारने वाला । दीप्रप्रभावः = शतदन्त
 प्रभावशाला । सर्वशुभाशसुः = सबका शुभ चाहने वाला ।